ISSN 0350-5774

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE • LJUBLJANA •

ZČ | Ljubljana | 65 | 2011 | št. 3-4 (144) | str. 241–545

3-4 Zgodovinski časopis | letnik 65 | leto 2011 | številka 3-4 (144)

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 65 | 2011 | št. 3-4 (144) | str. 241–545

Matjaž Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija* • Boris Golec, *Valvazorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (2. del)* • Avgust Lešnik, *Komunistična in socialnodemokratska internacionala v letih 1919–1920 ter kontradiktornost njunih pogledov na politični sistem socializma* • Miroslav Stiplovšek, *Prizadevanja Rudolfa Golouha in Albina Prepeluha za omilitev socialnih posledic gospodarske krize v banskem svetu Dravske banovine 1931–1935* • Aleš Gabrič, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti na političnem prepihu svojega prvega desetletja* • Aleksander Lorenčič, *Prelom s starim, začetek novega: slovensko gospodarstvo v času prehoda iz socializma v kapitalizem*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 65 | 2011 | št. 3-4 (144) | str. 241–545

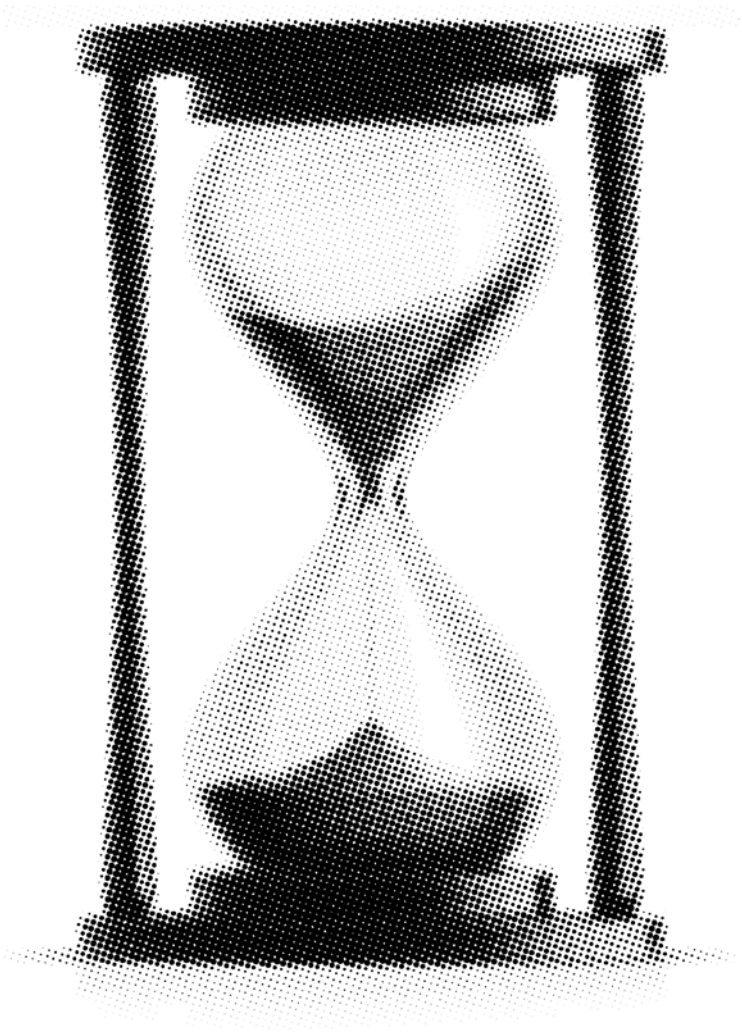

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec, dr. Bojan Balkovec (tehnični urednik), dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Ivo Goldstein, dr. Žarko Lazarević, dr. Dušan Mlacović (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Peter Štih (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella, dr. Peter Vodopivec, dr. Marija Wakounig

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. oktobra 2011

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), Niko Hudelja (nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-l000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; http://www.zgodovinskicasopis.si

Letna naročnina: za leto/letnik 2011: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Sofinancirajo: Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, november 2011

Naklada: 1250 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies, European Reference Index for the Humanities (ERIH)

http://www.zgodovinskicasopis.si
info@zgodovinskicasopis.si

Zgodovinski časopis
HISTORICAL REVIEW

ISSN 0350-5774

UDK UDC 949.712(05)

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: dr. Tina Bahovec, dr. Bojan Balkovec (Technical Editor), dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Ivo Goldstein, dr. Žarko Lazarević, dr. Dušan Mlacović (Deputy Editor-in-Charge), dr. Božo Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Peter Štih (Editor-in-Charge), dr. Marta Verginella, dr. Peter Vodopivec, dr. Marija Wakounig

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 15th 2011

Translated by: Nives Sulič Dular (English), Niko Hudelja (German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskicasopis.si; http://www.zgodovinskicasopis.si

Annual Subscription Fee (for 2011): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: National book agency, The Ministry of Education and Sport

Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, November 2011

Print Run: 1250 copies

Historical Review is included in the following international databases: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies, European Reference Index for the Humanities (ERIH)

http://www.zgodovinskicasopis.si
info@zgodovinskicasopis.si

Zgodovinski časopis
HISTORICAL REVIEW

ISSN 0350-5774

UDK UDC 949.712(05)

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

Matjaž **Bizjak**, Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija 248–291
Das Gallenberger Urkundenarchiv und die Familiengenealogie

Boris **Golec**, Valvazorjevo neznano potomstvo
do današnjih dni (2. del) 292–373
Valvasor's Unknown Offspring up to the Present

Avgust **Lešnik**, Komunistična in socialnodemokratska internacionala
v letih 1919–1920 ter kontradiktornost njunih pogledov
na politični sistem socializma 374–411
Communist and Social Democratic Internationals during
the 1919–1920 Period and Their Opposite Views of the Socialist
Political System

Miroslav **Stiplovšek**, Prizadevanja Rudolfa Golouha in Albina Prepeluha
za omilitev socialnih posledic gospodarske krize v banskem
svetu Dravske banovine 1931–1935 412–437
Social Work of Rudolf Golouh and Albin Prepeluh
in the Provincial Council of the Drava Province between
1931 and 1935

Aleš **Gabrič**, Slovenska akademija znanosti in umetnosti na političnem
prepihu svojega prvega desetletja 438–457
Slovenian Academy of Sciences and Arts during the Political
Changes of the First Decade of Its Existence

Aleksander **Lorenčič**, Prelom s starim, začetek novega: slovensko
gospodarstvo v času prehoda iz socializma v kapitalizem 458–479
A Break with the Old and the Beginning of Something New:
Slovene Economy during the Period of Transition
from Socialism to Capitalism

Zapisi – Notes

Danijela **Trškan**, Pregled glavnih vsebinskih sprememb pri predmetu zgodovina v osnovnih in srednjih šolah od leta 1991 naprej, s poudarkom po letu 2006 483–499
Danijela Trškan, A Review of Major Contents Changes in the Subject of History Taught in Primary and Secondary Schools since 1991, and Particularly after 2006

Jubileji – Anniversaries

Ob sedemdesetletnici prof. dr. Franceta M. Dolinarja (Jože Škofljanec) 502–504
The Seventieth Anniversary of Dr. France M. Dolinar

Prof. dr. Franc Rozman – sedemdesetletnik (Janko Prunk) 505–508
Dr. France Rozman – Septuagenarian

Dr. Jože Prinčič – šestdesetletnik (Zdenko Čepič) 509–512
Dr. Jože Prinčič – Sexagenarian

V strahu pred zgodovino in v zavezi resnicoljubnemu spominu – Zgodovinarski poklic kot državljansko dejanje
Ob šestdesetletnici prof. dr. Vaska Simonitija (Sašo Jerše) 513–521
Fearing History and Being Obliged to Truthfulness – Historical Profession as a Civil Act. The Sixtieth Anniversary of Dr. Vasko Simoniti

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Marcellinus Comes, Kronika (Alenka Cedilnik) 524–526

Reinhart Härtel, I patti con il patriarcato di Aquileia 880–1255 (Peter Štih) 527–528

Ervin Dolenc, Med kulturo in politiko. Kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnima vojnama (Željko Oset) 529–533

Mijo Mirković 1898–1963. Zbornik radova (Jože Maček) 534–537

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis 538–541
Instructions for authors

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 65, 2011..... 542–545
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 65, 2011

Razprave

Matjaž Bizjak

Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija

UDK 929.7Gallenberg:930.25

BIZJAK Matjaž, dr., višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, matjaz@zrc-sazu.si.

Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija

Zgodovinski časopis, Ljubljana 65/2011 (144), št. 3-4, str. 248–291, cit. 170 + 141

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., De.)

Članek v prvem delu obravnava historiat listinskega fonda gallenberškega rodbinskega arhiva in se ukvarja z rekonstrukcijo srednjeveškega gallenberškega listinskega korpusa, pri čemer odkriva in objavlja 174 regestov danes izgubljenih originalnih listin. V drugem delu prinaša gallenberško genealogijo za čas med letoma 1300 in 1500; pri tem se v veliki meri opira na omenjene »nove«, obenem pa tudi na vse ostale dostopne vire. Med drugim vključuje tudi kritično obravnavo doslej najobsežnejšega dela na to temo – Schönlebnove *Genealogiae illustrissimae familiae de Gallenberg*.

Ključne besede: Gallenberg, listine, arhiv, genealogija

Avtorski izvleček

UDC 929.7Gallenberg:930.25

BIZJAK Matjaž, PhD, Senior research fellow, Milko Kos Historical Institute, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, matjaz@zrc-sazu.si.

Das Gallenberger Urkundenarchiv und die Familiengenealogie

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 65/2011 (144), No. 3-4, pp. 248–291, 170 + 141 notes

Language: Sn. (En., Sn., De.)

Exploring the history of the document fonds of the Gallenberg family archives, the first part of the article attempts a reconstruction of the Gallenbergs' medieval document corpus. It examines 174 newly-discovered summaries of the lost original documents. Largly based on the abovementioned "new", in addition to other, available sources, the second part focuses on the genealogy of the Gallenberg family between 1300 and 1500. Among other things, it brings a critical evaluation of Schoenleben's *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*.

Key Words: Gallenberg, documents, archive, genealogy

Author's Abstract

Leta 1995 je Walter Brunner presenetil slovensko medievistično srenjo z objavo 88 do tedaj večinoma povsem neznanih originalnih srednjeveških listin kranjske rodbine Gallenbergov.[1] Listine, ki v veliki večini izvirajo iz 14. stoletja, so pred tem že štiri desetletja (javnosti nedostopne) ležale v depoju štajerskega deželnega arhiva. Tej ustanovi jih je namreč leta 1954 odstopil baron Otto von Dungern v imenu družine Speth von Schülzburg.[2] Presenečenje in začetno navdušenje je bilo precejšnje, saj bi Brunner težko izbral boljši trenutek za svoje razkritje; vsaj gledano z vidika slovenske historiografije. Ta je ravno doživljala preporod na področju raziskav srednjeveškega plemstva, ki ga najlepše ponazarjajo tri dela, objavljena v letu pred tem: *Od viteza do gospoda* Maje Žvanut, *Med gradom in mestom* Dušana Kosa in *Goriški grofje* Petra Štiha.[3] V nasprotju s pričakovanji pa je novoobjavljeno gradivo doživelo precej medel odziv na področju raziskav. *Gallenberške listine* so sicer postale del »obveznega gradiva« slovenskih medievistov in so od izida dalje upoštevane kot potencialni vir informacij pri različnih raziskavah, medtem ko neke usmerjene poglobljene študije niso bile deležne. Brunner je leto pozneje (1996) v slovenski publikaciji objavil članek, kjer je z opisom zadevnega listinskega fonda in nekaterimi vsebinskimi poudarki dodatno želel opozoriti slovensko strokovno javnost na »eine größere Anzahl bisher unbekannter spätmittelalterlicher Urkunden, die für eine bestimmte Kleinregion eine Fülle neuer Informationen zur Familien-, Orts- und Kirchengeschichte bieten,«[4] vendar tudi to ni privedlo do, denimo, neke genealoške ali posestno-zgodovinske obravnave rodbine Gallenbergov, kot bi morda lahko pričakovali. Vzroke za to je iskati v dejstvu, da novoodkriti fond – kljub nezanemarljivemu številu novih dokumentov – ne daje zadovoljivih odgovorov na najbolj pereča vprašanja pri temeljnem problemu gallenberške zgodovine, tj. ne omogoča krpanja lukenj v rodbinski genealogiji in posestni zgodovini, ki predstavljata temelj za vse nadaljnje raziskave. Srž problema tiči v tem, da »graški fond« – kot bom skušal prikazati v sledeči razpravi – ni »starejši del nekdanjega družinskega arhiva Gallenberških«, kot ga označuje Brunner,[5] ampak le njegov torzo.

[1] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv.*

[2] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 61; Brunner, *Neue Quellen*, str. 301.

[3] Kos, *Med gradom in mestom*; Štih, *Goriški grofje*; Žvanut, *Od viteza do gospoda*. Prim. tudi Štih, *Srednjeveško plemstvo*, str. 67–70.

[4] Brunner, *Neue Quellen*, str. 301.

[5] Brunner, *Neue Quellen*, str. 321.

Gallenberški listinski arhiv

Arhiv rodbine Gallenberg, kolikor je še ostalo od njega, je danes shranjen v Arhivu Republike Slovenije. Nahaja se v fondu graščinskega arhiva Dol,[6] ki po svojem obsegu in bogastvu precej izstopa iz povprečja kranjskih graščinskih arhivov. Ne vsebuje namreč le gradiva, ki se je na gradu nabralo v stoletjih življenja različnih plemiških rodbin in upravljanja s pripadajočo posestjo, temveč tudi obsežno domoznansko arhivsko zbirko, plod zbirateljske aktivnosti barona Jožefa Kalasanca Erberga, ki je nastajala na Dolu ob koncu 18. in v prvi polovici 19. stoletja.[7] V tem kontekstu se je ohranil tudi arhiv Gallenbergov, predvsem v novem veku ene najpomembnejših plemiških rodbin na Kranjskem.

Namen pričujočega prispevka ni temeljit in podroben pretres gallenberškega arhiva, čeprav si ta gotovo zasluži temeljito obravnavo. Na tem mestu se želim osredotočiti zgolj na en njegov segment – srednjeveške listine, ki kljub pomanjkljivi ohranjenosti omogočajo povsem nov pogled na zgodovino Gallenbergov v 14. in 15. stoletju.

Originalne listine, ki so se sredi 19. stoletja nahajale v dolskem arhivu, so po izvoru pripadale dvema sklopoma. Prvi je izviral iz graščin Dol in Osterberg in je bil torej organski del graščinskega arhiva, drugi sklop pa je bil kot del gallenberškega arhiva prinesen na Dol v okviru Erbergove zbirke. Ker je bil grad Osterberg od sredine 14. do sredine 16. stoletja v posesti rodbine Gallenberg, sta razumljivo oba sklopa za pričujočo raziskavo enako zanimiva. Večino teh originalov (približno 300 listin iz časa do leta 1600) je leta 1880 odkupil kranjski deželni muzej;[8] danes se nahajajo v zbirki listin Arhiva Republike Slovenije in so strokovni javnosti dobro poznane. Že pred tem je s posredovanjem Hermanna Ignaza Bidermanna nekaj dolskih listin odkupil Štajerski deželni muzej Joanneum v Gradcu; v tamkajšnjem deželnem arhivu jih je danes mogoče identificirati šest iz 14. in pet iz 15. stoletja.[9] Poleg tega je v času postopne odprodaje Erbergovega arhiva poniknilo še nekaj že evidentiranih kosov, katerih vsebina pa je v večini primerov vsaj v grobem znana. Situacija je, vsaj kar zadeva originalne listine, bolj ali manj jasna: dolski arhiv od konca 19. stoletja do danes ni utrpel pomembnejših izgub. Še do začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja je prevladoval vtis, da je mogoče to obdobje skrbne hrambe raztegovati vsaj do pridobitve gallenberškega arhiva s strani barona Erberga. Do razredčenja in škartiranja gallenberškega listinskega fonda naj bi prišlo v stoletjih pred tem, pri čemer se ni bilo nadejati kakega pomembnejšega odkritja. Potem pa se je zgodila Brunnerjeva objava.

---

[6] ARS, AS 730.

[7] Arhiv dolske graščine je – zahvaljujoč Emi Umek, ki je v letih 1991–1992 sestavila odličen inventar (Umek, *Dolski arhiv*) – precej dobro dostopen in poznan. V obsežnem uvodu je avtorica podala podroben historiat fonda, ki nazorno kaže, da je Erbergova domoznanska zbirka že v času nastajanja, predvsem pa v desetletjih po njegovi smrti zbujala nemajhen interes tedanjih zgodovinarjev. Za odkup posameznih delov sta se zanimala predvsem kranjski in štajerski deželni arhiv.

[8] Umek, *Dolski arhiv*, str. 49.

[9] Seznam v Umek, *Dolski arhiv*, str. 74

Nemudoma je bilo jasno, da so novoodkrite listine nekoč pripadale gallenberškemu rodbinskemu arhivu, ki ga danes hrani ARS. Ne nazadnje za to obstaja neposreden dokaz. V sestavu »graškega fonda« je med drugim tudi ustanovna listina mekinjskega samostana z dne 9. oktobra 1300, katere transumpt iz leta 1750 v fondu mekinjskih listin (danes v ARS) vsebuje sočasno notico, da se original nahaja v rokah grofa Žige Gallenberga.[10] Toda kdaj je prišlo do odtujitve tega pomembnega dela najstarejšega gallenberškega arhiva? Iskanje odgovora na to vprašanje nas pripelje do popisov gallenberških listin, ki jih je sodobna historiografija skoraj v celoti prezrla ali pa vsaj prelahkotno odpravila. V njih se namreč skrivajo odgovori na v uvodu zastavljena pereča vprašanja gallenberške zgodovine.

Danes je v okviru dolskega arhiva ohranjenih sedem popisov gallenberških listin:

I. Inventarni popis iz 16. stoletja, ki navaja 208 listin iz let 1300–1506 (fasc. 133, pag. 425–465).
II. Popis 179 listin iz leta 1802, ki jih grof Seifrid Gallenberg ni več potreboval in jih je bil pripravljen odstopiti morebitnim interesentom (fasc. 153, pag. 379–403).
III. Popis listin baronov Gallov v gallenberškem arhivu iz 19. stoletja (fasc. 153, pag. 457–460).
IV. Popis listin arhiva grofov Gallenberških z začetka 19. stoletja (fasc. 153, pag. 461–538).
V. Fragmentaren (?) izpisek 18 listin, ki se nanašajo na rodbino Črnelskih s konca 18. ali začetka 19. stoletja (fasc. 132, pag. 618–621; 153, pag. 446–448).
VI. Seznam 38 listin, ki jih je baron Jožef Gall von Gallenstein leta 1834 vzel iz gallenberškega arhiva na Dolu v svojo hrambo (fasc. 153, pag. 539–541).
VII. Schönlebnovi genealoški izpiski iz originalnih listin, sredina 17. stoletja (fasc. 153, pag. 606–618).

Glede navedenih popisov v obstoječi literaturi vlada precejšna zmeda, zato nekoliko podrobnejši pretres ne bo odveč. Od vseh najbolj odstopa sedmi popis, ki je pravzaprav zbirka izpiskov iz originalnih listin, ki jih je napravil Janez Schönleben v okviru svojih genealoških raziskav. Dejstvo, da ne gre vedno za prave regeste, temveč dostikrat le za fragmentarne informacije, ne zmanjšuje zanesljivosti tega vira. Schönleben namreč v večini primerov v sklopu izvlečka navaja tudi osebe, ki so listino overovile, poleg tega pa običajno podaja opis ali celo skico njihovih pečatov, kar je bilo mogoče narediti edino le na podlagi originalnih dokumentov. Tako Schönlebnov popis – poleg tega, da navaja nekaj listin, ki jih drugje ne zasledimo – dopolnjuje informacije za posamezne listine iz ostalih popisov. Seznama pod št. III in VI sta zgolj tematska izvlečka iz obsežnejšega popisa oz. fonda listin in se nanašata na dokumente rodbine Gall, s katero so imeli Gallenbergi sorodstvene in poslovne stike, vendar nobena od srednjeveških listin s teh seznamov, ki se delno prekrivata, Gallenbergov neposredno ne zadeva.[11] Tudi popis pod številko

[10] Brunner, *Neue Quellen*, str. 301. ARS, AS 1063, ZL, št. 5024, transumpt listine 1300–X–9 iz leta 1750, uvrščen pod napačnim datumom 1307–X–15.

[11] Nahajališče teh listin danes ni znano. Prim. Umek, *Dolski arhiv*, str. 53.

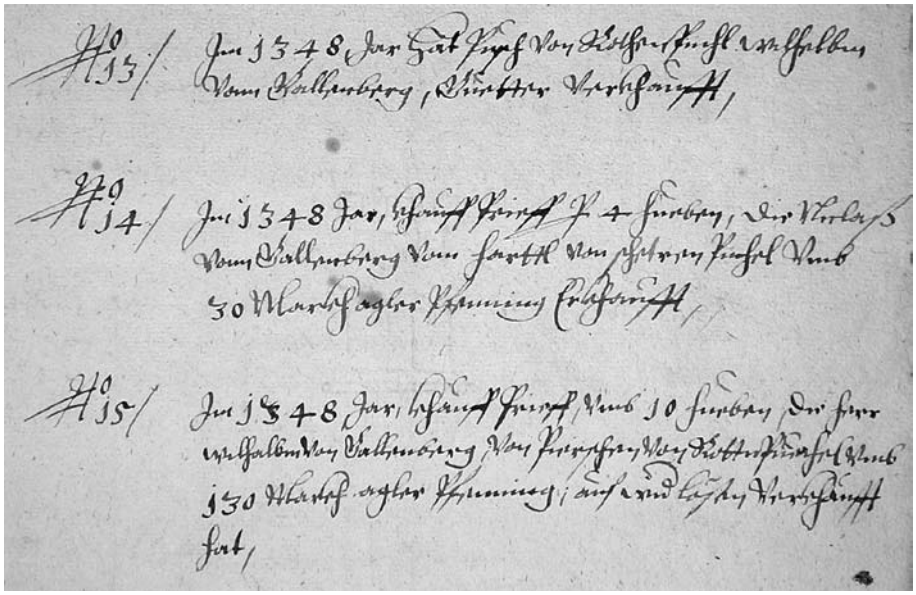

Slika 1: *Inventarni popis gallenberških listin (I), 16. stol. ARS, AS 730, Graščinski arhiv Dol, fasc. 133, pag. 427.*

V je nekakšen izvleček, ki ga Ema Umek glede na pisavo pripisuje grofu Seifridu Gallenbergu.[12] Ohranjen je na dveh prostih legah v dveh različnih fasciklih in ni izključeno, da gre za fragment, vsekakor pa je iz nesukcesivnega oštevilčenja navedenih listin razvidno, da ne gre za del popisa nekega zaključenega fonda. Ostanejo še trije obsežnejši spiski, ki so bili v preteklosti interpretirani kot popisi enega in istega fonda listin. Na podlagi inventarja dolskega arhiva Eme Umek, ki zadevno problematiko obravnava na več mestih,[13] dobimo vtis, kot da bi ta fond vseskozi štel okoli 200 kosov, pri čemer jih je popis iz 16. stoletja (št. I) zajel 208, Gallenbergov popis iz leta 1802 (št. II) 179, pozneje pa sta jih Luschin in Dežman pri pregledovanju arhiva naštela 194 oz. 202. Dejansko gre pri popisu št. II za povsem drug sklop listin, ki jih je grof Seifrid Gallenberg, kot rečeno, že leta 1802 izločil iz svojega arhiva in nikoli niso prišle v Erbergovo dolsko zbirko. Danes je velika večina teh dokumentov, ki neposredno ne zadevajo Gallenbergov, v Arhivu Republike Slovenije, in sicer pretežno z oznako provenience »Hohenwart«.

Le dva popisa se torej nanašata na isti listinski fond; vendar je ta v več kot 200 letih doživel toliko sprememb, da lahko govorimo kvečjemu še o istem jedru. Popis št. IV z začetka 19. stoletja je precej obsežnejši od tistega iz 16. (št. I); ne le zaradi novega gradiva, ki se je nabralo v vmesnem času, temveč tudi z ozirom na srednjeveške listine – teh je 374. Med njimi je mogoče identificirati približno polovico od tistih, ki jih navaja starejši popis, 106. Nadalje najdemo v njem skoraj vse listine, ki jih je v sklopu dolskega arhiva odkupil tedanji kranjski deželni muzej

[12] Umek, *Dolski arhiv*, str. 353.
[13] Umek, *Dolski arhiv*, str. 37, 39–53, 465–472.

in se danes nahajajo v zbirki listin ARS.[14] Pri tem je potrebno poudariti, da gre skoraj izključno za listine, ki se neposredno ne nanašajo na rodbino Gallenberg (Gallenbergi v njih ne nastopajo kot prejemniki). Ob prevzemu so bile urejene v šestih »zvezkih«, od katerih so štirje nosili oznako »tuje družine«, v petem so bile »pergamentne listine kranjskega deželnega plemstva«, v šestem pa »fevdna pisma«, ter v enem dodatnem kartonu.[15] Iz povedanega sledi nekoliko presenetljiva ugotovitev, da je Deželni muzej in posledično Arhiv Republike Slovenije z Gallenberškim arhivom prevzel (morda) le peščico »pravih« srednjeveških gallenberških listin in da so pred letom 1995 vse moderne (slovenske) raziskave o starejši zgodovini te rodbine temeljile le na dokumentih, ki so jih Gallenbergi izstavljali pripadnikom drugih rodbin, deželnemu knezu in cerkvenim ustanovam.

Glede na to, da popis št. I zajema le okroglo polovico listin iz popisa št. IV, verjetno predstavlja listinski arhiv ene izmed gallenberških vej. To je še toliko verjetneje, če drži domneva, da je ta popis nastal v kontekstu nekega zapuščinskega inventarja. V njem najdemo le 8 prej omenjenih originalnih listin, ki so prišle v ARS iz dolskega arhiva, sicer pa se večina listin nanaša neposredno na Gallenberge. V tem popisu najdemo tudi slabe tri četrtine listin iz »graškega fonda«, ki so obenem – v veliki večini – skupaj z vso preostalo dobro četrtino zavedene tudi v popisu št. IV. Do odtujitve »graškega fonda« je torej moralo priti v začetku 19. stoletja, ko so bile listine (domnevno) dveh vej že združene in ponovno razdeljene, vendar drugače kot pred tem.

Kot dopolnilo popisom iz dolskega arhiva so bili pregledani tudi vsi gallenberški zapuščinski inventarji (iz časa med 16. in 19. stoletjem) v Arhivu Slovenije, ki pa med zapuščenimi dokumenti navajajo zgolj peščico srednjeveških listin. V omenjenem gradivu je bilo mogoče identificirati le eno doslej neznano listino, neko drugo, ki se omenja že v enem od gornjih popisov, pa precizneje datirati. Zadevna zapuščinska inventarja navajam kot dopolnilo h gornjemu seznamu:

VIII. Zapuščinski inventar Hansa pl. Gallenberga z dne 9. avgusta 1585 (ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 31, št. 4, zadnji snopič).

IX. Zapuščinski inventar Jošta Jakoba pl. Gallenberga z dne 24. maja 1607 (ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 31, št. 7).

Pretres arhivov za potrebe te raziskave je pokazal, da se nahaja v Štajerskem deželnem arhivu še 9 nekdaj gallenberških listin izven zgoraj omenjenega fonda, ki so prispele tja na različne načine. Nekatere med njimi so še vedno v privatni lasti in poseduje arhiv zgolj njihove kopije.[16] Tudi Koroški deželni arhiv v Celovcu hrani manjšo zbirko listin iz nekdanjega gallenberškega arhiva – med njimi 10 iz 15. stoletja – ki jih je ustanova odkupila leta 1952 od gospe Helene Donner iz Ottensheima.[17] Vsekakor je potrebno opozoriti še na dve izmed listin iz gallenberških popisov, ki

[14] Prim. Umek, *Dolski arhiv*, str. 470–472.

[15] Umek, *Dolski arhiv*, str. 45.

[16] Npr. StLA, AUR 7340a, 1470–XI–18 in 7877b, 1481–V–28 v lasti graške družine Karg-Bebenburg.

[17] KLA, Ständisches Archiv, Urkunden, št. 454, 457, 460, 463, 464, 466, 469, 474, 476, 558; prim. repertorij omenjenega fonda v čitalnici arhiva.

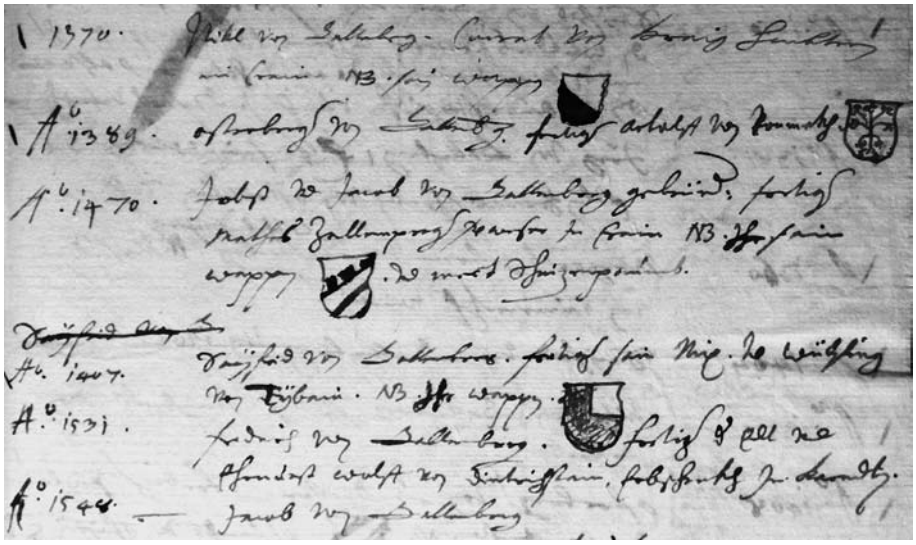

Slika 2: *Schönlebnovi genealoški izpiski iz gallenberških listin (VII), 17. stol. ARS, AS 730, Graščinski arhiv Dol, fasc. 153, pag. 614.*

sta se pojavili na povsem nepričakovanih lokacijah. Prvo, z dne 8. junija 1351, je odkril Ludwig Freidinger v samostanskem arhivu Lilienfeld jugozahodno od Dunaja in nanjo opozoril Brunnerja, potem ko je ta objavil »graški fond« gallenberškega arhiva. Brunner je dokument kljub negotovi provenienci prezentiral v dodatku k svoji ediciji.[18] Danes je jasno, da je bila ta listina prvotno v sklopu gallenebrškega arhiva.[19] Drugo, z dne 3. aprila 1413, pa je našel Božo Otorepec v mestnem arhivu v Kremsu.[20] Zaenkrat ni znano, po kakšni poti sta ti dve listini zašli v omenjeni ustanovi, gotovo je le to, da gre v obeh primerih za osamljena dokumenta, ki ne vodita do izgubljenega dela gallenberškega arhiva.

Povsem slučajno so bili v vezavi nekega turjaškega urbarja odkriti fragmenti še ene listine, ki jo lahko z zelo veliko verjetnostjo uvrstimo v ta sklop. Na ohranjenem delu se omenjata posest okoli Šenkovega turna in Smlednika ter Wolffhart Judenspan, drugi mož Marjete Decker, ki je bila pred tem poročena z Albertom I. Gallenberškim. V fragmentu omenjeno posest pozneje najdemo v gallenberških rokah, kjer je zelo verjetno končal tudi dokument, ki se nanjo nanaša; še toliko bolj, ker se vse danes znane listine Wolffharta Judenspana nahajajo v dolskem gallenberškem arhivu. Povsem razumljivo te listine ni v nobenem od obravnavanih popisov, saj je urbar, v katerega vezavo je bila reciklirana, nastal že leta 1511.[21]

Če na kratko povzamemo, se je v sklopu gallenberškega arhiva ob koncu 18. stoletja nahajalo nekaj več kot 370 srednjeveških listin, od katerih jih je danes v Arhivu Republike Slovenije okoli 100, in še to v veliki večini takšne, ki so izvorno

[18] Brunner, *Zwei Nachträge*, št. 1, str. 80–81.

[19] Zavedena je v popisu I, ARS, AS 730, Dolski arhiv, fasc. 133, št. 17, pag 428.

[20] Otorepec, CKSL, 1413–IV–3. Poizvedovanje za to listino v Mestnem arhivu v Kremsu v času pisanja tega prispevka ni bilo uspešno.

[21] Podrobneje o problematiki te listine glej Bizjak, *Trije urbarji*, str. 146–151.

pripadale drugim plemiškim rodbinam. Preostale, večinoma »prave« gallenberške listine so evidentirane predvsem v dveh popisih, ki sta nastala v 16. oziroma v začetku 19. stoletja. Od teh jih je 89 po naključju zašlo v Štajerski deželni arhiv in so od leta 1995 dostopne v Brunnerjevi ediciji. Dodatnih 21 je (registrirano) razpršenih po različnih (avstrijskih) arhivskih ustanovah, preostali del – doslej strokovni javnosti popolnoma neznan – pa je zaenkrat dostopen le v izvlečkih omenjenih popisov. Teh 174 regestov – objavljeni so v prilogi – predstavlja ključ do pomembnih spoznanj s področja gallenberške genealogije in posestne zgodovine.

Genealogija rodbine Gallenberg 1300–1500

Izvor in začetki srednjeveških plemiških rodbin so praviloma zaviti v temo. To dejstvo je posledica objektivnih kriterijev, kot so splošna pismenost in njena uporaba v vsakdanjem življenju (poslovanju), stopnja ohranjenosti pisnih virov in ne nazadnje izpovednost ter zanesljivost ustnega izročila (rodbinske tradicije), ki, bolj ko se spuščamo po časovni lestvici (od poznega preko visokega k zgodnjemu srednjemu veku), dosegajo vedno nižje vrednosti. Gallenbergi pri tem niso nobena izjema. Sledi za njihovim izvorom se izgubljajo nekje izza obzorja gorenjske andeške ministerialitete, in sicer na eni strani proti Bavarski, od koder so se nekako do začetka 13. stoletja priselili andeški ministeriali Galli, na drugi strani pa poniknejo v okolici Kamnika, kjer lahko od sredine 12. stoletja dalje zasledimo pripadnike domnevno domače ministerialne rodbine andeških grofov, Mekinjskih. Do povezave teh dveh rodbin je moralo priti sredi 13. stoletja, vendar nam podrobnosti niso znane. V zadnji tretjini 13. stoletja se v virih pojavi Seifrid, ki se sprva imenuje po Mekinjah, v eni od svojih zadnjih listin z dne 9. oktobra 1300, s katero sta skupaj z ženo Elizabeto ustanovila rodbinski samostan v Mekinjah, pa prvič zanesljivo dokumentirano nastopi z novim rodbinskim imenom *de Gallenberch* in obenem z novim pečatom z ustrezajočim napisom.[22] Že leto pred tem se je v dveh listinah, izstavljenih na isti dan, po Gamberku imenoval njegov sin, Seifrid mlajši, ki pa je imel v pečatu še napis *S(igillum) Sivfridi d(e) Minchendorf*.[23] Na enem od teh dveh dokumentov visi poleg njegovega pečat njegovega sorodnika Konrada III. Galla, ki pa nosi v napisu oznako *de Gallenberch*.[24] Okrog preloma stoletij se je torej oblikovala nova identiteta z geni Gallov oplemenitene rodbine Mekinjskih, ali – gledano iz druge perspektive – stranske (mekinjske) veje Gallov, ki jih od začetka 14. stoletja dalje poznamo kot Gallenberge. Pri tem je bilo pri prevzemu rodbinskega imena merodajno posedovanje gradu Gamberk/Gallenberg, verjetno kognatske dediščine, nič manjše vloge pa ni odigrala (domnevno) agnatska tradicija, ki se je odražala v rodbinskem grbu (konica) in tradicionalnih osebnih imenih (Viljem in Seifrid).

[22] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 1, str. 69–71.

[23] ARS, AS 1063, ZL, št. 5244 in 5780, dve listini z datumom 1299–XII–8, Velesovo (prepis v: Otorepec, CKSL).

[24] ARS, AS 1063, ZL, št. 5244, 1299–XII–8, Velesovo (prepis v: Otorepec, CKSL).

Do poroke med pripadnikoma obeh rodbin je verjetno prišlo v generaciji ali dveh pred tem. Dušan Kos, ki se je nazadnje in najintenzivneje ukvarjal z genealogijo Gallov in Gallenbergov, domneva, da bi lahko šlo za Ditrika Galla, morda brata Konrada II., ki se je poročil s sestro Viljema II. Mekinjskega, oziroma hčerjo Seifrida I.[25] To je zaenkrat najverjetnejša in tudi edina sprejemljiva hipoteza o genezi Gallenbergov in resnici na ljubo, brez kakih novih odkritij zadevnih virov na tem področju niti ni pričakovati bistvenega napredka. Podatki, ki jih nudijo zgoraj omenjeni seznami listin, žal ne sežejo tako daleč, omogočajo pa presenetljivo dober vpogled v rodbinske vezi v naslednjih dveh stoletjih.

Razen Dušana Kosa se je že pred tem s srednjeveškimi Gallenbergi ukvarjal Božo Otorepec. V okviru priprave gesla Gallenberg za Enciklopedijo Slovenije je temeljito raziskal vse razpoložljivo listinsko gradivo[26] in v jedrnatem leksikografskem slogu, sicer pa povsem korektno, strnil temeljne ugotovitve o izvoru rodbine, njenih najpomembnejših predstavnikih ter njihovi družbeni vlogi kot tudi pomembnejši posesti.[27] Sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja je problematiko Gallenbergov v že omenjenem članku obravnaval tudi Walter Brunner.[28] Ob kratki splošni predstavitvi rodbinske zgodovine z vsemi bistvenimi poudarki[29] je zanimiva predvsem njegova obsežnejša vsebinska obravnava takrat novoodkritega gradiva z genealoškega, posestno- in družbenozgodovinskega vidika.[30] V njej najdemo precej bolj izostreno genealoško podobo rodbine v 14. stoletju,[31] kot si jo je bilo mogoče ustvariti zgolj na podlagi pred tem znanega gradiva. Kljub vsemu pa ostaja tudi v Brunnerjevem prikazu nekaj nejasnosti, ki so na eni strani posledica obravnave omejenega fonda virov, na drugi pa tudi opiranja na Hübnerjeve genealoške tabele,[32] ki, kar se tiče Gallenbergov, v celoti temeljijo na delu Janeza Ludvika Schönlebna. In tako smo prišli – ne namenoma na koncu tega kratkega bibliografskega pregleda – do prve genealoške razprave, ki je bila kdajkoli posvečena Gallenbergom. Študijo z naslovom *Genealogia illustrissimae familiae sac. Rom. imp. comitum de Gallenberg* je Schönleben izdelal že leta 1664, izdal pa (nekoliko spremenjeno) tik pred smrtjo 1680.[33] *Genealogia*, izdelana po naročilu grofa Jurija Sigmunda Gallenberga in (verjetno tudi zaradi tega) v baročnem slogu »izboljšana« s slavnimi predniki tja do sredine 10. stoletja,[34] je v modernem zgodovinopisju

[25] Kos, *Vitez in grad,* str. 123–126, v osnovi že v: isti, *Med Gradom in Mestom*, str. 17–18.

[26] Mapa »Galenbergi« v Rokopisni zapuščini dr. Boža Otorepca, ZIMK ZRC SAZU.

[27] Otorepec, *Gallenberg*, str. 177.

[28] Brunner, *Neue Quellen*, str. 304–310.

[29] V ta kontekst se je med drugim prikradla tudi netočna Valvasorjeva vest o sodelovanju Hansa Gallenberga v fajdi proti cesarju Frideriku III. na strani Ulrika Celjskega, kar naj bi imelo za posledico izgubo Gamberka! Brunner, *Neue Quellen*, str. 305–306; Valvasor, *Ehre des Herzogthums Krain* XI, str. 159.

[30] Brunner, *Neue Quellen*, str. 307–321.

[31] »Graški fond« gallenberških listin, ki ga je obravnaval Brunner z izjemo štirih primerkov, ne sega preko leta 1400.

[32] Hübner, *Genealogischen Tabellen* 3, tab. 906–908.

[33] Schönleben. *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg.*

[34] Prim. Kos, *Blesk zlate krone,* str. 99.

dobila pečat nezanesljive, izmišljene, ipd. Čeprav se te oznake povsod korektno nanašajo na »nehistorični« del genealoškega pregleda, ki zajema čas od 10. do 12. oz. 13. stoletja,[35] so tudi Schönlebnova izvajanja za dobo po letu 1300, ki so zaradi nezadostne ohranjenosti originalnih virov obveljala za nepreverljiva, ostala neupoštevana. Vendar neupravičeno! Že na podlagi omenjenih Brunnerjevih dognanj je mogoče potrditi znaten del gallenberškega rodbinskega debla za 14. stoletje, ki ga je na podlagi *Genealogije* izrisal Hübner, z upoštevanjem vseh danes znanih zadevnih virov (tako originalov kot izvlečkov listin v popisih ter fevdnih knjig) pa se podobno izkaže tudi za del, ki se nanaša na 15. stoletje. Seveda je pri Schönlebnu mogoče najti tako dokazljive napake kot tudi rodbinske povezave, ki kljub vsemu ostajajo nepreverljive, jasno pa je, da se je za čas po letu 1300 v pretežni meri naslanjal na originalne listine iz gallenberškega arhiva in jih tudi večinoma korektno interpretiral.

V nadaljevanju želim podati prečiščen genealoški pregled srednjeveških Gallenbergov na podlagi vseh zanesljivih razpoložljivih virov. Na nek način gre za delno rehabilitacijo Schönlebnovih dognanj, seveda z bistvenimi dopolnili in popravki, ki bodo ob koncu ustrezno komentirani.

Genealoški pregled

Sledeči genealoški pregled obravnava srednjeveške Gallenberge in se omejuje na čas med letoma 1300 in 1500. Kot začetnik rodbine in s tem predstavnik prve generacije je upoštevan tisti Seifrid, ki je ob koncu 13. stoletja začel uporabljati novo rodbinsko ime, generacija njegovih staršev, ki sta pripadala rodbinama Mekinjskih in Gallov, pa je pojmovana kot nulta. Kljub temu je ohranjeno v literaturi že uveljavljeno oštevilčenje posameznikov, ki upošteva tudi Seifridove kognatske prednike Mekinjske: Viljema I. (1143/47–pred 1169), Seifrida I. (1209) in Viljema II. (1252–1267), pri čemer je začetnik rodbinskega debla označen kot Seifrid II.[36]

1. generacija. Seifrid II. Mekinjsko-Gallenberški se v virih prvič pojavi leta 1267 kot priča v neki listini vojvode Ulrika Koroškega za Nemški viteški red.[37] Poimenovanje po Gamberku je dokumentirano uporabil le dvakrat, in sicer prvič leta 1270 ob obljubi zvestobe oglejskemu patriarhu Filipu Spanheimskemu,[38] drugič pa ob svojem zadnjem dejanju, ustanovitvi rodbinskega samostana v Mekinjah 9. oktobra 1300.[39] To je do neke mere mogoče razumeti kot simbolno dejanje; ustanovno listino sta skupaj z ženo Elizabeto Rabensberško izstavila na Gamberku, medtem ko sta redovnicam donirala občuten del svoje mekinjske posesti skupaj z

[35] Prim. Kos, *Blesk zlate krone,* str. 100; Brunner, *Neue Quellen*, str. 305,

[36] S tem je genealoški pregled usklajen s Kosovim, medtem ko se nekoliko razhaja s Schönlebnovim (in posledično s Hübnerjevim), kjer so vsi Seifridi v osnovi oštevilčeni za eno višje, Viljemi pa za eno nižje. Omenjeno velja za začetni del rodovnika, medtem ko v nadaljevanju zaradi različnih interpretacij razumljivo prihaja do razhajanj.

[37] Schumi, *Urkundenbuch des Herzogtums Krain* II., št. 370, str. 286.

[38] Dokument je ohranjen zgolj v izvlečku iz 18. stoletja, vendar je manj verjetno, da bi pisec na podlagi identifikacije mekinjsko ime zamenjal z gallenberškim, še posebno, ker je ohranjeno v popačeni obliki: *Sueridus von Calemberch*, MHDC V, št. 5, str. 5.

[39] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 1, str. 69–71.

dvorom, ki je bil pozneje preurejen v samostansko poslopje. Ob tej priložnosti je Seifrid tudi prvič dokumentirano uporabil pečat z napisom *de Gallenberch*. Kmalu zatem je umrl; 15. junija 1301 je Elizabeta v neki listini omenjena kot vdova.[40] Živela je vsaj še trideset let, 4. julija 1330 je napravila oporoko,[41] kot mrtva pa se v virih prvič omenja 29. maja 1340.[42]

2. generacija. Seifrid II. in Elizabeta sta imela sedem ali celo osem otrok; sinove Seifrida III., Friderika I., Viljema III. in Otona ter hčere Katarino, Rikardo (Reytzo), Meiko in Nežo. Prvih sedem zasledimo v virih že avgusta 1301, ko so se skupno odpovedali patronatu nad kapelo Sv. Marije v Mekinjah v korist tamkajšnjega samostana.[43] Očeta je kot najstarejši nasledil Seifrid III.[44] Prvič nanj naletimo že leta 1299, ko je kot priča oz. porok prisostvoval neki donaciji velesovskemu samostanu, takrat še kot *Syfridus junior* oz. *Seyfrid der junge de/von Gallemberch*. Do leta 1317 se pojavlja predvsem na domačih tleh kot priča ali overovitelj nepremičninskih poslov v vlogi odvetnika mekinjskega samostana, dokumentirano pa je tudi izpolnjeval svoje dolžnosti do deželnega kneza v obliki vojaške službe, verjetno v spopadih med habsburško in tirolsko-goriško vojsko na Koroškem leta 1307, za kar mu je kot plačilo vojvoda Oton zastavil desetine v Čemšeniku.[45] Čeprav zaenkrat ni dokazljivo v virih, je bil verjetno poročen z neko Marjeto ter imel z njo sina Galla in hči Zeldo.

O Frideriku in Otonu ne vemo prav dosti. Oba se pojavljata do leta 1317 večinoma kot priči izključno v dokumentih, izstavljenih v krogu bivšega andeškega gorenjskega plemstva. Oton je bil leta 1330 verjetno že mrtev; takrat je namreč mati Elizabeta njegovemu sinu, svojemu vnuku Ulleinu v oporoki volila neko posest.[46]

Viljem III. je bil očitno precej mlajši od svojih bratov. Poročen je bil s Trauto Slovenjegraško, s katero se prvič omenja leta 1330, v listinah pa ga zasledimo vse do leta 1365.[47] Po smrti svojih bratov je bil vseskozi aktiven pri rodbinskih nepremičninskih poslih in kljub občasnim sporom z redovnicami kot odvetnik bdel nad mekinjskim samostanom. Odrinjen od dedovanja na Gamberku je bil po sporu z nečakom Gallom primoran v večje nepremičninske investicije, pri čemer je bil nadvse uspešen. Proti koncu življenja mu je uspelo izvesti dva pomembna nakupa, in sicer je 1356 od točajev (nem. Schenken) z Ostrovice odkupil stolp blizu Sela pri Vodicah (*turn dacz Zel*, današnji Šinkov, pravilneje Šenkov Turn), v

[40] ARS, AS 1063, ZL, št. 5009, 1301–VI–15, Mekinje (prepis v: Otorepec, CKSL; regest v: Schumi, *Urkunden und Regesten*, str. 254).

[41] ARS, AS 1063, ZL, št. 90, 1330–VII–4, Mekinje (prepis v: Otorepec, CKSL).

[42] ARS, AS 1063, ZL, št. 5062, 1340–V–29 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[43] ARS, AS 1063, ZL, št. 5010, 1301–VIII–20, Mekinje (objava v: Schönleben. *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 17–18; prepis v: Otorepec, CKSL).

[44] Kot najstarejši se izrecno omenja v neki listini o mekinjskem odvetništvu iz leta 1466, StLA, AUR 7128b, 1466–VI–16.

[45] HHStA, AUR, 1308–I–22 (prepis v: Otorepec, CKSL; regest v: MHDC VII, št. 455, str. 172).

[46] ARS, AS 1063, ZL, št. 90, 1330–VII–4, Mekinje (prepis v: Otorepec, CKSL).

[47] ARS, AS 1063, ZL, št. 90, 1330–VII–4, Mekinje (prepis v: Otorepec, CKSL); Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 56, str. 137–138.

letih 1360–1361 pa še grad Osterberg, ki je postal rezidenca nove rodbinske veje, ki jo je osnoval. Imel je štiri otroke, sinova Nikolaja in Jurija ter hčeri Marjeto in Katarino. Leta 1365 je napravil oporoko, v kateri je rodbinsko posest enakomerno razdelil med svoja sinova.

Seifridovih hčera Katarine, Rikarde in Meike po letu 1301 ne zasledimo več. Ena od njih je bila poročena s Henrikom Lavantom, kranjskim deželnim vicedomom in posestnikom gradu Lebek, s katerim je imela sinova Seifrida in Martina, vendar iz razpoložljivih virov ni razvidno, katera. Nežo pa omenja Elizabeta v svojem testamentu, in sicer kot redovnico v mekinjskem samostanu. Glede na to, da je abdikacijska listina iz 1301 ne omenja, je mogoče, da je bila rojena postumno; v času izstavitve dokumenta je bila Elizabeta vdova ne več kot deset in ne manj kot dva meseca. V nasprotnem primeru pa bi lahko bila nezakonska.

3. generacija. A. Veja Gallenberg. Gall Gallenberški in njegova sestra Zelda sta bila otroka Marjete, ki je bila najverjetneje poročena z Seifridom III. Gall je verjetno postal polnoleten nekaj pred letom 1340, ko se začne pojavljati v listinskih virih. Naslednjega leta je namreč prišlo do poravnave sporov glede dediščine med njim in njegovim stricem Viljemom III., na podlagi katere je Gallu pripadel rodbinski sedež Gamberk.[48] Nadaljna usoda mu ni bila ravno naklonjena. V štiridesetih in petdesetih letih se v virih konstantno pojavlja v vlogi prodajalca zemljiške posesti; leta 1351 je avstrijskemu vojvodi Albertu II. prodal celo rodbinski grad Gamberk, kar je očiten dokaz gospodarskega zatona. Morda je temu pripomoglo tudi dejstvo, da po vsej verjetnosti ni imel potomcev. Poročen je bil dvakrat; v prvem zakonu z neko Ano (omenja se med 1340 in 1348), v drugem pa z neko Wilburgo (omenjeno leta 1361).[49] Od leta 1360 naprej ga srečamo v bližini goriških grofov Majnharda in Henrika, od katerih je med drugim leta 1361 prejel v zastavo neko posest v okolici Planine, v Henrikovi službi pa je bil nekaj časa tudi gradiščan v stolpu na spodnjevipavskem gradu.[50] Z njegovo smrtjo je očitno ugasnila gallenberška veja Gallenbergov v moški črti.

Njegova sestra Zelda je bila poročena z Nikolajem Kolovškim; v virih se omenja v letih 1354–1385, že leta 1382 kot vdova. Njun sin Nikolaj II. se je po spletu nekih okoliščin imenoval po Čretežu *(Rewtenberger)*![51]

B. Veja Mekinje-Osterberg. Upravljanje s posestjo novoosnovane osterberške veje Gallenbergov je prevzel najstarejši Viljemov sin Nikolaj, ki ga je oče že v petdesetih letih uvajal v družinske posle.[52] V šestdesetih in sedemdesetih je z

[48] Priloga št. 8.

[49] ARS, AS 1063, ZL, 1340–VII–4 (prepis v: Otorepec, CKSL); Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 15, str. 89–90; št. 22, str. 97; št. 30, str. 106–107; HHStA, HS W 594, fol. 62'. Ni povsem jasno, katera Gallova žena se omenja v listini ARS, AS 1063, ZL, št. 4133, 1353–III–24/26 (prepis v: Otorepec, CKSL; regest v: Krones, *Freien von Saneck,* št. 171, str. 171; Thomas, *Cillier Urkunden* 3, št. 153, str. 367).

[50] *Item ein brief auf papir vom Goln von Golnberkch, wye in mein herr graf Hainrich pehawst hat auf den turn in der vest cze Niderbippach,* (s. d.), HHStA, HS W 594, fol. 49'.

[51] Prim. Kos, *Vitez in grad,* str. 114, op. 41.

[52] Soudeležen je bil, denimo, pri nakupu Šenkovega turna od sorodnikov, točajev z Ostrovice, HHStA, AUR, 1356–II–19 (regest v: Wiessner, *Schenken von Osterwitz*, št. 190, str. 68).

raznimi nakupi zaokrožal posest okoli gradu Osterberg.[53] Po zatonu gallenberške veje je postal glava celotne rodbine, upravljal z rodbinskimi fevdi,[54] financami[55] in izvajal odvetništvo nad mekinjskim samostanom.[56] Leta 1351 ali nekaj pred tem se je poročil s hčerjo Lovrenca Hmeljniškega in vdovo Friderika Mengeškega,[57] Zeldo, ki mu je rodila sinove Seifrida IV., Egidija (Gilga), Viljema IV. in Alberta ter hči Klaro. Kot zanimivost navajam še dve obrobni epizodi iz njegovih vihravih mladostnih let, kakršne sicer bolj poredko srečujemo v srednjeveških virih. Leta 1352 je izgubil svoj pečatnik, kar je imelo za posledico preklic vseh njegovih listin, ki so bile pečatene z njim in obvezo izstavitve novih dokumentov vsem, ki bi mu takšne listine prinesli v potrditev.[58] Drugo pričevanje pa odkriva temnejšo plat srednjeveške plemiške realnosti. Nikolaj je bil skupaj z Greifom Kolencem vpleten v uboj ali celo umor nekega Jakoba Abanica, katerega žena Marjeta se je leta 1358 v zameno za izplačilo odškodnine odpovedala nadaljnjemu sovraštvu in tožbam.[59] Nikolaj je umrl leta 1388.[60]

Mlajši Viljemov sin Jurij je bil poročen z Elizabeto iz rodbine točajev iz Ostrovice. Živel je v senci svojega starejšega brata, in sicer na Šenkovem turnu, katerega del mu je prepustil oče, del pa je leta 1363 odkupil od brata Nikolaja.[61] Po očetovi smrti je nekaj časa upravljal z mekinjskim odvetništvom, ki pa je po delitvi dediščine med bratoma dokončno pripadla Nikolaju.[62] Najverjetneje je umrl brez živih dedičev,[63] vendar ni znano natančno, kdaj; živ se zadnjič omenja leta 1381,[64] leta 1399 pa prvič kot mrtev. Po vsej verjetnosti ni preživel svojega starejšega brata, saj je že leta 1388 Seifrid IV., sin slednjega, podeljeval neke rodbinske fevde.[65]

Marjeta je bila poročena z Nikolajem Sommereckerjem. Med njima na eni strani in očetom ter bratoma na drugi se je vnel družinski spor zaradi dediščine po materi, ki so ga izgladili leta 1361, in sicer tako, da se je Marjeta odpovedala vsem zahtevam do materine jutrne in dote.[66] Druga hči Katarina, omenja se v letih 1336–1354,[67] se je poročila s Friderikom iz slovenjegraške rodbine Hebenstreit in

[53] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 53, str. 134; št. 57, str. 138–139.

[54] ARS, AS 1063, ZL, št. 4254, 1370–III–15 (prepis v: Otorepec, CKSL); Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 60, str. 142–145; št. 65, str. 150–151.

[55] ARS, AS 1063, ZL, št. 210, 1372–IX–28 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[56] ARS, AS 1063, ZL, št. 5134, 1380–VIII–30 (prepis v: Otorepec, CKSL); št. 5135, 1381–III–21 (prepis v: Otorepec, CKSL); Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 60, str. 142–145.

[57] Grebenc, *Gospodarska ustanovitev Stične*, št. 263, str. 79.

[58] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 33, str. 109–110.

[59] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 43, str. 122–123.

[60] Tega leta je opravil še nek posestni nakup (priloga št. 25.), medtem ko se septembra Zelda v neki listini navaja že kot vdova, Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 79, str. 169.

[61] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 52, str. 133.

[62] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 60, str. 142–145.

[63] Prim. Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 59, str. 114–142.

[64] Priloga št. 23.

[65] Priloga št. 24.

[66] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 50, str. 131–132.

[67] Otorepec, *Gradivo v arhivih Vidma*, št. 785, str. 159; Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 32, str. 108–109; priloga št. 14.

imela z njim sina Viljema, ki mu je ded leta 1365 zapustil nekaj posesti v Rakovniku pri Medvodah.[68]

Zgolj po imenu poznamo Otonovega sina Ulleina, ki se omenja leta 1330, ko mu je babica Elizabeta zapustila dve švajgi v Veliki Lašni v Tuhinjski dolini.[69] V tej generaciji se pojavlja še neki Konrad, ki pa mu zaenkrat še ni mogoče določiti sorodstvenih vezi.[70]

4. generacija. Po zatonu gallenberške veje in potem, ko je Jurij umrl brez dedičev, se je rodbina Gallenberg v četrti generaciji skrčila na družino Nikolajevih potomcev. Leta 1386, dve leti pred smrtjo, je oče vsem štirim sinovom skupaj prepustil grad Osterberg s posestjo in določil, naj po njegovi smrti nadzor nad gospostvom kot tudi mekinjskim odvetništvom prevzame najstarejši med njimi. Bilo mu je tudi jasno, da bo prej ali slej prišlo do delitve posesti in je sinovom naročil, naj se sami sporazumejo, ko bo prišlo do tovrstnih teženj.[71] Najstarejši, Seifrid IV. se je odločil za vojaško in uradniško kariero. Leta 1382 je kot najemnik sodeloval v vojski salzburškega nadškofa Pilgrima v bojih proti Bavarcem.[72] Pozneje ga srečamo v vlogi wallsejskega glavarja v Pazinu (1409)[73] in deželnoknežjega glavarja v Marki in Metliki (1411).[74] Poročen je bil z Ano iz rodbine krških vazalov iz Grajene (pri Ptuju) in imel z njo tri otroke: Sigmunda, Konrada in Kunigundo. Kot najstarejši je upravljal z rodbinskimi fevdi,[75] prevzel odvetniško funkcijo nad mekinjskim samostanom, ne pa tudi – kot kaže – rodbinskega sedeža Osterberga. Umrl je leta 1411,[76] Ana pa se je pozneje poročila s Hansom Hohenwartom.[77]

Na Osterbergu je najverjetneje sprva gospodaril njegov brat Egidij, ki si je celo nadel vzdevek Osterberger in ga uporabljal kot osebno ime *(Osterberger von Gallenberg)*.[78] Pozneje tudi njega najdemo v službi vodilnih dinastov v alpsko-jadranskem prostoru; 1405 je opravljal funkcijo kastelana na goriškem gradu Hašperk,[79] 1409–1410 pa je bil dvorni mojster Hermana Celjskega.[80] Donosne

[68] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 54, str. 134–136.

[69] ARS, AS 1063, ZL, št. 90, 1330–VII–4, Mekinje (prepis v: Otorepec, CKSL). Toponima *ouf dem Wenigen* oz. *Michilem Waltzperg/Walczperg* doslej še nista bila locirana. Iz geografskega konteksta listine, ki nakazuje na bližino Srednje vasi, Vranje peči in Podhruške v Tuhinjski dolini in ob upoštevanju nekoliko nenavadne ortografije – običajneje bi bilo *Walchperg** – je mogoče sklepati na Malo in Veliko Lašno.

[70] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 70, str. 155–156.

[71] Do take pogodbe je prišlo leta 1391 med Egidijem in Viljemom na eni in Seifridom na drugi strani, priloga št. 30.

[72] Najverjetneje v zvezi s sporom za nadzor nad proštijo Berchtesgaden, prim. Dopsch, *Pilgrim II.*; HHStA, AUR, 1382–V–25 in 1382–XII–12.

[73] HKA, 1409–XI–22.

[74] Komatar, *Cartular der Karthaus Pletriach,* št. 23, str. 43.

[75] Npr. priloga št. 72.

[76] Že leta 1411 je njegov brat Egidij prejel nek rodbinski fevd (priloga št. 116).

[77] Priloga št. 130.

[78] Prvič izpričano leta 1389, Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 81, str. 171–172.

[79] Priloga št. 77; 1409 je prejel v zatavo tudi pripadajoči mitninski urad Planina, Schönleben. *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 20. O ustroju tamkajšnjega gospostva prim. Bizjak, *Ratio facta est*, str. 167–168; Kos, *Primorski urbarji* 2, str. 44.

[80] Priloga št. 104; Schönleben. *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 20 (1409); ARS, AS 1063, ZL, št. 4414, 1410–II–23 (prepis v: Otorepec, CKSL).

službe so tako njemu kot tudi bratu Seifridu vse od devetdesetih let 14. stoletja dalje omogočale aktivno udejstvovanje na nepremičninskem trgu, ki je imelo za posledico občutno rast rodbinske posesti.[81] Egidij je bil poročen z Ano Čušperško – prvič se omenja leta 1389 – in imel z njo sedem otrok; sinove Viljema V., Nikolaja II., Gašperja, Seifrida V., Hansa, Ahaca in Klaro. Leta 1411 je napisal oporoko,[82] naslednjega leta pa se že omenja kot mrtev.[83]

Viljem IV. in Albert sta očitno živela v senci svojih uglednejših starejših bratov. V virih ju srečujemo bolj poredko; razen v listinah, ki se tičejo nasledstva in porok še pri redkih posestnih nakupih od leta 1380 oz. 1379 dalje. Viljem IV. je bil poročen z Dimuto Soteško in kolikor je znano, ni imel otrok. Oba z ženo sta že leta 1394 izstavila testament, čeprav je Viljem živel še dobri dve desetletji. Po smrti brata Egidija je za kratek čas prevzel rodbinske posle.[84] Umrl je leta 1415.[85] Albertova žena je bila Marjeta, hči Konrada Dekherja. Rodila mu je sina Sigmunda, ki se omenja leta 1427.[86] Albert je leta 1412 je napisal oporoko,[87] leto pozneje pa se Marjeta omenja že s svojim drugim možem, Wolffhartom Judenspanom.[88]

Nikolajeva hči Klara je bila poročena dvakrat; prvič z Nikolajem z Novega gradu na Krasu, ki se zadnjič omenja živ leta 1395, in imela z njim hčer Klaro.[89] Njen drugi mož je bil Rupert Schlossberger.[90]

5. generacija. Potomstvo Seifrida IV. z vidika rodbinske politike ni bilo ravno uspešno; vsaj v moški črti ne. Očeta je nasledil Sigmund, ki je najverjetneje umrl brez otrok, omenja se v letih 1423–1431.[91] Konrad se je odločil za duhovniški poklic in bil leta 1427 župnik v Mariboru.[92] Prav nasprotno pa je Kunigundi uspel preboj v visoko družbo; poročena je bila dvakrat, prvič z Eberhardom Wallensteinerjem (1416)[93] in drugič z Dietegnom iz rodbine štajerskih dednih strežajev z Emerberga (dokumentirano med 1423 in 1428).[94]

Krmilo rodbinske politike so prevzeli Egidijevi sinovi. Najstarejši, Viljem V. je od leta 1415 dalje vodil posle; kupoval nepremičnine (med drugim obsežno zemljišče z dvorom v Dolu pri Ljubljani, kjer so pozneje zgradili dolsko graščino),[95] posojal

[81] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 81–85, str. 171–178; ARS, AS 1063, ZL, št. 404, 1409–V–14 (prepis v: Otorepec, CKSL); Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 20 (1409), poleg tega še okroglo 50 nakupov oz. zastavnih poslov v prilogi, med št. 27 in 123.

[82] Priloga št. 119.

[83] Priloga št. 123.

[84] Priloga št. 134.

[85] Priloga št. 132.

[86] Priloga št. 151.

[87] Priloga št. 125.

[88] Priloga št. 126.

[89] Priloga št. 157.

[90] Priloga št. 43.

[91] Priloga št. 144, 153, 159; HHStA, AUR, 1428–II–14; 1431–III–2.

[92] Priloga št. 153.

[93] Priloga št. 135.

[94] Priloga št. 144; Loserth, *Archiv Stubenberg*, str. 93; ARS, AS 1063, ZL, št. 6835, 1426–IX–14 (prepis v: Otorepec, CKSL); HHStA, AUR, 1428–VII–15 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[95] Priloga št. 138; prim. Stopar, *Grajske stavbe* I. 5., str. 12.

denar,[96] prejemal in podeljeval fevde[97] ter izvajal mekinjsko odvetništvo.[98] Poročen je bil s hčerjo Hansa Žusemskega, ki mu je rodila sina Andreja.[99] Ta je bil že leta 1427 skupaj s svojimi strici prisoten na neki delitvi rodbinske posesti, po čemer je sklepati, da je bil takrat Viljem verjetno že mrtev,[100] morda pa že celo dve leti prej, ko so preostali bratje prejeli v fevd neko posest od grofa Hermana II. Celjskega.[101]

Gašper in Ahac sta verjetno umrla že v mladih letih. Omenjata se le v listini iz leta 1419, ko se je njuna sestra Klara odpovedala dediščini v korist vseh bratov.[102] Pozneje srečamo v podobnih situacijah le še Nikolaja II., Seifrida V. in Hansa, ki so očitno rodbinske posle nekaj časa opravljali skupaj, do leta 1437 tudi v družbi nečaka Andreja; tedaj so namreč z njim sklenili dedno pogodbo.[103]

Nikolaj II. je kot najstarejši med njimi vodil fevdne zadeve[104] in mekinjsko odvetništvo,[105] med letoma 1448 in 1451 pa ga najdemo v službi salzburškega nadškofa na položaju oskrbnika sevniškega gospostva; takrat se tudi zadnjič kot živ omenja v dokumentih.[106] Leta 1423 je začasno odtujil rodbinski sedež Osterberg; prodal ga je Hansu Hohenwarterju ter zaprosil vojvodo Ernesta Železnega, naj ga slednjemu podeli v fevd,[107] vendar je po preteku sedmih let grad odkupil nazaj.[108] Znana je tudi epizoda s temnejše plati njegovega življenja. Leta 1428 se je odločil za nasilno reševanje nekega spora med svojimi varovankami mekinjskimi redovnicami in kamniškimi meščani. S skupino oboroženih pomagačev je prijezdil v mesto, vdrl v sodnikovo hišo in ranil ter ugrabil sodnika, pri čemer je bilo ranjenih in ustreljenih še nekaj drugih meščanov. Dejanje ni ostalo nekaznovano; po dveh letih ujetništva se je vojvodi Frideriku dokončno odkupil s četrtletno vojaško službo s 30 konjeniki na lastne stroške.[109]

Tudi Seifrid V. je svoje delovanje razširil na Spodnjo Štajersko. V letih 1443–1446 je nakupil zemljiško posest v bližini Vojnika, fevd krške škofije.[110]

---

[96] Priloga št. 139.

[97] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 86, str. 178–179; priloga št. 134.

[98] Priloga št. 134.

[99] Priloga št. 160.

[100] Priloga št. 151.

[101] Priloga št. 146.

[102] Priloga št. 140.

[103] Priloga št. 165, 166.

[104] HHStA, AUR, 1431–I–25 (objava v: Otorepec, *Gradivo za zgodovino Ljubljane,* II/85); priloga št. 168.

[105] ARS, AS 1063, ZL, št. 5163, 1445–VII–31 (prepis v: Otorepec, CKSL); priloga št. 168.

[106] Kos, *Urbarji salzburške nadškofije*, str. 132 (notica v urbarju, ki je datiran z 29. majem 1448); HHStA, AUR, 1448–XI–11; 1451–III–16 (regest v: Lang, *Salzburger Lehen*, št. 161, str. 167); 1451–III–19; 1451–IX–17.

[107] ARS, AS 1063, ZL, št. 476, 1423–III–17 (objava v: Otorepec, *Gradivo za zgodovino Ljubljane,* IX/62).

[108] Podelitev fevda Osterberg z dne 9. marca 1430 v: HHStA, HS B 22, fol. 54 (regest v: Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV.* I., str. 498, št. 35).

[109] HHStA, AUR, 1428–II–14; 1430–XII–11.

[110] KLA, SA-U, št. 457, 1443–V–19; Fevdna knjiga krške škofije 1403/04–1468, KLA, HS 2/8, fol. 46'.

Živel je še leta 1458, ko mu je novi škof omenjeno podelil v fevd,[111] naslednjega leta pa se že omenja kot mrtev.[112]

Hans je leta 1439 prevzel deželnoknežje oskrbništvo na kamniškem Zgornjem gradu, pozneje[113] (1446) pa je bil oskrbnik krškega škofa na Mokronogu.[114] Poročen je bil z Marjeto Gornjegrajsko.[115] Preživel je vse svoje brate, še leta 1459 je bil udeležen pri poravnavi v sporu glede nekih desetin.[116]

Egidijeva hči Klara je bila poročena z Jakobom iz štajerske rodbine Trapp.[117] Leta 1418 je ovdovela,[118] naslednje leto, se je – kot že omenjeno – odpovedala dediščini po materi in očetu v korist svojih bratov, leta 1423 pa se že omenja kot mrtva. Zapustila je tri mladoletne otroke: Jakoba, poznejšega nosilca dednega urada tirolskega dvornega mojstra,[119] Ano in Dorotejo, nad katerimi je varuštvo prevzel svak Erhard Trapp.[120]

Zgolj iz ene same listine poznamo Albertovega sina Sigmunda II., ki se je leta 1427 odpovedal vsej svoji dediščini po očetu in materi v korist omenjenih bratrancev Nikolaja II., Seifrida V. in Hansa I., ter Viljemovega sina Andreja.[121]

Iz neznanega vzroka se od sredine 15. stoletja dalje količina znanih virov v gallenberškem rodbinskem arhivu skrči do take mere, da ugotavljanje rodbinskih vezi ni več mogoče, in to navkljub izjemno številčni generaciji. Le s pritegnitvijo predvsem habsburških fevdnih knjig je mogoče podati zelo okrnjen genealoški pregled, ki se bolj ali manj omejuje na določanje sorodstvenih vezi članov rodbine.

6. generacija. Najstarejši med vsemi je bil sin Viljema V. Andrej. Že od leta 1427 dalje je bil skupaj s svojimi strici udeležen pri rodbinskih poslih. Poročen je bil z neko Gertrudo in imel z njo sinove Alberta II., Gašperja II. in Andreja III.[122] ter hči Uršulo, ki je bila poročena z Gašparjem Gretzpergerjem.[123] Zadnjič se omenja živ leta 1459 in kot mrtev prvič leta 1471.[124] Poleg Andreja je imel Viljem še tri sinove, Sigmunda III., Jakoba II. in Jošta II., ki jih le bežno zasledimo v virih.[125]

---

[111] Fevdna knjiga krške škofije 1455–1469, KLA, HS 2/9, fol. 67'.

[112] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 87, str. 179–180.

[113] Knjiga obračunov deželnoknežjih uradov na kranjskem, ARS, AS 1, Vic. arh., šk. 101 (ex TLA, U 275/1), fol. 6.

[114] Otorepec, *Gradivo za zgodovino Mokronoga*, št. 78, str. 208; Fevdna knjiga krške škofije 1455–1469, KLA, HS 2/9, fol. 64'.

[115] Chmel, *Monumenta Habsburgica 2*, št. MCCCXIII, str. 932.

[116] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 87, str. 179–180.

[117] Maleczek, *Archiv der Grafen Trapp*, str. 68 s.

[118] Maleczek, *Archiv der Grafen Trapp*, št. 46, str. 106–107.

[119] Maleczek, *Archiv der Grafen Trapp*, str. 73.

[120] Maleczek, *Archiv der Grafen Trapp*, št. 52, str. 109.

[121] Priloga št. 151.

[122] KLA, SA-U, št. 460, 1471–I–1; št. 469, 1475–VIII–21; Habsburška fevdna knjiga za celjsko posest (po 1456), StLA, Cilli, Sch. 3, Heft 12, fol. 68', Avstrijska fevdna knjiga 1444–1469, HHStA, HS W 724, fol. 276.

[123] KLA, SA-U, št. 460, 1471–I–1.

[124] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 87, str. 179–180.; KLA, SA-U, št. 460, 1471–I–1.

[125] KLA, SA-U, št. 460, 1471–I–1; Habsburška fevdna knjiga za celjsko posest (po 1456), StLA, Cilli, Sch. 3, Heft 12, fol. 68', Avstrijska fevdna knjiga 1444–1469, HHStA, HS W 724,

Nikolaj II. je imel sinove Jakoba I. in Jošta I., ki sta za očetom prevzela salzburško oskrbništvo v Sevnici,[126] Ernesta in Danijela ter hči Ano. Ta se omenja v letih med 1470 in 1485, prvič poročena z Albertom Melczem, drugič pa s Hansom Zellenbergerjem.[127]

Hansovi sinovi so bili: Wolfgang, ki je leta 1486 prodal neko kmetijo v Mošnjah,[128] Friderik II., deželnoknežji oskrbnik na gradu Gotnik *(Guttenegg)* pri Zabičah, jugovzhodno od Ilirske Bistrice (1484–1493),[129] ki je leta 1496 od kralja Maksimilijana prejel v fevd grad Luknjo pri Novem mestu,[130] Andrej II., ki se omenja leta 1495 kot posestnik Šenkovega turna, po katerem se je tudi imenoval,[131] in po vsej verjetnosti tudi Hans II., ki se edinkrat omenja že kot mrtev leta 1492.[132] Hans I. je imel tudi dve hčeri; Dorotejo (omenja se v letih 1481–1492), ki je bila v prvem zakonu poročena z Andrejem Hertenfelsom, v drugem pa s Hansom Prankerjem,[133] in Amalijo (omenjeno med 1454 in 1495), ženo Gašparja iz rodu koroških Kellerbergerjev.[134]

Iz fevdnih podelitev poznamo še sinove Seifrida V.: Viljema VI., Jurija II. in Konrada II.,[135] ki so okrog leta 1460 med drugim prevzeli očetove krške fevde.[136] Konrad, ki je bil v začetku devetdesetih očitno senior rodbine, se omenja kot mekinjski odvetnik (1492).[137]

7. generacija. Z gotovostjo lahko navedemo le otroke Andreja I.: Uršulo, Alberta II., Gašperja II. in Andreja III. – slednji je (dokumentirano v letih 1489–1495)

---

fol. 276. Sigmunda III. poleg tega najdemo ob bratu Andreju tudi že v seznamu kranjskega plemstva iz maja 1446, Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 318.

[126] HHStA, AUR, 1459–IV–23 regest v: Lang, *Salzburger Lehen*, št. 161, str. 167); 1465–XI–6; 1465–XI–11.

[127] StLA, AUR 7340a, 1470–XI–18; ARS, AS 1063, ZL, št. 5164, 1485–VI–15 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[128] ARS, AS 1063, ZL, št. 855, 1486–V–26 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[129] HHStA, AUR, 1484–III–8; 1493–IV–17; Baraga, *Kapiteljski arhiv Novo mesto*, št. 125, str. 92.

[130] KLA, SA-U, št. 454, 1496–III–8.

[131] KLA, SA-U, št. 474, 1495–III–12.

[132] Priloga št. 173.

[133] Priloga št. 172; StLA, AUR 7877b, 1481–V–28; KLA, SA-U, št. 446, 1492–I–2.

[134] Priloga št. 169, 174; Metnitz, *Kärntner Burgenkunde 2*, str. 75.

[135] Predvsem zahvaljujoč izčrpnemu besedilu dveh fevdnih podelitev, ki navajata celotno moško populacijo Gallenbergov v 6. generaciji; prva je iz okokli leta 1460: *Andre Gallenberger anstat seinselbs vnd als lehentrager Sigmunds Gallenberger, auch Josten, jacoben, Ernsten vnd Danielen, weilent Niclasen Gallenberger; auch Wilhallmen, Jorgen vnd Khunraten, weilent Seifriden Gallenberger; vnd Wolffgangen, Andreen vnd Fridreichen, weilent Hannsen Gallenberger sunen, seiner vettern,* StLA, Cilli, Sch. 3, Heft 12, fol. 68', in druga iz leta 1469: *Jobst Gallenberger anstat seinselbs vnd als lehenntrager Sigmunds Gallenberger, auch Jobsten, Ernsten vnd Danielen, weilent Niclasen Gallenberger; auch Wilhalem, Jorgen vnd Conraten, weilent Seyfriden Gallenberger; vnd Wolfgangen, Andren vnd Friderichen, weilent Hannsens Gallenberger; vnd Albrechten, Casparn vnd Andreen,* /manjka ime!, očitno Andrej/ *Gallenberger sunen, seiner vetteren, wann die ir erb wern,* HHStA, HS W 724, fol. 276.

[136] Fevdna knjiga krške škofije 1455–1469, KLA, HS 2/9, fol. 79.

[137] StLA, AUR 8976, 1492–VIII–6.

posedoval mengeški grad in se po njem tudi imenoval.[138] Oseb, ki se pojavljajo v virih iz začetka in prve polovice 16. stoletja, zaenkrat še ni mogoče zanesljivo umestiti v rodovnik.[139]

Interpretacija

Gornji strnjeni genealoški pregled terja nekaj podrobnejših pojasnil, in sicer pri izpeljavah, ki jim sami viri ne nudijo dovolj trdne opore, in tam, kjer se predlagane rešitve razhajajo z doslej sprejetimi. Glede zgodnje zgodovine Gallenbergov je v historiografiji obveljala hipoteza Dušana Kosa, katere prvi del, ki govori o genezi rodbine iz Mekinjskih in Gallov, je omenjen že zgoraj. Nadalje Kos sklepa, da je moška linija Mekinjskih z Viljemom II. zamrla, zaradi česar je dediščino prevzel sin njegove sestre Seifrid II. Pripadniki nove veje, ki so sprva še kolebali med identifikacijo po enem oz. drugem izvornem gradu, so podedovali mekinjsko posest, grb in značilna rodbinska osebna imena, v končni fazi pa so se odločili za rodbinsko ime Gallenberg, predvsem zaradi ugleda in navezanosti na rodbinsko tradicijo, ne pa v povezavi z dejanskim posedovanjem gradu. Gamberk naj tako ne bi bil nikoli v posesti Gallenbergov.[140]

Hipotezi lahko pritrdimo z izjemo zadnje trditve, ki jo je s pritegnitvijo novih virov mogoče korigirati.[141] Za čas, ko so plemiške rodbine gradile svojo identiteto na gradovih, ki so jih posedovale, se zdi nekoliko neverjetna. Kot kaže, gre pri nihanjih v poimenovanju Mekinjsko-Gallenberških v začetni fazi oblikovanja njihove identitete večinoma za označevanje lokacij trenutnih prebivališč. Seifrid II. se po Gamberku imenuje leta 1270, ko bi prav lahko še skupaj z ostalimi sorodniki Galli živel na Gamberku. Po pridobitvi mekinjske dediščine se je preselil na tamkajšnji stolp in se odslej imenoval po njem. V skladu s tem si je dal izdelati pečat z napisom *de Minchendorf*.[142] Po Gamberku se ponovno imenuje šele leta 1300 ob ustanovitvi samostana, ki mu je daroval precejšen del mekinjske posesti s tamkajšnjim dvorom, ko je po smrti bratranca Konrada II. Galla očitno že rezidiral na Gamberku kot najstarejši Gall. Prelomnost teh dogodkov nedvomno ilustrira uporaba novega pečata z napisom *(S.) Sivridi de Gallenberch*, nedvoumen dokaz pa predstavlja dejstvo, da sta skupaj z ženo ustanovitveno listino samostana datirala z *actum et datum in Gallemberch castro nostro* …[143] Njegov sin Seifrid III. je Gallenberški leta 1299, ko je še živel skupaj z očetom na Gamberku, kot tudi po 1300, ko ga je kot najstarejši sin podedoval. Istočasno se je njegov brat Viljem III. imenoval po Mekinjah, ker mu je morda pripadel tamkajšnji stolp s posestjo.[144]

[138] ARS, AS 1063, ZL, št. 5167, 1489–XI–25 (prepis v: Otorepec, CKSL); KLA, SA-U, št. 474, 1495–III–12.

[139] To velja predvsem za ožjo osterberško linijo in linijo Šenkov turn, prim. Grilc, *Prispevek k zgodovini Osterberga*, str. 272–273; isti, *Dol v srednjem veku*, str. 163–169.

[140] Kos, *Med gradom in mestom*, str. 18; isti, *Vitez in grad*, str. 124.

[141] Deloma o tem že v Bizjak, *Ratio facta est*, str. 130 in op. 49.

[142] TLA, Parteibriefe Nr. 1803, 1287–I–20, Kamnik (objava v: Kovač, *Dodatek*, str. 173–174).

[143] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 1, str. 69–72.

[144] ARS, AS 1063, ZL, št. 5022, 1305–XI–21 (prepis v: Otorepec, CKSL).

Po Gamberku se je v tem času imenoval tudi Konrad III. Gall, ki je očitno živel tam. Nemalokrat ga srečamo v Seifridovi družbi.[145] Napis v njegovem pečatu se je glasil: *S(igilum) Chunradi de Gallenberch,* vendar podoba v grbu (glava samoroga) govori o pripadnosti rodbini Gallov.[146] Šele nekako sredi drugega desetletja 14. stoletja se je, kot kaže, dokončno uveljavil naziv Gallenberg kot rodbinsko ime; leta 1317 se namreč pojavijo bratje Seifrid, Viljem in Oto z novimi pečati z napisom *de Gallenberch*.[147]

Dejstvo, da je Seifrid III. gospodaril na Gamberku, je tudi osnova domnevi, da je bil verjetno ravno on oče Galla Gallenberškega, ki ga od leta 1341 dalje zasledimo na istem položaju. Takrat je namreč grad pripadel Gallu po zgladitvi spora s stricem Viljemom.[148] Morda je slednjemu kot starejšemu in vplivnejšemu pri tem uspelo uveljaviti svojo moč in je iz poravnave iztržil občutno večji delež zemljiške posesti, neobhodne gospodarske osnove za bodoče rodove. Temu v prid bi govorila tudi ne ravno visoka vsota 400 mark oglejskih pfenigov, ki jo je Gall dobil ob prodaji gradu.[149] Vsekakor pa si je Viljem v sklopu te poravnave priboril predkupno pravico na vso Gallovo posest.[150] Kljub temu je ta naposled (1351) prodal Gamberk deželnemu knezu.[151] Kot kaže, je v naslednjih letih zapustil Gorenjsko[152] in stopil v službo goriških grofov. Njegova zaposlitvena pogodba *(dienstrevers)* iz leta 1360 mu je narekovala, da se s telesom in posestjo podredi grofoma Majnhardu VI. in Henriku III. ter se v roku 2 mesecev ustali v mejah gospostva goriških grofov, in sicer konkretno z nakupom posesti v vrednosti 625 goldinarjev (kar je približno ustrezalo trem četrtinam vsote, ki jo je pred desetletjem iztržil za Gamberk), ter čaka v pripravljenosti na poziv na vojsko.[153] Naslednje leto sta mu omenjena grofa zastavila 20 kmetij v okolici Planine,[154] približno v ta čas pa verjetno sodi tudi nedatirana vest o Gallovem kastelanstvu v stolpu na spodnjevipavskem gradu.[155]

---

[145] HHStA, AUR, 1286–IX–1, Gospa sveta (prepis v: Otorepec, CKSL; regest v: MHDC VI, št. 27, str. 19); TLA, Parteibriefe Nr. 1803, 1287–I–20, Kamnik (objava v: Kovač, *Dodatek*, str. 173–174); ARS, AS 1063, ZL, št. 5244 in 5780, dve listini z datumom 1299–XII–8, Velesovo (prepis v: Otorepec, CKSL).

[146] ARS, AS 1063, ZL, št. 5244, 1299–XII–8, Velesovo (prepis v: Otorepec, CKSL).

[147] Čeprav imenovanje v besedilu listine ni tako odločno; mdr. se njihov oče naziva Mekinjski. ARS, ARS, AS 1063, ZL, št. 5030, 1317–I–9 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[148] Priloga št. 8.

[149] Za grobo primerjavo lahko služijo podatki, ki jih na podlagi približnih izračunov navaja Dušan Kos. Spodobne cene gradov so se po njegovi klasifikaciji gibale med 300 in 1000 oz. več markami srebra, Kos, *Med gradom in mestom*, str. 158–159; isti, *Vitez in grad*, str. 84. 400 mark oglejskih pfenigov bi v skladu z razmerji, ki jih upošteva ustrezalo nekako 240 markam srebra.

[150] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 1, str. 89–90.

[151] HHStA, AUR, 1351–V–12. Prim. Bizjak, *Ratio facta est*, str. 130.

[152] V štiridesetih in petdesetih letih je pogosto prodajal svojo gorenjsko posest: Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 16, str. 90–92; št. 22, str. 97; št. 30, str. 106–107; št. 38, str. 114–115; ARS, AS 1063, ZL, št. 5271, 1340–VII–4; št. 5079, 1348–VII–22; št. 4133, 1353–III–24/26; NŠAL, ZL, 1353–VIII–20 (prepisi v: Otorepec, CKSL).

[153] HHStA, AUR, 1360–V–18.

[154] Prepis listine 1361–III–23 v: HHStA, HS W 594, fol. 62'.

[155] Glej zgoraj, op. 50.

Ko skušamo identificirati Gallove starše, je edini zanesljivo prav postavljeni kamenček v mozaiku osebno ime njegove mame Marjete. Gall ga navaja v listini, s katero mekinjskemu samostanu podari nekaj posesti za blagor njene duše.[156] Obstaja možnost, da je pripadala rodu Kamniških. Na to napeljuje pričanje Gallove sestre Zelde, ki v neki listini Gerloha Kamniškega imenuje *öhaim*.[157] Izraz v srednjeveški nemščini lahko pomeni pravega strica, lahko pa tudi kakega drugega, praviloma starejšega sorodnika.[158] V tem primeru bi se eventualno lahko nanašal še na brata Gallove žene Ane; tako sta denimo Gall in Ana v neki listini Zeldinega moža Nikolaja ter njegova brata Friderika in Bertolda Kolovške imenovala *unser oeheim*.[159] Če skušamo zdaj rodovnik določiti Gallovi ženi Ani, se na podlagi zadnjeomenjenega dokumenta ponuja še ena, pravzaprav drzna možnost. Kaj če pri tem ni šlo za Gallove »strice«, temveč za Anine (prave) strice? Temu v prid bi govorila listina, v kateri Zelda in Wendel, hčeri Friderika Kolovškega, imenujeta Galla Gallenberškega z izrazom *swager* (svak).[160] Če bi bila Ana res njuna sestra, bi imeli opraviti celo z navzkrižno poroko med Gallenbergi in Kolovškimi. Dejansko pa ima takšna rešitev lepotno napako; med temi, v listini navedenimi domnevnimi Aninimi strici, bi bil v tem primeru tudi njen oče (tj. Friderik). Ali je sploh mogoče računati s takšno nerodnostjo v izražanju? Odpravili bi jo recimo s tem, da vzamemo za Aninega očeta enega od preostalih Kolovških bratov (Gerloha ali Aechwina), če seveda dopustimo možnost, da se je tudi sestričnin mož lahko imenoval *swager*. Ob koncu tega kombiniranja lahko ugotovimo le, da so vsekakor obstajale neke sorodstvene vezi med omenjenimi Gallenbergi, Kolovškimi in Kamniškimi, ki pa jih brez dodatnih virov zaenkrat ni mogoče natančneje določiti.

Svojevrstno težavo pri umestitvi Galla Gallenberškega in njegovega najožjega sorodstva v rodbinsko deblo predstavlja dejstvo, da je v istem času živel njegov soimenjak Gall iz rodbine Gall. Bil je sin Konrada II. Galla, verjetno bratranca Seifrida II. Gallenberškega, ki se je imenoval po Gamberku *(Konrad von Gallenberch)* in istočasno z bratrancem živel na njem. Ta Gall je imel med drugim tudi brata Konrada III. Galla, ki je bil, mimogrede, poročen z zgoraj omenjeno Wendel Kolovško. To naključje je zavedlo Schönlebna, da je med 2. in 3. generacijo umestil še eno, po njegovem štetju 13.[161] Med Viljema III. in njegovega očeta Seifrida II. je vrinil še enega Viljema (po njegovem štetju II.), ki naj bi bil oče Viljema III. in hkrati Seifridov sin, »poročil« pa ga je z Marjeto Svibensko. Njima za sina in Viljemu III. za brata je potem dodelil Konrada, ki si ga je (nevede) skupaj s sinovoma Konradom in Gallom sposodil iz rodbine Gall. Schönlebnovi Gallenbergi: Konrada I. in II. ter Gall so dejansko Galli.[162]

---

[156] ARS, AS 1063, ZL, št. 5072, 1348–VII–22 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[157] ARS, AS 1063, ZL, št. 5802, 1362–II–23 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[158] Prim. Preinfalk, *Rodbina v luči listin*, str. 355–356, 365.

[159] ARS, AS 1063, ZL, 1358–X–31 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[160] ARS, AS 1063, ZL, št. 5271, 1340–VII–4 (prepis v: Otorepec, CKSL).

[161] Zaradi vključevanja številnih imaginarnih prednikov v gallenberški rodovnik nosi pri Schönlebnu generacija, ki smo jo tu označili kot 1., številko 11, Schönleben. *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 14.

[162] Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 16.

Naslednji spodrsljaj se je Schönlebnu pripetil v 4. (njegovi 15.) generaciji. Zavedel ga je vzdevek *Schick*, ki so si ga nadevali posamezni Gallenbergi od Seifrida III. dalje,[163] in ga je tolmačil kot ljubkovalno obliko za Sigmund. Na podlagi te pomote je med sinove Nikolaja I. umestil sicer neobstoječega Sigmunda (po njegovem štetju III.). Povod za to je bila listina, v kateri se Egidij navaja kot *Schiekk der Osterberger von Gallenberch*.[164] Posledično je napačno (kot hčer Nikolaja I.) umestil Kunigundo, ženo Eberharda z Wallensteina in pozneje Dietegna točaja z Emerberga, ki je bila sicer res Sigmundova sestra, vendar v naslednji generaciji.[165]

Zadnja Schönlebnova večja napaka (kar zadeva obdobje med 1300 in 1500), je »kloniranje« dodatne generacije med 5. in 6., ki jo je označil s številko 17. Njegovi domnevni sinovi Nikolaja II. (pri njem III.) so dejansko isti Nikolaj in njegova brata Seifrid V. ter Hans I.[166] Očitno ni dopuščal možnosti, da bi ti trije lahko živeli tako dolgo, kot dejansko so. Vsi Egidijevi otroci so bili rojeni pred letom 1409, ko je omenjenih vseh sedem.[167] Nikolaj se zadnjič kot živ omenja leta 1451, Hans pa celo še 1459, medtem ko je Seifrid prav v tem letu umrl. Vezni člen, ki dokazuje, da gre pri navedbah v virih v vseh teh letih res za iste ljudi, je Andrej I., sin njihovega brata Viljema V., ki se pri urejanju rodbinskih posestnih zadev skupaj z omenjenimi strici začne pojavljati že leta 1427,[168] v istem kontekstu pa tudi še v listini iz 1459, ki jo je izstavil takrat še edini preživeli od njegovih treh stricev, Hans I.[169]

Generacija Andreja I. (šesta po vrsti) je še zadnja, ki jo lahko razmeroma zanesljivo zajamemo s srednjeveškimi viri. Obdobje na prelomu iz 15. v 16. stoletje zaenkrat ostaja odprto. Gallenberška genealoška izvajanja tako zaključujemo na točki, ko je bila rodbina v očitnem vzponu. Najodmevnejše epizode v njeni več kot

---

[163] Viljem III. (Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 34, str. 110); Nikolaj I. (Preinfalk – Bizjak, *Turjaška knjiga listin* I, št. 150, str. 213; Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 67, str. 152), Egidij (Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 88, str. 181); Seifrid IV. (ARS, AS 1063, ZL, št. 5142, 1391–XI–7; št. 5350, 1396–IV–18 – prepisa v: Otorepec, CKSL). Glej tudi Kos, *Vitez in grad*, str. 124.

[164] Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 88, str. 180–182. Ta listina je interpolirana in sicer je zadnja vrstica napisana na razuri. Interpolirani pasus vsebuje nadvse nenavadno datacijo: *... virczehen hundert iar, darnach in dem hundertistem* (!) *iar ...* Še bolj nenavadno je ta datacija interpretirana v dorzalni notici: 1100 (!). Ta nerodnost je očitno prišla prav Schönlebnu, ki je z listino manipuliral na svojevrsten način: uporabil jo je tako za svojega Sigmunda I. iz leta 1100 kot tudi za Sigmunda III., ki ga je sprenevedajoče: »de quo praeter nomen nil extat,« uvrstil med sinove Nikolaja I. Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 13, 19. Tudi pri Brunnerju je ta listina datirana napačno, z letnico 1459 v oklepaju. Glede na vsebino sodi v čas med 1400 in 1412 (Egidijeva smrt).

[165] Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 19.

[166] Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 20–21.

[167] Listina 1409–VIII–25, ki je ekscerpirana pri Schönlebnu, *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg*, str. 20, posredno tudi pri Valvazorju, *Ehre des Herzogthums Krain* XI, str. 13–14.

[168] Priloga št. 151.

[169] *... Hans Gallenberger anstat sein selbs und seines vettern Andren, auch seiner brueder Niklasenn und Seifridenn der Gallenberger säling kinder,* Brunner, *Die ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 87, str. 179.

petstoletni zgodovini so šele prihajale na vrsto. Številčnost, razvejanost in solidne materialne osnove ob koncu srednjega veka so bodočim rodovom omogočile razcvet in vzpon med najuglednejše plemiške rodbine na Kranjskem.[170]

[170] Prim. Kos, O melanholiji, karierizmu, nasilju, str. 40–41.

PRILOGA

Regesti neohranjenih listin gallenberškega arhiva 1277–1495
(po popisih v Erbergovem arhivu)[1]

1277. Patronatsrecht ertheilung an Seifried von Gallenberg,[2] der von ihm gestiften kapelle St. Johanns in schlosse Oberstein[3] von Manfredi de la Torre. *(IV, št. 289, fasc. 153, pag. 511)*

1328. Uibergabsbrief in abschrift der Elspet Seifrieds von Gallenberg[2] wittib per 2 hüben und 5 bergercht an das kloster zu Minkendorf.[4] *(IV, št. 4, fasc. 153, pag. 474)*

Anno 1330 verweist her Willhelm Gallenberger an Thomas Hochenwarter über 3 hüben. *(IV, št. 5, fasc. 153, pag. 474)*

1337. Ladbrief Meinhalms von Zellenberger landesverweser, wo er Niklein von Gallenberg[2] und Schenken von Osterwitz[5] zur verantwortung ladet. *(IV, št. 258, fasc. 153, pag. 508)*

1337. Versicherungsbrief von Willhelm von Gallenberg[2] an seine gemahlin Trauten von Windischgratz.[6] *(IV, št. 547, fasc. 153, pag. 528)*

Im 1338 jar vergleich zwischen Niclaß Graiczer vnd Eberhartten Presinger, wellicher der fuerst auß Oßterreich durch herrn Fridrichen von Sonnekh,[7] herr Vlrich von Wallse,[8] herr Khunraten von Harnekh[9] dise hernach geschriben sein auch darpei gebest: herr Vlreich Wilhausen, Artolff von Harnekh,[9] Canradt Sepffner, Greiff Sarffner, Herman Presinger, Jorgg Motniker. *(I, št. 122, fasc. 133, pag. 446)*

Im 1340 jar, khaufprieff von Gallen von Gallenberg[2] an sein vettern, Wilhalbm vonn Gallenberg[2] außgeundt. *(I, št. 7, fasc. 133, pag. 426)*

Im 1341 vertrag zwischen herrn Wilhalben vonn Gallenberg[2] vnnd seinern pruedern seilligen sun Galle von Gallenberg[2] vmb all ire strit, so sie erbschaftt halben gehabt vnd die vest Gallenberg[2] ist gemellt Gallen von Gallenberg[2] zu thail pliben. *(I, št. 115, fasc. 133, pag. 445)*

Im 1341 jar, khauffprieff per ein hueben, so herr Wilhalbm vonn Gallenberg[2] von Hannzl von Mangespurg[10] per 10 markh Agler pfenning erkhaufft. *(I, št. 8, fasc. 133, pag. 426)*

[1] Regesti so povzeti po popisih, obravnavanih v članku, pri čemer ustrezajo rimske številke v citatih ustreznim številkam popisov. Kadar so regesti kombinirani iz dveh ali treh (redkeje) popisov, so dodatki podani v zavitih oklepajih – če gre za dve različni varianti imen ali predmetnih oznak, so še dodatno ločeni s poševnico – citat regesta, iz katerega izvira dopolnilno besedilo, pa je naveden na drugem (ali tretjem) mestu.

[2] Gamberk.

[3] Kamniški Stari grad.

[4] Mekinje pri Kamniku.

[5] Hochosterwitz/Ostrovica, V od Št. Vida na Glini na Koroškem.

[6] Slovenj Gradec.

[7] Žovnek.

[8] Waldsee na Zgornjem Švabskem.

[9] Grad Hornegg, SV od Deutschlandsberga na Štajerskem.

[10] Mengeš.

1343. Rathsbrief von Gallus von Gallenberg[2] an Willhelm von Gallenberg[2] wegen einer schuld. *(IV, št. 320, fasc. 153, pag. 513)*

Anno 1348. *(omenja se)* Gotschalk von Gallenberg.[2] Fertiger Nix der Rainman von Vels[11] und Engelein der Gall. *(VII, fasc. 153, pag. 615) (morda na podlagi pristnega dokumenta, vendar nepreverljivo)*

Im 1348 jar hat herr Wilhalbm von Gallenberg[2] dem Glach von Stein[12] vnd seiner wiertin Alhait 12 markh Agler pfening auf ein hueben glichen. *(I, št. 162, fasc. 133, pag. 454)*

Im 1349 jar, khaufprief vmb den zechendt pei Stain,[12] so Piersch von Rottenpuchel[13] herrn Wilhalbm von Gallenberg[2] per 40 markh Agler d. verkhaufft. *(I, št. 148, fasc. 133, pag. 452)*

1354. Rathsbrief von Friedrich dem Hebenstreit ausgehend an Willhelm von Gallenberg[2] und seine wirthin frau Trauten. *(IV, št. 321, fasc. 153, pag. 513)*

Im 1358 vergleich zwischen denen von Stein[12] vnd Niclaß von Gallenberg,[2] von wegen des abgen[anten] obleiben. *(I, št. 170, fasc. 133, pag. 456)*

Im 1364 jar versacz Herman Grisicz vnndter Weixelberg[14] gesessen ein hueb zu Vnndter Khaischl[15] herr Nicl von Gallenberg[2] per 5 markh Agler schilling. *(I, št. 159, fasc. 133, pag. 454)*

Im 1365 jar, khauffprieff per zwo hueben, die Niclas Gallenberger vonn Hansl, Pangracz von Soßter[16] seilligen sun, per 20 markh Venediger pfening verkhaufft. *(I, št. 28, fasc. 133, pag. 430)*

1365. Spruchbrief Hansen von Stein[12] und Niklasen von Gallenberg,[2] über die streittigkeiten zwischen den Erharten von Eich[17] und Hansen denn Feisten. *(IV, št. 465, fasc. 153, pag. 522)*

1377. Spruchbrief zwischen Nikel von Gallenberg,[2] Seld seiner wirthin {geboren von Hopfenpach[18]}, Fritzlein von Mangespurg[12] und Clara seiner wirthin, Jörg von Neuhaus[19] und Annel, seiner wiertin {an ein theil, am andren theil zwischen Nikl und Rainer geuetter von Hopfenpach.[18] Fertiger sein: Ruedlib von Kosiakh,[20] Hans der Gall, Nikl von Gallenberg,[2] Frizl von Mangespurg,[10] Jorg von Neuhaus[19] und Hansl Neündorfer}. *(IV, št. 466, fasc. 153, pag. 522; VII, fasc. 153, pag. 613)*

---

[11] Bled.
[12] Kamnik.
[13] Črnelo, nekdanji grad nad vasjo Turnše, S od Doba pri Domžalah.
[14] Višnja Gora.
[15] Spodnji Kašelj, V od Ljubljane.
[16] Sostro, V od Ljubljane.
[17] Dob pri Domžalah.
[18] Hmeljnik, grad nad Karteljevim, S od Novega mesta.
[19] Novi grad, danes Stari grad nad vasjo Podgrad, JZ od Ilirske Bistrice.
[20] Nekdanji grad Kozjak na vzpetini Kozjek nad vasjo Dolenje Selce, SZ od Dobrniča na Dolenjskem.

1378 machen ein vergleich als spruchleut: Petter von Auersperg,[21] Ruedolf von Reutenberg,[22] Nikhel der Golienz, Nikhl der Gall von Gallenstain,[23] Osterman von Stain[12] {von wegen einer theilungsstreit} zwischen Ulrich Kuenberger verweser zu Laybach[24] an ein und Nikhl von Gallenberg[2] {und Fritzlein von Mangespurg[10]} anders theils. *(VII, fasc. 153, pag. 615; IV, št. 467, fasc. 153, pag. 522)*

Im 1379 jar, khauffprief per ein hueben zu Vnndter Khaischl,[15] so Albrecht von Gallenberg[2] vom Wenczl zu Vnndter Khaischl[15] erkhaufft hat. *(I, št. 151, fasc. 133, pag. 452)*

1380. Minkendorf[a] klosterfrauen, über die irrung zwischen selben und Wuillhelm von Gallenberg[2] wegen einem steinbruch, bericht an Herzog Albert von Oesterreich. *(IV, št. 10, fasc. 153, pag. 469)*

Im 1381 jar Georg von Gallenberg[2] verweiß sein wirtin frau Ellß auf etlich guetter. *(I, št. 131, fasc. 133, pag. 448)*

Im 1388 jar, lehenbrieff vmb den zehendt an der Obern, Mitern vnd Nidern Gambling,[25] so von Seifriden von Gallenberg[2] dem Nicl dem Hafner vnd purger zu Laybach[24] verlichen worden. *(I, št. 206, fasc. 133, pag. 464)*

1388. Kaufbrief von Laurenz von Hopfenbach[18] an Niklein von Gallenberg[2] per 2 hüben und 1 mühle. *(IV, št. 45, fasc. 153, pag. 477)*

1390, am eritag vor s. Johanns tag zum sonnenwenden *(21. junij)*. Sazbrief orig. per 1 huben unter dem Klainen Gallenberg,[2] die Pirsch von Rottenbüchel[13] dem Nicklain von Mangespurg[10] um 20 ducaten verßezt. *(V, št. 445, fasc. 132(?) pag.)*

Im 1390 jar, von Amelreichs von Gracz[26] khauffprieff vmb[27] gueter, so er Saifriden von Gallenberg[2] verkhaufft hat. {Fertiger sein Amerleich von Grez[26] und Hans von der Aynod,[28] dessen wappen ist ein palmpaumb}. *(I, št. 35, fasc. 133, pag. 431; VII, fasc. 153, pag. 612)*

Im 1390 jar Nicla Khaul verkhaufft ein hueben pei Sanndt Marein[29] Artolffen von Pomekh.[30] *(I, št. 36, fasc. 133, pag. 431)*

1391. Obligationsbrief von Hans von Altenburg[31] an Seld Nikleins von Gallenberg[2] wittib. *(IV, št. 281, fasc. 153 pag. 510)*

Im 1391 jar vertrag zwischen den gepruederen Wilhalbm vnnd Oßterberger eines theils vnnd Seyfriden von Gallenberg[2] anders theils. *(I, št. 169, fasc. 133, pag. 456)*

---

[21] Turjak.
[22] Grad Čretež, JV od Mokronoga.
[23] Nekdanji grad nad vasjo Podpeč, SZ od Gabrovke na Dolenjskem.
[24] Ljubljana.
[25] Zgornje, Srednje in Spodnje Gameljne, S od Ljubljane.
[26] Gradac, SV od Črnomlja.
[27] *Orig.* vnnd!
[28] Soteska, pri Straži, Z od Novega mesta.
[29] Šmarje, katere?
[30] Baumegg (O.- in U.-), SZ od Birkfelda na Srednjem Štajerskem.
[31] Nekdanji grad Vrbovec v Nazarjah, J od Mozirja.

Im 1391 jar saczprieff Saifrid von Gallenberg[2] leicht seiner muemen Margretten des Niclaß Sumerekher selligen witib auf ein hoff vnnd zwo hueben 30 markh schilling. *(I, št. 107, fasc. 133, pag. 443)*

1391. Stiftbrief wegen haltung eines Jahrstags zu Michelstetten,[32] durch bezahlung der Selda von Gallenberg.[2] *(IV, št. 461, fasc. 153, pag. 521)*

1391. Spruchbrief des Fritzl und Nikl von Mengespurg,[10] Heidel von Stein[12] etc. betreffend den vergleich zwischen Seifried von Gallenberg[2] und Osterberger und Willhelm. *(IV, št. 470, fasc. 153, pag. 522)*

Im 1392 jar saczprieff per 1 hueben, 2 weingarten, 2 kheller zu Gottendorff[33] im Sann tall[34] pei Saxnfeld[35] gelegen, so frau Seldin Niclaß von Gallenberg[2] seillig witib Hannß von Alltenburg[31] verseczt per 50 markh auff vier jarr. *(I, št. 108, fasc. 133, pag. 443)*

1392. Spruchbrief Nikels von Gallenberg[2] wegen einem weingarten des Osterberger von Gallenberg.[2] *(IV, št. 471, fasc. 153, pag. 522)*

Im 1394 jar, frawn Dyemuzen, Wilhalben von Gallenberg[2] ieren haußwiert vermacht. *(I, št. 181, fasc. 133, pag. 458)*

Im 1394 jar, khauffprieff vmb drei hueben zu Sagoricz,[36] die Seifrid von Gallenberg[2] erkhaufft hat vom Gethrauten des Seber salligen witib vnnd ierer tochter Khaterle, des Pether Grumsitzer wiertin per 48 markh ß. *(I, št. 37, fasc. 133, pag. 431)*

1394. Testament von Diemuth Willhelms von Gallenberg[2] wirthin. *(IV, št. 2, fasc. 153, pag. 488)*

1394. Testament Willhelms von Gallenberg.[2] *(IV, št. 3, fasc. 153, pag. 488)*

Im 1395 jar, lehenprieff von graff Herman von Cili[37] am Seifriden von Gallenberg,[2] zum ersten der Schenkhenthurn zu Ceel[38] gelegen, ein mairhoff vnnd drei hueben daselbst, item 5 hueben daselbst zu Edling[39] gelegen, 2 hueben in den Preimpach,[40] 2 hueben zu Valden,[41] 1 hueben zu Plaßeuers,[42] 1 hueben im Grait,[43] ein ödt in dem Hart zum Kherschpairen,[44] ein traidtzehendt zu den Valdlein[45] zu Edling gelegen, ein hueben zu Dobruß,[46] ein hueb zu Gottendorff[33] im dem Santhal,[34] ein zehendt zu Suchadol.[47] *(I, št. 199, fasc. 133, pag. 462)*

---

[32] Velesovo, SV od Kranja.
[33] Gotovlje, pri Žalcu.
[34] Savinjska dolina.
[35] Žalec.
[36] Zagorice, vas, danes v sklopu naselja Bled.
[37] Celje.
[38] Šinkov (pravilneje Šenkov) turn, V od vasi Selo pri Vodicah, pri Komendi.
[39] Koseze, JV od Vodic, pri Komendi.
[40] Sv. Primož, nad Črno pri Kamniku.
[41] Polje pri Vodicah.
[42] ?
[43] ?
[44] ?
[45] ?
[46] Dobruša, pri Vodicah, SV od Medvod.
[47] Suhadole, pri Komendi.

Im 1395 jar, saczprieff vmb zwo hueben, welliche der Niclaß von Newhauß[19] seiner wiertin {Clara}, des Niclasen von Gallenberg[2] tochter verseczt hat. {Fertiger Jorg Guetenstainer verweser in Crain} *(I, št. 92, fasc. 133, pag. 440; VII, fasc. 153, pag. 606)*

1395. Lehenbrief von Willhelm herzog zu Oesterreich an Seifried von Gallenberg[2] über die vesten Osterberg[48] und andere güter. *(IV, št. 13, fasc. 153, pag. 465)*

Im 1396 jar, Rueprecht Schloczperger verschreibt sich gegen sein schwager Seifrid Oßterberger vnd Albrecht von Gallenberg[2] geprueder vmb die morgengab 250 markh ß haimsteuer 200 markh ß vnd 60 goldt ducaten, die herr Niclaß von Gallenberg[2] seillig seiner wiertin Khlara vatter geben hat, darumb ier erster wiert, herr Niclas von Neuhauß am Carßt[19] auf 20 hueben verwisen hat, also wan er solicher guetter vnd wurden, die gemellt summa mit ieren wißen vnnd willen widerumben anzulegen. *(I, št. 138, fasc. 133, pag. 449)*

1397. Minkendorf[4] kloster, stiftbrief von Niklein von Gallenberg.[2] *(IV, št. 16, fasc. 153, pag. 470)*

1397. Zeugbrief von Peter von Rautenberg[22] wegen der güter des Niklas von Neunhaus[19] an Siefried von Gallenberg.[2] *(IV, št. 637, fasc. 153, pag. 536)*

1398. Ladbrief von Heinrich und Johann Meinhard grafen zu Görz[49] den Seifried von Gallenberg[2] wider Niklas von Neunhaus[50] und Friedrich von Unkenberger[51] *(sic!). (IV, št. 259, fasc. 153, pag. 508)*

1398. Satzbrief von Nikel von Neunhaus[19] seiner wirthin Clara des Nikel von Gallenberg[2] tochter. *(IV, št. 350, fasc. 153, pag. 515)*

Im 1399 jar, lechenprieff von herzog Wilhalben auß Oßterreich an Seifriden Oßterberger vnd Albrechten, geprueder vmb 7 hueben, die von ieren vettern selligen Jörglein von Gallenberg[2] an si gestorben. *(I, št. 196, fasc. 133, pag. 462)*

1399. Lehenbrief von Herrmann grafen von Cilli[37] an Seifried von Gallenberg[2] über eine hüben. *(IV, št. 16, fasc. 153, pag. 465)*

Im 1400 jar, khauffprieff, so Wilhalbm Pawmkhircher dem Oßterberger vonn Gallenberg[2] vmb etlich zehendt vnnd hueben, die er im per 500 ducaten verkhaufft gefertigt hat. *(I, št. 41, fasc. 133, pag. 432)*

Im 1400 jar, khauffprieff vmb vier hueben bei Schenkhenturn[38] an Gillgen von Gallenberg[2] lautundt. *(I, št. 42, fasc. 133, pag. 432)*

Im 1400 jar hat Seifrid das dorff Nackhl[52] vnndter Schbartzeneekh[53] an der Prenn,[54] 12 hueben vnd 2 mül von Nyx von Waxenstein[55] khaufft. *(I, št. 43, fasc. 133, pag. 432)*

---

[48] Nekdanji grad Osterberg, nad vasjo Podgrad, ob sotočju Save, Ljubljanice in Kamniške bistrice, V od Ljubljane.

[49] Gorica/Gorizia.

[50] Novi grad, gl. op. 19; *orig.* Steinhaus!

[51] Verjetno grad Vikumberg pri Dragi na Tržaškem.

[52] Naklo, JV od Divače.

[53] Grad Švarcenek, nad vasjo Podgrad pri Vremah.

[54] Vreme, Vremsko polje, na Krasu.

[55] Grad Kožljak, pri Plominu v Istri.

Im 1400 jar, Clara, herrn Rueprechten von Schlozperg[56] eliche hausfraw, die vberandtbart ieren pruedern Seyfriden von Gallenberg[2] zwo hueben widerumb ein. *(I, št. 44, fasc. 133, pag. 432)*

Im 1400 saczprieff vmb ein weingart peim Neustatl[57] peim weinhoff wenn den der Merth Zulyach purger zu Neustatl[57] den Oßterberger von Gallenberg[2] vmb 10 markh verseczt. *(I, št. 94, fasc. 133, pag. 441)*

Im 1400 jar saczprieff vmb den zehendt vnndter Gertschach,[58] so herr Jorg von Auersperg[21] Oßterberger vonn Gallenberg[2] verseczt. *(I, št. 95, fasc. 133, pag. 441)*

Im 1400 jar, des Oßterbergs vonn Gallenberg[2] seiner hausfraun Anna, Hainrichen von Zoblsperg[59] tochter gegeben verwaißprieff. *(I, št. 140, fasc. 133, pag. 450)*

Im 1400 jar vertrag, so Steffan von Helffenberg[60] pfarer zu Mangesperg[10] Hanß Got von Rudolffsekh,[61] Heidt von Stein,[12] Petter oben Rem gespruch hab vmb etlich anfederung zwischen Clara Frizleins von Mangspurg[10] wittib eines tails vnnd zwischen Hannsen vnd Fridrichen geprueder von Mangspurg,[10] Pierschen vonn Rottenpüchl[13] vnnd Hannßen Trakhenpergs anders thaills. *(I, št. 116, fasc. 133, pag. 445)*

Im 1400 jar {datiert des nägsten suntags vor des heillig kreüzstags, als der ist funden worden} *(2. maj),* widerfal von Rueprecht Schlosperger, wellicher des Seifridt, Gillig vnd Albrecht geprueders schweßter die Clara zum eegemahel gehabt. {Fertiger Hans Liebenberger, Slozperger}. *(I, št. 187, fasc. 133, pag. 459; VII, fasc. 153, pag. 608)*

Im 1400 jar, quitung vmb 14 markh schilling, die graff Herman von Cilli[37] zwischen außgesprochen des Oßterman von Gallenberg[2] dem Merttl von Rayhenburg[62] hinaus geben hat. *(I, št. 190, fasc. 133, pag. 460)*

1400. Kaufbrief von Friedrich von Mangespurg,[10] an Jülden[63] von Gallenberg[2] wegen einigen hüben. *(IV, št. 50, fasc. 153, pag. 477)*

Im 1401 jar, zwen lehen von graff Fridreich von Ortenburg[64] an Seyfriden von Gallenberg[2] vmb 12 hueben zu Nacl[52] am Carßt[65] pei Schbarczeneckh[53] gelegen vnd 2 mul an der Prem[54] gelegen vnd das gericht daselben. *(I, št. 200, fasc. 133, pag. 463)*

1401 am nächsten freütag nach dem h. auffartstag *(13. maj)* kaufbrief orig. von Nix Waxensteiner[55] über das dorf zu Nackel[52] an dem Karst,[65] welches dem Seyfrid von Gallenberg[2] um 840 {dukaten} verkauft wierd. *(V, št. 416, fasc. 153, pag. 447; IV, št. 51, fasc. 153, pag. 477)*

---

[56] Najverjetneje nekdanji grad Schlossberg nad Sauerfeldom pri Tamswegu na Salzburškem.

[57] Novo mesto.

[58] Goričane, pri Medvodah.

[59] Čusperk, JV od Grosupljega.

[60] Nekdanji grad Soteska v Studencah, S od Žalca.

[61] Nekdanji grad Rožek, nad Vinjami pri Moravčah.

[62] Brestanica.

[63] *Sic!, verjetno popačeno od* Gilgen.

[64] Grad Ortenburg, Z od Spittala na Koroškem.

[65] Kras.

1401. Kaufbrief von Maili Giebleins wittib und Nikel und Friedrich brüder auf den Rhein,[66] an Osterberger von Gallenberg[2] per 2 hüben. *(IV, št. 52, fasc. 153, pag. 477)*

Im 1402 jar saczprieff vmb ein hueben, so Reiner von Opfenpach[18] seinen ochaim Saifrid von Gallenberg[2] vmb 26 markh Agler d. verseczt. *(I, št. 96, fasc. 133, pag. 441)*

Im 1402 jar saczprief, Rainer von Opfenpach[18] verseczt seinen ochaim Saifriden von Gallenberg[2] vnd seiner wiertin Anna 3 hueben per 63 ducaten im goldt. *(I, št. 97, fasc. 133, pag. 441)*

Im 1402 jar, khauffprieff vmb ein hueben, die Nicl vnd Fridrich ob den Rain[66] Gillgen Oßterberger von Gallenberg[2] vmb 45 markh verkhaufft. *(I, št. 45, fasc. 133, pag. 432)*

Im 1402 jar, khauffprieff vmb siben hueben, so Hanß vnd Fridrich die Mangsperger fraun Ellspeten, herrn Wilhalbm von Auersperg[21] selligen wittib vnd ieren sun Herwartten vmb 335 markh Venediger schilling verkhaufft. {Fertiger beyder von Mangespurg,[10] Osterman von Stain[12] viztumb in Crain} *(I, št. 46, fasc. 133, pag. 433; VII, fasc. 153, pag. 610)*

Im 1402 jar Rainer vom Hopfenpach[18] vnnd sein wiertin, fraw Diemut haben ierem ochaim Seifriden von Gallenberg[2] vnd Anna seiner wiertin drei hueben vmb 50 ducaten in goldt verseczt pei Henigstein.[67] *(I, št. 158, fasc. 133, pag. 454)*

1402. Kaufbrief von Wenzl von St. Peter[68] an Albrecht Gallenberger wegen einer hube. *(IV, št. 54, fasc. 153, pag. 478)*

Im 1403 jar, khauffprieff vmb zwo hueben zu Wag,[69] die Seyfriden von Gallenberg von Seiwicz Ruspach[70] selligen khinder vmb 50 markh schilling verkhaufft. *(I, št. 47, fasc. 133, pag. 433)*

Im 1403 jar, khauffprieff, Seifrid von Gallenberg[2] erkaufft zwo hueben von Seibicz von Ruspach.[70] *(I, št. 48, fasc. 133, pag. 433)*

Im 1403 jar, lehenprieff von graff Herman von Cili[37] an Seifriden von Gallenberg[2] per 2½ hueben zu Krastiekh[71] in Mareitscher pfar, ein wisen zwischen Stub[72] vnd Drögemuel[73] gelegen. *(I, št. 203, fasc. 133, pag. 463)*

1403. Brief von Seifried Gallenberger an Nixen der jungern von Neunhaus[74] wegen eines dorfes Rekitnig.[75] *(IV, št. 115, fasc. 153, pag. 498)*

---

[66] Nekdanji stolp Breg pri Ložu.

[67] Mirna Peč, SZ od Novega mesta.

[68] Šempeter, popznejše Šempetrsko predmestje, dans del Ljubljane.

[69] Vir pri Domžalah.

[70] Sajevec, pri Ribnici.

[71] Krašce, pri Moravčah.

[72] Stob, nekdaj vas, danes v sklopu mesta Domžale.

[73] Dragomelj.

[74] Novi grad, danes Stari grad nad vasjo Podgrad, JZ od Ilirske Bistrice. (*orig.* Steinhaus!)

[75] Verjetno Rakitnik, pri Postojni (*orig.* Rebitnig).

Im 1404 jar, khauffprieff vmb etlich guetter zu Glogauicz,[76] so Seifrid vonn Gallenberg[2] an sich bracht hat. *(I, št. 49, fasc. 133, pag. 433)*

Im 1404 jar, Conradt Prascheb/{Praschl} Sayfriden vonn Gallenberg[2] verkhaufft drithalb hueben per 110 markh ß Venediger muncz. *(I, št. 152, fasc. 133, pag. 452; IV, št. 58, fasc. 153, pag. 478)*

Im 1405, leheprief von herczog Wilhalbm auß Oßterreich an Seifriden von Gallenberg[2] vmb ein hueben am Perg,[77] die fraw Elspet Paradeiserin, abtesin zu Minkhendorff[4] vnd der gancz conuent aufgesait. *(I, št. 198, fasc. 133, pag. 462)*

Im 1405 khaufprief per ain mul zu der Halben,[78] so Herman Pacholnir purgraff zu Wiepach[79] Oßterberger von Gallenberg,[2] purgraffen zu Haßperg[80] vmb 24 mark Venediger schilling verkhaufft hat. *(I, št. 153, fasc. 133, pag. 453)*

1405 ist datiert Albrechts von Gallenberg[2] heüratbrieff mit Margaret von Tschernembl,[81] fertiger Rainer von Hopfenpach,[18] Diebholz von Auersperg.[21] (*VII, fasc. 153, pag. 608)*

Im 1405/{1406} jar saczprief vmb die 6 hueben zu Tschernutsch,[82] zwo hueben zu Sayach,[83] 4 hueben zu Laschach,[84] 9 hueben zu Chrepulach am Corßt,[85] wellich Hannß vnnd Michel geprüeder von Rabath den Oßterberger von Gallenberg per 1060 ducatten in golt verseczt haben. {Fertiger bayder von Rabath, Gregory von Dornberg[86]}. *(I, št. 98, fasc. 133, pag. 441; VII, fasc. 153, pag. 610)*

Im 1406 jar, khauffprieff vmb ein hueben zu Raittenpach[87] gelegen, die Clara, Friczleins von Mangspurg[10] sellig witib ierm ochaim Seifriden von Gallenberg[2] per 16 markh Agleier d verkhaufft. *(I, št. 50, fasc. 133, pag. 433)*

1406. Kaufbrief von Clara des Fritzleins von Mangespurg[10] wittib an Osterberger von Gallenberg[2] wegen einen halben hof in Reifenbach.[87] *(IV, št. 61, fasc. 153, pag. 478)*

Im 1406 jar, khauffprieff vmb ein hueben, in Dorfflein,[88] Wodiczer[89] pfar, die Gillig Oßterberger von Gallenberg[2] vonn Fridrichen Mangsperger per 36½ markh erkhaufft. *(I, št. 51, fasc. 133, pag. 433)*

Im 1406 jar, khauffprieff vmb etlich guetter, so frau Elspet, herrn Wilhalbm von Auersperg[21] wirtin vnd ier sun Herwart dem Seifriden von Gallenberg[2] verkhaufft hat per 335 markh Agler d. *(I, št. 52, fasc. 133, pag. 433)*

---

[76] Blagovica.
[77] Gora pri Komendi.
[78] ?
[79] Vipava.
[80] Grad Hasberg (Hošperk) pri Planini.
[81] Črnomelj.
[82] Črnuče, pri Ljubljani.
[83] Žeje (pri Dobu ali pri Komendi?).
[84] ?
[85] Kreplje, pri Tomaju.
[86] Dornberk.
[87] Morda Čenelo pri Stični.
[88] Vesca, pri Skaručni.
[89] Vodice.

Im 1406 jar, khauffprieff von Petters vnd Nixen vonn Newhauß[19] vmb 3 hueben zu Dol auf den Corßt,[90] die Gillig der Oßterberger von Gallenberg,[2] von jene per 142 markh Venediger muncz erkhaufft. *(I, št. 53, fasc. 133, pag. 434)*

Im 1407 jar, khauffprieff/{satzbrief} vmb 3 hueben, ein zehendt vnd pergrecht auf den Corßt,[65] so Jorg Wayxenstainer Saifriden von Gallenberg[2] per 120 ducaten in goldt verkhaufft, zeugen fertiges Nyx vnd Wolfing von Tibein.[91] *(I, št. 54, fasc. 133, pag. 434; IV, št. 354, fasc. 153, pag. 515)*

Im 1407 jar, khauffprieff vmb zwo hueben pei Sandt Veidt ob Laybach[92] zu Herttenperg,[93] so Seyfridt von Gallenberg[2] von Fridrekh Manhoffer per 34 markh erkhaufft. *(I, št. 55, fasc. 133, pag. 434)*

Im 1407 jar, khauffprieff vmb ein hueben zu Moschankh,[94] Morautscher pfar, die Seifridt von Gallenberg[2] von Ot Gereuter per 25 markh Venediger schilling erkhaufft. *(I, št. 56, fasc. 133, pag. 434)*

Im 1407 jar, khauffprieff vmb den zechendt vnndter Gortschach[95] von 23 hueben vnd mer dorfferen, so Oßterberger vonn Gallenberg[2] von herrn Jorgen von Auersperg[21] erkhaufft. {Fertiger ein Lilgenberger und Pangrecz von Nassenfüs[96]}. *(I, št. 57, fasc. 133, pag. 434; VII, fasc. 153, pag. 609)*

Im 1407 jar, khauffprieff von Mainczl von Wernekh[97] vmb ein hueb, die er sein ochaim Sayfriden vonn Gallenberg per 20 pfundt Wiener pfening verkhaufft. {Fertiger von Wernekh[97] und Petterl von Rain[66]} *(I, št. 58, fasc. 133, pag. 434; VII, fasc. 153, pag. 608)*

Im 1407 jar, khauffprieff vmb vier hueben, so Seifried Gallenberger vonn Crißtoff Grumpler *(sic!)* per 100 markh schilling erkhaufft. {Fertiger ein Gumpeller, Andre Apfaltrer und Paul Glogowiczer}. *(I, št. 59, fasc. 133, pag. 435; VII, fasc. 153, pag. 611)*

Im 1407 jar saczprieff/{rathsbrief} vmb ein dorff vnnd mül zu Nacl auf den Corst[52] gelegen, so Sayfrid von Gallenberg[2] seinen prueder Oßterberger vonn Gallenberg[2] vmb 600 ducaten in goldt verseczt hat. *(I, št. 99, fasc. 133, pag. 441; IV, št. 323, fasc. 153, pag. 513)*

Im 1407 jar verseczt Seifrid von Gallenberg[2] haubtman Tibain[91] seinem pruedern Oßterberger von Gallenberg[2] vnd Anna seiner wiertin 16 hueben am Carst[63] vmb 400 markh Venediger muncz vnnd 60 ducaten in goldt. *(I, št. 160, fasc. 133, pag. 454)*

1407. Kaufbrief von Anderlin Meyhauer an Seifried von Gallenberg[2] per 2 hüben. {Fertiger sein Anderl Meihauer und Jorgl Auersperger}. *(IV, št. 67, fasc. 153, pag. 478; VII, fasc. 153, pag. 613)*

---

[90] Verjetno Veliki Dol, Z od Dutovelj na Krasu.
[91] Devinj.
[92] Šentvid nad Ljubljano.
[93] Jetrbenk, nekdanji grad na istoimenskem hribu, Z od Šentvida.
[94] Mošenik, pri Moravčah.
[95] Verjetno Goričane, pri Medvodah.
[96] Mokronog.
[97] Vernek, pri Kresnicah, SZ od Litije.

Im 1408 jar verseczt Hannß von Rabolts/{Rabatta} {5} hueben zu Schcoflach[98] den Oßterberger von Gallenberg[2] vmb 200 ducaten in goldt. *(I, št. 161, fasc. 133, pag. 454; IV, št. 356, fasc. 153, pag. 515)*

Im 1408 jar saczprieff vmb ein hoff zu Prukhl,[99] den Franczl von Rakhalm[100] den Oßterberger von Gallenberg per 54 ducatten in goldt versect hat. {Fertiger von Rokhalm,[100] Paul von Weitenstain[101] und Erhart der […]}. *(I, št. 100, fasc. 133, pag. 442; VII, fasc. 153, pag. 610)*

Im 1408 jar saczprieff vmb zwo hueben zu Müldorff,[102] die Clara Friczleins von Mangspurg[10] wittib den Oßterberger von Gallenberg[2] per 16 markh verseczt. *(I, št. 101, fasc. 133, pag. 442)*

Im 1408 jar saczprieff von herrn Georgen von Auersperg[21] an Oßterberger von Gallenberg[2] vmb acht hueben ausgeendt per 100 d(ucaten) in golldt vnd 20 markh ß Wellischer muncz. {Fertiger Poplein von Weitenstein[101]}. *(I, št. 102, fasc. 133, pag. 442; VII, fasc. 153, pag. 606)*

Im 1408 jar, khauffprieff vmb drei hueben in der Ternaicz,[103] Stainer pfar,[104] die Seyfride vonn Gallenberg[2] von Nicl Pleisl per 63 markh schilling erkhaufft. *(I, št. 60, fasc. 133, pag. 435)*

Im 1408 jar, khauffprieff vmb drei hueben zu Khraschach vnndter Flednikh,[105] die Oßterberger von Gallenberg[2] von Niclaß Goldtschmidt zu Cili[37] per 135 ducaten in goldt erkhaufft. *(I, št. 61, fasc. 133, pag. 435)*

1408. Kaufbrief von Nikel Pleßel an Seifried Gallenberger wegen aines hoffs in der Grinitz.[106] *(IV, št. 68, fasc. 153, pag. 479)*

1408. Lehenbrief von Herrmann grafen von Cilli[37] an Seifried Gallenberger über 2 hüben zu Wag.[69] *(IV, št. 22, fasc. 153, pag. 466)*

Im 1409 jar, khauffprieff vmb drei hueben vnndter Flednikh,[107] die Oßterberger vonn Gallenberg[2] vmb 90 markh schilling pfening vonn Vlrich von Sandt Waldtpurg[108] erkhaufft hat. *(I, št. 63, fasc. 133, pag. 435)*

Im 1409 jar, lehenprieff von graf Herman zu Cili[37] an seinen hoffmaister Oßterberger von Gallenberg[2] per 3 hueben zu Khraischach vndter Flednikh,[105] item ein hueben Dröschpach,[109] ein hoff zu Sandt Waldtpurg.[108] *(I, št. 204, fasc. 133, pag. 463)*

---

[98] Škoflje pri Vremah.
[99] ?
[100] Rakovlje, pri Braslovčah.
[101] Vitanje.
[102] ?
[103] Trnovče, SV od Lukovice pri Domžalah.
[104] Župnija Kamnik.
[105] Hraše, pri Smledniku.
[106] ?
[107] Smlednik.
[108] Valburga, pri Smledniku.
[109] Trboje, S od Medvod.

Im 1409, khauffprieff vmb den zechendt zu Paischadt,[110] den Oßterberger von Gallenberg[2] des graffen von Cili[37] hoffmaister {und sein wirtin Anna von Zobelsperg[59]} vom Jacob Stermaller per 52 ducaten in gollt erkhaufft. {Fertiger sein Osterman von Stain[12] und Petterlain von Rain[66]}. *(I, št. 62, fasc. 133, pag. 435; VII, fasc. 153, pag. 612)*

Im 1409 jar, khauffprieff vmb vier hueben, die Nicl vnd Jacob geprueder von Ophenpach[18] ieren ochaim Seifriden vonn Gallenberg[2] vnnd seiner wiertin Ana vmb 86 markh Venediger schilling verkhaufft. *(I, št. 65, fasc. 133, pag. 436)*

Im 1409 jar, khauffprieff vmb ein halben hoff zu Sacretschi[111] *(sic!)*, den der Oßterberger von Gallenberg[2] an sich bracht hat. *(I, št. 68, fasc. 133, pag. 436)*

Im 1409 Albrecht Gallenberger verweist sein wiertin frau Margaret des Cunrats Dekher selligen tochter vmb 200 goldt ducaten Vnger, die er an ir stat alls ein ererbts guett enpfabgen auff sein fesst Ossterberg.[48] *(I, št. 139, fasc. 133, pag. 450)*

Im 1410 jar, schuldprief vonn Wolardt Judenspan vmb 150 ducaten in gollt, die er von Hainrich von Lanndtsperg[112] endtlechendt. *(I, št. 66, fasc. 133, pag. 436)*

Im 1410 jar, khauffprieff vmb ein hueben pei Ophenpach,[18] die Seyfrid Gallenberger verkhaufft von der Ana vnd Elspetten des Pernharts tochter von Oberkerchle[113] vmb 16 pfundt Wiener den. *(I, št. 67, fasc. 133, pag. 436)*

Im 1410 jar, khauffprieff vmb zwo hueben zu Gelletsch[114] vnnd Wilecz,[115] die der Paul ob den Wuldres[116] Seifriden von Gallenberg[2] per 48 pfundt Wiener pfening verkhaufft. *(I, št. 69, fasc. 133, pag. 436)*

Im 1410 jar, khauffprieff vmb drei hueben, so Jorg vom Rogkholbm[100] dem Oßterberger von Gallenberg[2] verkhaufft hat. *(I, št. 70, fasc. 133, pag. 436)*

Im 1411 jar, khauffprieff vmb ein zechendt 4 huben zu Miterdorff[117] vnnd Pirkhpaum[118] vnnd Seÿach,[83] so Albrecht von Gallenberg[2] vom {Jackub} Rolly von Stermal[119] erkhaufft. *(I, št. 71, fasc. 133, pag. 437; IV, št. 78, fasc. 153, pag. 479)*

Im 1411 jar, Pettern vnnd Niclausen von Newhauß,[19] dem Sayfriden von Gallenberg[2] gegebnen khauffprief vmb guetter, so Seifrid von Gallenberg[2] per 3100 ducaten in goldt vnnd 450 markh Agler schilling den. von obgenandten Nawhausern erkhaufft. {Fertiger Petter von Rain,[66] […] und Hans Gumpeller} *(I, št. 72, fasc. 133, pag. 437; VII, fasc. 153, pag. 608)*

---

[110] Pšata, pri Cerkljah na Gorenjskem.
[111] ?
[112] Podčetrtek.
[113] Gorenje Karteljevo, pri Hmeljniku.
[114] Goliše, kmetija pri Štrekljevcu, SZ od Semiča.
[115] ?
[116] Boldraž, SV od Metlike.
[117] Srednja vas pri Kamniku, v Tuhinjski dolini.
[118] Podhruška, v Tuhinjski dolini.
[119] Grad Strmol, pri Cerkljah na Gorenjskem.

1411. Ain geschäfftbrieff vom hern Seyfriden von Gallenberg,[2] in welchen er den halben thuren zu Minkendorff[4] item die guetter an der Prem auf dem Carst[54] vmb 1000 fl seiner tochter Kundel mit mehrern verschaffen. *(VIII, št. 71, pag. 19)*

Im 1411 jar vertrag/{vergleich} zwischen Pettern vnd Nix gepruedern vonn Newhauß[19] an einem vnd Seifrid vonn Gallenberg,[2] haubtman in der Mettling[120] anders thails von wegen herrn Niclasen von Newhauß[19] vndter sein verlasnen guetts. *(I, št. 117, fasc. 133, pag. 445; IV, št. 520, fasc. 153, pag. 526)*

Im 1411 jar, lehenprieff herczog Leupoldt auß Ossterreich an Ossterberger von Gallenberg[2] vmb ein viertl zehendts zu Sanndt Jorgen im Felld vor Crainburg.[121] *(I, št. 197, fasc. 133, pag. 462)*

1411. Schaffbrief von Seifried von Gallenberg[2] mit seinem und des Hans komenter von Möttling[122] und Hansen von Grätz[26] anhangenden insigeln. *(IV, št. 370, fasc. 153, pag. 517)*

1411. Schaffbrief von Seifried von Gallenberg[2] an seine wirthin Anna von Grayant.[123] *(IV, št. 371, fasc. 153, pag. 517)*

1411. Testament des Osterberger von Gallenberg.[2] *(IV, št. 4, fasc. 153, pag. 488)*

1411. Kaufbrief von Jörg Erkensteiner an Seifried von Gallenebrg[2] wegen 2 hüben. *(IV, št. 74, fasc. 153, pag. 479)*

1411. Kaufbrief von Katerley Hansen von Jyrkowitsch tochter an Hansen Hohenwarther wegen 8 von Seifried Gallenberger geerbten hüben. *(IV, št. 75, fasc. 153, pag. 479)*

1411. Vergleichbrief von Wisent von der Obern Gurk[124] und andern wegen guts verkauf. *(IV, št. 531, fasc. 153, pag. 527)*

Im 1412 jar, khauffprieff vmb den zehendt zu Petsch[125] in Moraitscher pfar,[126] so Oßterberger von Gallenberg[2] wittib mit irem sun Wilhalbm vonn Merkhl Stupl erkhaufft. *(I, št. 73, fasc. 133, pag. 437)*

Im 1412 jar, khauffprieff vmb ein zehendt von 71 hueben zu Peischat,[110] so Jacob Stermaller der fraun Ana, Oßterbergers Gallenberger selligen wittib vnnd ieren sun Willhalbm per 120 ducaten verkhaufft. *(I, št. 74, fasc. 133, pag. 437)*

Im 1412 jar, ein teßtament von Albrechten vonn Gallenberg.[2] *(I, št. 182, fasc. 133, pag. 458)*

Im 1413 jar vidimus eines verwaißprieff von Albrechten von Gallenberg,[2] so er seiner wiertin Margarethen, Khunrats Decher selligen tochter vnd ieczo Wolfart Judenspan ritter elliche hauswiertin vmb 400 markh Venediger schilling zugeprachts heiratguets verschreibt iervndtgegen per heiratguett vnd morgengab 600 markh ß inligenden guetter. *(I, št. 165, fasc. 133, pag. 455)*

---

[120] Upravni teritorij nekdaj goriške dežele oz. grofije v »Marki in Metliki« (v Beli krajini in na Dolenjskem).

[121] Šenčur.

[122] Metlika.

[123] Grajena, pri Ptuju.

[124] Vrhkrka, nekdanji grad nad vasjo Gradiček pri izviru Krke, JZ od Muljave.

[125] Peče, V od Moravč.

[126] Župnija Moravče.

1413. Tödtbrief von Wolfarth Judenspann und Margareth des Kunrads Dekers tochter, des Albrecht Gallenberger seel. hausfrau über ihre ansprüche. *(IV, št. 490, fasc. 153, pag. 524)*

Im 1414 jar, vermachtprieff per 3 hueben, die Hannß Gall {caplan} zum Gallenstein[127] vnnd Niclaß vnd Vlrich geprueder fraun Ana Saifriden Gallenbergers selligen wiertin/{wittib} vnd Wilhalben vonn Gallenberg[2] {ihren sohn} vnd ieren geschwistrat vbergeben hat. {Fertiger Mertlein Stuplin, Stephan von Aich[128] und Bernhart Igger}. *(I, št. 75, fasc. 133, pag. 437; VII, fasc. 153, pag. 611)*

Im 1414 jar saczprieff per 3 hueben, ein mül, so Wolfart Judenspan dem Niclaßen Mangspurger verseczt hat. *(I, št. 103, fasc. 133, pag. 442)*

Im 1414 jar vergleich zwischen des Hannsen von Hochenwart hausfrauen Anna vnnd Wilhalbm von Gallenberg[2] vmb heirat guett vnnd margengab vnd alle auspruch, die nach ieres ersten hausbiert Seyfriden von Gallenberg[2] zu sunder gehabt. *(I, št. 124, fasc. 133, pag. 447)* = 1414 Verzicht Anna des Hansen Hohenwarter wirthin an Willhelm von Gallenberg[2] wegen jährlichen 50 fl. *(IV, št. 571, fasc. 153, pag. 530)*

Im 1415 jar, ein geschafftprieff von frauen Clara, Friczen von Mangespurg[10] selligen wittib, des sy ires ochaim Oßterbergers von Gallenberg[2] sellig wittib, fraun Anna ieren sun vnd seine geschbistrige vnd den selben Gallenberger verschaffen hat {50 mark Friauler}. *(I, št. 183, fasc. 133, pag. 458; IV, št. 372, fasc. 153, pag. 517)*

Im 1415 jar ein vergleichprief zwischen Jobsten Helffenberger vnnd seiner erben vmb das heuratguett, so ime Wilhalbm vonn Gallenberg[2] vnnd sein geschwißtradt von herrn Wilhalben von Gallenberg[2] ieres vettern seilligen vnd frau Diemuten {geborne von Helffenberg[60]} seiner hausfraun seilligen her rierundt ist. {Mitfertiger Ulrich Helffenberger pfarrer zu Mangespurg[10] und Mertl Stupplein}. *(I, št. 125, fasc. 133, pag. 447; VII, fasc. 153, pag. 612)*

1415. Verzicht von Jobst von Helfenberger an Willhelm dem Gallenberger und seine geschwister wegen 120 mark. *(IV, št. 572, fasc. 153, pag. 530)*

1415. Lehenbrief von erzherzog Ernst, wo er dem Willhelm Gallenberger die erbvogtey des klosters zu Minkendorf zu lehen giebt *(IV, št. 27, fasc. 153, pag. 466)*.

Im 1416 jar vertrag zwischen Wilhalbm von Gallenberg[2] vnd Seifriden Gallenbergers tochter, fraun Khundl, die jecz Eberhart Walldenstainer hausfraun vmb 500 d(ucaten) in golldt, so Seifrid Gallenberger sellig seiner hausfraun, Hannsen Hochenwarter wiertin ier leben lang verschafft hat. *(I, št. 119, fasc. 133, pag. 446)*

Im 1416 jar, Wolfhart Judenspan verspricht der fraun Anna, des Oßterbergers von Gallenberg[2] wittib vnnd ieren sun Wilhalbm, des guetter, so ime verseczt von sie *(sic!)* die summa gellts erlegen deßelben abzutreten. *(I, št. 141, fasc. 133, pag. 450)*

---

[127] Podpeč pod skalo, pri Gabrovki na Dolenjskem.

[128] Verjetno Pudob, JV od Loža.

Im 1416 jar vertrag, so graff Herman vonn Cili[37] zwischen den Wolfarten Judenspan, seiner wiertin Margaret Dekherin, die zuuor Albrecht von Gallenberg[2] wirtin gewest, eines tails vmb etlich tausendt gulden, so inen Wilhalbm Gallenberger erlegen solt, vmb wellich schulden Oßterberg[48] vnd sein einkhomen den Judenspan verseczt. {Fertiger sein graf Herman selbst, der edel ritter Erasemb Lichtenberg hofmeister zu Zilli[37] und Wolfhart der Judenspan}. *(I, št. 118, fasc. 133, pag. 445; VII, fasc. 153, pag. 612)*

Im 1417 jar Vrschulla des Zacharias von Laybach[24] wirtin verzicht sich, das si vmb den hoff vnd zechendt im Lustal,[129] so ier wiert fraun Anna Oßterbergers vonn Gallenberg[2] seillig wittib vnd ieren sun Wilhalbm von Gallenberg[2] vmb 1200 gulden verkhaufft hat, khein zuspruch haben wil. *(I, št. 112, fasc. 133, pag. 444)*

1418. Quittung von erzherzog Ernst von Oesterreich an Willhelm von Gallenberg,[2] wegen einer schuld. *(IV, št. 298, fasc. 153, pag. 511)*

Im 1419 jar frawn Khlara, Gylgen Gallenbergers sellig tochter vnnd herrn Jacoben Trappen gelaßnen wittib gegebnen verzicht, das sich gegen {Anna, Gillgen von Gallenberg[2] wittib, ihrer muetter und gegen} iren pruedern Caspern, Wilhalbm, Nicllen, Seifriden, Achaczen vnd Hanslein, alles vatterlichen vnnd muetterlichen guetts verzigen. {Mitfertiger der edel Mertl Stuppel, Hainrich Apfaltrer und Jorg von Stain[12]}. *(I, št. 113, fasc. 133, pag. 444; VII, fasc. 153, pag. 612)*

1419. Kaufbrief von Anna und Elspeth Pernart des von Oberkörkla[113] töchter an Seifried Gallenberger von 1 huben. *(IV, št. 84, fasc. 153, pag. 480)*

1420. Spruchbrief von Herrmann graf zu Cilli[37] in den streitsache zwischen Friedrich Zobelsberger und Niklas Gallenberger wegen erb und gut des Heinzel Zobelsberger und Hans seins sohns. *(IV, št. 473, fasc. 153, pag. 522)*

Im 1422 jar vertragprieff zwischen Hannsen von Hochenwart vnnd Niclsen von Gallenberg,[2] das hauß Oßterberg[48] petrefendt. *(I, št. 120, fasc. 133, pag. 446)*

1423. Verzicht der Kunigund {weillendt} Seifrids des Gallenberger {seilligen elliche} tochter, Dietigen des truxes von Emerberg wirthin an Hansen, Seifried, Sigmund und Kunraden Gallenberger, wegen dem väterlichen erbtheil. *(IV, št. 575, fasc. 153, pag. 531; I, št. 109, fasc. 133, pag. 443)*

Im 1424 jar, ledigzelprieff, der purgschafft, so Hanß Siesenhaimer für Herman Turner per 1600 ducaten in goldt gegen fraun Anna weillendt Oßterberger vob Gallenberg[2] sellig wittib vnnd iern sun Wilhalben worden ist. *(I, št. 192, fasc. 133, pag. 460)*

Im 1425 jar, Herman graff zu Cili[37] verleicht Niclasen, Sayfriden vnd Hannsen geprueder ein mul zu Nacl auf den Carst,[52] 3 hueben daselbst, ein zehendt zu Wolfpach[130] item ein zehendt zu Germonicz am Perg.[131] *(I, št. 195, fasc. 133, pag. 462)*

[129] Dol pri Ljubljani.
[130] Volčji Potok.
[131] ?

Im anno domini mellesimo quadringentesimo vicesimo quinto *(1425),* gerichtszeugprief von Leupallt Aschpach, verweser vnd landtschreiber in Steir außgangen, petreffendt etlich vndtergang, sigl. *(I, št. 189, fasc. 133, pag. 460)*

Im 1425 jar, khauffprieff vmb etlich zechend, so die fraw Khunigundt herrn Diedegen des druchseßen vonn Emerperg[132] wirtin {geborne von Gallenberg[2]} dem Niclasen, Seifriden vnd Hannsen von Gallenberg[2] gepruedern als iren vettern verkhaufft hat. *(I, št. 78, fasc. 133, pag. 438; VII, fasc. 153, pag. 616)*

Im 1426 jar, khauffprieff vmb ein zehendt 11 hueben zu Paulenikh, die Seyfrid Khußtibal den Niclasen Gallenberger vmb 110 ducaten in gollt verkhaufft. {Fertiger Jörg von Stain[12] vnd Eberhart der Pauer von Igg[133]} *(I, št. 79, fasc. 133, pag. 438; VII, fasc. 153, pag. 609)*

Im 1426, khauffprieff vmb ein {zehend} *(od)* hueben pei Glagouiz,[76] so Niclaß Gallenberger von Eberhardt Pauren per 32 pfundt Wienner d verkhaufft. *(I, št. 80, fasc. 133, pag. 438; IV, št. 88, fasc. 153, pag. 480; prim. fevdno podelitev iste posesti v: ARS, ZL, št. 6836, 1426–IX–14)*

Im 1427 jar hat des Albrechten von Gallenbergs[2] sellig sun, Sigmund sich gegen seinen nacgsten vettern Niclaßen, Seifriden, Hannsen vnd Anndree von Gallenberg[2] aller seins vatterlichen vnd muetterlichen hab vnd guetts verzigen. *(I, št. 166, fasc. 133, pag. 455)*

Anno 1427 macht Hans von Pernekh[134] – NB. der wappen ein panter tier – ein vergleich zwischen {herrn} Hannsen von Hochenwart vnnd Niclse von Gallenberg.[2] *(VII, fasc. 153, pag. 616; I, št. 121, fasc. 133, pag. 446)*

Im 1427 jar Conrat von Gallenberg[2] pfarer zu Marpurg[135] verzeuht fur vatterlichs und muetterlich erb vnnd guetts vnd das so sein vatter Seifrid Gallenberger seillig gelaßen hat, gegen seinen prüedern Sigmundten vnd auch gegen sein vettern Niclasen, Seifriden vnd Hannsen vnd ander den Gallenbergern. *(I, št. 114, fasc. 133, pag. 444)*

Im 1427 jar, khauffprieff vmb ein hueben, so dem Niclasen, Seyfrid vnd Hansen von Gallenberg[2] geprueder vmb ein erkhauffte hueben per 18 markh, die von Wilhalbm von Gallenberg[2] zu lehen […] gefertigt ist, zeugen fertigen Eberhardt der Paur von Igg.[133] *(I, št. 81, fasc. 133, pag. 438)*

Im 1427 jar hat Niclaß Galnberger den khauff, so Albrecht von Gallenberg[2] seillig mit Jorg von Stain[12] einer hueben halbe gethan verglichen. *(I, št. 126, fasc. 133, pag. 447)*

1427. Kaufbrief von Jörg von Stein[12] an Niklas von Gallenberg[2] über 6 hüben. *(IV, št. 90, fasc. 153, pag. 480)*

Im 1428 jar Perchtolt vonn der Duer[136] alls ein gerhab des Nixn von Neuhauß[19] selligen tochter Clara, welliche obgenants von der Duer[136] sun den Waltheser versprechen war vergleicht sich mit Niclaß Gallenberg von wegen eines sacz

[132] *Orig.* Suneperg!
[133] Ig.
[134] Pernegg, nekdanji grad na Štajerskem, blizu Brucka na Muri.
[135] Maribor.
[136] Sušje, pri Ribnici.

vmb den halben Rakhitnikh[75] vnd einer halben hueben, so von Petter vnd Niclaß von Neuhauß[19] her fleust. {*(pečatila)* ein von der Dür[136] und der edl Paul Globizer}. *(I, št. 173, fasc. 133, pag. 456; VII, fasc. 153, pag. 613)*

1428. Brief von Ulrich Schenk von Osterwitz[5] hauptmann in Krain des edlen Niklas Gallenberger handel betreffend. *(IV, št. 116, fasc. 153, pag. 498)*

1428. Vertrag des Hans Hohenwarter mit Niklas, Seifried, Konrad und Siegmund den Gallenbergern, wegen dem haus Osterberg.[48] *(IV, št. 553, fasc. 153, pag. 529)*

Im 1429 jar vergleich, so Anndree Sueßenhaimer und Nicl Gallenberger anstat seines prueders sun Anndren Gallenberger Hansen von Sueßenhaim[137] enigkhl oder seiner muetter sun. *(I, št. 127, fasc. 133, pag. 447)*

Im 1430 jar Fridrich Zoblsperger vnd sein schweßter Margaret, Jörgen von Lamberg hausfrau von etlich zuspruch vnd anforderung, die sie gegen ierem ochaim Niclaß, Seifrid vnnd Hannsen geprueder vnd Andre, iers prueders sun, der Gallenbergern haben gehabt vmb das Hainrich Zoblsperger seillig, der genant Gallenberger […] obgemelt Fridrich vnnd seiner schwester gerhab gebest ist. Sich aller dings verglichen haben. {Fertiger Fridrich von Zobelsperg[59] vnd Jorg Lamberger} *(I, št. 128, fasc. 133, pag. 447; VII, fasc. 153, pag. 608)*

Im 1435 jar, Niclaß von Gallenberg,[2] Hanß Roßenberger vnnd Vlrieich Puechleitrer, sein erbetten sprichleit zwischen Hanßen vnd Wilhalben Lindekher gebest petreffendt, einer gelltschulden halben. *(I, št. 179, fasc. 133, pag. 458)*

1435. Zeugbrief wider Apmus *(sic!)* Harracher wegen falschen sigelnachmachen des Niklas Gallenberger. *(IV, št. 639, fasc. 153, pag. 536)*

Im 1436 jar saczprieff von herrn Herwartten vonn Auersperg[21] vnnd seiner muetter frauen Elspeten von wegen des thurnß Glagouicz[76] vnd alles darczue gehorig einkhumens, wellicher dem Wilhalbm von Gallenberg[2] vmb 900 ducaten in golldt verseczt ward. *(I, št. 105, fasc. 133, pag. 442)*

Im 1437 jar, thailbrief der ligenden erbguetter, so Niclaß, Sayfrid vnd Hannß von Gallenberg[2] geprueder mit ierem vettern Anndreen Gallenberger ier prueders des Wilhalben von Gallenberg[2] sun mit ainander gethailt haben. {Fertiger zwen von Gallenberg;[2] an Hansen statt, der khain […] petschaft gehabt, sein ohaim Jorg von Stain[12]}. *(I, št. 184, fasc. 133, pag. 459; VII, fasc. 153, pag. 612)*

Im 1437 jar, thailprieff der guetter vnd erb, so Niclaß vnnd Seyfried Gallenberger geprueder, desgleihen ier vetter Andre vonn Gallenberg[2] mit Hannsen von Gallenberg,[2] der obgemellten Niclasen vnnd Seyfriden prüeder gemacht haben. *(I, št. 185, fasc. 133, pag. 459)*

Im 1438 jar, khauffprieff von Volkhardten vnd Englhartdten vonn Auersperg[21] vmb den halben zehendt vnndter Vertschach,[138] so die drey prueder Niclaß, Sayfrid vnnd Hannß von Gallenberg[2] erkhaufft. {Fertiger Fricz […] beyden hern von Auersperg[21]} *(I, št. 82, fasc. 133, pag. 439; VII, fasc. 153, pag. 609)*

[137] Nekdanji grad Žusem, Z od Podčetrtka.

[138] Vrtače, SZ od Podkuma.

1444. Lehenbrief vom Fridrich Römischen König an Niklasen von Gallenberg[2] die vogtey Minkendorf[4] betreffend. *(IV, št. 33, fasc. 153, pag. 467)*

1454 *(omenjajo se:)* Andre, Wolfgang und Fridrich, brueder von Gallenberg,[2] Amalay ihr schwester, Casper von Kellerberg[139] würtin. *(VII, fasc. 153, pag. 617)*

1457. Lehenbrief von kaiser Friedrich an Osterberger von Gallenberg[2] wegen einiger güter und vogtey von Minkendorf.[4] *(IV, št. 37, fasc. 153, pag. 467)*

1481, am mittwoch von dem sonntag laetare *(28. marec)*. Gewalt vbergabsbrief orig. von Anna Merten des Maichauer tochter und Andre Gutensteiner wittib, wie auch von Dorothea ihre schwester, Andre des Schonbergs wittib an Hansen Gutensteiner der Anna sohn, wie sie ihm all das gut, so Baltasar Maichauer dem Andren Gutensteiner gemachtbrief verschaft hat, an ihren statt inne zu haben, den gewalt übergeben *(V, št. 321, fasc. 153, pag. 446)*

1492. Uibergabsbrief der Dorothea Gallenberg an Hans Pranker wegen einer geldschuld. *(IV, št. 500, fasc. 153, pag. 524)*

Anno 1492 macht Wilhelm von Auersperg[21] landtshaubtman in Crain, Petter Knauer tumprobst in Leybach,[24] Jorg […], Jorg Lamberger zu Ortnekh,[140] Hans Apfaltrer zu Roy[141] und […] als sprüchleüt ein vergleich zwischen: Andre und Fridrich gebrüder von Gallenberg[2] an ihr statt und Wolfgang des Gallenbergs sohn und Hansen des Gallenbergs sohn anders theilen umb die zuespruch, so Jacob von Gallenberg[2] ihr vetter […]. (*VII, fasc. 153, pag. 611)*

1495. Quittung von Andre Gallenberger an Sigmund Kellerberger, wegen des heuratsguts seiner schwester Ameley. *(IV, št. 299, fasc. 153, pag. 511)*

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
AS 1, Vicedomski arhiv, šk. 101 (ex TLA, U 275/1), Knjiga obračunov deželnoknežjih uradov na Kranjskem 1436–1439
AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 31
AS 730, Graščinski arhiv Dol, fasc. 132, 133, 153
AS 1063, Zbirka listin (ZL)

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj
Allgemeine Urkundenreihe (AUR)
Handschriftenreihe
HS B 22, Notranjeavstrijska fevdna knjiga 1424–1428 (recte 1433)
HS W 594, Registraturbuch der Grafen von Görz
HS W 724, Avstrijska fevdna knjiga 1444–1469

HKA – Hofkammerarchiv, Dunaj
Urkunden

[139] Nekdanji grad Alt-Kellerberg, na Koroškem, v Dravski dolini, JV od Paterniona.
[140] Nekdanji grad Ortnek nad istoimenskim zaselkom JV od Velikih Lašč.
[141] Nekdanji grad Roje nad Šmartnim pri Litiji.

KLA – Kärntner Landesarchiv, Celovec
Allgemeine Urkundenreihe (AUR)
Ständisches Archiv, Urkunden (SA-U)
Geschichtsverein für Kärnten
HS 2/8, Fevdna knjiga krške škofije 1403/04–1468
HS 2/9, Fevdna knjiga krške škofije 1455–1469
NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
Zbirka listin (ZL)
StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec
Das »Joanneumsarchiv«
Allgemeine Urkundenreihe (AUR)
Cilli, Herrschaft und Stadt, Sch. 3, Heft 12, Habsburška fevdna knjiga za celjsko posest (po 1456)
TLA – Tiroler Landesarchiv, Innsbruck
Mischbestände
Parteibriefe
Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana
Centralna kartoteka srednjeveških listin 1246–1500 (CKSL), ed. Božo Otorepec
Rokopisna zapuščina dr. Boža Otorepca, Mapa »Galenbergi«

Objavljeni viri

Baraga, France, ed. *Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva.* Acta ecclesiastica Sloveniae 17. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve Teološke fakultete, 1995.

Brunner, Walter, ed. (s sodelovanjem Boža Otorepca). Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 44/45 (1995), str. 61–208.

—, ed. Zwei Nachträge zum älteren Gallenberger Urkundenarchiv. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 47 (1997), str. 79–82.

Chmel, Joseph. *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I.* 1. Hamburg: Friedrich Perthes, 1840. (objava listin in fevdnih knjig v prilogah, str. 455–642)

—, ed. *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I.* 2. Monumenta Habsburgica. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitraume von 1473 bis 1576 2. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1855.

Die Kärntner Geschichtsquellen 1269–1286. Monumenta historica ducatus Carinthiae (MHDC) V. Ed. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1956.

Die Kärntner Geschichtsquellen 1286–1300. Monumenta historica ducatus Carinthiae (MHDC) VI. Ed. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1958.

Die Kärntner Geschichtsquellen 1300–1310. Monumenta historica ducatus Carinthiae (MHDC) VII. Ed. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1961.

Grebenc, Jože M. *Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135.* Stična: Samostan Stična, 1973. (z objavo regestov)

Komatar, Franc, ed. Ein Cartular der Karthause Pletriach. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 14 (1901), str. 23–72.

Kos, Milko, ed. *Urbarji Slovenskega primorja* 2. Viri za zgodovino Slovencev 3. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3. Ljubljana: SAZU, 1954.

—, ed. *Urbarji salzburške nadškofije.* Viri za zgodovino Slovencev 1. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 1. Ljubljana: AZU, 1939.

Kovač, Karl, ed. Dodatek k "Beiträge zur Geschichte Krains". *Carniola,* n. v., 4 (1913), str. 172–174.

Krones, Franz, ed. *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.

Lang, Alois, ed. *Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520* 1–3. Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark XXX–XXXII. Graz: Historisches Landeskommission für Steiermark, 1937–1947.

Loserth, Joh[ann], ed. *Das Archiv des Hauses Stubenberg.* Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark 22. Graz: Historische Landes-Kommission, 1906.

Maleczek, Werner, ed. Urkunden des 14. und 15. Jahrhunderts für steirische Empfänger aus dem Archiv der Grafen Trapp auf der Churburg (Vinschgau, Südtirol), *Zetschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 82 (1991), str. 59–133.

Nared, Andrej. *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518.* Thesaurus memoriae. Dissertationes 7. Ljubljana: ZRC SAZU, 2009. (z objavo virov v prilogi)

Otorepec, Božo, ed. *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405.* Viri za zgodovino Slovencev 14. Ljubljana: SAZU, 1995.

—, ed. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku II. *Listine 1299–1450.* Ljubljana: Mestni arhiv, 1957.

—, ed. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku IX. *Listine 1220–1497.* Ljubljana: Mestni arhiv, 1964.

—, ed. Gradivo za zgodovino Mokronoga v srednjem veku. *Trg Mokronog skozi stoletja.* Zbornik župnije Mokronog 2. Ur. Marjeta Bregar. Mokronog: Studio 5 Mirna, 2003, str. 183–214.

Preinfalk, Miha – Matjaž Bizjak, ed. *Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400).* Thesaurus memoriae. Fontes 6. Ljubljana: ZRC SAZU, 2008.

Schumi, Franz, ed. Urkunden und Regesten zur geschichte des 14. Jahrhunderts. *Archiv für Heimatskunde* 2. Laibach: samozaložba, 1884 in 1887, str. 242–273.

—, ed. *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain* II. Laibach: samozaložba, 1884 in 1887.

Thomas, Christiane, ed. Cillier Urkunden. Archivbehelf zu den durch das österreichisch-jugoslawische Archivabkommen betroffenen Beständen der allgemeinen Urkundenreihe. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 35 (1982), str., 348–364; 37 (1984), str. 362–375; 38 (1985), str. 357–369; 39 (1986), str. 290–305.

Wiessner, Hermann. *Die Schenken von Osterwitz. Geschichte eines durch fünf Jahrhunderte führenden Kärntner Ministerialengeschlechtes.* Klagenfurt: Johannes Heyn, 1977. (z objavo regestov)

Literatura

Bizjak, Matjaž. *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem.* Thesaurus memoriae. Dissertationes 2. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.

—. Trije urbarji iz turjaškega arhiva. *Sedemdeset let Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti.* Ljubljana: SAZU, 2008, str. 119–151.

Brunner, Walter. Neue Quellen zur Geschichte Oberkrains in 14. Jahrhundert. *Grafenauerjev zbornik.* Ur. Vincenc Rajšp. Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 301–322.

Chmel, Joseph. *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I.* 1. Hamburg: Friedrich Perthes, 1840.

Dopsch, Heinz. Pilgrim II. Erzbischof von Salzburg. V: *Neue deutsche Biographie* 20. Berlin: Duncher & Humbolt, 2001, str. 442–443.

Grebenc, Jože M. *Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135.* Stična: Samostan Stična, 1973.

Grilc, Viktor. Prispevek k zgodovini gospostva Osterberg. *Kronika* 53 (2005), str. 267–282.

—. Dol v srednjem veku. V: *Iz dežele Jurija Vege. Zbornik občine Dol pri Ljubljani* 2. Ur. Stane Omerzu. Ljubljana: Občina Dol pri Ljubljani, 2010, str. 145–181.

Hübner, Johann. *Genealogischen Tabellen nebst denen darzugehörigen genealogischen Fragen zur Erläuterung der politischen Historie* 3. Leipzig: Gleditsch, 1728.

Kos, Dušan. *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Zbirka ZRC 1. Ljubljana: ZRC SAZU, 1994.

—. *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov.* Thesaurus memoriae. Dissertationes 1. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.

—. *O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afera Gallenberg 1740.* Knjižnica Annales 37. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.

—. *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja.* Ljubljana: ZRC SAZU, 2005. (= *In Burg und Stadt. Spätmittelalterlicher Adel in Krain und Untersteiermark.* Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 45. Wien – München 2006).

Kos, Milko. *Urbarji Slovenskega primorja* 2. Viri za zgodovino Slovencev 3. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3. Ljubljana: SAZU, 1954.

Maleczek, Werner, ed. Urkunden des 14. und 15. Jahrhunderts für steirische Empfänger aus dem Archiv der Grafen Trapp auf der Churburg (Vinschgau, Südtirol), *Zetschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 82 (1991), str. 59–133.

Gustav Adolf von Metnitz, *Quellen- und Literaturhinweise zur geschichtlichen und rechtlichen Stellung der Burgen, Schlösser und Ansitze in Kärnten sowie ihrer Besitzer.* V: F. X. Kohla – G. A. Metnitz – G. Moro. Kärntner Burgenkunde 2. Aus Forschung und Kunst 17. Klagenfurt: Rudolf Habelt Verlag, 1973.

Nared, Andrej. *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518.* Thesaurus memoriae. Dissertationes 7. Ljubljana: ZRC SAZU, 2009.

Otorepec, Božo. Gallenberg. *Enciklopedija Slovenije* 3. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989.

Preinfalk, Miha. Rodbina v luči srednjeveških listin, *Zgodovinski časopis* 55 (2001), str. 341–374.

S[chönleben], J[ohannes] L[udovicus]. *Genealogia illustrissimae familiae sac. Rom. imp. comitum de Gallenberg.* Labaci: Typis Joannis Baptistae Mayr, 1680.

Stopar, Ivan. *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji* I. *Gorenjska* 5. *Med Goričanami in Gamberkom*. Ljubljana: Viharnik, 2000.

Štih, Peter. *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.* Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994 (= *Studien zur Geschichte der Grafen von Görz. Die Ministerialen und Milites der Grafen von Görz in Istrien und Krain.* Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 32. Wien – München 1996).

—. Srednjeveško plemstvo in slovensko zgodovinopisje. *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje.* Ur. Vincenc Rajšp e. a., Ljubljana: ZRC SAZU: 2001, str. 61–72.

Trotter, Kamillo. *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg*. V: Schlern-Schriften 105. Innsbruck: Wagner, 1954.

Umek, Ema. *Erbergi in dolski arhiv* 1–2. Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Inventarji. Graščinski arhivi 5. Ljubljana: ARS, 1991–1992.

Valvasor, Johann Weichard Freiherr von. *Die Ehre des Herzogthums Krain.* Rudolfswerth: Verlag J. Krajec, [2]1877–1879.

Žvanut, Maja. *Od viteza do gospoda,* Ljubljana: Viharnik, 1994.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Gallenberger Urkundenarchiv und die Familiengenealogie

Matjaž Bizjak

Die Reste des ehemaligen Archivs der Familie Gallenberg werden heute im Archiv der Republik Slowenien, und zwar im Herrschaftsarchiv Lusttal (Dol), aufbewahrt. Es handelt sich um ca. 100 mittelalterliche Urkunden, heute Bestandteil einer einheitlichen chronologisch geordneten Sammlung, die ursprünglich verschiedenen adeligen Familien gehörten. Urkunden, deren Empfänger die Gallenberger wären, gibt es verhältnismäßig wenige. Aufgrund der erhaltenen, jedoch nicht ausreichend erforschten Archivverzeichnisse, die aus der Zeit vom 16. bis zum 19. Jahrhundert stammen, herrschte bisher in den Fachkreisen die Auffassung vor, dass das erhaltene Korpus, wenn wir uns dabei nur auf das mittelalterliche Urkundenmaterial beschränken, ungefähr die Hälfte der ehemaligen Gallenberger Urkundensammlung darstelle. Für die zweite Hälfte (89 Urkunden, vorwiegend aus dem 14. Jahrhundert), bereits seit einem halben Jahrhundert im Steiermärkischen Landesarchiv aufbewahrt, erfuhr die Öffentlichkeit aus Brunners Edition im Jahr 1995, womit das Problem der Gallenberger Urkunden mehr oder weniger als gelöst zu sein schien.

Die 2011 sorgfältig durchgeführte Analyse der erwähnten Archivverzeichnisse zeigte jedoch, dass das sogenannte Lusttaler Archiv am Ende des 18. Jahrhunderts ein doppelt so großes mittelalterliches Urkundenkorpus umfasste (nicht etwa 200, sondern gut 370 Urkunden), dessen Bruchteile (insgesamt 21 Urkunden) sich heute nicht nur an den erwähnten Standorten sondern auch im Kärntner Landesarchiv in Klagenfurt (10), im Steiermärkischen Landesarchiv in Graz (9 zusätzliche Urkunden außerhalb des Rahmens des erwähnten veröffentlichten Korpus) sowie im Stadtarchiv in Krems an der Donau und im Stiftsarchiv in Lilienfeld (je eine Urkunde) identifizieren lassen. Der restliche dem Fachpublikum gänzlich unbekannte Teil ist vorerst nur in Form von Zusammenfassungen der erwähnten Verzeichnisse zugänglich. Diese 174 Regeste, die im Anhang veröffentlicht werden, stellen einen Schlüssel dar für bedeutende Einsichten im Bereich der Genealogie und Besitzgeschichte der Gallenberger.

Der Gallenberger Genealogie im 14. und 15. Jahrhundert ist der zweite Teil des vorliegenden Beitrags gewidmet. Die Verwendung aller zugänglichen Quellen und Regeste der nicht erhaltenen Urkunden machen eine Ergänzung und Korrektur der bisherigen Kenntnisse über den einschlägigen Bereich möglich. Neue Erkenntnisse ermöglichen auch eine kritische Analyse der gut 300 Jahre alten *Genealogia illustrissimae familiae de Gallenberg* von Schönleben, die bisher als unzuverlässig bzw. in einigen Teilen mindestens unüberprüfbar galt. Überraschenderweise kann man Schönlebens Feststellungen größtenteils rehabilitieren, zugleich aber auf einige wesentliche Fehler hinweisen und diese entsprechend berichtigen.

Boris Golec

Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (2. del)

UDK 929.5 Valvasor J. V.

GOLEC Boris, dr., izr. prof., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni*

Zgodovinski časopis, Ljubljana 65/2011 (144), št. 3-4, str. 292–373, cit. 376

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Od 13 otrok polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) je imela vnuke edinole najmlajša hči Regina Konstancija, por. Dienersperg, ki je bila po dobrem stoletju pozabe ponovno odkrita šele pred kratkim. Rodbinska veja njene prve hčerke, grofice Paradeiser, je na Kranjskem izumrla leta 1823, štajerska veja, izšla iz druge hčerke, poročene pl. Dienerspergove, pa se nadaljuje do današnjih dni. Njen zadnji potomec, ki je prebival na slovenskih tleh, je umrl tragične smrti leta 1941, medtem ko glavnina polihistorjevega potomstva danes živi v Avstriji. Od Valvasorjevih nagnjenj in talentov so naslednji rodovi podedovali predvsem ljubezen do uniforme – med 18. in 20. stoletjem so dali vrsto častnikov različnih vojska –, a vsaj nekateri vendarle tudi afiniteto do peresa. Polihistorjeva materialna zapuščina se je, nasprotno, porazgubila že pri prvi generaciji, pa tudi védenje o Valvasorju kot predniku je pri potomstvu razmeroma hitro potonilo v pozabo.

Ključne besede: Valvasor, Dienersperg, Paradeiser, Gadolla, Resingen, plemstvo, rodoslovje

Avtorski izvleček

UDC 929.5 Valvasor J. V.

GOLEC Boris, PhD, Associate Professor, Scientific Councelor, Milko Kos Historical Institute, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Valvasor's Unknown Offspring up to the Present

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 65/2011 (144), No. 3-4, pp. 292–373, 376 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The youngest daughter of polymath Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), Regina Konstancija, whose married name was Dienersperg, had been recently rediscovered after having disappeared into oblivion for over a century; she was the only one of Valvasor's 13 children to have grandchildren herself. While the family tree of her first daughter, Countess Paradeiser, died out in Carniola in 1823 the Styrian branch of her second daughter, mar. Dienersperg, had been continuing to the present. Her last descendant, who had lived in Slovenia, died a tragic death in 1941. The majority of Valvasor's descendants still live in Austria. Of his many talents and interests, they inheried primarily his love of uniform, with a number of officiers having served in different armies, but at least some of them also inherited the affinity for the written word. On the other hand, Valvasor's material legacy had already been lost in the first generation of his children. Among his descendants, the knowledge of their famous ancestor passed into oblivion relatively swiftly.

Key Words: Valvasor, Dienersperg, Paradeiser, Gadolla, Resingen, nobility, genealogy

Author's Abstract

* 1. del razprave je izšel v ZČ 62 (2008), št. 3–4.

III. Do danes preživela štajerska veja polihistorjevega potomstva*

Druga ženska veja Valvasorjevih potomcev je izšla iz njegove vnukinje *Jožefe (Antonije Jožefe Katarine) pl. Dienersperg* (1712–1769) in je kranjsko vejo, izumrlo leta 1823, preživela vse do naših dni. Toda ne na Kranjskem, temveč na avstrijskem Štajerskem, od koder se je v novejšem času razselila še v druge dežele in na tri oddaljene celine. Kdor bi pred sto in več leti raziskoval Valvasorjevo potomstvo, zanesljivo ne bi pozabil poudariti, da je polihistorjev rod v njegovi rodni deželi ugasnil. Za Kranjsko in Kranjce je bil namreč Valvasor v svojem času in še dobri dve stoletji pozneje izrecno »kranjski« ali »deželni« polihistor, za Štajerce pač le sosed, ki se je njihove dežele v svojih delih samo dotaknil. Janez Vajkard Valvasor je tako pri svojem štajerskem potomstvu tem laže poniknil v pozabo. Tudi ko so ga nekateri v 20. stoletju odkrili kot svojega prednika, v njegovem imenu po večini niso prepoznali kranjskega polihistorja. In ko so bili v letih 2007–2010 postopoma odkriti vsi njegovi živeči legitimni potomci, skupaj več kot sto, se je izkazalo, da je le eden vedel za svojo genealoško povezavo z Valvasorjem in za njegov pomen v slovenskem prostoru.[1]

Od razvejanega potomstva bomo natančneje obravnavali prve generacije, rojene do srede 19. stoletja, ko je glavnina zapustila slovensko ozemlje. Pri mlajših rodovih se bomo poleg pregleda rodoslovnih podatkov vseh potomcev pomudili le pri nekaterih vidnejših in podali nekaj temeljnih značilnosti o geografski razpršitvi, socialni in poklicni strukturi ter odnosu potomstva do znamenitega prednika.

---

* 1. del razprave je izšel v ZČ 62 (2008), št. 3–4.

[1] Raziskovanje Valvasorjevega potomstva na Štajerskem in nato po svetu je bilo neprimerno zahtevnejše in dolgotrajnejše kot sledenje njegovim kranjskim potomcem. Prvič že zaradi zelo drugačnih in pretežno mlajših virov, drugič pa zato, ker večina ni imela oziroma nima več plemiškega naslova. Od treh glavnih vej, ki so izšle iz treh sorojencev baronov Dienersperg, rojenih v 70. letih 18. stoletja na Dobrni, je bilo najlaže identificirati vse člane Dienerspergove veje, izumrle leta 1936; vsi so bili namreč plemiči ali vsaj prva neplemiška generacija. Zelo hitro, po vsega mesecu dni, sem januarja 2007 prišel tudi do ključne žive osebe iz druge, Gadollove veje, do upokojenega polkovnika Egona Ehrlicha (1931), medtem ko se je iskanje prvih živečih potomcev tretje, Resingenove veje, zavleklo vse do pomladi 2009. Preden so vztrajno arhivsko delo, posredovanje raznih uradnikov, iskanje po medmrežju, izdatna pomoč Valvasorjevih potomcev in mnogih drugih privedli do zadnjih iskanih oseb, je minilo še leto in pol. Pogosto so odkritjem botrovala srečna naključja, še pogosteje pa osebna zavzetost številnih ljudi, ki se jih s hvaležnostjo spominjam.

Shematizirani rodovnik štajerske veje Valvasorjevega potomstva

vnukinja
Antonija Jožefa Katarina pl. Dienersperg
(1712, Volavče – 1769, Ponikva)

pravnuk
Franc Ksaver Avguštin pl. Dienersperg
od 1766 baron
(1742, Ponikva – 1814, Zg. Lanovž pri Celju)

prapravnuk	**prapravnukinja**	**prapravnukinja**
Franc Ksaver baron Dienersperg (1773, Dobrna – 1846, Gradec)	Barbara por. pl. Gadolla (1772, Dobrna – 1841, Blagovna)	Terezija por. pl. Resingen (1776, Dobrna – 1849, Gradec)
baroni **DIENERSPERG** po moški strani izumrli 1905 v Budimpešti, po ženski 1936 v Gradcu; na Slovenskem: zadnja rojena 1824 v Celju oziroma 1864 v Trstu; zadnji umrl 1914 na Kogu pri Ormožu	**vitezi** **GADOLLA** danes živijo potomci v Avstriji, Nemčiji, na Madžarskem, v Združenih državah Amerike in Paragvaju; na Slovenskem: zadnja rojena 1861 na Turnu pri Škalah in umrla 1923 v Mariboru, zadnji živel do 1941 v Novem Celju (evtanaziran v Hartheimu pri Linzu)	**vitezi** **RESINGEN** edina moška veja izumrla 1885 v Celju, potomci po ženski strani živijo danes v Avstriji, Italiji in Združenih državah Amerike; na Slovenskem: zadnji rojen 1830 v Celju, zadnja umrla 1908 v Celju, zadnji živel do 1919 v Ljubljani
izumrli v 1. polovici 20. stoletja	**1. 1. 2011** **živelo 54 potomcev**	**1. 1. 2011** **živelo 53 potomcev**

Začetnica štajerske veje potomstva, polihistorjeva vnukinja **Jožefa (Antonija Jožefa Katarina) pl. Dienersperg**, rojena leta 1712 na Volavčah pri Šentjerneju, je tudi po poroki obdržala dekliški priimek, saj so jo omožili s **Petrom Dominikom pl. Dienerspergom**, kakšnih dvanajst let starejšim sorodnikom s štajerske Ponikve, rojenim najverjetneje leta 1700.[2] Dienerspergi so bili kranjsko plemstvo, na Štajersko

[2] Njegov portret navaja poleg letnice smrti (1764) tudi starost 33 let ob poroki leta 1732 (»Ae. suae 33 Anno, Cop. 1732 Anno«), kar je sploh omogočilo zanesljivo identifikacijo inicialk: »P: D: F: v. Dienersperg« kot »Petrus Dominikus Freiherr von Dienersperg« (Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 909). Napis na portretu je bil obnovljen po letu 1832 (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega. *Zgodovina za vse* XVIII (2011), 44) in čeprav je Peter Dominik naveden kot baron, to v resnici nikoli ni bil, ampak so baroni dve leti po njegovi smrti postali sinovi (o povzdignitvi K. F. FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 1. Band. A–E*. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1967, 29). Letnice in datuma njegovega rojstva – najverjetneje leta 1700 – ne navaja noben Dienerspergov rodovnik, saj so

pa se je preselil že ženinov ded Ditrih (†1667). Najprej je postal lastnik gospostva Tabor pri Vojniku, dobil leta 1652 štajersko deželanstvo in zasnoval vejo štajerskih Dienerspergov, povzdignjenih dobrih sto let pozneje (1766) v barone.[3] Domovanje njegovega sina Friderika Ditriha (1646–1715) je konec 17. stoletja postala graščina Ponikva severovzhodno od Celja,[4] kjer se je skoraj zagotovo rodil tudi sin Peter Dominik,[5] soprog Valvasorjeve vnukinje. Poročno pogodbo med njima, daljnima sorodnikoma,[6] so sklenili 25. februarja 1732 na Volavčah pod Gorjanci in nevesto odpravili zdoma s 500 goldinarji dote kot predujma za obljubljeno dediščino.[7] Pri tem je zanimiva ugotovitev, da poročnega obreda v nasprotju z običaji niso opravili v nevestini domači volavški grajski kapeli ali v šentjernejski župnijski cerkvi,[8]

ponikovske matične knjige že leta 1782 pogorele (prim. Arhiv Republike Slovenije (= ARS), AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (= StLA), A. Dienersperg, K 1, H 1). Po enem rodovnem deblu je Peter Dominik umrl 28. januarja 1764 v Sevnici v 64. letu starosti (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersberg : Familien Acten), sevniška mrliška matica pa mu ob pokopu 30. januarja 1764 prisoja 63 let (Nadškofijski arhiv Maribor (= NŠAM), Matične knjige, Sevnica, M 1742–1782, s. p.).

[3] O zgodovini Dienerspergov je leta 1835 pisal Franc Ksaver baron Dienersperg, čigar delo je zanesljivo le za čas od 2. polovice 16. stoletja dalje (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 20–21), in nato sredi 19. stoletja njegov nečak Franc vitez Gadolla (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 3–5'); prim. ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg. Deželanska diploma: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 4, 1. 3. 1652; baronska diploma: Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv (= AVAFHKA), Adelsakten, Dienersperg Freiherrnstand 1766, 5. 6. 1766; o povzdignitvi v baronski naziv prim. K. F. FRANK, *Standeserhebungen* (kot v op. 2) 29.

[4] Ditrih in njegova žena Suzana Rozalija sta graščino Ponikva kupila leta 1695 ali malo pred tem; del kupnine sta poravnala 12. 9. 1695 (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 57, Gut Ponikl 1696–1840, 2. 1. 1696).

[5] Po genealogiji v Dienerspergovem arhivu v StLA, naj bi bila mati Petra Dominika Ana Konstancija, roj. pl. Kaltenhaus (1647–pred 1736) (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 4), kar pa bi bilo že glede na starostno razliko med njima, okoli 53 let, komajda mogoče. Kot razkrivata dve rodovni debli v Arhivu Republike Slovenije, je omenjena Ana Konstancija v resnici umrla že leta 1673, ovdoveli Ditrih Friderik pa je nato vzel za ženo neimenovano neplemkinjo (*N. N.* oz. *2te gemählin ohne Adel*) in imel z njo trinajst otrok, od katerih je Peter Dominik naveden na predzadnjem mestu (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg). Ime žene oz. matere – Suzana Rozalija razkriva potrdilo o plačilu dela kupnine za graščino Ponikva z 2. 1. 1696 (gl. prejšnjo opombo).

[6] Mladoporočenca sta imela skupne prednike Jurija pl. Dienersperga in Anno pl. Forrest – ženinove prastarše oz. nevestine praprastarše (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1).

[7] ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (= Zap. inv.), šk. 18, fasc. XI, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 6, No. 13–15. – Zanimiva je ugotovitev, da je regest iste poročne pogodbe v Jožefinem zapuščinskem inventarju na Ponikvi datiran z istim datumom, vendar z enoletnim zamikom: 25. februar 1733 (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.). Veliko bolj verjetno so se pri letnici zmotili zapuščinski komisarji na Ponikvi kakor oni na Kranjskem, kjer nosita isti datum dve pogodbi, prva poročna in druga o prejemu dote. Tudi v leta 1854 nastalih zgodovinskih zapiskih potomca Franca viteza Gadolle najdemo datum 25. februar 1732 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 4'). V svojem drugem spisu o gradu Tabor je Gadolla zaradi mladosti neveste podvomil o ustreznosti datuma poroke in ga je premaknil v leto 1742; če bi se namreč res rodila leta 1719, kot je zmotno mislil, bi bila ob poroki stara komaj 13 let (prav tam, Hss. 656, fol. 31).

[8] V poročni matici župnije Šentjernej poroke ni (Župnijski urad Šentjernej, P 1717–1760).

temveč v ženinovi župniji na (Slomškovi) Ponikvi, o čemer govorijo sicer samo mlajši, sekundarni viri.[9] Petru Dominiku, nekoč graškemu študentu[10] in zatem nadporočniku v kirasirskem (oklopnem) polku Cordova,[11] je poroka s kranjsko sorodnico prinesla občutno gmotno korist. Pet let po podpisu poročne pogodbe, leta 1737, je namreč na svojem domu v graščini Ponikva pisno potrdil prejem preostalih 2.500 goldinarjev ženinega poročnega deleža,[12] dobrih deset let zatem pa je njegovi ženi pripadlo pet tisoč goldinarjev oporočnega volila umrle tete baronice Juričeve s Struge, Valvasorjeve srednje hčerke Katarine Frančiške (1688–1747).[13] Tolikšen denar za štajerske Dienersperge ni pomenil malo, saj je bil Peter Dominik le srednje premožen graščak. Po očetu je podedoval graščino Ponikva s kakšnimi 30 celimi kmetijami,[14] nato je bila približno tri desetletja v njegovih rokah večja

[9] Kot pričajo sekundarni viri s Ponikve, naj bi se Dienersperga poročila šele leta 1734, slabi dve leti po sklenitvi omenjenega volavškega ženitnega dogovora. Ko so namreč Dienerspergovi sto let pozneje potrebovali podatke za plemiško genealogijo, so se s prošnjo za izstavitev poročnega lista svojih prednikov obrnili na ponikovskega župnika. Ta jim je 20. aprila 1833 izdal dokument, v katerem navaja, da so vse matične knjige leta 1782 pogorele, vendar naj bi na podlagi več tam shranjenih ter predloženih listin »zanesljivo dognal«, da sta se Dienerspergova poročila v tamkajšnji župnijski cerkvi 22. januarja 1734; postregel je tudi z verodostojnim podatkom o privolitvi staršev mladoletne neveste v poroko, kar daje njegovemu pričevanju dodatno težo (StLA, A, Dienersperg, k 1, H 27, 20. 4. 1833). Po drugi strani pa lahko sklepamo, da je ponikovski župnik dobil omenjene podatke iz kakšnega naknadnega poročnega dogovora in tako ni šlo za dejanski datum poroke. Glede na izračunani letnici rojstva prvih dveh sinov bi namreč do poroke moralo priti že kmalu po sklenitvi poročne pogodbe, datirane na Volavčah 25. februarja 1732. Še v istem oziroma naslednjem letu sta namreč prišla na svet prva dva sinova, gluhonemi Anton in Sigmund, če sta seveda zanesljivi navedbi njune starosti ob smrti. Prvi je umrl 29. julija 1797, star 65 let, drugi pa 12. februarja 1801 v starosti 67 let (Kapiteljski arhiv Novo mesto (= KANM), šk. 69, M/6 1770–1831, pag. 50; NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1771–1830, fol. 267). Dokaz o poroki leta 1732 ponujata tudi ločena porteta zakoncev, oba opremljena z napisom »Cop. 1732« v pomenu poročen/a (»copulatus/ta«) (Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 910 in S 910), ter dvojni portret petletnega sina Sigmunda in štiriletnega Jožefa z letnico 1738 (Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 907; objava v: S. VRIŠER, *Noša v baroku na Slovenskem*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993, 127, št. 141).

[10] Petra Dominika in njegovega brata Donata Alojza najdemo leta 1715 vpisana na graško jezuitsko gimnazijo kot deželanova sinova iz Celja (*Provincialis*, *Styrus*, *Cileensis*), prvega s polnim imenom *Dominicus Gottefridus Petrus* in drugega z imenom *Donatus Erasmus Aloysius (*J. ANDRITSCH, *Die Matrikeln der Universität Graz 1711–1765*, *Band 4*. Graz : Akademische Druck- u. Verlaganstalt, 2002, 23).

[11] Zgodovinski arhiv na Ptuju (= ZAP), ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 35; Zgodovinski arhiv Ljubljana (= ZAL), LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg.

[12] Regesti listin v zapuščinskem inventarju njene matere Regine Konstancije pl. Dienersperg (ARS, AS 309, Zap. inv. šk. 18, fasc. XI, D-25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 6, No. 15).

[13] ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. I 1–13, testament I–12, 4. 5. 1743. – Za primerjavo povejmo, da je premoženje leta 1769 umrle Jožefe baronice Dienersperg znašalo sicer dobrih 64.000 goldinarjev, da pa so dobro polovico vrednosti predstavljali pasivni dolgovi, medtem ko je bila ponikovska posest (*Guet Ponicl*) ocenjena na samo 10.000 goldinarjev (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.).

[14] Po štajerski deželni deski je imela graščina (*Gutt Ponikl*) pod Petrom Dominikom in njegovimi nasledniki le dobrih 78 funtov dominikalnega donosa in dobrih 31 funtov rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 3, fol. 329; prav tam, Einlagenbuch 5, fol. 362).

posest, gospostvo Spodnja Sevnica ob Savi,[15] imenje Selce nedaleč od Ponikve pa so Dienerspergi pridobili verjetno šele po njegovi smrti.[16]

Valvasorjeva vnukinja Jožefa, rojena in poročena pl. Dienersperg (1712–1769) (Narodna galerija v Ljubljani, NG S 910)

[15] StLA, A. Dienersperg, K 2, H 60, Herrschaft Unterlichtenwald 1753–1760. – Po štajerski deželni deski je imelo gospostvo 104 funte dominikalnega donosa in dobrih 50 funtov rustikalnega, Dienersperg pa je postal lastnik pred nastavitvijo knjige leta 1751 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 3, fol. 367). Po Schmutzu je bil lastnik za Auerspergi že od leta 1730, nato so od 18. oktobra 1764 kot lastniki navedeni Wintershofni (C. SCHMUTZ, *Historisch Topographische*s *Lexicon von Steyermark. Dritter Theil*. Gratz : Verlag Kienreich, 1822, 431). F. Gadolla, Dienerspergov pravnuk, se je bržčas oprl prav na Schmutza, ko je Dienersperga navedel kot lastnika po letu 1730, na domnevni datum prodaje 18. oktober pa naj bi bila prodajalca zakonca dva, Peter Dominik in Jožefa, čeravno je bil mož tedaj že skoraj devet mesecev mrtev (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 4'). Deset let pozneje (1864) je Gadolla kot prodajalca navedel samo Petra Dominika in zgolj letnico (prav tam, Hss. 800, fol. 33'). Vse kaže, da sta datum in leto prodaje točna, prodajalka pa je bila lahko le vdova (z drugimi dediči).

[16] O inkorporiranem imenju Selze (*Gült Selzach*) gl. StLA, A. Dienersperg, K 2, H 57, 15. 12. 1780. Ob prodaji med bratoma leta 1787 je govor o gornini (*Bergrecht zu Selzach*), ki je imela dobrih 24 funtov dominikalnega donosa in okoli 3 funte in pol rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 5, fol. 362).

Po popolnejšem od obeh Dienerspergovih rodovnikov je imel ponikovski graščak Peter Dominik v zakonu z Valvasorjevo vnukinjo trinajst otrok, od katerih so trije umrli v mladosti, samo eden pa je bilo dekle.[17] Kdaj natanko so otroci prihajali na svet, bi razkrile ponikovske krstne matične knjige, če jih ne bi že leta 1782 uničil požar.[18] Dienerspergovi sinovi in hči so se rojevali v četrtstoletju od leta 1732 do 1756, kar lahko za nekatere izračunamo iz znanih starosti ob smrti, natanko pa vemo samo za nekaj mlajših otrok.[19] Zanimiva je ugotovitev, da sta se zakonca Peter Dominik in Jožefa Katarina nazadnje razšla. Mož je namreč zadnja leta preživel v svoji graščini Spodnja Sevnica[20] in so ga v kripti sevniške župnijske cerkve 30. januarja 1764 tudi pokopali,[21] medtem ko je žena do svoje smrti pet let pozneje ostala na domači Ponikvi.[22] Tu je po sekundarnem viru preminila 5. avgusta 1769,[23] stara 57 let.

Med smrtma obeh zakoncev se je za štajerske Dienersperge zgodilo nadvse pomembno dejanje, ki ga Peter Dominik ni več dočakal, s tem večjim ponosom pa je nedvomno navdalo njegovo vdovo. 5. junija 1766 je bilo njunih devet sinov skupaj s stricem Donatom Alojzom povzdignjenih v baronski stan. Baronska diploma na splošno omenja civilne in vojaške zasluge prednikov, deželanov Štajerske in Kranjske, ter da sta Donat Alojz in pokojni Peter Dominik delovala v različnih pomembnih notranjeavstrijskih komisijah.[24] Zgovornejša ni niti nedatirana prošnja Donata Alojza za povzdignitev, ki navaja historiat »napredovanj« prednikov od prve »poplemenitve« leta 1587 dalje in poudarja zasluge pokojnega brata v raznih

[17] Rodovnik v Arhivu Republike Slovenije pozna samo deset otrok, samih sinov (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg). Popolnejši rodovnik v Štajerskem deželnem arhivu ima poleg teh desetih, ki so odrastli in bo o njih še tekla beseda, tudi tri zgodaj umrle. Na tretjem mestu navaja še enega Antona, na četrtem Marijo Ano in na predzadnjem Bernarda, ob vseh treh pa križec (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg : Familien Acten). Franc Ksaver baron Dienersperg je v svojem biografsko-genealoškem orisu rodbine zelo na kratko predstavil življenjske poti vseh desetih odrastlih otrok, tj. svojega očeta in devetih stricev (ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 36–43).

[18] Zaradi uničenih ponikovskih matic je imel sestavljavec rodovnika Antona Martina Slomška še veliko večje težave, saj so kmečke ljudi tudi drugi viri zajeli le skromno in poredko (M. GORIČAR, *Slomškov rodovnik*. Maribor : Tiskarna sv. Cirila, 1938, 5–7).

[19] Datume rojstev treh tedaj mladoletnih otrok navaja zapuščinski inventar njihove matere (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.).

[20] O ločenem življenju zakoncev Dienersperg priča posredno, a dovolj prepričljivo, sevniška krstna matična knjiga, v kateri kot krstnega botra otrok tržanov precej pogosto srečujemo Petra Dominika, nikoli pa njegove žene, čeprav so bile za botre iskane prav plemiške soproge (NŠAM, Matične knjige, Sevnica, R 1727–1765, 13. 2. 1760, 14. 12. 1761, 21. 12. 1762, 20. 9. 1763).

[21] NŠAM, Matične knjige, Sevnica, M 1742–1782, s. p.

[22] Ženine smrti v sevniški mrliški matici ni (gl. prejšnjo opombo), inventar njene zapuščine pa je nastal na Ponikvi in nosi datum 21. avgust 1769 (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49).

[23] ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg; StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1. – Primarni vir o času smrti, ponikovska mrliška matica, je zgorel v zgoraj omenjenem požaru. – Pravnuk Jožefe Katarine Franc vitez Gadolla je skoraj sto let po njeni smrti (1864) zapisal, da so imeli Dienerspergi družinsko grobnico v podružnični cerkvi sv. Ožbolta (nad Unišami), zmotno pa je vanjo pokopal svojega pradeda Petra Dominika (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 800, fol. 33').

[24] ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Dienersperg Freiherrnstand 1766, 5. 6. 1766.

komisijah. Vložil jo je že po bratovi smrti (1764) zase (implicitno seveda tudi za potomce) in devet bratovih sinov,[25] pri čemer je izpustil ime gluhonemega Antona, ki tako edini ni postal baron. Deželnoknežje javno obvestilo o dejanju povzdignitve dodaja kratki utemeljitvi le še »pričakovane« (*anhoffende*) zasluge mlajše pobaronjene generacije.[26] Odtlej so torej tudi Dienerspergi, čeprav z zamudo, sodili med višje plemstvo, stanovsko v gosposki stan, s čimer so se Valvasorjevi štajerski potomci po plemiškem nazivu približali svojim kranjskim sorodnikom grofom Paradeiserjem z Gracarjevega turna.[27]

Glede na to, da Dienerspergova ponikovska graščina tolikšnemu številu sinov ni mogla dati posebne popotnice, so imeli otroci srednje premožnega graščaka na izbiro predvsem dve možnosti: vstop v samostan ali vojaško službo. Pri večini bratov je glede izbire poklica očitno odločil zgled njihovega kranjskega deda, prekaljenega častnika in radoživega graščaka Volfa Sigmunda pl. Dienersperga (1679–1751),[28] ter štajerskega očeta Petra Dominika (1700–1764). Kar pet od devetih bratov se je namreč zapisalo vojaški službi, eden je postal svetni duhovnik, v samostan pa ni šel nobeden, če ne upoštevamo desetega, gluhonemega brata, ki je zadnja leta preživel kot varovanec frančiškanov.[29] Poleg tega je šest bratov v petdesetih in šestdesetih letih 18. stoletja vsaj določen čas študiralo na graški jezuitski gimnaziji[30] in morda pozneje kateri tudi na univerzi,[31] prva dva v času, ko je bil tam rektor Volfgang Valvasor, njihov daljni stric, nečak kranjskega pradeda Janeza Vajkarda.[32] Kranjskega polihistorja so ponikovski Dienerspergi tedaj še poznali kot svojega

[25] Prav tam, s. d.

[26] Prav tam, 4. 7. 1766. Prim tudi vsebino istega dokumenta v obvestilu graškemu guberniju o pobaronjenju: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 7, 4. 7. 1766. – K. F. FRANK, *Standeserhebungen* (kot v op. 2) 29, ima datum povzdignitve datum 1. julij 1766.

[27] Ti so bili tedaj njihova že tretjič omožena teta, zdaj pl. Gallova, in njeni štirje še mladoletni otroci – grofa in grofici Paradeiser (B. GOLEC, Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni – 1. del. *Zgodovinski časopis* 62 (2008) 378–381).

[28] Rojstni podatki Valvasorjevega zeta Volfa Sigmunda pl. Dienersperga so prišli na dan šele po izidu 1. dela pričujoče razprave (*ZČ* 2008, št. 3-4). Njegov pravnuk Franc Ksaver navaja v svojih »genealoško-biografskih skicah«, da je bil krščen 27. junija 1679 v Šentjerneju (ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 21). Podatek je verodostojen; temelji skoraj brez dvoma na izpisu iz danes izgubljene šentjernejske krstne matice.

[29] Podatek, da se je pet od devetih sinov Petra Dominika posvetilo vojaškemu stanu, je izrecno naveden v spominskih zapisih njegovega vnuka Franca Ksaverja iz leta 1835 (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 36). Po letu 1779 nastali rodovnik Dienerspergov navaja za vseh deset osnovne podatke o poklicu oziroma stanu (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg).

[30] Po razpoložljivih objavljenih podatkih, ki sežejo do leta 1765, so s štajerske Ponikve (*Ponikliensis*, *Pincollensis*, *Ponigelensis*) študirali v Gradcu naslednji Dienerspergi: leta 1752 Jožef, 1754 Franc in Ksaver (Avguštin), 1758 Janez Nepomuk, 1759 Kajetan in 1764 Rajmund (J. ANDRITSCH, *Die Matrikeln* (kot v op. 10) 232, 242, 255, 260, 265, 286).

[31] Franc Ksaver namreč pravi, da se je njegov oče Franc Ksaver Avguštin oprijel prava in imel veliko pravniškega znanja (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 81–82).

[32] Volfgang Jožef Valvasor (1695–1758) je bil rektor kolegija in univerze med letoma 1754 in 1757 (B. REISP, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983, 68; prim. J. ANDRITSCH, *Die Matrikeln* (kot v op. 10) 240, 253).

prednika, saj je njihova mati, Valvasorjeva vnukinja, ob smrti leta 1769 hranila med dobrim ducatom knjig tudi izvod *Slave vojvodine Kranjske*.[33]

Po dveh sodobnih Dienerspergovih rodovnikih, veliko mlajših podatkih v Lazarinijevi genealoški zbirki in nadvse dragocenem referenčnem viru – spominskih pričevanjih Franca Ksaverja barona Dienersperga (1773–1846) – je deseterica bratov, Valvasorjevih pravnukov, dala le **maloštevilno potomstvo**.[34] Legitimne otroke je imel zgolj *Franc Ksaver Avguštin*,[35] rojen kot sedmi otrok 28. avgusta 1742.[36] Druge brate sta pri snovanju družine ovirala duhovniški in častniški stan, gluhonemega pa telesna prizadetost.

Kot v spominih izrecno navaja nečak Franc Ksaver,[37] je bil najstarejši Dienerspergov sin *Sigmund*, ki je kot duhovnik 12. februarja 1801 umrl pri bratu Avguštinu, graščaku na Dobrni, po mrliški matici star 67 let (roj. 1733–34).[38] Po sekundarnem viru se je rodil že leta 1732,[39] v letu poroke svojih staršev, portret iz leta 1738 pa mu daje pet let.[40] Šolal se je v župnijski latinski šoli v Rušah, očitno kot edini od bratov,[41] in nato v Gradcu,[42] kjer je končal tudi moralno teologijo.[43] Mašniško posvečenje je prejel 18. septembra 1756 od svojega škofa ordinarija v Gorici.[44] V duhovniškem poklicu se bržčas ni dobro počutil ali znašel, glede na

[33] *Slava* je v popisu knjig naslovljena s »standardnim kranjskim« naslovom *Crainerische Kronic in 4 Theillen* in je bila med knjigami ocenjena najviše, na en goldinar vrednosti (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.).

[34] ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg. – V Lazarinijevi zbirki je (namenoma) izpuščen najstarejši gluhonemi sin Anton (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg).

[35] Tako izrecno zatrjuje njegov sin Franc Ksaver (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 41.

[36] Datum rojstva po: ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 43. – V rodovnikih se pojavlja tudi letnica 1743 (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1), v Lazarinijevi genealoški zbirki pa najdemo datum 28. marec 1743 (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg).

[37] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 39.

[38] NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1771–1830, fol. 267.

[39] NŠAM, Šem. Lavant, Dekan, župn. razni, Nekrologij 1, tipkopis Imenik duhovnikov v lavantinski škofiji umrlih od leta 1789 do 1. septembra 1859.

[40] Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 907; objava v: S. VRIŠER, *Noša v baroku* (kot v op. 9) 127, št. 141.

[41] J. MLINARIČ, Seznam imen latinske kronike. V: TERŽAN, Josip (ur.): *Ruška kronika*. Ruše : Krajevna skupnost, 1985, 244.

[42] A. OŽINGER, *Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751–1773* (Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774, Zvezek 2). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991, 671. – V univerzitetni matriki, ki vključuje tudi gimnazijce in navaja šest Sigmundovih bratov, ni njegovega imena (prim. J. ANDRITSCH, *Die Matrikeln* (kot v op. 10).

[43] A. OŽINGER, *Vizitacijski zapisniki* (kot v op. 42) 671.

[44] J. VOLČJAK, *Ordinacijska protokola goriške nadškofije 1750–1824. 1. del. 1750–1764* (Viri 31). Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2010, 58. – V ordinacijskem protokolu ni navedbe o spregledu zaradi morebitne nedopolnjene starosti 24 let. – Sekundarni vir navaja napačni datum posvečenja 18. marec 1757 (NŠAM, Šem. Lavant, Dekan, župn. razni, Nekrologij 1, tipkopis Imenik duhovnikov v lavantinski škofiji umrlih od leta 1789 do 1. septembra 1859).

to, da je vse življenje – kljub plemiškemu rodu in pridobljenemu baronskemu naslovu – ostal le beneficiat in duhovni pomočnik. Po spominih nečaka Franca Ksaverja »se je običajno zadrževal pri svojih bratih ali sorodnikih«.[45] Gluhonemi *Anton*, ki naj bi mu bilo po mrliški matici ob smrti 29. julija 1797 65 let (roj. 1732), je moral biti Sigmundov brat dvojček ali rojen celo še pred njim. Preminil je pri novomeških frančiškanih za vodenico[46] in bil edini od bratov, ki se je vrnil v kranjsko domovino svoje matere vsaj umret, pri čemer se ni zavedal, kam so ga bratje poslali.[47] Tretjerojeni *Jožef*, praporščak v Beckovem polku, je ostal samski in po Lazarinijevi genealoški zbirki brez potomstva, s činom stotnika.[48] Po zanesljivejših spominskih zapisih nečaka Franca Ksaverja je dosegel le čin nadporočnika in bil

Po istem viru je umrl 10. 2. 1801, torej dva dni prej kot v resnici, in zmotno »za mrtvoudom v farovžu v Vojniku«. V dobrnski mrliški matični knjigi je kot vzrok smrti naveden prisad (*am Brandt*) (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1771–1830, fol. 267).

[45] Tri leta po posvečenju ga najdemo leta 1760 kot beneficiata v Šmarju pri Jelšah, kjer je, kot se zdi, ostal s prekinitvijo 1761–1764 do leta 1765 (NŠAM, Matične knjige, Šmarje pri Jelšah, R 1757–1797, fol. 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 46, 80; M 1733–1763, fol. 156, 158, 159, 160, 161, 162) in odšel nato za kooperatorja v Šentjur (prav tam, P 1765–1784, fol. 5). Po vizitacijskih zapisnikih goriškega nadškofa K. M. Attemsa (A. OŽINGER, *Vizitacijski zapisniki* (kot v op. 42) 507) je bil leta 1760 v Šmarju škapulirski beneficiat, star 27 let, leta 1766 (671) pa kooperator (kaplan) v Šentjurju. Tu je moral ostati le kratek čas, saj ga v matičnih knjigah pogrešamo (prim. NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, R 1756–1770, P 1756–1770). Leta 1768 naj bi bil sprejet v bratovščino Žalostne matere božje v Celju, živel v letih 1775–1780 na gradu Tabor pri Vojniku, tedaj v posesti druge veje Dienerspergov, njegovega strica in nato nečaka, ter leta 1784 v rodni graščini Ponikva (Pokrajinski arhiv Maribor (= PAM), PAM/1537, Slekovec Matej, šk. 16, Duhovniki XVIII. vek A do H, št. 376). Tu ga v duhovniški službi zasledimo že leto prej (NŠAM, Dekanije, D 6, Šmarje pri Jelšah, Kopije »Goriške vizitacije, ki zadevajo sedanjo dekanijo Šmarje pri Jelšah (brez Žusma) v letih 1760–1783, pag. 54). V matičnih knjigah ponikovske župnije sicer ni najti njegovega imena (NŠAM, Matične knjige, Ponikva, R 1782–1802, P 1782–1815, M 1782–1820). V letih 1790–1796 je deloval kot beneficiat v Šmarju pri Jelšah, kjer je služboval že četrt stoletja prej (NŠAM, Matične knjige, Šmarje pri Jelšah, R 1757–1797, fol. 329, 331, 332, 335, 338, 343, 358, 363, 368, 370; M 1764–1794, fol. 166, 182). V škofijskem šematizmu iz leta 1798 je naveden med duhovniki šmarske župnije zgolj kot »Titl. Hr.«, brez funkcije (*Schematismus der Bistum Lavantinischen Geistlichkeit 1798*. Klagenfurt, 1798, 30). Vse kaže, da je bil bolj umaknjene narave, saj naj bi se po spominih nečaka Franca Ksaverja običajno zadrževal pri svojih bratih ali sorodnikih in umrl leta 1811 (prav 1801!) na Dobrni, kjer je imel pri tamkajšnjem župniku Francu Perkauu hrano in stanovanje (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 39).

[46] KANM, šk. 69, M/6 1770–1831, pag. 50; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz : Selbstverlag, 1905, 382.

[47] Gluhonemega Antona viri praviloma navajajo le kot nemega. 5. avgusta 1774 sta dva njegova brata, oba graščaka, sklenila na Dobrni pogodbo o njegovem dosmrtnem vzdrževanju iz dohodkov od dediščine. Pogodbo je podpisalo še pet bratov in s triletnim zamikom 14. maja 1777 tudi šesti. Brata sta se zavezala, da bo Anton izmenično bival pri Francu Rajmundu na Ponikvi in pri Francu Ksaverju Avguštinu na Dobrni, pri čemer je treba poleg samega vzdrževanja upoštevati tudi visoke stroške nadzora zaradi Antonovega nemirnega temperamenta (*jähen Temperaments*) (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 14, 5. 8. 1774). Anton je očitno potreboval stalno osebno varstvo, ko pa so se ga sorodniki slednjič naveličali, se je znašel v oskrbi pri tujih ljudeh, novomeških frančiškanih. Nečak Franc Ksaver ga v svojih spominih označuje kot gluhonemega in navaja, da se je do smrti leta 1807 (prav 1797!) zadrževal deloma pri svojih bratih, deloma pa pri sorodnikih na Kranjskem (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 40).

[48] ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg.

3. oktobra 1788 hudo ranjen pri napadu na (Bosanski) Novi. Zaradi pohabljenosti se je moral upokojiti in je kmalu zatem (neznano kje) umrl.[49] Sigmunda in Jožefa poznamo tudi s portretne upodobitve iz leta 1738, ki razkriva njuno takratno starost pet oziroma štiri leta (roj. 1733 in 1734).[50] Sočasno z njima sta bila na ločenem dvojnem portretu upodobljena dva druga Dienerspergova otroka, dveletna *Marija Ana* (roj. 1736) in enoletni *Anton* (roj. 1737), oba umrla še v otroštvu ali mladosti in znana le še iz poznejšega rodovnika.[51] Od Antona kakšno leto mlajši *Franc Serafik Rajmund*[52] je neporočen ostal na domači graščini na Ponikvi, ki jo je od njega leta 1787 kupil njegov dobrnski brat Avguštin.[53] Po besedah nečaka Franca Ksaverja je stric graščino prodal, ker se je naveličal podeželskega življenja.[54] Umrl je 23. avgusta 1808 v Celju, star 60 let (roj. okoli 1738).[55]

Veliko je znanega o *Petru*, po viru druge roke rojenem 24. marca 1746, saj je naredil bleščečo častniško kariero in si kot edini od Valvasorjevih potomcev prislužil geslo v Wurzbachovem avstrijskem biografskem leksikonu. Pri trinajstih

[49] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 36–37. – Isto letnico smrti navaja tudi Lazarinijeva genealoška zbirka (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg). Zdi se, da so ga domači nekaj časa imeli za mrtvega že v sedemdesetih letih. 27. februarja 1776 je namreč njegov brat Franc Ksaver Avguštin plačal dobrnskemu župniku 50 maš za umrlim (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 14, 5. 8. 1774; H 10, 27. 2. 1776).

[50] Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 907; objava v: S. VRIŠER, *Noša v baroku* (kot v op. 9) 127, št. 141.

[51] Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 908; objava v: S. VRIŠER, *Noša v baroku* (kot v op. 9) 127, št. 140. – Njuni imeni poznamo iz različice rodovnika Dienerspergov v: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg : Familien Acten.

[52] Klicali so ga očitno samo Franc, sicer pa se pojavlja z več sestavljenimi imeni, za katerimi se nesporno skriva ista oseba. Dienerspergov rodovnik v StLA ga imenuje Franc Rajmund Adam (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg : Familien Acten), sam pa se je največkrat podpisoval le kot Franc Rajmund (prav tam, K 1, H 14, 5. 8. 1774; K 2, H 57, 15. 12. 1780), redkeje kot Franc Rajmund Serafik, npr. pri poroki nečakinje kot *Franz S: R:* (NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, P 1785–1835, fol. 36, 16. 11. 1795).

[53] Ponikvo je prevzel po smrti ovdovele matere, vsekakor šele po nastavitvi novega kvaterna deželne deske leta 1773, in jo obdržal do 1787. Bratu Francu Ksaverju je isto leto prodal tudi gornino (*Bergrecht zu Selzach*) v bližnjih Selcah (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 5, fol. 362). Ko je bil Franc Rajmund še lastnik, si je v naslovu tiskanega formularja zaščitnega pisma za svoje podložnike (*Schirmbrief*) neupravičeno prilastil kar vsa gospostva, graščine in imenja, ki so jih Dienerspergi kdaj koli posedovali na Štajerskem in Kranjskem, vse do daljnih podgorjanskih Volavč, Vrhovega in Gracarjevega turna: »Ich Franz Rajmund des Heil. Röm. Reichs Freyherr v. vnd zu Dienersperg, Herr der Herrschaften Weixlstätten, Poniggl, Aynödt, Unterlichtenwald, Ruth, Neuhaus, Freyhoff, Volautsche und Feistenberg« (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 57, 15. 12. 1780).

[54] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 5, fol. 362; ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 39–40, 42; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 24).

[55] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, pag. 11. – O njem pove največ zapuščinski inventar, ki ga imenuje s polnim imenom Franc Serafik Rajmund. Oporoko, v kateri je za univerzalnega dediča imenoval brata generalmajorja Petra, je sestavil že 20. februarja 1801 v Vojniku, njegovo zapuščino pa so popisali šele tri leta in pol po smrti 23. februarja 1812 v graščini Zgornji Lanovž pri Celju, v lasti brata Avguština (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 53, 20. 2. 1801, 23. 2. 1812). Tudi pri njem navaja nečak Franc Ksaver napačno letnico smrti – 1812 (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 40).

je leta 1759 vstopil na vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu, sodeloval v bavarski nasledstveni vojni 1778–79 in se najbolj proslavil v vojnah s Francozi, med katerimi se je strmo vzpenjal po častniški lestvici. Po zmagi pri Aachnu (1793), kjer je njegov eskadron zajel sovražnikov štab, je leta 1794 postal major, po vnovičnih vojaških uspehih že leta 1800 generalmajor in dosegel leta 1809 tretji najvišji vojaški čin, naslov podmaršala (*Feldmarschalleutnant*). Isto leto je stopil v pokoj in nazadnje živel v Požunu, današnji Bratislavi, kjer je 21. julija 1819, star 73 let, tudi umrl.[56] Če se ne bi ohranila družinska kronika njegovega nečaka Franca Ksaverja, ne bi najverjetneje nikoli izsledili Petrovega nezakonskega sina Petra Fischerja, ki je prav tako kot oče postal častnik in oporočni dedič njegovega znatnega premoženja in o katerem bo še tekla beseda. O Petru pa nečak med drugim pravi, da »je pokazal svoj vojni talent v vseh vojnih pohodih in na časten način. Pridobljeno slavo, da je tudi kot vojščak spoštoval in cenil človečnost, je ob iskrenem žalovanju svojih prijateljev odnesel s seboj v grob.«[57]

Petrov malo mlajši brat ali morda celo brat dvojček *Kajetan*, ki naj bi se rodil 18. novembra 1746,[58] se je po Dienerspergovih rodovnikih povzpel (najmanj) do pehotnega poročnika.[59] Nečak Franc Ksaver pravi, da je kot stotnik Steinovega polka »obležal pred sovražnikom« 29. oktobra 1795 pri naskoku na alzaško mesto Weißenburg (Wissembourg).[60] Naslednji brat *Janez Nepomuk* si je, nasprotno, izbral civilno službo in naredil razmeroma uspešno uradniško kariero, saj je življenjsko pot sklenil kot gubernijski svétnik v Gradcu, in sicer 14. marca 1810, star 63 let (roj. okoli 1747).[61] Pred imenovanjem na to visoko uradniško stopnjo in preselitvijo v deželno prestolnico je bil skoraj dvanajst let (1797–1808) celjski okrožni glavar.[62]

[56] Datum rojstva in letnico vstopa na akademijo pozna vir druge roke: ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg. – O vojaški karieri: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Dritter Theil*. Wien : Druck und Verlag der typogr.=literar.=artist. Anstalt, 1858, 285, geslo: Dienersperg, Peter. Leksikon ne navaja datuma rojstva, temveč samo leto 1746 in netočen rojstni kraj Celje. – Prim. *Österreichischer Militär-Almanach*. Wien : C. Graeffer und. Comp, *XI* (*1800)*, 182; *XII (1801)*, 207; *XIII (1802)*, 175; *XIV (1803)*, 36; *Schematismus der kaiserlich-königlichen Armee*. Wien : C. Graeffer und. Comp, *XV (1804)*, 34; *XVI (1805)*, 42; *XVII* (*1806)*, 42; *XVIII (1807)*, 39; *XIX (1808)*, 35; *Schematismus der Oesterreichisch-kaiserlichen Armee*. Wien : C. Graeffer und. Comp *XX (1810)*, 39. – O hierarhiji avstrijske generalitete in Dienerspergovem položaju v njej gl. *Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, 1. Theil*. Wien : Aus der k. k. Hof-und Staats-Aerarium-Druckerei, 1818, 290 sl.

[57] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 38–39.

[58] Datum rojstva je povzet po zapuščinskem inventarju njegove matere Jožefe baronice Dienersperg (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.) in je v neskladju z domnevnim datumom rojstva brata Petra, ki naj bi prišel na svet 24. marca istega leta. Morda sta bila rojena kot dvojčka na enega od obeh datumov ali pa isto leto, vendar v daljšem časovnem razmiku.

[59] ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg von der Steyermarkischen Linie.

[60] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 37.

[61] L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz : Lydia Schiviz von Schivizhoffen, 1909, 34; StLA, A. Dienersperg, K 2, H 52, 13. 3. 1810.

[62] StLA, A. Dienersperg, K 1, H 17, 1. 11. 1808. – Prim. tudi podatke iz šematizmov vojvodine Štajerske po objavi: A. ŽIŽEK, Upravni razvoj Celja v letih 1748–1850. V: POČIVAVŠEK, Marija (gl. ur.): *Iz zgodovine Celja 1780–1848* (Odsevi preteklosti 1). Celje : Muzej novejše

Še zelo mlad in prav tako samski naj bi leta 1779 na Češkem umrl *Rajmund*, rojen 7. avgusta 1750, izpričan kot nadporočnik v pehotnem polku.[63] A tudi o njegovi smrti pozna nečak drugačno, verodostojnejšo različico: kot nadporočnik v polku »nemškega mojstra« je »med zadnjo turško vojno« 25. aprila 1788 umrl junaške smrti pri napadu na (Bosansko) Dubico.[64]

Kot predzadnji Dienerspergov otrok se je rodil zgodaj umrli *Bernard*, ki ga pozna en sam rodoslovni vir, a še ta zgolj po imenu;[65] roditi se je moral med letoma 1751 in 1755. Najmlajši *Maksimilijan* pa je prišel na svet 12. oktobra 1756,[66] se podal v civilno službo in preminil 8. februarja 1830 pri 74-ih v Gradcu.[67] Čeprav se je sprva znašel v kadetnici,[68] je moral po nečakovih besedah »zaradi vojaških in vojnih tegob ter že tako slabotnega telesa zapustiti vojaško službo«.[69] Ko se je 21. oktobra 1782 v Gradcu oženil z Ano Marijo Diessler, je v poročni matici naveden kot mitninski nadzornik na tamkajšnji cestni mitnici. Njegova veja je usahnila, saj z ženo v slabih desetih letih zakona do njene zgodnje smrti nista imela otrok.[70] Bil je prvi Valvasorjev potomec, ki se je poročil z neplemkinjo, prav kmalu (1786) pa mu je sledila kranjska sestrična Jožefa grofica Paradeiser.[71]

Izrecna navedba rodbinskega kronista Franca Ksaverja[72] potrjuje razpoložljive rodovnike in druge vire, ki so vsi kazali na to, da so celotno Dienerspergovo legitimno potomstvo predstavljali otroci **barona Franca Ksaverja Avguština** (1742–1814),[73] rojeni v zakonu z **Marijo Jožefo (Brandtner) pl. Brandenau**

zgodovine, 1996, 25, 35–36. – Po spominskih zapisih nečaka Franca Ksaverja je bil Janez Nepomuk »nadvse sposoben poslovnež«. Čeprav se je zelo pozno posvetil političnim poslom, naj bi s svojo strogo pravičnostjo in preizkušenim poslovnim znanjem v kratkem prišel tako daleč, da so ga že leta 1796 postavili za okrožnega glavarja v Celju. Premestitev k deželnemu guberniju za gubernijskega svétnika postavlja Franc Ksaver v leto 1809, kot leto smrti pa zmotno navaja 1811 namesto 1810 (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 40–41).

[63] ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg von der Steyermarkischen Linie; H 13, 22. 8. 1774. – Točen datum rojstva navaja zapuščinski inventar njegove matere Jožefe baronice Dienersperg (prav tam, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.).

[64] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 36.

[65] Omenja ga samo daljša različica Dienerspergovega rodovnika v: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg : Familien Acten.

[66] Točen datum rojstva je tako kot za dva starejša brata naveden v zapuščinskem inventarju matere Jožefe baronice Dienersperg (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.).

[67] L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) 342. Mrliška matica mu sicer pripisuje samo 70 let.

[68] Po mlajši različici rodovnika v ARS, nastalega po letu 1780, je bil Maksimilijan kadet v Ritlovem polku (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg).

[69] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 37.

[70] L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) 240. – Žena Ana Marija je umrla 8. julija 1792 za kapjo, stara komaj 28 let (prav tam, 503)

[71] B. GOLEC, Valvasorjevo neznano (kot v op. 27) 380.

[72] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 41; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 23–24.

[73] ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg. – Da se je Dienersergov rod nadaljeval samo po Francu Ksaverju, posredno potrjuje tudi Wurzbachov biografski leksikon pri navajanju sredi 19. stoletja

Mühlhoffen (1743–1818).[74] Na svet so prišli na Dobrni pri Celju, gospostvu s toplicami, ki ga je Avguštin kupil leta 1770, štiri leta po povzdignitvi v baronski stan. Za sina ponikovskega graščaka je pridobitev obsežnega dobrnskega gospostva vsekakor pomenila korak navzgor.[75] Dobrna je bila pravzaprav stara rodbinska posest njegove žene, katere ded Franc Sigmund pl. Brandenau se je tja leta 1697 priženil v družino Gačnikov pl. Schlangenbergov. Ti so grad s toplicami kupili že leta 1613 in leta 1666 pridobili plemiški naslov pl. Schlangenberg. Pod pl. Brandenaui je šla Dobrna leta 1769 na dražbo, a je vendarle ostala v družinskih rokah, saj jo je kupila domača hči Marija Terezija, poročena s stricem ponikovskih Dienerspergov Alojzom Donatom baronom Dienerspergom, gospodom bližnjih graščin Tabor in Socka pri Vojniku. Po samo nekaj mesecih lastništva je Marija Terezija Dobrno leta 1770 prodala nečaku svojega moža, Francu Ksaverju Avguštinu baronu Dienerspergu s Ponikve, sveže poročenemu z njeno nečakinjo Jožefo pl. Brandenau Mühlhoffen.[76] Poroka 25. februarja 1770 na Dobrni[77] in kupoprodaja, do katere je prišlo mesec dni prej, 23. januarja,[78] sta se časovno ujemali, saj sta bili sestavni del rodbinskega

živečih članov rodbine (C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon* (kot v op. 56) 285), ki se sklicuje na Gothin genealoški priročnik (*Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser.* Gotha : Justus Perthes, 1 (1848), 80; 3 (1855), 118).

[74] Marija Jožefa se je rodila kot hči Janeza Gašperja viteza Brandenaua (1702–1765) in Maksimilijane Karoline (Charlotte), roj. pl. Curti Franzini (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1; prav tam, H 20, izpisek iz poročne matice z datumom 23. 11. 1835). Utemeljitelj te plemiške rodbine je bil Johann Brandtner, tajni svétnik in predsednik notranjeavstrijske dvorne komore, poplemeniten šele leta 1651 s predikatom »v. Brandenau auf Milhofen«, ki je tedaj ali pred tem opravljal službo oskrbnika pri grofih Dietrichsteinih (J. B. WITTING, *Steiermärkischer Adel*. Nürnberg 1919–1921. Ponatis v: *Die Wappen des Adels in Salzburg, Steiermark und Tirol* (1. Siebmacher's großes Wappenbuch, Band 28). Neustadt an der Aisch : Bauer & Raspe, 1979, 292; K. F. FRANK, *Standeserhebungen* (kot v op. 2) 121). Jožefa por. baronica Dienersperg je bila njegova pravnukinja (J. B. WITTING, *Steiermärkischer Adel* (kot v isti opombi zgoraj) 292). – Prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 24.

[75] V času gospodarjenja njegovega tasta Gašperja pl. Brandenaua je imela graščina Dobrna (*Gut Neuhaus*) po rektifikaciji iz leta 1751 215 funtov dominikalnega donosa in dobrih 57 funtov rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 3, fol. 367). Po novi seriji deželne deske, začeti leta 1810, pa je bilo stanje naslednje: Dobrna je s 223 funti dominikalnega donosa in 122 funti rustikalnega štela med prava gospostva (Herrschaft) z deželskosodnimi pravicami (prav tam, LT II, Hauptbuch 11, fol. 156).

[76] StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Genealogische Notizen; prav tam, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 11'–12, 15. Prim. C. SCHMUTZ, *Historisch Topographisches* (kot v op. 15) 23; J. OROŽEN, Donesek k zgodovini Dobrne. V: *Celjski zbornik 1960*. Celje : Svet za kulturo okraja Celje, 1960, 282–283; J. OROŽEN, *Zgodovina Celja in okolice. I. del. Od začetka do leta 1848*. Celje : Kulturna skupnost, 1971, 531; H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte*. München : Verlag R. Oldenbourg, 1962, 221. – O sorodstvenem razmerju med Dienerspergi prim. AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg. – Prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 28.

[77] Zakonca sta se poročila 25. februarja 1770 v župnijski cerkvi na Dobrni, o čemer priča izpisek iz danes izgubljene poročne matične knjige (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 20, izpisek z datumom 23. 11. 1835).

[78] Datum kupoprodaje navaja K. TANGL, Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steirmark* III (1852), 200, in neodvisno od njega po izvirnem dokumentu Dienerspergov vnuk Franc vitez Gadolla v rokopisu o zgodovini gradu in zdravilišča Dobrna (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 7').

poročnega manevra. Dvojna teta je torej z odkupom na dražbi rešila domačo posest in jo s (pre)prodajo spet izročila sorodnikom – mlademu paru.[79]

Nadaljevanje Valvasorjevega rodu je bilo torej odvisno od Avguština barona Dienersperga in njegove žene Jožefe. Ker so starejše krstne matice župnije Dobrna vse do leta 1783 izgubljene,[80] ponujajo podatke o rojstvih njunih otrok v glavnem le viri druge roke, kot glavni vir spomini enega od njih, Franca Ksaverja, a samo za vseh pet odrastlih otrok.[81] Mrliška matica župnije Dobrna razkriva še dve sicer neznani zgodaj umrli hčerki.[82] Za vseh sedem otrok je bilo mogoče ugotoviti tudi datum smrti in rekonstruirati njihove življenjske poti, kot jih v osnovnih rodoslovnih potezah podaja preglednica.

Otroci Franca Ksaverja Avguština barona Dienersperga, skupnega prednika vseh danes živečih Valvasorjevih potomcev			
Ime	**Rojstvo**	**Poroka**	**Smrt**
Jožefa Eleonora	22. 2. 1771 na Dobrni	–	26. 6. 1774 na Dobrni
Barbara por. pl. Gadolla	23. 3. 1772 na Dobrni	16. 11. 1795 na Blagovni z Johannom vitezom pl. Gadollo (1757–1832)	12. 8. 1841 na Blagovni
Franc Ksaver Kajetan	7. 8. 1773 na Dobrni	27. 10. 1813 na Blagovni z Antonijo baronico pl. Adelstein (1782–1845)	15. 8. 1846 v Gradcu
Marija	9. 9. 1774 na Dobrni	–	9. 9. 1774 na Dobrni
Terezija por. pl. Resingen	24. 8. 1776 na Dobrni	3. 12. 1799 na Blagovni z Ignacem Pavlom Resnikom, povzdignjenim leta 1800 v pl. Resingena in 1808 v viteza	29. 12. 1849 v Gradcu
Jožef Marija (Benjamin)[83]	28. 8. 1778 na Dobrni	–	29. 5. 1811 na Dobrni
Janez Nepomuk	16. 6. 1781 na Dobrni	–	15. 11. 1836 v Gradcu

[79] Sin Franc Ksaver pravi, da je Avguštin Dobrno »leta 1770 za 26.000 goldinarjev kupil na javni dražbi prek svoje tete Marije Terezije baronice Dienersperg s Tabora (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 41–42; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 24). Vnuk Franc vitez Gadolla o ozadju dvojne prodaje molči (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 7').

[80] NŠAM, Matične knjige, Dobrna: prim. E. UMEK– J. KOS (ur.), *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije* I–II (Skupnost arhivov Slovenije. Vodniki). Ljubljana : Skupnost arhivov Slovenije, 1972, 97.

[81] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 57, 58, 60, 62, 66; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 25–27. – Za istih pet odrastlih otrok navaja enake datume rojstva tudi ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg. Rodovnik, nastal po letu 1779, pozna samo imena prvih treh preživelih otrok, čeprav je bil tedaj na svetu že četrti in morda tudi peti (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg). Za dva otroka, Franca Ksaverja in Janeza Nepomuka, sta na voljo tudi izpiska iz krstne matice Dobrna (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 31 in 32), točen datum rojstva najstarejše hčerke Barbare pa je na podlagi krstnega lista razviden iz t. i. »Ahnenpaß«-a njenega pravnuka Josefa Gadolle (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 25).

[82] NŠAM, Matične knjige, Dobrna M 1771–1830, fol. 77, 78.

V tej generaciji so bili **edini nadaljevalci Valvasorjevega rodu** trije od sedmih Dienerspergovih otrok: Franc Ksaver Kajetan, Barbara, por. pl. Gadolla, in Terezija, por. pl. Resingen, ter njihov prej omenjeni nezakonski bratranec Peter Fischer. Do danes sta preživeli veji obeh sester, medtem ko sta Dienerspergovo ime in rod – torej tudi po ženskih linijah in po Fischerjevi strani – ugasnila v prvi polovici 20. stoletja. V nadaljevanju bomo vsako od treh družinskih vej obravnavali posebej, začenši s temeljno, Dienerspergovo.[83]

Kraji na spodnjem Štajerskem, povezani z Valvasorjevim potomstvom (kartografija Mateja Rihtaršič)

III. a Dienerspergi do ugasnitve imena in rodu v začetku 20. stoletja

Začetnik dobrnskih Dienerspergov baron **Avguštin** (1742–1814) je kmalu po preselitvi na Dobrno doživel svojevrstno srečo v nesreči. Že dve leti po ženitvi in pridobitvi gospostva bi se namreč Dienerspergovi družini v novem domu leta 1772 skorajda pripetila smrtna nezgoda in odnesla celotni štajerski podmladek Valvasorjevega potomstva. Ko ne bi bilo srečnega spleta okoliščin, bi vse upanje za nadaljevanje polihistorjevega rodu pokopale ruševine starega gradu Dobrna, imenovanega tudi Schlangenburg. Sredi noči ali – po verodostojnejši različici – med

[83] Brat Franc Ksaver ga sicer v spominih imenuje Jožef Benjamin, vsi drugi viri pa zgolj Jožef (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 27). Njegovo drugo ime Marija je povzeto po Lazarinijevi genealoški zbirki, ki ima o rojstvih in smrtih Dienerspergovih otrok nasploh zelo točne podatke (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII).

zajtrkom na velikonočno nedeljo je moral namreč Valvasorjev pravnuk Avguštin baron Dienersperg skupaj z mlado družino in služabniki pobegniti iz grajske stavbe, ki se je začela na vsem lepem podirati.[84] Dienersperg, še sveži lastnik in novopečeni baron, je s tem doživel posebne vrste »krst« v novo življenje. Začasno se je preselil v bližnjo kmečko hišo, kjer se mu je rodil tudi drugi otrok, najstarejši sin, in nato v stanovanje v dobrnskih toplicah, dokler ni dve leti po nesreči, leta 1774, postavil v dolini pod starim gradom graščine Dobrna.[85] Ta je kot novi sedež istoimenskega gospostva ostala v lasti Dienerspergove rodbine do srede 19. stoletja, še slaba tri leta po zemljiški odvezi.[86] Čeprav je Avguštin s svojo družino živel na Dobrni, je leta 1787 po ugodni ceni kupil od brata Franca Rajmunda še rodno graščino na Ponikvi,[87] ki jo je nato upravljal po upraviteljih.[88] Dobrnskim Dienerspergom je šlo sicer v gmotnem pogledu precej dobro. Dobrni in Ponikvi se je leta 1800 kot tretja posest pridružila graščina Ranšperk v Rožni dolini pri Celju, prav tako kupljena od sorodnikov,[89] končno pa je Avguštin leta 1803 kupil še graščino Zgornji Lanovž na Lavi tik pred Celjem.[90] Tja, v neposredno bližino okrožnega glavnega mesta, se je na stare dni preselil skupaj z ženo in (še) neporočenima sinovoma, si čudovito uredil stavbo in vrt, in tam po desetih letih 6. maja 1814 tudi umrl.[91]

[84] Natančno o tem: B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 28.

[85] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 67; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 28.

[86] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 48, 53; prim. J. OROŽEN, *Zgodovina Celja* (kot v op. 76) 319.

[87] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 5, fol. 362. – O ugodnem nakupu Ponikve za 22.000 goldinarjev piše njegov sin Franc Ksaver (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 42; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 24).

[88] Tako ne preseneča, da je Avguštin z ženo Jožefo od leta 1787 izpričan kot krstni boter tudi v ponikovski krstni matici (NŠAM, Matične knjige, Ponikva, R 1782–1802, pag. 67, 76, 88).

[89] Sin Franc Ksaver pravi, da je oče podedoval Ranšperk od svojega bratranca Franca Antona Führerja pl. Führenberga (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 41). Ta je bil v resnici le Dienerspergov daljni sorodnik (prav tam, str. 49–50). O lastništvu: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 576–577, Hauptbuch 11, fol. 145; prim. H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 217. Po Schmutzu je Franc Avgust baron Dienersperg postal lastnik Ranšperka šele 17. februarja 1807 (C. SCHMUTZ, *Historisch Topographisches* (kot v op. 15) 239), kar ne drži povsem, je pa tega leta umrla mati pokojnega lastnika pl. Führenberga (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 24). Ko sta zakonca Dienersperg leta 1802 botrovala vnukinji pl. Resingenovi, matična knjiga Avguština upravičeno imenuje lastnika gospostev Dobrna, Ponikva in Ranšperk (NŠAM, Matične knjige, Nova Cerkev, R 1784–1810, fol. 725, 7. 10. 1802). Ranšperško graščino, ki je imela čednih 121 funtov in pol dominikalnega donosa ter 54 funtov rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 145), je v začetku leta 1815 podedovala hči Terezija, por. pl. Resingen (prav tam, Hauptbuch 2, fol. 577; prim. C. SCHMUTZ, *Historisch Topographisches* (kot v op. 15) 239).

[90] H graščini je spadala le majhna posest, saj je imela samo 23 funtov in pol dominikalnega donosa ter dobrih 7 funtov rustikalnega. Po očetu jo je v začetku leta 1815 podedovala Barbara, por. pl. Gadolla, in jo še isto leto prodala. StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 510–511; Hauptbuch 11, fol. 123. Prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 24; H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 182.

[91] ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 42–43, prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 24. – O smrti: NŠAM, Matične knjige, Celje – sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 76.

Dienerspergovim so dnevi in leta na Dobrni tudi brez prej omenjene nesreče tekli precej pestro. V njihovi posesti so bile toplice, ki so sicer doživele že boljše čase in v tej dobi zaradi zanemarjenosti niso posebej slovele, a so tja vendarle zahajali tudi zelo ugledni gostje. Za novotarije pri zdravilišču Avguštin baron Dienersperg namreč ni bil dovzeten.[92] Resnično novo obdobje pa se je za dobrnski zdraviliški turizem začelo s koncem napoleonskih vojn. Avguštinov prvorojeni sin *Franc Ksaver* (1773–1846), ki je leta 1815 prevzel gospostvo in toplice, je popolnoma obnovil in prezidal glavno zdraviliško poslopje ter celoten topliški kompleks občutno razširil.[93] Dobrnske toplice so tako postale priljubljeno zbirališče vseh vrst gospode od blizu in daleč. Tej okoliščini gre med drugim pripisati, da so se Valvasorjevi dobrnski prapraprapravnuki poročili z ljudmi od drugod ter se slednjič tudi sami razselili precej dlje kakor njihovi predniki.

Graščina Dobrna s toplicami, ki jim Avguštin baron Dienersperg ni posvečal skoraj nobene pozornosti, je bila namenjena prvorojenemu sinu Francu Ksaverju. Toda ta »celjski Werther«, pisec biografsko-genealoškega orisa rodbine in spominov (1835), je zagospodaril šele po očetovi smrti in je skoraj vse dotlej čakal na očetovo dovoljenje za poroko z dolgoletno izbranko, s katero je stopil pred oltar šele pri štiridesetih (1813). Avguštin ni le nasprotoval sinovi poroki z baronico iz sosednje graščine Dobrnica, ampak vse do smrti ni hotel dati iz rok svojega s trudom in spretnostjo pridobljenega »imperija« – štirih graščin in zdravilišča. Njegov najstarejši sin Franc Ksaver je po končanem študiju skoraj dve desetletji preživel v nezadovoljstvu in celo obupu zaradi ravnanja svojega absolutističnega očeta,[94] o čemer bomo govorili v nadaljevanju, potem ko si bomo na kratko ogledali življenjske poti njegovih sorojencev.

[92] Topliško zdravilišče je, denimo, v letih 1810 in 1811, še pred svojim razcvetom, gostilo Ludvika (Luisa) Bonaparteja, brata francoskega cesarja Napoleona I., ki je pustil tu celo materialne sledove (K. TANGL, Beiträge (kot v op. 78) 206–207; prim. J. OROŽEN, Donesek (kot v op. 76) 283; I. GROBELNIK, Nastanek in razvoj zdravilišča Dobrna. V: *Celjski zbornik 1959*. Celje : Svet za prosveto in kulturo okraja, 1959, 112). Poleti 1810 se je v toplicah kratko ustavil nadvojvoda Johann Habsburški in v svojih dnevniških zapiskih pripomnil: »*Strešna kritina razpada, sobe so temne in vlažne, z vonjem po trohnobi. Gostilničar zahteva goldinar in 30 krajcarjev do dva goldinarja, brez vina. Vse je treba prinesti s seboj, kajti tu ni ničesar razen mize, ležišča in stola, vse polno mrčesa, videz je strašen, tla so le opečnata.*« (A. SCHLOSSAR, *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen von seinen Aufenthalte im Kurorte Rohitsch=Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812*. Graz : Leykam, 1912, 68).

[93] K. TANGL, Beiträge (kot v op. 78) 207–208; J. OROŽEN, Donesek (kot v op. 76) 283–284. Orožen Franca Ksaverja imenuje z njegovim tretjim imenom Kajetan, očitno zato, ker ga je s tem imenom našel v franciscejskem katastru, v resnici pa so ga klicali Franc Ksaver oziroma samo Ksaver (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 16–17).

[94] O tem podrobno B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 30–31, 35–38.

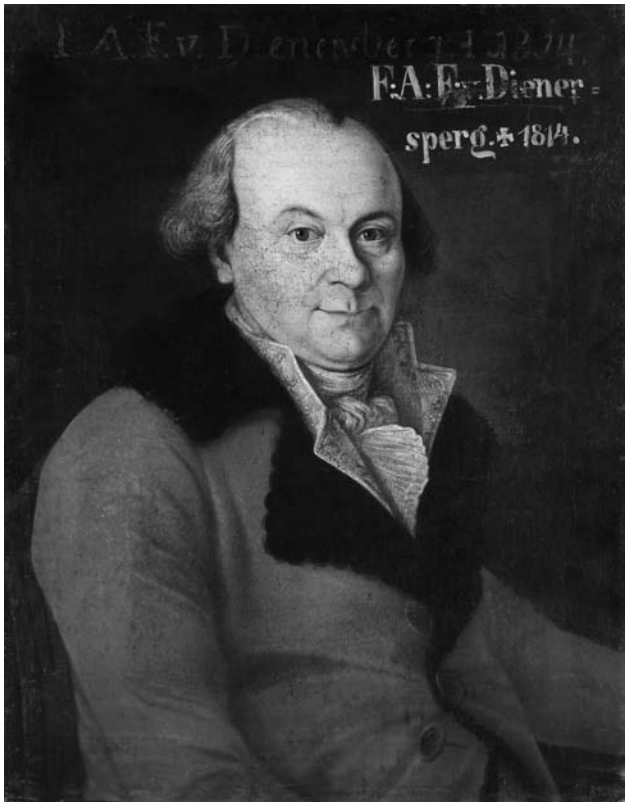

Valvasorjev pravnuk Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg (1742–1814), »družinski absolutist« in prednik vseh danes živečih polihistorjevih potomcev (Narodna galerija v Ljubljani, NG S 962)

Domače gnezdo je najbolj zgodaj zapustil drugorojeni sin **Jožef Marija (Benjamin)** (1778–1811), ki je v skladu z rodbinsko tradicijo postal častnik. Komaj desetleten je vstopil v vojaško šolo v Dunajskem Novem mestu, napredoval celo do častnika v štabu generalnega kvartirmojstra in se kot stotnik 27. pehotnega polka vrnil na Dobrno samo umret, potem ko je med vračanjem z vojnega pohoda dobil na Ogrskem t. i. komarnsko mrzlico. Ranjen je bil že desetletje prej, v bitki pri Marengu leta 1800, nato pa so ga nepravilno zdravili.[95] Vojaški šematizmi pričajo o sposobnem častniku, ki je bil pri 31-ih že stotnik. Vseskozi je pripadal 27. pehotnemu polku s sedežem v Gradcu, po vojaških stopnjah pa je napredoval takole: 1796 praporščak, 1801 poročnik, 1805 nadporočnik, 1809 podstotnik, isto leto stotnik.[96] Star 33 let je 29. maja 1811 preminil v domačih dobrnskih toplicah,

[95] ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 62–65; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 27.

[96] *Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier Nr. 27 von dessen Errichtung 1682 bis 1882*. Wien : Verlag des Regiments, 1882, Beilagen, XXVIII (zmotno imenovan Johann); *Schematismus der Oesterreichisch-kaiserlichen Armee* (kot v op. 56) XX (1810) 143.

kjer si je obetal povrniti izgubljeno zdravje. Zanimive podrobnosti iz njegove obetavne častniške kariere je v spominih kratko opisal brat Franc Ksaver. Jožef naj bi bil zelo sposoben, med drugim je risal vojaške karte v Dalmaciji in Vojni krajini, na Dunaju pa so ga uporabili za delo v c. kr. tajnem vojnem arhivu.[97]

Tudi usoda najmlajšega brata **Janeza Nepomuka** (1781–1836) bi bila brez spominov Franca Ksaverja znana le v glavnih obrisih, suha zgodba brez ozadja. Janez Nepomuk je v Gradcu z odliko končal pravniški študij, nato pa mu oče Avguštin ni dovolil, da bi vstopil v uradniško službo. Podobno kot starejšega sina Franca Ksaverja, ki se je temu uprl, ga je vse do svoje smrti priklepal nase in na rodbinsko posest. Sin si je lahko poiskal prvo službo šele po očetovi smrti, in sicer pri okrožnem uradu v Celju. Po nekaj letih je z veseljem zagrabil veliko boljšo priložnost in postal drugi tajnik štajerskih deželnih stanov v Gradcu, leto pred smrtjo pa stanovski glavni prejemnik.[98] Neporočen in brez (zakonitih) otrok je umrl pri 55-ih 15. novembra 1836 v Gradcu kot stanovski glavni prejemnik, deželan, član Štajerske kmetijske družbe ter lastnik graščine Ponikva z inkorporiranim imenjem Selce.[99] Ponikvo je leta 1815 podedoval po očetu Avguštinu,[100] vendar se je tam zadrževal le poredko, ko si je lahko privoščil počitek.[101] Stare Dienerspergove rodbinske posesti začuda ni izročil komu od sorodnikov, temveč popolni »tujki« Ani grofici Trauttmansdorf.[102] Glede na vse, kar vemo o Ani, hčerki meščana in pivovarja v Celju, je tako rekoč na dlani, da je šlo za Dienerspergovo nesojeno nevesto ali vsaj za njegovo veliko simpatijo. Kakšen natanko je bil njegov odnos do te ženske, ki jo je pozneje v Gradcu vsekakor še srečeval, pa bo najbrž

[97] ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 62–65; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 27. – Skopi podatki o njem tudi v: ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg; StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 10. – O smrti: NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1771–1830, fol. 308.

[98] ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 60–62; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 26–27. – Kratko o njem tudi v: StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 5. – Leta 1817 je Janez Nepomuk baron Dienersperg naveden kot praktikant in v letih 1818–1820 kot nadštevilni komisar celjskega okrožnega urada. Na mesto drugega tajnika deželnih stanov je moral biti imenovan leta 1821, glavni prejemnik pa je postal leta 1835, slabo leto pred smrtjo (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 27).

[99] ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) njegove smrti pomotoma ne navaja. Umrl je v graški župniji Maria Himmelfahrt (Diözesanarchiv Graz-Seckau (= DAG), Matriken-Zweitschriften, Graz–Maria Himmelfahrt, Sterbefälle 1836, pag. 7). V domačih krajih se je zanesljivo mudil še štiri leta pred smrtjo, ko je šel 28. oktobra 1832 za poročno pričo svoji nečakinji Kajetani Jožefi in je označen kot štajerski davčni sekretar in deželan (NŠAM, Matične knjige, Celje – sv. Danijel, P 1826–1845, fol. 39).

[100] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 561.

[101] Schmutzov leksikon iz leta 1822 navaja le, da je graščina (*Gut Ponigl*) že več kot sto let v lasti Dienerspergov (C. SCHMUTZ, *Historisch Topographisches* (kot v op. 15) 192). Lastništvo Janeza Nepomuka je izrecno izpričano tudi v ponikovski krstni matici, kjer med letoma 1818 in 1824 nastopa kot krstni boter otrokom svojega gospoščinskega upravitelja, vendar vsakič po namestniku, kar priča o njegovi odsotnosti (NŠAM, Matične knjige, Ponikva, R 1802–1838, fol. 75, 98, 106).

[102] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 561.

za vselej ostalo nepojasnjeno.[103] Vse svoje premoženje ji je z oporoko zapustil že leta 1819, ko mu je bilo šele 38 let in je še živel v Celju.[104] Janez Nepomuk je moral biti nasploh svojevrsten človek, če je celo nečak Franc vitez Gadolla, ki se pri opisovanju svojega sorodstva ni spuščal v zasebnost, zapisal, da niso Gradčani nadeli stricu nobenega nešaljivega nadimka (*dem die Gratzer keinen unwitzigen Nahmen gaben*).[105]

Od Dienerspergovih hčera je prva zapustila dom starejša **Barbara** (1772–1841), imenovana *Babette*, ki se, kar je zanimivo, ni omožila na Dobrni, temveč v grajski kapeli ženinove graščine Blagovna pri Šentjurju. Njen izbranec *Johann vitez Gadolla*, sin iz Švice priseljenega graškega trgovca,[106] je Blagovno s pridruženim gospostvom Anderburg kupil dvanajst let prej, leta 1783,[107] bil naslednje leto kot odvetnik štajerske deželne pravde povzdignjen v viteški stan in dobil leto zatem (1785) še štajersko deželanstvo.[108] Ko sta 16. novembra 1795 stopila pred oltar,

[103] Podrobnosti o dedovanju: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom 165, fol. 435–436'. – Anino identiteto je razkril podatek v Göthovi topografiji, da je ponikovska graščakinja poročena z Vincencem grofom Trauttmansdorfom (Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje, Göthova topografija, št. 286.1, Ponikva). Bila je hči celjskega meščana, pivovarja in lectarja Adalberta Fischerja in Julijane, roj. Drechsler, z grofom Trauttmansdorfom pa se je poročila 28. februarja 1808 v Gradcu, stara 21 let (L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) 244). Ana se sicer ni rodila v Celju in tudi njeni starši se tam niso poročili (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, Ind R 1752–1840, Ind P 1694–1845). Njen oče se v mestu ob Savinji pojavi kot gostilničar šele proti koncu 18. stoletja (J. OROŽEN, *Zgodovina Celja* (kot v op. 76) 387). Odprto ostaja vprašanje, ali bi si Janez Nepomuk sploh upal stopiti pred svojega očeta s prošnjo, naj mu dovoli poroko z meščansko hčerko, za povrh v času, ko je bil njegov brat Franc Ksaver pri očetu v taki nemilosti in je oče priklepal nase Janeza Nepomuka. Morda je ta pozneje prijateljeval z grofico brez otrok še kako drugače in ne ravno prikrito. 24. aprila 1824 sta denimo skupaj botrovala otroku gospoščinskega upravitelja na Ponikvi, oba sicer le po namestnikih (NŠAM, Matične knjige, Ponikva, R 1802–1838, fol. 106).

[104] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom 165, fol. 435–436'. – Nečak Franc vitez Gadolla v orisu genealogije Dienerspergov (po 1860) pravi, da je graščino Ponikva »ujela« neka »rojena Fischer« (*die geborne Fischer Ponikl gefischt hat*) in potegne vzporednico še z enim Fischerjem, Petrom, ki je kot nezakonski sin Petra barona Dienersperga nekaj prej (1819) »ujel« Petrovo dediščino: »also fischten 2 Fischer in der Familie Dienersperg« (prav tam, Hss. 917, fol. 6, 6').

[105] StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 655, fol. 6'.

[106] C. SCHILLINGER, Die Familie Gadolla. V: EHRLICH, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht*. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2000, 1–2.

[107] Poleg gospostev je kupljena posest obsegala dve manjši imenji, imela pa je kar 1.019 funtov dominikalnega donosa in 387 funtov rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 164). Prim. C. SCHMUTZ, *Historisch Topographisches* (kot v op. 15) 302; H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 228.

[108] ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten: Johann Gadolla 1784; C. SCHILLINGER, Die Familie Gadolla (kot v op. 106) 2; prim. K. F. FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 2. Band. F–J*. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1970, 61.

je imel ženin, vdovec in poverjenik štajerskih deželnih stanov, 38 let, nevesta pa 23.[109] Iz tega zakona sta izšla dva potomca s priimkom pl. Gadolla, ki se po edinem sinu nadaljuje vse do danes.

Druga Dienerspergova hči **Terezija** (1776–1849) se je štiri leta za sestro prav tako omožila na Blagovni, in sicer 3. decembra 1799 z najemnikom Gadollovih gospostev, neplemičem *Ignacem Pavlom Resnikom*.[110] Enajst let starejši 34-letni Resnik je bržčas premišljeno zapeljal 23-letno baronico, ki se je na Blagovni mudila pri sestri Babette. Terezija je namreč rodila že dober mesec po poroki, svojemu »plebejskemu« možu pa s priženitvijo v baronsko družino pripomogla odpreti vrata med poplemenitence. Resnik si je namreč naslednje leto izboril plemiški naslov *pl. Resingen*[111] in čez dve leti, leta 1802, od ženinega bratranca kupil graščini Tabor in Socka pri Vojniku.[112] Rod pl. Resingenov, od leta 1808 z viteškim naslovom,[113] je po moški strani izumrl z edinim odrastlim sinom Ignaca Pavla in Terezije, po ženski pa preživel do današnjih dni.

Obe Dienerspergovi hčerki, že rojeni kot baronici, sta torej vzeli za moža človeka, ki sta bila poplemenitena šele kot odrasla, eden celo že po poroki, in sta oba prišla le do viteškega naslova. Vendar možema za poroko z baronskima hčerkama ni primanjkovalo nečesa bistvenega: bila sta dovolj petična.

Dobrnska posest pa je medtem čakala naslednika, najstarejšega sina **Franca Ksaverja barona Dienersperga** (1773–1846), ki ni mogel postati lastnik, vse dokler je živel njegov konservativni oče Avguštin (1742–1814). Pozna poroka Franca Ksaverja, samskost in nenavadna oporoka njegovega brata Janeza Nepomuka, očitno izsiljena poroka sestre Terezije ter razne pomenljive podrobnosti so vodili k sklepanju, da je moralo biti v Dienerspergovi družini nekaj narobe. Posredno so sklepanja potrjevale že besede nadvojvode Janeza (Johanna), ki jih je slišal leta 1810 v zdravilišču na Dobrni in si jih zapisal v svoj popotni dnevnik: »*Lastnik Dienersperg vse ovira. Njegov sin in zet bi rada prevzela, on pa ima vsa sredstva in ne da ničesar iz rok.*«[114] V tem času je »družinski absolutist« Avguštin močno zanemarjal Dobrno in se posvečal urejanju svojega novega dvorca Zgornji Lanovž na pragu Celja, s prvorojencem Francem Ksaverjem pa je v slogu velikega pokrovitelja ravno sklenil pogojno spravo. Odkritje osebnoizpovednih spominov barona Franca Ksaverja je osvetlilo razmere in medgeneracijske napetosti v Dienerspergovi družini do takih podrobnosti, kot jih ne poznamo za nobeno drugo družino Valvasorjevih

[109] NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, P 1785–1835, fol. 36. Poročna matica sicer obema pomotoma prisoja tri leta manj.

[110] Prav tam, P 1785–1835, fol. 50.

[111] ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Resing von Resingen 1800; prim. K. F. FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 4. Band. O–Sh*. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1973, 163.

[112] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 8, fol. 429; Hauptbuch 11, fol. 15; prim. H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 226, 228.

[113] ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Ritterstand Resingen 1808; prim. K. F. FRANK, *Standeserhebungen* (kot v op. 111) 163.

[114] A. SCHLOSSAR, *Erzherzog Johanns* (kot v op. 92) 68.

potomcev, niti iz poznejšega časa.[115] Franc Ksaver, ki je sicer še dvajset let po očetovi smrti, ko je pisal spomine (1835), in verjetno sploh vse do konca ostajal ujetnik lastnega ambivalentnega odnosa do dominantnega očeta, je opisal nezdrav odnos barona Avguština do dveh svojih sinov in naravnost dramatične zaplete med njim in očetom. Nenavadno se zdi, da ga je oče začel priklepati nase in na rodbinsko posest šele leta 1794, ko se je 21-letni Franc Ksaver kot absolvirani pravnik in z odličnimi spričevali vrnil s študija v Gradcu. Prej pa kot bi bilo staršem zanj bolj malo mar, saj so ga z osmimi leti poslali v župnijsko šolo v Šmartno pri Celju, nato pa enajstletnega za tri leta v šolo v Trebnje na Dolenjskem, od koder se niti med počitnicami ni vračal na Dobrno. Tudi o tem, da bi bil doma kdaj v naslednjih petih letih, ko je obiskoval gimnazijo in licej v Mariboru in Gradcu, ni v spominih nobene besede. Ko pa se je slednjič po končanem študiju vrnil na Dobrno, mu oče ni dovolil vstopiti v pripravniško službo pri kakšnem državnem uradu. Mladenič je skoraj deset let preživel v brezdelju in smel samo pomagati očetu pri upravljanju njegovih posesti. Medtem sta se zgodila tudi dva dramatična zasuka. 27-letni Franc Ksaver je leta 1800 začel znanstvo z 18-letno Antonijo baronico Adelstein iz sosednje graščine Dobrnica, svojo poznejšo soprogo. Bil je prepričan, da bo mladenka iz stare plemiške rodbine[116] povsem v skladu z očetovimi pričakovanji. » … *a sem se spet zelo motil. Oče me je od trenutka, ko je za to izvedel, sovražil in me na najokrutnejši način preganjal. Prizori med njim in menoj so preveč škandalozni in presunljivi, da bi jih zmogel ponoviti in zapisati. Z eno besedo, po enem takih prizorov sem bil odpravljen od doma brez vsakršne podpore, brez strehe nad glavo.*« Štiri leta in pol od svojega 31. rojstnega dne leta 1804, ko ga je oče vrgel čez prag, do pomladi 1809, je »celjski Werther« Franc Ksaver preživljal najtežje obdobje svojega življenja. Po teden do deset dni se je zadrževal pri sestrah Resingenovi na Taboru in Gadollovi na Blagovni, ostali čas pa v Gadollovem najetem stanovanju v Celju, odvisen od skromne denarne podpore svoje matere in od pomoči izbranke Antonije, ki je denar služila sama z ročnim delom. Vrhunec obupa je v njegovih 30 let pozneje napisanih spominih zajet v stavku: »*Vsi moji poskusi, da bi se ponovno spravil z očetom, so propadli brez uspeha, moja žalost, moja zlovolja je bila brezmejna, pogosto sem bil na točki, da s premišljenim strelom končam svoje življenje, le ljubezen do moje sedanje soproge, zavest, da trpim po nedolžnem in da enkrat vendar mora biti bolje, me je odvrnila od uresničitve te namere.*« V ravnodušnosti do življenja, ki mu je bilo skoraj breme, se je poleti 1808, na pragu ponovne vojne s Francijo, odločil vstopiti v novoustanovljeno deželno brambo in bil imenovan za stotnika pri celjskem brambovskem bataljonu. Ganljivo pismo, ki ga je napisal očetu naslednjo pomlad, ob izbruhu vojne, tik preden je celjski bataljon krenil na pot, je slednjič prineslo zasuk in omehčalo starega Avguština, da je sina spet sprejel v svoj

[115] ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 66 sl.; prevod in objava: B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 27 sl.

[116] Antonija je bila krščena 25. septembra 1782 v celjski župnijski cerkvi kot Antonija Marija Kleopa Mihelina, hči barona Antona in Kajetane, roj. grofice Attems, stanujočih v Celju h. št. 122 (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1773–1784, pag. 110). O rodbini Adelstein J. B. WITTING, *Steiermärkischer Adel* (kot v op. 74) 5.

dom. Na očetovo željo je Franc Ksaver naslednje leto zapustil deželno brambo, se preselil k staršem v dvorec Zgornji Lanovž in z očetovim dovoljenjem nadaljeval zvezo z Antonijo. Toda, čeprav sta bila oba že v zelo zrelih letih za poroko, nista mogla stopiti pred oltar še štiri leta po sinovi in očetovi spravi, saj nista imela nobenega lastnega premoženja. Poroko sta omogočili šele smrt Antonijine matere in obljuba njenih dedičev, da bodo dali Francu Ksaverju za osem let v zakup graščino Dobrnica pri Dobrni. 28. oktobra 1813 sta se 40-letni Franc Ksaver baron Dienersperg in 31-letna Antonija baronica Adelstein po dolgih 13 letih znanstva končno poročila, a tako kot obe ženinovi sestri ne v domači župniji, temveč v kapeli Gadollove graščine Blagovna. Mladoporočenca sta po poroki živela na Dobrnici, pozimi pa v najetem stanovanju Celju, kjer ju je pogosto obiskoval zdaj že hudo bolni oče in tast Avguštin. Ta ponosni mož je živel le še pol leta po sinovi poroki, a je vse do pričakovane smrti – umrl je 6. maja 1814 v Zgornjem Lanovžu zaradi zlate žile[117] – ostal lastnik vsega svojega nerazdeljenega premoženja, štirih graščin in dobrnskih toplic. »Družinski absolutist« starega kova, ki je z odpovedovanjem in trudom prišel do znatnega premoženja, je ob očitno zelo neizraziti vlogi žene Jožefe tudi s svojimi družinskimi člani ravnal kot z lastnino. Avguštin baron Dienersperg predstavlja na rodovnem deblu Valvasorjevega potomstva »ozko grlo«, saj so iz njega izšli vsi današnji polihistorjevi potomci, čeprav je imel kar devet odrastlih bratov. Soproga Jožefa, preminila za oslabelostjo 23. marca 1818 v Celju,[118] je Avguština preživela za slaba štiri leta, že kot babica treh vnukov s priimkom Dienersperg. Njun sin in edini nadaljevalec priimka, Franc Ksaver, je imel namreč srečo z otroki, ki so bili zdravi in so ga vsi preživeli, njegov rod pa je vendarle ugasnil z edinima neporočenima pravnukoma.

Franc Ksaver, »celjski Werther«, je vse življenje nosil posledice mladostnega trpljenja in negotovosti. Čeprav se je velikopotezno loteval raznih načrtov in jih po večini tudi izpeljal, se v njegovem nadaljnjem življenju vendarle kaže določena nestanovitnost. Sodeč po spominih, mu je največ pomenila družina, bržčas več otroci kot žena, ki jo je prek tolikih ovir pripeljal pred oltar.[119] Prvi trije otroci so se jima rodili še v Celju, najprej z nemajhnimi težavami 7. aprila 1815 *Marija Kajetana*, 11. januarja 1817 *Ferdinand* in 3. februarja 1818 *Janez Nepomuk*.[120] Medtem je Franc Ksaver v začetku leta 1815 tudi uradno nasledil očetovo Dobrno s toplicami, vendar se je z družino preselil tja šele kakšno desetletje pozneje.[121] Na Dobrni sta se mu sicer rodila četrti in peti otrok, 21. julija 1819 *Ida Terezija* (*Tekla*) in manj

[117] ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 81; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja«, 32. – V mrliški matici je kot vzrok smrti navedena oslabelost: »Aufloßung« (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 76).

[118] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 141.

[119] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 42–44.

[120] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1801–1817, fol. 565–566, 627–628; R 1818–1840, fol. 11–12. – Franc Ksaver je natančno opisal porodne težave pri rojstvu prvega otroka (ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 84; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 32).

[121] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 1339; B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 43–44.

Rodovnik zadnjih baronov Dienersperg – izumrle veje Franca Ksaverja					
Franc Ksaver baron Dienersperg * 1773, Dobrna, † 1846, Gradec por. 1813 žena **Antonija baronica Adelstein** * 1782, Celje, † 1845, Gradec 6 otrok:					
Marija Kajetana por. grofica Hoyos * 1815, Celje, por. 1832, † 1892, Celje	**Ferdinand** * 1817, Celje, por. 1852, † 1853, Gradec	**Janez Nepomuk** * 1818, Celje, neporočen, † 1885, Lainz pri Dunaju	**Ida Terezija por. Vital** * 1819, Dobrna, por. 1847, † 1894, Celje	**Anton Aleks** * 1820, Dobrna, por. 1849, † 1889, Ormož	**Marija Ivana por. Garbich** * 1824, Celje, por. 1847, † 1890, Celje
1 sin: **Franc Ksaver grof Hoyos** *1833, Dobrna, por. 1859 in 1865, † 1896, Ober St. Veit pri Dunaju, 1 hči	brez otrok	brez otrok	brez otrok	2 otroka: **Ferdinand baron Dienersperg** * 1850, Jihlava, por. 1905, † 1905, Budimpešta, brez otrok **Antonija por. Kofler** * 1855, Gradec, por. 1876, † 1908, Kog pri Ormožu, 1 sin	5 otrok: 4 rojeni 1848–1864 in † 1848–1869 v Trstu ter hči **Ida Garbich por. Eminger** * 1864, Trst, por. 1914, † 1929, Gradec brez otrok
hči **Eugenie Hermine grofica Hoyos** * 1860, Dunaj, neporočena, † 1936, Gradec				sin **Ludvik Kofler** * 1876, Gradec, neporočen, † 1914, Kog pri Ormožu	

kot leto dni zatem 17. julija 1820 *Anton Aleks*, a se Dienerspergovi v novem okolju še nekaj časa niso povsem ustalili, saj je župnik pri krstu obeh otrok zapisal, da tu živijo začasno (»pro tempore in Neühauß«).[122] Upravičeno, kajti tudi najmlajša *Marija Ivana* je 12. julija 1824 zagledala luč sveta v Celju.[123] V dobrnski graščini

[122] NŠAM, Matične knjige, Dobrna, R 1783–1830, pag. 348 in 354.
[123] Prav tam, Celje–sv. Danijel, R 1818–1840, fol. 207–208.

se je baronova družina zares ustalila šele v drugi polovici dvajsetih let,[124] potem ko je Franc Ksaver izpregel kot odbornik celjske podružnice Štajerske kmetijske družbe in leta 1822 od ženine družine – svoje žene, njenega brata in sestre – kupil bližnjo graščino Dobrnica, ki jo je imel prej samo v zakupu.[125]

Kot je bilo že omenjeno, je zdravilišče na Dobrni prav v njegovem času doživelo enega svojih vrhuncev. Franc Ksaver ga je po dveh stoletjih stagniranja temeljito prezidal in razširil, mu dal svetovljanski videz in pripeljal vanj množico petičnih in uglednih ljudi.[126] Prav zato preseneča, da je hotel zdravilišče dvakrat prodati štajerskim deželnim stanovom, prvič že leta 1819 in drugič 1833, potem ko mu je občutno zrasla vrednost. Je torej velikopotezno gradil samo zato, da bi prodal, ali preprosto ni vedel, kaj naj počne? Medtem se je z družino za stalno preselil v dobrnsko graščino, vendar so Dienerspergi najverjetneje vse do zadnjega, do preselitve v Gradec, obdržali v Celju najeto stanovanje za občasno bivanje, zlasti za sinova, ki sta tam obiskovala gimnazijo.[127]

V prvi polovici 30. let je zorela in dozorela odločitev, da se družina iz spodnještajerske province, čeprav iz njenega »svetovljanskega kotička«, preseli v deželno prestolnico. V tem času je Franc Ksaver, ki si je na pleča naložil šesti križ, delal obračun s svojo in rodbinsko preteklostjo, katerega sadovi so odločilno pripomogli k naši rekonstrukciji ključnega dela Valvasorjevega potomstva in razumevanju njegovih dejanj. Leta 1832 ali malo zatem je dal Franc Ksaver urediti zbirko portretov svojih prednikov in sorodnikov. Zbirka, katere največji del je danes v Narodnem muzeju v Ljubljani, vsebuje več skritih sporočil, ki še dodatno odstirajo tančico nad osebnostjo in značajem njenega lastnika. Napisi na slikah niso le obnovljeni, ampak deloma tudi samovoljno dopolnjeni, s čimer je dobrnski gospod na nekaterih mestih le pregrobo »popravil« zgodovino: nekaterim starejšim Dienerspergom, ki še niso bili baroni, je tak naslov dodal brez pomisleka, pravi ponaredek pa je portret neobstoječega sorodnika, stiškega opata Dienerja iz 16. stoletja.[128] Zbral je tudi veliko dragocenih rodoslovnih podatkov o Dienerspergih, toda v njegovem genealoško-biografskem orisu rodbine iz leta 1835 ne manjka prikrajanj, pač s ciljem poveličevati lastni plemeniti rod. Neprimerno zanesljivejši so podatki iz zadnjih desetletij in piščevi osebnoizpovedni spomini, ki sestavljajo drugi del rokopisne »rodbinske kronike«.[129]

[124] Leta 1824 se je namreč zunaj Dobrne, v Celju, rodil zadnji otrok, leta 1831 pa župnijski status animarum celotno družino navaja kot živečo v dobrnski graščini (NŠAM, Zapisniki duš, 0030 Dobrna, K01 (1831–1840), str. 117).

[125] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 43–44. – O nakupu Dobrnice: StLA, A. Dienersperg, K 2, H 53, 1. 3. 1822; prav tam, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 2–2'; prim. H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 222.

[126] Prim. knjigo zdraviliških gostov za leto 1820 v: StLA, A. Dienersperg, K 2, H 56. – O razvoju Dobrne v predmarčni dobi: K. TANGL, Beiträge (kot v op. 78) 207–208; J. OROŽEN, Donesek (kot v op. 76) 283–184; I. GROBELNIK, Nastanek in razvoj (kot v op. 92) 112.

[127] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 43–44.

[128] Prav tam, 44.

[129] Graški zgodovinar K. Tangl, ki je »genealoško-biografske skice« rodbine Dienersperg leta 1852 uporabil pri pisanju razprave o zgodovini Dobrne, je delo Franca Ksaverja označil kot zanesljivo gradivo (K. TANGL, Beiträge (kot v op. 78) 161), s čimer je mislil mlajše podatke,

»Modernizacijskim« potezam dobrnskega graščaka in lastnika zdravilišča Franca Ksaverja gre pripisati poroke Dienerspergovih otrok s »tujci« in njihovo razselitev iz male Dobrne in provincialnega Celja v širni svet. Začelo se je v začetku tridesetih let, ko se je, edina še pred smrtjo staršev, poročila najstarejša hči **Marija Kajetana**. Komaj 17-letna je 28. oktobra 1832 v opatijski cerkvi v Celju postala soproga 24-letnega Dunajčana **Johanna grofa Hoyosa**, takrat sicer šele uradniškega začetnika, konceptnega praktikanta pri celjskem okrožnem uradu, zato pa grofa, sina komornika in spodnjeavstrijskega vladnega svétnika.[130] Dienerspergov očitno ni motilo, da mladi grof ni mogel pričakovati stanu primerne dediščine; kajti to »pomanjkljivost« je odtehtal njegov grofovski naslov. O Hoyosu, človeku, ki je četrt stoletja pozneje zavozil dobrnske toplice, bomo še spregovorili v nadaljevanju.

Po spominih Franca Ksaverja se je Dienerspergova in z njo Hoyosova družina preselila v Gradec iz osebnih oziroma družinskih razlogov. Starši so želeli imeti pod nadzorom najstarejšega sina Ferdinanda, ki je po končani 6-letni celjski gimnaziji nadaljeval študij na graškem liceju, hčerki Ida in Marija – Mari bi bili deležni primernega pouka francoščine, plesa in igranja klavirja, poleg tega pa so Dienerspergi na Celjskem pogrešali zdravniško pomoč, potem ko je po rojstvu edinega sina zbolela hči Kajetana. Jeseni 1835 so se z enoletno zamudo odselili v deželno prestolnico, kamor jim je čez nekaj mesecev sledil zet grof Hoyos, za katerega so izposlovali službeno premestitev iz Celja, nato pa še sin Janez Nepomuk, prestavljen kot častniški kadet v štajerski domovinski polk. Leta 1836 je oče Franc Ksaver v Gradcu sklenil svoje spomine z besedami: »*Z zvesto soprogo, najinimi šestimi otroki, zetom in vnukom živimo zdaj pravo patriarhalno življenje.*«[131]

Vsi pod eno streho in sin – častniški kandidat v bližini, v istem mestu, so preživeli približno tri leta, dokler ni leta 1839 stopil na poklicno častniško pot najmlajši sin Anton Aleks, pozneje nadaljevalec očetovih spominov. Anton Aleks je odšel v tedanjo avstrijsko Italijo, medtem ko so se drugi člani družine držali skupaj še nadaljnjih šest oziroma sedem let do smrti obeh staršev. Oče Franc Ksaver je bil v tem času deležen tudi časti kot izvoljeni svétnik deželnega odbora (1837–1843), mu pa zaradi pomanjkanja trdnih genealoških dokazov ni uspelo pridobiti naziva c. kr. komornik. Zet Johann grof Hoyos si je tak častni naziv medtem priskrbel, napredoval po uradniški lestvici in potegnil za seboj svaka Ferdinanda. Janez Nepomuk in Anton Aleks se nasprotno nista dobro znašla v kadetski in pozneje častniški uniformi, prvi blizu doma, drugi daleč stran. Medtem sta hčerki Ida in Mari postajali godni za možitev, zgodaj poročena Kajetana – Jetta pa je vzgajala edinca Franca Ksaverja grofa Hoyosa. Taka je bila videti Dienerspergova razširjena družina, ki je preživljala svoja graška leta v najetih stanovanjih v uglednih hišah

glede starejših pa je bil do pisca prizanesljiv (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 21).

[130] NŠAM, Matične knjige, Celje, P 1826–1845, fol. 39; prim. ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg.

[131] ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 86–88; B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 18, 34.

na prestižnih lokacijah.[132] Na tretji, Herrengasse št. 211, je 14. januarja 1845 za možgansko kapjo preminila 62-letna mati *Antonija*, leto in pol pozneje pa 15. avgusta 1846 za vodenico še 73-letni oče *Franc Ksaver*.[133]

»Pravo patriarhalno življenje«, o katerem je leta 1836 pisal Franc Ksaver, je imelo vsaj dve plati. Tudi sam je namreč deloma stopal po poti svojega očeta Avguština. Zdi se, da je znal svojo okolico obvladovati prav »patriarhalno«, drugače kot njegov oče brez večjih konfliktov, pač bogatejši za mladostne negativne izkušnje. Najbrž sta njegovo avtoriteto najbolj boleče občutila sinova, ki jima je oče ponesrečeno določil častniško pot. Posredno je Franc Ksaver v spominih sam priznal, da je pri starejšem Janezu Nepomuku storil narobe, ko ga je poslal na vojaško akademijo v Dunajsko Novo mesto (1829), saj ga je moral po šestih letih vzeti ven, toda podobno napako je le malo pozneje (1839) zagrešil pri Antonu Aleksu, ki bi se sicer rad posvetil tehniki, za njegov stan tedaj še malo primerni poklicni poti. Ne eden ne drugi nista vztrajala v častniškem poklicu; Janez Nepomuk, ki je moral kar enajst let ostati navaden kadet, je po zgodnji upokojitvi celo psihično zbolel in umrl v umobolnici. Najstarejši sin Ferdinand je podedoval Dobrno, jo po petih letih prodal in kmalu zatem sveže poročen brez otrok umrl v Gradcu za tifusom. Tri hčerke so šle omožene vsaka svojo pot, a so se nazadnje vse znašle v rodnem Celju, kjer so pomrle v letih 1890–1894, malo prej pa se je prav tako na spodnjem Štajerskem, v Ormožu, iztekla tudi življenjska pot Antona Aleksa, edinega nadaljevalca Dienerspergovega rodbinskega imena. V sicer nedokončanem nadaljevanju očetovih spominov nam je Anton Aleks razkril več dotlej samo slutenih plati družine baronov Dienersperg, pri čemer je kot ključno in usodno opisal ravnanje svaka Johanna grofa Hoyosa. Temu je tast Franc Ksaver baron Dienersperg leta 1846 prodal dobrnske toplice, ki jih je Hoyos z megalomanskimi projekti in nerazumnim zadolževanjem po dvanajstih letih pripeljal do dražbe, s tem pa ogrozil eksistenco Dienerspergovega sorodstva. Hoyosova zamisel naj bi bila tudi Ferdinandova prodaja graščine Dobrna tri leta po zemljiški odvezi (1851) in prav to je po besedah Antona Aleksa pomenilo »razlog za bankrot (*Ruin*) naše družine«. Od nekdanjega lepega premoženja in »slave« baronov Dienerspergov je v petdesetih letih 19. stoletja ostalo komaj kaj.[134]

[132] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 34, 44–46.

[133] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1845, s. p.; 1846, s. p.; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) 315. Prim. ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg. – Lokacija groba zakoncev Dienersperg iz današnjih pokopaliških evidenc ni ugotovljiva (po informaciji Hauptverwaltung des Zentral-, St. Peter-Stadt- und Steinfeldfriedhofes, Graz). Morda sta zakonca Dienersperg pokopana tam, kamor so tri oziroma štiri leta za njima (1849) položili k počitku Franc Ksaverjevo sestro Terezijo pl. Resingen, danes pa je to grob njenih potomcev Weis-Ostbornov. O grobu B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser meiner Vorfahren in mütterlicher Linie und deren Verwandten in Steiermark, Kärnten und Krain. Chronik einer Grossfamilie* (Manuskript). Graz, 1988, 72.

[134] O tem natančno: B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 33, 46–49.

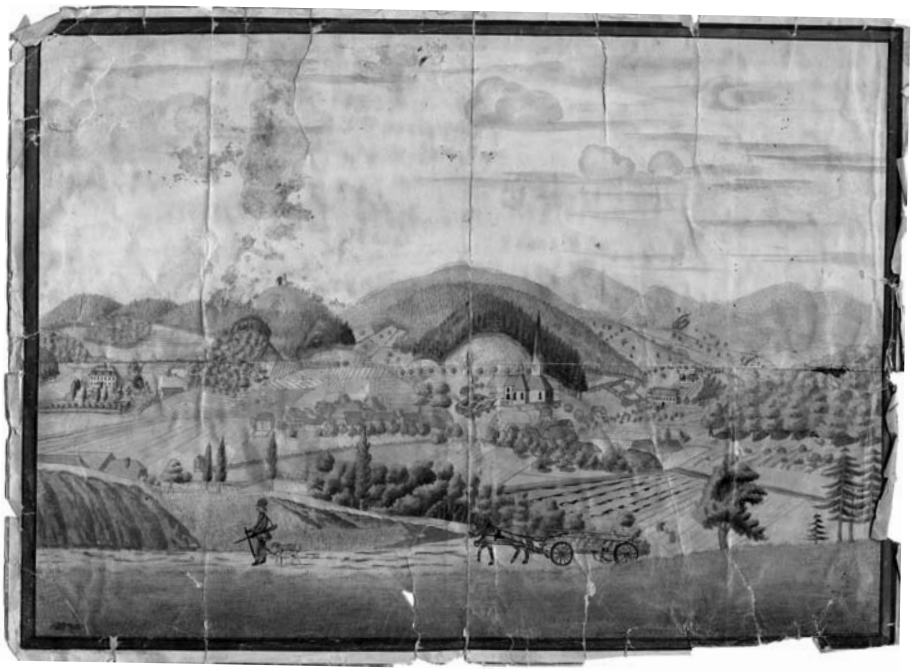

Dobrna z graščino, ruševinami starega gradu, vasjo in zdraviliščem, kot jo je leta 1838 naslikal mladi Anton Aleks baron Dienersperg (Zgodovinski arhiv na Ptuju, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg)

Kratek pregled življenjskih zgodb šestih sorojencev, zadnjih na Slovenskem rojenih Dienerspergov, začnimo s tremi sinovi. Za naslednika glavnine rodbinskega premoženja in »glavne veje« rodu je bil določen najstarejši sin, sicer drugorojenec **Ferdinand** (1817–1853). Potem ko je leta 1840 najbrž res končal študij prava,[135] ga je svak grof Hoyos uvedel v uradniško službo, najprej pri graškem okrožnem uradu, nato pri guberniju, pri dveh uradih, kjer je služboval Hoyos sam. Ferdinand je nato v letih 1845 in 1846 izpričan kot konceptni praktikant pri okrožnem uradu v Celju, ker se je očitno že pripravljal na prevzem očetove dobrnske graščine. Morda ni bilo v skladu z njegovimi pričakovanji, da je oče Franc Ksaver malo pred svojo smrtjo 1846 toplice prodal zetu Hoyosu, s čimer se je zdraviliški kompleks prvič in dokončno ločil od dobrnskega gospostva. Hoyos je sicer s tem prevzel

[135] Vtis, da je šolanje opustil po 1. letniku graškega liceja leta 1834 (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 33, 43), zna biti zavajajoč. Čeprav Ferdinandovega imena na liceju ne srečamo po 1. letniku filozofije leta 1834 (Universitätsbibliothek Graz (= UBG), Ms. 58–3, Universitätsmatriken, Band III 1827–1876, fol. 29', 33'), ugotovitev nima teže, ker so vsi študentje vpisani le v letu imatrikulacije. Vir druge roke, štajerski guverner grof Wickenburg, leta 1840 v podporo pridobitvi komorniškega naziva za Franca Ksaverja navaja, da je eden njegovih treh sinov – kar ne more biti nihče drug kot Ferdinand – tisto leto absolviral iz prava (ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), Oberstkämmereramt (= OKäA), 335 B, Dienersberg Freiherr Franz Cajetan, 24. 9. 1840). Poleg tega je Ferdinand ravno od naslednjega leta 1841 izpričan kot konceptni praktikant pri graškem okrožnem uradu (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 34). Bilo bi nenavadno, ko pred tem šest ali sedem let ne bi počel ničesar.

zemljiškoknjižne obremenitve gospostva Dobrna, tako da je dobil Ferdinand očetovo dediščino brez bremen.[136] Z njim ali za njim se je na Dobrno preselila tudi srednja sestra Ida Terezija, ki se je tu 29. julija 1847 omožila, sicer z izbrancem iz graške okolice.[137] Tisto leto je bilo zadnje in edino leto mirnega gospodarjenja barona Ferdinanda ter hkrati leto, ko so Hoyosi začeli na veliko najemati posojila in širiti bližnji zdraviliški kompleks. Tudi Ferdinand je svojo graščinsko posest v prvih dveh letih po prevzemu obremenil s posojili in dolgoval iz njenega naslova še dediščino sestri Mariji – Mari, a ti dolgovi so bili še zmerni.[138] Pričakovanja novega, tedaj enaintridesetletnega graščaka, o idiličem življenju na deželi je presekala odprava fevdalnih odnosov jeseni 1848. Sprva je še kazalo, da bo na Dobrni, kjer je preživel lep del otroštva, tudi ostal. Bil je namreč dovolj priljubljen, da so ga kot novopečenega lastnika gospostva leta 1850, le slabi dve leti po zemljiški odvezi, izvolili za župana novoustanovljene občine Dobrna.[139] Vendar njen prvi župan ni dolgo opravljal zaupane funkcije, saj je domači kraj zapustil najverjetneje že leta 1851 ali najpozneje leto zatem. Na prigovarjanje zakoncev Hoyos je kljub nasprotovanju brata Antona Aleksa privolil v prodajo obeh graščin, Dobrne in Dobrnice, in njune dominikalne posesti Francu Antonu Kolowratu grofu Libsteinskemu, kar se je zgodilo junija 1851.[140] Prav grof Kolowrat je sedem let pozneje prižgal zažigalno vrvico, ki je konec leta 1858 raznesla Hoyosov »papirnati imperij« – prenovljene, a občutno prezadolžene toplice.[141] Ferdinand te »družinske katastrofe« ni več doživel, saj je po slovesu od dobrnske posesti živel le še poldrugo leto, kratek čas varljive sreče in uspehov. V Gradcu, kamor se je preselil, je večji del kupnine vložil v lesno trgovino z družabnikom sumljivega slovesa in od njegovega brata kupil dvorca Brdce in Lešje pri Mozirju.[142] Pol leta pred smrtjo, ki je ni mogel nihče slutiti, se je Ferdinand tudi oženil, in sicer 20. julija 1852 neznano kje s *Hermine Helene von Popowitz*, o kateri je znanega zelo malo. Morda je šlo za obiskovalko dobrnskih toplic ali šele za novo znanko iz Ferdinandovega zadnjega, graškega obdobja. »Eksotična« nevesta uniatske veroizpovedi, ob smrti leta 1899 pristojna v Arad na Ogrskem, Ferdinandu ni rodila potomca. Pozneje je živela v Gradcu in na Dunaju, kjer se je njeno življenje 46 let za moževim tudi izteklo.[143]

[136] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 47.

[137] NŠAM, Matične Knjige, Dobrna, P 1831–1856, fol. 25. – Nevestino bivališče je bila tedaj dobrnska graščina.

[138] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 53.

[139] OROŽEN, *Zgodovina Celja in okolice. II. del (1849–1941)*. Celje : Kulturna skupnost, 1974, 115. – V dobrnskih maticah ga z naslovom župana ni najti. ko je šel 7. februarja 1850 za poročno pričo, je naveden kot lastnik obeh graščin, kajti županske volitve so izvedli šele pozneje; še 29. aprila 1850 je namreč v poročni matici omenjen nadrihtar občine Dobrna (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, P 1831–1856, fol. 36, 37).

[140] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 1339; Hauptbuch 1, fol. 193.

[141] Prav tam, Hauptbuch 29, fol. 583; prim. J. OROŽEN, Donesek (kot v op. 76) 288.

[142] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 10, fol. 1152, 1254; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 48–49, 53.

[143] O datumu poroke pričajo zgolj veliko mlajši Gothini genealoški priročniki. V priročniku za leto 1862 ni podatkov ne o Ferdinandovi smrti ne o poroki (*Gothaisches Genealogisches*

Ferdinand je nepričakovano preminil za tifusom 8. februarja 1853 v novem delu Gradca, star 37 let.[144]

Še pred njegovo smrtjo sta se v štajersko prestolnico zatekla oba brata, Janez Nepomuk in Anton Aleks, potem ko sta drug za drugim kot ne najbolj uspešna častnika zapustila avstrijsko armado. Tragična osebnost z najtežjo usodo od vseh je bil srednji brat **Janez Nepomuk** (1818–1885). Enajstletnega je oče Franc Ksaver poslal na vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu, po poti »slavnih stricev« Dienerspergov, a ga je moral čez šest let po lastnih besedah vzeti ven »zaradi tihe narave in celotnega značaja«, ker »bi težko prišel ven kot častnik«. Toda takoj zatem ga je spet poslal v vojsko, tokrat v polk svojega svaka Jožefa barona Adelsteina, od koder so ga čez leto dni premestili karseda blizu doma, v graški pehotni polk. Slednjič je le prišel do čina nadporočnika in bil nazadnje spoznan kot »uporaben v običajni službi«, resen, dobrodušen, prizadeven, z veliko volje in nekaj darovi.[145] Pri samo 33-ih se je leta 1851 upokojil, se nato čez štiri leta za nekaj mesecev vrnil v vojsko kot inšpektor poljske bolnišnice,[146] po ponovni upokojitvi živel v Gradcu in kmalu zatem psihično zbolel. Kaže, da so ga zlomila bremena iz dolgih let premagovanja

Taschenbuch der freiherrlichen Häuser. Gotha : Justus Perthes, 12 (1862), 124), po priročniku iz leta 1891 pa je bil od 20. julija 1852 poročen z neko Hermine von Popowitz, rojeno v dvajsetih letih (geb. 182..) in označeno kot njegova vdova (*Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser*. Gotha : Justus Perthes, 41 (1891), 148). Kje sta se poročila, ni bilo mogoče ugotoviti, a zanesljivo ne na Dobrni, v Celju ali v Gradcu (prim. NŠAM, Matične knjige, Dobrna, P 1830–1856; prav tam, Celje–sv. Danijel, P 1845–1871; L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61). Glede na Ferdinandove zveze z Dunajem lahko samo domnevamo, da je nevesto našel tam. Po Lazarinijevi genealoški zbirki je umrla 22. julija 1899 na Dunaju (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg). Dejansko je 26. julija navedenega leta v dunajski splošni bolnišnici preminila neka »Helene Baronin von Dimersberg«, vdova, stara 60 let, grškokatoliške vere, pristojna v Arad na Ogrskem (Stadt- und Landesarchiv Wien, Totenbeschauprotokolle 1899, Buchstabe D, Microfiche-Rolle Nr. 592). Umrla ne po imenu ne po starosti ne ustreza Ferdinandovi soprogi Hermine, a gre kljub temu za pravo osebo, kajti vdovine zahteve do grofa Hoyosa iz naslova hipoteke njenega moža razkrivajo, da je imela dve imeni – Helene Hermine, včasih pa je imenovana tudi samo Helene (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 201, 202, 203, 204; Hauptbuch 11, fol. 1355, 1356, 1357, 1358; Hauptbuch 29, fol. 594, 595, 596, 597, 598). Ob smrti je zmotna le starost, saj je bila v resnici kakšnih deset let starejša, a v bolnišnici se taka napaka zlahka pripeti. Do leta 1899 je kot baronica Helene navedena tudi v dunajskih naslovnikih (*Lehmann's Allgemeiner Wohnungsanzeiger nebst Handels= und Gewerbe=Adreßbuch für die k. k. Reichshaupt= und Residenzstadt Wien und Umgebung nebst Floridsdorf und Jedlersdorf*. Wien : Alfred Hölder, 41 (1899), 200), potem ko je v šestdesetih letih nekaj časa živela v Gradcu (*Adreß und Geschäts-Handbuch der Landeshauptstadt Graz*. Graz : Leykam's Erben, 1867, 78). O njenem izvoru ni znanega nič določnega; lahko bi izhajala iz družine bukovinskih vitezov Popowitschev (prim. K. F. FRANK, *Standeserhebungen* (kot v op. 111) 97). V zapuščinskem spisu za Ferdinandom, ki obsega le peščico dokumentov iz let 1854–1856, vdova ni omenjena, pa tudi ne morebiten (posthumno rojen) otrok (StLA, Bezirksgericht Graz I, D5/1853, Ferdinand Freiherr v. Dienersberg).

[144] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–St. Andrä, Sterbefälle 1853, fol. 3; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) 372. Ferdinand je preminil na Annengasse 633, glavni cesti med železniško postajo in starim mestom; prim. ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg.

[145] ÖStA, Kriegsarchiv (= KA), Conduite-Listen, K 548, 3. Kür. Reg./1849.

[146] ÖStA, KA, Grundbuchblätter, K 735, Feldspital Nr. 27, Heft 1, S. 3.

svoje nevojaške narave. Leta 1861 se je znašel v zasebni umobolnici na Dunaju, od koder so ga čez dve leti premestili v enako ustanovo v bližnjem Lainzu, kjer je v 67. letu starosti po 22 letih umrl 30. januarja 1885 za pljučnico.[147]

Po Ferdinandovi zgodnji smrti in izbruhu bolezni pri Janezu Nepomuku je ostal edini nadaljevalec rodbinskega imena njun najmlajši brat **Anton Aleks** baron Dienersperg (1820–1889), za bližnje Anton. Že v prvem stavku svojih spominov, nadaljevanju očetove »družinske kronike«, je kot v opravičilo za neuspešno poklicno pot navedel, da bi se rad posvetil tehniki, a je mož materine sestre Ferdinand baron Carriere de Tour de Camp prepričal njegovega očeta, da ga je pri 19-ih poslal v vojsko. Pred tem očitno ni počel ničesar pametnega, saj po preselitvi družine v Gradec (1835), star 15 let, kot vse kaže, ni nadaljeval šolanja. Antonov opis devetletne kadetske in častniške poti se zdi eno samo premikanje transportov, saj z vojaško službo ni imel nikakršnega veselja. Prišel je sicer do podporočniškega čina, služboval v raznih krajih od severne Italije do avstrijske Poljske, nato pa sta se ga lotila revmatizem in naglušnost, kar naj bi bilo po njegovem zadosten razlog za upokojitev. Toda usodnega leta 1848 je vojsko zapustil na lastno pest in ostal brez pokojnine. V Jihlavi na Moravskem, kjer je služboval na koncu, se je 20. marca 1849 oženil *s Karolino (Charlotte) Sonnewend, roj. Heller* (1819–1882), ovdovelo hčerko papirničarja in materjo majhne hčerke, ter se z mlado družino najpozneje čez dve leti preselil v Gradec. Njegov prvi in edini sin *Ferdinand Karl Anton*, rojen 7. januarja 1850, je prišel na svet še v Jihlavi, hči *Antonija Marija* pa 12. januarja 1855 v Gradcu. Po poroki je največja skrb »brezposelnega podporočnika« Antona Aleksa postalo preživljanje družine, še zlasti ker je bila usoda skromne dediščine po očetu postavljena na kocko, saj je z njo, vpisano kot hipoteko na zdravilišče Dobrna, nepremišljeno upravljal svak grof Hoyos. Anton Aleks si je v Gradcu sicer kupil manjšo hišo, a ker ni imel rednih dohodkov, se je krajši čas preživljal kot diurnist na železnici in pomagal bratu Ferdinandu pri lesni trgovini. Bratova nenadna smrt leta 1853 ga je slednjič rešila gmotnih skrbi. Ferdinand je namreč njegovemu triletnemu sinu, svojemu soimenjaku Ferdinandu, kot edinemu moškemu potomcu Dienerspergov zapustil oporočno volilo 25.000 goldinarjev, uživanje te dediščine pa namenil Antonu Aleksu. Ferdinandova smrt je tako za Antona Aleksa pomenila srečo v nesreči, kajti dediščina po bratu je zadoščala za skromno, a še gosposko življenje petčlanske družine. Dienerspergovi so v glavnem živeli v najetih stanovanjih v Gradcu, se v sedemdesetih letih začasno preselili na Dunaj, kjer je hči Antonija obiskovala konservatorij, po Karolinini smrti pri hčerki iz prvega zakona, poročeni v Ormožu, pa se je ovdoveli Anton Aleks poslovil od Gradca in se preselil na Kog pri Ormožu k hčerki Antoniji, por. Kofler. Karolina je umrla pri hčerki iz prvega zakona 20. septembra 1882 v Ormožu, in sicer za pljučnim endemom, stara 63 let, ko je sicer še stalno živela v Gradcu. Anton Aleks je neposredno zatem

[147] ÖStA, KA, Pensionsprotokoll, Band III, fol. 244. – Protokol vojaških upokojencev je razkril tudi dolgo iskani kraj njegove smrti. Datum smrti, a brez navedbe kraja, namreč navaja *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser*. Gotha : Justus Perthes, 36 (1886), 166, kjer je umrli označen samo kot »K. K. Leutnant a. D.« (c. kr. neaktivni poročnik). O smrti: Röm-kath. Pfarramt Lainz-Speising, Sterbebuch Lainz IV 1875–1896, fol. 94.

izpraznil graško stanovanje in med drugim prepeljal na spodnje Štajersko zbirko rodbinskih portretov in očetove spomine, ki jih je sam nadaljeval, a ne tudi končal. Glede na to, da se je vse to ohranilo pri hčerki Antoniji na Kogu in da v ormoških župnijskih zapisnikih duš ni njegovega imena, je moral vsaj večino časa stanovati pri Koflerjevih, čeprav je umrl pri pastorki Mariji Geršak v Ormožu. Za 69-letnika je bila 10. januarja 1889 usodna ohromitev pljuč. Zadnja štiri desetletja svojega življenja po odhodu iz vojske je, kot vse kaže, preživel brez posebnega dela. Iz skromno ohranjenega osebnega arhiva je mogoče sklepati le o konjičkih »brezdelnega« barona. Anton Aleks se je zanimal za zgodovino, zlasti vojaško, se zabaval s tehniko, hkrati pa je z risanjem in pesnjenjem dajal duška svojim umetniškim hotenjem. Iz liričnih, deloma osebno izpovednih pesnitev vejeta osamljenost in zapuščenost, kolikor je v njih vedrine, je ujeta v melanholijo.[148]

Nagrobnik Antona Aleksa in Karoline (Charlotte) baronov Dienersperg na ormoškem pokopališču (foto: B. Golec, marec 2011)

Zanimiva je pot, ki je Antona Aleksa in njegovo soprogo Karolino privedla na Slovensko, v spodnještajersko ožjo domovino baronov Dienersperg. Potem ko se je pastorka oziroma hči Marija (Marie) Sonnewend leta 1868 v Gradcu omožila z

[148] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 45–51, 56–59.

znanim slovenskim narodnjakom odvetnikom dr. Ivanom Geršakom (1838–1911) in se z njim tri leta zatem preselila v Ormož – tu je bil Geršak naslednja štiri desetletja steber slovenstva – se je njena polsestra **Antonija baronica Dienersperg**, seznanila s Ptujčanom *Ludvikom Koflerjem* (1843–1914), veleposestnikom na Kogu, po vsej verjetnosti med obiski pri sestri v Ormožu. Poročila se je 19. marca 1876 na Dunaju, kjer je obiskovala konservatorij, zadnji dan istega leta se je zakoncema Kofler v Gradcu rodil edinec Ludvik, kmalu zatem pa se je mlada družina za stalno naselila na svojem kogovskem posestvu. Kog je pravzaprav »kraj žalostnega spomina« na zadnji poganjek Dienerspergovega rodu, ki je živel in ugasnil na Slovenskem. Antonija Kofler je preminila pri 52-ih 2. januarja 1908 za vnetjem pljuč, njen sin in dedič **Ludvik Kofler ml.** pa neporočen 12. februarja 1914 v 38. letu za vodenico. Pravdanje in dvakratna razglasitev za opravilno nesposobnega zaradi razsipništva pričajo o njegovem neurejenem življenju, kar je bilo nazadnje tudi usodno za zdravje tega Valvasorjevega petkrat pravnuka. Na kogovsko pokopališče, kjer ni danes nobenega pomnika na Koflerjevo družino, mu je še isto leto sledil 71-letni oče Ludvik Kofler st. Posest s hišo je Ludvik ml. zapustil svojemu zdravniku, ta pa prodal družini Breznik, ki je v 30. letih prejšnjega stoletja poskrbela za ustrezno muzejsko hrambo Dienersperg-Koflerjeve galerije slik in dela arhiva. Zbirka portretov se je znašla v Narodnem muzeju v Ljubljani, ostanki arhiva Antona Aleksa in dragocena »družinska kronika« Dienerspergov pa v rokah ptujskega Muzejskega društva.[149]

Naravnost melodramatična se zdi usoda zadnjega moškega nosilca priimka Dienersperg, **Ferdinanda barona Dienersperga** (1850–1905), edinega strica nesrečnega Ludvika Koflerja. Ferdinand je predstavljal tudi zadnjo generacijo Dienerspergov – poklicnih častnikov. Njegova vojaška kariera v avstrijski armadi je bila precej uspešnejša kakor očetova, a jo je prekinila prezgodnja smrt. Služboval je v različnih delih monarhije, se slednjič povzpel do čina topniškega majorja, bil priljubljen in vzoren častnik, pravi zgled avstrijskega mirnodobnega oficirja, ki se ni nikoli srečal s pravo vojno. Zadnja leta je služboval na Ogrskem in se pri 55-ih, ko se je zdel na vrhuncu moči, nameraval poročiti, da bi izpolnil še obveznost do svojega rodu, toda le malo pred ciljem je omagal. Na strelišču se ga je nepričakovano polotila bolezen in upanje na ozdravitev je vse bolj plahnelo, ko ga je zadela še možganska kap in mu paralizirala desno polovico telesa. Nesrečni major je svoje življenje sklenil v nekaj tednih. Zmogel je le še toliko moči, da se je 15. decembra 1905 v budimpeštanski garnizijski bolnišnici poročil – v poročno matično knjigo se niti ni več mogel podpisati – in še isti dan zatisnil oči. Z njegovo smrtjo, odhodom v večnost na poročni dan, je ugasnila tudi rodbina baronov Dienerspergov.[150]

[149] B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause,« – med uboštvom, glasbo, portreti neznanih prednikov, shizofrenijo in evtanazijo. Usode zadnjih Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja in njihova kulturno-umetnostna zapuščina. *Zgodovina za vse* XVII (2010), 66–72. Nekaj dopolnitev: B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 56–60.

[150] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 60. – O poznejši usodi njegove vsega nekajurne soproge ni znanega ničesar. 23 let mlajša, ob poroki 32-letna Marie Mathilde Epstein, se je rodila 15. maja 1873 v Vészpremu. Iz poročne matice ni razvidno, kaj so bili njeni starši, vsekakor pa ne plemiškega stanu.

Ta je dala tudi po ženski strani le malo potomcev. Od Ferdinandovih treh poročenih tet sta dve sicer imeli otroke, a je vsaki odrastel samo eden, v naslednji generaciji pa je ostala le še ena neporočena oseba. Z smrtjo te, v Gradcu leta 1936, je rod Franca Ksaverja barona Dienersperga (1773–1846) izumrl. Njegove tri hčerke Kajetana – Jetta, Ida Terezija – Tekla in Marija – Mari so, kot že rečeno, druga za drugo v kratkem času preminile v Celju, potem ko so glavnino življenja preživele daleč od rodnega oziroma domačega mesta (dve sta se rodili v Celju, Ida Terezija na Dobrni). Doma na spodnjem Štajerskem se je leta 1832 omožila le najstarejša Kajetana, ki je pri 17-ih postala soproga v Celju službujočega Dunajčana Johanna grofa Hoyosa. Mlajši sestri sta z možitvijo počakali do smrti staršev in stopili pred oltar z neplemičema, obe leta 1847, v zadnjem letu Dienerspergove »družinske idile«, pred usodnimi dogodki, ki so sledili v letih po zemljiški odvezi. Kot je soditi po spominih brata Antona Aleksa, je bila vsega »zla« kriva nezmernost »intrigantskega« grofa Hoyosa, ki je v dobrem desetletju lastništva do leta 1858 zavozil dobrnsko zdravilišče, prepričal svaka Ferdinanda barona Dienersperga v prodajo graščine (1851) in poskrbel, da nanj v ključnih trenutkih ni mogel vplivati brat Anton Aleks. Tega je spravljala v žalost tudi »ravnodušnost mojih dragih sester«, s čimer je očitno mislil na premajhno skrb sester za usodo dobrnske dediščine po očetu.[151]

Kaj se je torej zgodilo z Dobrno in kakšna je bila življenjska zgodba **Kajetane baronice Dienersperg, poročene grofice Hoyos** (1815–1892)? Zdi se, da Kajetana – Jetta ni imela veliko besede pri sedem let starejšem soprogu, ki ga je rosno mladi 17-letnici prejkone izbral njen oče. Velikopotezni in ambiciozni Hoyos je mislil predvsem na svojo uradniško kariero, najprej v Celju in od leta 1836 v Gradcu, si že leta 1840 priskrbel naziv c. kr. komornika,[152] in imel, kot vse kaže, precejšen vpliv tako na svaka Ferdinanda kot tudi na tasta Franca Ksaverja. Poleg obveznosti do Dienerspergovih otrok, ki so Hoyosu zaupali upravljanje svoje dediščine, naložene v dobrnsko zdravilišče, se je Hoyos za prezidavo in širjenje zdraviliškega kompleksa zadolžil do vrtoglavih višin pri raznih hranilnicah in zasebnikih, največ v Gradcu. Tam je kot svétnik pri štajerskem namestništvu z družino po večini tudi prebival, medtem pa je šla Dobrna konec leta 1858 na izvršbeno dražbo.[153] Od Hoyosovega na videz velikega in predvsem bleščečega premoženja očitno ni ostalo niti toliko, da bi si v Gradcu kupil lastno hišo oziroma vsaj ne za daljši čas.[154] Pač pa je Kajetana leta 1859, slabo leto po izgubi toplic, kupila del bližnje graščinske posesti Dobrnica, in sicer graščino z opuščeno novo pivovarno in kletmi. Dobrnica, nekoč v lasti družine njene matere baronice Adelstein, od 1822 njenega očeta in nato do 1851 brata Ferdinanda, se je zdaj pod drugim priimkom za nekaj let spet vrnila v posest Dienerspergove družine. Zanimivo, da jo je pred Kajetaninim nakupom kratek čas (1855–1857) posedoval njen taborski bratranec Janez Nepomuk

[151] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 42–43, 48, 53.

[152] ÖStA, HHStA, OKäA, 335 B, Hoyos Graf Johann.

[153] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 47; J. OROŽEN, Donesek (kot v op. 76) 288.

[154] Hoyosa v naslovnikih Gradca in drugih virih ni zaslediti kot lastnika hiše (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 55).

vitez Resingen in da jo je temu Kajetana leta 1866 spet prodala.[155] V času njenega lastništva je h graščini spadala komaj vzpostavljena, a že ne več delujoča pivovarna, pod Resingenom je Dobrnica dobila lep vrt s parkom in novimi stavbami, zakonca Hoyos pa se semkaj iz Gradca nista preselila.[156] Po prodaji Dobrnice sorodniku so se Dienerspergi oziroma Hoyosi dokončno poslovili od Dobrne, kjer smo jih srečevali skoraj sto let, od leta 1770, ko je Kajetanin ded Avguštin kupil dobrnsko gospostvo in z njim nevesto, domačo grajsko hčerko.

Kajetana in Johann grof Hoyos sta tako ali tako vseskozi, tudi ko sta imela dobrnsko zdravilišče oziroma pozneje graščino Dobrnica, stalno prebivala v Gradcu, kjer je Johann opravljal visoko funkcijo pri namestništvu.[157] Od njiju, pravzaprav iz rok njunega edinca Franca, je Štajerski deželni arhiv v osemdesetih letih 19. stoletja prevzel razmeroma skromni Dienerspergov družinski arhiv, ki seže do konca 16. stoletja in se je znašel v Gradcu že leta 1835, po preselitvi Dienerspergove družine z Dobrne v štajersko prestolnico.[158] Ne vemo, zakaj sta se zakonca Hoyos v poznih letih odločila, da se spet preselita na Spodnje Štajersko, tokrat v Kajetanino rodno Celje. Zdi se, da je šla tja najprej Kajetana, sodeč po graških virih leta 1891,[159] morda skupaj s sestro Ido Vital, ki je na Hoyosovem celjskem naslovu umrla med smrtma obeh zakoncev. 76-letna Kajetana – Jetta je tam preminila 3. januarja 1892

[155] Ferdinand baron Dienersperg je Dobrnico prodal Francu grofu Kolovratu 20. in 26. junija 1851, Janez Nepomuk Resingen pa od njega kupil s kupoprodajnima pogodbama 28. 9. in 1. 10. 1855. Naslednji lastnik Prokop pl. Zeidler jo je kupil 30. 3. 1870 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 193–194; Hauptbuch 8, fol. 429). Od Dobrnice se je kot poseben zemljiškoknjižni vložek ločilo graščinsko poslopje s pivovarno in drugimi poslopji, ki jih je Resingen hkrati z graščinama kupil od grofa Kolowrata, in jih že 27. junija 1857 prodal Matiji Burgerju. Od Burgerja je to posest 22. 10. 1859 kupila Kajetana grofica Hoyos in jo 15. 5. 1866 prodala Resingenu, ta pa 30. 3. 1870 Prokopu Zeidlerju (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 32, fol. 591).

[156] Razmere na Dobrnici je leta 1861 opisal Kajetanin bratranec Franc vitez Gadolla v rokopisnem orisu Dobrne: veliko pivovarno je tu zgradil grof Kolowrat, lastnik med letoma 1851 in 1855, a je od nje kmalu ostala samo skalna klet z vodovodom. V času, ko je bila lastnica Kajetana grofica Hoyos, so v graščinski stavbi prebivali upravitelj bližnjega premogovnika in rudarji ter Kajetanina ostarela teta Barbara-Babette baronica Adelstein, poročena s polkovnikom Ferdinandom Carriere de Tour de Campom (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240 (1124), fol. 9–9', 11).

[157] Ime grofa Hoyosa srečujemo med stanovalci Gradca vse do preselitve v Celje leta 1891 (B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 55). Navzočnost Hoyosov v župniji Dobrna je v knjigah status animarum zabeležena le bežno. V knjigi za obdobje 1848–1857 je grof Johann naveden kot lastnik kopališkega kompleksa, in sicer z opazko p. t. (pro tempore), v naslednji knjigi 1853–1869 pa so tu že drugi ljudje (NŠAM, Zapisniki duš, 0030 Dobrna, K01 (1831–1840), str. 6 in 7; K04 (1858–1868), s. p.).

[158] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 21. – Do drugačnih sklepov o usodi arhiva sem na podlagi pomanjkljivih podatkov prišel leto prej (B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause,« (kot v op. 149) 70).

[159] Ob popisu prebivalstva 31. decembra 1890 sta bila zakonca Hoyos še v Gradcu (Stadtarchiv Graz (= STAG), Volkszählung 1890, Volkszählungsprotokoll II. Bezirk, IV. Band, 13114–16571, No. 15507). Zanimivo je, da je v prijavno-odjavni knjigi bivališč naveden samo Johann z neko gospodično Feill, ne pa tudi Kajetana; v Celje se je odselil (za ženo ali skupaj z njo?) 2. junija 1891 (STAG, MPG, Meldebuch H). Gospodična Feill je bila po popisu 1890 Hoyosova gospodinja, rojena leta 1824 (kot zgoraj, No. 15508).

za možgansko kapjo, 88-letni upokojeni gubernijski svétnik grof Johann pa 6. decembra 1896 za telesno oslabelostjo. Oba so, tako kot sestro in svakinjo Vitalovo (1894), pokopali na celjskem mestnem pokopališču.[160]

S spodnjo Štajersko, natančneje z Dobrno, je povezano tudi zadnje rojstvo kakšnega člana te veje Dienerspergove rodbine na slovenskem ozemlju. V dobrnski graščini, na domu svojih starih staršev, se je zakoncema Hoyos 1. septembra 1833 rodil edinec **Franc Ksaver grof Hoyos** s polnim imenom *Franc Ksaver Anton Ernest Baltazar Marija*.[161] Ob preselitvi Dienerspergove družine v Gradec mu je bilo komaj dobri dve leti. Po končani graški gimnaziji se je, star 18 let, leta 1851 odločil za častniško kariero, ki sta ji prav tedaj rekla zbogom njegova strica Anton Aleks in Janez Nepomuk, oba sicer prizadevna, a precej neuspešna častnika. Bržčas očetu grofu Hoyosu ni bilo preveč pogodu, da se je njegov edinec podal v vojaške vode, še posebej v tistem negotovem času, ko je sam zapovrh gradil dobrnski zdraviliški »imperij« in v sinu videl svojega vrednega naslednika. Toda s Francem Ksaverjem je v cesarsko armado, k dragoncem, po dolgem času spet vstopil nadarjenejši častnik iz Dienerspergovega rodu. Čeprav mladi grof ni imel predhodne vojaške izobrazbe, je precej obetal s svojim dobrim značajem, zadostno nadarjenostjo, vztrajnostjo, dobrodušnostjo, priljubljenostjo in močno telesno konstrukcijo. Samo leto dni po vstopu v vojsko je dobil čin podporočnika in se izkazal kot dokaj dober voditelj.[162] Vseskozi je ostal pri istem polku, bil po štirih letih že nadporočnik, nato pa vojsko leta 1858 zapustil po skupno nekaj manj kot sedmih letih službovanja.[163] Po lastnih besedah naj bi storil tak korak samo na željo svojega očeta, ki je želel, naj upravlja njegovo majhno posest. Besede, zapisane v prošnji za pridobitev naziva komornika,[164] so nastale le nekaj tednov zatem, ko je moral Frančev oče Johann grof Hoyos, državni uradnik v Gradcu, prodati zdravilišče Dobrna in je družina tako rekoč bankrotirala.[165] Trditev v isti prošnji, da živijo sicer spodobno, a umaknjeno življenje, velja očitno za večji del Frančevega življenja. Dobro leto po izstopu iz armade se je kot neaktivni nadporočnik in komornik, star 26 let, 23. junija 1859 na Dunaju oženil s *Hermine Mario Hauck*, hčerko trgovca in hišnega posestnika. Takšna nevesta za grofa in komornika stanovsko ni bila ravno najboljša »partija«, a zato dovolj petična.[166] Slabo leto po poroki Franca Ksaverja grofa Hoyosa in

[160] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1886–1894, fol. 264, 407; M 1895–1899, fol. 131. – Prim. *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser*. Gotha : Justus Perthes, 112 (1939), 233.

[161] NŠAM, Matične knjige, Dobrna, R 1830–1848, fol. 19. – Ob tako dolgem imenu se je krstitelj znašel v očitni zadregi in je pred vpisom krščenčevih imen posebej poudaril, da je bil »otrok krščen z naslednjimi imeni«.

[162] ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 570, DR 4/1852–1854; K 577, DR 4/1857–1858. – Zadnje leto služenja v vojski so ga sicer označili kot zelo povprečno nadarjenega, sicer pa poštenega značaja, prizadevnega in uspešnega.

[163] *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*. Wien : K. k. Hof- und Staats (Aerarial) Druckerei *1852*, 441; *1853*, 450; *1854*, 545; *1855*, 458; *1856*, 442; *1858*, 418.

[164] HHStA, OKäA, 490 B, Akten 1859, Hoyos Graf Franz, 16. 1. 1859, 26. 1. 1859.

[165] B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 38, 45.

[166] Ob poroki 21-letna Hermine Maria Hauck se je rodila na Dunaju 6. septembra 1838 kot nezakonska hči oskrbnice, sicer hčerke tkalskega mojstra, in bila pozakonjena šele pri štirih

njegove neplemiške soproge je prišla 6. aprila 1860 nekje na Dunaju na svet njuna edinka ali edina odrastla hči **Eugenie Hermine**. Deklica je pri štirih letih 8. junija 1864 izgubila komaj 26-letno mater in dobila leto dni pozneje, 25. junija 1865, za nadomestno mamo svojo teto, materino komaj 17-letno sestro *Antonio Hauck*.[167] Malo pred vnovično poroko, leta 1865, se je Hoyos vrnil v vojsko in ostal v njej s sicer nižjim, poročniškim činom do leta 1870, nekaj časa kot adjunkt pri ulanskem polku.[168] Glede na to, da je razpolagal s spodobnim premoženjem svoje žene, ga v vojsko skoraj gotovo ni pregnala gmotna stiska, temveč drugi nagibi. Primerno njegovemu življenjskemu slogu vemo o njem le malo. Po kar dvakrat prehitro končani častniški karieri se ni podal v kakšno civilno državno službo in je tako vedno naveden samo kot častnik in komornik. Dobro desetletje je prebival na Dunaju,[169] nato pa neznano kje, dokler se ni pred smrtjo z ženo in hčerko ustalil na svoji posesti v bližnjem Ober St. Veitu. Tu je preminil 25. julija 1896, star 63 let,[170] nekaj mesecev preden mu je v Celju umrl oče. Grof naj bi zadnji čas živel v dokaj skromnih razmerah in povsem odmaknjeno.[171] O usodi vdove in hčerke iz prvega

letih in pol 7. marca 1843, malo po poroki svojih staršev (27. februarja 1843), tedaj 51-letnega očeta Franza Paula Haucka in 33-letne matere Antonie Müller. – Diözesanarchiv Wien (= DAW), Matrikenarchiv, Matriken–Zweitschriften, Wien–Landstrasse, Geburten 1838, fol. 104); Trauungen 1859, fol. 177). – Podatke mi je priskrbel Peter Prokop, naključni znanec iz čitalnice rodoslovnega društva »Adler«, ki se mu zanje in za drugo nesebično in izdatno pomoč iskreno zahvaljujem.

[167] Ni še ugotovljeno, v kateri dunajski župniji so Hoyosovi živeli v tem času in v katerih matičnih knjigah gre iskati podatke, ki jih poznamo iz Gothinih genealoških almanahov, med drugim datum rojstva Antonie Hauck 13. junij 1848. (*Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser*. Gotha : Justus Perthes, *45 (1872)*, 366; *59 (1886)*, 437; *66 (1893)*, 450; *72 (1900)*, 356; *73 (1901)*, 360; *74 (1902)*, 377; *82 (1909)*, 404; *89 (1916)*, 437; *102 (1929)*, 241; *104 (1931)*, 241; *110 (1937)*, 185; *112 (1939*), 233). – Šele po smrti hčerke Eugenie Hermine je v Gothinem priročniku naveden kraj rojstva Dunaj (*Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser* 112 (1939), 233), kar je skupaj s podatkom o kraju smrti njenega očeta sploh lahko privedlo do iskanja genealoških podatkov v dunajskih virih. Nekrolog za Hoyosom v *Prager Zeitung* 28. julija 1896 (Sterbefälle) navaja, da je iz njegovega prvega zakona izšlo več otrok, kar ni nujno res. Če pa že, so pomrli še zelo majhni, saj je imel leta 1868 le enega živega otroka (Conduite-Liste 1868 v: ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 1152). Tudi trditev v nekrologu, da je sodeloval v vojnih pohodih leta 1848, 1859 in 1866, nikakor ne more biti točna, kajti Hoyos med prvima dvema vojnama sploh ni služil v vojski, tako kot v nasprotju s trditvijo v nekrologu ni mogel biti dolgo stacioniran v Milanu, če sploh kdaj.

[168] Conduite-Liste 1868 v: ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 1152. – Iz vojske naj bi po istem viru izstopil šele leta 1873, vendar se njegovo ime zadnjič pojavi v vojaškem šematizmu za leto 1870 (*Kais. königl. Militär-Schematismus für 1870*. Wien : K. k. Hof- und Staats Druckerei, 548, 613).

[169] V naslovniku Dunaja se prvič pojavi šele leta 1868 (*Lehmann's Allgemeiner Wohnungsanzeiger nebst Handels= und Gewerbe=Adreßbuch für die k. k. Reichshaupt= und Residenzstadt Wien und Umgebung*. Wien : Alfred Hölder, 6 (1868) 435), zadnjič pa 1880, ko je imel v II. okraju le še začasno bivališče (Absteigquartier) (*Lehmann's Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger* 18 (1880), 430).

[170] Röm-kath. Pfarramt Ober St. Veit, Wien XIII, Sterbebuch 1896, fol. 107. – Šele po njegovi smrti najdemo v Gothinih genealoških priročnikih namig, kje je živel, in sicer iz podatka, da je umrl na Dunaju (gl. op. 167).

[171] Nekrolog v *Prager Zeitung* 28. 7. 1896, Sterbefälle. – Zanimiva je ugotovitev, da njegovega imena vse od leta 1880 ni več v dunajskih naslovnikih (prim. *Lehmann's Allgemeiner*

zakona, ki sta ob smrti Franca Ksaverja živeli skupaj z njim,[172] je odtlej znanega zelo malo. Hči Eugenie je v letih 1897 do 1902 izpričana na očetovem zadnjem naslovu,[173] od leta 1902, ko ji je bilo 42 let, pa v Gothinih priročnikih kot živeča v Londonu.[174] Tam se je nato mudila tri desetletja, ostala vseskozi neporočena, morda zaposlena kot guvernanta ali družabnica. Po dobrih dvesto letih se je torej zopet nekdo iz Valvasorjevega rodu znašel v angleški oziroma zdaj britanski prestolnici, kjer je kranjski polihistor, njen petkrat praded, 14. decembra 1687 doživel svoje največje življenjsko priznanje s sprejemom v najstarejšo angleško akademijo, Kraljevsko družbo.[175] Komaj je verjeti, da bi se grofična Hoyos tega zavedala, čeprav bi se o tem lahko še v mladosti poučila iz Dienerspergovih rodovnikov v Hoyosovi posesti. Toda ne pozabimo, da Valvasorjevo ime v njenem času ni veliko pomenilo niti na Štajerskem, kaj šele na Dunaju, kjer se je Hoyosova rodila in odraščala. Hermine Eugenie se je malo pred smrtjo vrnila iz Londona v domovino, a ne na Dunaj, temveč v Gradec, kjer je preminila 15. novembra 1936 za rakom, stara 76 let.[176] Ker ni imela potomcev, je z njeno smrtjo ugasnila še ena veja na Valvasorjevem rodovnem deblu, zadnja veja potomcev Franca Ksaverja barona Dienersperga, čigar drugi potomci so bili tedaj že vsi pokojni.

Stara teta »londonske« grofice Hoyos, druga Dienerspergova hči **Ida Terezija** (1819), ki jo viri poznajo tudi kot Teklo, običajno pa kot Ido, se je omožila šele 15 let za prvorojenko Kajetano, stara 28 let, in sicer kot druga iz te generacije z neplemičem, le malo za sestro. Poroka 29. julija 1847 je bila v nevestini domači župniji na Dobrni, kjer je Ida tedaj izpričano živela pri bratu, graščaku Ferdinandu. Njen dve leti starejši ženin **Anton Vital** je izviral iz družine lastnika fužin v Oberzeiringu na Zgornjem Štajerskem in je ob poroki posedoval graščino Reinthal

Wohnungs-Anzeiger (kot v op. 169) *1881–1896*), čeprav naj bi po nekrologu preživel zadnja leta prav v Ober St. Veitu. Verodostojnost nekrologa je sicer vprašljiva zaradi več netočnih podatkov o Hoyosovi častniški poti (gl. op. 167).

[172] O tem kopija zapisnika o grofovi smrti z dne 4. avgusta 1896, najdena med spisi Okrajnega sodišča Hietzing (Wiener Stadt- und Landesarchiv), ki mi jo je posredoval Peter Prokop.

[173] *Lehmann's Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger 1897, Zweiter Band,* 446; *1902, Zweiter Band,* 481.

[174] Gl. op. 167. – Morda je Eugenie Hermine pristala na Otoku tudi zaradi neke kazenske zadeve, ki pobliže ni znana. V zapisnik o smrti grofa Hoyosa so pozneje priložili poizvedbo deželnega sodišča za kazenske zadeve, datirano 28. januarja 1900, ali sta imeli vdova in hči ob grofovi smrti pravnega zastopnika in ali je znan njegov naslov (gl. op. 172). Ime vdove Antonie se zatem sicer še pojavlja v Gothinih priročnikih, a vedno s praznim oglatim oklepajem, ki nadomešča neznani kraj bivanja (gl. op. 167).

[175] B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 32) 178.

[176] Po Gothinem priročniku iz leta 1931 je tedaj še prebivala v Londonu, priročnik iz leta 1937, ko je bila v resnici že mrtva, navaja njen graški naslov, izdaja iz leta 1939 pa podatek o smrti v Gradcu (*Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser.* Gotha : Justus Perthes, *104 (1931)*, 241; *110 (1937)*, 185; *112 (1939)*, 233). – Grofica Hoyos, v mrliški matici označena kot »Private« in samska, je preminila na naslovu Strassoldogasse 6 (STAG, Sterbeprotokoll 1936, November, No. 149). Lastnici hiše sta bili dve plemkinji, Maria in Emerika Leutrum-Ertingen, ki jima avstrijski pravni red od leta 1919 ni več priznaval plemiškega naslova (*Adressbuch der Landeshauptstadt Graz* 59 (1936), 109).

v graški primestni župniji St. Peter.[177] Graščino je še pred letom 1854 prodal in zakonca sta se preselila v Gradec, kjer je Anton vse do smrti izpričan kot hišni posestnik na Jakominijevem trgu (Jakominiplatz), na pragu starega mesta.[178] Zakonca brez otrok[179] očitno nista živela v najbolj harmoničnem zakonu. Ida je nazadnje, stara že malo čez sedemdeset let, leta 1891 ali 1892 zapustila moža[180] in pri 75-ih umrla 6. novembra 1894 za oslabelostjo srca v Celju,[181] kjer so jo tudi pokopali in kjer je imela tedaj, po smrti obeh sester, še svaka grofa Hoyosa in nečakinjo Garbichevo, hčerko sestre Marije. Živela je na Graški cesti št. 24 pri sestri Kajetani grofici Hoyos, umrli slaba tri leta pred njo, in pri svaku, ki jo je za dobri dve leti preživel.[182] Zelo pomenljiva je vsebina njene osmrtnice v celjski *Deutsche Wacht*, po kateri se je Idina pot iztekla »po dolgem trpljenju«, med svojci pa so navedeni samo nečak in nečakinji ter »drugo sorodstvo«, brez moža Antona Vitala.[183] Ta je živel še trinajst let do 31. avgusta 1907, ko je umrl v svoji graški hiši za starostno oslabelostjo, star 90 let.[184]

Štiri leta pred Idino smrtjo se je prav tako v Celju iztekla življenjska pot njene najmlajše sestre **Marije Ivane – Mari** (1824), ki se je tako kot Ida omožila leta 1847, in sicer 17. maja v Gradcu, stara 23 let. Svojega ženina bi lahko imela podobno kot

[177] NŠAM, Matične knjige, Dobrna, P 1831–1856, fol. 25. Ida je po poročni matici stanovala pri bratu Ferdinandu v graščini Dobrna. – Gothini genealoški priročniki navajajo zgolj ženinovo ime in Ido Terezijo imenujejo Ida Tekla (npr. *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser.* Gotha : Justus Perthes, 12 (*1862*), 125).

[178] Prodajo omenja njen bratranec Franc vitez Gadolla leta 1854 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 12). – Zanimivo je, da ime Antona Vitala pogrešamo v indeksu štajerske deželne deske (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Personal-Index k. k. Landtafel A–Z). – O bivanju v Gradcu: *Adressbuch der Landeshauptstadt Graz und Geschäfts-Handbuch für Steiermark*. Graz : A. Leykam's Erben, 1862, 106; STAG, Volkszählung 1880, T–Z, Vital Anton; prav tam, Volkszählung 1890, Volkszählungsprotokoll II. Bezirk, II. Band, 4342–9683, No. 5350; STAG, MPG, Meldekartei 1892–1925, Knr. 195.

[179] Zanesljivo jima noben otrok ni odrastel, kot vse kaže, pa se tudi nobeden ni rodil. V indeksih graških krstnih matic ni namreč zaslediti nobenega (DAG, Indizes zu Grazer Taufmatriken), prav tako tudi ne v krstnih maticah Vitalove rodne župnije Oberzeiring (DAG, Matriken-Zweitschriften, Oberzeiring, Geburten 1847–1865) in Idine domače župnije Dobrna (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, R 1830–1848, R 1848–1866).

[180] Zakonca sta še navedena skupaj ob ljudskem štetju 31. decembra 1890 (STAG, Volkszählung 1890, Volkszählungsprotokoll II. Bezirk, II. Band, 4342–9683, No. 5350), v prijavno-odjavni kartoteki prebivalstva mesta Gradec, ki se začenja leta 1892, pa ni Ide več ne na moževem ne na samostojnem naslovu (STAG, MPG, Meldekartei 1892–1925, Knr. 195).

[181] NŠAM, Matične knjige, Celje, M 1886–1894, fol. 407. – Idino smrt v Celju sem izsledil le na podlagi sklepanja, da se je morda preselila tja, kjer sta v istem času živeli in umrli obe njeni sestri. – Datum smrti, a brez kraja, je sicer razkril rodovnik rodbine Dienersperg v posesti daljnega sorodnika dr. Franza Mahnerta iz Edelsgruba pri Gradcu.

[182] NŠAM, Matične knjige, Celje, M 1886–1894, fol. 264; M 1895–1899, fol. 131.

[183] *Deutsche Wacht*, XIX, Nr. 89, 8. 11. 1894, 8. – Idin soprog ni objavil osmrtnice v graškem časopisju, v katerem so osmrtnice v tem času sicer redke (prim. *Grazer Zeitung*, november 1894).

[184] STAG, Sterbeprotokoll 1907, No. 2872. – Vital je bil ob smrti tudi posestnik vinogradniške posesti v Höchu na jugozahodnem Štajerskem, kjer sem Idino smrti brez uspeha iskal najprej, preden sem jo izsledil v Celju; Vitalovi dediči so bili njegovi nečaki, vso stanovanjsko opremo pa je zapustil svoji dolgoletni gospodinji (StLA, Bezirksgericht Graz, A VIII-431/1907).

sestra izbranega še za očetovega življenja, ker pa ne eden ne drugi izvoljenec nista bila plemenitega rodu, sta sestri morda počakali z možitvijo do očetove smrti (15. avgusta 1846), ki ni bila nepričakovana, in razdelitve dediščine konec istega leta. Marijin ženin **Nikolaus (Nikola) Garbich** je izviral iz dubrovniške kapitanske družine in bil ob poroki zaposlen kot uradnik pri gubernijskem računskem oddelku v Trstu.[185] Mladoporočenca bi se lahko spoznala v dobrnskem zdravilišču ali pač ob tej ali oni priložnosti v Gradcu, po poroki pa sta se preselila v Trst. Z rojstvi otrok nista imela sreče, saj sta po smrti v sili krščenega nedonošenčka *Georgiusa* 17. januarja 1848 čakala na drugega otroka več kot sedem let, a sta ju tudi ta in njun tretji otrok kmalu zapustila. *Rosa Andreana Francisca*, rojena 17. julija 1855, je dočakala le dobro leto (umrla 30. novembra 1856), *Rudolphus Gajetanus Franciscus*, ki je prišel na svet 29. oktobra 1858, pa ju je razveseljeval malo več kot pet let (umrl 3. novembra 1863). Mati Marija je tedaj nosila pod srcem zadnja dva otroka, dvojčici *Gaetano* in *Ido*, rojeni 22. aprila 1864, od katerih je prva preminila v petem letu starosti na novoletni dan 1869.[186] Za drugo, Ido, bi se po omembi v popisnici ljudskega štetja 1880 izgubila vsaka sled, če v krstni matici ne bi bilo pripisa, da se je 28. aprila 1914 omožila v Gradcu. V Trstu je tričlanska družina – oče Nikola, mati Marija in edinka Ida – zadnjič izpričana ob ljudskem štetju na zadnji dan leta 1880,[187] tik preden je oče, upokojeni svétnik finančne direkcije, 6. januarja 1881 v 62. letu umrl za bronhitisom.[188] V zadnjih letih je Garbich, amaterski tehnični strokovnjak, izpričan kot navtični svetovalec avstrijskega Lloyda,[189] še pred upokojitvijo pa je svoje ime ovekovečil tudi kot astronom.[190] Garbichevi so sicer vseskozi živeli na uglednih naslovih v mestnem središču, nazadnje v ulici Corti, v stavbi poznejše (stare) univerze. Toda vdovi in hčerki življenje v obmorskem velemestu očitno ni bilo tako pri srcu kot možu in očetu, po rodu Dubrovčanu in tako rekoč rojenem na morju. Po njegovi smrti, a ne pred letom 1882,[191] sta se preselili v Marijino rodno Celje, kjer je najmlajša Dienerspergova pri 66-ih umrla 25. aprila 1890 za

[185] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Maria Himmelfahrt, Trauungen 1847, pag. 4; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) 336–337. – Garbich se je rodil 5. novembra 1819 v Dubrovniku očetu Juraju Garbichu in materi Rozi Turčinović (Biskupijski arhiv Dubrovnik, Matice krštenih župe Velike Gospe, Dubrovnik, svezak 13, pag. 51).

[186] Ufficio parrocchiale Beata Vergine del Soccorso, Trieste, Liber baptizatorum I, pag. 30, 247; Liber baptizatorum II, pag. 25, 174. – Za izpiske iz matic in kopije ter izpiske iz popisnic ljudskega štetja se iskreno zahvaljujem Anaroži Slavec iz Doline pri Trstu, ki je v registrih pokopov pri sv. Ani (Archivio Generale del Comune di Trieste = CT AG) preverila tudi vse pokope članov družine Garbich.

[187] CT AG, fondo Censimenti, censimento 1857, reg. 12, Citta No. 1009; censimento 1880, Lazzaretto vecchio Nr. 12.

[188] Ufficio parrocchiale Beata Vergine del Soccorso, Trieste, Liber defunctorum II, pag. 79.

[189] *Almanacco e guida scematica di Trieste 1879*. Trieste, 1879, 193.

[190] Prim. njegovo leta 1871 v nemščini izdano delo o analitični metodi preračunavanja sončnega mrka in vseh drugih mrkov (N. GARBICH, *Analytische Methode zur Berechnung der Sonnenfinsternisse sowie aller anderen Occultationen*. Triest : F. H. Schimpff, 1871).

[191] *Almanacco e guida scematica di Trieste 1882*. Trieste, 1882, 254.

marazmom, v skromnih razmerah v Rotovški ulici 16.[192] Na drugem naslovu je slabi dve leti pozneje preminila njena sestra Kajetana – Jetta grofica Hoyos, ki pa se, kot kaže, tja ni preselila pred letom 1891. Šele po Marijini smrti je prišla za Kajetano in njenim možem v Celje sestra Ida Vital.

Marijina edina preživela hči **Ida Garbich** (1864), ki je imela ob materini smrti 26 let, je nato v mestu ob Savinji v šestih letih do 1896 pokopala obe teti in tetinega soproga grofa Hoyosa. Še skoraj četrt stoletja po materini smrti si ni našla ženina, je pa svojega bodočega moža spoznala že v Celju, saj se je leta 1898 od tam, dva meseca za njim in njegovo soprogo, preselila v Gradec. Pri dr. Emmanuelu Emingerju, svétniku graškega višjega deželnega sodišča, je bila očitno neke vrste družabnica in gospodinja hkrati, v mestni policijski kartoteki sicer označena kot »sirota po finančnem svétniku«. Kot neporočena je za očetom pač prejemala pokojnino, ki je ostala njen glavni vir preživljanja, dokler ni 28. aprila 1914, poldrugo leto po smrti Emingerjeve soproge Theresie, stopila na izpraznjeno mesto »gospe dvorne svétnice dr. Emingerjeve«. V Gradcu je vseskozi prebivala pri Emingerjevih,[193] s katerima je bržčas živela že prej v Celju ali pa se je z njima vsaj dobro poznala. V poročni matici je označena samo kot hči finančnega svétnika in baronice, stara 50 let, stanujoča na istem naslovu Naglergasse 12 kot njen 19 let starejši ženin *dr. Emanuel Guido Josef Eminger*, dvorni svétnik, rojen v Znojmu na Moravskem in tako kot Ida sin finančnega svétnika.[194] Zakonca zelo podobnega socialnega porekla sta slednjič, malo pred razpadom monarhije, prestopila še navidezno mejo, ki je ločevala plemenite avstrijske državljane od neplemenitih, a le za zelo kratek čas. Eminger, ki je kot sodnik višjega deželnega sodišča dobil 6. julija 1917 »uradniški« plemiški naslov »Edler von Reeming«[195] (premetanka iz črk njegovega priimka), je tega že spomladi 1919 izgubil, kot sploh vsi državljani mlade avstrijske republike. Umrl je štiri leta zatem, 25. aprila 1923, v svojem najemniškem graškem stanovanju, star 78 let.[196] Še ne 65-letna vdova Ida mu je sledila 27. januarja 1929, preminila za marazmom, tako kot slaba tri desetletja prej v Celju njena mati.[197]

Vdova Ida Eminger in njena štiri leta starejša neporočena mrzla nečakinja Hermine Eugenie (grofica) Hoyos, ki je zapustila svet leta 1936 prav tako v Gradcu, sta bili še zadnji potomki Franca Ksaverja barona Dienersperga (1773–1846), njegovi

[192] NŠAM, Matične knjige, Celje-sv. Danijel, M 1886–1894, fol. 179. – Potem ko Anaroža Slavec v tržaških pokopaliških evidencah ni našla pokopa Marije Garbich, me je na možen kraj njene smrti navedel podatek v graški prijavno-odjavni kartoteke, da je Marijina hči Ida pred preselitvijo v Gradec (1898) živela v Celju (STAG, MPG, Meldekartei, Knr. 313, Garbich Ida). Točen datum Marijine smrti, vendar brez kraja, navaja sicer rodovnik rodbine Dienersperg v posesti daljnega sorodnika dr. Franza Mahnerta iz Edelsgruba pri Gradcu.

[193] STAG, MPG, Meldekartei, Knr. 159, Eminger Emannuel; Knr. 313, Garbich Ida.

[194] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Herz Jesu, Trauungen 1914, pag. 39.

[195] P. FRANK-DÖFERING, *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*. Wien : Herder & Co., 1999, 288.

[196] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Herz Jesu, Sterbefälle 1923, pag. 116.

[197] Prav tam, Sterbefälle 1929, pag. 289. – Preseneča, da Ida po pokopališki evidenci ni pokopana pri svojem možu in da njenega groba sploh ni mogoče najti (po informaciji Hauptverwaltung des Zentral-, St. Peter-Stadt- und Steinfeldfriedhofes, Graz), čeprav v mrliški matici ni zaznambe, da bi jo pokopali kje zunaj Gradca.

vnukinja in pravnukinja. Usodni strel, ki si ga obupani baron, »celjski Werther«, v začetku 19. stoletja vendarle ni poslal v glavo, je torej tej veji Valvasorjevega potomstva podaljšal življenje še za okoli 130 let. Ugasnila je, brez plemiških nazivov in obubožana, natanko sto let zatem, ko je Franc Ksaver odložil pero nad svojim genealoško-biografskim prikazom rodbine Dienersperg (1836), sklenjenim z izjemno dragocenimi osebnoizpovednimi spomini.

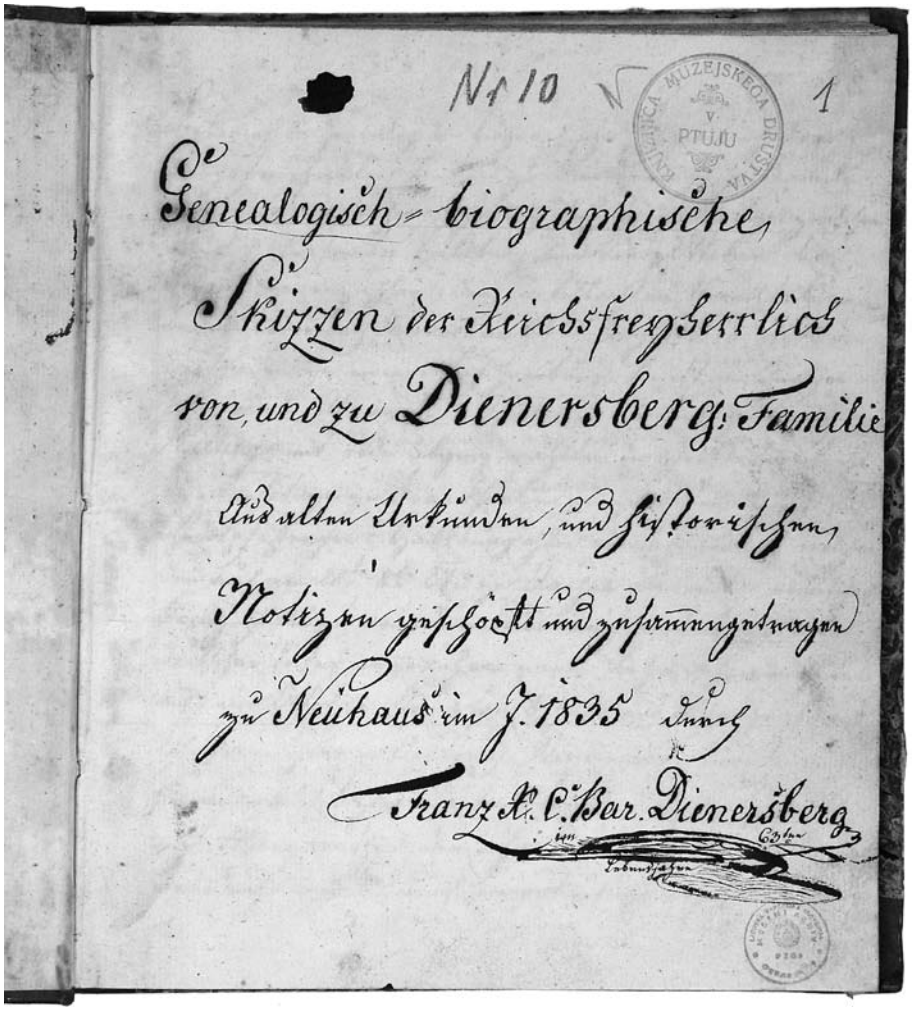

Naslovnica Dienerspergovih »genealoško-biografskih skic« s spomini dveh generacij (Zgodovinski arhiv na Ptuju, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45)

V spominih dobrnskega barona Dienersperga so tudi dragoceni podatki o Petru Fischerju, še enem članu Dienerspergove rodbine, ki sicer ni nosil priimka in plemiškega naslova svojega nezakonskega očeta, podmaršala Petra (1746, Ponikva – 1819, Bratislava), slavnega strica pisca spominov. Ko nečak Franc Ksaver ne bi navedel osebnega imena Petra Fischerja in podatka, pri katerem polku je ta kot

častnik služil, najverjetneje ne bi nikoli ugotovili, kdo je bil in kako se je odvila njegova življenjska zgodba.[198] Ker je zgodba z več plati zanimiva, si jo oglejmo natančneje.

Podmaršal Peter baron Dienersperg je svojega **nezakonskega sina Petra Fischerja** (1801, Veszprém – 1896, Dunaj) – dobil ga je, ko mu je bilo že 55 let – razkril sorodnikom najpozneje v oporoki. Ali so bili štajerski Dienerspergi s Fischerjem kdaj v stikih, ostaja neodgovorjeno, so pa vsekakor sledili njegovi častniški karieri, če ne drugače, prek vojaških šematizmov. Ko je Fischerjev bratranec Franc Ksaver leta 1835 pisal rodbinsko kroniko in spomine, je namreč navedel, da je Fischer praporščak v Dukovem polku.[199] Ob raziskovanju Fischerjeve življenjske poti se je sicer dolgo zdelo, da ne gre za pravo osebo in da je bratranec napačno sklepal na sorodnika zgolj iz častnikovega imena in priimka, ki ga je našel v šematizmih. Peter Fischer je bil namreč o svojem izvoru zelo skrivnosten in tako je samo vztrajno preverjanje razpoložljivih podatkov končno potrdilo, da gre res za Dienerspergovega sina. V Petrovi častniški karakteristiki najdemo več zavajajočih in protislovnih podatkov o njegovem izvoru, ki so se nazadnje pokazali kot izmišljeni. Tako naj bi se rodil leta 1801 ali 1802 v Laufnu v Švici, nekajkrat je naveden s plemiškim predikatom (*Edler*) *von* Fischer – kot takega ga dosledno navajajo tiskani vojaški šematizmi –, v rubriki o socialnem izvoru pa se pojavljajo navedbe: sin oficirja, sin stotnika, sin pokojnega polkovnika Fischerja (!).[200] Nenavadno je, a zgolj na videz, da Fischer podatkov o kraju svojega rojstva ni nikoli popravil, saj je dobro vedel, da se je v resnici rodil v Veszprému na Ogrskem. Ta kraj rojstva je naveden tudi v mrliški matici ob njegovi smrti na Dunaju leta 1896[201] in v vojaški poročni matični knjigi 39. ogrskega pehotnega polka ob poroki leta

[198] Franc Ksaver je o svojem stricu Petru baronu Dienerspergu v »rodbinski kroniki« (1835) med drugim zapisal: »Njegovo znatno premoženje je po oporoki dedoval njegov 'naravni' sin Peter Fischer, praporščak pri 'vacant Ducka 1819'« (ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 39). Za Petra Fischerja je seveda izvedelo celotno prizadeto sorodstvo, najpozneje tedaj, ko je slavni stric podmaršal Peter zapustil znatno premoženje in tega niso dedovali nečaka Franc Ksaver in Janez Nepomuk barona Dienersperg ter nečakinji pl. Resingenova in pl. Gadollova. Petrov pranečak Franc vitez Gadolla (1797–1866) v rokopisnem elaboratu o rodbini Dienersperg (po 1860) sicer pravi – v posrečeni besedni igri –, da je dediščino »ujel« nezakonski sin Fischer: »ein Seitenkind Fischer, der die Erbschaft gefischt hat« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 917 (3074), fol. 6), toda tak podatek bi bil absolutno premalo za uspešno identificiranje Dienerspergovega nezakonskega sina s pogostim imenom in priimkom Peter Fischer, potem ko v bratislavskih arhivih ni bilo mogoče najti zapuščinskih spisov in nobenih drugih zapisov o tam umrlem podmaršalu Dienerspergu.

[199] Kot kadet tega polka, 39. ogrskega pehotnega polka, je Fischer v vojaških šematizmih dejansko izpričan od leta 1821, torej dve leti po očetovi smrti, praporščak pa je postal dobro leto pozneje in ostal do povzdignitve v podporočnika leta 1829 (*Militärschematismus* (kot v op. 163) *1821*, 175; *1822*, 175; *1823*, 175; *1824*, 174; *1825*, 174; *1826*, 174; *1827*, 174; *1828*, 174; *1829*, 174; *1830*, 174). – Po navedbi službene dobe v Conduite-Listen je mogoče izračunati, da je bil privatni kadet že od srede novembra 1819 (ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 116, IR 39/1849, 30. 4. 1850).

[200] ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 116, IR 39/1824–1849; K 189, IR 52/1854.

[201] DAW, Matrikenarchiv, Matriken-Zweitschriften, Wien-Landstrasse, Todtenduplikat 1896, No. 242.

1839 v Budimu. V tej je o ženinu še povedano, da je zakonski sin (!) polkovnika Petra Fischerja in Marianne Schlicher.[202] Toda v avstrijski vojski ni nikoli obstajal polkovnik niti stotnik s takim imenom,[203] zato pa je v Veszprému v času Petrovega rojstva služboval njegov nezakonski oče Peter baron Dienersperg, leta 1800 še s činom polkovnika (!) in leta 1801 že generalmajorja.[204] Na dlani je torej, da so bili v krstno matico vpisani potvorjeni podatki o otrokovem zakonitem rojstvu in priimku: nezakonski oče polkovnik Peter baron Dienersperg je postal »lažni« polkovnik Peter Fischer, kot se je po njem imenoval tudi sin.[205] Dienersperg se z otrokovo materjo očitno ni poročil zaradi prevelike stanovske razlike, je pa sina najpozneje v oporoki priznal za svojega. Ob podmaršalovi smrti leta 1819 je bilo Petru Fischerju 18 let in je še isto leto nastopil častniško kariero. Lažno navajanje kraja rojstva Laufen v Švici,[206] ki se vleče skozi vso njegovo častniško karakteristiko, je bilo prikladno sredstvo za prikrivanje resnice o častnikovem dejanskem izvoru: ker naj bi se rodil v tujini, bi bil lahko po potrebi sin neavstrijskega, švicarskega častnika Fischerja s plemiškim predikatom.

Kakor koli, Peter Fischer je po svojem očetu baronu Dienerspergu nesporno podedoval vojaške sposobnosti, saj srečujemo v njegovi karakteristiki same pohvale. Bil je vedre in vesele narave, z veliko naravnimi darovi, dobro je pisal in govoril nemško, dokaj dobro italijansko in francosko, nekoliko še madžarsko in latinsko. V rubrikah o vojaških znanjih je označen kot sposoben, uporaben in spreten, veljal je za spodobnega, skromnega in priljubljenega, med kolegi pa je izstopal po daleč največjem naboru posebnih znanj: matematike, geografije, zgodovine, statistike, arhitekture in prostega risanja, ne nazadnje je bil metodično dober plavalec. Že v zreli dobi, pri petdesetih letih je vrhu vsega na Dunaju absolviral filozofijo.[207] Pri opisih Fischerjevih nevojaških znanj in veščin se zdi, kot bi brali karakteristiko njegovega prapradeda Janeza Vajkarda Valvasorja. Ne nazadnje je znal tudi dobro predavati in pisati.[208]

---

[202] ÖStA, KA, Militärmatriken, Trauungsbuch IR Nr. 39, Tom 1, 1816–1858, Nr. 01863.

[203] Prim. *Österreichischer Militär-Almanach* (kot v op. 56) *I–XIV* (1790–1803); *Schematismus der kaiserlich-königlichen Armee* (kot v op. 56) XV–XIX (1804–1808), *Schematismus der Oesterreichisch-Kaiserlichen Armee* (kot v op. 56) XX–XXV (1810–1814).

[204] V Veszprému je ostal na mestu brigadirja do leta 1804 ali 1805, ko je bil po vojaškem šematizmu že v Kőszegu (*Österreichischer Militär-Almanach XI (1800)*, 182; *XII (1801)*, 207; *XIII (1802)*, 175; *XIV (1803)*, 36; *Schematismus der kaiserlich-königlichen Armee* (kot v op. 56) *XV (1804)*, 34; *XVI (1805)*, 42).

[205] Po podatkih Županijskega arhiva v Veszprému (Veszprém Megyei Levéltár) ni bil krst Petra Fischerja v letih med 1800 in 1807 vpisan v nobeno od krstnih maticah župnij v samem mestu Vezsprém, kar po mnenju pristojnih navaja k sklepu, da so ga krstili nekje v okolici (dopis avtorju 13. 8. 2009).

[206] V katoliških župnijah nobenega od obeh švicarskih Laufnov – v kantonu Zürich in Basel – ni v tem času izpričan noben krščenec z imenom Peter Fischer (dopisa Državnega arhiva Kantona Basel (Staatsarchiv des Kantons Basel–Landschaft) avtorju 13. 7. 2009 in Državnega arhiva kantona Zürich (Staatsarchiv des Kantons Zürich) 15. 7. 2009).

[207] ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 116, IR 39/1824–1849; K 189, IR 52/1854.

[208] Prav tam, K 189, IR 52/1854. – Po besedah generala Josipa Jelačića (hrvaškega bana) iz leta 1854 »ima izjemen dar predavanja tako v govoru kot pisanju, njegov slog je jasen in zelo pravilen, podajanje temeljito, podrejene zna natanko podučiti«. Imel je »pravilen vojaški pogled

Nadrejeni niso nič manj cenili njegovih vojaških sposobnosti in človeških lastnosti. Skoraj vsa službena leta je preživel pri istem, 39. pehotnemu polku na Ogrskem in se po častniški hierarhiji dolgo vzpenjal z zmernim tempom. Prvega vojnega pohoda se je udeležil še kot kadet-začetnik leta 1821, in sicer proti Piemontu, nato pa je na novo priložnost čakal skoraj tri desetletja. Njegove sposobnosti in zvestoba Habsburški hiši so bili postavljeni na preizkušnjo v revolucionarnih letih 1848–1849, ki sta mu prinesli napredovanje in dve odlikovanji. Iz »odpadniškega« Budima, kjer je v negotovosti pustil družino, je septembra 1848 pohitel na Dunaj in se izkazal pri naskoku na barikade revolucionarjev. Še isto leto so ga dodelili štabu generalnega kvartirmojstra, s katerim se je udeležil pohoda proti Ogrski. Leta 1853 je slednjič napredoval do polkovnika in štabnega častnika 52. pehotnega polka in leta 1855 v Budimu stopil v pokoj. Službene karakteristike vseskozi poudarjajo njegove vsestranske sposobnosti, nadarjenost, bistrost, dober značaj, sproščenost in veselo naravo.[209] Kot upokojeni polkovnik je živel še dobrih štirideset let, prvih dvajset v Budimu, nato v Hietzingu pri Dunaju in nazadnje na Dunaju,[210] kjer je v visoki starosti 95 let preminil 23. decembra 1896 za starostno oslabelostjo.[211]

Ob smrti je Fischer zapustil vdovo Theresio, umrlo 3. decembra 1910,[212] in 52-letno omoženo hčerko brez otrok.[213] Oženil se je pri 38-ih 25. novembra 1839, kot rečeno v Budimu, in sicer s 16 let mlajšo domačinko, 22-letno *Theresio von Oswald*, hčerko komornega svétnika.[214] Njuna prva hči *Alexia – Alice* (*Alexia Euphrosina Francisca Maria*), se je zakoncema rodila 8. maja 1844 v Aradu, druga, *Marta* (*Maria Martha Stephana*) pa 28. septembra 1845 v Petrovaradinu v Sremu[215] in umrla v sedmem letu starosti 19. marca 1852 v Innsbrucku.[216] Fischer, častnik od glave do pete, je tudi za zeta dobil častnika, *Edmunda Preiningerja*, uradniškega sina iz Prage (roj. 13. maja 1833), ki se je najpozneje leta 1869 oženil z enajst let mlajšo *Theresio Fischer*, s katero nista imela otrok. Ni naključje, da je Preininger služil pri istem polku kot tast, v 39. ogrskem pehotnem polku, nato pa je leta 1873 prestopil k cesarski telesni gardi in ostal do konca njen ritmojster (stotnik), od

in dar natančnega orientiranja«, bil nasploh inteligenten, izobražen, izkušen in zelo praktičen vojak, »trden značaj in časten mož v polnem pomenu besede«, vedno pripravljen pomagati, »najboljši zgled častnikom«, spodoben in moralen v zasebnem življenju, kot tak vse pohvale vreden štabni oficir in sposoben poveljevati polku.

[209] ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 116, IR 39/1824–1849; K 189, IR 52/1854. – O upokojitvi: ÖStA, KA, Pensionsprotokoll, Band 15, S. 79.

[210] Vojaški šematizmi ga kot upokojenega polkovnika do leta 1875 navajajo v Budimu (*Kais. königl. Militär-Schematismus* (kot v op. 168) *1875*, 132), od 1876 do 1891 v Hietzingu (*1876*, 134; *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine.* Wien : K. k. Hof- und Staats Druckerei, *1891*, 167) in od leta 1892 na Dunaju (*1892*, 167).

[211] DAW, Matrikenarchiv, Matriken-Zweitschriften, Wien-Landstrasse, Todtenduplikat 1896, No. 242.

[212] Röm.-kath. Pfarramt Wien-Landstrasse, Tom 32, Toden-Protokoll 1909–1910, fol. 47.

[213] Prim. nekrolog v dunajskem *Fremdenblatt*, 24. 9. 1896, 3–4.

[214] ÖStA, KA, Militärmatriken, Trauungsbuch IR Nr. 39, Tom 1, 1816–1858, Nr. 01863.

[215] Prav tam, Taufbuch IR Nr. 39, Tom 1, 1816–1853, Nr. 01861.

[216] Prav tam, Sterberegister, IR 39, Tom 3, 1847–1859, Nr. 01867.

upokojitve s častnim majorskim činom.[217] Po njegovi smrti 26. decembra 1905[218] je Alexia – Alice podedovala lepo premoženje v vrednostnih papirjih[219] in živela na Dunaju kot vdova še skoraj 36 let. Umrla je 23. julija 1941, stara 97 let, brez otrok in brez vsakega sorodstva. Razen enega je preživela tudi vse svoje oporočne dediče, ki jim je leta 1925 volila v glavnem portrete svojih prednikov, vse drugo premoženje pa zapustila ženski bolnišnici dunajskih elizabetink.[220] V zapuščinski razpravi je omenjen tudi portret njenega očeta Petra Fischerja kot kadeta, hkrati zadnja omemba tega »skrivnostnega« nesojenega barona Dienersperga, ki je bil od vseh Valvasorjevih nemaloštevilnih potomcev po številnih darovih in znanju morda najbolj podoben kranjskemu polihistorju, ne nazadnje tudi po tem, da si je prilastil plemiški naslov (*Edler von*), ki mu ni pripadal.

Poleg Dienerspergov in njihovih ženskih linij sta dali nadaljne potomce rodbini vitezov Gadolla in vitezov Resingen, ki sta za razliko od Dienerspergovega rodu obe živi tudi danes. Resingenova se sicer že od prve generacije nadaljuje le po ženski strani. Tako Gadolle kot Resingeni so po »odcepitvi« od Dienerspergov še dve generaciji živeli na slovenskih tleh, dokler niso Resingeni po moški liniji izumrli (1885 v Celju), po ženski pa pristali v Gradcu, kjer so se malo prej ustalili Dienerpergi in kmalu za njimi tudi Gadolle. Posameznike iz obeh ženskih vej srečujemo na Slovenskem sicer še v prvi polovici 20. stoletja, nekoliko dlje kot Dienerspergovo vejo: zadnjega Resingenovega potomca do leta 1919 in Gadollovega do 1941. Pri tem kaže podariti, da je bilo Resingenovo potomstvo neprimerno teže izslediti kot Gadollovo, zlasti ker večinoma ni šlo za plemiče, razen dveh vej, uradniškega plemstva, nastalega v 2. polovici 19. stoletja.

III. b Rod vitezov Resingenov preživi po ženski strani do danes

Glede na to, da je imel moški rod poplemenitenih Resingenov krajšo »življenjsko pot« od še živečega Gadollovega, si to rodbino in njeno potomstvo oglejmo najprej, pa čeprav je šele poroka Barbare baronice Dienersperg z vitezom Gadollo omogočila znanstvo in nato sorodstvo Dienerspergov z **Resnikom –** poznejšim **vitezom Resingenom**. Dienerspergova mlajša hči **Terezija** (1776–1849) je namreč svojega izbranca **Ignaca Pavla Resnika** (1765–1833) spoznala prek sestre Gadollove, graščakinje na Blagovni pri Šentjurju. Kot smo že omenili, jo je 35-letni zakupnik Gadollovih gospostev zapeljal v cvetu mladosti in ji pustil pod srcem trajen spomin, prvega od sedmih otrok in edinega, čigar potomci še živijo. Ko se je bilo v Dienerspergovi družini treba odločiti, ali naj hči skrivaj rodi nezakonskega otroka ali pa »vsiljivca« vendarle vzame za moža, je prevladala druga rešitev. Resnik

[217] Podatki po Preiningerjevi častniški karakteristiki (ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 2598).

[218] Röm.-kath. Pfarramt Wien-Landstrasse, Tom 32, Toden-Protokoll 1905–1906, fol. 75.

[219] Podatki P. Prokopa iz zapuščinske razprave za Edmundom Preiningerjem v Wiener Stadt- und Landesarchiv, Bezirksgericht Landstrasse 6A/ 3/1906.

[220] Prav tam, Amtsgericht Wien I, 27 A 655/41.

namreč še zdaleč ni bil reven[221] in ga je šibal predvsem njegov plebejski izvor, a konec koncev se tudi Gadolla ni že rodil »modre krvi«. Toda ta je bil ob poroki že dobro desetletje vitez, štajerski deželan in lastnik dveh zemljiških gospostev, vrhu tega doktor prava in Gradčan, Resnik pa le sin celjskega meščana in mesarja,[222] ki se je udinjal v gospoščinski uradniški službi. Leto 1799 je bilo v Dienerspergovi družini vsekakor leto napetosti. Le šest tednov pred rojstvom otroka se je Terezija 3. decembra 1799 na Blagovni omožila – mladoporočenca sta dobila spregled vseh oklicev (!) – in tam se je zakoncema Resnik 13. januarja 1800 rodila tudi hči *Jožefa* (*Marija Jožefa Terezija*).[223] Pavel Ignac Resnik, ki je »po (ne)sreči« postal baronov zet, se po vsem, kar o njem vemo, kaže kot izjemno ambiciozen in gospodaren človek. Na Blagovno je prišel že z 21 leti in tam 14 let služboval kot »višji uradnik« in okrajni komisar.[224] Kdaj je postal zakupnik gospostva, kot je imenovan v poročni matici, ni znano, morda sploh le »pro forma« zaradi imenitne poroke. Vsekakor pa si je na Blagovni nabral sposobno premoženje, ki ga omenja v prošnji za plemiški naslov,[225] in lahko tam dodobra spoznal »gosposke manire«. Ko je gospodaričina sestra baronica Terezija z njim zanosila in je bila Dienerspergova družina bolj ali manj postavljena pred dejstvo, s kom se bo njihova mlajša hči morala omožiti, je Resnik začel mrzlično zbirati potrdila in priporočila, s katerimi je marca 1800, tri mesece po poroki, prosil dvorno komoro za nič manj kot podelitev viteškega naslova »Ritter von Resingen«. Zgodba o njegovem poplemenitenju bi si skorajda zaslužila posebno obravnavo,[226] pri čemer je nekaj neizpodbitno: ko Resnik ne bi bil tako spreten zapeljevalec mlade baronice in bi se njeni starši odločili zoper poroko, ne bi

[221] Resnik nikakor ni bil brez sredstev, saj je novemu svaku Johannu pl. Gadolli, svojemu dolgoletnemu delodajalcu, na prvi dan leta 1802 posodil znatno vsoto 10.000 goldinarjev (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 825, No. 26). Tudi v prošnji za podelitev plemiškega naslova ni pozabil navesti, da razpolaga z znatnim imetjem, tako da bi lahko s svojo plemiško soprogo živel skladno z zaprošenim naslovom (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Resing von Resingen 1800, 4. 9.–15. 10. 1800).

[222] Pavel Ignac Resnik, sin mesarskega mojstra »gospoda« Pavla Resnika in njegove žene Katarine, je bil krščen 1. februarja 1765 v Celju (NŠAM, Matične knjige, Celje – sv. Danijel, R 1752–1772, pag. 227). – J. Orožen mu je pripisal teharski (koseški) izvor, ne da bi zanj ponudil konkreten dokaz (J. OROŽEN, *Zgodovina Celja* (kot v op. 76) 316, 546; J. OROŽEN, *Zgodovina Celja II* (kot v op. 139) 116; o teharskih kosezih Resnikih prim. še J. OROŽEN, *Zgodovina Celja* (kot v op. 76), 458). V času njegovega rojstva je več družin Resnikov živelo tako na Teharjah kakor tudi po vaseh celjske mestne župnije (prim. NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1752–1772, R 1773–1784; Teharje, R 1734–1770). Med zbiranjem potrdil in priporočil za pridobitev plemiškega naslova je Resnik med drugim prosil celjski magistrat za potrdilo, da je njegov oče kot celjski meščan opravljal razne javne funkcije, tako komisarja za popis hiš, mestnega svétnika, komornika in nazadnje gradbenega mojstra (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Resing von Resingen 1800, 20. 1. 1800).

[223] NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, R 1785–1805, pag. 190. – O spregledu oklicev potrdilo šentjurskega župnika v: ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Resing von Resingen 1800, 3. 12. 1800.

[224] O tem govori njegov spis o poplemenitenju (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Resing von Resingen 1800, 4. 9. 1800).

[225] Prav tam.

[226] Resnikovo poplemenitenje je raziskal in kratko orisal njegov prapraprapravnuk dr. Bruno Brandstetter (B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 71–72).

nikoli postal ne »Edler von«, kaj šele »Ritter«, tako pa mu je uspel nagel vzpon med ljudi »modre krvi«. Na poti navzgor so mu s priporočili in bržkone tudi z zvezami pomagali prav ženini sorodniki baroni Dienerspergi. Sprva je prošnja za viteški naslov naletela na zavrnitev z utemeljitvijo, da zgolj premoženje in namera kupiti gospoščinsko posest sama po sebi ne zadoščata. Resnik je namreč v prošnji navedel, da se je poročil z baronico, postal s tem sorodnik mnogih »žlahtnih« rodbin in da namerava kupiti graščinsko posest. Toda pri naštevanju lastnih zaslug se ni mogel opreti na nič drugega kot na 14 let službovanja na Blagovni, pospeševanje šole in gradnje cest ter oskrbo in nastanitev avstrijskih vojaških enot iz lastnih sredstev med koalicijsko vojno, kar dunajskih dvornih uradnikov ni prepričalo. Ko je dvorna pisarna prošnjo zavrnila, je Resnik – pred dvornimi ljudmi se je predstavljal kot Resing (!) – nanjo že julija 1800 naslovil drugo, tokrat le za najnižji plemiški naziv »Edler von«, a zopet neuspešno.[227] Medtem je prebrisanec pregovoril tasta Avguština barona Dienersperga, da mu je 1. maja 1800 prodal gospostvo in toplice Dobrna, kar je bil očitno le slepilni manever, saj bi največji del kupnine plačal z zamikom, kupoprodajna pogodba pa tudi nikoli ni bila vpisana v štajersko deželno desko in so jo zavrgli, brž ko je Resniku uspelo »pomodriti rdečo kri«.[228] Na lastništvo Dobrne se je na Dunaju pač skliceval kot na uresničitev namere, da postane zemljiški gospod. Še več, ko je dvorna komora zavrnila tudi njegovo drugo prošnjo, se je smeli Celjan urno obrnil naravnost na cesarja Franca II. Ne da bi sploh omenil obe zavrnitvi, se je ponudil, da bo državi v primeru poplemenitve »iz čistega patriotizma« spregledal nekaj sto goldinarjev vračila obresti za posojilo, ki ji ga je tri leta prej dal sam namesto blagovnskih podložnikov, pomahal je še z originalno kupno pogodbo za Dobrno in se zavezal, da bo s koncem oktobra izstopil iz službe višjega uradnika na Gadollovih gospostvih. Čeprav dvorna komora cesarju »ni svetovala uslišanja prošnje«, je Franc II. v skladu s polnomočji ravnal po svoje in pristavil svoj podpis.[229] Tako so se 13. oktobra 1800 rodili pl. Resingeni (Edler von Resingen),[230] le poldrugo leto zatem, ko je bil spočet prvi otrok tedaj še neporočenih staršev in ko je bil pred vrati že drugi. Zakonca sta se še pred tem odselila z Blagovne v Celje in kmalu res začela na svojem. Na »lažni nakup« gospostva in zdravilišča Dobrna je vsa okolica zavestno pozabila, saj stari baron Avguštin Dienersperg najbrž ni z njim niti v sanjah mislil resno.[231] Pl. Resingenoma in njuni mladi družini je bilo treba najti drugo ustrezno domovanje in to se je ponujalo nedaleč stran. Leta 1802 je Resingen prišel do »rodbinskega gradu«, s katerim se je družina ponašala poldrugo generacijo. Od bratranca svoje žene Marije Jožefa barona Dienersperga je novopečeni plemič kupil gospostvo in graščino Tabor ter bližnji dvorec Socka, ki

[227] ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Resing von Resingen 1800, 4. 9. 1800–15. 10. 1800.

[228] Kupoprodajna pogodba: prav tam, 1. 5. 1800

[229] Prav tam, 25. 8. 1800, 4. 9. 1800–15. 10. 1800.

[230] Prepis plemiške diplome v: ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Ritterstand Resingen 1808, 13. 10. 1800, 23. 11. 1802. Prim. K. F. FRANK, *Standeserhebungen* (kot v op. 111) 163.

[231] V svojih spominih ni kupoprodaje omenil niti Resnikov svak Franc Ksaver baron Dienersperg, ki takih zadev ni puščal vnemar (prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 25–26).

sta dotlej pripadala drugi, »nevalvasorjevski« veji Dienerspergov.[232] Zdaj si je tudi na vse načine prizadeval pridobiti ustrezen ugled in »patriotske zasluge«, katerih pomanjkanje mu je dvorna komora očitala ob potegovanju za poplemenitev. Po petih letih v vlogi graščaka se je spet opogumil in zaprosil za viteški naslov, svojo prošnjo pa podkrepil z raznimi potrdili. Kot dobrega gospodarja, ki lepo ravna z lastnimi podložniki in podložniki svojega okraja, ima zasluge na področju zdravstva, trgovine in oskrbe med francoskim vdorom, se je po mnenju dvorne komore izkazal vrednega za napredovanje.[233] 24. oktobra 1808 je zase in potomce obeh spolov dosegel viteški naslov *Ritter von Resingen*,[234] se s tem statusno končno izenačil z nekdanjim delodajalcem, zdaj tako rekoč svakom Johannom Gadollo, in bil le še za (nikoli doseženo) stopnico pod tastom, »družinskim absolutistom« baronom Dienerspergom. Njegov naslov »Herr auf Weichselstätten und Einöd« je vseboval imeni dveh graščin v celjski okolici – Tabora in Socke, obeh nedaleč od Vojnika.

Čeprav taborski graščak je Resnik – Resingen pozimi živel v dobro uro oddaljenem rodnem Celju,[235] kjer so ga lahko zdaj vsi občudovali kot uspelega nekdanjega someščana in kjer se mu razen dveh rodili tudi vsi otroci. Dobro leto dni za *Jožefo Terezijo*, rojeno kot sad »prepovedane ljubezni« še na Blagovni, je prišla 24. januarja 1801 na svet *Ksaverija Terezija Marija*,[236] pozneje imenovana *Frančiška* (po zavetnici Frančiški Ksaveriji), prva, ki se je že rodila s plemiškim predikatom pl. Resingen. Ko pa je leto zatem njen pravkar poplemeniteni oče postal taborski graščak, se mu je zdelo primerno ali bržčas celo potrebno, da se tretji otrok rodi v domači graščini, in tako so *Terezijo* (*Terezijo Marijo Jožefo*) z gradu Tabor 7. oktobra 1802 kot edino krstili v Novi Cerkvi.[237] Naslednji štirje otroci so bili spet rojeni Celjani: 20. decembra 1804 je zagledal zimsko svetlobo neba nad mestom *Avgust Rihard Ignac*, 1. marca 1809 *Ignac Albin Jožef*, 5. januarja 1812 *Janez Nepomuk Melhior* in takoj za njim, 10. decembra istega leta 1812 še *Marija*. Nad Resingenovo družino, zlasti nad zetovim početjem, so bdeli ženini starši, vsaj če

[232] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 8, fol. 429. – Očitno je v istem deželnodeskinem vložku vsebovana tudi Socka, ki jo v deželni deski sicer pogrešamo, dokler ni postal leta 1835 lastnik sin Janez Nepomuk (Hauptbuch 26, fol. 43–45). Po deželni deski je namreč Pavel Ignac hkrati kupil Tabor z dvema uradoma in Socko, in to 30. junija 1802 (prav tam, 5. Quatern, Lit. B 27–30), tako da je pri krstu hčerke 7. oktobra 1802 upravičeno naveden kot lastnik obeh gospoščin (NŠAM, Matične knjige, Nove Cerkev, R 1784–1810, fol. 725). Po Schmutzu in za njim Pircheggerju naj bi imel Socko šele od leta 1817, vendar gre za pomoto (C. SCHMUTZ, *Historisch Topographische*s *Lexicon von Steyermark. Erster Theil*. Gratz : Verlag Kienreich, 1822, 311; H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 228). – Kupljena posest je bila precej obsežna. Tabor s pridruženima uradoma je imel dobrih 261 funtov dominikalnega donosa in 122 funtov rustikalnega, Socka pa 205 funtov dominikalnega in 93 rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 96, 157).

[233] ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Ritterstand Resingen 1808, 14. 9. 1807, 3. 3. 1808.

[234] K. F. FRANK, *Standeserhebungen* (kot v op. 111) 163.

[235] Da so Resingeni živeli v Celju pozimi, razkriva svak Franc vitez Gadolla (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 684, fol. 18').

[236] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1794–1801, fol. 131–132.

[237] NŠAM, Matične knjige, Nove Cerkev, R 1784–1810, fol. 725.

sodimo po krstnih botrih, baronih Dienerspergih – dedu Avguštinu in babici Jožefi.[238] Ignac, kot je Resnika–Resingena kratko imenovala njegova okolica, najbrž nikoli ni bil povsem sprejet v Dienerspergovo »žlahtno občestvo«, zelo pa ga je cenil svak Franc Ksaver (1773–1846), ki ga v spominih imenuje »odličen gospodar, razumen in na vseh področjih preizkušen višji uradnik ter pošten družinski oče«.[239]

Resingenova družina se je vzdrževala z dominikalno zemljo in podložniki svojih graščin, oddaljenih le dobro uro od okrožne prestolnice. Taboru in Socki se je leta 1815 kot Terezijina dediščina po očetu pridružil bližnji dvorec Ranšperk,[240] ki je tedaj že razpadal, imel pa je obsežno posest.[241] Končno je Resingen istega leta kupil še sosednjo graščino Frankolovo.[242] Nedavno poplemeniteni Resniki so torej na Celjskem v nekaj letih postali vidni zemljiški gospodje, ki jim je njihova okolica zato tem laže »odpuščala« neplemiško poreklo družinskega poglavarja.[243]

Od sedmih Resingenovih otrok so odrastli štirje – tri hčerke in sin, ostali pa so v kratkem času, med 1823 in 1825, drug za drugim pomrli, stari od 10 do 20 let.[244] Vsi trije sinovi, bodoči taborski gospodje, so obiskovali celjsko gimnazijo[245]

---

[238] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1801–1817, fol. 167–168, 309–310, 437–438, 475–476.

[239] ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 59; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 2) 26.

[240] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 577; prim. C. SCHMUTZ, *Historisch Topographisches* (kot v op. 15) 239.

[241] Ranšperška posest je bila obsežna, saj je imela po deželni deski 121 funtov in pol dominikalnega donosa ter dobrih 54 funtov rustikalnega (kot v prejšnji opombi). Sam Ranšperk je leta 1832 še stal, a je bil že brez strehe (I. OROŽEN, *Das Dekanat Neukirchen mit den Pfarren St. Leonhard in Neukirchen, St. Bartholomä in Hoheneck, Maria Himmelfahrt in Doberna, St. Peter und Paul in Weitenstein, St. Martin in Rosenthale, St. Joseph in Sternstein, St. Judok am Kozjak und U. L. Frau in Kirchstätten* (Das Bisthum und die Diözese Lavant, Theil 8), Marburg : Selbstverlag 1893, 340–342, 514).

[242] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 7, fol. 913; prim. C. SCHMUTZ, *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Viertel Theil*. Gratz : Verlag Kienreich, 1823, 85; H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 226. Frankolovska posest ni bila majhna, po deželni deski je imela namreč 66 funtov in pol dominikalnega donosa ter blizu 27 funtov rustikalnega (kot zgoraj).

[243] Ko je nadvojvoda Janez (Johann) Habsburški v letih 1810–1812 letoval v Rogaški Slatini in obiskoval okoliško gospodo, sta bila v njegovi družbi vsaj dvakrat tudi zakonca Resingen, katerih priimek je sicer zapisal Resinger (A. SCHLOSSAR, *Erzherzog Johanns* (kot v op. 92) 89, 103).

[244] 26. decembra 1823 je za sušico (*Lungenschwindsucht*) umrla 10-letna Barbara Marija, imenovana Babette, 3. decembra 1824 za sušično vročino (*Auszehrungsfieber*) 20-letni Avgust in 20. februarja 1825 za posledicami podobne bolezni (*Auflösungsfieber*) še 15-letni Ignac (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 193, 203 in 205). Da so se Resingeni tedaj čutili bolj Celjane kot graščake v vojniški okolici, priča pokop vseh treh otrok na celjskem pokopališču, ki ga izrecno omenja tudi njihov bratranec Franc vitez Gadolla (StLA; Handschriften, Gruppe 2, Hss. 704, fol. 21). Res pa je tudi, da so vsi otroci umrli pozimi, ko je družina prebivala v mestu.

[245] Najstarejši Avgust je začel obiskovati 1. (gramatikalni) razred leta 1817, mlajša dva Janez in Ignac pa sta se kot privatista vpisala leta 1822; v gimnazijski matrikuli so označeni kot Celjani (Zgodovinski arhiv Celje (= ZAC), ZAC/0845, I. gimnazija v Celju, fasc. 1, a. e. 1/2, Matrikula, s. p.).

in bili namenjeni bodisi za uradnike bodisi za študij. Nazadnje pa je Resingenov rod po moški liniji že z njimi izumrl, saj je tudi edini odrastli sin Janez Nepomuk ostal neporočen. Samo on je domala vse življenje ostal na Spodnjem Štajerskem, medtem ko so njegove tri sestre in mati po očetovi smrti sledile zgledu materinih sorodnikov baronov Dienerspergov in se preselile v štajersko prestolnico.

Resingenova »matična« graščina Tabor pri Vojniku okoli leta 1830 po Kaiserjevi Suiti (J. F. KAISER, Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev. Zbrala: Ivan Stopar, Primož Premzl. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999, št. 77)

Na Celjskem je Resingenova družina nazadnje prebivala v svoji taborski graščini, »rodbinskem gradu« jarih vitezov Resnikov, kamor se je iz Celja verjetno dokončno preselila po poroki prve hčerke Jožefe (1823) in treh zaporednih smrtih odraščajočih otrok (1823–1825).[246] Graščina je v tem času doživela tudi temeljito prezidavo in dobila skoraj današnjo podobo.[247] Vendar družina tu, lučaj od cesarske ceste Ljubljana–Gradec, ni dolgo uživala »podeželske idile«. Na Taboru je 12. marca 1833 za kapjo nenadoma umrl oče Ignac Pavel, star 68 let.[248] Jeseni naslednje leto je ob delitvi njegove zapuščine postal lastnik Tabora in Socke edini še živeči sin Janez Nepomuk,[249] Frankolovo pa so si vsi štirje otroci razdelili na enake dele.[250] Potem ko sta dom zapustili dve omoženi hčerki in se obe znašli v Gradcu, sta se v štiridesetih letih tja preselili tudi mati in tretja, neporočena hči, kolikor ni ta morda s sestro, ženo častnika, živela v Galiciji in na Ogrskem. Kakor

[246] NŠAM, Zapisniki duš, 0117 Nova cerkev, Nova Cerkev, K02 (1829–1834), s. p.; K10 (1834–1842), s. p.

[247] O prezidavi graščine Tabor: H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 226; I. STOPAR, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana : Založba Park Znanstveni tisk, 1992, 150.

[248] NŠAM, Matične knjige, Nova Cerkev, M 1784–1833, s. p., 12. 3. 1833.

[249] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 8, fol. 429; Hauptbuch 26, fol. 43.

[250] Prav tam, Hauptbuch 7, fol. 913.

koli, tako mati kot neomožena hči sta svojo življenjsko pot sklenili v mestnem središču Gradca. 73-letna mati *Terezija pl. Resingen, roj. baronica Dienersperg*, je preminila 29. decembra 1849 za oslabelostjo,[251] 68-letna hči *Frančiška pl. Resingen* pa kot zasebnica dve desetletji pozneje, 31. marca 1869 za kapjo.[252] Medtem ko je oče Ignac vitez Resingen pokopan v Novi Cerkvi, sta vdova in hči našli zadnji dom na graškem pokopališču St. Peter, v grobu, kjer počivajo Terezijini potomci Weis-Ostborni.[253]

Od sedmih Resingenovih otrok oziroma štirih odrastlih sta se poročili in imeli otroke le dve hčerki, v tretji generaciji pa se je potomstvo nadaljevalo zgolj po dveh otrocih najstarejše hčerke Jožefe, po njeni edini hčerki legitimno in po sinu lažno legitimno, dejansko nezakonsko.

Drugače kot mati in tri sestre je sin oziroma brat **Janez Nepomuk vitez Resingen** (1812–1885), zadnji moški potomec vitezov Resingenov, ostal na Spodnjem Štajerskem. Edini od treh sinov je odrastel, a ker se ni poročil, so »jari vitezi« Resingeni izumrli z njegovo smrtjo, če ne upoštevamo ženskih vej dveh njegovih sester. Kaže, da je Resingenov najmlajši študiral pravo in študij opustil kmalu po očetovi smrti.[254] Potem ko mu je pri 21-ih umrl oče, je Janez Nepomuk naslednje leto 1834 postal lastnik graščin Tabor in Socka ter skupaj s tremi sestrami četrtinski lastnik Frankolovega.[255] Kako da se dobro stoječi mladenič ni nikoli poročil, ostaja uganka, za razrešitev katere ne najdemo ničesar oprijemljivega niti pri sodobnikih – »rodbinskih kronistih«, njegovem stricu Francu Ksaverju baronu Dienerspergu in bratrancu Francu vitezu Gadolli. Taborska graščina, kjer je mladi vitez Resingen prebival, se je v prvih letih njegovega gospodarjenja opazno izpraznila. Sestra Terezija se je že leta 1834 omožila s častnikom in se kmalu zatem preselila v Gradec, tudi druga sestra Jožefa, vdova s štirimi otroki, je odšla živet v Celje in nato po ponovni poroki v štajersko prestolnico, kamor ji je sledila mati, z eno od Resingenovih žensk, očitno z Jožefo, pa je prav tako zapustila dom neporočena sestra Frančiška.[256] Premoženje, ki ga je vitez Resingen, celjski meščanski povzpetnik,

[251] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1849, s. p.; L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) 316. Mrliška matica ji pomotoma pripisuje 77 let.

[252] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1869, Nr. 71; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) 319.

[253] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 72. – O Resingenovem grobu v Novi Cerkvi tudi: B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« (kot v op. 149) 59.

[254] Ko bi študij končal, bi ga pozneje naslavljali z dr. prava. Knjiga gostov zdravilišča Rogaška Slatina ga ob njegovem prvem obisku poleti 1833 imenuje pravnik, odtlej pa je vedno le imetnik gospostva iz Tabora (B. CVELFAR, *Knjiga gostov Zdravilišča Rogaška Slatina 1823–1850* (Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje. Pričevanja arhivskih dokumentov 1). Celje : Zgodovinski arhiv, 2002, 152, 200, 217, 265, 297, 318, 427, 476). – Njegovo ime je v graški univerzitetni matriki najti leta 1827 ob vpisu v 1. letnik filozofije na liceju (UBG, Ms. 58-3, fol. 5').

[255] Gl. op. 249 in 250.

[256] Postopno praznjenje taborske graščine, v kateri je nazadnje ostal Janez Nepomuk sam s služinčadjo, je lepo vidno iz zapisnikov duš župnije Nova Cerkev (NŠAM, Zapisniki duš, 0117 Nova Cerkev, K02 (1829–1834), s. p.; K10 (1834–1842), s. p.; K26 (1843–1853), s. p.). – Časa bivanja posameznih članov družine na Taboru ne navaja prvi status animarum 1829–1834, vpisi za posamezna leta pa tudi v drugem statusu 1834–1842 ne sežejo dlje kot do leta 1839. Sestri

<table>
<tr><td colspan="4">Prve generacije Resingenove rodbine</td></tr>
<tr><td colspan="2">Ignac Pavel (Resnik) vitez Resingen
* 1765, Celje, † 1833, Tabor pri Vojniku</td><td colspan="2">Terezija baronica Dienersperg
* 1776, Dobrna, † 1849, Gradec</td></tr>
<tr><td colspan="4">por. 1799, Blagovna
7 otrok:</td></tr>
<tr><td>Umrli mladi:</td><td>4) Avgust
* 1804, Celje,
† 1824, Celje</td><td>5) Ignac
* 1809, Celje,
† 1825, Celje</td><td>7) Marija
* 1812, Celje,
† 1823, Celje</td></tr>
<tr><td colspan="4">Odrastli:</td></tr>
<tr><td>1) Jožefa por. Pauer in Carmasini
* 1800, Blagovna,
por. 1823 in 1841
v Celju,
† 1870, Gradec</td><td>2) Frančiška
* 1801, Celje,
neporočena,
† 1869, Gradec</td><td>3) Terezija por. Vetter von Doggenfeld
* 1802, Tabor,
por. 1834
v Novi Cerkvi,
† 1890, Celje</td><td>6) Janez Nepomuk
* 1812, Celje,
neporočen,
† 1885, Celje</td></tr>
<tr><td colspan="2">Jožefinih 6 otrok:
1) Ignac Gabrijel Pauer
* 1824, Celje,
† 1824, Celje
2) Gabrijel Pauer
* 1825, Velenje,
neporočen s 4 nezakonskimi otroki,
† 1882, Bosna (?)
3) Terezija Pauer por. Sterger
* 1826, Velenje,
por. 1842 v Gradcu,
† 1869, Sv. Ana pri Borlu
4) Ignac Pauer
* 1827, Velenje,
† 1828, Velenje
5) Jožef Pauer
* 1828, Velenje,
neporočen,
† 1862, Gradec
6) Friderik Pauer
* 1830, Celje,
neporočen,
† 1865, Gradec</td><td colspan="2">Terezijini hčerki:
1) Evgenija Vetter von Doggenfeld
* 1835, Tabor,
neporočena,
† 1908, Celje
2) Terezija Vetter von Doggenfeld
* 1837, Gradec,
neporočena, nazadnje izpričana v Celju,
† po 1908, neznano kje</td></tr>
<tr><td colspan="4">4 hčerke Terezije Sterger, roj. Pauer:</td></tr>
<tr><td>1) Gabrielle por. baronica Rokitansky
* 1843, Gradec,
por. 1872
v Gradcu,
† 1914, Gradec</td><td>2) Angela Sterger por. Weis von Ostborn
* 1844, Gradec,
por. 1869
v Gradcu,
† 1921, Zeltweg/
Zg. Štajerska</td><td>3) Henriette por. Mohr
* 1847, Gradec,
por. 1885 v Rivi
del Garda, Tirolska
(Italija)
† 1917, Lipnica/
Leibnitz</td><td>4) Olga por. Taiti
* 1851, Gradec,
por. 1875
v Gradcu,
† 1912, Rovereto,
Tirolska (Italija)</td></tr>
<tr><td colspan="4">Danes živijo potomci vseh štirih sester Sterger</td></tr>
</table>

ustvaril v pol stoletja, od zgodnjih začetkov v uradniški službi na Blagovni do svoje smrti, je dedičem neprimerno hitreje spolzelo iz rok. Vsi štirje so najprej leta 1844 prodali Frankolovo.[257] Janez Nepomuk, ki je vse bolj postajal priletni stric, se ni najbolje znašel v letih po zemljiški odvezi, zdaj brez podložnikov, in je najprej leta 1852 Moritzu von Görgerju prodal zadolženo taborsko graščino, čez tri leta pa grofu Mensdorf-Poulliju še Socko.[258] Med obema prodajama so Resingeni leta 1854 unovčili tudi Ranšperk, nekoč Dienerspergovo posest, ki so jo sin in tri hčerke leta 1850 podedovali po umrli materi.[259] Hčerke so bile zdaj tako ali tako v Gradcu, Janez Nepomuk pa se je preselil na Dobrno,[260] kjer je postal lastnik rodne graščine svoje matere in sosednje Dobrnice, dveh graščin, ki sta bili do leta 1851 last njegovega bratranca Ferdinanda barona Dienersperga in sta po kratki prekinitvi v tujih rokah postali Resingenovi. Živahni zdraviliški kraj, Resingenu nedvomno dobro znan še iz otroštva, se je Janezu Nepomuku očitno tako prikupil, da je po prodaji obeh graščin pri Vojniku odkupil leta 1855 od grofa Kolovrata obe še do nedavna Dienerspergovi graščini na Dobrni. Graščinska posest Dobrnice nedaleč od Dobrne je ostala v njegovih rokah petnajst let do prodaje leta 1870,[261] medtem ko se je moral od Dobrne, rojstne graščine svoje matere, ločiti že po slabem desetletju, leta 1864.[262] Še prej je leta 1857 prodal tudi graščinsko poslopje Dobrnica z novo pivovarno,[263] ki jo je prav on opustil in kjer si je dotlej z novogradnjami in ureditvijo

Frančiška in vdova Jožefa sta zadnjič navedeni leta 1838 po vmesni prekinitvi leta 1837, Jožefina sinova Jožef in Friderik pa v tej knjigi samo do leta 1836, ko sta šla v celjske šole.

[257] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 7, fol. 912. – H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 226, zmotno navaja Ignaca Pavla viteza Resingena kot lastnika vse do leta 1870. Po J. Orožnu je bil leta 1856 lastnik Karl Henn (J. OROŽEN, Zgodovina *Celja* (kot v op. 76) 317), čigar ime najdemo kot Resingenovega naslednika tudi v: I. OROŽEN, *Das Dekanat Neukirchen* (kot v op. 241) 543.

[258] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 8, fol. 429; LT II, Hauptbuch 26, fol. 43. Prim. H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 226, 228; netočna je navedba, da je Resingen ostal lastnik Socke do leta 1864 (prav tam, 228).

[259] V deželni deski so med letoma 1850 in 1854 navedeni kot lastniki enakih deležev (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 577).

[260] V statusu animarum župnije Nova Cerkev 1843–1853 je pri Taboru že vpisana družina novega lastnika in Resingenovo ime prečrtano (NŠAM, Zapisniki duš, 0117 Nova Cerkev K26 (1843–1853), s. p.). Neposredno zatem ga srečamo v zapisniku duš župnije Dobrna, in sicer kot stanovalca kar dveh graščin – Dobrne in Dobrnice (NŠAM, Zapisniki duš, 0030 Dobrna, K03 (1848–1857), str. 148 in 214).

[261] Resingen je posesti pridobil s kupoprodajnima pogodbama 28. 9. in 1. 10. 1855. Naslednji lastnik Prokop pl. Zeidler je Dobrnico kupil 30. 3. 1870 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 193–194; Hauptbuch 8, fol. 429). Kot poseben zemljiškoknjižni vložek se je od Dobrnice ločilo graščinsko poslopje s pivovarno in drugimi poslopji, ki jih je Resingen prav tako hkrati z graščinama kupil od grofa Kolowrata, jih že 27. junija 1857 prodal, 15. maja 1866 spet kupil od že tretje lastnice, svoje sestrične Kajetane grofice Hoyos, roj. baronice Dienersperg, ter nazadnje sočasno z graščinsko posestjo leta 1870 prodal Zeidlerju (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 32, fol. 591).

[262] Dobrna je bila 19. maja 1864 prodana Adolfu in Sidoniji pl. Leyritz (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 1339); prim. H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 221.

[263] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 32, fol. 591.

parka krajšal čas in lepšal bivanjsko okolje. Brez obeh graščin si je poslej pomagal zgolj z vinogradi in drugimi zemljišči.[264] Česar koli se je torej vitez Resingen lotil, je šlo prej ko slej navzdol in mu izpolzelo iz rok. Nazadnje mu je preostala le še politika, kot nova priložnost v njegovih zrelih letih. Pri petdesetih se je dal leta 1862 v celjskem kmečku okraju izvoliti za štajerskega deželnega poslanca, a je s poslanskega mesta že naslednje leto odstopil.[265] V tem času ali malo pozneje je zaznamoval javno življenje na Dobrni, kjer so ga v šestdesetih letih izvolili za župana, tako kot že pred njim njegovega pokojnega bratranca Ferdinanda barona Dienersperga. Janko Orožen pravi o Janezu Nepomuku kot županu, da »je sicer imel za prednike teharske Resnike, a je kot plemič in graščak že bil ponemčen«.[266] Glede na nacionalno usmerjenost bi ga sicer upravičeno morali imenovati z nemškim imenom *Johann Nepomuk Ritter von Resingen*. Na Dobrni je ostal očitno tudi še potem, ko je leta 1870 prodal posest in ni več županoval. Do leta 1878, ko mu je bilo 66 let, ga tam namreč srečujemo kot krstnega botra.[267] Morda se je sicer že nekoliko prej preselil v rodno Celje, kjer je ob njegovi smrti 24. marca 1885 živela vsaj njegova sestra Terezija Vetter von Doggenfeld, verjetno pa tudi že obe njeni neporočeni hčerki.[268] Srce Janeza Nepomuka se je ustavilo zaradi kapi, ko mu je bilo 73 let in je stanoval v najetem stanovanju v Graškem predmestju.[269]

Njegova smrt seveda ni ostala neopažena. Poleg osmrtnice, ki so jo v celjski *Deutsche Wacht* objavile sestra in nečakinji, so se ga celjski Nemci spomnili tudi z nekrologom, v katerem je osvetljenih še nekaj plati njegovega življenja in osebnosti. »Zadnji predstavnik domačega plemstva«, ki je preminil po dolgem trpljenju, naj bi po besedah lokalnega časnika spadal med »najpriljubljenejše in najbolj simpatične osebnosti« (na Celjskem). Čeprav se zadnja leta ni več mogel udejstvovati v javnem življenju, je ostajal »eden najzvestejših članov stranke« in je ob vsaki priložnosti izrazil svoje »nemško-napredno prepričanje«. Pisec nekrologa ni pozabil poudariti, kako so ga spoštovali tudi »naši današnji nacionalni nasprotniki« (Slovenci), kar naj bi dokazovala izvolitev za deželnega poslanca v celjskem kmečkem okraju (davnega) leta 1862. Ob smrti se je izkazal tudi kot velik dobrotnik, saj je za javno dobro, raznim političnim in humanitarnim društvom, zapustil 10.000 goldinarjev, od tega 6.000 zavetišču za zapuščene otroke. Pokopali so ga v »družinski grobnici« v Novi Cerkvi.[270] Zanimivo je dejstvo, da sta nečakinji stričevo ime pozneje

[264] Razmere na Dobrnici je leta 1861 opisal njegov bratranec Franc vitez Gadolla v rokopisnem orisu Dobrne (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240 (1124), fol. 9–9', 11).

[265] B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« (kot v op. 149) 57–58.

[266] J. OROŽEN, *Zgodovina Celja II* (kot v op. 139) 116.

[267] Od leta 1861 do 1872 se sicer v matičnih knjigah kot krstni boter vseskozi naslavlja z »Gutsbesitzer«, nato pa do 1878 brez stanovske oznake (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, R 1848–1866, fol. 96, 105, 123, 138, 159; R 1867–1888, fol. 11, 48, 65, 78, 102, 112).

[268] B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« (kot v op. 149) 58.

[269] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1879–1886, fol. 256.

[270] *Deutsche Wacht* X, Nr. 25, 26. 3. 1885, 6. – Na str. 9 so objavile osmrtnico sestra Terezija Vetter von Doggenfeld in njeni dve hčerki. – Podatek o pokopu v družinsko grobnico navaja tudi mrliška matica župnije Nova Cerkev (NŠAM, Matične knjige, Nova Cerkev, M 1863–1891, fol. 232).

ovekovečili tudi na materinem nagrobniku, le kakšna dva metra od Resingenovega družinskega nagrobnega spomenika, kjer je njegovo ime že bilo vpisano.

Dva nagrobnika Janeza Nepomuka viteza Resingena na steni župnijske cerkve v Novi Cerkvi (foto: B. Golec, julij 2009)

Vztrajno brskanje po virih ni ne potrdilo ne ovrglo domneve, da so pri Janezu Nepomuku nazadnje živele njegova sestra **Terezija Vetter von Doggenfeld** (1802, Tabor – 1890, Celje) in njeni neporočeni hčerki, ki so za stricem objavile osmrtnico. A kot bomo videli, pri njem niso prebivale kontinuirano in zagotovo ne dolgo pred njegovo smrtjo. Terezijino življenje je bilo sploh polno skrivnosti, ki so je samo še poglabljala odkritja tega, kar so sodobniki pisali o njenem proslulem soprogu **Antonu (Antalu) Vetter von Doggenfeldu** (1803, Mestre pri Benetkah – 1882, Budimpešta).[271] Odkritje Terezijinega nagrobnika v Novi Cerkvi je vse dotedanje hipoteze o njeni usodi postavilo na glavo. Čeprav je imel Doggenfeld ob smrti v Budimpešti ženo Aranko, je osem let za njim umrla Terezija navedena na nagrobniku v Novi Cerkvi kot »vdova honvedskega generala«, pa čeprav svojega moža najverjetneje ni videla nikoli več po usodnem letu 1848. Vetter von Doggenfeld je bil sploh svojevrstna osebnost. Ambiciozni sin v Pešti rojenega častnika in Benečanke se je s Terezijo pl. Resingen oženil 26. novembra 1834 v Novi Cerkvi, ko sta oba že prestopila trideset let. Tedaj nadporočnik, tudi sam šele druga generacija poplemenitencev – plemiški naslov je namreč leta 1822 dobil njegov oče –, je »viteško« hčerko Terezijo s Tabora odpeljal s seboj, najprej v Gradec, kjer je v času poroke

[271] O Tereziji in njeni družini gl. podrobno v: B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« (kot v op. 149) 55–58.

služboval. Tam je med drugim sedem let kot profesor poučeval v kadetnici, dokler ga ni službena pot leta 1839 odvedla v Galicijo. Še v Terezijini domači graščini Tabor se je zakoncema 13. oktobra 1835 rodila hči *Evgenija* (*Evgenija Antonija Terezija Barbara*), 1. aprila 1837 pa v Gradcu *Terezija – Rezi* (*Terezija Barbara Jožefa*).[272] Oče Anton se je medtem vzpenjal po častniški hierarhiji in že s činom podpolkovnika dočakal izbruh marčne revolucije. Prestop na madžarsko stran ga je bliskovito povzdignil do podmaršala, poveljnika glavnine madžarske vojske in celo namestnika vojnega ministra, po porazu Madžarov pa ga je avstrijsko sodstvo hotelo povišati še za eno stopnjo – s smrtno obsodbo, izrečeno v odsotnosti. Skoraj dve desetletji je kot emigrant prebival po raznih evropskih državah in v Ameriki, stopil leta 1866 ponovno na vojaško in politično prizorišče, po avstrijsko-ogrski nagodbi in aboliciji pa se je lahko »z vsemi častmi« vrnil na Ogrsko. Postal je svetovalec ministrskega predsednika Gyule Andrássyja, prebival v Bratislavi in Budimpešti in tam čaščen umrl 26. julija 1882 v 80. letu življenja. Celo nenaklonjeni Wurzbachov biografski leksikon, ki ga sicer imenuje »ogrski uporniški general«, mu v času, ko je bil v emigraciji (1858), priznava temeljito vojaško znanje, odločnost in osebni pogum. Revolucija leta 1848, če ne že predrevolucionarni čas, je tedaj še avstrijskega častnika Vettra von Doggenfelda ločila tudi od družine, žene in dveh deklic. Vsaj tri desetletja je preživel v odkritem zakonolomu z novo življenjsko družico, ki je bila po njegovi smrti deležna gmotne podpore ogrske vlade.

Neprimerno manj vemo o usodi njegove prave žene Terezije in obeh hčerk. V krajih slovenske Štajerske, kjer so prebivali njuni sorodniki, viri o njih molčijo vse do smrti brata oziroma strica viteza Resingena leta 1885. Lahko bi živele kjer koli ali pa so se nehote skrivale za naslovi svojih sorodnikov v Gradcu. V naslovnikih samostojnih stanovalcev mesta Gradec se mati in mlajša hči pojavljata sporadično. Ni ju še leta 1862, ko v naslovniku tudi ni Terezinega svaka barona Carmasinija.[273] Vse tri Doggenfeldove ženske so leta 1866 v Gradcu izpričane ob posebnem ljudskem štetju kot »tujke«, torej brez domovinske pristojnosti v štajerski deželni prestolnici.[274] Ime matere Terezije, označene kot zasebnice (*Privat*), najdemo zatem v naslovnikih na dveh različnih naslovih v letih 1867 in 1871, nato pa po prekinitvi (1877) ime starejše hčerke Evgenije, stanujoče v letih

[272] V svojem prispevku iz leta 2010 sem datum in kraj Evgenijinega rojstva označil kot neznana ob domnevi, da je prišla na svet v Galiciji, kjer je leta 1839 služboval njen oče. Iskanje po vojaških matičnih knjigah – v eno takih je namreč vpisan krst njene sestre – ni dalo rezultatov. Ko je leta 1908 v Celju umrla, pa niti njena sestra ni natanko vedela, kdaj leta 1839 (!) in kje se je rodila; kot domnevni kraj rojstva so v mrliško matico pisali Vojnik, kar se je pokazalo kot netočnost (B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« (kot v op. 149) 55, 60). Pozneje se je izkazalo, da bi bilo treba Evgenijino rojstvo iskati v krstni matici župnije Nova cerkev, in to štiri leta prej, že leta 1835 (NŠAM, Matične knjige, Nova Cerkev, R 1825–1842, fol. 1150).

[273] Prim. *Adressbuch 1862* (kot v op. 178).

[274] STAG, Konskriptionsbuch 1866 St–Z einheimische, s. p.; Viertel Landhaus, H. Nr. 244–310, Landhaus No. 245). Datum in letnica rojstva sta pravilna le pri materi, pri obeh hčerkah pa sta letnici za eno leto zamaknjeni (1836 in 1838), čeprav sta datuma točna. Glede na to, da so imele Vetter von Doggenfeldove ženske na stanovanju nekega ovdovelega zastopnika z Ogrskega, človeka modre krvi, bi lahko sklepali, da ni minilo veliko časa, odkar so se same priselile iz Translitvanije.

1878 in 1879 na tretjem naslovu in s poklicem vezilja (*Stickerin*).[275] Zdi se, da so bile ob stričevi smrti v Celju šest let pozneje vse tri nekje v njegovi bližini. Tri leta zatem, leta 1888, so zapuščene Vetter von Doggenfeldove, nedvomno tudi z dediščino po stricu, tam kupile hišo v Graškem predmestju, nedaleč od njegovega zadnjega prebivališča. Terezija, zdaj ne samo slamnata, ampak tudi uradno vdova honvedskega generala, ki svojega moža skoraj gotovo ni nikoli videla v generalski uniformi, je tu 3. februarja 1890 preminila za starostno oslabelostjo in našla tri dni pozneje večni počitek ob severni cerkveni steni v Novi Cerkvi. Hčerki sta ostali v Celju, a sta morali hišo že leta 1894, po slabih šestih letih lastništva prodati, ker sta ob nakupu plačali le tretjino kupnine, deset tisočakov za poplačilo dolga pa jima je zmanjkalo. Pomagalo jima ni niti najemanje vedno novih posojil, zdaj z nemškim zdaj s slovenskim predznakom, kajti očitno sta se pri finančnih poslih dodobra ušteli. Do leta 1908 sta obe stanovali v Celju, nazadnje nekje na Dolgem Polju. Starejša Evgenija je 23. januarja 1908 v 73. letu preminila v celjski bolnišnici za pljučnico. Majhna osmrtnica, ki jo je v lokalni *Deutsche Wacht* objavila njena 71-letna sestra Terezija – Rezi, pa je zadnje, kar je bilo o tej drugi Valvasorjevi potomki še mogoče ugotoviti. Umrla ni v Celju in pokopali je niso ne pri sestri na mestnem pokopališču ne pri materi v Novi Cerkvi. Če je doživela zlom monarhije, tedaj stara že nad osemdeset let, se je morda preselila v Avstrijo, kjer pa je vsaj v njenem rodnem Gradcu ni najti.[276]

Zgodba o »plemenitih celjskih sestrah« Vetter von Doggenfeld, ki sta živeli v skromnih razmerah in sta se nemara obe, zagotovo pa ena, preživljali z vezenjem, je zanimiva predvsem zaradi nenavadnega razpleta ugotavljanja usode njune družine. »Gosposka revščina«, ročno delo in osamljenost v mestu ob Savinji nekoliko spominjajo na usodo njunega starega strica Franca Ksaverja barona Dienersperga (1773–1846), ki ga je sto let prej, pregnanega iz očetove hiše, med drugim v Celju prav z ročnim delom vzdrževala bodoča nevesta baronica Adelsteinova. Da se sestri Vetter von Doggenfeld nista poročili, je razumljivo glede na nesrečno materino usodo in materialno nepreskrbljenost, ki je pač ni mogel odtehtati prazen plemiški naslov.

Generacija pred njima, brat in tri sestre Resingen, so ostali precej povezani tudi potem, ko so se njihove življenjske poti razšle. Janez Nepomuk je zadnja leta bržkone sprejel pod svojo streho Terezijo in njeni neporočeni hčerki, ki so nato v Celju ostale. Prav verjetno so ga obiskovale že prej na Dobrni, vsaj v letih, ko so živele v Gradcu. Kaže tudi, da sta se samskemu vitezu v petdesetih ali zgodnjih

[275] *Adreß und Geschäfts-Handbuch 1867* (kot v op. 143) 249; *Neues Adreßbuch und Geschäfts-Handbuch für die Landeshauptstadt Graz 1871*. Graz : Leykam-Josefsthal, 1871, 89; *Neues Adreß- und Geschäfts-Handbuch nebst vollständigem Häuserschema der Landeshauptstadt Graz 1877*. Graz : Leykam-Josefsthal, 1877, 200; *Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender für das Jahr 1878 mit vollständigem Häuserschema*. Graz : Ferd. Mayr, 1878, 276; *Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender für das Jahr 1879*. Graz : Gutenberg, 1879, 276. – Teh podatkov še ni v podrobni obravnavi življenjske poti Terezije Vetter von Doggenfeld (B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« (kot v op. 149) 55–58).

[276] B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« (kot v op. 149) 60–61. – Upoštevana je Evgenijina medtem ugotovljena dejanska starost ob smrti, ki je v citirani objavi drugačna (68 let).

šestdesetih letih na Dobrni za nekaj časa pridružila najstarejša sestra Jožefa in njen drugi mož baron Carmasini, sicer živeča v Gradcu.[277] Okoli prijaznega in simpatičnega brata in strica Johana se je torej ponovno pletlo družinsko gnezdo, tudi ko je zadnji vitez Resingen vse bolj izgubljal vidna znamenja svojega »viteštva«, najprej dve družinski graščini pri Vojniku in nato obe pozneje kupljeni dobrnski.

Z vidika zgodovinskih virov je bila nekakšna tiha družinska spremljevalka njihova neporočena sestra **Frančiška pl. Resingen** (1801, Celje – 1869, Gradec), morda v resnici sploh ne tako neopazna osebnost. Domačo taborsko graščino je očitno zapustila skupaj s sestro Jožefo leta 1838 ali 1839,[278] preden se je Jožefa v Celju ponovno omožila in se z družino preselila v Gradec (1841). Frančiška bi potem lahko živela v Gradcu bodisi pri Jožefini družini bodisi skupaj z leta 1849 umrlo materjo, že v štiridesetih letih ne nazadnje tudi v Galiciji in nato neznano kje pri sestri Tereziji Vetter von Doggenfeld.[279] V Gradcu je namreč prvič izpričana šele ob ljudskem štetju 1866, ko je živela pri omenjeni sestri in nečakinjah.[280] Vse so kot zasebnice (*Privatin*) stanovale v najetem stanovanju v Sackgasse, v mestnem središču.[281] Frančiška je v isti hiši 31. marca 1869 umrla za kapjo, stara 68 let,[282] nedaleč stran od tam, kjer je dvajset let prej zatisnila oči njena mati[283] in s katero počiva v skupnem grobu na graškem šentpetrskem pokopališču.[284]

---

[277] Franz baron Carmasini je naveden šele v graškem mestnem naslovniku za leto 1867 (*Adreß und Geschäfts-Handbuch 1867* (kot v op. 143) 73)), v prejšnjem naslovniku za leto 1862 pa njegovo ime med samostojnimi prebivalci mesta pogrešamo (*Adressbuch 1862* (kot v op. 178)). Morda je izpuščen pomotoma ali pa sta z ženo tedaj prebivala pri njenem bratu vitezu Resingenu na Dobrni, na kar prejkone kaže dejstvo, da je Jožefa tam v letih 1861 in 1862 dvakrat izpričana kot krstna botra (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, R 1848–1866, fol. 96, 105).

[278] V zapisniku duš župnije Nova Cerkev je njuna navzočnost zadnjič zabeležena v letu 1838 (NŠAM, Zapisniki duš, 0117 Nova Cerkev, K26 (1843–1853), s. p.).

[279] Njen bratranec Franc vitez Gadolla je sicer v svojem nedatiranem rokopisu med letoma 1855 in 1862 zapisal, da živijo sestre Janeza Nepomuka viteza Resingena (*seine Schwestern*) v Gradcu, ne pa tudi, koliko sester in katere (StLA, Handschriftensammlung, Gruppe 2, Hss.704, fol. 21'). Zanesljivo je bila tedaj tam le Jožefa, por. Carmasini.

[280] STAG, Volkszählung 1866, K Viertel Landhaus, H. Nr. 244–310, Landhaus No. 245). – Vendar njenega imena v indeksu k ljudskemu štetju ni najti ne med domačimi ne med »tujimi« prebivalci mesta (STAG, Konskriptionsbuch 1866 P–Sch einheimisch; Konskriptionsbuch 1866 O–S fremdenzuständig). Devet let prej, ob ljudskem štetju 1857, ko so v Gradcu kot domači, torej tja pristojni prebivalci navedeni vsi člani družine njene sestre Jožefe Carmasini, Frančiškino ime prav tako pogrešamo (STAG, Konskriptionsprotokoll 1857 R (einheimisch) in enako v mestnem naslovniku iz leta 1862, v katerem zaman iščemo tudi svaka Carmasinija, tedaj bržčas z ženo stanujočega na Dobrni (gl. op. 277). In vendar ni izključeno, da je bila Frančiška vseskozi v Gradcu, kar bi lahko sklepali iz navedbe njenega bratranca Franca viteza Gadolle (gl. prejšnjo opombo).

[281] V mestnem naslovniku za leto 1867 sta med samostojnimi prebivalci mesta vsaka posebej, a na istem naslovu, navedeni tako Frančiška Resingen kot Terezija Vetter von Doggenfeld (*Adreß- und Geschäfts-Handbuch 1867* (kot v op. 143) 184, 249), ki nista bili lastnici hiše (o lastniku Eduardu baronu Hagnu: prav tam, 8).

[282] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1869, No. 71.

[283] Terezija baronica Resingen je 29. decembra 1849 umrla na naslovu Sackgasse 236 (prav tam, Sterbefälle 1849, s. p.).

[284] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 72.

V Gradcu je, nasprotno, od vnovične možitve leta 1841 do smrti živela najstarejša sestra **Jožefa baronica Carmasini, roj. pl. Resingen, vdova Pauer** (1800, Blagovna – 1870, Gradec), verjetno sicer s krajšo prekinitvijo na Dobrni.[285] Jožefa je sploh edina od sedmih Resingenovih otrok, ki je imela tudi vnuke in katere razvejano potomstvo živi še danes. Ni pa imela sreče z otroki, saj so od štirih odrastlih – rodila jih je šest – trije umrli še pred njo, hči tragične smrti, četrti, edini, ki je mater preživel, pa je bil ob njeni smrti v zaporu. Prav duševno trpljenje zaradi otrok je 70-letno Jožefo bržkone položilo tudi v grob. 13. julija 1870 je preminila za možgansko kapjo,[286] v njenem rodu sicer precej pogostim vzrokom smrti. A če tej Resingenovi najstarejši hčerki že ni bilo postlano v prvem zakonu z bankrotiranim velenjskim graščakom Pauerjem, se ji je gotovo veliko bolje godilo v drugem, dasi soprog, bolehni baron Carmasini, ni bil petičen, ampak je večji del življenja živel od skromne podporočniške pokojnine. V petdesetih letih je v Gradcu sicer posedoval hišo, vendar na obrobju starega mesta in ne prav dolgo.[287] Družinsko izročilo je še več kot sto let po njegovi smrti pomnilo, da so ga pastorki zelo cenili.[288] Preminil je 24. januarja 1876 za možgansko ohromelostjo v 67. letu življenja,[289] potem ko jih je skoraj 32 preživel v pokoju. Jožefa, ki je upravičeno veliko pričakovala od svojih otrok, zlasti od dveh obetavnih sinov in tudi od »dobro« omožene hčerke, je v zadnjih letih okusila veliko grenkobe, ko jih je drugega za drugim izgubila. V tolažbo so ji sicer ostale štiri vnukinje po hčerki Tereziji, ki si je sama vzela življenje, zato pa ji je bilo v veliko breme in skrb neurejeno življenje najstarejšega sina Gabrijela.

Jožefa je šla od Resingenovih otrok prva od doma, pri 23-ih, ko so jo 20. aprila 1823 v domačem Celju omožili z **Gabrijelom Alojzom Pauerjem** (1792–1831), osem let starejšim neplemičem, a dedičem gospostva Velenje.[290] Pauer, ki ga tudi poznavalci velenjske preteklosti poznajo samo kot prehodnega posestnika gradu z neznano življenjsko zgodbo, ostaja še vedno nekoliko skrivnostna oseba. Na svet je prišel 20. februarja 1792 v Celju, kot sin (nekdanjega) upravitelja gospostva Novo Celje, po rodu iz Voitsberga pri Gradcu.[291] Oče je nekaj mesecev po sinovem

[285] Gl. op. 277. – Zakonca Carmasini sta v Gradcu izpričana tako ob ljudskem štetju leta 1857 kot 1866 (STAG, Konskriptionsprotokoll 1857 (einheimisch) C K, s. p.; Konskriptionsbuch 1866 (einheimisch), A–F, s. p.).

[286] DAG, Altmatriken, Graz–Münzgraben, Sterbebuch V 1866–1894, pag. 112.

[287] Kot hišni posestnik hiše št. 813 (nova št. 1066), je izpričan ob ljudskem štetju 1857 (STAG, Konskriptionsprotokoll 1857 (einheimisch), s. p.). Leta 1862, ko ga v mestnem naslovniku ni, je bila hiša že v drugi lasti (*Adressbuch 1862* (kot v op. 178) 139), leta 1867 pa Carmasini ni naveden med hišnimi posestniki, kar bi bilo glede na naslov bivanja nedaleč od stolnice (Burggasse 17) tudi precej nenavadno (*Adreß- und Geschäfts-Handbuch 1867* (kot v op. 143) 73).

[288] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlössser* (kot v op. 133) 71.

[289] DAG, Altmatriken, Graz–Münzgraben, Sterbebuch V 1866–1894, pag. 297.

[290] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, P 1804–1826, fol. 246.

[291] Prav tam, R 1784–1794, fol. 114. – Krstna matica razkriva samo imeni staršev – Gabrijela in Terezije, roj. Czernozai (*Chernoutzi*), ter imeni botrov, dveh zakoncev-zakupnikov. Da je bil Gabrijel Pauer, preden je kupil gospostvo Velenje, upravitelj Novega Celja, navaja Franc vitez Gadolla, bratranec njegove poznejše snahe Jožefe pl. Resingen (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 735, fol. 8', 14). Njegov izvor iz Voitsberga pri Gradcu so razkrili šele genealoški zapisi potomca dr. Franza Mahnerta iz Edelsgruba pri Gradcu (kopije v arhivu avtorja).

rojstvu kupil skupaj z Velenjem gospostvi Limbar in Švarcenštajn, urad Skorno in Marijino imenje v Velenju.[292] Gabrijel Alojz po smrti očeta (1814) in edine sestre Antonije (1817)[293] vsaj po štajerski deželni deski ni nikoli uradno postal naslednik očetovih posesti, ampak so šle te leta 1829 na izvršbeno dražbo, ko so bili kot lastniki še vedno vpisani njegovi že pokojni starši.[294] Nesrečni razplet so zakrivila hipotekarna bremena, ki so se namnožila v zadnjih letih, potem ko so bila v času lastništva Gabrijela st. še zelo zmerna. Na Pauerjevo posest je najprej leta 1818 sedel fiskalni urad, ki se je v imenu dvorne komore razglasil za dediča po Antoniji Pauer, umrli brez dedičev.[295] Od leta 1826 so se množila vedno nova bremena, od kazni za utajeni davek do najetih posojil pri zasebnikih. Slednjič je Alojz Gabrijel kot hipoteko uveljavljal svoj dedni delež po očetu, da bi si zagotovil vsaj tega.[296] Pauerjevemu potomcu dr. Brunu Brandstetterju (1893–1994), ljubiteljskemu zgodovinarju iz Gradca, gre verjeti, da Gabrijel Alojz Pauer ni bil kos upravljanju posesti, ni pa z ničemer potrjena trditev, da je izvršbo sprožil Pauerjev stric, očetov brat Johann, lastnik gospostva Hrastovec v Slovenskih goricah. Brandstetter navedbe ni podprl z navedbo vira, kakor tudi ne letnice Pauerjeve zgodnje smrti 1831, za katero je za zdaj prav on edini vir.[297] Obubožani nekdanji velenjski graščak je torej po prisilni prodaji posesti živel le še kakšni dve leti. Umrl je neznano kje in zapustil ženo Jožefo s štirimi majhnimi otroki, starimi od enega do šestih let.[298]

[292] Gabrijel Pauer je 27. novembra 1792 kupil navedeno posest od globoko zadolženega Vincenca grofa Sauerja (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, 8. goldener Quatern, B 6–10). Na podlagi naknadno sestavljene nove poročne pogodbe z dne 19. marca 1799 je vdova Terezija leta 1819 dosegla vpis solastništva (prav tam, LT II, Hauptbuch 7 fol. 653; Urkundenbuch, Tom 40, fol. 319–321'). Točne podatke o lastništvu navaja I. OROŽEN, *Das Dekanat Schallthal mit den Seelsorgestationen St. Georgen in Skalis, St. Martin bei Schalleck, St. Johann am Weinberge, St. Egid bei Schwarzenstein, St. Pankraz in Ober=Ponikl, St. Michael bei Schönstein, St. Peter in Zavodnje und St. Andrä in Weißwasser* (Das Bisthum und die Diözese Lavant, Theil 5), Graz : Selbstverlag, 1884, 277, medtem ko se Schmutz in Pirchegger motita (C. SCHMUTZ, *Historisch Topographisches* (kot v op. 242) 596; H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 76) 209, 211).

[293] Gabrijel Pauer je preminil pred 14. oktobrom 1814, ko je dala vdova v deželno desko vpisati poročno pogodbo (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom 14, fol. 40'–42'). Tudi po B. Brandstetterju je Pauer umrl leta 1814 (B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 55, 57). Njegovo smrt in smrt žene Terezije zaman iščemo v mrliški matici župnije Škale, v katero je sodil velenjski grad, kakor tudi v matici sosednje župnije Šmartno v Velenju (NŠAM, Matične knjige, Škale, M 1790–1829; M Ind 1785–1837.) Iz škalskih matic je mogoče povzeti le smrt komaj 18-letne hčerke Antonije, omožene s stotnikom Janezom Nepomukom Sojko, in njune nekaj tednov stare hčerke, ki sta druga za drugo umrli spomladi 1817 (NŠAM, Matične knjige, Škale, M 1790–1829, pag. 92, 93; rojstvo hčerke: R 1809–1837, pag. 37).

[294] StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 7, fol. 653.

[295] Prav tam, Hauptbuch 7, fol. 667.

[296] Prav tam, fol. 679–680; nadaljevanje: Hauptbuch 17, fol. 583–590.

[297] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 55.

[298] Njegova smrt ni vpisana v mrliških maticah nobene spodnještajerske župnije, kjer je živelo njegovo in ženino sorodstvo (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, Ind M 1757–1834, M 1808–1834; Nova Cerkev, M 1784–1833; Dobrna, M 1830–1862; Šentjur pri Celju, M 1785–1836; Sv. Rupert v Slovenskih goricah, M 1815–1844). Še ne štiridesetletnega Pauerja je smrt nemara prehitela kje na poti ali na zdravljenju.

Pauerjeva družina je tako le nekaj let in v veliki negotovosti uživala status graščakov velenjskega gradu, na katerem so se rodili štirje od šestih otrok. Prezgodaj rojeni prvorojenec *Ignac Gabrijel* je zagledal luč sveta še v Celju 14. janarja 1824 in že po dveh urah izdihnil.[299] V Velenju je 6. julija 1825 prišel na svet *Gabrijel Ignac*, skrajšano Gabrijel, ki je svoji družini pozneje prizadejal največ gorja. Za njim so se starši 18. septembra 1826 razveselili *Terezije*, katere življenje se je v zrelih letih končalo tragično, 10. septembra 1827 *Ignaca*, umrlega po dobrem letu dni 24. septembra 1828, tri mesece po izgubi tega otroka pa se jim je 23. decembra 1828 kot zadnji na velenjskem gradu rodil *Jožef Edvard*.[300] Že po finančnem polomu in nedolgo pred očetovo smrtjo je prišel v Celju na svet še zadnji, 2. marca 1830 rojeni *Friderik*.[301]

Po soprogovi smrti ali še pred tem se je vdova Jožefa zatekla k svoji družini na Tabor pri Vojniku, kjer sta v župnijskih zapisnikih duš poleg nje navedena le mlajša sinova,[302] ne pa tudi hči Terezija, ki je medtem s sedmimi leti začela hoditi v dekliško šolo v Celju,[303] in Gabrijel, učenec tamkajšnje glavne šole. Isto šolo in potem celjsko gimnazijo sta v tridesetih letih obiskovala tudi Jožef in Friedrik,[304] kar bo eden od razlogov, da se je konec tridesetih let preselila v Celje še mati.[305] Medtem so si Resingenovi razdelili dediščino po leta 1833 umrlem očetu in Jožefa je s tem prišla do sredstev, ki so ji pri 41-ih omogočila vnovično poroko. Njen devet let mlajši izbranec, v Pragi rojeni 32-letni podporočnik **Franz Michael baron Carmasini** (1809–1876) namreč v zakon ni prinesel drugega kot plemiški naslov. Poročila sta se v Celju 30. junija 1841[306] in se najverjetneje takoj in z vsemi otroki

[299] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1817–1840, pag. 193; M 1808–1834, fol. 194.

[300] NŠAM, Matične knjige, Škale, R 1809–1837, pag. 69, 74, 79, 87; prav tam, M 1790–1829, pag. 119. – V mrliški knjigi ima umrli deček neupravičeno plemiški predikat *v(on) Pauer*, napačna pa je tudi navedba starosti: 15 dni namesto eno leto in 14 dni.

[301] NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1817–1840, fol. 339.

[302] V status animarum 1829–1834 je Jožefa vpisana naknadno s sinovoma, ki jima daje knjiga ljubkovalni imeni *Pepi* in *Fric* (NŠAM, Zapisniki duš, 0117 Nova Cerkev, K02 (1829–1834), s. p.). V naslednji knjigi status animarum sta njuni imeni že povsem uradni: *Joseph* in *Friedrich*, vpisana pa sta samo do leta 1836 (prav tam, K10 (1834–1842), s. p.), dokler nista šla v Celje v šolo.

[303] Slovenski šolski muzej, Arhiv, fasc. 81, Izkazi glavne šole v Celju 1827–1869, izpitni izvleček dekliške šole 1834.

[304] 8-letni Gabrijel Pauer, sin vdove, je vstopil v prvi razred glavne šole leta 1834; v drugem semestru leta 1836 se mu je v katalogih učencev kot prvošolec pridružil 8-letni brat Jožef, naslednje leto, ko je bil Gabrijel v tretjem razredu, čeprav na šoli že četrto leto, pa je začel obiskovati 1. razred še Friderik, ki je prvo leto dohitel Jožefa in leta 1839 skupaj z njim končal tretji razred (ZAC, ZAC/0868, Mestne šole Celje, fasc. 2, 2/71; fasc. 3, 3/73–82). Gimnazijska matrikula je manj natančna, saj navaja le vpise dijakov: leta 1838 Gabrijela in 1840 Jožefa, medtem ko v njej ni Friderikovega imena (ZAC, ZAC 845, I. gimnazija v Celju, fasc. 1, a. e. 1/2, Matrikula, s. p.).

[305] Jožefa se je v Celje odselila leta 1838 ali 1839, z njo pa najbrž tudi sestra Frančiška; obe sta namreč v knjigi status animarum navedeni pri taborski graščini do vključno leta 1838, po prekinitvi leta 1837 (NŠAM, Zapisniki duš, 0117 Nova Cerkev, K10 (1834–1842), s. p.).

[306] NŠAM, Matične knjige, Celje – sv. Danijel, P 1826–1845, fol. 127. – Podatek o poroki razkriva tudi hipoteka na dvorec Ranšperk, vpisana v deželno desko na podlagi izročilne pogodbe,

preselila v Gradec, kjer je Carmasini služboval.[307] Jožefa v drugem zakonu ni imela otrok, saj je bila ne nazadnje že v letih.[308]

Štirje otroci iz prvega zakona, ob materini možitvi stari od 11 do 16 let, so bili s spodnještajerskih graščin in iz okrožnega glavnega mesta Celje presajeni v velemestno okolje, kjer se najstarejši Gabrijel ni znašel v skladu s pričakovanji svoje okolice in je bil domačim najbrž že tedaj v breme in »pokoro«. Šolanje na gimnaziji je nadaljeval in ga leta 1846 zelo uspešno končal samo Jožef.[309] Friderik je pri 14-ih vstopil v graško kadetsko četo,[310] ravno v letu 1844, ko so njegovega šele 35-letnega očima podporočnika Carmasinija zaradi bolezni upokojili,[311] komaj 16-letno Terezijo pa so zelo kmalu po preselitvi v Gradec omožili, in sicer v slogu »cvetja v jeseni« s 35-letnim doktorjem prava Francem Stergerjem s Kranjskega.[312]

Najprej si poglejmo, kakšna je bila usoda mlajših dveh bratov Pauer, ki sta bila ob materini smrti leta 1870 oba že pokojna.[313] Malo vemo o zgodaj umrlem **Jožefu** (1828–1862), doktorju prava. Po končani graški gimnaziji je tam od leta 1849 študiral pravo,[314] nato pa očitno služboval v kakšni odvetniški pisarni, saj njegovega imena ni v deželnih in državnih šematizmih.[315] Izpričan je ob ljudskem štetju 1857, ko je imel stalno bivališče na naslovu svojega očima Carmasinija, a ni rečeno, da je tam res tudi prebival.[316] Umrl je v 34. letu 12. maja 1862 v Gradcu za

ki jo je 12. februarja 1841 ob Jožefini vnovični poroki izstavila njena mati; hčerki je namenila 6.000 goldinarjev kapitala, od katerega je smela ta porabiti letne obresti v višini 300 goldinarjev (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 580, No. 12).

[307] Po Carmasinijevi častniški karakteristiki je imel od leta 1841 dalje štiri pastorke (ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 101, 27 IR, 1841, 1842, 1843).

[308] Prim. indekse krstnih knjig graških mestnih in predmestnih župnij za obdobje 1835–1889 (DAG, Index zu Taufmatriken).

[309] Šestletno gimnazijo, na katero je s celjske presedlal leta 1841 (UBG, Ms. 58–3 (1827–1876), fol. 68), je leta 1846 zaključil s samimi odličnimi ocenami (StLA, Akademisches Gymnasium Graz, K 100, H 291, s. p.).

[310] ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 248, 37 IR; Grundbuchblätter, K 2486, 37. IR, Heft 20, S. 41.

[311] ÖStA, KA, Grundbuchblätter, K 1779, 27. IR., Heft 22, S. 78.

[312] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Dom, Trauungen 1842, Nr. 28.

[313] Zapuščinski spis za Jožefo baronico Carmasini je bil ključni kažipot za nadaljnje raziskovanje njenega potomstva. Ob njeni smrti je bil živ le še sin Gabrijel, tedaj v zaporu, in štiri potomke druge generacije, hčerke Terezije Pauer, por. Sterger (StLA, Bezirksgericht Graz, D 929/1870, 21. 7. 1870).

[314] Na graški akademski gimnaziji ga kot edinega od treh bratov srečujemo od leta 1841 do 1846 (gl. op. 309). Bilo bi logično, da je šolanje nadaljeval na graškem liceju. Na univerzi ga najdemo med naknadno vpisanimi študenti leta 1849 (UBG, Ms. 58-3 (1827–1876), fol. 123).

[315] Prim. avstrijske državne šematizme (*Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*. Wien : Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1856; 1858, 1859) in štajerska deželna šematizma (*Handbuch vom Kronlande Steiermark.* Gratz : A. Leykam‘ s Erben, 1851; *Handbuch von Steiermark für das Jahr 1855*. Graz : A. Leykam‘ s Erben, 1855).

[316] Jožef je v indeksu k ljudskemu štetju naveden skupaj z bratoma in s kazalko, da gre za Carmasinijeve pastorke (STAG, Konskriptionsprotokoll 1857 (einheimsch), B P, s. p.). Popisnice so ravno za ta del Gradca izgubljene. Njegov brat Friderik je bil tedaj častnik v Italiji, kar pomeni, da bi lahko zunaj Gradca živel tudi Jožef.

možgansko ohromelostjo, mrliška matica pa je edini vir o tem, da je končal študij prava.[317] Poročil se ni in tudi (legitimnih) potomcev ni zapustil.[318]

Tako kot njega pogrešamo v materinem zapuščinskem spisu najmlajšega **Friderika** (1830–1865) in njegove morebitne potomce. Upravičeno, saj je umrl pet let prej, 29. maja 1865 v Gradcu, star 35 let in samski.[319] Veljal je za precej obetavnega častnika, a so ga bremena vojaške službe očitno zlomila. Njegov nagel vzpon po karierni lestvici je bil povezan z udeležbo pri osvojitvi Benetk leta 1849, pri samo 20-ih letih je že dosegel časti nadporočnika, nakar je ostal v Italiji polnih deset let do 1859 in šele tedaj spet napredoval. Nadporočnika Friderika Pauerja označuje vojaška karakteristika kot prizadevnega in uspešnega, značajnega, dobrodušnega in z veliko darovi. Bil naj bi spoštljiv do nadrejenih, prijateljski in ustrežljiv do sebi enakih, do podrejenih pa pravičen in skrben, sposoben dobro voditi četo in poučevati. Od jezikov je dobro govoril nemško in slovensko (*windisch*), za službene potrebe tudi zadovoljivo madžarsko. Visokega, vitkega, močnega in nasploh zdravega je zgodaj pestila le kratkovidnost, toda nazadnje so ga pri 33-ih iz zdravstvenih razlogov upokojili.[320] Po skoraj dvajsetih letih vojaške službe se je s činom stotnika 1. razreda vrnil v Gradec in že poldrugo leto zatem preminil v deželni bolnišnici za možgansko paralizo.[321]

Če je bil Friderik Pauer lahko v ponos svoji družini in se je tudi njegova sestra »dobro« omožila, je njun brat **Gabrijel Pauer** (1825–1882?) postal in najverjetneje do konca ostal »enfant terrible« širše rodbine. Ni naključje, da ga je, drugače kot mlajša brata, še dolgo pomnilo družinsko izročilo. Pravnuk njegove sestre dr. Bruno Brandstetter (1893–1994) je pri svojih 95-ih zapisal, da je bil Gabrijel »notoričen goljuf in zadolževalec« (*ein notorischer Betrüger und Schuldenmacher*), okoli leta 1870 zaprt v graški kaznilnici Karlauu.[322] A tudi brez tega bolj medlega spomina bi Gabrijelovo neurejeno življenje kljub skromnim virom izdali dve ključni pomenljivi dejstvi. Prvič, kot zapornik v Karlauu se je »ovekovečil« v zapuščinskem spisu svoje matere, in drugič, njegova lažna soproga je leta 1876 uradno zaprosila za popravek priimka in vpisa očetovstva za svojo dvajsetletno hčerko Gabrielle Pauer, čeprav je bilo dekle Gabrijelova biološka hči, in ne hči moškega, s katerim je bila njena mati vseskozi omožena.[323] Še več, Gabrijel Pauer in njegova zunajzakonska partnerka, omožena Theresia Hoffory, sta imela vsaj štiri nezakonske otroke, od

[317] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–St. Leonhard, Sterbefälle 1862, s. p., No. 62.

[318] StLA, Bezirksgericht Graz, D 929/1870, 21. 7. 1870.

[319] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–St. Anton (Landeskrankenhaus), Sterbefälle 1865, pag. 10.

[320] ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 248, 37 IR; Grundbuchblätter, K 2486, 37. IR, Heft 20, S. 41.

[321] ÖStA, KA, Pensionsprotokoll, Band 39; DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–St. Anton (Landeskrankenhaus), Sterbefälle 1865, pag. 10.

[322] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlössser* (kot v op. 133) 105–106. – B. Brandstetterju se je sicer pripetila napaka, da je pomešal Gabrijelove osebne podatke s podatki njegovega strica. Pomotoma ga je namesto za brata svoje prababice razglasil za brata njene matere in mu dal ime »Gabriel R. v. Resingen«.

[323] DAG, Bischöfliches Ordinariat, 1876, No. 3835, 25. 10. 1876.

katerih sta tri dala ob krstu vpisati kot lastne zakonske, pri četrtem pa so podatki v krstni matici sploh povsem zlagani.

Razen tega, da je bil v zaporu, je tako povsem verodostojen komaj kateri podatek o Gabrijelu, najden v graških virih. Potrjeno ni niti, da bi bil res kdaj (pomožni) uradnik graškega državnega knjigovodstva,[324] kot je navedel ob krstu treh svojih nezakonskih otrok med letoma 1853 in 1856. Morda se je kratek čas vrtel v kakšni nižji državni službici ali pa je svojo ljubico o tem preprosto nalagal. Theresia Hoffory (1818) je bila neuradna ločenka, hči dacarja iz župnije St. Peter am Ottersbach, in žena knjigoveza Friedericha Hofforyja, s katerim se je le nekaj let po poroki (1841) razšla in se »samska« preselila v Gradec. Tu je spoznala »tedaj že odpuščenega uradnika pri knjigovodstvu«, sedem let mlajšega Gabrijela Pauerja, s katerim sta v središču mesta navzven živela kot zakonca Pauer.[325] Prvi otrok s tem priimkom, *Josef Gabriel*, je prišel na svet 8. junija 1853, drugi, *Johann Nepomuk Gabriel*, 17. maja naslednje leto in umrl že po sedmih dneh, nato pa 28. aprila 1856 *Gabrielle* (*Gabriela Francisca Maria*),[326] ki smo jo že srečali. Krsta njunega četrtega in zadnjega (?) otroka ne bi nikoli našli v graških krstnih maticah, ko ne bi v bližnji vasi Starba 27. maja 1860 umrl uradno 17 dni star rejenec iz Gradca z imenom *Rudolf Pauer*, vpisan v mrliško matico kot »zakonski sin Gabrijela Pauerja, slaščičarja in zasebnega uradnika v Gradcu«.[327] Očitna sta navidezna zakonca Pauer prišla v Gradcu na tako slab glas, da si otroka nista več drznila poslati h krstu kot lastnega, ampak pod lažnim imenom Rudolf Prebelitsch.[328] Ob smrti je imel Rudolf sicer skoraj dva meseca, ne le 17 dni, kar bi bila lahko druga premišljena laž njegovih staršev. Morda se tudi ni zgodilo prvič, da sta otroka dala v rejo v podeželsko okolje.[329]

Kakor koli, njune štiri otroke so v graške matice vpisali kot zakonske s priimkom Pauer in bili so biološki otroci Valvasorjevega potomca, polihistorjevega štirikrat pravnuka Gabrijela Pauerja. O poznejši usodi odrastle Gabrielle (1856) in domnevno odrastlega Josefa Gabriela (1853) nismo dobro poučeni, tako da ni gotovo, ali je ta veja polihistorjevih potomcev z njima ugasnila ali ne. Težko je tudi karkoli sklepati o Gabrijelovih odnosih z otrokoma, saj niti o njem ne vemo veliko. V graških mestnih naslovnikih njegovo ime pogrešamo, ni ga zaslediti niti

[324] Prim. *Handbuch vom Kronlande Steiermark* (kot v op. 315) in *Handbuch von Steiermark* (kot v op. 315).

[325] Po njenih lastnih izjavah pred štajerskim namestništvom leta 1876 (StLA, Statthalterei, K 993, No. 14278/1876, 26. 9. 1876).

[326] DAG, Altmatriken, Graz–Hl. Blut, Taufbuch XXX 1850–1857, pag. 201, 250, 347; Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1854, pag. 11; DAG, Bischöflicher Ordinariat, 1876, No. 3835, 25. 10. 1876.

[327] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–St. Peter, Sterbefälle 1860, pag. 60.

[328] V isti ulici, sedem številk od njunega zadnjega znanega domovanja, naj bi se 29. marca rodil Rudolf, sin kuharice Mathilde Prebelitsch, pri čemer je krstitelj očitno slutil prevaro in vpisal omenjeno nezakonsko mater kot domnevno (*angeblich*) (DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Geburten 1860, fol. 11).

[329] Ali je kateri otrok živel pri njiju v Gradcu, ne razkrijejo popisnice ljudskega štetja 1857. Štetje je zajelo samo v Gradec pristojne, t. i. domače prebivalce, med katere ni sodila Terezija, Gabrijel pa se je spretno prikril oziroma spremenil v neporočenega Antona Bauerja, vpisanega skupaj z obema drugima bratoma, Friderikom in Jožefom, pri svojem očimu Carmasiniju (STAG, Konskriptionsprotokoll 1857 (einheimsch), B P, s. p.; C K (einheimisch), s. p.).

med slaščičarji, kar naj bi bil ob smrti sina leta 1860. Do leta 1866, ko je prestajal zaporno kazen v bližnji kaznilnici Karlau, ni o njem znanega nič določnega,[330] tako tudi ne, kdaj se je razšel s Theresio. Bržčas že leta 1860, ko se je ta s hčerko mudila v Straßu in je njen pravi mož izvedel za otroka.[331] Ko se je Gabrijel Pauer leta 1871 vrnil iz karlauske kaznilnice, je svojega očima barona Carmasinija tožil za skromno dediščino po materi, ki je domnevno še obstajala in mu pripadala. Samega sebe je označil kot v Gradcu živečega človeka »brez pomoči, sredstev in ubogega«, a za odvetnika je očitno še našel »prihranke«. Naslednje leto, ko je pravda še tekla, je Gabrijel za zdaj zadnjič potrjen kot živ.[332] Po zapisanem družinskem izročilu potomcev njegove sestre je domnevno umrl leta 1882 v Bosni.[333] Kaj je tam počel, se morda pehal za »posli« ali se vrinil v kakšno državno službico v komaj okupirani balkanski deželici, ostaja odprto vprašanje.[334] Enako tudi, kje se je zadrževal leta 1876, ko je njegova »nekdanja žena«, zdaj spet Theresia Hoffory, ob pristanku svojega zakonitega moža dosegla uradni popravek hčerkinih podatkov v krstni matični knjigi. Dvajsetletna Gabrielle Pauer je tako brez težav postala Gabrielle Hoffory, ker je bila njena mati v času njene zaploditve in rojstva omožena s Hofforyjem, ter ne glede na to, da je živela v divjem zakonu in da njen soprog ni bil otrokov biološki oče. Zadnji znani podatki o materi Theresii in hčerki Gabrielli Hoffory so iz leta 1892, ko je mati, izdelovalka oblek, ponovno kratek čas živela v Gradcu s svojo 36-letno neomoženo hčerko *Gabrielle* brez znanega poklica. Sled za njima se je še tisto leto kot po čudežu zabrisala tudi v mestni prijavno-odjavni kartoteki – brez odjave bivališča.[335] Ni izključeno, da je približno desetletje zatem, med letoma 1900 in 1903, prebival v Gradcu njun sin oziroma brat *Josef Gabriel* (roj. 1853), a le v primeru, da se je res rodil leta 1853 v Gradcu, kot je navedeno v kartoteki prebivalcev, in da so njegov priimek pisali Bauer namesto Pauer, kar ne bi bilo nenavadno, saj se je dogajalo že pri Gabrijelu. Leta 1900 se je neki 47-letni v Gradcu rojeni Josef Bauer priselil iz Unterpremstättna v mestni okolici, se tu preživljal kot hlapec in po treh letih neznano kam odšel, še vedno neporočen.[336]

[330] Gabrijelovo ime najdemo ob ljudskem štetju leta 1866 med kaznjenci (STAG, Konskriptionssbuch 1866, O–S fremdzuständig, s. p.). Gradivo kaznilnice Karlau je ohranjeno šele od leta 1900 dalje (dopis Justizanstalt Graz-Karlau avtorju 13. 5. 2009), prav tako je za ta čas uničeno gradivo deželnega sodišča za kazenske zadeve (StLA, Findbehelf Landesgericht für Strafsachen Graz).

[331] StLA, Statthalterei, K 993, No. 14278/1876, 26. 9. 1876.

[332] StLA, Bezirksgericht Graz, D 929/1870, 6. 7. 1871, 23. 12. 1871, 13. 1. 1872.

[333] Genealoški zapiski v arhivu dr. Franza Mahnerta, Edelsgrub pri Gradcu, kopije v arhivu avtorja.

[334] Poizvedovanje za njim v sarajevskem državnem arhivu in za bosanskohercegovskimi šematizmi v nacionalni biblioteki ni dalo nobenih sadov.

[335] STAG, MPG, Meldekartei, Knr. 271, Hoffory Theresia. – Theresia Hoffory je kot »Private« izpričana v graških mestnih naslovnikih med letoma 1877 in 1884 ter ponovno 1891 (*Neues Adreß- und Geschäfts-Handbuch 1877* (kot v op. 275) 143; *Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender 1878* (kot v op. 275) 276; *1879* (kot v op. 275) 182; *Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender für das Schaltahr 1880*. Graz : Gutenberg, 1880, 202; *1881*, 205; *1882*, 224; *1883*, 211; *1884*, 220; *1891*, 256). V drugih naslovnikih njenega imena ni.

[336] V graški prijavno-odjavni kartoteki 1892–1925 sta navedena dva Josefa Bauerja, rojena leta 1853 v Gradcu (STAG, MPG, Meldekartei, Knr. 25, Bauer Josef). Tega leta sta bila

Čudna pota, kot jih je ubiral Gabrijel Pauer, sin graščaka z velenjskega gradu, so se prejkone nadaljevala pri hčerki Gabrieli oziroma morda pri obeh otrocih, če je odrastel tudi Josef Gabriel.

Povsem drugačno, na videz zelo urejeno, bogato in ugledno življenje je imela Gabrijelova edina sestra in v Resingenovi rodbini edina iz te generacije, katere potomstvo se potrjeno nadaljuje do danes. **Terezija Pauer, por. Sterger** (1826–1869), je 14. novembra 1842 pri dobrih 16-ih letih postala soproga doktorja prava in kmalu zatem odvetnika **dr. Franca Stergerja** (1807–1888), rojenega na Kranjskem, v graščinici Brest pri Igu.[337] »Kranjski dohtar Stergar«, ki ga je v Gradec privedel študij prava,[338] je bil za obubožano gosposko dekle napol plemiškega rodu in s še

v graških župnijah krščena samo Josef Gabriel Pauer in Josef Bauer (DAG, Indizes zu Grazer Taufmatriken), drugi na desnem bregu Mure. Drugi v prijavno-odjavni kartoteki navedeni Josef Bauer s krajem rojstva Gradec in letnico 1853 je nesporno umrl pri 40-ih leta 1893. Datum smrti je namreč naveden tudi v rojstni matični knjigi (DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz-St. Andrä, Geburten 1853, pag. 5; Matriken-Zweitschriften, Graz–St. Anton (Landeskrankenhaus), Sterbefälle 1893, pag. 43).

[337] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz-Dom, Trauungen 1842, Nr. 28. – Rojstvo Franca Stergerja 10. decembra 1807 je vpisano v krstno matico župnije Ig (Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL), ŽA Ig, R 1805–1812, fol. 16). Njegovi starši »gospod« Anton Sterger (St(e)rgar) in »gospa« Marija roj. Učan, so v graščini Brest prebivali vsaj od leta 1794, ko se jim je tu rodil prvi znani otrok (zadnji leta 1812), iz matičnih knjig pa ni mogoče razbrati njihovega poklica oziroma stanu, ker teh podatkov pri starših krščencev ni in ker Stergerji niso nikoli izpričani kot krstni botri (prav tam, R 1784–1794, fol. 120; R 1794–1805, fol. 12, 37, 57, 71; R 1812–1818, fol. 3). Poročna knjiga za župnijo Ig iz tega časa ni ohranjena. – Podatki B. Brandstetterja, da je bil Frančev oče prej poštni mojster v Sv. Križu pri Trstu in od 1798 na Razdrtem, niso točni, saj se ne ujemajo s kronologijo in so enaki kot za Stergerjevega svaka (B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 201–202). Anton Sterger naj bi graščinico Brest (Ebenporten) kupil od družine Portner, medtem ko naj bi njegova soproga Ana Marija izvirala iz družine leta 1695 poplemenitenih Utschanov s predikatom »auf Khutschhoff« (prav tam, 201, 205; o poplemenitvi K. F. FRANK, *Standeserhebungen* (kot v op. 111) 145). Viri v resnici ne potrjujejo njenega plemenitega stanu. Po danes nepreverljivih ugotovitvah ižanskega župnika F. Štembala s konca 19. stoletja naj bi bila Marija Učan domačinka, leta 1793 omožena s priseljencem Antonom Stergerjem (NŠAL, ŽA Ig, II Status animarum Pfarre Ig ab anno 1700, pag. 307). Kako in kdaj je Sterger prišel do lastništva graščinice, ni pojasnjeno, ker kot taka ni vpisana v kranjsko deželno desko (ARS, AS 315, Deželna deska za Kranjsko, indeks). Pozna jo sicer že Valvasor, in sicer kot zgrajeno poznega leta 1664 (J. V. VALVASOR, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach, 1689, XI, 124–125), pozneje pa je bila le navadna huba gospostva Ig (Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiška knjiga, k. o. Tomišelj, gl. knj. 201–300, vl. 216). Deželnodeskino posest imenje Studenec, prej urad Codellijevega gospostva Thurnau, je Sterger kupil šele leta 1803 (ARS, AS 315, Deželna deska za Kranjsko, gl. knj. I, fol. 234, 235), ko je z družino že desetletje prebival v Brestu. Leta 1826 je v franciscejskem katastru označen kot tamkajšnji graščak – »Gutsbesitzer in Wröst« (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 296, k. o. Tomišelj, abecedni seznam lastnikov, 12. 2. 1826), ob smrti leta 1833 pa kot lastnik imenja Brest in posestnik – »Inhaber der Gült Ebenporten und Realitäten Besitzer« (NŠAL, ŽA Ig, M 1818–1840, fol. 127). M. Smole v svojem delu o kranjskih graščinah graščine Brest sploh ne obravnava (M. SMOLE, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982).

[338] Sterger, leta 1807 rojeni Kranjec iz Bresta (*Carniol. Ebenporten*.) je v prvem letniku prava v Gradcu izpričan leta 1826 (UBG, Ms. 58-2, fol. 246). Pred tem je leta 1824 končal ljubljansko gimnazijo (Ž. ČRNIVEC, *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana : Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999, 374).

ubožnejšim očimom-baronom, resnično »odlična partija«. Toda Gabrijela z njim ni bila srečna, tudi če ji je postavil pravljični dvorec (vilo) na robu mesta, slovel kot eden največjih graških odvetnikov in se prerinil v visoko družbo. Skoraj dve desetletji starejši mož ji namreč ni bil zvest, kar je bil eden, če ne glavni razlog za njeno prostovoljno smrt. Poslovila se je v 43. letu, ko so bile hčerke stare od 18 do 26 let in je bil na poti prvi vnuk, rojen prav na dan njenega pogreba.

Zakoncema Francu in Tereziji Sterger, ki sta najprej živela v Sackgasse in se še pred rojstvom drugorojenke preselila na še bolj ugledno Herrengasse, se je rodilo pet hčerk, od katerih je ena takoj po rojstvu umrla. Sledile so si takole: 21. decembra 1843 *Gabrielle – Jella* (*Gabriele Rosalia Francisca*), 9. decembra 1844 *Angela* (*Angelica Theresia*), 7. januarja 1846 v sili krščena deklica brez imena, 26. januarja 1847 *Henriette* (*Henrica Barbara Maria*) in 16. oktobra 1851 *Olga* (*Olga Theresia*), ta rojena že v gradiču oziroma vili Schönau na robu mesta.[339] Enonadstropni gradič Schönau (*Schönau-Schlößl*) v historičnem, romantičnem slogu, že zunaj sklenjene pozidave, je Sterger začel graditi leta 1850. Tu je družina živela, dokler se niso hčerke pomožile, nakar je ovdoveli Sterger gradič leta 1879 prodal in se vrnil v mesto.[340] V Gradcu je imel sicer eno največjih odvetniških pisarn s številnimi koncipisti, temu ustrezno na prestižni lokaciji v Admontergassel.[341] O življenjskem slogu zakoncev Sterger priča med drugim izbira krstnih botrov: zadnjima hčerkama sta botrovali graščakinja pl. Prothasijeva in grofica Galler.[342]

Posebno pozornost pritegne spominski zapis njunega pravnuka Bruna Brandstetterja (1893–1994), ki med drugim kaže na Stergerjevo proslovensko usmeritev in povezanost z rodno Kranjsko. Brunu naj bi njegova babica, Stergerjeva drugorojenka Angela Weis von Ostborn (1844–1921), pogosto pripovedovala, da »je bila kot mlado dekle prva, ki je na nekem javnem koncertu v Ljubljani pela slovenske pesmi (nekega zdravnika dr. Ipavitza)«, in to tedaj, ko je »slovensko govorila samo služinčad«.[343] Kako dobro si je vnuk zapomnil njeno pripoved, bodo morda kdaj razkrili zapisi o ljubljanskih čitalniških nastopih, vsekakor pa je vredno omeniti, da je graški sodnik Brandstetter pomnil dogodek še več kot 120 let pozneje, leta 1988, pri svojih 95-ih letih. Koliko se je njegov praded Sterger sicer angažiral za slovensko idejo, ostaja odprto. Ni izključeno, da je bil leta 1848 blizu graški »Sloveniji«. Prav tako ne bi presenečalo, če bi hčerke znale slovensko. Tako Sterger kot žena Terezija Pauer sta vendar izšla iz slovenskega oziroma dvojezičnega nemško-

[339] DAG, Altmatriken, Graz–Hl. Blut Taufbuch XXIX 1843–1849, pag. 41, 83, 128, 175; Graz–Münzgraben, Taufbuch VII 1846–1852, fol. 185. – Prim. B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlössser* (kot v op. 133) 105.

[340] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 107.

[341] Prav tam, 105.

[342] Gl. op. 339.

[343] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 200. – Znanstvo med odvetnikom dr. Stergerjem in graškim zdravnikom in poznejšim primarijem dr. Benjaminom Ipavcem je utegnilo biti več kot le površno. Ne nazadnje je bil Ipavec (1829–1908) vrstnik in v celjskih šolah tako rekoč sošolec Terezijinih bratov Jožefa in Friderika Pauerja. Ko sta brata leta 1839 končala 3. letnik, je bil Benjamin v istem letniku privatist (ZAC, ZAC/0868, Mestne šole Celje, fasc. 3, 3/82).

slovenskega okolja. Ne gre dvomiti, da je v njunem graškem domu prevladovala nemščina, a sta zakonca nemara poskrbela za ustrezen jezikovni pouk svojih štirih hčerk. Ne nazadnje je imel odvetnik Sterger med strankami Slovence in ga kot pravnega zastopnika srečamo tudi v slovenskem delu dežele.[344] Poleg tega sta z ženo pri Borlu na robu Haloz kupila gosposko podeželsko hišo, ki je za družino Sterger postala kraj nesrečnega spomina.[345]

Od štirih hčerk se je prva omožila omenjena pevka slovenskih pesmi Angela. Stara 25 let je 9. februarja 1869 v Gradcu stopila pred oltar z doktorandom prava Johannom Weisom, rojenim na Dunaju.[346] Glede na rojstvo njunega prvega otroka natanko dva meseca pozneje sklenitev tega zakona nekako ni potekala po družbenih normah, neznanka pa ostaja, kdo ali kaj je poroko oviralo. Tisto leto so se dogodki v Stergerjevi in širši Resingenovi družini kar prehitevali. V samo dveh mesecih od 9. februarja do 9. aprila sta se zvrstila dva vesela in dva žalostna. Poroki drugorojenke Angele, najsi je bila ovirana ali izsiljena, a vendar vsaj za nekatere srečen dogodek, sta v razmiku samo nekaj dni sledili dve smrti. V Gradcu je v velikem tednu 31. marca za kapjo preminila Terezijina 68-letna neporočena teta Frančiška pl. Resingen,[347] šest dni zatem, 6. aprila, pa si je 43-letna Terezija Sterger na obrobju Haloz sama vzela življenje. Ko so jo tri dni pozneje na graškem šentpetrskem pokopališču položili k počitku, je njena hči Angela Weis v Benetkah, najverjetneje na poročnem potovanju in pred pričakovanim rokom, rodila sina Friedricha.[348] Koliko gre za naključje in koliko je bil porod morda posledica šoka po prejetju telegrama o materini smrti, bi lahko povedali samo rodbinski kronisti. Veliko bolj bije v oči nekaj drugega. Ko pravega vzroka Terezijine smrti ne bi skoraj 120 let pozneje razkril njen pravnuk Bruno Brandstetter, bi obveljalo, da je na družinski posesti pri Sv. Ani (Veliki Vrh) nedaleč od gradu Borl podlegla možganski kapi. Še več, če kraj smrti ne bi ostal v družinskem izročilu, bi zavedla še ena neresnica iz graške mrliške matice: da je namreč pokojnica umrla v Gradcu. Pravi razlog njene smrti ni bil nikjer zapisan in je javnosti vsaj uradno ostal prikrit.[349] Pravnuk je o Terezijini usodi zapisal: »Vse kaže, da ni bila srečna ob možu, ki je bil zelo zaposlen s svojim poklicem in ji tudi ni bil zvest. /…/ Leta 1869 je odpotovala v majhno vas Sv. Ana ob vznožju mrakobnega gradu Borl ob Dravi. /…/ 6. aprila 1869 je (tam) storila samomor.«[350] Ne gre prezreti, da je v tistem času že prestajal

[344] Oglas okrajnega sodišča v Arvežu/Arnfelsu, objavljen v *Grazer Zeitung* 11. 4. 1868, 275, govori na primer o sodnem naroku v neki hiši v Spodnji Kapli na Kozjaku, razpisanem na zahtevo posestnice nepremičnine, ki jo je zastopal dr. Sterger.

[345] Zakonca Sterger sta hišo s posestjo, nekoč last lastnikov Borla, kupila leta 1853, ko pa je Terezija tu storila samomor (1869), ju je Franc leta 1871 prodal (ZAP, ZAP 3/1, Stara zemljiška knjiga za sodni okraj Ptuj, knj. 1072, fol. 1165, 1214).

[346] DAG, Matriken-Zweitschriften, Trauungen 1869, pag. 11.

[347] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1869, Nr. 71; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 61) 319.

[348] Krstni list župnije S. Giovanni e Papolo v arhivu pravnuka dr. Franza Mahnerta, Edelsgrub pri Gradcu, kopija v arhivu avtorja.

[349] DAG, Altmatriken, Graz–Münzgraben, Sterbebuch V 1866–1894, pag. 73; NŠAM, Matične knjige, Cirkulane, M 1838–1871, pag. 436.

[350] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 106.

zaporno kazen njen razvpiti brat Gabrijel Pauer, kar bi Terezijo po Brandstetterjevem sklepanju utegnilo prav tako zelo prizadeti. In morda je smrt tete Frančiške pl. Resingen, ob kateri je nekoč bržkone odraščala, pomenila samo še kapljo čez rob tegobam, ki so štiridesetletnico pestile že dolgo.

Celotno današnje Valvasorjevo potomstvo po Resingenovi strani izvira iz **Terezijinih štirih** hčerk. Imele so dokaj različne, a hkrati tudi podobne življenjske poti. Prvi dve sta se omožili s plemičema, druga sicer s takim, ki je postal »žlahten« šele po treh letih zakona. Stanovsko in gmotno niže sta ciljali mlajši dve hčerki, zlasti tretja, ki ji je bilo ob poroki daleč od rodnega Gradca že blizu štirideset let in je omožila častnika. Nobena ni dočakala posebno visoke starosti; pomrle so med letoma 1912 in 1921, stare 61 do 77 let, tri na Štajerskem in najmlajša na tedanjem južnem Tirolskem. Danes živijo potomci vseh štirih sester, ki so se močno namnožili šele v zadnjih desetletjih, opazno zlasti potomstvo starejših dveh. V nadaljevanju se bomo pri vsaki od štirih rodbinskih vej ustavili pri prvi generaciji, nato pa se bomo dotaknili le tistih oseb, ki so pustile tak ali drugačen pečat v javnem življenju.[351]

Kot smo že omenili, je od štirih Stergerjevih hčerk prva našla moža **Angela** (1844–1921), očitno po svoji izbiri in manj po okusu staršev, če ne obojih, pa vsaj staršev enega od zakoncev. Njen dobro leto mlajši izbranec, še ne 23-letni doktorand prava **Johann Weis** (1846–1906) namreč ob poroki 9. februarja 1869 še ni imel opravljenega rigoroza,[352] na poti pa je bil že otrok. Weis, rojen na Dunaju in tedaj s starši stanujoč v Gradcu, je izviral iz ugledne družine. Njegov oče finančni svétnik Johann Weis je zase in svoje potomce 7. novembra 1872 pridobil celo plemiški naslov Weis Ritter von Ostborn.[353] S tem sta bila poplemenitena tudi zakonca Johann in Angela ter njuna dva dotlej rojena otroka Friedrich in Emanuela. *Friedrich* (1869, Benetke – 1922, Eibisberg) je prišel na svet očitno na poročnem potovanju, ostali trije otroci pa so se rodili v Gradcu in tam tudi umrli: *Emanuela* (1870–1930), *Rudolf* (1876–1962) in *Hugo* (1878–1957). Oče Johann je imel večji del svoje odvetniške prakse pisarno v deželni prestolnici in zadnja leta v Weizu, kjer se je njegova življenjska pot iztekla. Weis von Ostborni so bili tudi sicer odvetniška družina, katere tradicijo sta nadaljevala razmeroma zgodaj umrli prvorojenec Friedrich – Riko (1869–1922) in njegov sin Friedrich ml. (1896–1978), neprimerno bolj pa so danes znani po muzikaličnosti in glasbeni ustvarjalnosti. V avstrijskem glasbenem leksikonu so našle mesto tri generacije. Poplemeniteni oče Johanna Weisa je bil priznan violinist-samouk Josef Weis (1806, Dunaj – 1904, Gradec), poročen z nečakinjo graškega skladatelja Anselma Huttenbrennerja (1794–1868) in od leta 1872 s predikatom Weis Ritter von Ostborn. Sin Hans (1846, Dunaj – 1906, Weiz) si je kot dirigent in skladatelj pridobil posebne zasluge v graškem glasbenem življenju. Pri 23-ih, v letu svoje poroke z Angelo Sterger, je ustvaril opereto in zatem še številna orkestrska dela, maše, zbore in pesmi. Tretji otrok Johanna in Angele, *Rudolf* (1876–1962, Gradec), Valvasorjev potomec in

[351] Pregled genealoških podatkov vseh potomcev Terezije Sterger do leta 2011 je na koncu poglavja.

[352] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Münzgraben, Trauungen 1869, pag. 11.

[353] P. FRANK-DÖFERING, *Adelslexikon* (kot v op. 195) 558.

rojen že kot Weis von Ostborn, pa je sploh znani štajerski skladatelj in dolgoletni dirigent stolničnega zbora, avtor svetne in cerkvene glasbe, v Gradcu počaščen s spominsko ploščo na hiši, kjer je živel in umrl.[354] Večji del glasbenega talenta je zagotovo podedoval po očetovi strani, a tudi materina, Valvasorjeva linija, ni bila brez tovrstnih darov. O tem namreč priča družinsko izročilo o pevskem nastopu matere Angele Sterger še kot deklice v Ljubljani, ki kaže tudi na znanstvo Stergerjeve družine z Benjaminom Ipavcem.[355] Nemara je prav glasba zbližala violinistovega sina, študenta prava Johanna Weisa, in mlado pevko Angelo, poznejša starša skladatelja Rudolfa. Tega pozna med drugim tudi slovenska glasbena zgodovina, saj je v usodnih letih 1913 do 1919 s prekinitvijo, ko je bil vpoklican v vojsko, deloval v Ljubljani kot direktor »nemške« Filharmonične družbe. **Rudolf Weis von Ostborn** je moral dobro vedeti, kdo je bil Valvasor, malo verjetno pa je, da bi (tedaj) poznal svojo genealoško povezavo s polihistorjem. Je tudi zadnji Valvasorjev potomec iz Resingenove rodbinske veje, ki je živel na Slovenskem in je od vseh polihistorjevih potomcev sploh zadnji prebival v njegovem rodnem mestu.[356] Tako kot njegov mlajši brat *Hugo* (1878–1957, Gradec), železniški uradnik, s katerim družina skoraj ni imela stikov, je bil sicer poročen, a brez otrok. Tudi njuna starejša sestra in brat sta imela vsak le enega otroka, vendar se je potomstvo teh dveh v Gradcu živečih bratrancev v drugi polovici 20. stoletja silno namnožilo. Družini odvetnika dr. Friedricha Weis von Ostborna (1869–1922) in njegove leto dni mlajše sestre Emanuele (1870–1930) sicer nista živeli v najbolj pristnih odnosih, ker so »plemeniti« Weisi nasprotovali Emanuelini poroki s 16 let starejšim, »stanovsko neprimernim« kiparjem in profesorjem *Hansom Brandstetterjem* (1854–1925).[357] Plebejski umetnik z nezakonskim potomstvom je bil za »jaro plemstvo« pač prenizko na družbeni lestvici. Družini sta zelo ohlapne stike obdržali do danes, zbližali pa se nista nikoli. Hans Brandstetter je sicer znano ime v umetnostni zgodovini štajerske prestolnice, in to bolj, kot je svoj priimek ovekovečil skladatelj Rudolf Weis von Ostborn. Brandstetterjev edinec dr. **Bruno Brandstetter** (1893–1994, Gradec) je šel v poklicnem oziru po poti materinih prednikov in se upokojil kot podpredsednik deželnega sodišča za civilne zadeve, nato pa se je z vsem srcem posvetil svoji veliki ljubezni – zgodovini. V treh desetletjih je ustvaril precejšen opus lokalnozgodovinskih del, deloma objavljenih in deloma v tipkopisu (1965–1992),[358]

[354] *Österreichisches Musiklexikon. Band 5. Schwechat–Zyklus*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, 2615. – O Rudolfu tudi: W. BRUNNER (izd.), *Geschichte der Stadt Graz. Band 4. Stadtlexikon*. Graz : Stadt Graz, 2003, 524.

[355] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 200.

[356] O Rudolfu Weis-Ostbornu: B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« (kot v op. 149) 61–66.

[357] O Hansu Brandstetterju: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950, Band 1*. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1954, 107; W. BRUNNER (izd.), *Geschichte der Stadt Graz* (kot v op. 354), 53.

[358] W. NEUNTEUFL, Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre! *Blätter für Heimatkunde* 67 (1993), 134–135; na medmrežju prim. Brandstetterjevo bibliografijo v Landesbibliothek Steiermark. – Naključje je hotelo, da sem prav v tednih okoli Brandstetterjeve 100-letnice spoznal pisca članka ob njegovem častitljivem jubileju, tedaj 88-letnega ing. Walterja Neunteufla, članek pa je v času mojega študijskega bivanja v Gradcu izšel v reviji, ki jo je urejal moj tamkajšnji mentor prof. dr. Günter Cerwinka.

med drugim tipkopis o gradovih svojih sorodnikov, ki ga je končal pri 95-ih in ki vsebuje vrsto dragocenih genealoških in spominskih podatkov.[359] Ni pa mu uspelo ugotoviti, da je pogosto citirani Janez Vajkard Valvasor njegov sedemkrat praded, čeprav se je do tega spoznanja dokopal njegov bratranec Friedrich Weis-Ostborn. Bruno Brandstetter je od vseh Valvasorjevih potomcev živel doslej najdlje, umrl star skoraj 101 leto,[360] pri čemer se je pod svoj zadnji tipkopis podpisal, ko mu je bilo že (skoraj) 99 let. Njegova v Gradcu živeča sinova dr. **Walter** (1924) in dr. **Herwig Brandstetter** (1929) sta se posvetila medicini oziroma pravu.[361]

Spominska plošča skladatelja Rudolfa Weis-Ostborna (1876–1962) na njegovem zadnjem domu ob graški stolnici (foto: B. Golec, junij 2009)

Weis (von) Ostbornova linija je do danes ohranila vsaj sporadične stike s potomstvom najstarejše hčerke Franca in Angele Sterger, **Gabrielle – Jelle**, omožene **baronice Rokitansky** (1843–1914), s katerim so v dvakratnem sorodstvu. Čeprav je bila Gabrielle slabo leto starejša od Angele, je stopila pred oltar tri leta za njo, 14. maja 1872 v svoji domači graški župniji, ko ji je bilo 29 let, njenemu izvoljencu pa 33.[362] Soprog **Karl baron Rokitansky** (1839, Dunaj – 1898, Gradec) je od priženjencev v Valvasorjevo rodbino izviral zagotovo iz še danes najbolj znane rodbine. Njegov oče Karl (1804–1878), svetovno znani patolog in soustanovitelj t. i.

[359] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlössser* (kot v op. 133).

[360] Za petami mu je bil mrzli bratranec dr. Karl Rokitansky (1904, Gradec – 2003, Dunaj), nato pa Alexia Fischer, por. Preininger (1844, Arad – 1941, Dunaj), njen oče Peter Fischer (1801, Veszprém – 1896, Dunaj) in Olga Taiti, por. Premoli (1915, Genova – 2010, Benetke).

[361] Siceršnji informatorji o družinah Weis-Ostborn in Brandstetter: dr. Walter Brandstetter (1924), dr. Herwig Brandstetter (1929), dr. Franz Mahnert (1958).

[362] DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Münzgraben, Trauungen 1872, pag. 119.

druge dunajske medicinske šole,[363] je namreč na svojem področju sprožil znanstveno revolucijo. Sin Karl ml., uveljavljen ginekolog, je bil ob poroki docent na dunajski medicinski fakulteti in je pozneje postal profesor na graški univerzi.[364] Do znanstva med Jello in Karlom je prišlo prek skupnih sorodnikov, saj se je Jellina sestra Angela omožila s Karlovim bratrancem Johannom Weis von Ostbornom.[365] Njun edinec, **Karl Rokitansky ml.** (1876, Dunaj – 1967, Gradec), ni šel po očetovih stopinjah, ampak se je odločil za pravniško pot svojih prednikov po materi. V prvi avstrijski republiki je poleg vrhunca službene kariere – predsedovanja višjemu deželnemu sodišču v Celovcu – posegal tudi po političnih funkcijah v krščansko-socialni stranki, in sicer kot koroški deželni poslanec in predsednik deželnega zbora.[366] Njegova družina se je selila med Gradcem in Celovcem, poročen je bil s hčerko poplemenitenega graškega tovarnarja, in imel z njo štiri otroke, pri katerih je prevladala znanstvena žilica. Karlov prvorojenec **Karl Rokitansky** (1904, Gradec – 2003, Dunaj), doktor filozofije, je bil od potomcev kranjskega polihistorja drugi najdlje živeči in zadnja plemiška generacija, ki se je še poročila »stanu primerno«, s plemkinjo. Njegov sin dr. **Carl-Herbert Rokitansky** (1952, Dunaj) je danes profesor tehniške informatike na univerzi v Salzburgu, medtem ko je njegov mlajši brat ddr. **Gerth Rokitansky** (1906, Eggenberg pri Gradcu – 1987, Dunaj) opravil dva doktorata in se sploh ves posvetil naravoslovni znanosti.[367] Priznani ornitolog se je upokojil kot direktor zoološkega oddelka Prirodoslovnega muzeja na Dunaju. Tudi njuna sestra Imma (1917, Gradec – 1980, Dunaj) se je omožila z naravoslovcem, okulistom in univerzitetnim docentom dr. Rudolfom Gittlerjem (1913–2003). Oba njena sinova dr. **Georg Gittler** (1954, Gradec) in dr. **Phillip Gittler** (1956, Dunaj) sta danes univerzitetna profesorja, prvi psihologije in drugi termofluidne dinamike.[368]

Precej drugačna je bila že v izhodišču nadaljnja pot potomcev tretje Stergerjeve hčerke **Henrike – Henriette Sterger, por. Mohr** (1847, Gradec – 1917, Lipnica/Leibnitz), ki je najdlje od vseh ostala samska. Svojega šest let mlajšega soproga je spoznala, ko morda sploh ni več mislila na možitev in je živela pri svoji mlajši sestri Olgi, omoženi z notarjem na tedanjem južnem Tirolskem.[369] Po sedmih letih

[363] *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950, Band 9*. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1986, 221–222. Prim. http://de.wikipedia.org/wiki/Carl_von_Rokitansky (5. junij 2011).

[364] Prav tam, 222–223.

[365] *Österreichisches Musiklexikon* (kot v op. 354) 2615.

[366] B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 133) 148. Prim. http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Abgeordneten_zum_Kaerntner_Landtag_(12._Gesetzgebungsperiode); http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Abgeordneten_zum_Kärntner_Landtag_(13._Gesetzgebungsperiode).

[367] J. EISELT, Josef – H. SCHIFTER, Wirkl. Hofrat. DDr. Gerth Rokitansky zum 65. Geburtstag Direktor der Zoologischen Abteilung. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 74 (1970), 1–10.

[368] Glavni informator o rodbini Rokitansky je bil prof. dr. Phillip Gittler (1956).

[369] Henrikina usoda bi ostala po vsej verjetnosti neznana brez pomoči podatkov v družinskem arhivu dr. Franza Mahnerta, prapravnuka njene sestre Angele, por. Weis von Ostborn. V osmrtnici Henrikinega očeta dr. Franca Stergerja iz leta 1888 je namreč naveden tudi njen soprog

bivanja pri sestri v Rivi del Garda ob Gardskem jezeru se je 38-letnica 16. maja 1885 omožila z 32-letnim častnikom **Karlom Mohrom** (1853–1907), rojenim v Wiltnu pri Innsbsrucku v družini ingrosista državnega knjigovodstva.[370] Njuna edinka Maria Mohr (1887, Trient – 1975, Gradec) se je rodila še na Tirolskem, v začetku 20. stoletja, po Mohrovi upokojitvi, pa se je družina preselila na Štajersko, ne v Henrikin rodni Gradec, temveč v Lipnico/Leibnitz. Maria, por. Gruber in drugič Mayer, se je prvič omožila z elektrikarjem in drugič s trgovcem. Naslednji dve generaciji sta se nadaljevali vsaka le z enim članom in se šele v zadnjem času nekoliko razrastli s tretjo in četrto generacijo, vse pa so se ustalile v Gradcu in okolici. Potomci Henrike Sterger so se kot najmanj opazni po svojem življenju in delu tudi najbolj utopili v množici in izgubili stik s svojim neprimerno bolj uveljavljenim graškim sorodstvom po dveh Henrikinih sestrah.[371]

Najpozneje sredi 20. stoletja je graški del Stergerjeve rodbine izgubil tudi zadnje povezave s potomci četrte hčerke **Olge Sterger, por. Taiti** (1851, Gradec – 1912, Rovereto, Tirolska).[372] Stergerjeva najmlajša se je poročila razmeroma mlada, stara 24 let, v domačem Gradcu, a s »tujcem«. Soprog dr. **Dario Taiti** (1850–1945), italijanski Tirolec iz Mezzolombarda, je bil pozneje notar v Rivi del Garda in Roveretu, kjer sta zakonca preminila.[373] Zdi se, da se je Olgina družinska veja bolj kot katera koli druga pri Valvasorjevem potomstvu zapisala politiki. Edini otrok zakoncev Taiti, sin **Ugo Taiti** (1886, Riva del Garda – 1916, Genova) je na münchenski univerzi dosegel diplomo inženirja z elektromehansko in elektrotehnično specializacijo, službo pa dobil v Genovi v Italiji. Že po izbruhu prve svetovne vojne, a preden je vanjo vstopila Italija, se je šel v domači Mezzolombardo na Tirolskem oženit, in sicer z izbranko iz italijanske iredentistične družine. S soprogo se je vrnil v Genovo, kjer je čez dve leti komaj 30-leten umrl za neko nalezljivo boleznijo in zapustil komaj leto dni staro hčerko Olgo (1915, Genova – 2010, Benetke). Ta se

Karl Mohr kot nadporočnik. Spremljanje njegove častniške poti po gradivu dunajskega Vojnega arhiva je slednjič privedlo do Lipnice, kraja zadnjega bivanja zakoncev Mohr, kar je omogočilo nadaljnje iskanje potomcev. Pri tem se je samoiniciativno zelo angažiral dr. Alois Ruhri, vodja Škofijskega arhiva v Gradcu.

[370] Archivio Diocesano Tridentino, Riva del Garda–S. Maria Assunta, Registro del matrimoni 1859–1910, pag. 174.

[371] Ni odveč podatek, da gre umetniškemu čutu dveh potomk iz predzadnje generacije Henrikinega potomstva, sester Koprivnik, zasluga, da sem z njima lahko vzpostaviti stik, in sicer potem ko sta bili ugotovljeni kot skrbnici groba svoje matere. Ena sestra je namreč na medmrežju objavila lastno zgodbo, druga pa umetniško fotografijo.

[372] Dr. Bruno Brandstetter je leta 1988 zapisal, da se je družina poitalijančila, kot zadnji podatek o njej pa navedel Olgino smrt (B. BRANDSTETTER, *Burger und Schlösser* (kot v op. 133) 105). Ključna za izsledite njenih potomcev je bila osmrtnica za njenim sinom Ugom ob prekopu leta 1921, ki navaja hčerkico Olgo (arhiv dr. Franza Mahnerta). Ob posebni zavzetosti Anarože Slavec iz Doline pri Trstu mi je spomladi 2010 še uspelo vzpostaviti stik z isto leto preminulo Olgo, por. Premoli (1915–2010).

[373] Iskanje njunih potomcev v Rivi del Garda in Roveretu ni rodilo nikakršnih sadov. Samo Taitijevemu dolgemu življenju gre očitno zasluga, da so graški sorodniki še prejeli osmrtnico za njegovim sinom in bili obveščeni tudi o poroki vnukinje Olge leta 1938, a so se o zadnjem dogodku ohranili nezanesljivi podatki, napačen zapis priimka Olginega moža (arhiv dr. Franza Mahnerta).

je v rodnem mestu omožila s profesorjem književnosti in umetnostnim kritikom grofom (Conte) Augustom Premolijem (1911–2004) in se takoj po poroki preselila v Rim. Po 2. svetovni vojni se je Olga posvetila prevajanju književnih del, Augusto pa je postal aktivist Liberalne stranke Italije. Njegov strastni politični kredo mu je v 60. letih 20. stoletja omogočil izvolitev za senatorja v Benetkah, kjer sta zakonca živela do smrti, medtem ko sta njuni hčerki ostali v Rimu. Starejša hči Luciana Premoli (1938, Rim), po izobrazbi pravnica, je omožena z odvetnikom in živi v Veroni, njen v Rimu živeči sin **Ludovico Pratesi** (1961) pa je znan umetnostni zgodovinar in publicist. Morda je na celotnem Valvasorjem rodovnem deblu največje presenečenje Olgina mlajša, prav tako v italijanski prestolnici živeča neporočena hči **Marina Premoli** (1942), tako kot mati književna prevajalka.[374] V zgodnjih osemdesetih letih je bila tedaj štiridesetletna aktivistka vpletena v dogodke, ki so danes v Italiji del kolektivnega spomina. Kot članica tajne skrajno levičarske organizacije *Prima linea* je v svinčenih letih sodelovala pri terorističnih in ustrahovalnih akcijah po državi. Zaradi sodelovanja v oboroženih skupinah in posedovanja orožja so jo leta 1981 zaprli. V začetku naslednjega leta se je znašla med štirimi teroristkami, ki jim je uspel od zunaj organiziran pobeg iz zapora, po skorajšnjem ponovnem prijetju pa so ji dosodili petnajstletno zaporno kazen. O spektakularnem pobegu iz zapora sta v začetku 21. stoletja nastala celo roman in film.[375] Marina Premoli, Valvasorjeva 8-krat pravnukinja, je edina iz polihistorjevega rodu, ki nastopa v filmu, če izvzamemo njenega daljnega sorodnika Franca viteza Gadollo (1797–1866), upodobljenega v slovenski televizijski nadaljevanki o skladateljih Ipavcih (1976).

Potomci Angele Pauer, por. Sterger (1826–1869), so torej med drugim tudi znane osebnosti. Resingenova rodbinska veja se, kot že rečeno, nadaljuje sploh samo po tej tragično preminuli soprogi graškega odvetnika in hčerki bankrotiranega velenjskega graščaka. Živi so potomci vseh njenih štirih odrastlih hčera iz zakona z dr. Francem Stegerjem (1807–1888) – Gabrielle (Jelle), Angele, Henrice (Henriette, Jette) in Olge. Potomci prvih dveh hčerk, omoženih s plemičema, so do danes ohranili vsaj ohlapne stike in védenje drug o drugem, medtem ko je bilo treba rodbinski veji obeh mlajših hčerk šele izslediti.

[374] Pismo Olge Taiti Premoli avtorju 23. 3. 2010. V njem ni omenila lastne prevajalske poti in politične angažiranosti hčerke Marine.

[375] Prek nekrologa za leta 2004 umrlim očetom Augustom Premolijem je usodo Marine Premoli po medmrežju izsledila Anaroža Slavec.

Naslednji prikaz podaja **osnovne genealoške podatke njihovih rodbinskih vej do danes**.[376] Rodbinske veje štirih Stergerjevih hčerk so označene s črkami A, B, C, in D, nadaljnje generacije pa z ustrezno generacijsko številko (A1, A2 …).

A) Gabrielle (Gabriele Rosalia Francisca) Sterger, por. Rokitansky, * 21. 12. 1843 v Gradcu, † 5. 10. 1914 v Gradcu (pokopana na Dunaju), por. 14. 5. 1872 v Gradcu s *Karlom (Carlom Magnusom Mario Cyrillusom Juliusom) baronom* **Rokitanskym**, dr. medicine in docentom dunajske univerze, pozneje univerzitetnim profesorjem anatomije (* 14. 5. 1839 na Dunaju, † 19. 6. 1898 v Gradcu). Otroci (1): Karl Rokitansky.

A1) V naslednji generaciji je bil en sam potomec.

A1a) *Karl (Karl Maria Franz Cassian) baron Rokitansky*, * 13. 8. 1876 na Dunaju, † 11. 5. 1967 v Gradcu, svétnik višjega deželnega sodišča, podžupan Celovca, koroški deželni poslanec in predsednik deželnega zbora, por. 20. 9. 1903 v Gradcu-Straßgangu z *Gertrude Keil Edle von Bündten*, hčerko tovarnarja (* 27. 3. 1882 v Gradcu, † 30. 7. 1970 v Gradcu). Po odpravi plemiških naslovov (1919) je rodbini ostal priimek Rokitansky. Otroci (4): Karl, Gerth, Imma in Marielies Rokitansky.

A2) Naslednja generacija je štela štiri potomce.

A2a) *Karl baron Rokitansky*, * 1. 11. 1904 v Gradcu, † 3. 10. 2003 na Dunaju, dr. phil., por. 22. 5. 1948 na Dunaju s *Friedo Wagner-Wagenried (Wagner Edle von Wagenried)* (* 18. 1. 1908 v Prachaticah, Češka, † 20. 10. 1995 na Dunaju). Otroci (1): Carl-Herbert Rokitansky.

A2b) *Gerth baron Rokitansky*, * 8. 2. 1906 v Eggenbergu pri Gradcu, † 30. 4. 1987 na Dunaju, dr. iur. in dr. phil, zoolog, direktor zoološkega oddelka Prirodoslovnega muzeja na Dunaju, samski, brez otrok.

A2c) *Imma baronica Rokitansky, por. Gittler*, * 12. 4. 1917 v Gradcu, † 9. 6. 1980 na Dunaju, por. 8. 6. 1949 v Maria Schutzu, Spodnja Avstrija, z *Rudolfom Gittlerjem*, dr., univ. doc. za okulistiko (* 1. 6. 1913 v Trutnovu, Češka, † 21. 8. 2003 na Dunaju). Otroci (3): Bernhard, Georg in Philipp Gittler.

A2d) *Marielies Rokitansky*, * 5. 7. 1921 v Gradcu, † 11. 6. 2008 na Dunaju, samska, brez otrok.

A3) Naslednja generacija šteje štiri potomce.

[376] V arhivskih virih so bili ugotovljeni oziroma preverjeni vsi podatki do začetka 20. stoletja, pa tudi mlajši, kolikor je tretjim osebam dopuščen vpogled v arhivsko gradivo, za številne umrle tako vse do leta 2000. Pri iskanju so mi šli na roko številni civilni in cerkveni uslužbenci v Avstriji in Italiji ter zlasti nekateri člani Resingenove veje Valvasorjeve rodbine. Kot ključne naj navedem dr. Franza Alfonsa Mahnerta (1958) iz Edelsgruba pri Gradcu, dr. Herwiga Brandstetterja (1929) iz Gradca, dr. Phillipa Gittlerja (1956) iz Linza in pokojno Olgo Premoli Taiti (1915–2010), nazadnje živečo v Benetkah. Pri rekonstruiranju rodbinske veje Henrike Mohr do danes se je posebej angažiral graški škofijski arhivar dr. Alois Ruhri, pri vzpostavljanju stikov z ustanovami in osebami v Italiji pa s svojo inventivnostjo tržaška občinska uradnica Anaroža Slavec iz Doline.

A3a) *Carl-Herbert Rokitansky*, * 26. 10. 1952 na Dunaju, univ. prof. tehniške informatike, por. 23. 6. 1978 v Salzburgu z *Barbaro Jenner* (* 16. 1. 1953 v Salzburgu), živi v Salzburgu. Otroci (3): Carl-Johannes, Leonhard in Theresa Rokitansky.

A3b) *Bernhard Gittler*, * 5. 12. 1952 na Dunaju, dr. iur., por. 1. 10. 1983 z *Ursulo Kaindl* (* 5. 1. 1959 na Dunaju), razvezan, živi v Zellerndorfu pri Retzu, Spodnja Avstrija. Otroci (2): Benedikt in Cordula Gittler.

A3c) *Georg Gittler*, * 11. 2. 1954 v Gradcu, univ. prof. psihologije, por. 9. 2. 1985 v Herzogenburgu, Spodnja Avstrija, s *Hildegund Huber* (* 1. 10. 1958 na Dunaju), živi na Dunaju. Otroci (2): Florian in Mariella Gittler.

A3d) *Philipp Gittler*, * 16. 5. 1956 na Dunaju, univ. prof. za termofluidno dinamiko, por. 1. 8. 1998 na Dunaju z *Gundo Köhler* (* 25. 9. 1970 v Kremsu, Spodnja Avstrija), živi v Linzu. Otroci (2): Konstantin in Valerie Gittler.

A4) Naslednja generacija šteje devet potomcev.

A4a) *Carl-Johannes Rokitansky*, * 23. 4. 1982 v Salzburgu, živi v Innsbrucku.

A4b) *Leonhard Rokitansky*, * 30. 11. 1983 v Salzburgu, živi na Dunaju.

A4c) *Theresa Rokitansky*, * 10. 11. 1986 v Lawrencu, Kansas, ZDA, živi v Salzburgu.

A4d) *Benedikt Gittler*, * 8. 1. 1985 na Dunaju, živi prav tam.

A4e) *Cordula Gittler*, * 19. 10. 1986 na Dunaju, živi prav tam.

A4f) *Florian Gittler*, * 8. 6. 1986 na Dunaju, živi prav tam.

A4g) *Mariella Gittler*, * 16. 9. 1988 na Dunaju, živi prav tam.

A4h) *Konstantin Gittler*, * 17. 9. 2004 na Dunaju, živi v Linzu.

A4i) *Valerie Gittler*, * 6. 3. 2007 v Linzu, živi v Linzu.

B) Angela (Angelika Theresia) Sterger, por. Weis von Ostborn, * 9. 12. 1844 v Gradcu, † 14. 12. 1921 v Zeltwegu na Zgornjem Štajerskem, por. 9. 2. 1869 v Gradcu z odvetnikom in skladateljem *Johannom* **Weisom** (* 19. 3. 1846 na Dunaju, † 29. 8. 1906 v Weizu, pokopan v Gradcu). Weißov oče je rodbini leta 1872 prinesel plemiški naziv **Weis Ritter von Ostborn**, po odpravi plemiških naslovov (1919) pa nosi rodbina priimek Weis-Ostborn. Otroci (4): Friedrich, Emanuela, Rudolf in Hugo.

B1) Zakonca sta imela štiri otroke:

B1a) *Friedrich* (*Frederico Francesco Maria*) *Weis von Ostborn*, * 9. 4. 1869 v Benetkah, † 8. 8. 1922 v Eibisbergu, Štajerska, dr. prava, odvetnik, por. 10. 8. 1893 s *Cecilio Wolfbauer* (* 4. 4. 1870 v Gradcu, † 3. 1. 1949 v Gradcu). Otroci (2): Herbert in Friedrich Weis-Ostborn.

B1b) *Emanuela* (*Emanuela Maria Theresia) Weis von Ostborn, por. Brandstetter*, * 19. 9. 1870 v Gradcu, † 10. 8. 1930 v Gradcu, por. 30. 1. 1893 v Gradcu z *Johannom Brandstetterjem*, akademskim kiparjem, prof. (* 23. 1. 1854 v Michlbachu pri Hitzendorfu, † 4. 12. 1925 v Gradcu). Otroci (1): *Bruno Brandstetter*.

B1c) *Rudolf* (*Rudolf Josef Gottfrid) Weis von Ostborn*, * 8. 11. 1876 v Gradcu, † 18. 11. 1962 v Gradcu, dirigent in skladatelj, med drugim v letih 1913–1919 direktor Filharmonične družbe v Ljubljani, se je poročil dvakrat: 1. por. 19. 9. 1903 v Knittelfeldu, Štajerska, s *Hermine Kappel* (* 15. 4. 1878 v Knittelfeldu, † 5. 1. 1949 v Gradcu), 2. por. 10. 2. 1951 v Gradcu z *Mario Kramar* (* 25. 9. 1926

v Donawitzu, Štajerska, pozneje vnovič poročeno Ruckenbauer, † 17. 2. 2007 v Gradcu). Brez otrok.

B1d) *Hugo (Hugo Julius Pius) Weis von Ostborn*, * 5. 5. 1878 v Gradcu, † 5. 11. 1957 v Gradcu, železniški uradnik, por. 7. 9. 1925 v Dunajskem Novem mestu / Wiener Neustadtu z *Marijo Kromek* (* 1. 9. 1883 v Dunajskem Novem mestu, † 31. 1. 1966 v Gradcu). Brez otrok.

B2) Naslednja generacija je štela tri potomce.

B2a) *Herbert Weis von Ostborn*, * 9. 5. 1894 v Gradcu, † 9. 5. 1894 v Gradcu.

B2b) *Friedrich* (*Friedrich Cecil Josef Maria) Weis von Ostborn* (Weis-Ostborn), * 9. 4. 1896 v Gradcu, † 1. 9. 1978 v Gradcu, dr. prava, odvetnik, por. 29. 10. 1927 na Dunaju z *Anno Mario Krenn* (* 15. 7. 1894 v Mariboru, † 6. 2. 1968 v Gradcu). Otroci (2): Elfriede in Angelika Weis-Ostborn. Prek genealoških raziskav je ugotovil sorodstveno povezavo z Valvasorjem.

B2c) *Bruno Brandstetter*, * 1. 11. 1893 v Gradcu, † 9. 7. 1994 v Gradcu, dr. iur. – doslej edini Valvasorjev potomec, ki je doživel stoletnico – por. 4. 10. 1921 v Gradcu z *Margaretho Leutner* (* 18. 4. 1896 v Gradcu, † 9. 1. 1991 v Gradcu). Otroci (2): Walter in Herwig Brandstetter.

B3) Naslednja generacija šteje štiri potomce.

B3a) *Elfriede Weis-Ostborn*, * 14. 11. 1921 v Gradcu, samska, brez otrok, živi prav tam.

B3b) *Angelika Weis-Ostborn, por. Mahnert*, * 25. 5. 1928 v Gradcu, † 21. 2. 1993 na Dunaju, por. 25. 11. 1950 v Gradcu z dr. *Erikom Christianom Mahnertom* (* 14. 5. 1922 v Gradcu, † 28. 11. 1961 v Gradcu). Otroci (3): Angelika, Anna-Christine in Franz Alfons Mahnert.

B3c) *Walter Brandstetter*, * 6. 5. 1924 v Gradcu, dr. med., psihiater in nevrolog, por. 12. 10. 1954 z *Gertrude Moser* (* 5. 5. 1930 v Gradcu), živi v Gradcu, brez otrok.

B3d) *Herwig Brandstetter*, * 24. 2. 1929 v Greifenburgu, Koroška, dr. iur., živi v Gradcu, por. 12. 10. 1954 v Gradcu s *Herto Moser* (* 27. 12. 1932 v Dunkelsteinu, Spodnja Avstrija, † 14. 6. 2009 v Gradcu). Otroci (4): Astrid, Monika, Gisela in Gudrun Brandstetter.

B4) Naslednja generacija šteje sedem potomcev.

B4a) *Angelika Mahnert, por. Rashkow*, * 15. 8. 1951 v Gradcu, mag. farm., por. 4. 8. 1978 v Gradcu z *Andrewom Rashkowom*, dr. med. (* 24. 2. 1952 v Brooklynu, New York City, ZDA), živi v Cooperstownu, New York, ZDA. Otroci (2): Ezra in Paula Rashkow.

B4b) *Anna-Christine Mahnert, por. Rudnay,* * 27. 7. 1953 v Gradcu, dr. med., por. 24. 10. 1981 v Gradcu z *Janosem Rudnayem (Rudnay-Rudno-Divekujfalu)*, dr. jur. (* 23. 1. 1949 v Kaposvaru, Madžarska), živi na Dunaju. Otroci (2): Aglaia in Gabor Rudnay.

B4c) *Franz Alfons Mahnert*, * 2. 8. 1958 v Gradcu, dr. med., psihiater in nevrolog, por. 27. 2. 1981 v Gradcu z *Gabriele Hatlapa* (* 5. 4. 1957 v Bad Segebergu, Nemčija), živi v Edelsgrubu pri Gradcu. Otroci (3): Isabelle, Alexander in Nikolaus Mahnert.

B4d) *Astrid Brandstetter por. Hoffman-Wellenhof*, * 17. 12. 1955 v Gradcu, por. 12. 2. 1983 z dr. *Gottfriedom Hofmann-Wellenhofom* (* 22. 5. 1950 v Gradcu), živi v Gradcu. Otroci (8): Dominik, Benedikt, Nikolaus, Antonia, Klemens, Anna, Jakob, Sophie in posvojeni sin Donatien Hofmann-Wellenhof.

B4e) *Monika Brandstetter*, dr. vet., * 9. 7. 1959 v Gradcu, samska, brez otrok, živi v Muttendorfu/Doblu pri Gradcu.

B4f) *Gisela Brandstetter*, * 9. 4. 1964 v Gradcu, por. 25. 5. 2002 v Gratkornu z dr. *Christianom Hasenhüttlom* (* 16. 3. 1961 v Gradcu), obdržala dekliški priimek *Brandstetter*, živi v Gratkornu pri Gradcu. Otroci (3): Julia, Florian in Sebastian Brandstetter.

B4g) *Gudrun Brandstetter por. Hörl*, * 9. 4. 1964 v Gradcu, por. 24. 7. 1992 v Gradcu z dr. *Gerdom Hörlom* (* 17. 6. 1964 v Leobnu), živi v Gradcu. Otroci (3): Judith, Matthias in Susanne Hörl.

B5) Naslednja, zadnja generacija, šteje 21 potomcev:

B5a) *Ezra Rashkow*, * 24. 12. 1980 v New Havenu, ZDA, živi v Charlottvillu, Virginia, ZDA.

B5b) *Paula Renee Rashkow*, * 9. 2. 1984 v New Havenu, ZDA, živi v Portlandu, Oregon, ZDA.

B5c) *Aglaia Rudnay*, * 1. 4. 1982 v Nürnbergu, Nemčija, por. 17. 5. 2008 v Burg Klamu, Zgornja Avstrija s *Felixom Leom Clam Martinicom* (* 16. 5. 1981 na Dunaju), živi na Dunaju.

B5d) *Gabor Rudnay*, * 11. 3. 1987 v Hamburgu, Nemčija, živi na Dunaju.

B5e) *Isabelle Mahnert*, * 15. 6. 1981 v Bad Segebergu, Nemčija, živi v Edelsgrubu pri Gradcu.

B5f) *Alexander Mahnert*, * 2. 2. 1984 v Eekholtu, Nemčija, živi v v Edelsgrubu pri Gradcu.

B5g) *Nikolaus Mahnert*, * 26. 3. 1997 v Gradcu, živi v Edelsgrubu pri Gradcu.

B5h) *Dominik Hoffman-Wellenhof*, * 7. 10. 1983 v Gradcu, živi Norcrossu, Georgia, ZDA.

B5i) *Benedikt Hoffman-Wellenhof*, * 23. 12. 1984 v Gradcu, živi prav tam.

B5j) *Nikolaus Hoffman-Wellenhof*, * 5. 5. 1986 v Gradcu, živi prav tam (trenutno Vila Nova di Gaia, Portugalska).

B5k) *Antonia Hoffman-Wellenhof*, * 25. 5. 1988 v Gradcu, živi prav tam.

B5l) *Klemens Hoffman-Wellenhof*, * 25. 2. 1991 v Gradcu, živi prav tam.

B5m) *Anna Hoffman-Wellenhof*, * 13. 4. 1993 v Gradcu, živi prav tam.

B5n) *Jakob Hoffman-Wellenhof*, * 10. 2. 1996 v Gradcu, živi prav tam.

B5o) *Sophie Hoffman-Wellenhof*, * 29. 5. 1998 v Gradcu, živi prav tam.

B5x) Posvojeni sin Donatien Hoffman-Wellenhof, * 21. 5. 1984 v Douali, Kamerun, živi v Gradcu (ni Valvasorjev biološki potomec).

B5p) *Julia Brandstetter*, * 23. 9. 1992 v Gradcu, živi v Gratkornu pri Gradcu.

B5r) *Florian Brandstetter*, * 21. 8. 1996 v Gradcu, živi v Gratkornu pri Gradcu.

B5s) *Sebastian Brandstetter*, * 21. 9. 1998 v Gradcu, živi v Gratkornu pri Gradcu.

B5t) *Judith Hörl*, * 26. 3. 1993 v Gradcu, živi prav tam.

B5u) *Matthias Hörl*, * 21. 3. 1995 v Gradcu, živi prav tam.

B5v) *Susanne Hörl*, * 10. 9. 1996 v Gradcu, živi prav tam.

C) Henriette (**Henrica Barbara Maria) Sterger, por. Mohr**, * 26. 1. 1847 v Gradcu, † 28. 7. 1917 v Lipnici/Leibnitz, por. 16. 5. 1885 v Rivi del Garda, Italija (tedaj Tirolska) omožila s častnikom *Karlom Johannom* **Mohrom** (* 18. 5. 1853 v Wiltnu pri Innsbrucku, Tirolska, † 11. 12. 1907 v Lipnici/Leibnitz). Otroci (1): Maria.

C1) Naslednja generacija je štela edino hčer zakoncev Mohr.

C1a) *Maria (Maria Theresia Rosa) Mohr, por. Gruber in Mayer*, * 31. 10. 1887 v Trientu/Trento, Italija (tedaj Tirolska), † 15. 7. 1975 v Gradcu, 1. por. 3. 6. 1913 v Lipnici/Leibnitz s *Florianom Gruberjem* (* 15. 4. 1883 v Lichteneggu, St. Stefan im Rosentale, pogrešanim med 1. svetovno vojno in razglašenim za mrtvega 9. 11. 1919), 2. por. 2. 12. 1919 v Gradcu z *Josefom Mayerjem* (* 3. 12. 1874 v Kirchbachu, † 11. 3. 1962 v Feldhofu pri Gradcu). Otroci (1): Walter Karl Gruber.

C2) Naslednja generacija je štela edinega sina zakoncev Gruber.

C2a) *Walter Karl Gruber*, * 28. 7. 1911 v Lipnici/Leibnitz, † 9. 10. 1991 v Gradcu, por. 30. 6. 1937 v Dobblu z *Mario Anno Hackl* (* 12. 11. 1912 v Lannachu, † 8. 12. 1982 v Gradcu). Otroci (1): Charlotte Gruber.

C3) Naslednja generacija je štela edino hčer zakoncev Gruber.

C3a) *Charlotte (Charlotte Maria) Gruber, por. Koprivnik*, * 15. 5. 1938 v Neuhartu pri Gradcu, † 27. 10. 2000 v Gradcu, por. 23. 11. 1959 v Gradcu s *Herbertom Koprivnikom* (* 29. 7. 1936 v Gradcu), razvezana 19. 1. 1983 v Gradcu. Otroci (2): Kora in Jutta Koprivnik.

C4) Naslednja generacija šteje dve hčerki zakoncev Koprivnik.

C4a) *Kora Koprivnik, por. Polster*, * 12. 8. 1964 v Gradcu, por. 21. 7. 1990 v Kalsdorfu s *Kurtom Polsterjem* (* 13. 2. 1958 v Gradcu), živi v Kalsdorfu pri Gradcu. Otroci (2): Marina in Eric Polster.

C4b) *Jutta Koprivnik, por. Fink*, * 1. 10. 1966 v Gradcu, por. 13. 10. 2003 v Gradcu z *Wolfgangom J. Finkom* (* 17. 2. 1959 v Brucku na Muri/Bruck an der Mur), živi v Gradcu, brez otrok.

C5) Naslednja generacija šteje dva otroka zakoncev Polster.

C5a) *Marina Polster*, * 7. 8. 1991 v Gradcu, živi v Kalsdorfu pri Gradcu.

C5b) *Eric Polster*, * 19. 5. 1994 v Gradcu, živi v Kalsdorfu pri Gradcu.

D) Olga (Olga Theresia) Sterger, por. Taiti, * 16. 10. 1851 v Gradcu, † 7. 11. 1912 v Roveretu, Italija (tedaj Tirolska), por. 6. 11. 1875 v Gradcu z *Dariom* **Taitijem**, dr. prava, notarjem (* 17. 6. 1850 v Mezzolombardu, Italija, tedaj Tirolska, † 12. 12. 1945 v Roveretu, Italija). Otroci (1): Ugo Taiti.

D1) Zakonca Taiti sta imela edinega sina.

D1a) *Ugo (Ugo Francesco Giulio) Taiti*, * 26. 9. 1886 v Riva del Garda, Italija (tedaj Tirolska), inženir, † 28. 12. 1916 v Genovi, por. 10. 9. 1914 v Mezzolombardu, Italija (tedaj Tirolska) z *Iginio Maddaleno Pezzi* (* 21. 7. 1889 v Mezzolombardu,

2. por. 26. 4. 1922 v Genovi z *Enricom Firpom*, † 12. 5. 1976 v Genovi). Otroci (1): Olga Taiti.

D2) Naslednja generacija je štela edino hčer zakoncev Taiti.

D2a) *Olga* (*Olga Maria Amelia*) *Taiti por. Premoli*, * 1. 7. 1915 v Genovi, prevajalka, † 24. 9. 2010 v Benetkah, por. 19. 2. 1938 v Genovi z grofom (Conte) *Augustom Gio Battista Maria Premolijem*, poznejšim italijanskim senatorjem (* 17. 8. 1911 v Almenno San Bartolomeo, † 25. 6. 2004 v Benetkah). Otroci (2): Luciana in Marina Premoli.

D3) Naslednja generacija šteje dve potomki.

D3a) *Luciana Premoli, por. Pratesi*, * 9. 12. 1938 v Rimu, por. 8. 6. 1960 z Gianfrancom Pratesijem (* 25. 3. 1935), živi v Veroni. Otroci (2): Ludovico in Sabina Pratesi.

D3b) Marina Premoli, * 12. 11. 1942 v Rimu, živi prav tam, samska, brez otrok.

D4) Naslednja generacija šteje dva potomca.

D4a) *Ludovico Pratesi*, * 15. 4. 1961 v Rimu, por. 1994 z *Delfine Borione*, živi v Rimu. Otroci (1): Alessandro Pratesi.

D4b) *Sabina Pratesi por. Vallebella*, * 25. 9. 1963 v Rimu, por. 1993 s *Silvestrom Vallebella*, živi v Rimu. Otroci (2): Edoardo in Camilla Vallebella.

D5) Naslednja generacija šteje tri potomce.

D5a) *Alessandro Pratesi*, * 2. 5. 2001 v Parizu, živi v Rimu.

D5b) *Edoardo Vallebella*, * 28. 7. 1994 v Rimu, živi prav tam.

D5c) *Camilla Vallebella*, * 25. 7. 1997 v Rimu, živi prav tam.

Skupno število potomcev Resingenove veje – naraščaja Ignaca Pavla viteza Resingena (1765–1833) in Terezije, roj. baronice Dienersperg (1776–1849), znaša 97 oseb, rojenih med letoma 1800 in 2007. Po tej rodbinski veji je imel Valvasor 1. januarja 2011 53 živečih potomcev, rojenih med letoma 1921 in 2007. Najstarejša odkrita še živeča potomka, umrla leta 2010, se je rodila leta 1915. Člani te rodbinske veje živijo po večini v Avstriji, pa tudi v Italiji in Združenih državah Amerike.

Sledi 3. del razprave s povzetkom.

Avgust Lešnik

Komunistična in socialnodemokratska internacionala v letih 1919–1920 ter kontradiktornost njunih pogledov na politični sistem socializma

UDK 329.15 "1919/1920"

LEŠNIK Avgust, dr., red. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, avgust.lesnik@ff.uni-lj.si

Komunistična in socialnodemokratska internacionala v letih 1919–1920 ter kontradiktornost njunih pogledov na politični sistem socializma

Zgodovinski časopis, Ljubljana 65/2011 (144), št. 3-4, str. 374–411, cit. 152

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek sledi idejnim, političnim in organizacijskim pripravam za ustanovitev komunistične (Moskovske) in obnovitev socialnodemokratske (Bernske) internacionale, s poudarkom na njunih nasprotujočih si pogledih na temeljne probleme socializma tedanjega časa. Medtem ko je komunistični tabor – prepričan v bližnjo (evropsko) proletarsko revolucijo, ki bo razbila vse družbene in politične strukture zatiranja – okvalificiral meščansko demokracijo kot diktaturo buržoazije in videl v uvedbi sistema sovjetov tisti temelj proletarske demokracije, ki bo presegal meščanski parlamentarizem, je desni socialnodemokratski tabor obsodil vsakršno obliko diktature in s tem seveda tudi boljševiški sistem. In prav na nasprotujočih si stališčih do boljševiške Rusije je spodletel poskus obnovitve 'stare' II. internacionale, ki naj bi ponovno združila razcepljeni proletariat.

Ključne besede: Kominterna, Bernska internacionala, socialna demokracija, komunistično gibanje, socializem

Avtorski izvleček

UDC 329.15 "1919/1920"

LEŠNIK Avgust, PhD., Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Sociology, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, avgust.lesnik@ff.uni-lj.si

Communist and Social Democratic Internationals during the 1919–1920 Period and Their Opposite Views of the Socialist Political System

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 65/2011 (144), No. 3-4, pp. 374–411, 152 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Focusing on ideological, political, and organizational preparations for the founding congress of the Third International (the Comintern) in Moscow, and on the revival of the Social Democratic International in Bern, Switzerland, the article explores their opposing views on the most burning issues pertaining to socialism. Certain of the imminent (European) revolution of the proletariat that would dispense with all social and political bodies of oppression, the Communist wing pronounced bourgeois democracy the dictatorship of the bourgeoisie. According to the Communist doctrine, the introduction of the system of soviets represented the basis for proletarian democracy that was to surpass bourgeois parliamentarism. In contrast, the right-wing Social Democratic faction denounced any form of dictatorship, which certainly included the Bolshevik system. These opposing positions on Bolshevik Russia were the very reason why the attempt at restoring the "old" Second International, whose aim was to reunite the divided proletariat, failed completely.

Key Words: Comintern, Bern International, social democracy, communist movement, socialism

Author's Abstract

V spomin prof. Marjanu Britovšku (1923–2008)[1]

Uvod

Vsebinski pomen *socialne demokracije*[2] se je korenito spremenil konec prve svetovne vojne. Do takrat so ta izraz obče uporabljali kot splošno ime za revolucionarne delavske stranke, zlasti za tiste, ki so sprejele marksizem kot osnovo svojega pogleda na svet. Po velikem razkolu v mednarodnem socializmu − neposredno po koncu prve svetovne vojne − je revolucionarno usmerjena levica zavrgla ime socialna demokracija in kot splošno oznako za svojo doktrino/politiko/gibanje sprejela izraz komunizem oziroma komunistično gibanje; staro ime so prevzele oziroma ohranile desničarske in sredinske skupine ter usmeritve v okviru nekdanje organizacijsko enotne socialne demokracije. K močnemu poglabljanju že od prej obstoječih razlik (v okviru II. internacionale /1889−1914/) sta vsekakor največ pripomogla dva dejavnika − svetovna vojna in oktobrska revolucija. Nasprotujoči si pogledi posameznih struj znotraj socialističnega gibanja do obeh prelomnih zgodovinskih dogodkov so neizogibno prerasli okvire načelnih teoretičnih in ideoloških razprav ter se sprevrgli v silovit politični spopad, kar je vodilo k dokončnemu razcepu oziroma polarizaciji socialističnih sil v dve temeljni formaciji – komunistično in socialnodemokratsko. Medtem ko so se v komunističnih partijah zbrale sile socialistične levice, ki so kot smerokaz za lastno orientacijo sprejele izkušnje boljševiške (sovjetske) partije, so se stranke socialistične desnice in centra – zveste parlamentarni demokraciji – grupirale v socialnodemokratskem krilu mednarodnega socializma. Ta proces idejne diferenciacije se je v končni fazi zaključil s politično polarizacijo znotraj delavskega razreda − na levico, desnico in center − ki se je po vojni manifestiral v organizacijski delitvi na komuniste in socialiste/socialdemokrate, tako na nacionalni kot mednarodni ravni.

[1] Lešnik, *Zaslužni prof. dr. Marjan Britovšek – osemdesetletnik*, str. 219–221; isti, *Zaslužni prof. dr. Marjan Britovšek (23. 8. 1923–8. 12. 2008)*, str. 319–325.

[2] Leta 1864 je pričel izhajati list *Sozial Demokrat*, glasilo lassallovske (Ferdinand Lassalle /1825−1864/) Splošne nemške delavske zveze (urednik Johann Baptist von Schweitzer). Nemško politično delavsko gibanje se od tedaj dalje označuje za »socialdemokratsko«, čeprav je to oznako uradno sprejela druga nemška delavska stranka: Socialdemokratska delavska stranka Nemčije (ustanovljena v Eisenachu, leta 1869).

Vojna je brez dvoma povzročila globok zasuk v razvoju celotnega evropskega socializma; z njo se je pokazala vsa nemoč II. internacionale, saj socialni demokraciji ni uspelo uresničiti enega izmed svojih najvišjih ciljev: ohraniti mir. Institucija se je pokazala kot popolnoma neučinkovita; v ospredje so stopile opozicije nacionalnega značaja, za katere so napačno sklepali, da so bile deloma presežene. V imenu marksizma so se uveljavile nasprotujoče si razlage o razvoju kapitalističnih družb in stranke so se obširno integrirale v vladajoče družbe. Vojna naj bi bila seveda nosilec revolucije in ne samo smrti: revolucionarni marksisti so imeli zgodovinsko gledano prav. Toda julija 1914 ni nihče naredil koraka k tej perspektivi: na zadnjem srečanju Mednarodnega socialističnega biroja /MSB/ 29. julija so izjave nihale med relativnim zaupanjem v vlade in popolno zmedenostjo.[3] V nasprotju s proklamiranimi načeli internacionalizma je odslej večina socialističnih strank podpirala vojne napore lastnih dežel: odtod sta izvirala tista izguba ugleda, ki jo je utrpela socialistična politika, ter kasneje razcep v gibanju, ki je bilo vse dotlej (organizacijsko) enotno.[4]

Ob povedanem ne gre prezreti, da so II. internacionalo – vse do poraza in poloma v letu 1914 – njene notranje struje (desnica, center pa tudi levica) razumeli kot mednarodni forum, primeren za reševanje občih problemov evropskega delavskega gibanja. Četudi so obstajala načelna nesoglasja in spori glede taktike, posebno med radikalnimi marksisti in revizionisti, niti Lenin niti ostali predstavniki marksistične levice v evropski socialni demokraciji niso nikdar postavljali zahteve, da se Internacionala zamenja z neko boljšo in primernejšo organizacijo. Šele z izbruhom svetovne vojne, potem ko je dokazala svojo življenjsko nesposobnost, je Internacionala v svojem vsebinskem in oblikovnem pomenu dospela v središče kritike levice.[5] Od tedaj dalje se je odprl proces globlje socialnopolitične diferenciacije v evropskih socialnodemokratskih strankah, posebno med reformistično večino in manjšinsko marksistično levico. *Leve sile*, ogorčene nad kapitulacijo vodstev svojih strank in opustitvijo internacionalne solidarnosti v korist vojne politike nacionalnih vlad, organizirajo opozicijsko dejavnost, ki s februarsko in oktobrsko revolucijo v Rusiji dobiva vse močnejšo spodbudo. *Desne sile*, večina uradnih vodstev socialnodemokratskih strank (t. i. socialpatrioti), se postavijo na stran vojne politike svoje (nacionalne) buržoazije in izgubijo vsako zvezo s principi samostojne politike delavskega razreda. *Srednja struja*, centristična (t. i. socialpacifisti), ki je predstavljala pretežen del socialističnih strank, obsoja politiko vodstev in se ponekod tudi organizacijsko izdvaja, vendar se ne odloča za pot samostojne revolucionarne akcije. V okviru razprav na mednarodnih konferencah socialistov med vojno so se izoblikovali različni pogledi na značaj svetovne vojne in možnosti njene preobrazbe v svetovno proletarsko revolucijo kot tudi različna stališča do perspektiv bodoče organiziranosti proletariata na mednarodni ravni.

Na pospešitev procesa odcepitve levih skupin iz okrilja starih socialnodemokratskih strank sta vplivala dva odločilna momenta: kot prvi, oblikovanje skupne idejne

[3] Reberioux, *Razprava o vojni*, str. 786.
[4] Reiman, *Svetovna vojna in zasuk*, str. 68.
[5] *Komunistička internacionala* 1, str. XIV.

osnove (na temelju analize in ocene svetovne vojne, internacionale in perspektive evropske revolucije); in drugi, pripravljenost na radikalni prelom z reformističnimi strankami – v cilju razmejitve in ustanovitve novih, revolucionarnih partij. Pripravljalno delo ter potek prve mednarodne socialistične konference v Zimmerwaldu (1915) in druge v Kienthalu (1916) kot tudi geneza prezentiranih stališč potrjujejo stalni napor levice, zbrane okrog Lenina, da se protivojna socialnodemokratska opozicija združi na revolucionarni osnovi. Prva mednarodna konferenca v začetku vojne – iniciativna konferenca socialistov v Luganu (1914), mednarodni konferenci socialistk in socialistične mladine v Bernu (1915), kot tudi konferenci v Zimmerwaldu in Kienthalu, izpričujejo omejeno stopnjo enotnosti in domet opozicijskih skupin. Šele oblikovanje zimmerwaldske levice – kot samostojne skupine z lastno izdelano platformo – je pomenilo prvi korak k združitvi levih sil znotraj zimmerwaldskega gibanja, in sicer na temelju Leninovih programskih gesel: o preobrazbi imperialistične v državljansko vojno ter o ustanovitvi nove internacionale. Večje težave so se pojavljale v idejnih pogledih centristov (socialpacifistov) in njihovi nepripravljenosti na prelom s socialnodemokratsko večino (socialšovinisti). Odtod zimmerwaldsko gibanje,[6] čeprav je odigralo pomembno vlogo pri združevanju protivojne opozicije v Evropi ter istočasno služilo boljševikom kot mednarodna tribuna za propagiranje njihovih idej, ni moglo prevzeti vloge vodilnega jedra in temelja bodoče III., *Komunistične internacionale* (1919). Večino v zimmerwaldskem gibanju so vendarle imeli predstavniki centristične struje – pacifistične opozicije; ta je bila sicer pripravljena na kritično in odklonilno stališče do vojne politike večinske socialnodemokratske desnice, ne pa tudi na radikalen organizacijski prelom z njo.[7] Vzporedno je potekala akcija večinskih socialnodemokratskih strank (desnice) – kompromitiranih s politiko 'nacionalne obrambe' v vojni 1914–1918 ter močno oslabljenih z odcepitvijo levih in centrističnih skupin iz njenih vrst – da v povojnih pogojih obnovijo II. internacionalo. Restavrirana II., *Bernska internacionala* (1919) je združila desne reformistične socialnodemokratske stranke, medtem ko so centristi na Dunaju nekoliko kasneje (1921) ustanovili *Mednarodno delavsko združenje socialističnih strank* (»drugo in pol« internacionalo). V nadaljevanju si bomo podrobneje ogledali ustanovitev III. in obnovitev II. internacionale, s poudarkom na njunih nasprotujočih si pogledih na temeljne probleme socializma tedanjega časa.

[6] *Die Zimmerwalder Bewegung*.

[7] Poglobljeno o tem: Britovšek, *Revolucionarni idejni preobrat*. Težišče dela je na prikazu nastanka in razvoja zimmerwaldskega gibanja s posebnim poudarkom na zimmerwaldski levici, njeni rasti in idejno-taktičnih nesoglasjih med vojno, o odmevu februarske revolucije v mednarodnem delavskem gibanju ter boju med eseri, menjševiki in boljševiki za prevzem oblasti v Rusiji.

Idejne, politične in organizacijske priprave za ustanovitev komunistične in obnovitev socialnodemokratske internacionale

Pot k ustanovitvi III. internacionale

Tretja, Komunistična internacionala (Kominterna /KI/)[8] se je zasnovala na realni zgodovinski osnovi, nastali v Evropi koncem prve svetovne vojne, pod vplivom treh odločilnih dejavnikov: svetovne vojne,[9] zloma II. /Socialistične/ internacionale (1889–1914)[10] in oktobrske revolucije. Ti dejavniki so oblikovali tisti duhovni in zgodovinski medij, v katerem je najprej nastala in se zatem uresničila ideja o novi internacionali.[11] Vendar je odločilni dejavnik, odločilni za koncept

[8] KI je delovala v ožjem smislu (uradno) med letoma 1919 in 1943, v širšem pa obsega tudi čas 1. svetovne vojne, ko so se izvršile idejne in politične priprave na ustanovitev nove internacionale; prav tako ideje in koncepti KI niso odmrli z njeno razpustitvijo, temveč so v spremenjeni podobi živeli in delovali tudi kasneje, tako rekoč do padca berlinskega zidu (1989). V razvoju KI ločimo vsaj tri obdobja: prvo, imenovano tudi leninsko (1919–1923), se ujema z revolucionarnimi pričakovanji in situacijo ob koncu 1. svetovne vojne in neposredno po njej; drugo (1924–1928) zaznamuje upad revolucionarnega vala v svetu na eni ter začasna utrditev kapitalizma na drugi strani, pa tudi Stalinova priprava na obračun z levo (Trocki, Zinovjev, Kamenjev) in desno opozicijo (Buharin); tretje, tudi stalinsko obdobje, je zaznamovalo KI kot orodje sovjetske notranje in zunanje politike (Lešnik, *Tretja internacionala*, str. 19–24 /Temeljna obdobja v razvoju Kominterne/).

[9] Vojna je vsekakor povzročila globok zasuk v razvoju celotnega evropskega socializma, še posebno, ker je večina socialističnih strank podpirala vojne napore lastnih dežel; odtod sta izvirala tista izguba (internacionalističnega) ugleda, ki jo je utrpela socialistična politika, ter kasneje razcep v gibanju, ki je bilo vse dotlej (organizacijsko) enotno. Diferenciacija med socialisti, ki je odtlej potekala na dveh ravneh, idejni (grupiranje na desnico, center, levico) in politični (grupiranje socialistov antantnih, centralnih in nevtralnih držav), kaže na to, da je bila realna moč pa tudi enotnost socialističnega gibanja – pred izbruhom svetovne vojne – daleč precenjena. Več o tem Britovšek: *Stavovi II. internacionale*; Lešnik, *Stališča socialne demokracije*, str. 85–96.

[10] Levičarka Rosa Luxemburg je v pismu belgijskemu socialistu in sekretarju Mednarodnega socialističnega biroja II. internacionale Camillu Huysmansu (10. novembra 1914) zapisala: »Polom Internacionale je prav tako popoln, kakor je strašen! Uprimo se vsaj poskusom nadomestiti jo z burko in s prevaro. Mislim, da jo bomo lahko obnovili šele po strogi in odkriti kritiki storjenih izdajstev, torej po vojni« (Luxemburg, *Iz boja in življenja*, str. 191). V bran Internacionale se je postavil centrist Karl Kautsky z reformističnim stališčem, da »svetovna vojna cepi socialiste na različne tabore, in to pretežno na različne nacionalne tabore. Internacionala ni sposobna, da bi to preprečila. To pomeni, da v vojni ni učinkovito orožje, v svojem bistvu je mirovni instrument. Njena velika historična naloga je boj za mir, razredni boj v miru« (Kautsky, *Die Internationalität und der Krieg*, str. 38–39). Kautskemu je odgovorila R. Luxemburg v članku *Prenovitev Internacionale*, v katerem je ne samo ugotavljala zlom Nemške socialne demokracije /SPD/ in z njo Internacionale, marveč je tudi obsodila zagovor vojne, kritizirala Kautskega kot »teoretika močvirja«, ugotavljala, da je bila njegova teorija le »dekla oficialne prakse« socialnodemokratske stranke ter z ostro kritiko razkrivala apologetsko naravo njegovih razlag, da med vojno razredni boj preneha; zahtevala je, da marksizem socialne demokracije preseže kontemplativno-interpretativni odnos do stvarnosti in da socialistično gibanje razvije poleg prvega elementa (razumevanje obstoječega) v marksizmu tudi drugega: »dejavno voljo, da zgodovino ne samo razume, ampak jo ustvarja« (Luxemburg, *Der Wiederaufbau der Internationale*, str. 31).

[11] Temeljni okviri bodoče – III. (komunistične) internacionale se oblikujejo in nastajajo v kontekstu Leninovih teoretičnih naporov, da kritično obvlada zgodovinsko vsebino imperialistične vojne v vseh njenih idejnih in taktičnih konsekvencah. Ideja nove marksistične in revolucionarne internacionale, ki jo je predstavil v spisu v *Vojna in ruska socialna demokracija* (oktobra 1914)

in strukturo nove internacionale, izhajal iz ruskega 'oktobra'; ta je dal pečat tako novoustanovljenim komunističnim partijam kot njihovi skupni mednarodni organizaciji – Kominterni.[12] Brez dvoma je revolucionarni prevrat – s prihodom boljševiške partije /RSDDP(b)/ na oblast – dajal močne in mnogovrstne spodbude za nastanek in razvoj modernega komunističnega gibanja, s katerim je šele nastopila radikalna sprememba v odnosu sil v mednarodnem delavskem gibanju (komunistična levica na eni ter socialnodemokratska desnica in sredina na drugi strani).[13] Istočasno pa je bila vse bolj vidna svojevrstna dvojnost znotraj novonastalega gibanja; vzporedno z mladimi in relativno maloštevilnimi (šibkimi) levimi strujami in partijami nastopa novoustanovljena sovjetska oblast, ki pa ne deluje samo kot opora in oporišče mlademu komunističnemu gibanju, pač pa postaja to gibanje na drugi strani vse bolj (idejno, taktično, organizacijsko, finančno) odvisno od 'centra'. Iz niza nekdanjih centrov evropskega delavskega gibanja – Anglije v dobi čartizma, Francije v dobi revolucij 19. stoletja, Nemčije v času II. internacionale[14] – se središče sedaj premešča v Sovjetsko Rusijo (Moskvo), čeprav Lenin stalno in nedvoumno poudarja, da je to le začasno in samo dotlej, dokler revolucija ne dobi novih impulzov v drugih delih sveta.

Pripravljalna faza za ustanovitev KI so bili Leninovi napori v času svetovne vojne, da bi se revolucionarni del socialističnega gibanja (zimmerwaldska levica) jasno opredelil ter ločil od centristične in desničarske politike večinskih socialnodemokratskih strank. V *aprilskih tezah* (1917) je ponovno podal predlog o novi internacionali: »Polom zimmerwaldske internacionale – treba je ustanoviti III. internacionalo«.[15] Oktobrska revolucija je samo še pospešila in poglobila diferenciacijo v evropskem socialističnem gibanju; opredeljevanje za oktobrsko

– kjer ugotavlja, da je II. internacionala mrtva: »Naj živi oportunizma osvobojena proletarska Internacionala!« (Lenin, *Izbrana dela* II, str. 377) – je pri Leninu prisotna vse do njene ustanovitve (1919). Ob tem ne gre spregledati, da je Lenin večini voditeljev II. internacionale očital, da so s svojim vedenjem pripravili idejnopolitični polom Internacionale s tem, da »so odklanjali socialistično revolucijo in jo nadomeščali z buržoaznim reformizmom; s tem, da so odklanjali razredni boj, ki se mora v določenih trenutkih nujno spremeniti v državljansko vojno, in so namesto tega oznanjali sodelovanje (nasprotnih) razredov […] V boju proti voditeljem sedanje Internacionale, ki so izdali socializem […] moramo propagirati gesla o nemški, poljski, ruski in drugih republikah, vzporedno s preoblikovanjem vseh samostojnih držav Evrope v Republikanske združene države Evrope« (op. seveda na socialistični družbeni ureditvi). Več o tem: Britovšek, *Revolucionarni idejni preobrat*; *Lenin's Struggle for a Revolutionary International*; Kirby, *War, Peace and Revolution*.

[12] Glej bibliografije o KI: Britovšek, *Najosnovnija izvorna gradja*; Sworakowski, *The Communist International*; Broué, *Histoire de l'Internationale Communiste*; idr.

[13] Ne gre prezreti, da je bila na boljševizmu že od samega začetka prilepljena etiketa o ekstremizmu in sektaštvu, toliko bolj, ker so bili boljševiki ločeni – zaradi idejnih in političnih nesoglasij – od poglavitne struje evropske levice, ki so jo tedaj predstavljali predvsem nemški spartakovci /*Spartakusbund*/. V tedanjem trenutku prav gotovo ni bilo moč razmišljati o vodilni vlogi boljševikov v okviru revolucionarnega socializma. Za to, da bi se ta položaj lahko spremenil v radikalnem smislu, so bile potrebne dolgoročne revolucionarne akcije, ki bi bile zmožne podeliti boljševiški politiki verodostojnost; to se je zgodilo šele z ruskim 'oktobrom'.

[14] Lešnik, *Idejna heterogenost organiziranega*, str. 157–173.

[15] Lenin, *Izbrana dela* III, str. 42–45.

revolucijo, njene ideje in izkušnje je postalo osrednje vprašanje, okoli katerega se je izvršilo razvrščanje sil ne samo v evropskem, pač pa v celotnem svetovnem socialističnem gibanju. S krepitvijo levega krila socialističnega gibanja v Evropi in z ustanavljanjem prvih komunističnih partij in skupin v letih 1917/18 so bile ustvarjene temeljne okoliščine za ustanovitev KI. Naloga nove internacionale naj bi bila združiti vse 'zdrave' prvine mednarodnega socialističnega gibanja v revolucionarna marksistična jedra, ki bi v posameznih deželah prevzela vlogo revolucionarnih vodstev – štabov revolucije; v njih naj bi se vzajemno dopolnjevali, krepili in podpirali ruska in mednarodna revolucija.

V obdobju od oktobrskega prevrata (1917) do prvega kongresa KI (marca 1919) je šla aktivnost boljševiškega vodstva v dve smeri: prvo, v utrjevanje mednarodnega položaja sovjetske oblasti, in drugo, v zbiranje in združevanje maloštevilnih in nepovezanih levih – internacionalističnih skupin, predvsem tistih, ki so se nahajale v Sovjetski Rusiji (iz vrst bivših vojnih ujetnikov in prostovoljcev/dobrovoljcev). Boljševiki s svojo taktiko in politiko po letu 1917 kažejo na povezanost in medsebojno prepletanje ruske revolucije – ki pomeni uvod in začetek svetovnega revolucionarnega procesa – in svetovne, kateri se morajo podrediti interesi ruske revolucije. Med boljševiki je vladalo prepričanje, da se bo ruska revolucija težko 'obdržala', če bo ostala osamljena. Zato so pozivi na svetovno revolucijo in mednarodno akcijo stalni in konsekventni spremljevalec sovjetske notranje in zunanje politike v letih 1918–1920, kot del internacionalistične obveznosti boljševikov. Neposredna materialna in moralna pomoč revolucionarnim gibanjem v Evropi je – po mišljenju boljševiškega vodstva – ena od temeljnih nalog, ki se izvaja z vsemi razpoložljivimi sredstvi (diplomatskimi, političnopropagandnimi, vojaškimi in drugimi[16]). Cilji in interesi mednarodne revolucije so nad vsemi drugimi – to je brez dvoma splošno prepričanje in stališče. Dokumentarno gradivo in literatura ter dela Lenina in drugih boljševiških voditeljev iz tega obdobja nedvoumno kažejo, da so bila mnoga pomembna vprašanja strategije in taktike predmet polemik in sporov med boljševiki, celo v usodnih trenutkih ruske revolucije (npr. diskusije ob aprilskih tezah, sprejetju odloka o oktobrski vstaji, razpravah o brestlitovskem miru). Toda glede vprašanja o možnosti razvoja svetovne revolucije, njene perspektive in neizbežnosti so si bili enotni; o tem prepričljivo govorijo teksti Lenina, Trockega, Buharina, Zinovjeva, Radeka in drugih boljševiških teoretikov iz obdobja 1918–1919. Prav tako so stenogrami VII. (1918) in VIII. kongresa (1919) boljševiške partije ter še posebno prvega in drugega kongresa KI[17] navdihnjeni z idejo in vizijo bodoče svetovne revolucije, katere prolog je ruska revolucija.[18]

Če je bil Lenin v letih 1914–1917 še osamljen v svojih apelih za ustanovitev nove internacionale,[19] pa ideja o tretji internacionali v letu 1918 vse bolj dozoreva;

[16] Pravda je 26. decembra 1917 objavila dekret Sveta ljudskih komisarjev, da se odobri dva milijona rubljev revolucionarnim gibanjem (Frank, *Geschichte der Kommunistischen Internationale*, str. 44).

[17] *Komunistička internacionala* 1, str. XLIII.

[18] Trotzki, *Ergebnisse und Perspektiven*, str. 123.

[19] Lešnik, *Leninovi pogledi na vojno*, str. 161–169.

pri tem ima močno oporo v sovjetski oblasti kot tudi v revolucionarnem vrenju v Evropi, ki kaže na možnost razmaha revolucije. Aktivno delovanje levih sil, formiranje prvih komunističnih partij in skupin, nastanek in širjenje delavskih svetov – to so bili konstitutivni elementi, na temelju katerih je Lenin leta 1918 trdil, da revolucionarna internacionala že »de facto obstaja in deluje«.[20] Vloga nove internacionale – internacionale revolucionarne akcije – naj bi bila vodstvo in idejni center te anticipirane svetovne revolucije. Poleg štaba svetovne proletarske revolucije naj bi nova internacionala odigrala tudi vlogo organizacije za nudenje pomoči in podpore Sovjetski Rusiji (ki postane po oktobrski revoluciji tarča združene kontrarevolucije), torej vlogo organizatorja mednarodne solidarnosti z rusko revolucijo, ki naj prepreči vojaško intervencijo. In končno, neposredni povod (čeprav ne najpomembnejši) za neodložljivo ustanovitev Kominterne je bil oklic mednarodne socialistične konference (27. januarja 1919)[21] v Bernu – z nalogo obnovitve druge, 'bernske' internacionale.

Neposredne organizacijske priprave na ustanovitev nove internacionale so se sicer začele že decembra 1917, ko je bila v Petrogradu ustanovljena Sekcija za revolucionarno internacionalno propagando z B. Reinsteinom na čelu. Januarja 1918 je Svet ljudskih komisarjev sprejel sklep, da pošlje v Stockholm posebno delegacijo Vseruskega centralnega izvršnega komiteja /VCIK/[22] z nalogo, da vzpostavi stike z revolucionarnimi skupinami v Zahodni Evropi in pripravi internacionalno konferenco.[23] Pred samim ustanovnim kongresom KI sta bili nato, v razmaku enega leta, še dve pomembni mednarodni posvetovanji. Na prvem, 24. januarja 1918 v Petrogradu, so se zbrali predstavniki revolucionarnih struj in levih skupin iz Evrope in ZDA: boljševikov, levih socialnih revolucionarjev (eseri), socialnodemokratske levice Švedske, Norveške, Velike Britanije, Poljske, Litve, Romunije, Češke, Armenije, ameriške socialistične delavske partije in predstavnik jugoslovanskih socialnih demokratov (Mijo Radošević). Na konferenci so udeleženci[24] sprejeli sklep – »da se skliče mednarodna socialistična konferenca […] pod naslednjimi pogoji: prvič, soglasje partij in organizacij, da stopijo na pot revolucionarnega boja proti 'svojim' buržoaznim vladam, in drugič, podpora oktobrski ruski revoluciji in sovjetski oblasti«.[25] S tem sklepom so istočasno zavrnili tudi povabilo za udeležbo na konferenci socialistov antantnih držav (20. februarja 1918 v Londonu), na kateri naj bi pobudili obnovitev II. internacionale.[26]

---

[20] *Komunistička internacionala* 1, str. 368 (Lenin, *Pismo radnicima Evrope i Amerike*, 24. januarja 1919).

[21] *Die II. Internationale 1918/1919*, str. 33. Na mednarodni socialistični konferenci, ki se je – po terminski preložitvi – sestala od 3. do 10. februarja 1919 v Bernu, so sodelovali 103 delegati iz 26 držav (ibidem, str. 38).

[22] V delegacijo so bili izvoljeni na seji VCIK (13. februarja 1918) A. Kollontajeva in J. 9Berzin v imenu CK RSDDP/b/ ter M. Natanson in A. Justinov v imenu eserov.

[23] *Komunistička internacionala* 1, str. XLIV.

[24] Večinoma so bili dobrovoljci oziroma bivši vojni ujetniki; v Rusiji so bili že pred revolucijo, tako da niso bili posebej delegirani na konferenco iz svojih dežel.

[25] Zapisnik s posvetovanja ni ohranjen; poročilo o njem je objavila Pravda, 30. I./12. II./ 1918 (*Komunistička internacionala* 1, str. XLIV).

[26] *Die II. Internationale 1918/1919*, str. 693.

V letu 1918 se je nadaljevalo utrjevanje vezi levih sil. Aprila je potekal vseruski kongres vojnih ujetnikov-internacionalistov s 400 delegati, ki so zastopali pol milijona ljudi. Maja je bila ustanovljena Federacija zunanjih sekcij in skupin pri CK RKP/b/ kot prva organizirana oblika zbiranja in povezovanja levih sil iz vrst dobrovoljcev, ujetnikov in emigrantov,[27] ki so bili pripravljeni, da v svoje dežele ponesejo izkušnje in sporočila ruske revolucije.[28] V obdobju 1918–1919 je bilo ustanovljenih in vključenih v Federacijo 11 sekcij: nemška, madžarska, finska, češka, romunska, jugoslovanska, italijanska, francoska, angloameriška, bolgarska in poljska; vzporedno s Federacijo je deloval še Centralni biro muslimanskih komunističnih organizacij, kasneje preimenovan v Centralni biro komunističnih organizacij ljudstev Vzhoda. Na internacionalno povezovanje levih sil so vplivali tudi osebni stiki in dopisovanje Lenina z mnogimi znanimi posamezniki iz evropske socialnodemokratske levice (F. Plattenom /Švica/, H. Gorterjem, S. J. Rutgersom /Nizozemska/, A. Guilbeauxom /Francija/, E. Fuchsom /Nemčija/, G. Serratijem, C. Lazzarijem /Italija/, K. C. Höglundom /Švedska/, O. Kuusinenom, I. Sirolo, K. Mannerjem /Finska/).[29] V letu 1918 so bile ustanovljene že prve komunistične partije v svetu: januarja je bila formirana KP Argentine, marca je RSDDP/b/ spremenila ime v RKP/b/, avgusta je bila ustanovljena KP Finske,[30] oktobra KP Letonije, novembra KP Avstrije, Nizozemske in Madžarske ter decembra KP Poljske in Nemčije.[31]

Pomemben dokument v neposrednih pripravah na ustanovitev KI predstavlja radiotelegram CK RKP/b/, poslan 24. decembra 1918 vsem levim partijam in skupinam,[32] kot odgovor na oklic britanske laburistične partije, da se prične 6. januarja 1919 v Lausanni mednarodna konferenca socialnodemokratskih strank[33] – z nalogo obnovitve II. internacionale. V radiotelegramu ni bilo mnogo govora o programskih izhodiščih bodoče internacionale, temveč zgolj o namerah desnih socialdemokratskih voditeljev po obnovitvi II. internacionale: »[…] ta internacionala je prenehala obstajati prve dni avgusta 1914 […] Njihova prizadevanja, da vrnejo delavsko gibanje v stanje, kakršno je bilo pred vojno, pomenijo nadaljnjo slabitev in odvisnost delavskih množic od vojne politike vladajočih krogov«. Zato je CK

[27] Temeljna naloga Federacije je bila, da poveže vse tuje komuniste v RKP/b/ za opravljanje revolucionarnih nalog bodoče KI; prvi predsednik je bil Bela Khun.

[28] Člani Federacije zunanjih sekcij so se začeli že v letu 1918 vračati iz Sovjetske Rusije v svoje dežele. Do leta 1921 naj bi se jih vrnilo od 12 do 15 tisoč; od tega 10 % v Nemčijo, 19 % v Češko, 58 % v Madžarsko, 4 % v Jugoslavijo in 9 % v Romunijo (*Komunistička internacionala* 1, str. XLV).

[29] Lenjin, *Dela* 39.

[30] Po zadušitvi delavske revolucije (januar–maj 1918) je zavladal na Finskem beli teror. Finski emigranti-revolucionarji so 20. avgusta v Moskvi ustanovili KP Finske.

[31] *Komunistička internacionala* 1, str. 281–284 (Kronologija dogodkov v mednarodnem delavskem gibanju v letu 1918).

[32] Ibidem, str. 225–226. Radiotelegram CK RKP/b/, ki so ga podpisali Lenin, Trocki in komisar za zunanje zadeve Čičerin, je bil objavljen v glasilu *Pravda*, 25. XII. 1918; ter zatem v glasilu KP Nemčije *Die Rote Fahne*, 31. XII. 1918.

[33] Prvotni predlog britanske laburistične stranke so terminsko in krajevno prenesli v Bern, od 3. do 10. februarja 1919.

RKP/b/ apeliral na vse revolucionarne partije in skupine, da bojkotirajo konferenco in se zberejo okoli bodoče III. internacionale: »[…] nasprotno od Internacionale izdajalcev in kontrarevolucionarjev, ki se formira z očitnim ciljem, da naredi pregrado proti hitremu razvoju svetovne proletarske revolucije, se morajo komunisti vseh dežel zbrati okoli dejansko že nastale tretje revolucionarne internacionale […] Pot k oblasti proletariata pelje skozi nespravljivi boj s prevaranti, socializdajalci«.[34] Radiotelegram je do konca decembra 1918 dospel v večino evropskih držav ter napovedal skorajšnjo ustanovitev nove internacionale.

27/28. decembra 1918 je Lenin v pismu komisarju za zunanje zadeve Čičerinu pisal, naj nujno pripravi in skliče mednarodno socialistično konferenco kot pripravo na ustanovitev III. internacionale (1. februarja 1919), po možnosti legalno v Berlinu ali ilegalno na Nizozemskem, pri čemer je za 'orientacijo' navedel dvajset organizacij, ki bi jih bilo treba povabiti.[35] Čičerin je v odgovoru predlagal Švedsko ali Norveško, »saj glede na sedanje okoliščine ne ustrezata niti Berlin niti Nizozemska«, hkrati pa postavil vprašanje odnosa bodoče internacionale do eserov, sindikalistov kot tudi do gibanja delavskih poverjenikov (*Shop Stewards*) v Veliki Britaniji.[36] V vrtincu revolucionarnih dogajanj in povojnega vrenja je iniciativo za novo internacionalo nesporno imela najmočnejša in najštevilnejša komunistična partija na svetu – RKP/b/; ta je imela za seboj že uresničen revolucionarni prevrat. Ostale leve struje in skupine, angažirane v neposrednem boju za lastno afirmacijo, niso mogle prispevati pomembnejšega deleža v pripravah na ustanovitev KI in tudi ne vplivati na oblikovanje programskih izhodišč nove internacionale,[37] z izjemo KP Nemčije.[38]

Drugo posvetovanje, neposredno povezano s pripravo na ustanovitev nove internacionale, je bilo 24. januarja 1919 v Moskvi pod Leninovim vodstvom. Na njem je sodelovalo osem komunističnih partij in organizacij: Rusije, Poljske, Madžarske, Avstrije, Letonije, Finske, ZDA in balkanske revolucionarne socialnodemokratske federacije. Na posvetovanju so sprejeli besedilo razglasa za sklic

[34] *Komunistička internacionala* 1, str. 225–226.

[35] »Koga vabimo na našo konferenco? Samo tiste, ki so: 1. odločno za razcep s 'socialpatrioti' (se pravi s tistimi, ki so neposredno ali posredno podpirali meščanske vlade med imperialistično vojno 1914–1918); 2. za socialistično revolucijo zdaj in za diktaturo proletariata; 3. načelno za 'sovjetsko oblast' in zoper omejevanje našega dela z meščanskim parlamentarizmom, proti podrejanju meščanskemu parlamentarizmu, in ki priznavajo v sovjetski oblasti višji in socializmu bližji tip /oblasti/« (Lenjin, *Dela* 39, str. 134).

[36] *Komunistička internacionala* 1, str. XLVI.

[37] Primerjalna analiza, ki jo je opravil Aldo Agosti, kaže, da so bile leve struje in skupine, ki so bile v začetku leta 1919 pred tem, da se zlijejo v matično strugo komunističnega gibanja, v svojih stališčih ne samo različne, temveč tudi pod močnim vplivom anarhosindikalizma in revolucionarnega sindikalizma (Agosti, *Ustanovitvene struje mednarodnega*, str. 318–333).

[38] Čeprav so se med spartakovci in boljševiki pogosto kazale teoretične razlike (glede razmerja med partijo in razredom, do narodnostnega vprašanja, do kmečkega vprašanja), pa je sklep Spartakusbunda, da bo prekinil sleherni organizacijski odnos z nemško socialnodemokratsko stranko, odstranil najpomembnejšo prvino razhajanja. Navsezadnje je tudi Lenin za programsko izhodišče nove internacionale vzel program boljševiške partije in Spartakusbunda. Več o tem: Mujbegović, *Komunistička partija Nemačke*; Broué, *Rivoluzione in Germania*.

kongresa internacionale *O prvem kongresu Komunistične internacionale*.[39] V proglasu so bili predstavljeni:

1. temeljni cilji in taktika nove internacionale – »[…] razpadanje in bližnji razpad 'celotnega svetovnega kapitalističnega sistema' bi utegnila pomeniti konec 'evropske civilizacije nasploh', če se proletariat ne bi polastil državne oblasti, uničil meščanskega državnega ustroja ter ga nadomestil z novimi organizacijskimi oblikami, ki naj bi bile izraz proletarske demokracije in samoupravljanja, ki ga množice uresničujejo prek sovjetov /svetov/ […] Diktatura proletariata mora biti vzvod za takojšnjo razlastitev kapitala in za odpravo zasebne lastnine nad produkcijskimi sredstvi«; temeljna metoda boja naj bo »akcija množic, kamor sodi tudi odkrit oborožen boj zoper oblast kapitalistične države«;
2. odnos do drugih socialističnih strank oziroma struj v mednarodnem delavskem gibanju – »neusmiljen boj proti socialšovinistom«, medtem ko mora taktika proti centru »insistirati na odcepitvi njihovih najrevolucionarnejših elementov ter na brezkompromisni kritiki in razkrinkanju centrističnih voditeljev«;
3. organizacijska vprašanja in naziv partije – »kongres kot center KI mora postati bojni organ za stalno zvezo in plansko vodenje revolucionarnega gibanja […] Interesi gibanja v vsaki deželi se morajo podrejati občim interesom revolucije v mednarodnih razmerah; kongres mora sprejeti naziv *prvi kongres Komunistične internacionale*, medtem ko bodo posamezne partije postale njegove sekcije […] Sramotni polom socialnodemokratske internacionale zahteva, da se tudi v tem pogledu izvrši razmejitev«.[40]

Temelj za oblikovanje proglasa oziroma programa bodoče KI sta enakopravno predstavljala dva dokumenta – program ruske komunistične partije (boljševikov)[41] in program Spartakove zveze[42]; za oba dokumenta je Lenin menil, da dovolj jasno opredeljujeta vlogo in naloge bodoče internacionale. Proglas, ki je napovedal bližnjo ustanovitev (čeprav nista bila navedena ne datum ne kraj) »nove revolucionarne internacionale«, je bil poslan 39 levim partijam in skupinam iz Evrope (33), ZDA (4), Avstralije (1) in Azije (1).[43] Januarja 1919 je prispel proglas prek Finske in Švedske

[39] *Komunistička internacionala* I, str. 227–230. Razglas, ki ga je sestavil Trocki in redigiral Lenin, so podpisali: Lenin, Trocki, Karski (Marchlewski), Rudnyansky, Duda, Rozin, Sirola, Rakovski in Reinstein.

[40] Ibidem.

[41] Projekt programa RKP/b/ za bližnji VIII. kongres (Moskva, 18.–23. marca 1919): *Teorija in praksa boljševizma*.

[42] Program zveze Spartakus je sestavila R. Luxemburg: Was will der Spartakusbund?; z nebistvenimi spremembami je bil sprejet kot partijski program na ustanovnem kongresu KP Nemčije, decembra 1918 (Luxemburg, *Izbrani spisi*, str. 823–836: *Kaj hoče Spartakova zveza?*; prvič objavljeno v *Die Rote Fahne*, Berlin, 14. XII. 1918).

[43] *Komunistička internacionala* 1, str. 229: »Konkretno predlagamo, da na kongresu sodelujejo predstavniki naslednjih partij, skupin in struj (polnopravne članice III. internacionale bodo samo tiste partije, ki v celoti sprejemajo njeno programsko usmeritev): Spartakova zveza (Nemčija), RKP/boljševikov/, KP nemške Avstrije, Madžarske, Poljske, Finske, Estonije, Letonije, Litve, Belorusije, Ukrajine, revolucionarni elementi češke SDS, bolgarska SDS (tesni), romunska SDS, Srbska SDS (levo krilo), SDS Švedske (levica), norveška SDS, danska skupina 'Razredni

v Nemčijo, zatem pa tudi v ostale evropske države; v svet je bil 'poslan' tudi prek radia ter natisnjen in objavljen v nekaterih delavskih časopisih.[44] Istočasno je bilo objavljeno tudi Leninovo *Pismo delavcem Evrope in Amerike*[45] ter načrt programa RKP/b/ za bližnji VIII. Kongres.[46] O bodoči internacionali so razpravljali še na II. vseruskem kongresu sindikalnih zvez januarja 1919[47] ter predvideli poročilo in razpravo o »ustanovitvi Komunistične internacionale« v pozivu na VIII. Kongres RKP/b/ (v tretji točki dnevnega reda), objavljenem 8. februarja 1919.[48] S tem so bile zaključene temeljne priprave na ustanovni kongres Komunistične internacionale.

Pot k obnovitvi II. internacionale

Vzporedno s prizadevanji boljševikov in evropske levice za ustanovitev nove, III. internacionale je potekala akcija večinskih reformističnih socialnodemokratskih strank /SDS/– obremenjenih s politiko »nacionalne obrambe« v svetovni vojni ter močno oslabljenih z odcepitvijo levih in centrističnih skupin iz njenih vrst – da v povojnih pogojih obnovijo II. internacionalo. Priprave za oživitev le-te so se pričele spomladi 1917, s pripravami na mednarodno socialistično konferenco, ki naj bi bila v Stockholmu avgusta 1917.[49] Toda idejni razkol v mednarodnem socialističnem gibanju je bil – spričo teoretično-taktičnih razlik do temeljnih vprašanj tedanjega časa: vojne, miru, revolucije, socializma – premočan, da bi lahko prišlo do 'sprave', do ponovne združitve mnogoterih socialističnih struj v enotno organizacijo.[50]

Konkretnejša pobuda za obnovitev internacionale je bila nato podana na 3. medzavezniški socialistični konferenci v Londonu od 20. do 24. februarja 1918,[51]

---

boj' (levica danske SDS), KP Nizozemske, revolucionarni elementi belgijske delavske stranke, skupine in organizacije v francoskem socialističnem in sindikalnem gibanju (ki so solidarne z F. Loriotom), levi švicarski socialni demokrati, italijanska socialistična stranka, levi elementi španske socialistične stranke, levi elementi portugalske socialistične stranke, britanska socialistična stranka (posebno struja, ki jo predstavlja J. Maclean), britanska socialistična delavska stranka, IWW (Industrial Workers of the World) Velike Britanije, Industrial Workers Velike Britanije, revolucionarni elementi gibanja delavskih poverjenikov (Shop Stewards) v Veliki Britaniji, revolucionarni elementi irskih delavskih organizacij, socialistična delavska stranka ZDA, levi elementi ameriške socialistične partije (posebno struja, ki jo predstavlja E. Debs, ter struja, ki jo predstavlja Liga za socialistično propagando), IWW v ZDA, IWW v Avstraliji, Workers International Industrial Union (ZDA), socialistične skupine v Tokiu in Jokohami (ki jih predstavlja S. Katayama) ter Socialistična mladinska internacionala (ki jo predstavlja W. Münzenberg)«.

[44] Prva ga je objavila Pravda, 24. I. 1919.

[45] *Komunistička internacionala* 1, str. 367–374.

[46] Lenjin, *Dela* 30, str. 167–203.

[47] *Komunistička internacionala* 1, str. 361–366.

[48] *Vos'moj s'ezd RKP/b/*, str. 117–143.

[49] Pripravljalni (rusko-nizozemski-skandinavski) komite je v posebnem manifestu »Proletarcem vseh dežel« (11. julija 1917) povabil stranke, priključene Mednarodnemu socialističnemu biroju /MSB/ in Mednarodni socialistični komisiji /MSK/ ter sindikate, včlanjene v sindikalno internacionalo, naj se udeležijo 15. avgusta 1917 konference v Stockholmu. Na njej naj bi pretresali vprašanja: 1. svetovna vojna in internacionala, 2. mirovni pogoji internacionale in 3. učinkovit program za čimprejšnje prenehanje vojne.

[50] Posledično je poskus desnih socialistov in centristov, da organizirajo konferenco v Stockholmu, propadel.

[51] *Die II. Internationale 1918/1919* I, str. 15–16.

z imenovanjem 3-članskega iniciativnega komiteja,[52] ki naj bi pripravil »sklic svetovnega kongresa delavskega gibanja«. Osrednjo pozornost je konferenca namenila vprašanju zavezniških vojnih ciljev in postavitvi temeljev, na katerih naj bo zgrajen bodoči svetovni mir; stališča udeležencev so bila bolj ali manj istovetna s programi njihovih vlad. V tem kontekstu je konferenca sprejela *Memorandum o vojnih ciljih*[53] (nekakšen mirovni program Internacionale), v katerem se je zavzela za mir »brez aneksije, brez vojne odškodnine, za pravico narodov do samoodločbe«.[54] Udeleženci konference – tedaj že prepričani v zmago antantnih sil (po vstopu ZDA v vojno) – so sklenili, da povabijo na socialistični kongres tudi socialnodemokratske stranke centralnih sil. Medtem ko so SDS Avstrije, Madžarske in Bolgarije sprejele londonski memorandum kot skupno podlago za mirovni program Internacionale, so nemški večinski socialisti ponudbo zavrnili; bili so prepričani – po ugodnih mirovnih pogajanjih (za Nemčijo) v Brest-Litovsku[55] – da je mogoče dobiti vojno in diktirati mirovne pogoje. Takšnim iluzijam je bil podvržen tudi pretežen del nemškega delavskega razreda. V tem je tudi razlog (poleg okrepitve policijskih represalij), da v letu 1918 – vse do poraza na zahodni fronti, ko je postalo jasno, da je vojna za centralne sile izgubljena – nemški proletariat ni organiziral večjih protivojnih akcij.[56]

IV. medzavezniška socialistična konferenca v Londonu (17. do 20. septembra 1918[57]) je sicer »z obžalovanjem« ugotovila, da predstavljajo odklonilna stališča nemških večinskih socialistov /SPD/ do londonskega memoranduma oviro za sklic kongresa Internacionale, toda obenem se je zavedala, da je poraz Nemčije blizu. Udeleženci so sklenili, da kljub nasprotovanju SPD pričnejo s pripravami za sklic svetovnega kongresa delavskih partij vseh dežel, ki naj bi s svojimi sklepi ne samo obnovil II. internacionalo, pač pa tudi vplival na mirovno konferenco. Sklep konference je natančneje opredelila angleška Laburistična stranka s predlogom, da naj bo »mednarodni socialistični kongres istočasno v kraju, kjer bo potekala mirovna konferenca«.[58]

Neizogibnost poraza (11. 11. 1918 je bila v Compiegnu podpisana nemška kapitulacija) je šele prepričala nemške večinske socialiste, da so prešli na 'nove' pozicije – na pripravljenost skupnega sodelovanja z antantnimi socialisti na svetovnem socialističnem kongresu. Neposredno po IV. medzavezniški socialistični

[52] A. Henderson (Anglija), E. Vandervelde (Belgija) in A. Thomas (Francija).

[53] *Die II. Internationale 1918/1919* II, str. 693–706 (Memorandum on War Aims).

[54] Zahteve, postavljene v Memorandumu, so podobne tistim, ki jih je objavil 8. 1. 1918 ameriški predsednik Wilson v 14 točkah, pa tudi tistim, ki jih je objavil papež Benedikt v okrožnici o miru avgusta 1917 ter sprejela boljševiška Delavska in kmečka vlada v »odloku o miru« 8. 11. 1917.

[55] Podrobneje o poteku mirovnih pogajanj ter o nasprotujočih si stališčih voditeljev boljševiške partije do mirovnih pogojev – glej: Britovšek, *Carizem, revolucija, stalinizem* I, str. 404–428.

[56] Lešnik, *Nemška socialna demokracija*, str. 341–372.

[57] *Die II. Internationale 1918/1919* I, str. 133–178.

[58] Ibidem II, str. 730–732 (The Labour Party. Notes on Procedure at the International Labour Conference proposed to be held at the same time and place as the official Peace Conference / ca. Mitte Oktober 1918/).

konferenci so se pričele intenzivne priprave za obnovitev II. internacionale; o tem priča vrsta medsebojnih srečanj in obsežna korespondenca med voditelji večinskih socialistov,[59] kar je seveda na drugi strani vplivalo tudi na pospešeno akcijo Moskve za ustanovitev III. internacionale.[60] Po predlogu angleške Laburistične stranke,[61] ki ga je Henderson telegramsko predal 18. in 19. decembra 1918 Huysmansu, Vanderveldeju,[62] Van Kolu, Brantingu in Frossardu,[63] naj bi bila prva povojna mednarodna socialistična konferenca 6. januarja 1919 v Lausanni. V nadaljnjih medsebojnih dopisovanjih so prvotni predlog časovno in krajevno usklajevali,[64] nakar so C. Huysmans (sekretar MSB), E. Vandervelde (predsednik MSB), A. Henderson in A. Thomas poslali vabilo vsem socialnodemokratskim in delavskim strankam sveta, v katerem so jih pozvali, da se udeležijo mednarodne konference v Bernu (27. januarja 1919) – z nalogo obnovitve II. internacionale. Čeprav med uradnimi voditelji zahodnoevropske socialne demokracije ni bilo popolnega soglasja,[65] so si bili vendarle edini v tem, da je potrebno – po zmagi ruskega 'oktobra' in izbruha množičnega revolucionarnega gibanja v Evropi – čim prej strniti, prenoviti in reorganizirati socialnodemokratske vrste ter nastopiti proti komunističnemu gibanju s svojo politično platformo.[66] Prvotni načrt, da bi sklicali socialistično konferenco v kraju, kjer bo istočasno potekala mednarodna mirovna konferenca (Pariz), so morali – zaradi nestrinjanja francoskega ministrskega predsednika G. Clemenceauja (nasprotoval je vstopu državljanov sovražnih dežel v Francijo)[67] – prenesti v nevtralno Švico. Zaradi težav, ki so jih imeli delegati s potnimi dovoljenji, so morali organizatorji prestaviti začetek konference za teden dni[68] (Bern, 3. do 10. februar 1919).

[59] Ibidem II, str. 724−785.

[60] *Komunistička internacionala* I, str. 225–226 (Radiogram CK RKP/b/, 24. 12. 1918).

[61] *Die II. Internationale 1918/1919* II, str. 751–758 (Labour Party: Memorandum on the International Peace Congress, 17. 12. 1918).

[62] Ibidem, str. 760–763.

[63] Ibidem I, str. 24.

[64] Ibidem II, str. 765–779.

[65] Vandervelde je npr. nasprotoval – zaradi nemške okupacije Belgije – udeležbi SPD na konferenci.

[66] Kljub odcepitvi levih (komunističnih) skupin, v 'okrnjeni' socialni demokraciji še zdaleč ni bilo enotnih pogledov na temeljne probleme socializma. Medtem ko so eni – v duhu časa (z besedami) – priznavali neobhodnost razrednega boja in zakonitost revolucije, sprejemali sovjete kot možno proletarsko organizacijo in diktaturo proletariata kot obliko vladavine, so bili drugi zagrizeni nasprotniki komunizma in zagovorniki blokade ter vojne intervencije proti Sovjetski Rusiji. Vendar pa so si bili socialisti enotni v tem, da se je potrebno zoperstaviti proti revolucionarnemu prevratu kapitalističnega sistema v Evropi ter prepustiti družbeni razvoj mirni evoluciji v okviru obstoječega sistema. To stališče bo predstavljalo temelj politične platforme prenovljene II. internacionale.

[67] Braunthal, Geschichte der Internationale II, str. 168.

[68] Ibidem.

Ustanovitev komunističnega in obnovitev socialnodemokratskega tabora v letu 1919

Komunistični tabor

Resno oviro v pripravi in organiziranju reprezentativne mednarodne konference oziroma kongresa levih sil v Moskvi je predstavljal na eni strani izjemno težaven mednarodni in notranji položaj Sovjetske Rusije (blokada, državljanska vojna, prometne težave, zaprtost mej), ki je onemogočil nekaterim delegacijam zahodnoevropskega delavskega gibanja, da bi pravočasno prispele v Moskvo,[69] na drugi strani pa neugodne okoliščine, v katerih so se znašle novoustanovljene komunistične partije, soočene z lastnimi organizacijskimi problemi in večinoma brez izkušenih vodilnih osebnosti. Navkljub težavam se je pričel 2. marca 1919 v Kremlju pod predsedstvom Lenina prvi posvet[70] 52 delegatov,[71] ki so zastopali 35 komunističnih partij oziroma socialističnih skupin in organizacij[72] iz 21 držav Evrope, Azije in ZDA.

Posvetovanje se ni začelo kot kongres, temveč kot komunistična konferenca, ki naj pripravi ustanovitev nove internacionale šele na prihodnjem posvetovanju. Do takšne odločitve je prišlo na zahtevo delegata KP Nemčije Huga Eberleina (Max Albert), ki je na preliminarni seji 1. marca 1919[73] v imenu svoje partije izjavil, da je preuranjeno ustanavljati komunistično internacionalo. Stališče Eberleina je temeljilo na oceni takrat že pokojne R. Luxemburg, da še niso dozoreli vsi pogoji za ustanovitev Kominterne; argumenti so bili naslednji: »1. zahodnoevropsko delavstvo je globoko razočarano z izkušnjami predhodne – II. internacionale (z njenimi praznimi besedami, deklaracijami in odločitvami, ki so se kasneje spremenile v sramotni poraz); 2. nova internacionala mora biti zasnovana ne na lepih željah, temveč na resnični organizacijski moči komunističnih partij, a te so šele v formiranju, maloštevilne in slabotne; nova internacionala mora počakati, da se poveča in okrepi njena organizacijska baza, da bo lahko uspešno delovala; 3. javnosti je

[69] Odsotni so bili predstavniki Socialistične stranke Italije ter mnogi delegati levih opozicijskih skupin iz Francije, Velike Britanije in ZDA.

[70] *Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale*; *Komunistička internacionala* 1 (Stenogrami i dokumenti kongresa).

[71] 34 delegatov je imelo odločujoči in 18 posvetovalni glas.

[72] KP Nemčije, KP Rusije, KP Avstrije, KP Madžarske, KP Poljske, KP Finske, KP Ukrajine, KP Letonije (Latvije), KP Litve in Belorusije, KP Estonije, KP Armenije, komunistično skupino nemških kolonij v Rusiji, združenje skupin vzhodnih narodov Rusije, Socialistično delavsko stranko Amerike, leve zimmerwaldovce Francije, leve socialiste Švedske, švicarsko levico, norveško socialnodemokratsko stranko, Socialnodemokratsko stranko Švice, Balkansko revolucionarno federacijo (vsi z odločujočim glasom); angleško, francosko, češko, bolgarsko, švicarsko in jugoslovansko komunistično skupino, nizozemsko socialnodemokratsko skupino, turško, gruzijsko, turkestansko, azerbajdžansko in perzijsko sekcijo centralnega biroja komunističnih organizacij narodov Vzhoda; kitajsko socialistično delavsko stranko, korejsko delavsko zvezo in zimmerwaldsko komisijo (vsi s posvetovalnim glasom). Glej poimenski seznam delegatov v: *Komunistička internacionala* 1, str. 220–222.

[73] Na preliminarnem posvetovanju delegatov nekaterih partij v Moskvi, pred začetkom I. kongresa KI, so sodelovali: Lenin, Zinovjev, Albert, Sirola, Klinger, Reinstein in drugi (ibidem, str. 285).

nujno potrebno predstaviti našo programsko usmeritev, v kateri bodo jasno izražene naloge in cilji revolucionarnega proletariata, kakor tudi nove internacionale;[74] 4. zaradi objektivnih razlogov (prometne ovire idr.) na ustanovni kongres niso prišli polnopravni in uradni delegati vseh komunističnih partij in levih skupin,[75] zaradi tega lahko predpostavljamo, da kongres ne odraža realnega organizacijskega stanja, saj največja zahodnoevropska gibanja pravzaprav niso zastopana«.[76] Vodstvo KP Nemčije je tudi menilo, da se v Evropi še niso oblikovale in razvile takšne KP, ki bi lahko bile enakopraven partner RKP/b/,[77] ter obenem izrazilo določene pomisleke do načina konstituiranja in metod delovanja Kominterne kot tudi vloge RKP/b/ v njej.[78] Čeprav so v KP Nemčije v principu zagovarjali potrebo po ustanovitvi nove, revolucionarne internacionale, so zaradi omenjenih pomislekov zastopali stališče, da je potrebno ustanovitev KI prestaviti na ugodnejši čas.

O vzdušju na seji je spregovoril nekaj dni kasneje G. Zinovjev na VIII. kongresu RKP/b/: »Predstavnik nemških komunistov je odločno zahteval, da zasedamo samo kot konferenca in ne kot kongres. V tem trenutku še niso prispeli avstrijski tovariši in balkanski predstavniki. CK naše partije, glede na oceno situacije, je bil trdno prepričan, da je nujno potrebno ustanoviti III. internacionalo. Vendar smo bili tudi takšnega mnenja: če so nemški komunisti proti, če oni postavljajo vprašanje ultimativno, potem ne moremo dopustiti razhajanja v odnosih z nemškimi spartakovci. To je bilo samo nekaj tednov po strašnih izgubah, ki so jih utrpeli, in mi smo rekli: 'čeprav nimajo prav, mi bomo popustili v tem vprašanju'. Takšno izjavo

[74] Proglas (24. januarja 1924) je izrecno poudaril, da platforma nove internacionale temelji na programu RKP/b/ in Spartakusbunda; v proglasu so tudi predstavljeni cilji in naloge revolucionarnega proletariata. Proglas Rosi Luxemburg ni bil poznan, saj je bila umorjena pred njegovo objavo (15. januarja 1919).

[75] Edini uradni delegati, ki so prišli iz evropskih dežel, so bili: Eberlein (Nemčija), Rutgers (Nizozemska), Steinhard /Gruber/ (Avstrija), Stange (Norveška) in Grimlund (Švedska). Vsi ostali udeleženci so bili še pred sklicem kongresa v Rusiji ter z izjemo ruskih predstavnikov brez stikov z vodstvi svojih partij; res pa je, da so – čeprav neuradni predstavniki svojih partij – večinoma delovali v skladu s pričakovanji svojih partij in skupin.

[76] Eberlein, *Spartakus und die Dritte Internationale*, str. 306–307; Mujbegović, *Prvi kongres Komunističke internacionale*, str. 203.

[77] Mišljena je organizacijska in politična prednost ruske boljševiške partije in njena dominanta vloga nasproti majhnim in 'nezrelim' komunističnim partijam.

[78] Pomisleki so temeljili na kritiki boljševiške taktike s strani R. Luxemburg, ki jih je predstavila v spisu K ruski revoluciji (*Izbrani spisi*, str. 741–782). V tem kontekstu je karakteristično mišljenje R. Luxemburg o vlogi nemških komunistov kot veznem elementu med ruskim in zahodnoevropskim gibanjem, kjer prihaja do izraza njen način videnja problema internacionale v vsej njeni razsežnosti in daljši perspektivi; obenem je tudi nasprotovala imenovanju novoustanovljene partije kot komunistične: »Naloga komunistov je, da odvrnejo socialistične partije od II. internacionale, posebno v zahodnoevropskih deželah, ter jih združijo v novo internacionalo […] KP Rusije to ne bo lahko uspelo. Nasprotje med KP Rusije in socialističnimi partijami Zahoda, posebno Francije, Velike Britanije, Amerike, je tako veliko, da nam – nemškim revolucionarjem – pripada naloga, da vzpostavimo zvezo med revolucionarji na Vzhodu in socialisti zahodne Evrope, ki danes še plavajo v reformističnih vodah […] To nalogo bomo lažje izpolnili, če nastopimo kot socialistična stranka; če se pojavimo kot komunistična partija, potem bi nam tesna povezanost z ruskimi komunisti otežila našo nalogo v zahodni Evropi« (Eberlein, *Spartakus und die Dritte Internationale*, str. 307).

je dal CK naše partije.«[79] Posvetovanje je zato sprejelo naslednji sklep: »Glede na to, da konferenca ni bila sklicana, da formalno ustanovi III. internacionalo, se bo ta ukvarjala z izdelavo programa, izvolila biro in poslala apel o zedinjenju. Naziv: Mednarodna komunistična konferenca. Zasedanje poteka v tajnosti. Vprašanje o tem, kako bo naprej, ostaja odprto.«[80]

»Konferenca je bila tajna in jutranji časopisi niso ničesar sporočili,« se spominja A. Ransome,[81] dopisnik časopisa *Manchester Guardian*. Iz tega izhaja, da so bili boljševiki zainteresirani, da se konferenci ne daje nobena publiciteta vse dotlej, dokler ne bodo objavili sklepa o ustanovitvi nove internacionale. Medtem so se ostale delegacije (v nasprotju z nemško), spodbujene z evropsko revolucionarno situacijo, izrekle za takojšnjo ustanovitev nove internacionale: 4. marca so sprejeli sklep, da se »mednarodna komunistična konferenca proglasi za ustanovni kongres ter s tem ustanovi Komunistična internacionala«.[82] Na dnevnem redu Kongresa so bila naslednja vprašanja: 1. konstituiranje KI; 2. poročila delegatov o situaciji v svojih deželah; 3. programska platforma mednarodnega komunističnega kongresa (Buharin, Albert); 4. buržoazna demokracija in diktatura proletariata (Lenin, Rahja); 5. bernska konferenca in odnos do socialističnih struj (Platten, Zinovjev); 6. mednarodna situacija in politika antante (Osinski, Platten); 7. manifest KI (Trocki); 8. beli teror (Sirola); 9. volitve v biro in organizacijska vprašanja.[83]

Gledano z vidika doseženega idejnega nivoja v tedanjem komunističnem gibanju ter ob upoštevanju dejstva, da so mnogi znani voditelji zahodnoevropske levice (Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Franz Mehring, Leo Jogiches in drugi) umrli ali bili ubiti v času od januarja do marca 1919, so programska načela nove internacionale le izdelali tedaj najpomembnejši teoretiki revolucionarnega marksizma. Pomen ustanovnega kongresa ni samo v tem, da je 'ustanovni', pač pa v dejstvu, da bodo njegove fundamentalne ideje, vsebovane v programskih dokumentih, dejansko ostale v veljavi vse do šestega kongresa KI (1928), ko bo sprejet uradni Program Komunistične internacionale.[84]

---

[79] *Vos'moj s'ezd RKP/b/*, str. 135.

[80] *Prvi kongres Treće*, str. 28–29.

[81] Ransome, *Sechs Wochen im Sowjetrussland*, str. 107.

[82] Sklep so soglasno sprejeli na 3. seji, edino delegacija KP Nemčije se je glasovanja vzdržala (*Komunistička internacionala* 1, str. 104–105).

[83] Ibidem, str. 7, 241.

[84] *Komunistička internacionala* 10 (Stenogrami i dokumenti VI. kongresa), str. 1685–1732 (Program KI). Novi Program (1928) je posebno poudarjal potrebo po utrjevanju enotnosti v mednarodnem komunističnem gibanju in podrejanju nacionalnih interesov občim interesom gibanja ter vztrajal na brezpogojnem izpolnjevanju vseh sklepov vodilnih organov KI. Prvo deželo socializma je program obravnaval kot bazo svetovnega komunističnega gibanja, kot center in hegemona diktature proletariata, kot temelj boja za svetovno revolucijo. V programu so boljševiški partiji in sovjetski državi pripisali tako pomembno vlogo, da si brez njune pomoči ni bilo mogoče zamisliti uresničevanja revolucije v nobeni deželi. V takem pojmovanju že začutimo kal teorije o vodilni vlogi Sovjetske zveze v delavskem gibanju, o revolucionarnem procesu na svetu kot boju med dvema sistemoma držav, med kapitalističnim in socialističnim, ki imata vsak svoje središče oziroma vodilno silo, okrog katere se zbirajo, v skladu s svojimi razrednimi družbenimi težnjami, vsa druga gibanja in sile. Tu se je torej že takrat, čeprav še v nejasnih obrisih, rodila misel, ki je postala temeljni kamen kasnejše blokovske delitve (Lešnik, *Tretja internacionala*, str. 37).

Taktiko in strategijo nove internacionale je moč razbrati iz sprejetih programskih dokumentov in *Resolucije o odnosu do 'socialističnih' struj in bernske konference*. Temeljni tekst programskega značaja, *Platformo KI,*[85] sta izdelala Buharin in Eberlein, delegata dveh najmočnejših komunističnih partij, na podlagi Leninove teorije o imperializmu in proletarski revoluciji. Platforma je, izhajajoč iz analize imperialistične dobe, pozvala proletariat v boj za osvojitev državne oblasti, kar bo šele omogočilo uničenje politične oblasti buržoazije. Nadalje je okvalificirala buržoazno demokracijo kot diktaturo buržoazije in v uvedbi sistema sovjetov (svetov) videla tisti temelj proletarske demokracije, ki bo presegal buržoazni parlamentarizem oziroma razdvojenost med zakonodajno in izvršno oblastjo ter povezal volilno bazo z organi upravljanja. Na ekonomskem področju je Platforma postavila zahtevo po ekspropriaciji buržoazije in prenosu produkcijskih sredstev v družbeno lastnino proletarske države. Izhodiščna točka v Platformi, ki je začrtala naloge mednarodnega proletariata oziroma metode in taktiko proletarske revolucije, je bila ideja o neposredni vzpostavitvi diktature proletariata: »Nujen predpogoj zmagovitega boja je prekinitev odnosov ne samo z desnimi socialnimi demokrati, temveč tudi s 'centrom' (kautskijanci), ki v usodnih trenutkih redno zapušča proletariat […] Na drugi strani je potrebno uresničiti blok s tistimi elementi revolucionarnega delavskega gibanja, ki so se – ne glede na to, da prej niso bili v socialistični stranki – postavili v celoti na stališče proletarske diktature v obliki oblasti sovjetov.«[86] Nazadnje se je Platforma zavzela za ponovno afirmacijo principa proletarskega internacionalizma, za koordinacijo mednarodne revolucionarne aktivnosti kot tudi za vzpostavitev zvez z narodnoosvobodilnimi gibanji v kolonialnih deželah: »Nasproti rumeni, socialistični internacionali, internacionala komunističnega proletariata podpira eksploatirana ljudstva kolonij v njihovem boju proti imperializmu, da bi s tem pospešila končni zlom svetovnega imperialističnega sistema.«[87]

Drugi kongresni dokument, ki je opredeljeval programska načela, so bile Leninove *Teze o buržoazni demokraciji in diktaturi proletariata*,[88] ki bodo postale eden izmed idejnih temeljev nove internacionale. Teze o buržoazni demokraciji so ohranile klasično leninsko argumentacijo[89] v korist proletarske diktature, ki se pojavlja kot višja oblika in zgodovinska zamenjava za buržoazno demokracijo:

– osvojitev politične oblasti proletariata pomeni strmoglavljenje oblasti buržoazije;
– osvojitev države se ne more omejiti zgolj na personalno spremembo vlade, uničiti je treba ves državni aparat;
– kot vsaka država tudi proletarska država ni nič drugega kot aparat prisiljevanja, vendar je aparat usmerjen na sovražnika delavskega razreda;
– diktatura proletariata, ki delavski razred uradno postavlja v vlogo vladajočega razreda, je le prehodno zgodovinsko obdobje;

[85] *Komunistička internacionala* 1, str. 137–142.
[86] Ibidem, str. 142.
[87] Ibidem.
[88] Ibidem, str. 83–90.
[89] Glej: *Država in revolucija* (Lenin, *Izbrana dela* III, str. 172–287) ter *Proletarska revolucija in renegat Kautsky* (Lenin, *Izbrana dela* IV, str. 24–129).

– buržoazijo je treba ekspropriirati (razlastiti) in jo počasi spremeniti v delovni sloj družbe; tako bo prenehala diktatura proletariata, odmrla bo država in s tem bo odpravljena razdelitev družbe na razrede;
– tako imenovana demokracija, to je buržoazna demokracija, ni nič drugega kot prikrita diktatura buržoazije;
– nasprotno, diktatura proletariata – to je sovjetska oblast v Rusiji, Räte System v Nemčiji, Shop Stewards Committees in druge podobne ustanove svetov v drugih deželah – je zgrajena tako, da približuje delovne množice aparatu upravljanja;
– naloge proletariata na gospodarskem področju je mogoče uresničiti le ob družbenem usmerjanju proizvodnje in delavskega samoupravljanja.[90]

Z dodatno resolucijo (treh točk),[91] ki jo je Lenin predložil na samem kongresu, so obvezali komunistične partije v vseh deželah, kjer še ne obstaja sovjetska oblast, da je njihova poglavitna naloga – »pojasnjevati širokim množicam delavskega razreda zgodovinski pomen politične in praktične nujnosti nove proletarske demokracije, ki naj se uvede namesto buržoazne/meščanske demokracije in parlamentarizma«. Zgodovinski trenutek, ko je Lenin pisal *Teze*, je kazal na možni skorajšnji konec buržoazne demokracije; namreč, v akutni revolucionarni situaciji po koncu svetovne vojne in v pričakovanju širjenja svetovne revolucije so ustanovitelji Kominterne videli predznake bližnjega konca meščanske družbe in njene demokracije.[92]

Dokumenti programske vsebine (Platforma KI, Teze o buržoazni demokraciji in diktaturi proletariata ter Manifest KI kot akcijski odraz prvih dveh) so v bistvu samo natančneje opredelili in poglobili programska izhodišča, objavljena 24. januarja (*O prvem kongresu KI*); zato jih je potrebno obravnavati kot stek najmanj treh različnih sestavin. Prvo predstavlja ideološka dediščina II. internacionale, saj se Lenin nikoli ni odrekel zgodovinskemu in političnemu reševanju njenih pozitivnih sestavin, tako da je vtisnil temu svojemu delu pri ponovnem ustanavljanju internacionale »vsebino in oblike, ki so nosili močan pečat te ideologije tudi tedaj, ko je bil njihov namen spreminjati jo in presegati«.[93] Druga sestavina

[90] *Komunistička internacionala* 1, str. 83–89.

[91] Ibidem, str. 143 (*Prilog uz Teze o buržoaskoj demokratiji i diktaturi proletarijata*).

[92] V kasnejših fazah, ko bo nastopila nevarnost fašizma, bo KI poudarjala tudi določen pozitiven odnos do meščanske demokracije, npr. v *Tezah o taktiki KI* (Mednarodni fašizem), v: *Komunistička internacionala* 4 (Stenogrami i dokumenti IV. kongresa KI, 1922), str. 857.

[93] Ragionieri, *La Terza Internazionale e il Partito*, str. 42 (Lenin e l'Internazionale). Tudi Lindemann v svojem delu *Socialismo europeo e bolscevismo* izpostavlja razmerje, v katerem prihaja do idejnega prepletanja med boljševizmom in levico II. internacionale: »Privlačnost teorij Lenina ni bila odvisna samo od dejstva, da je bil uspešen revolucionar, ter od pomanjkljivosti vodstva zahodnih socialistov. Že pred letom 1917 so mnogi neruski socialisti izpovedali zamisli, ki so bile zelo podobne tistim, ki so jih kasneje označevali kot leninistične. Po drugi plati je Lenin temeljito raziskoval spise velikih zahodnih socialistov, ti spisi pa so bili temelj, na katerega so se opirale njegove izvirne in ruskim razmeram prilagojene rešitve« (ibidem, str. 57). Gornje trditve oziroma navezne točke lahko podkrepimo tudi z ekonomsko teorijo II. internacionale (konkretno, z analizo imperializma in oceno o neozdravljivosti značaja njegovih protislovij), ki nenehno zastavlja dilemo: »socializem ali barbarstvo«, pri čemer ne gre samo za njeno levo krilo, marveč tudi za sam 'pravoverni' center.

izvira iz ruske revolucionarne prakse: in sicer bolj tiste, ki se je izrazila v obdobju priprav boljševikov na osvojitev oblasti (gre za ključno obdobje, ki je zajeto med februarjem in oktobrom 1917 in ki se bo kar naprej pojavljalo kot obvezno merilo za delovanje evropskih revolucionarnih avantgard),[94] kot pa iz tiste, ki se je iztekla s prvim letom vodenja oblasti in državljanske vojne, čeprav je bila že obogatena z izkušnjami. Tretjo sestavino pa končno predstavlja prizadevanje v prid novemu strateškemu razmisleku, h kateremu so bile prisiljene leve struje v delavskem gibanju zaradi usmeritve in zaradi oblik, ki jih je dobil revolucionarni proces v Evropi, ki jo je bila pretresla povojna kriza.[95] Vezni člen med temi sestavinami in hkrati njihov notranji ključ za razumevanje je bilo iskanje nove oblike proletarske demokracije, ki naj bi bila drugačna kot meščanska parlamentarna demokracija: prvina, ki je predstavljala razhajanje s socialističnim izročilom II. internacionale in ki je bila podlaga za srečanje med zahodnim revolucionarnim marksizmom in rusko prakso, je bila odkrita prav v takšnem pojmovanju oblasti, ki so jo dojemali kot proletarsko demokracijo in kot diktaturo zoper protirevolucionarne razrede in ki se je opirala na nove ustanove in sovjete – svete delavcev, kmetov in vojakov.[96] Programska izhodišča, ki jih je potrdil prvi kongres Komunistične internacionale in ki so jih izdelali boljševiki na podlagi svojih izkušenj in svojega branja teoretičnega in političnega razvoja revolucionarne levice na Zahodu in ki so bila vsaj deloma zasnovana kot abstrakten vzorec, se v stiku s stvarnimi silami in gibanji, ki jih je oktober sprožil po vsem svetu, spreminjajo ter obenem razvodenijo in obogatijo. Zgodovina prvega leta KI je v bistvu zgodovina zapletenega ter nelahkega srečanja boljševikov in revolucionarne levice na Zahodu.

Glede na to, da je imel ustanovni kongres relativno omejene naloge (prvotno so sklicali le konferenco!), na njem še niso izdelali trdnejših organizacijskih načel. Edina odločitev organizacijskega značaja je bila Resolucija o ustanovitvi Izvršnega komiteja Kominterne /IKKI/ in Biroja IKKI.[97] V prvi IKKI so (po sklepu kongresa)[98] delegirale po enega predstavnika najvplivnejše komunistične partije: Rusije, Nemčije, nemške Avstrije, Madžarske, Balkanske federacije, Švice, Skandinavije;[99] za ostale nacionalne partije so sklenili, da bodo dobile mesto v IKKI potem, ko bodo uradno (»v roku osmih mesecev«) pristopile k III. internacionali.[100] Šele 2. kongres (1920) je sprejel dokumente (*Pogoji za sprejem v KI*,[101] *Statut*[102]), ki so dali trdnejše organizacijske okvire novi internacionali.

---

[94] Boffa, *Povijest Sovjetskog saveza* I, str. 31–42.

[95] Te leve struje, »za katere preprosto mislijo, da so 'nove', so zelo blizu tistim anarhičnim in sindikalističnim strujam, ki jih je marksizem pred časom v delavskem gibanju že premagal, ki pa se zdaj pod pezo poraza in nemoči nasproti birokracijam spet pojavljajo« (Broué, *Rivoluzione in Germania*, str. 297).

[96] Agosti, *Ustanovitvene struje mednarodnega*, str. 317–318.

[97] *Komunistička internacionala* 1, str. 171 (Rezolucija o organizacionom pitanju).

[98] Ibidem, str. 133.

[99] Glej poimenski seznam članov vodilnih organov (1. kongres KI), v: *Komunistička internacionala* 12, str. 1393.

[100] *Komunistička internacionala* 1, str. 170 (Odluka o konstituisanju KI).

[101] *Komunistička internacionala* 2, str. 392–396.

[102] Ibidem, str. 421–424.

In kakšno stališče je zavzela nova internacionala do socialnodemokratskih strank? Glede na dejstvo, da je Kominterna pravzaprav vzniknila iz razcepa v mednarodnem socializmu, in če ob tem upoštevamo še genezo idejnih bojev v okviru medvojnega zimmerwaldskega gibanja, potem je seveda razumljivo, da uradni dokumenti KI (v prvih povojnih letih) odražajo izrazito odklonilen odnos tako do socialnodemokratskih strank kot tudi bernske konference (februarja 1919), ki je obnovila II. internacionalo. V tem kontekstu se je KI na 1. kongresu v *Resoluciji o odnosu do 'socialističnih' struj in bernske konference*[103] popolnoma ogradila od vseh ostalih socialističnih struj, ki niso kazale ne revolucionarne naravnanosti ne pripravljenosti do razcepa v mednarodnem socializmu. Sprejeta resolucija ni zavrgla samo kakršnekoli možnosti sodelovanja s t. i. *Bernsko internacionalo*, ki je združevala desno reformistično krilo socialnodemokratskih strank, temveč je zavračala tudi sodelovanje s sredinsko, centristično strujo, ki se je formirala v pogojih svetovne vojne kot umirjena pacifistična opozicija nasproti uradni politiki večinske (desne) socialne demokracije. Vzrok ostremu levemu kurzu KI je bilo prepričanje o bližnji (evropski) proletarski revoluciji, ki bo razbila vse družbene in politične strukture zatiranja: poudarjena je bila potreba po »lomljenju« meščanskih institucij ter pomenu »neposredne akcije« in »odkritega boja« zoper državo (odklanjanje slehernega »kompromisa«, bojkotiranje sleherne oblike parlamentarnega delovanja, zavračanje aktivističnega dela v reformističnih sindikatih), prav tako pa tudi zahteva, da je treba opirati upravljanje v okviru proletarskega reda na takšne množične organizacije, kot so bili npr. sovjeti.[104]

Socialnodemokratski tabor

Na konferenci v Bernu od 3. do 10. februarja 1919 (v literaturi znana kot konferenca obnovitve oziroma kontinuitete II. internacionale, odtod šteta kot njen 10. kongres) so sodelovali 103 delegati socialističnih in delavskih strank, v glavnem desni in centristi, iz 26 dežel sveta.[105] Zaradi prisotnosti nemških večinskih socialistov so sodelovanje na konferenci odpovedali belgijski socialisti in predstavniki Ameriške federacije dela. Vabilu na konferenco se niso odzvale socialnodemokratske/socialistične stranke Italije, Švice in Romunije (vključene v zimmerwaldsko združenje) ter boljševiki in levi eseri.[106]

Osrednja pozornost konference[107] je bila osredotočena na dva ključna problema: 1. vprašanje vojne odgovornosti in 2. vprašanje »demokracije in diktature«.[108]

[103] *Komunistička internacionala* 1, str. 144–148. Podrobneje o »Resoluciji« oz. kominternski oceni bernske konference v naslednjem podpoglavju.

[104] Ibidem.

[105] Nemčije, Francije, Velike Britanije, Avstrije, Švedske, Nizozemske, Norveške, Danske, Češkoslovaške, Madžarske, Poljske, Španije, Bolgarije, Rusije, Finske, Estonije, Letonije, Irske, Grčije, Alzacije-Lorene, Gruzije, Armenije, Argentine, Kanade, Palestine in Italije (delegacija reformistov /izključeni iz PSI leta 1912/ kot opazovalci).

[106] Braunthal, *Geschichte der Internationale* II, str. 168–170.

[107] *Die II. Internationale 1918/1919*, I str. 179–570 (Arbeiter- und Sozialistenkonferenz in Bern, 3. bis 10. Februar 1919: Protokoll).

[108] Konferenci je bil predložen naslednji dnevni red: 1. Društvo narodov in obča politika, 2. ozemeljsko vprašanje; 3. mednarodna delavska zakonodaja; 4. nadaljnja usmeritev konference

Daljša diskusija o vprašanju krivde oziroma odgovornosti za polom II. internacionale avgusta 1914 je izzvenela na eni strani v kritiki in obsodbi stališč in ravnanja SPD med vojno (predvsem s strani francoskih delegatov)[109] ter na drugi strani v pripravljenosti Nemcev, da obnovijo porušene medsebojne odnose s socialisti vseh dežel, kot tudi v njihovi izraženi volji po ponovni oživitvi socialistične Internacionale.[110] Spričo razcepa v mednarodnem socializmu je na koncu le prevladal skupni interes velikih socialističnih strank iz obeh vojnih taborov in nevtralnih dežel, da se znova »združijo« in – na podlagi »obojestranske splošne odveze za njeno kapitulacijo« ob izbruhu svetovnega spopada[111] – obnovijo II. internacionalo.[112]

Bernska konferenca, ki se je časovno pokrivala z zasedanjem mirovne konference v Parizu,[113] ni skrivala ambicij, da aktivno vpliva na odločitve pariške konference. Predlagani mirovni načrt Internacionale, ki je podprl predlog za ustanovitev Društva narodov,[114] je bil pravzaprav v soglasju s tistimi političnimi pogledi, ki so

(obnovitev internacionale). Konferenca je izvolila H. Brantinga za predsedujočega ter štiri podpredsednike: M. Wibaut (za nevtralne dežele), J. B. Justo (za Ameriko), A. Henderson (za antantne dežele) in K. Seitz (za dežele centralnih sil).

[109] *Die II. Internationale 1918/1919* I, str. 43.

[110] Ibidem, str. 53. MSPD (Mehrheitliche Sozialdemokratische Partei Deutschlands) je, kljub ostremu napadu francoskih desnih socialistov (E. Milhauds), uspelo – s podporo angleških voditeljev – preprečiti izključitev iz Internacionale. To razhajanje med angleškimi in francoskimi socialisti glede SPD je pravzaprav zrcalna slika nasprotujočih si pogledov oziroma interesov med Francozi in Angleži na mirovni konferenci do položaja Nemčije v povojni Evropi: ali šibka Nemčija in močna Francija (francoski interes) ali ravnotežje moči med Francijo in Nemčijo (angleški interes). /Glej: Jordan, *Great Britain, France and the German*./ Iz povedanega lahko zaključimo, da v stališčih vodstev socialističnih strank, ki so sedaj v večini primerov zasedala ministrska mesta v koalicijskih vladah (skupaj z meščanskimi strankami), še naprej prevladuje »nacionalni« interes nad »internacionalnim«.

[111] Ibidem, str. 316. Konferenca je sklenila, da bo končna odločitev o »vojni krivdi« sprejela na naslednjem kongresu Internacionale (op. v Ženevi, 1920).

[112] Konferenca je izvolila stalno komisijo (po dva predstavnika iz vsake nacionalne organizacije) za pripravo konstituiranja Internacionale; za sedež sekretariata je bil določen Amsterdam.

[113] 18. I. 1919 se je v Parizu začela mirovna konferenca, na kateri je sodelovalo 25 držav z vseh petih kontinentov, vendar brez Sovjetske Rusije. Dejanske odločitve je sprejemal svet četverice – predsedniki vlad ZDA (Wilson), Velike Britanije (Lloyd George), Francije (Clemenceau), Italije (Orlando). Poglavitna naloga konference ni bila samo sklenitev mirovnih pogodb, temveč tudi – na pobudo Wilsona – ustvaritev Društva narodov, s katerim naj bi zagotavljali mir in varnost s pomočjo mednarodnega sodelovanja. Društvo narodov je sprožilo »problem kolektivne varnosti«, to je odgovornosti vseh v društvu včlanjenih držav za svetovni mir. Temu velikemu vprašanju so bila podrejena še naslednja tri vprašanja: razorožitev, pomirjenje mednarodnih sporov in sankcije proti napadalcu. Pomembno obeležje časa, v katerem je zasedala konferenca, so bile socialne revolucije – nad konferenco je kot senca lebdel strah pred rusko in možno evropsko revolucijo – kar je precej vplivalo na stališča meščanskih vlad na konferenci.

[114] Bernska konferenca je videla v Društvu narodov edino možnost za preprečevanje bodočih mednarodnih sporov, zato je naloga mednarodnega proletariata, da ga podpre. Glede kolonialnega vprašanja je bernska konferenca zahtevala omilitev režima v njih, ne pa tudi odprave kolonialnega sistema. Sporna ozemeljska vprašanja pa naj bi po mnenju bernske konference reševalo Društvo narodov s pomočjo plebiscita. V tem kontekstu je bernska konferenca predstavljala nadaljevanje tistega kurza, ki je pred vojno in med njo pripeljal večino evropskih socialističnih strank na »nacionalne« pozicije.

menili, da lahko Internacionala uspešno deluje le v pogojih miru (K. Kautsky).[115] Clemenceau in Lloyd George sta soglašala, da Bernska internacionala s svojo delegacijo prisostvuje in spremlja mirovno konferenco (saj se je ta navsezadnje idejno in politično vklapljala v delo pariške konference), kakor tudi, da je njen predstavnik (A. Thomas) vključen v Mednarodni urad za delo, ustanovljen pri Društvu narodov.[116] Bernskim organizatorjem je pravzaprav uspelo, da je konferenca v večini vprašanj presegla medsebojna nasprotja, tako med nacionalnimi partijami kot tudi med različnimi socialističnimi smermi, zastopanimi na konferenci. Večja razhajanja so se pokazala šele pri obravnavanju drugega temeljnega problemskega sklopa – v stališčih do boljševiške revolucije, do odcepitvenega zimmerwaldskega gibanja in do levih sil II. internacionale – ko je A. Thomas v debati na temo »demokracija in diktatura« zahteval jasno stališče konference do vprašanja diktature proletariata kot tudi nedvoumno opredelitev za demokracijo. V tem kontekstu sta bili konferenci predloženi dve resoluciji: večinska (Brantingova) in manjšinska (Longuet-Adlerjeva).[117] Brantingova resolucija je izhajala iz prepričanja, da je pogoj za uveljavitev in ohranitev socialistične družbe 'demokracija' – »socializma brez demokracije ni«. Resolucija sicer neposredno ne omenja Sovjetske Rusije in boljševizma, ampak opozarja na – za socializem nesprejemljive – »metode diktature, ki bo pripeljala do državljanske vojne in v končni fazi do diktature reakcije«. V nasprotju z večino, ki je podprla Brantingovo resolucijo (tudi angleški in nemški neodvisni), sta se F. Adler in J. Longuet v t. i. »protiresoluciji« ogradila od vsakršne obsodbe boljševiških stališč, za katere »konferenca nima zadostnih podlag«, pa tudi vsaka prenagljena obsodba bi samo »oteževala združevanje proletariata vseh dežel v prihodnosti […] Pustiti želimo odprta vrata vsem razredno osveščenim revolucionarjem socialističnih partij vseh dežel […] Nočemo biti sokrivci neke akcije proti Internacionali, saj bi določena poglavja Brantingove resolucije ('od buržoazije proti ruski revoluciji') lahko postala ovira za medsebojno sodelovanje«.[118] Čeprav protiresolucija ni dobila zadostne podpore, pa je večina partij le akceptirala predlog ruske delegacije, da konferenca pošlje v Rusijo študijsko komisijo (v njej naj bi bile zastopane vse socialistične smeri) z nalogo, da poroča Internacionali o gospodarskem in političnem položaju v Sovjetski Rusiji, medtem ko bi vprašanje boljševizma prenesli na dnevni red naslednje konference.[119]

In kako so ocenili bernsko srečanje mesec dni kasneje na 1. kongresu KI? Kongresna *Resolucija o odnosu do 'socialističnih' struj in bernski konferenci* je v

[115] »Internacionala v vojni ni učinkovito orožje, v svojem bistvu je mirovni instrument. Njena velika historična naloga je boj za mir, razredni boj v miru« (Kautsky, *Die Internationalität und der Krieg*, str. 38–39).

[116] Delegacija, ki jo je imenovala konferenca – Branting, Henderson, Huysmans (t. i. »akcijski komite«) ter Cachin, Thomas, Renaudel, Longuet, MacDonald in Stuart-Bunning – je bila zadolžena, da preda resolucijo bernske konference (mirovni načrt) pariški konferenci in skuša vplivati na njene odločitve (Sigel, *Die Geschichte der Zweiten Internationale*, str. 18).

[117] *Die II. Internationale 1918/1919* II: Arbeiter und Sozialistenkonferenz in Bern, 3. bis 10. Februar 1919 (Resolutionen).

[118] »Protiresolucijo« je podprla večina Francozov, polovica Avstrijcev, Nizozemci, Norvežani, Španci in Irci.

[119] Braunthal, *Geschichte der Internationale* II, str. 173.

prvem delu (podobno kot levica v Zimmerwaldu) obsodila ravnanje glavnih strank II. internacionale ob izbruhu imperialistične vojne – saj so »izdale delavski razred in pod krinko 'obrambe domovine' prešle na stran 'svoje' buržoazije […] To je bil trenutek končnega bankrota in propada II. internacionale, pa tudi jasne razmejitve socialističnega gibanja na tri smeri: na socialšovinistično strujo (večina, ki sedaj deli oblast z buržoazijo ter se z geslom za meščansko 'demokracijo' bori proti socializmu), na strujo centra (socialpacifisti, kautskijanci in neodvisni, ki sedaj propagirajo 'medsebojno amnestijo' voditeljev socialističnih partij Nemčije in Avstrije na eni ter Francije in Anglije na drugi strani) ter na komunistično strujo (ki si je že od samega začetka vojne prizadevala za preobrazbo imperialistične v državljansko vojno ter v vrsti držav oblikovala jedra nove Internacionale).« V drugem delu resolucija ocenjuje bernsko konferenco kot poskus, da bi znova združili velike socialistične stranke iz obeh vojnih taborov in nevtralnih dežel, in sicer na podlagi obojestranske splošne odveze za njeno kapitulacijo tik pred svetovno vojno, ter ostro obsoja stališča bernske konference do vseh vprašanj, s katerimi se je ta ukvarjala: o odgovornosti za vojno, o kolonialnem vprašanju, o Društvu narodov, o zakonih za zaščito dela, ki ohranjajo kapitalistično mezdno suženjstvo itd. Resolucija pripominja, da sestav udeležencev bernske konference dokazuje, da nima svetovni revolucionarni proletariat nič skupnega s to konferenco »internacionale stavkokazov, ki je in ostaja orodje v rokah buržoazije«. Kongres je zato »pozval delavce vseh dežel, naj začnejo odločno borbo proti Rumeni (Bernski) internacionali, in naj odvrnejo široke ljudske množice od te 'Internacionale' laži in prevare«.[120] Sprejeta resolucija je nedvoumno obsodila tako stališča desnega kot centrističnega krila socialnodemokratskih strank ter obenem zavrgla kakršnokoli možnost – ki so jo predlagali centristi v Bernu – skupnega bodočega sodelovanja oziroma preseganja medsebojnih nasprotij.

Po sklepu bernske konference je naslednje srečanje stalne komisije (1.–9. avgust 1919 v Luzernu)[121] potekalo v pripravah na internacionalni kongres (osnutek statuta), predviden za 2. februar 1920;[122] poleg tega so se na konferenci ukvarjali še s sankcioniranjem versajskega mirovnega sporazuma. Glede slednjega sta bili konferenci predloženi dve resoluciji: Renaudelova desničarska (večinska) in Longuetova centristična (manjšinska). Večinska resolucija, ki jo je sprejela konferenca kot svoje stališče, je odobrila določbe versajske mirovne pogodbe in s tem

[120] *Komunistička internacionala* 1, str. 144–148.

[121] *Die II. Internationale 1918/1919* II, str. 607–654. Na konferenci je sodelovalo več kot 50 delegatov iz 22 dežel.

[122] Osnutek statuta je formuliral tri temelje, na katere naj bi se opirala Internacionala: 1. odprava kapitalistične družbene oblike ter zagotovitev popolne osvoboditve ljudstva, potem osvojitve politične oblasti in podružbljanja produkcijskih sredstev; 2. dolžnost strank je boj proti šovinizmu in imperializmu ter podpora Društvu narodov v zagotavljanju svetovnega miru in odpravi militarizma; 3. zastopanje in obramba interesov tlačenih ljudstev in ras.

antantne zahteve[123] do Nemčije,[124] medtem ko je Longuetova resolucija, ki so jo podprli predstavniki angleške ILP, USPD in Fr. Adler, protestirala proti sistemu pariških mirovnih pogodb,[125] proti intervencijskim pohodom v Sovjetsko Rusijo in na Madžarsko ter izjavila, da je dolžnost Internacionale, da podpre rusko revolucijo, kajti sovraštvo – s katerim kapitalistične vlade preganjajo ruske boljševike – ima »svoj izvor v boljševiških naporih, da bi povzročili socialne prevrate«, kar pa je dejansko skupni cilj vseh socialistov. Centristično usmerjena manjšina si je, podobno kot v Bernu, nedvoumno prizadevala za normalizacijo odnosov z ruskimi boljševiki in je – kljub odklonilnemu stališču do socialne demokracije, ki ga je zavzel 1. kongres KI – še naprej verovala v možnost oblikovanja »enotne fronte« delavskega razreda znotraj neke Internacionale, ki bi temeljila na načelih »razrednega boja in brez kompromisarstva z meščanskimi strankami«.[126] Desničarska večina (predvsem angleška delavska partija in nemški večinski socialisti) se je pri zavračanju pobud in stališč centristične manjšine sklicevala na principe parlamentarne demokracije – za katere se Internacionala zavzema – in ki zavračajo vsakršno obliko diktature in s tem seveda tudi boljševiški sistem. Prav zaradi nasprotujočih si stališč (desnice in centra) do boljševiške Rusije je spodletel poskus obnovitve 'stare' II. internacionale, saj so se tudi centristične SDS pričele idejno vse bolj oddaljevati od Bernske internacionale.[127]

Poglabljanje idejnih in programskih nasprotij v letu 1920

Moskovska internacionala

Po mnenju večine zgodovinarjev Kominterne je bila KI v letu 1920 na vrhuncu svojega revolucionarnega vzpona. V tem kontekstu je 2. kongres KI (julij/avgust 1920) predstavljal kulminacijo povojnega revolucionarnega zanesenjaštva in velikega zgodovinskega upanja, kar je bilo opaziti tako v razpoloženju delegatov kot tudi v vsebini kongresnih dokumentov. Po splošnem prepričanju tedanjih protagonistov komunističnega gibanja so dozoreli objektivni zgodovinski pogoji za razvoj revolucije; »manjkajo samo sposobne in samostojne komunistične partije, ki bi usmerjale in pospešile revolucionarni proces«. Zato je bila prvenstvena naloga nove

[123] V nobenem parlamentu štirih velikih sil (ZDA, Veliki Britaniji, Franciji, Italiji), ki so krojile povojni zemljevid sveta, ni bila socialnodemokratska/socialistična stranka toliko močna, da bi se lahko zoperstavila parlamentarni odobritvi versajskih določil; odtod njihova podpora antantnemu diktatu na luzernski konferenci.

[124] Nemčija je izgubila v Evropi 73.000 km^2 in okrog 7 milijonov prebivalcev. Najtežje določilo mirovne pogodbe pa je bila zahteva o plačilu vojne odškodnine (reparacij), ki bi jo morala Nemčija plačati antantnim zaveznikom. Višina reparacij v pogodbi ni bila točno določena; z njo se je ukvarjala posebna antantna reparacijska komisija, ki je izhajala iz dejstva izključne krivde Nemčije in njenih zaveznic za vojno.

[125] Resolucija je mirovne pogodbe označila kot diktat zmagovalcev in je zato zahtevala njihovo revizijo.

[126] *Die II. Internationale 1918/1919* II, str. 655–682.

[127] Braunthal, *Geschichte der Internationale* II, str. 176.

internacionale, kot so poudarili na kongresu, da vzpodbudi in pospeši ustanavljanje revolucionarnih partij v vseh deželah in jim pomaga, da se idejno usposobijo za odločilne bitke. Za razliko od 1. kongresa KI, ki je bil sklican v naglici, so 2. kongres skrbno pripravljali. Če so organizatorji na 1. kongres povabili samo somišljenike (»leve revolucionarne struje«),[128] je bil sedaj krog vabljenih mnogo širši (kar ni bil slučaj) – od levičarskih partij prek anarhosindikalističnih zvez do ženskih in mladinskih organizacij[129] – kar opozarja na heterogenost stališč, tendenc kot tudi grupacij, ki so se zbrale na kongresu. Drugi kongres naj bi predvsem zaključil že na prvem kongresu začeti proces organizacijskega oblikovanja Kominterne – v smislu vzpostavitve trdnih organizacijskih temeljev KI kot »generalnega štaba« prihajajoče svetovne proletarske revolucije; nadalje naj bi razmejil komunistične in centristične struje v delavskem gibanju ter na neboleč način pridušil levičarske, anarhosindikalne in druge sektaške težnje v okviru komunističnega gibanja ter, končno, vključil osvobodilna gibanja kolonialnih ljudstev v splošni boj proti imperializmu in oblikoval temelje za delavsko-kmečko zvezo v agrarnih deželah Evrope in Azije.

Drugi kongres KI, na njem je sodelovalo 218 delegatov v imenu 67 partij in organizacij iz 37 držav Evrope, Azije, Amerike in Avstralije,[130] se je pričel 19. julija 1920 v Petrogradu z Leninovim referatom »O mednarodni politični situaciji in nalogah Komunistične internacionale« ter nadaljeval z delom v Moskvi od 23. julija do 7. avgusta. Lenin je v referatu – ki je pravzaprav pomenil prilagajanje njegove teorije o imperializmu na nove, povojne razmere – podal sliko svetovnega gospodarstva v pogojih »povojnega kaosa«, ko so se posedmerili državni dolgovi večine evropskih držav; obenem je opozoril na absolutno dominacijo ZDA, ki je kot edina imela koristi od vojne, saj so njene dolžnice postale skoraj vse dežele sveta. V razmerah vsesplošne socialne zaostritve prihaja, po Leninovem mnenju, do streznitve ljudskih množic, ki odkrivajo resnični imperialistični značaj brestlitovskega miru, versajskega mirovnega sporazuma in Wilsonovih 14 točk; sedaj se ne zastavlja več vprašanje, 'ali bo revolucija ali ne', temveč se postavlja vprašanje, kako naj se izkoristi ekonomska in politična kriza za cilje revolucije oziroma kako pospešiti pripravljenost proletariata na revolucijo. V nasprotju z 'levimi' strujami, ki so pripravo na revolucijo največkrat razumele kot umetno pospeševanje revolucionarnega procesa – s puči, prezgodnjimi akcijami in sektaškim ločevanjem od ljudskih množic – je Lenin izrecno poudaril, da perspektive razvoja svetovne revolucije in anticipiranega razpada imperializma ni potrebno razumeti mehanično in fatalistično, temveč predvsem kot stvar organizacije in idejne priprave na revolucijo. Ta revolucija, poudarja Lenin, ni samo proletarska zadeva, temveč stvar usode milijonov ljudi v boju proti imperializmu.[131] Osrednji problem je v tem, da so objektivni pogoji za revolucijo že dozoreli, težava pa je v pomanjkanju močnih komunističnih partij (t. i. subjektivnih sil), ki bi bile sposobne revolucijo

[128] *Komunistička internacionala* 1, str. 229 (Sklic 1. kongresa KI).
[129] Ibidem 2, str. 447–449 (Sklic 2. kongresa KI).
[130] Ibidem, str. 469–476 (Spisek delegatov 2. kongresa KI).
[131] Ibidem, str. 11–23.

realizirati. Po Leninovem mnenju razmah komunističnega gibanja ovirata dve prepreki – »centristične struje«, ki igrajo dvojno politiko: na eni strani nikakor ne želijo pretrgati stikov z II. internacionalo, na drugi pa se priglašajo v KI, ter »levo sektaštvo«, kateremu pozicija KI ni dovolj revolucionarna. Če imamo v vidu resolucijo 1. kongresa KI »o odnosu do 'socialističnih' struj in bernski internacionali«, ki je zavzela odklonilno stališče tako do desnih kot centrističnih delavskih strank, je sedaj opaziti pomemben preobrat oziroma diferenciacijo v odnosu KI do slednjih. V času 1919/20 je namreč prišlo predvsem v centrističnih strankah razvitih evropskih dežel (kot posledica razočaranja nad Wilsonovimi obljubami in nemočjo parlamentarizma) do ločevanja večjega dela članstva od njihovega vodstva, kar je bil eden izmed pomembnih temeljnih pogojev za pomnožitev in okrepitev komunističnih partij. Poleg tega je na porast zanimanja večjega števila delavskih strank v času med 1. in 2. kongresom KI za vključitev v mednarodno komunistično organizacijo potrebno iskati v uspešnem zoperstavljanju sovjetske oblasti intervencionističnim in kontrarevolucionarnim silam ter s tem ohranitvi pridobitev »oktobra«, predvsem pa v politiki same Bernske internacionale, ki je z javno podporo buržoaznega koncepta ureditve povojnega sveta (na mirovni konferenci in v Društvu narodov) ter z obsodbo oktobrske revolucije in diktature proletariata odvrnila od sebe del centrističnih partij. V konkretni situaciji, ko je po oceni IKKI »postala moda«[132] biti včlanjen v KI, so Kominterna in njene sekcije stale pred dvojno nalogo: na eni strani je šlo za politiko pridobivanja nezadovoljnega centrističnega članstva v vrste KP, na drugi pa za ostro zavrnitev njihovih vodstev, ki so ostala v organizacijski navezi z II. internacionalo. Protagonisti III. internacionale so se dobro zavedali, da se morajo že vnaprej z organizacijskimi sredstvi zavarovati pred možnostjo vdora oportunizma v novo mednarodno delavsko organizacijo, ki je svojčas pokopal II. internacionalo. V tem smislu je tudi potrebno razumeti potrebo po oblikovanju »pogojev za sprejem v KI«, ki naj bi s svojimi radikalnimi zahtevami odvrnile borbeno članstvo socialističnih partij od njihovih oportunističnih voditeljev. Glede na kasnejše pomembne praktične posledice v mednarodnem delavskem gibanju, je formuliranje »pogojev« predstavljalo nedvomno usodno in zelo pomembno odločitev, sprejeto na 2. kongresu KI. Prvotni Leninov osnutek teksta »Pogoji za sprejem v KI«, ki je bil objavljen v časopisu *Die Kommunistische Internationale* (20. 7. 1920) je vseboval 19 točk;[133] v diskusiji v komisiji in na kongresu so opravili nekaj stilističnih sprememb in dodali dve novi točki.[134] Končna verzija dokumenta je tako opredelila »21 pogojev«,[135] ki jih je morala izpolniti sleherna partija, če je hotela postati članica KI. Med najvažnejšimi »pogoji«, ki so postavili ostro razmejitev komunističnih partij od ostalih delavskih struj, predvsem centrističnih, ter natančneje opredelili idejno usmeritev KI, so zlasti tile:

[132] Ibidem, str. XII.

[133] *Treća internacionala* II, str. 193–198 (Lenin, Uslovi /19/ za prijem u KI).

[134] *Komunistička internacionala* 2, str. 127–217; Droz, *Memoari sekretara Kominterne*, str. 28–31.

[135] *Komunistička internacionala* 2, str. 392–396; Britovšek, *Stalinov termidor*, str. 533–535.

» – 6. Partija, ki se želi vključiti v III. internacionalo, je dolžna razkrinkavati ne le socialni patriotizem, ampak tudi laž in licemerstvo socialnega pacifizma […]
– 7. Partije, ki se želijo vključiti v KI, so dolžne priznati nujnost popolnega in absolutnega razcepa z reformizmom in s politiko 'centra' […] KI brezpogojno in ultimativno zahteva, da je treba razcep izvesti v najkrajšem času […]
– 12. Partije, ki so vključene v KI, morajo temeljiti na principih demokratičnega centralizma. V sedanji epohi zaostrenega razrednega boja bo KP lahko izpolnila svojo dolžnost samo, če bo organizirana na kar najbolj centralističen način, če bo v njej vladala železna disciplina in če bo njen partijski center, oprt na zaupanje partijskega članstva, razpolagal z vso oblastjo, avtoriteto in najširšimi pooblastili.
– 14. Vsaka partija, ki se vključi v KI, je dolžna brezpogojno podpreti vsako sovjetsko republiko v njenem boju proti kontrarevolucionarnim silam […]
– 15. Tiste partije, ki so vse doslej obdržale stare socialnodemokratske programe, jih morajo v najkrajšem času spremeniti in sprejeti nove, komunistične programe, prilagojene posebnim razmeram v njihovih deželah v smislu sklepov KI. Po pravilu mora program vsake partije, vključene v KI, potrditi redni kongres KI ali njen IK. V primeru, če bi IKKI programa ne potrdil, se ima partija pravico obrniti na kongres Kominterne.
– 16. Vsi sklepi kongresa KI kot tudi sklepi njenega IK so obvezni za vse stranke, ki so včlanjene v KI. Kominterna, ki deluje v pogojih najostrejše državljanske vojne, mora biti zaznamovana veliko bolj centralistično, kot je bila II. internacionala. Pri tem so KI in njen IK razumljivo dolžni upoštevati različne razmere, v katerih se morajo posamezne partije boriti, delati in sprejemati splošne sklepe.
– 17. Vse stranke, ki se želijo vključiti v KI, morajo spremeniti svoj naziv, tako da se bodo imenovale: Komunistična partija te in te dežele (sekcija KI). Vprašanje naziva ni samo formalno, ampak je tudi politično vprašanje velikega pomena. KI je objavila vojno vsemu buržoaznemu svetu in vsem rumenim socialnodemokratskim strankam. Vsem delavcem sveta mora biti jasna razlika med komunističnimi partijami in starimi socialnodemokratskimi ali socialističnimi strankami, ki so izdale zastavo delavskega razreda.
– 21. Člane partije, ki principialno odklanjajo pogoje in teze, ki jih je postavila KI, je treba iz partije izključiti. To velja tudi za delegate na izrednih partijskih kongresih.«[136]

Tako postavljeni in precizirani »pogoji« so sedaj nedvoumno omogočali, da se izvrši diferenciacija med levim (komunističnim) in desnim (socialnodemokratskim) krilom delavskega gibanja ter pospeši proces razslojevanja centrističnih struj na levico, ki naj bi se priključila Kominterni, in desnico, ki se v bistvu ne razlikuje od desnih reformističnih struj. S tako predvideno polarizacijo naj bi se tudi, po mnenju kongresa, dokazal začasen obstoj 'kompromisarske' centristične struje, ki pa bo – prek »Druge in pol« internacionale – živela vse do leta 1923.

[136] Ibidem.

Kongresna diskusija ob sprejemanju »21 pogojev«, s katerimi naj bi – po mnenju njenih akterjev – oblikovali takšne organizacijske pogoje, ki bi pospešili rast in krepitev komunističnih partij, je na eni strani pokazala, da so bili nasprotniki tako formuliranih pogojev v glavnem iz vrst socialistov – centristov in anarhosindikalistov, medtem ko v komunističnih partijah ni bilo večjih nasprotovanj, ker so menili, da je uvedba principa strogega centralizma pravzaprav garancija za uspešno revolucionarno akcijo. Po daljših diskusijah so »21 pogojev« sprejeli (6. avgusta 1920) z dvema glasovoma proti.[137] In kako je videl kongresno atmosfero ob sprejemanju »pogojev« Leninov biograf Louis Fischer: »Teze in vse drugo, kar so predložili Rusi, je bilo 'sprejeto soglasno', izjema je bil le Serrati, vodja radikalno usmerjene italijanske socialistične stranke. Serrati se je glede nekaterih sklepov vzdržal, češ da tisto, kar ponuja Lenin, 'ne ustreza v celoti potrebam revolucije na Zahodu'. Mimo tega so Italijani v zasebnih pogovorih prišepnili še dvaindvajseti pogoj: prostozidarje naj bi izključili iz komunističnih partij. Lenin in Trocki sta se takšni misli uprla. Med Italijani je bila precej razširjena vera, da so kremeljski voditelji pritajeni prostozidarji. Drugi, bolj trezni, pa so bili prepričani, da sovjetsko vodstvo ne dojema pomena, ki ga ima to vprašanje na Zahodu. Leninovih enaindvajset pogojev je terjalo od partij, ki so se potegovale za članstvo v KI, da izženejo 'revizioniste', 'oportuniste', 'sluge buržoazije' in druge podobne ohlapne in neznanstvene kategorije ter da postanejo enote poklicnih revolucionarjev, izurjenih za bližnjo svetovno revolucijo. Lenin je čutil in tudi povedal, da so posledice prve svetovne vojne, ki so dale moč sovjetski revoluciji, slej ko prej odločilen sestavni del evropskega družbenopolitičnega življenja. Ker je bil rusocentričen ter ves zakopan v boje z Zahodom (prav v času 2. kongresa KI je ruska vojska vdrla na Poljsko), je Lenin videl utvaro rdeče Evrope prav v trenutku, ko je ta začela postajati črna.«[138]

Vik in krik v zahodnoevropskem delavskem gibanju na ta »diktat Moskve«, kot so tedaj označevali »pogoje«, je bil spodbujen z dejstvom, da razmere za njihovo realizacijo – v večini delavskih partij, na katere naj bi se nanašali omenjeni »pogoji« – niso bile dovolj zrele. Medtem ko je v nekaterih partijah relativno lahko in neboleče prišlo do razcepa (npr. v Neodvisni socialnodemokratski stranki Nemčije /USPD/, katere levo krilo se je priključilo KI), pa v drugih partijah (npr. v Socialistični stranki Italije) razcep ni potekal po pričakovanjih KI. Izzvana diferenciacija, katere cilj je bila dokončna idejna homogenizacija mednarodnega delavskega gibanja pod vodstvom Moskve, je dosegla le delni uspeh. Zato so »pogoji«, ki so bili izrazito aktualnopolitično naravnani, v politiki KI (od leta 1921 naprej) postopoma izgubljali svoj prvotni značaj.

Bernska internacionala

Pod vplivom splošnega evropskega revolucionarnega vrenja in nestrinjanja s politiko večine so se pričele centristične socialnodemokratske partije stranke idejno vse bolj oddaljevati od Bernske internacionale, kar je imelo za posledico

[137] Ibidem, str. 347–348.

[138] Fischer, *Leninovo življenje* II, str. 156–157.

tudi preložitev (na predlog avstrijske socialnodemokratske stranke) predvidenega februarskega kongresa Internacionale na konec julija. Medtem je cela vrsta SDS (Švice, Avstrije, Italije, Nemčije /USPD/, Francije, Španije, Norveške, Amerike)[139] prekinila svoje zveze z Bernsko internacionalo. Okrnjena ženevska konferenca, ki je zasedala kot XI. kongres II. internacionale (od 31. julija do 5. avgusta 1920), je imela na dnevnem redu nehvaležno točko (preneseno z bernske konference) – dati dokončni odgovor na svetovno-zgodovinsko vprašanje o odgovornosti za svetovno vojno. Glede kočljivega vprašanja sta se oblikovali dve stališči: angleška delegacija je obravnavo o vojni krivdi zavračala z utemeljitvijo, da naj se kongres ne obrača v preteklost, pač pa naj obravnava bodoče naloge, medtem ko so Francozi in Belgijci vztrajali pri razpravi in izreku sodbe. Zagato so rešili nemški večinski socialisti s predložitvijo spomenice »K zagovoru za svetovno vojno«. Kongresna komisija je ugotovila, da je SPD v svoji spomenici sama pojasnila, da je »nemška revolucija – na veliko nesrečo sveta in nemškega naroda – izbruhnila pet let prepozno, zato se ni bilo mogoče uspešno boriti proti imperializmu in militarizmu […] cesarska Nemčija je s kršitvijo nevtralnosti Belgije in s trpinčenjem prebivalstva zasedenih ozemelj storila zločin proti mednarodnemu pravu […] republika Nemčija se je obvezala popraviti posledice vojne, ki jih je storila cesarska Nemčija«.[140] Izjava o odgovornosti za svetovno vojno, ki jo je podala SPD, je zadovoljila kongres.

V nadaljevanju je kongres razpravljal o programskih nasprotjih med boljševiki in socialnimi demokrati – o tistem pomembnem vprašanju in nanj izrečenem odgovoru, ki bo idejno in programsko ne samo ločil II. in III. internacionalo, pač pa bo tudi nenehen vir medsebojnih nesoglasij. Podlaga za kongresno razpravo je bila »Resolucija o političnem sistemu socializma«, ki jo je pripravila komisija pod predsedstvom S. Webba. Resolucija je v uvodu pojasnila, da je postala odprava kapitalističnega sistema in prevzem politične oblasti s strani delavskega razreda – kot se je to pokazalo v vojni in na mirovnih pogajanjih – zgodovinska nujnost. Glede vprašanja metod in oblik boja delavskega razreda za prevzem politične oblasti, resolucija kategorično zavrača uporabo sile in terorja (in tu se sedaj loči od boljševiške ideologije): »Glavna naloga delavske vlade je zagotovitev demokracije v socializmu […] Svojo politično organizacijo socializem ne bo gradil na diktaturi […] Svoje naloge ne more iskati v tlačenju demokracije, temveč je njegova zgodovinska naloga veliko večja – doprinesti k popolnemu razvoju demokracije. Pod demokracijo naj se razume parlamentarna demokracija, kajti parlament zastopa vso oblast ljudstva.«[141] V diskusiji sta Vandervelde in Scheidemann pozdravila jasno ločitev med moskovskim komunističnim sistemom in demokratičnim sistemom II. internacionale. J. H. Thomas je povedal, da angleški delavci nasprotujejo uvedbi Leninove diktature v Angliji in v tem primeru grozijo s stavko. T. Shaw (član laburistične stranke in angleške delegacije – študijske komisije – ki je aprila

[139] Omenjene centristične SDS bodo ustanovile februarja 1921 na Dunaju *Mednarodno delavsko združenje socialističnih strank* (»Drugo in pol« internacionalo). Glej: Lešnik, *Iskanje tretje poti*, 575–590.

[140] *Bericht des Internationalen Sekretariats*, str. 10–11.

[141] Ibidem, str. 36–38.

1920 raziskovala razmere v Sovjetski Rusiji) je obsodil komunistični sistem kot sistem tiranije, »izvrševan od prgišča ljudi«. Proti kongresni resoluciji in obsodbi boljševizma je glasoval in nastopil edino N. MacLean (delegat ILP[142]), ki je izjavil, da je v deželah z močno delavsko organizacijo možna revolucija po mirni poti, vendar ni v Rusiji pred revolucijo obstajala nobena masovna organizacija delavskega razreda. Napaka II. internacionale je bila, je trdil MacLean, da je obsodila boljševizem, namesto da bi mu ponudila roko; na ta način bi se Tretja vrnila k stari – Drugi internacionali. Kljub enotni obsodbi boljševizma je okrnjeni ženevski kongres zadolžil angleško *laburistično stranko* /LP/ za prevzem vloge posrednika med Internacionalo in socialističnimi strankami, ki na kongresu niso sodelovale – s ciljem ponovne vzpostavitve medsebojnih stikov in s tem enotnosti Internacionale.[143] Kongres je na koncu sprejel še v Luzernu (1919) pripravljen osnutek statuta,[144] prestavil sedež sekretariata Internacionale v London ter sklenil, da bo naslednji kongres Internacionale v Bruslju leta 1922, do katerega pa ni prišlo.[145]

Po objavi »21 pogojev KI« in napovedi centristov, da se bodo združili v povsem novo internacionalo, je LP – skladno s sklepom ženevske konference – naslovila »odprto pismo« socialističnim in komunističnim strankam sveta[146] in v njem dala pobudo, da bi ponovno vzpostavili medsebojne organizacijske stike ter dosegli enotnost Internacionale. V »pismu« je LP po eni strani obrazložila poglede in stališča Bernske internacionale do tistih ključnih problemov socialističnega gibanja, ki so bili izvor nesoglasij med posameznimi strujami znotraj gibanja, po drugi pa izrazila nujnost, da se − v korist socializma − čim prej presežejo medsebojna nesoglasja in doseže organizacijska enotnost gibanja. V točki »Vojna in Internacionala« pismo ugotavlja, da ob izbruhu vojnega spopada Internacionala na konferenci v Bruslju (29. do 30. julij 1914) ni bila dovolj močna, da bi preprečila militaristično naravnanost kapitalizma in imperializma. Po mnenju LP so objektivne okoliščine (transportne težave, vizumi idr.) kot tudi različni pogledi znotraj socialističnega gibanja na zlom Internacionale onemogočili sklic mednarodne socialistične konference v prvih letih vojne. Tistih nekaj konferenc socialistov pa je bilo tako nereprezentativnih, vključno s tisto v Stockholmu 1917. leta, ki jo je sklicala II. internacionala, da niso mogle rešiti problemov, postavljenih pred celotno socialistično gibanje. Šele po podpisu premirja so okoliščine omogočale, da je bila lahko, tokrat na pobudo Britancev, sklicana konferenca v Bernu, ki naj bi ponovno združila socialistično gibanje v enotno mednarodno organizacijo. Ti poskusi so se nadaljevali v Amsterdamu (aprila 1919), Luzernu (avgusta 1919) in Ženevi (avgusta 1920). »Britanci smo bili mnenja, da naj nacionalno socialistično gibanje ohrani svojo avtonomijo ter se na mednarodni ravni poveže v skupno organizacijo; na ta način bi se preprečila mednarodna delitev gibanja, ki je posledica različnosti politike nacionalnih sekcij. V svojih prizadevanjih nismo bili uspešni,« ugotavlja LP v pismu, saj je »antipro-

[142] Independent Labour Party (Neodvisna delavska stranka).

[143] Braunthal, *Geschichte der Internationale*, str. 178.

[144] Sigel, *Die Geschichte der Zweiten Internationale*, str. 126–131 (Statut der II. Internationale, Genf 1920).

[145] Braunthal, *Geschichte der Internationale* II, str. 179.

[146] Sigel, *Die Geschichte der Zweiten Internationale 1918–1923*, str. 136–140 (Letter from British Labour to the Socialist and Communist Parties of the World /December 1920/).

pagandi uspelo ločiti nacionalne sekcije od II. Internacionale,« češ da je ta izdala mednarodni socializem. LP v tem kontekstu ugotavlja, da je večina socialističnih strank med vojno podprla nacionalne obrambne bloke z njihovimi vladami vred; tu je bilo samo nekaj izjem, ki so lahko obtoževale druge. Zato Internacionale ne gre ocenjevati po njeni politiki v vojnih letih. V nadaljevanju pismo ugotavlja, da je II. internacionala izpolnila svojo internacionalistično dolžnost do sovjetske oblasti, saj si je z vsemi sredstvi, tako gospodarskimi kot političnimi, prizadevala preprečiti in ovirati antantno politiko in njeno reakcionarno vojaško intervencijo v Sovjetsko Rusijo in na Madžarsko. Pismo namenja posebno pozornost stališču do »ruske revolucije«, saj ugotavlja, da je njen rezultat konfrontacija mednarodnega socializma ter delitev gibanja na dva tabora. »Boljševizem je uvedel metodo merjenja politične moči z oboroženo silo in sedaj poskuša ohraniti svojo moč z istimi metodami […] II. internacionala zato zavrača boljševizem na takšnih osnovah […] Vsak socialist, ki ima vsaj nekaj mednarodnega instinkta, bo uvidel, da Internacionala, zasnovana na moskovskih principih, ne more nikoli predstavljati kaj več kot samo najmanjšo in najmanj vplivajočo frakcijo socialističnega gibanja v različnih državah […] Zahtevamo združeno internacionalo, ki bo temeljila na bolj liberalnih osnovah, kot pa to zahteva Moskva […] Želimo ohraniti stike z našimi kolegi v vsaki državi ter želimo biti prisotni na njihovih konferencah, se z njimi konzultirati, jim pomagati in prositi za pomoč, toda odločno moramo odkloniti moskovske pogoje in moskovske metode kot ceno za nadaljnje sodelovanje.« Pismo LP v zaključku apelira na socialistične in komunistične partije, da aktivno podprejo pobudo za ponovno vzpostavitev delovanja enotne Internacionale. Svojo pobudo utemeljuje LP z ugotovitvijo, da sta se »imperializem in njegov dvojček kapitalizem zaznamovala s sramoto in zaničevanjem; njun poraz je bil v svetu proglašen za odgovornega za masakre in revščino človeštva«. Ob tem se socialističnemu gibanju zastavlja vprašanje, kako izkoristiti ranljivost kapitalizma. »Te priložnosti so bile predstavljene socialistom različnih držav na različne načine. V eni skupini držav je bila revolucija možna, v drugih − edino zavzetje političnih institucij. Toda vse so bile pozvane k sodelovanju in podpori v zavzemanju najbolj ustreznih metod. Namesto enotnosti se je pojavila neenotnost; militantne sile so se razdelile in več pozornosti je dano napadanju eden drugega kot pa napadanju skupnega sovražnika […] Socialistično gibanje, ki bi se moralo združevati, se sedaj izgublja v brezpomembnih notranjih fevdih. Vsem socialističnim sekcijam naslavljamo prošnjo, da posvetite tej zadevi vso pozornost, še posebej, da bi zavrnili podporo sektorskemu gibanju, in nam posredujete svoje poglede, da bomo lahko poiskali najboljše rešitve in obveznosti, ki nam jih je naložila ženevska konferenca. Ne sme biti nikakršnih dvomov, na kakšnih osnovah bo zgrajena socialistična internacionala; vsaki socialistični skupini mora zagotoviti svobodo dela (avtonomijo), skladno z njenimi možnostmi, da bo ta lahko dosegla svoj in skupni cilj. Odklanjamo sodelovanje v sektorskih gibanjih, ker smo prepričani, da se bodo socialistična telesa sveta strinjala z nami, da delati z inspiracijo majhnega ekskluzivizma ne bo nikoli dalo socializmu internacionalne organizacije, ki jo ta potrebuje […]«[147]

[147] Ibidem.

Zaključek

Poskus britanskih laburistov oziroma desnih socialistov, da bi na osnovah Bernske internacionale združili mednarodno socialistično gibanje, ni bil uspešen, saj so bili preveč kompromitirani tako s socialšovinizmom kot tudi z napadi na »ruski oktober«; na drugi strani pa je politika Kominterne, ki je dobivala vse večji vpliv, z »21 pogoji« zahtevala brezpogojen razcep in ne združitev gibanja. V ostrem razcepu med desnim in levim krilom mednarodnega delavskega gibanja, ki ga je sedaj (v letu 1920) še dodatno potenciral zahtevani odcep levice od centra, je pobuda za združitev gibanja prešla v roke centristov; posredniško vlogo so optimistično gradili na svoji medvojni socialpacifistični politiki,[148] pa tudi na povojnih srečanjih socialistov, kjer so se modro ogradili od vnaprejšnje obsodbe boljševiške revolucije. Odpoved nadaljnjemu organizacijskemu povezovanju z Bernsko internacionalo kot tudi nerazumevanje Moskovske internacionale oziroma njeno nepriznavanje različnosti pogojev, v katerih delujejo nacionalna delavska gibanja, je centriste napotilo k snovanju lastne internacionale, ki naj bi v bodoče le združila gibanje na mednarodni ravni. Konkretni koraki v tej smeri so bili storjeni na preliminarni konferenci od 5. do 7. decembra 1920 v Bernu, na kateri so sodelovali predstavniki najpomembnejših centrističnih strank: Neodvisne socialnodemokratske stranke Nemčije, Socialdemokratske delavske stranke nemške Avstrije, Socialistične stranke Francije, Neodvisne delavske stranke Velike Britanije, Socialnodemokratske delavske stranke Rusije (menjševiki), Socialnodemokratske stranke Švice in Nemške socialnodemokratske delavske stranke v Češkoslovaški republiki.[149]

Prvenstvena naloga konference je bila, da oblikuje takšne programske temelje, ki bodo sprejemljivi za večino socialističnih strank, kar naj bi seveda omogočilo združitev le-teh v novo internacionalo; udeleženci so svoja stališča predstavili v »Pozivu socialističnim partijam vseh dežel«. V uvodu je »poziv« skiciral svetovno politično situacijo, za katero ugotavlja vzpon in prevlado kapitalističnega gospostva (ameriškega, britanskega, francoskega in japonskega) v svetu, ki je povrhu vsega še militaristično naravnan proti proletarskim revolucijam v srednji in vzhodni Evropi kot tudi proti kolonialnim ljudstvom, ki hrepenijo po svobodi. In prav zato se mora proletariat upreti gospostvu kapitalizma s svojo lastno politiko in z močno internacionalno organizacijo, je rečeno v apelu. Svojo zahtevo po novi internacionali so udeleženci utemeljili z ugotovitvijo, da niti sedanja II. niti III. internacionala nista kos nalogam, ki stojijo pred celotnim mednarodnim delavskim gibanjem: II. internacionala pravzaprav ne obstaja več, kajti stranke, ki so združene v njej, zastopajo samo reformistično krilo mednarodnega delavskega gibanja, medtem ko je v III. internacionali združeno samo komunistično krilo, ki po sklepu svojega

[148] »Svetovna vojna cepi socialiste na različne tabore, in to pretežno na različne nacionalne tabore. Internacionala ni sposobna, da bi to preprečila. To pomeni, da v vojni ni učinkovito orožje, v svojem bistvu je mirovni instrument. Njena velika historična naloga je boj za mir, razredni boj v miru« (Kautsky, *Die Internationalität und der Krieg*, str. 38−39).

[149] *Protokoll der Internationalen Sozialistischen*, str. 7 (Aufruf der Berner Vorkonferenz).

II. kongresa deluje prej za cepitev kot za združitev celotnega proletarskega gibanja. III. internacionali poziv očita, da je prisilila svoje članice k sprejemanju boljševiških metod, da je uničila njihovo avtonomijo z diktatorsko premočjo svoje centrale in da deluje zavestno za razbitje tistih socialističnih partij, ki se niso popolnoma podredile temu diktatu. Na koncu je »apel« pozval socialistične partije, naj pošljejo delegate na mednarodno socialistično konferenco, ki bo na Dunaju 22. februarja 1921. Pred dunajskim zasedanjem se je sestala v Innsbrucku (8. do 10. januar 1921) še petčlanska komisija (F. Adler, R. Grimm, G. Ledebour, J. Longuet, E. Wallhead), imenovana na bernski preliminarni konferenci, da pripravi potrebne dokumente; komisija je izdelala osnutek statuta in določila poročevalce k posameznim točkam predvidenega dnevnega reda: 1. konstituiranje (nove internacionale), 2. imperializem in socialna revolucija (Wallhead), 3. metode in organizacija razrednega boja (F. Adler), 4. internacionalni boj proti kontrarevoluciji (Ledebour).[150] Sklic dunajske konference je bil pravzaprav odgovor oziroma odsev nestrinjanja centristov s politično usmeritvijo tako II. kot III. internacionale: prvi so dali vedeti, da se s svojo politiko podreja interesom buržoazije, kar je nesprejemljivo v času revolucionarnih nastopov proletariata in prebujanja kolonialnih ljudstev, drugi pa odgovorili, da ne sprejemajo diktiranih »21 pogojev« in zato ustanavljajo svojo internacionalo (Dunajska, »Druga in pol«).

Poskus tako Moskovske[151] kot Bernske internacionale, »prisiliti« centriste, naj se vendarle odločijo in podredijo eni ali drugi strani, v letih 1920/1921 še ni uspel, pač pa se je to zgodilo dve leti pozneje (1923).[152] Vse do izbruha druge svetovne vojne sta obe združenji – Socialistična delavska internacionala (1923–1940) in Komunistična internacionala – nastopali ena proti drugi (z redkimi neuspešnimi poskusi skupnega sodelovanja) kot rivalski in antagonistični organizaciji. Z organizacijskim oblikovanjem monolitnega socialističnega in komunističnega gibanja (1923) – tako v nacionalnih kot v mednarodnih okvirih – je bil proces razcepa v mednarodnem socializmu dokončan.

[150] Ibidem, str. 8−9.

[151] Z letom 1921 se začne drugo obdobje, obdobje konsolidacije komunističnega gibanja (1921–1928), potem ko »svetovna partija« (KI) ni bila več organizacijsko, politično in ideološko orodje svetovne revolucije, marveč predvsem orodje, ki naj bi upravljalo in discipliniralo komunistično gibanje v pričakovanju svetovne revolucije. Še več, če so bili dotlej v gibanju vseskozi prisotni idejni spopadi (Lešnik, *Proces unifikacije levega*, str. 375–403), pa bodo odslej spopadi dobili vse bolj instrumentalizirano funkcijo v frakcijskih bojih, do katerih je prihajalo v boljševiški partiji; izid le-teh pa bo neposredno krojil politiko svetovne komunistične organizacije. Pot k »rusifikaciji« Kominterne je bila odprta.

[152] Neuspeh *Dunajske internacionale* (1921–1923), da bi uresničila politiko *enotne fronte* ter s tem presegla organizacijski razcep, ki ga je vnesla svetovna vojna v organizirano socialistično delavsko gibanje, jo je približal k idejno bližji Bernski internacionali. Z njuno združitvijo na kongresu v Hamburgu (21. maja 1923) v Socialistično delavsko internacionalo (*Geschichte der Sozialistischen Arbeiter-Internationale*) je bil tudi formalno zaključen proces grupiranja socialističnih sil na dve temeljni formaciji − komunistično in socialnodemokratsko. Polarizacija je bila med obema vojnama tako vseobsegajoča, da izven nje oziroma poleg teh dveh taborov ni bilo pomembnejših delavskih organizacij in gibanj.

Tiskani viri/dokumenti in literatura

Agosti, Aldo, Ustanovitvene struje mednarodnega komunističnega gibanja. *Zgodovina marksizma* III/1, Eric J. Hobsbawm et al. (ur.). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986, str. 318–333.

Bericht des Internationalen Sekretariats an den Genfer Internationalen Kongress am 31. Juli 1920. [o.O., o.J.]

Boffa, Giuseppe, *Povijest Sovjetskog saveza* I: *Od revolucije do drugog svjetskog rata*. Opatija: Otokar Keršovani, 1985.

Braunthal, Julius, *Geschichte der Internationale* II. Hannover: Dietz, 1963.

Britovšek, Marjan, *Najosnovnija izvorna gradja za proučavanje III. Internacionale*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1962.

Britovšek, Marjan, *Stavovi Druge internacionale prema ratu i kolonijalnom pitanju*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1965.

Britovšek, Marjan, *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno. Lenin v boju za III. internacionalo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1969.

Britovšek, Marjan, *Carizem, revolucija, stalinizem* I. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.

Britovšek, Marjan, *Stalinov termidor*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984.

Broué, Pierre, *Rivoluzione in Germania 1917–1923*. Torino: Einaudi, 1977.

Broué, Pierre, *Histoire de l'Internationale Communiste 1919–1943*. Paris: Fayard, 1997.

Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale. Protokoll der Verhandlungen in Moskau vom 2. bis zum 19. (6.!) *März 1919*. Hamburg: Hoym, 1921.

Die Zimmerwalder Bewegung. Protokolle und Korrespondenz I–II, Horst Lademacher (Hg.). The Hague: Mouton, 1967.

Die II. Internationale 1918/1919. Protokolle, Memoranden, Berichte und Korrespondenzen I–II, Gerhard A. Ritter, Konrad von Zwehl (Hg.). Berlin/Bonn: Dietz, 1980.

Eberlein, Hugo, Spartakus und die Dritte Internationale. *Inprekorr* 28/1924.

Fischer, Louis, *Leninovo življenje* II. Zagreb: Globus, 1987.

Frank, Pierre, *Geschichte der Kommunistischen Internationale* I. Frankfurt: ISP-Verlag, 1981.

Geschichte der Sozialistischen Arbeiter-Internationale, 1923–1940, Werner Kowalski (Hg.). Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1985.

Humbert-Droz, Jules (Žil Imber-Droz), *Memoari sekretara Kominterne* I. Beograd: Rad, 1982.

Jordan, W. M., *Great Britain, France, and the German Problem, 1918–1939. A Study of Anglo-French Relations in the Making and Maintenance of the Versailles Settlement*. London: Oxford University Press, 1943.

Kautsky, Karl, *Die Internationalität und der Krieg*. Berlin: Buchhandlung Vorwärts Paul Singer, 1915.

Kirby, David, *War, Peace and Revolution. International Socialism at the crossroads 1914–1918*. Aldershot: Gower Publishing, 1986.

Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa 1–12, Milovan Bosić et al. (ur.). Beograd/Gornji Milanovac: Institut za medjunarodni radnički pokret, Privredna knjiga, 1981–1983.

Lenin's Struggle for a Revolutionary International. Documents: 1907–1916. The Preparatory Years, John Riddell (ed.). New York: Monad Press, 1984.

Lenin, Vladimir Iljič, *Izbrana dela* II–IV. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1949–1950.

Lenjin, Vladimir Iljič, *Dela* 30, 39. Beograd: Institut za medjunarodni radnički pokret, Yugoslaviapublic, 1975 in 1976.

Lešnik, Avgust, *Tretja internacionala – Kominterna*. Ljubljana: Komunist, 1988.

Lešnik, Avgust, Leninovi pogledi na vojno, Internacionalo in revolucijo v letih 1914–1917. *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik. Mednarodna izdaja zgodovinskih in sociooloških razprav / The Crisis of Social Ideas. A festschrift for Marjan Britovšek. An International Edition of Historical and Sociological Studies*, Avgust Lešnik (ur./ed.). Ljubljana: Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1996, str. 161–169.

Lešnik, Avgust, Iskanje tretje poti. Dunajska socialistična internacionala (1921−1923) med socialnodemokratskim reformizmom in boljševiško revolucijo. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71/36 (2000), str. 575–590.

Lešnik, Avgust, Stališča socialne demokracije do vojnega vprašanja pred letom 1914. *Zgodovinski časopis* 57 (2003), str. 85–96.

Lešnik, Avgust, Nemška socialna demokracija v precepu prve svetovne vojne. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 74/39 (2003), str. 341–372.

Lešnik, Avgust, Zaslužni prof. dr. Marjan Britovšek − osemdesetletnik. *Zgodovinski časopis* 57 (2003), str. 219–221.

Lešnik, Avgust, Proces unifikacije levega tabora mednarodnega delavskega gibanja (1914–1921). *Časopis za zgodovino in narodopisje* 75/40 (2004), str. 375–403.

Lešnik, Avgust, Idejna heterogenost organiziranega mednarodnega delavskega gibanja v drugi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), str. 157–173.

Lešnik, Avgust, Zaslužni prof. dr. Marjan Britovšek (23. 8. 1923 – 8. 12. 2008). *Prispevki za novejšo zgodovino* XLIX (2009), str. 319–325.

Lindemann, Albert S., *Socialismo europeo e bolscevismo 1919–1921*. Bologna: Il Mulino, 1977.

Luxemburg, Rosa, *Iz boja in življenja. Izbrana pisma*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1963.

Luxemburg, Rosa, *Der Wiederaufbau der Internationale. Gesammelte Werke* IV. Berlin: Dietz, 1974.

Luxemburg, Rosa, *Izbrani spisi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.

Mujbegović, Vera, Prvi kongres Komunističke internacionale i Komunistička partija Nemačke. *Prilozi za istoriju socijalizma* 1/1964, str. 197–222.

Mujbegović, Vera, *Komunistička partija Nemačke 1918–1923*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968.

Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. bis 27. Februar 1921. Wien: Wiener Volksbuchh., 1921 [ponatis: Berlin/Bonn: Dietz, 1978].

Prvi kongres Treće internacionale. Materijali. Beograd: Rad, 1953.

Ragionieri, Ernesto, *La Terza Internazionale e il Partito comunista italiano. Saggi e discussioni*. Torino: Einaudi, 1978.

Ransome, Arthur, *Sechs Wochen im Sowjetrussland*. Berlin: Russische Korrespondenz.

Reberioux, Madeleine, Razprava o vojni. *Zgodovina marksizma* II, Eric J. Hobsbawm et al. (ur.). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986, str. 755–786.

Reiman, Michal, Svetovna vojna in zasuk v razvoju boljševizma. *Zgodovina marksizma* III/1, Eric J. Hobsbawm et al. (ur.). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986, str. 67–74.

Sigel, Robert, *Die Geschichte der Zweiten Internationale 1918–1923*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1986.

Sworakowski, Witold, *The Communist International and its Front Organizations*. Stanford: The Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, 1965.

Trotzki, Leo, *Ergebnisse und Perspektiven*. Frankfurt/M: Verlag Neue Kritik, 1967.

Vos'moj s'ezd RKP/b/. Protokoly (Mart 1919 goda). Moskva: Gospolitizdat, 1959.

SUMMARY

Communist and Social Democratic Internationals during the 1919–1920 Period and Their Opposite Views of the Socialist Political System

Avgust Lešnik

After the final rift in international socialism immediately after the First World War the revolutionary left-wing faction rejected the name social democracy in favor of the term communism, which became the general term for its doctrine, policy, and movement. The term social democrats, which denoted the formerly unified social democratic movement, had been retained by the remaining right-wing and centrist groups and orientations. While the newly-formed communist parties of the socialist left wing adopted the revolutionary experience of the All-Union Communist Party (the Bolsheviks), the social right-wing and centrist parties, which favored parliamentary democracy, were grouped in the social democratic wing of international socialism. This process of ideological differentiation and dissentience, which finalized the increasing political polarization and organizational division in 1919, gave birth to two politically distinctive groups, the communists and the social democrats. This took place on national as well as on international levels, and ultimately led to the founding of the Third International (the Communist International – CI, also named the Comintern) in the March of 1919 and to the revival of the Social Democratic International in Bern, Switzerland.

The primary aim of the Comintern was to unite all "healthy" elements of the international workers' movement into revolutionary Marxist units. With the ultimate goal to assume the role of revolutionary leaders (revolutionary headquarters) in each country, these units would represent common ground for mutual supplementation, strengthening, and support of the Russian and of the international revolution. This is the context that provides an explanation of the Comintern's position on Social Democrats. Due to the fact that the Comintern was born from the rift in international socialism it is quite understandable that its official documents reflect a distinctively negative attitude to both the Social Democratic Party and the renewed Second International. It was already during its first congress in 1919 that the Comintern adopted the *Resolution on the Attitude towards the "Socialistic" Currents and the Bern Conference*, therefore completely distancing itself from all socialist orientations that were not overly enthusiastic with the breach in the international socialist movement. The reason for this harsh position was firstly the belief in the imminent (European) revolution of the proletariat that would dispense with all social and political bodies of oppression, and secondly the claim that the government of the proletariat had to be based on mass organizations of the soviet type. Pronouncing bourgeois democracy the dictatorship of the bourgeoisie, the Comintern perceived the system of the soviets as the basis of proletarian democracy that was to surpass bourgeois parliamentarism.

During the time the Bolsheviks and the European left strived to establish the Third International the reformist Social Democrats endeavored to revive the *Second International*. Burdened with the policy of the so-called "national defense" in the First World War and simultaneously greatly weakened by the secession of left and centrist parties from their ranks, they held a conference in Berne in February 1919. In view of profound theoretical and tactical differences regarding the most fundamental issues of that period, specifically the war, peace, revolution, and socialism, the ideological rift within the international socialist movement was far too severe to still be able to reach "reconciliation" and renewed consolidation of the many diverse socialist factions into an umbrella organization such as the Second International in the period prior to the First World War. The Bern Conference largely focused on two issues: the question of "democracy and dictatorship" in socialism and the preparation of the official position on the *Bolshevik revolution*. Pronouncing the "methods of dictatorship" unacceptable for socialism, the *right wing* maintained the position that the necessary prerequisite for the implementation

and preservation of the socialist society was "democracy". Contrary to this, the *centrist parties* refused to condemn the Bolshevist point of view, declaring that this would in fact merely "hinder future unification of the proletariat of all countries." The right majority refused to accept this position of the centrist minority, appealing to the principles of parliamentary democracy that renounces any form of dictatorship, including the Bolshevik doctrine. These opposing positions on Bolshevik Russia were the fundamental reason why the attempt at a revival of the Second, the so-called "old", International failed.

In 1920, the Comintern was at the pinnacle of its revolutionary ascent, and consequently its Second Congress of the same year represented the culmination of postwar revolutionary enthusiasm and profound historic hope. According to the prevalent conviction of the protagonists of the communist movement, objective historic circumstances for the development of revolution were mature enough; they stated that "the only thing that was missing was capable and autonomous communist parties that would oversee and accelerate the revolutionary process." The principal objective of the Third International, as had been stated during the Second Congress, was therefore the establishment of revolutionary parties in every country and the proffering of ideological help for their preparation for crucial battles. It is in this vein that the need should be understood to create "conditions for the acceptance into the Third International." These conditions were meant to deter any fierce members of socialist parties from their opportunistic leadership. "The Dictate of Moscow," which was the common term for these "conditions" used by the workers' movement in Western Europe, was prompted by the fact that the situation for the realization of these conditions was largely not mature enough in most of the working-class parties to which these "conditions" applied. The provoked differentiation, whose major aim was final homogenization of the international workers' movement under the leadership of Moscow, was thus only partly successful. Clearly created to correspond to the politics of the day, these "conditions" started to increasingly lose their original character in the politics of the Third International after 1921.

Taking place in 1920, the Geneva Congress of the Second International discussed in length the platform differences between the Bolsheviks and Social Democrats; this burning question, and its related answer, in due time not only created a divide between the Second and the Third Internationals but later also represented a source of continuous dispute between the two sides. The basis for the discussion was provided by the *Resolution on the Political System of Socialism*. In reference to the question of methods and forms of struggle of the working class to gain political control the Resolution, contrary to Bolshevik ideology, categorically rejected the use of force and terror, stating: "The main objective of the working-class government is to ensure democracy within socialism. In this context, democracy refers to parliamentary democracy for it is the parliament that represents the regime of the people."

The attempt of right-wing socialist parties for unification of the international socialist movement on the basis of the Bern International failed; they had compromised themselves far too strongly with national chauvinism and with attacks on the "Russian October." In addition, the "21 conditions" of the increasingly influential Communist International demanded unconditional division, and not unification, of the movement. Contrary to this demand, the centrists initiated a proposal for unification, optimistically founding their intermediary role on their wartime policy of social pacifism. During meetings of socialist parties in the postwar period, the centrists wisely refrained from rashly denouncing the Bolshevist revolution. Substantiating their claim for their own International ("the Second and a Half International") on the fact that neither the present Second nor the Third Internationals were capable of resolving the tasks awaiting the entire international working-class movement, the centrists believed that the Second International was in fact already defunct. They claimed that the parties united within the Second International represented solely the reformist faction of the international working-class movement while the Third International was comprised solely of communist parties that favored the division rather than the unification of the entire proletariat movement.

Miroslav Stiplovšek

Prizadevanja Rudolfa Golouha in Albina Prepeluha za omilitev socialnih posledic gospodarske krize v banskem svetu Dravske banovine 1931–1935

UDK 352:94(497.4)“1931/35”

STIPLOVŠEK Miroslav, dr., red. prof. v pok., zasl. prof. Univerze v Ljubljani, SI-1230 Domžale, Vodopivčeva 8

Socialna dejavnost Rudolfa Golouha in Albina Prepeluha v banskem svetu Dravske banovine 1931–1935

Zgodovinski časopis, Ljubljana 65/2011 (144), št. 3-4, str. 412–437, cit. 91

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Rudolf Golouh in Albin Prepeluh, nekdanja pripadnika Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, sta imela v banskem svetu Dravske banovine pomembno vlogo kot dobra poznavalca socialne problematike, ki se je v času gospodarske krize skrajno zaostrila. V številnih razpravah sta si prizadevala za izboljšanje položaja delavstva in revnejšega kmečkega prebivalstva. Pomemben uspeh njunega delovanja za izboljšanje socialnega skrbstva je bilo oblikovanje bednostnega sklada, zlasti za pomoč brezposelnim. Bila sta edina banska svetnika, ki se nista vključila v režimsko stranko, zato so bila tehtna njuna kritična politična stališča do vladne politike za reševanje posledic gospodarske krize, posebej v Sloveniji. Bila sta med najdejavnejšimi banskimi svetniki v prvi polovici tridesetih let.

Ključne besede: Dravska banovina, banski svet, Rudolf Golouh, Albin Prepeluh, gospodarska kriza, socialno skrbstvo

Avtorski izvleček

UDC 352:94(497.4)“1931/35”

STIPLOVŠEK Miroslav, PhD, Full Professor (retired), Professor Emeritus, SI-1230 Domžale, Vodopivčeva 8

Social Work of Rudolf Golouh and Albin Prepeluh in the Provincial Council of the Drava Province between 1931 and 1935

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 65/2011 (144), No. 3-4, pp. 412–437, 91 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Formerly members of the Yugoslav Social Democratic Party and authorities on social issues, Rudolf Golouh and Albin Prepeluh played a significant role in the Provincial Council of the Drava Province during the period of aggravated social conditions of the economic crisis. Participating in numerous Council discussions, they fought for better living conditions and social welfare for the working classes and for the more impoverished segments of the rural population. One of the most significant results of their endeavors was the establishment of a poverty fund whose principal task was to help the unemployed. Golouh and Prepeluh were the only councilors who were not members of the ruling party, and their critical political views on government policy on coping with the consequences of the economic depression were extremely weighty, particularly in Slovenia. They were among the most active councilors of the Drava Province during the first half of the 1930s.

Key Words: Drava Province, Provincial Council, Rudolf Golouh, Albin Prepeluh, economic crisis, social care

Author’s Abstract

Pristojnosti in sestava banskega sveta

Banski svet Dravske banovine je bil v tridesetih letih edini predstavniški organ, preko katerega so zastopniki okrajev-srezov in mest, ki jih je imenoval minister za notranje zadeve, lahko posvetovalno vplivali na gospodarsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj v celotni banovini oziroma jugoslovanskem delu Slovenije in na njenih posameznih območjih. Oblikovanje banskih svetov je določal Zakon o banski upravi z dne 7. novembra 1929,[1] njihove pristojnosti pa je 3. julija 1930 podrobneje opredelil minister za notranje zadeve s Pravilnikom o organizaciji in delu banskih svetov.[2] Z njim so dobili banski svetniki pristojnost, da so lahko svoja stališča in predloge glede ukrepov za razvoj kmetijstva, živinoreje in gozdarstva ter ustanov in strokovnih šol s tega področja, ustanavljanja in vzdrževanja banovinskih zdravstvenih in socialnih ustanov in služb, vzdrževanja in gradenj cest ter šolskih in drugih javnih poslopij, hidrotehničnih del, razvoja strokovnega šolstva za potrebe obrti in trgovine, podpiranja delovanja telesnovzgojne organizacije Sokol ter prosvetno-kulturnih in humanitarnih zavodov in društev, posredovali banu v razpravi o banovinskem proračunu na rednih zasedanjih v začetku vsakega leta, ne le za posamezne okraje in mesta, ki so jih zastopali, temveč tudi za vso banovino.

Pobude in mnenja banskih svetnikov glede reševanja najnujnejših potreb lokalnega ali banovinskega značaja pa je pri končnem oblikovanju letnega banovinskega proračuna lahko ban po svoji presoji upošteval ali odklonil, kar je bilo posebej odvisno tudi od finančne moči banovine. Toda njegov proračunski predlog je imel pravico potrjevati minister za finance, ki je s tem bistveno vplival na gmotno osnovo za izvajanje banovinskih samoupravnih nalog. Vse delo banskega sveta je vodil ban, ki je imel tudi pravico omejevati razprave. Poleg dvotedenskega proračunskega zasedanja je po odobritvi ministra za notranje zadeve imel pravico sklicevati tudi nekajdnevna izredna zasedanja ob »drugih važnih prilikah«. Čeprav kompetenčno skrajno omejeni in neizvoljeni so banski sveti predstavljali neko obliko nadaljevanja dela nekdanjih izvoljenih oblastnih skupščin iz obdobja 1927−1929, ki je bilo v primerjavi z drugimi 31 oblastmi v državi zlasti uspešno v ljubljanski in mariborski oblasti.[3]

[1] *Uradni list*, št. 1, 20. 11. 1929.

[2] *Službeni list*, št. 19, 20. 8. 1930.

[3] O uspešnem delovanju obeh slovenskih oblastnih samouprav glej monografijo Stiplovška, *Slovenski parlamentarizem.*

Oktroirana oziroma septembrska ustava iz leta 1931 je določala izvolitev banovinskih svetov s podobnimi proračunskimi in uredbodajnimi pristojnostmi, kot so jih imele oblastne skupščine po prvi jugoslovanski – Vidovdanski ustavi iz leta 1921.[4] Toda nobena vlada v tridesetih letih ni za uveljavitev tega pomembnega določila za omilitev centralizma in ponovno uvedbo izvoljene samouprave na ravni največjih upravnih enot pripravila predloga izvršilnega zakona, in tako so v banovinah zadnje desetletje prve Jugoslavije delovali le posvetovalni banski sveti. Banski svet Dravske banovine si je sicer prizadeval za udejanjenje banovinske samouprave in v svojem delovanju je uveljavil nekaj parlamentarnih metod. Tako se je kljub prepovedi ukvarjal s posameznimi političnimi problemi ter se po načelni in podrobni razpravi o banovinskem proračunu tudi z glasovanjem opredelil do njega, sprejel pa je tudi nekaj pomembnih uredb, toda formalnopravno je ostal ves čas le posvetovalni organ bana.[5] Med banskimi svetniki sta se za okrepitev samoupravnih pristojnosti banovin odločno prizadevala zlasti Rudolf Golouh in Albin Prepeluh, ki ju je minister za notranje zadeve imenoval za člana banskega sveta 3. julija 1930[6] in sta to funkcijo opravljala do zamenjave režimov Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) in Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), ko je minister za notranje zadeve dr. Anton Korošec 7. decembra 1935 imenoval tudi nov banski svet iz privržencev nekdanje Slovenske ljudske stranke (SLS).[7]

Zakon je določal, da morajo biti v banskem svetu s po enim predstavnikom zastopani vsi okraji in mesta z najmanj 3000 prebivalci. Izjemoma so imela mesta z večjim številom prebivalcev pravico do največ štirih zastopnikov.[8] Po tem kriteriju je imel prvi banski svet Dravske banovine 40 članov, od teh 24 predstavnikov okrajev in 16 zastopnikov mest. Med štirimi banskimi svetniki kot predstavniki mesta Ljubljane je bil tudi publicist Albin Prepeluh, v tričlanskem zastopstvu mesta Maribor pa je bil tudi Rudolf Golouh kot šef mariborske borze dela. Pri imenovanjih je imel minister za notranje zadeve po zakonodaji le omejitev, da jih izbira »prvenstveno« izmed oseb, ki morejo »po strokovni izobrazbi« oziroma »s svojim svetom najbolje služiti interesom banovine«. Ta omejitev je bila le formalna in v praksi se je uveljavilo pravilo, da so izbrani iz vrst privržencev aktualne vlade, spremembam v njej pa so sledile tudi razrešitve nekaterih banskih svetnikov in imenovanja novih ne glede na njihovo večjo ali manjšo sposobnost zastopanja interesov okrajev in mest oziroma celotne banovine.

Imenovanje prvih banskih svetnikov je sovpadalo z obdobjem prve vlade generala Petra Živkovića, v kateri so sodelovali zlasti ministri iz vrst radikalcev in demokratov, če upoštevamo njihovo pripadnost političnim strankam pred njihovo prepovedjo s šestojanuarsko diktaturo, v njej pa je bil kot edini strankarski prvak dr. Anton Korošec iz nekdanje SLS. Tudi prvi ban Dravske banovine inž. Dušan

[4] *Službeni list,* št. 53, 10. 9. 1931, členi 84−97; Natlačen, *Banovinske samouprave,* str. 129−134; Perovšek, *»V zaželjeni deželi«,* str. 129−134, str. 164−165.

[5] O tem glej podrobneje monografijo Stiplovška, *Banski svet.*

[6] *Službeni list,* št. 15, 30. 7. 1930.

[7] *Službeni list,* št. 100, 14. 12. 1935; v banskem svetu so bili tudi trije predstavniki nekdanje Narodne radikalne stranke, ki je bila prav tako v novi režimski stranki JRZ.

[8] *Uradni list,* št. 45, 31. 3. 1930.

Sernec kot predlagatelj kandidatov za banski svet je bil nekdanji funkcionar SLS, pomočnik bana pa je bil dr. Otmar Pirkmajer iz liberalnega tabora.[9] Glede na sestavo osrednje vlade in vodstva banske uprave so imeli v banskem svetu večino tradicionalni privrženci narodnega unitarizma in državnega centralizma – tudi poglavitnih temeljev šestojanuarskega režima – ki so prihajali iz liberalnega tabora, okoli dve petini banskih svetnikov pa je bilo privržencev bivše avtonomistične SLS. V tem pogledu sta bili edini izjemi Prepeluh in Golouh, ki sta izhajala iz tretjega, socialnodemokratskega idejnopolitičnega tabora.

Posebna vloga Golouha in Prepeluha v banskem svetu

Prepeluh je bil v letih pred prepovedjo političnih strank funkcionar avtonomistične Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev oziroma federalistične Slovenske kmetske stranke, Golouh pa je bil pomemben funkcionar Socialistične stranke Jugoslavije za Slovenijo. Z vidika strankarstva pred prepovedjo je bil prvi banski svet Dravske banovine sestavljen pluralno, z izjemo Golouha in Prepeluha pa v skladu s sestavo osrednje vlade in je imel režimski značaj, tako kot tudi vsi nadaljnji banski sveti do leta 1941.[10] Tako so tudi izstopu ministra Serneca oziroma SLS iz vlade ter vstopu Alberta Kramerja iz nekdanje Samostojne demokratske stranke in Ivana Puclja iz Slovenske kmetske stranke vanjo v začetku septembra 1931 sledili odstopi 14 banskih svetnikov, privržencev bivše SLS.[11] Kadrovska sprememba, nadomestitev banskih svetnikov iz vrst SLS s samostojnimi demokrati in kmetijci, je postala aktualna konec leta 1931, ko so bile razpisane volitve v Senat, po novi ustavi poleg Narodne skupščine drugi dom Narodnega predstavništva, za katerega so bili volilni upravičenci tudi banski svetniki, in ko so se začele tudi priprave na II. redno zasedanje banskega sveta. Minister za notranje zadeve Petar Živković je tedaj na novo imenoval 18 banskih svetnikov iz vrst režimskih privržencev.[12] Sledile so še posamezne kadrovske spremembe in z zamenjavo polovice članov banskega sveta »se začenja štiriletno obdobje popolne prevlade liberalnega tabora oziroma privržencev nove vsedržavne politične stranke Jugoslovanske radikalne kmečke oz. kmetske demokracije (JRKD)«.[13] Za njeno ustanovitev so se začele priprave konec leta 1931, formalno je bila ustanovljena 1. maja 1932, v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS) pa se je preimenovala na prvem kongresu julija 1933. Programsko je temeljila na šestojanuarskem kraljevem razglasu iz leta 1929 in na oktroirani ustavi, na obrambi unitarizma in centralizma.[14]

[9] Egon Pelikan, Anton Korošec odstopi »iz zdravstvenih razlogov«, *Slovenska kronika XX. stoletja,* str. 356; Stiplovšek, *Banski svet*, str. 59.

[10] Stiplovšek, *Banski svet*, str. 48−51; do leta 1935 se je banski svet povečal za tri člane, leta 1941 pa je štel 50 članov.

[11] *Slovenec*, št. 279, 8. 12. 1931.

[12] *Službeni list*, št. 77, 5. 12. 1931.

[13] Stiplovšek, *Banski svet*, str. 115.

[14] Jurij Perovšek, Jugoslovanska radikalna kmetska demokracija in nastanek JNS, *Slovenska novejša zgodovina, str.* 332−333.

Ob temeljni spremembi sestave banskega sveta Dravske banovine je zanimivo, da sta Golouh in Prepeluh ohranila svoji funkciji, čeprav se nista vključila v JRKD in sta bila tudi edina, ki nista bila člana kluba banskih svetnikov te stranke, ustanovljenega februarja 1933.[15] Strankarska neodvisnost je bila pomembna za oblikovanje njunih stališč in predlogov zlasti v zadevah, ki so dobile tudi politično razsežnost in pri katerih so bili drugi banski svetniki podvrženi strankarski disciplini. Gre zlasti za njuna kritična mnenja o gospodarsko-socialni politiki centralne vlade in njenem finančnem zapostavljanju Slovenije ter za njune nastope glede demokratično izvoljenih banovinskih in občinskih samoupravnih organov s čim večjimi pristojnostmi.

Golouh in Prepeluh pa sta imela v banskem svetu posebno mesto tudi glede na njegovo socialno oziroma poklicno sestavo. V prvi sestavi banskega sveta je bila četrtina banskih svetnikov posestnikov, dobro so bili zastopani obrtniki in trgovci, trije so bili iz vrst podjetnikov, kar petina je bila odvetnikov in uslužbencev, štirje so bili duhovniki, med svetniki pa ni bilo nobenega neposrednega predstavnika delavstva,[16] čeprav se je z delom v industriji v začetku tridesetih let preživljala okoli petina prebivalstva.[17] Glede tega je bilo ugodnejše stanje v obeh slovenskih oblastnih skupščinah konec dvajsetih let, v katerih je bilo število oblastnih poslancev v okrajih in mestih odvisno od števila prebivalcev,[18] medtem ko je imel v banskem svetu po enega predstavnika vsak okraj, ne glede na številčno moč, privilegirana pa so bila mesta.

Tako sta po svojem političnem izvoru lahko prevzela zastopanje delavskih interesov predvsem Golouh in Prepeluh,[19] ki je dobro poznal tudi kmečko problematiko. Ob prevzemu funkcije banskega svetnika je bil Golouh vodja mariborske podružnice javne borze dela, ki je imela zlasti nalogo posredovanja dela, podpiranje brezposelnih ter vodenje delavskih zavetišč in zbiranje statističnih podatkov o gibanjih na trgu dela.[20] V letih 1933−1935 je bil tudi podžupan mariborske mestne občine. Pred imenovanjem za banskega svetnika pa je bil tudi prvi urednik socialističnega lista Delavska politika.[21] Z opravljanjem teh nalog je bil dobro

[15] *Slovenec*, št. 39 a, 16. 2. 1933.

[16] Stiplovšek, *Banski svet*, str. 49.

[17] France Kresal, Jurij Perovšek, Razvoj prebivalstva, *Slovenska novejša zgodovina,* str. 177.

[18] V ljubljanski in mariborski oblastni skupščini so v okrajih, v katerih je bilo število delavcev precejšnje, uspeli izvoliti tudi poslance iz svojih vrst oziroma vrst delavskih strank (Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem, str.* 106−108).

[19] V bansken svetu je bil dober poznavalec delavske problematike tudi nekdanji funkcionar Narodno socialistične stranke Ivan Tavčar, ki je bil tudi uradnik Delavske zbornice za Slovenijo in predsednik upravnega odbora Okrožnega zavoda za socialno zavarovanje v Ljubljani.

[20] Kresal, P*regled razvoja delavske zaščitne zakonodaje,* str. 123−138; isti, Borza dela, *Enciklopedija Slovenije* 1, str. 334−335; Rudolf Golouh je v delu *Pol stoletja spominov*, str. 388−389 posebej poudaril svojo zaslugo, da je po njegovem posredovanju za posojilo pri Osrednji upravi za posredovanje dela v Beogradu dobil Maribor Delavski dom in azil.

[21] Golouh, *Pol stoletja spominov,* str. 7−399. Kratki biografski podatki o Golouhu so v *Enciklopediji Slovenije* 3, str. 263 (avtorja Emil Cesar in France Filipič), v delu *Osebnosti*, str. 298 in *Slovenskem biografskem leksikonu 1,* str. 231.

seznanjen s problematiko položaja delavstva, zlasti na Štajerskem in v Prekmurju, kar je bilo pomembno za dejavnost v banskem svetu, kajti njegovo prvo zasedanje je sovpadalo z začetkom velike gospodarske krize. Prepeluh pa je bil že v času delovanja v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki tudi najboljši poznavalec kmečkega vprašanja. V povojnem obdobju se je zavzemal za agrarno reformo in razlastitev gozdnih veleposesti. Leta 1928 je ustanovil nepolitično Zvezo slovenskih agrarnih interesentov in jo vodil šest let. Leta 1933 je izdal tudi knjigo Naš veliki socijalni problem – agrarna reforma.[22] Prepeluh je tudi skoraj brezplačno tiskal v svoji tiskarni pomembno levičarsko revijo Sodobnost in bil tudi njen sodelavec.[23] Golouh in Prepeluh sta prav gotovo spadala med tiste banske svetnike, ki so lahko z bogatimi izkušnjami in strokovnim znanjem uspešno delovali v banskem svetu, zlasti pri reševanju njegovih socialno-ekonomskih nalog.

O delovanju banskega sveta Dravske banovine je ohranjeno bogato arhivsko gradivo. V 16 fasciklih so ohranjeni stenografski in overovljeni skrajšani uradni zapisniki s prilogami o vseh 13 rednih in izrednih zasedanjih. V sejnih zapisnikih petih rednih proračunskih desetdnevnih zasedanj in enega dvodnevnega izrednega zasedanja v obdobju 1931−1935 so v desetih fasciklih[24] podrobni podatki tudi o nastopih vseh banskih svetnikov, med katerimi sta bila s številnimi razpravami in predlogi med najdejavnejšimi Golouh in Prepeluh. Sodila sta tudi med tiste banske svetnike, ki se v proračunskih in drugih razpravah niso osredinjali predvsem na posredovanje potreb svojih območij, torej na lokalno problematiko, na katero naj bi se po navodilih v tajni okrožnici banom ministrskega predsednika Živkovića omejili banski svetniki v režimskih prizadevanjih, da delovanje banskega sveta ne bi bilo videti kot obnovitev nekega parlamentarizma in nekdanjega strankarstva.[25] Golouh in Prepeluh pa sta razpravljala in oblikovala predloge zlasti za reševanje temeljnih aktualnih socialnih, gospodarskih in tudi političnih problemov slovenske družbe v prvi polovici tridesetih let.

Golouhova in Prepeluhova socialna dejavnost in njune ocene gospodarske krize

Na zasedanjih banskega sveta v obdobju 1931−1935 sta Golouh in Prepeluh sodelovala zlasti v razpravah o sredstvih banovinskega proračuna za delovanje oddelka banske uprave za socialno politiko in narodno zdravje. Tu sta v načelnih razpravah analitično prikazala značilnosti socialnoekonomske krize v posameznih

[22] Janša, *Agrarna reforma v Sloveniji*, str. 184−188; Kermavner, *Albin Prepeluh – Abditus,* str. 297−562.

[23] Kermavner, *Albin Prepeluh-Abditus*, str. 295−562. Kratki biografski podatki o Prepeluhu so v *Enciklopediji Slovenije* 9, str. 298−299 (Janko Prunk in Franc Rozman) in v delu *Osebnosti*, str. 900, ter nekoliko daljši biografski prikaz v *Slovenskem biografskem leksikonu 2,* str. 495−497 (Dušan Kermavner).

[24] Kološa, *Banski svet.*

[25] AS 77, fasc. 1, Okrožnica ministra za notranje zadeve 18. 10. 1930, posredovana banu Dravske banovine 18. 1. 1931 pred začetkom I. zasedanja.

letih, v podrobni razpravi pa opozorila tudi na nujnost posredovanja banovine za reševanje novih problemov na področju socialnega skrbstva. Za izvajanje nalog v zdravstvenih in socialnih dejavnostih je bilo v predlogu občega oziroma splošnega banovinskega proračuna za leto 1931/32, o katerem je banski svet razpravljal na I. zasedanju januarja 1931, namenjena okoli četrtina sredstev oziroma 29,5 milijona din od 120 milijonov din, kar je bilo za javnimi gradnjami drugo največje proračunsko poglavje. Iz njega je bilo za sofinanciranje delovanja banovinskih javnih bolnic in zdravstvenih ustanov, za različne akcije za zdravstveno varstvo in za terensko zdravstveno službo v občinah, posebej za zdravljenje siromašnih bolnikov, predvideno okoli tri četrtine sredstev. Za področje splošnega socialnega skrbstva, tj. za sofinanciranje socialnih ustanov (dečji in vajeniški domovi, ubožnice), za prispevek h gradnji delavskih stanovanj, za podpore brezposelnim, izseljencem, ki so se vrnili iz tujine, in prizadetim ob elementarnih nesrečah ter za prehrano brezposelnih in dijakov, je banovina predvidela okoli 6,5 milijona din, od teh približno polovico za naložbe v socialne ustanove.[26] Banski svetniki so si prizadevali ob naraščanju krize za povečanje sredstev za socialno skrbstvo, hkrati s konkretnimi podatki o zaostrenih socialnih razmerah pa so terjali tudi druge ukrepe banske uprave in osrednjih oblasti.

V banskem svetu je načelno razpravo o perečih gospodarsko-socialnih problemih začel Golouh, ki je uvodoma pohvalil prizadevanja novega bana dr. Draga Marušiča[27] za reševanje socialnih problemov, toda hkrati dodal, da se gospodarska kriza »ne da odpraviti s politiko«. Recesija, »nastala vsled izobilja« oziroma hiperprodukcije, najbolj prizadeva industrijsko razvite države, v Jugoslaviji pa posebej Slovenijo. Poglavitni vzrok gospodarske krize »leži v racijonalizaciji« produkcijskega sistema, ki ima za posledico stopnjevanje brezposelnosti. Ta se bo tudi v Sloveniji povečala, ker »smo šele na začetku« krize in bo šele »dosegla svojo najvišjo stopnjo«. Ob demografski rasti se zapirajo možnosti izseljevanja v tujino,[28] s katerim se je v preteklosti omilil problem presežne slovenske delovne sile. Za reševanje hudega problema brezposelnosti je obravnavani banovinski proračun »pretesen«, zlasti ker jo povečujeta beg delovne sile s podeželja v mesto in njeno doseljevanje iz drugih jugoslovanskih pokrajin. Ob dejstvu, da »na privatno iniciativo ne moremo računati … bi tu lahko marsikaj storila banska uprava«. Tako bi lahko opravil pomembno delo banovinski statistični urad, ki bi zbiral podatke o gospodarskem stanju v Sloveniji. Čim prej bi bilo treba ustanoviti tudi gospodarsko komisijo, da usmeri slovensko gospodarstvo »v racionalna, sedanji priliki odgovarjajoča

[26] AS 77, fasc. 1, Stenografski in uradni zapisnik 1. seje I. zasedanja BS 20. 1. 1931 s prilogami.

[27] Dr. Draga Marušiča, nekdanjega tajnika Samostojne kmetijske stranke iz liberalnega tabora, je 4. decembra 1931 po odhodu inž. Serneca v osrednjo vlado imenoval kralj za bana Dravske banovine (Stiplovšek, *Banski svet,* str. 322).

[28] Po podatkih Delavske zbornice za Slovenijo je do začetka gospodarske krize znašala povprečna letna emigracija delavstva iz Dravske banovine v druge jugoslovanske pokrajine in v tujino, zlasti v Francijo, Nemčijo in Holandijo, okoli 4800 oseb (AS 77, fasc. 4, Stenografski zapisnik 3. seje III. zasedanja BS 24. 2. 1933). O širši problematiki glej Marjan Drnovšek, *Velika gospodarska kriza,* str. 113−126.

pota«. V brezposelnosti »se ne bomo popolnoma zadušili« le s povečanjem javnih del in uvedbo novih industrijskih panog, za kar bi bilo poleg uporabe banovinskih proračunskih sredstev potrebno najeti investicijsko posojilo. Golouh je predlagal tudi večjo banovinsko podporo delavskim produktivnim zadrugam.

Za rešitev najbolj zaostrene socialne stiske v rudarskih revirjih pa naj se ustanovijo stalne prehranjevalnice oziroma javne kuhinje, zlasti za podhranjene otroke. Ker rudarske zavarovalnice bratovske skladnice ne morejo izplačevati brezposelnih podpor,[29] naj se skušajo najti sredstva, da se skrajni bedi naših rudarjev na kak način odpomore«.[30] Na pobudo generalnega tajnika Kranjske industrijske družbe dr. Maksa Obersnela so na I. zasedanju obširno razpravljali tudi o katastrofalnem stanju bratovskih skladnic glede izvajanja pokojninskega zavarovanja za rudarje. O tem perečem problemu sta razpravljala tudi Golouh in Prepeluh, ki je krivdo za izjemno slab gmotni položaj bratovskih skladnic pripisal zlasti izsiljenim vojnim posojilom in valutnim spremembam po prevratu. Golouh je k temu dodal, da je neustrezno posredovala tudi vlada, ki je s svojimi ukrepi zaradi nepoznavanja problematike še poslabšala položaj rudarjev. Ti so poslali ministru za socialno politiko »že nešteto resolucij« glede finančne sanacije bratovskih skladnic, za katere je po Golouhovem mnenju treba doseči »absolutno pravico kontrole« rudarjev nad njihovim poslovanjem. Oba sta se zavzemala za finančno pomoč banovine in države bratovskim skladnicam ter za ustrezne ukrepe osrednje vlade. Takšen predlog so podprli tudi drugi banski svetniki vključno s predlagateljem Obersnelom,[31] ki je ocenil, da se gospodarski položaj »ne bo tako katastrofalno slabo razvijal«, kot je napovedal Golouh. Kot predstavnik podjetniških krogov pa je podprl njegovo pobudo za nova javna dela in tudi poudaril, da ima Dravska banovina »možnost, da uspešno in učinkovito posreduje« na gospodarskem področju.

Prepeluh je ob skeptični in optimistični napovedi razvoja krize opozoril, da je zaradi padca cen poljedelskih pridelkov ta zajela tudi kmečko podeželje, kar kaže, »da se bo gospodarsko stanje še poslabšalo«. Ponovil je, da je banovinski proračun za socialno skrbstvo »daleč premajhen«. Banska uprava tudi glede na »premajhen delokrog« oziroma dejstvo, da so »vse važnejše agende« v rokah ministrstva za socialno politiko v Beogradu, »ne bo mogla sama bogve kaj storiti«. Glede na različno razvitost posameznih jugoslovanskih pokrajin pa so prav v Sloveniji potrebne »izredne mere«. Tu išče delo za vsako ceno precej delavstva iz Bosne, kjer je brezposelnost povzročil zlasti propad lesne industrije. Ugotovil je tudi, da se delavstvu ob izplačilih »malenkostnih« plač odtegujejo znatno višje davščine, kot jih plačuje od svojih dobičkov veleindustrija, ki jo država neupravičeno ščiti v prizadevanjih, da bi pritegnila nov inozemski kapital.

---

[29] Bratovske skladnice so bile najstarejša oblika delavskega socialnega zavarovanja za rudarje in montanistične delavce iz leta 1854. V njihovem okviru so izvajali bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje, šele od leta 1933 pa tudi zavarovanje za brezposelnost (Kresal, *Začetki in razvoj delavskega zavarovanja,* str. 236−241).

[30] AS 77, fasc. 1, Stenografski in uradni zapisnik 4. seje I. zasedanja BS 23. 1. 1931.

[31] AS 77, fasc. 1, Stenografski zapisnik in uradni zapisnik 7. seje I. zasedanja BS 28. 1. 1931.

Prepeluh se je tudi pridružil stališčem, naj se čim prej začenjajo nova javna dela za omilitev brezposelnosti, zanjo pa je predlagal tudi nekaj konkretnih ukrepov. Po zgledu češkega parlamenta bi bilo treba tudi v Jugoslaviji sprejeti zakon o oblikovanju paritetnih komisij iz delavskih in delodajalskih zastopnikov, ki bi v vseh podjetjih z nad sto zaposlenimi odločale, kdaj in v kolikšnem obsegu se sme proizvodnjo omejiti in odpuščati delavce. Navedel je primer Trboveljske premogokopne družbe, ki ima kljub omejeni proizvodnji še vedno visoke dobičke, komisija pa bi lahko presodila, če so v takih razmerah odpusti upravičeni. Predlog o mešanih komisijah in o potrebnosti zakona o kolektivnih pogodbah bi bilo treba posredovati osrednji vladi.[32] Dravska banovina bi morala zaradi kriznih razmer s posebno uredbo ustanoviti dve komisiji, eno iz vrst banskih svetnikov in drugo iz gospodarskih krogov, ki bi predlagali ukrepe, »da gospodarsko napredujemo«. Tudi širitev elektrifikacije bi s cenenim električnim tokom omogočala poživitev industrije in obrti. Izboljšati pa bi bilo treba tudi delovanje izseljeniškega urada pri banski upravi, ki bi moral dajati zainteresiranim zlasti natančne informacije o možnostih zaposlovanja in zaščite v tujini. O nujnosti zaščite slovenskih delavcev zlasti v Nemčiji in Franciji pa je na osnovi izkušenj pri vodenju borze dela razpravljal tudi Golouh. To nalogo bi morala opravljati tudi jugoslovanska diplomatska predstavništva, ministrstvo za socialno politiko pa poskrbeti za ustrezne koncesijske pogodbe v državah, v katerih so slovenski delavci stalno ali sezonsko zaposleni.

Prepeluh je opozoril tudi na hudo brezposelnost v kmetijstvu, kjer številni nimajo dovolj zemlje za preživetje. Rešitev tega problema je videl v notranji kolonizaciji v južni Srbiji, za kar bi bilo potrebno oblikovati posebni kolonizacijski fond. Sredstva zanj naj bi dobili z dosledno izvedbo agrarne reforme in višjo obdavčitvijo ostankov fevdalnih posestev. Toda ta kolonizacija mora biti drugačna kot v letih po prvi svetovni vojni, ki ni bila uspešna. Slovenskim kolonistom v južni Srbiji bi morali preskrbeti vse za uspešno gospodarjenje, z njimi pa bi bilo treba poslati v nove kraje tudi učitelje in zdravnike. Končno pa je za rešitev stanovanjske problematike predlagal, da naj Kranjska hranilnica tistim, ki imajo pri njej hranilne vloge, nudi ugoden kredit za izgradnjo lastnih domov. Golouh in Prepeluh se torej v načelni razpravi nista pokazala le kot izjemno dobra poznavalca delavskih in kmečkih problemov, temveč tudi kot prizadevna pobudnika ukrepov za njihovo reševanje.[33]

Minister za finance je splošni banovinski proračun za leto 1931/32 sicer malenkostno znižal,[34] toda zaradi gospodarske krize so bile realizirane le tri četrtine

[32] Delno je bila problematika kolektivnih pogodb med delodajalci in delavskimi strokovnimi-sindikalnimi organizacijami urejena z zakonom o obrtih 5. 11. 1931, podrobneje pa šele po velikem stavkovnem valu, ki je sledil koncu gospodarske krize, po korporativističnem zgledu 12. 2. 1937 z vladno uredbo o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavanju in razsodništvu, s katero so oblasti želele tudi zmanjšati število stavk (Kresal, *Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje,* str. 164, Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja,* str. 84−88).

[33] Glej op. 31.

[34] Potrjeni splošni banovinski proračun je znašal 116,4 milijona din, za zdravstvo in socialno politiko 27,3 milijona din, od tega za dotacije skrbstvenim zavodom in za različne oblike

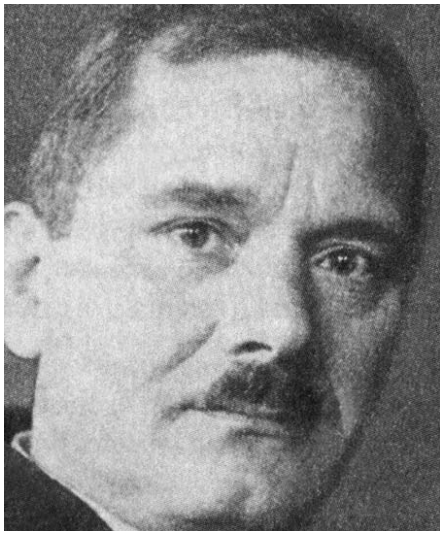

Ban dr. Drago Marušič 1930−1934
(Spominski zbornik Slovenije, str. 125)

Pomočnik bana dr. Otmar Pirkmajer 1930–1935
(Spominski zbornik Slovenije, str. 115)

dohodkov, kar je na socialnem področju prizadelo načrtovane naložbe.[35] Ob takšni finančni stiski je moral ban ustrezno znižati tudi izdatke, in je lahko upošteval le nasvete banskih svetnikov glede nujnosti porabe sredstev za posamezne dejavnosti, ni pa mogel prilagoditi njihove višine naraščajočim potrebam.

Na II. zasedanju banskega sveta februarja 1932 je načelna in podrobna razprava o proračunu oddelka za socialno politiko in zdravstvo zaradi zaostrene gospodarske krize potekala kar na treh sejah. Golouh je kot prvi govornik v njej prikazal zlasti vse aktualne oblike socialne krize, ki jih je moral reševati kot vodja borze dela, pri čemer je ugotovil, da »vsi znaki kažejo, da bo še mnogo huje«. Poudaril je, da »pretresa temelje« Dravske banovine, ki je v vsej državi z njo »najbolj udarjena«. S temi stališči in napovedjo se je strinjal tudi predstavnik podjetnikov Obersnel, ki je samokritično priznal, da je bila lanskoletna Golouhova prognoza o zaostritvi gospodarske krize »pravilna in nas je strah, kaj bo«. Golouh je za proračun za socialno skrbstvo ugotovil, da »sicer odraža dobro voljo banske uprave«, in posebej pohvalil subvencijo za bratovske skladnice, toda z njegovimi sredstvi je mogoče pereče probleme le omiliti z različnimi podporami, ne pa rešiti »kapitalnega vprašanja« brezposelnosti, za kar bi morala banovina najeti veliko investicijsko posojilo za javna dela. Brezposelnost narašča, poleg priliva delovne sile s kmečkega podeželja v industrijo pa jo povečuje tudi vračanje slovenskih izseljencev iz večine evropskih držav,[36] v katerih so izgubili delo, v jugoslovanski

socialnega skrbstva 4,1 milijona din, največ sredstev 35,4 milijona din pa je dobil tehnični oddelek z utemeljitvijo, da se bo z javnimi gradnjami omilila brezposelnost (*Službeni list,* št. 23, 1. 4. 1931).

[35] AS 77, fasc. 7, Pregled izvršenih izdatkov in doseženih dohodkov po občem banovinskem proračunu za leti 1931/32.

[36] Samo leta 1932 se je iz tujine vrnilo 1092 izseljencev z družinami (AS 77, fasc. 4, Stenografski zapisnik 3. seje III. zasedanja BS 24. 2. 1933).

del Slovenije pa prihaja tudi vedno več beguncev s Primorske in Koroške. V takih razmerah borze dela razen izplačevanja brezposelnih podpor in potovalnih podpor delavcem pri iskanju dela nimajo nobene druge možnosti za posredovanje na trgu dela. Za reševanje te socialne naloge naj poveča dotacijo borzam dela tudi banovina. Po Golouhovem mnenju naj bi za določen čas problematiko brezposelnosti reševali tudi s skrajšanjem delovnega časa.[37] Zaposlovanje vajencev v obrti in industriji pa bi bilo uspešnejše, če bi poskrbeli tudi za gradnjo vajeniških domov. V Mariboru bi bil nujno potreben ne le iz socialnih, temveč tudi iz nacionalnih interesov, zlasti zaradi možnosti njihove zaposlitve v tekstilni industriji, kjer so nemški mojstri izvajali tudi jezikovni pritisk na obrtni naraščaj.[38]

Pomočnik bana Pirkmajer je na Golouhovo razpravo, ki jo je podprlo tudi več banskih svetnikov, odgovoril, da je banska uprava v prizadevanjih, da nudi čim več možnosti za zaslužek delavstvu, namenila največ sredstev za javna dela. Toda predloga za večje investicijsko posojilo ni mogoče udejaniti »vsled striktnih navodil finančnega ministrstva«, da banovine do ureditve denarnega trga ne smejo najemati posojil oziroma se zadolževati.[39]

Zato je Prepeluh ponovno poudaril, da zaradi osredinjenja vseh pristojnosti v »centralni upravi« banovina dejansko ne more voditi socialne politike. Skromna sredstva banovinskega proračuna za socialno skrbstvo pomenijo »karitas, delitev podpor, miloščine itd.«. Zato bi morala osrednja vlada pripraviti zakon o pristojnostih banovin na področju socialne politike, kajti ta »nima moči ne zakonodajne ne druge, da bi mogla vplivati na njen razvoj in na zboljšanje stanja industrijskega delavstva«, skratka poudaril je nujnost kompetenčne decentralizacije. Prizadevati si je tudi treba, da bi v inozemstvo in druge jugoslovanske pokrajine »eksportirali« strokovno usposobljene in ne nekvalificirane delavce, z izšolanimi pa naj bi postopoma nadomestili tudi inozemske strokovnjake v slovenski industriji. Zato mora biti interes za izpopolnitev in reformiranje ljubljanske univerze, »ne pa da jo reduciramo«, prav tako pa je nujna tudi okrepitev srednjega in strokovnega šolstva.[40] Za reševanje stiske revnega kmečkega prebivalstva bi bilo treba urediti njihovo socialno zavarovanje oziroma »starostno preskrbo«, za kar bi bilo mogoče dobiti sredstva tudi z izročitvijo z agrarno reformo pridobljenih gozdov v komercialno gospodarjenje banovinam. Ob tem je poudaril, da agrarna reforma kmečkega socialnega vprašanja ne bo rešila le z razdelitvijo nekaj kmetijske zemlje, temveč šele tedaj, ko bo »segla tudi po gozdovih«.[41]

[37] Podjetja, ki so zašla v krizo, so se večjim odpustom izognila tudi s skrajševanjem delovnega časa, kar pa je imelo seveda tudi negativno posledico z zniževanjem delavskih mezd (Kresal, *Delavstvo med gospodarsko krizo,* str. 98).

[38] AS 77, fasc. 2, Stenografski zapisnik in fasc. 3, uradni zapisnik 5. seje BS 12. 2. 1932.

[39] Prav tam; po uredbi o financiranju banovin je imel minister za finance pravico odločati o »primernosti in povoljnosti« posojil, ki so jih želele najeti banovine (*Uradni list,* št. 112, 8. 11. 1929).

[40] Banski svet se je na II. zasedanju s soglasno sprejeto resolucijo odločno uprl nameravani okrnitvi ljubljanske univerze in drugih prosvetnih ustanov v Sloveniji, ki jo je predlagala vlada iz varčevalnih ukrepov (AS 77, fasc. 2, Stenografski zapisnik 10 seje II. zasedanja BS 19. 2. 1932; Stiplovšek, *Banski svet,* str. 132−134).

[41] AS 77, fasc. 2, Stenografski in uradni zapisnik 6. seje II. zasedanja BS 13. 2. 1932.

Ker v splošnem proračunu za leto 1932/33 banski svet kljub velikim prizadevanjem zaradi ponovnega ministrovega znižanja ni uspel povečati sredstev za socialno skrbstvo[42] in ker je moral ban zaradi izpada tretjine proračunskih dohodkov ob zaostreni gospodarski krizi ustrezno znižati tudi vse izdatke, zlasti javne gradnje in različne naložbe, še najmanj za zdravstvene in socialne dejavnosti,[43] je Golouh na III. zasedanju februarja 1933 sprožil akcijo za reševanje skrajno zaostrene socialne stiske prek novega zunajproračunskega sklada s posebnimi davčnimi viri. Zaradi problemov z banovinskim proračunom pa je banski svet na tem zasedanju sklenil tudi, da bi okrepil svoj vpliv na njegovo oblikovanje. Za temeljito preučitev proračuna za leti 1933/34 so izvolili 20-članski finančni odbor z nalogo, da posreduje svoja stališča in predloge za njegovo morebitno spremembo na plenarnih sejah.[44] Za povečanje svoje vloge pa so sklenili oblikovati še klub banskih svetnikov JRKD, »ki naj bi pripravil vse potrebno za redne seje«.[45]

Golouh[46] je kot član finančnega odbora, zaradi strankarske neopredeljenosti pa ne tudi kluba JRKD, opravil pomembno delo kot predlagatelj ustanovitve bednostnega sklada s posebnimi obveznimi davčnimi viri. Ugotovil je, da v razmerah, ko je brezposelnost »narasla kakor še nikdar«, [47] kriza pa je zajela tako delavsko kot kmečko prebivalstvo ter kaže, da se bo »še poostrila«, t. i. »pomožne akcije« v vseh večjih mestih za pomoč najpotrebnejšim v zimskih mesecih pa niso dovolj učinkovite, ker nimajo stalnih finančnih dohodkov. Zato je dal pobudo za oblikovanje nekega stalnega fonda za Dravsko banovino z določenimi davčnimi viri, ki ne bi bil sestavni del splošnega banovinskega proračuna. Iz njega »naj bi se dajala pomoč delavcem, pa tudi kmetom, ki bi prišli v najhujšo stisko«,[48] z njegovimi sredstvi

[42] V potrjenem splošnem banovinskem proračunu za leto 1932/33 je bilo od 110,3 milijona din za zdravstvo in socialno politiko določenih 19,7 milijona din, toda le 4 milijone din za socialne zavode in socialno skrbstvo. Znižanje sredstev za zdravstvo je bilo povezano z državnim prevzemom financiranja osrednjih bolnišnic v Ljubljani (*Službeni list,* št. 27, 1. 4. 1932).

[43] AS 77, fasc. 7, Pregled izvršenih izdatkov in doseženih dohodkov po občem proračunu za leto 1932/33.

[44] AS 77, fasc. 4, Stenografski in uradni zapisnik 1. seje III. zasedanja BS 15. 2. 1933.

[45] *Slovenec,* št. 39 a, 16. 2. 1933.

[46] Prepeluh je opravičil svojo odsotnost na III. zasedanju.

[47] Leta 1932 se je pri zavodih za socialno zavarovanje delavcev, rudarjev, železničarjev in nameščencev število zavarovancev v vsem času gospodarske krize najbolj zmanjšalo. To kažejo podatki, da je bilo pred njenim začetkom leta 1930 število zavarovancev 130.051, naslednje leto se jih je zmanjšalo na 124.894, do leta 1932 na le 108.512 in nato malenkostno še leta 1933 na 105.728 zavarovancev (Kresal, *Delavstvo med gospodarsko krizo*, tabela med str.86 in 87; isti, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 243−247). Dejansko število brezposelnih pa je bilo znatno višje. Poročevalec o socialni politiki na III. zasedanju Ivan Tavčar je posredoval oceno, da je brezposelnih ali z zaslužki, ki ne dosegajo eksistenčnega minimuma najmanj 50.000 delavcev, če pa se upošteva še njihove družinske člane, je okoli 150.000 oseb, »katerih eksistenca je najresneje ogrožena« (AS 77, fasc. 4, Stenografski zapisnik 3. seje III. zasedanja BS 24. 2. 1933).

[48] Tudi razmere v kmetijstvu, ki je bila vodilna gospodarska panoga, so se zaostrile »do skrajnosti« zaradi občutnega upada dohodkov, tudi zaradi hitrejšega padanja cen kmetijskih pridelkov v primerjavi z industrijskimi izdelki, in prezadolženosti zlasti majhnih kmetij, na katerih je živela okoli četrtina prebivalstva (Žarko Lazarevič, Velika gospodarska kriza, *Slovenska novejša zgodovina,* str. 473−479).

pa »bi se lahko tudi podpiralo produktivno delo (javna dela, op. p.), s katerim bi ljudem lahko preskrbeli zaslužek, kar je še boljše, kakor če jim dajemo miloščino«. Golouhov predlog je dobil široko podporo banskih svetnikov, tudi predstavnika podjetnikov Obersnela, ki ga je označil za pomembnega in umestnega, v razpravi pa so posebno pozornost posvetili možnim davčnim virom in rešitev te problematike naložili posebnemu odseku, v katerega so izvolili tudi Golouha.[49]

Poročevalec finančnega odbora Ivan Tavčar je na plenarni seji predlagal izredni proračun bednostnega sklada v znesku 23 milijonov din ter poudaril, da sta banska uprava in banski svet z njim »pokazala globoko umevanje sedanje socialne krize in tudi program, kako pričeti njeno zdravljenje«, pri čemer sta prevzela tudi odgovornost za nezadovoljstvo, ki ga bodo sprožile nove davčne obremenitve. Golouh je v razpravi poudaril, da je ta akcija za omejitev brezposelnosti in bede »najpomembnejša« med vsemi koristnimi ukrepi banskega sveta, v pomirjenje tistih, ki bodo v sklad prispevali, pa je dodal, da se bodo zbrana sredstva z nakupi spet vrnila nazaj trgovini in obrti.[50] Golouh je bil tudi kot predstavnik delavstva izvoljen za člana sosveta, ki naj bi kot posvetovalni organ bana sodeloval pri upravljanju bednostnega sklada. Banski svet pa je na pobudo bana podprl tudi predlog Naredbe o podpiranju brezposelnih in pobijanju delomržnosti, s katero bi ob obveznem bednostnem skladu zlasti s prostovoljnimi prispevki občin, banovine in države kot s pomožno akcijo prek podpornega fonda omilili probleme brezposelnosti. Ustanovitev bednostnega sklada je na III. zasedanju kot gost pozdravil tudi minister za socialno politiko in zdravstvo Ivan Pucelj. Pohvalil je Dravsko banovino, da je prva začela z akcijo za omilitev brezposelnosti, obljubil pomoč v Beogradu za njeno odobritev, toda s pridržkom, »da bo naletela tudi na odpore z gotovih strani«, pri čemer je mislil na ministrstvo za finance, kar se je izkazalo za upravičeno bojazen.[51]

Minister za finance je zaradi gospodarske krize znižal vse obče banovinske proračune za leto 1933/34 za okoli 14 %, za Dravsko banovino na 87,5 milijona din.[52] Ob tem je bilo na eni strani ugodno, da se je velik izpad dohodkov, ki je bil značilen za zadnja dva banovinska proračuna, zaustavil, izdatki so bili znižani povprečno le za okoli 5 %, na drugi strani pa je bil negativen izpad že odobrene državne dotacije, s katero bi bilo mogoče še ugodneje realizirati proračun.[53] Po Pucljevem in Marušičevem posredovanju je z zakasnitvijo potrdil tudi ustanovitev

[49] AS 77, fasc. 5, Stenografski in uradni zapisnik 3. seje finančnega odbora BS 17. 2. 1933.

[50] AS 77, fasc. 4, Stenografski in uradni zapisnik 3. seje III. zasedanja BS 24. 2. 1933; Golouh je na seji razpravljal tudi o nevzdržnih razmerah v splošni državni bolnici v Ljubljani in zahteval »energično demaršo« pri vladi v Beogradu za njihovo rešitev. Bil je predlagatelj soglasno sprejete resolucije, naj osrednja vlada odobri sredstva za moderno kliniko v Ljubljani, ki mora dobiti tudi popolno medicinsko fakulteto, doslej omejeno le na dva letnika.

[51] AS 77, fasc. 4, Stenografski in uradni zapisnik 4. seje III. zasedanja BS 25. 2. 1933.

[52] *Službeni list,* št. 27, 1. 4. 1933; v okviru proračuna je bilo za oddelek za socialno politiko in zdravstvo določeni 16,4 milijona din, od teh za splošno socialno skrbstvo 2,1 milijona.

[53] AS 77, fasc. 10, Pregled izvršenih izdatkov in doseženih dohodkov o občem banovinskem proračunu za leto 1933/34.

bednostnega sklada, toda le v višini 9 milijonov din,[54] kar je le 40 % zneska, ki ga je predlagal banski svet na Golouhovo pobudo, toda dobra desetina sredstev občega banovinskega proračuna. Golouh je na III. zasedanju ostro protestiral proti stalnemu ministrovemu zniževanju banovinskega proračuna kljub utemeljenemu predlogu banskega sveta. Ugotovil je, da ta ne bo mogel uspešno izpolnjevati svoje temeljne vsakoletne proračunske naloge vse dotlej, dokler se ne bodo z zakonom »ustvarili avtonomni parlamenti slični kot nekdanji deželni zbori, ki bodo imeli svojo zakonodajno moč in finančno avtonomijo«.[55]

Takšna ministrova odločitev je izzvala hudo ogorčenje na IV. izrednem zasedanju banskega sveta septembra 1933, na katerem so banski svetniki posvetili veliko pozornosti tudi smotrni porabi bednostnega sklada in okrepitvi svoje vloge glede razdelitve njegovih sredstev. Njihove pripombe so se nanašale zlasti na banovo razporeditev večine sredstev za cestna in hidrotehnična dela[56] z očitki, da se na ta način rešuje zmanjšanje rednega proračuna za javna dela, kar pa so predstavniki banske uprave zanikali z utemeljitvijo, da se z njimi ureja zlasti problem zaslužkov brezposelnih. Pomembno izhodišče za razpravo sta dala Prepeluh in Golouh. Oba sta poudarila zlasti dejstvo, da večina dohodkov bednostnega sklada doteka iz prispevkov delavcev in delodajalcev od mezd in so zato industrijska središča upravičena iz njega do največjega deleža različnih oblik pomoči za omilitev brezposelnosti. Prepeluh je ob tem dodal, da ni »tesnosrčen« tudi glede pomoči izrazito kmečkim območjem, kjer so podpore potrebni, toda v prvi vrsti so do nje upravičeni tisti, ki dajejo največji prispevek za sklad. Golouh pa je ugotovil, da težave pri razdeljevanju sredstev izvirajo zlasti iz dejstva, »da je vlada tako restringirala naš proračun, kar ne bi smela storiti« in da z razpoložljivim denarjem »ne bomo mogli dosti napraviti«, medtem ko so bila prvotno predvidena sredstva »najmanj, kar smo mogli storiti«. Opozoril je na gmotne težave prostovoljnih pomožnih akcij v industrijskih središčih, ki ne morejo več uspešno omiliti socialne stiske brezposelnih in so zato »navezani v glavnem« na bednostni sklad. Razporeditev njegovih sredstev po vsej banovini ne bi za daljši čas zmanjšala brezposelnosti. Predlagal je razširitev odbora za pomoč banu pri upravljanju bednostnega sklada s predstavniki industrijskih centrov. Izrazil je tudi pričakovanje, da bo bednostni sklad »trajno ostal«, kar bo omogočilo tudi dolgoročni »dobrodejni učinek uporabe« njegovih sredstev. Takšna stališča so zagovarjali tudi drugi banski svetniki iz industrijskih središč, v katerih je bilo po oceni najmanj 20.000 ljudi »brez vsakega zaslužka«, na drugi strani pa so predstavniki podeželskih okrajev poudarjali, da se je kriza v kmetijstvu začela še pred industrijsko,[57] ter opozarjali na hudo stisko kmečkega delavstva, ki mu je

[54] Prav tam, št. 63, 5. 8. 1933, Uredba glede proračuna izrednih izdatkov in dohodkov »Bednostnega sklada Dravske banovine« za leto 1933/34 (1. julij 1933 do 31. marca 1934).

[55] AS 77, fasc. 5, Stenografski zapisnik 1. seje finančnega odbora III. zasedanja BS 15. 2. 1933.

[56] V proračunu bednostnega sklada je ban za cestna in hidrotehnična dela določil 7,9 milijona din, za prehrano brezposelnih in onemoglih ter za javne kuhinje 900.000 din, za zaposlitev višje kvalificiranih brezposelnih s srednjo in univerzitetno izobrazbo pa 300.000 din.

[57] Velika gospodarska kriza je leta 1930 v Sloveniji »najprej pokazala zobe« v kmetijstvu, nato pa se je enako kot drugod nadaljevala kot finančna in industrijska kriza (Lazarević, *Velika gospodarska kriza,* str. 474; isti, *Plasti prostora in časa*, str. 253).

bilo skoraj onemogočeno tudi sezonsko delo v tujini. Ban Marušič je medsebojne polemike o ozkosrčnosti in stiskah prekinil s poudarkom, da je treba »pravično in širokogrudno razdeljevati podpore tam, kjer je potreba največja«, ne glede na izvor dohodkov bednostnega sklada. Na vztrajanje banskega sveta je ban pristal na razširitev odbora za nadzor nad razdeljevanjem in upravljanjem sredstev bednostnega sklada ter na sodelovanje z njim, toda s poudarkom, da zakon njemu nalaga končno odločanje, pri katerem si bo prizadeval za pravičnost do vsakega sloja in okraja.

Ob koncu izrednega zasedanja je Prepeluh v razpravi o predlogu uredbe za zavarovanje posevkov proti toči znova pokazal svoje dobro poznavanje aktualne kmečke problematike. Kljub pomembnosti uredbe pa kriza ni primeren čas za njeno udejanjenje. Kmet ne bi zmogel še nove obremenitve za zavarovanje, saj še sedanjih davkov ne more plačevati, kar kažejo številni dražbeni oglasi na davčnih uradih. V kriznih razmerah kmet potrebuje zlasti takšno agrarno politiko, ki mu bo omogočala prodajo produktov »po krščanskih cenah«. Banski svetniki so na Prepeluhov predlog preložili sprejetje uredbe na ugodnejši čas ter izglasovali tudi resolucijo, naj osrednja vlada omili izterjevanje davkov, njihovo višino pa prilagodi poslabšanim gospodarskim razmeram.[58]

Na V. rednem zasedanju banskega sveta februarja 1934 so razprave o socialnem skrbstvu v splošnem proračunu in izrednem skladovem proračunu potekale povezano. Golouh je ob proračunu za leto 1934/35 poudaril pričakovanje slovenske javnosti, »da bo ta banski svet nekaj ukrenil in našel nek izhod in rešitev iz krize, ki tlači vse naše gospodarstvo«. Zato se ni mogoče omejiti le na oblikovanje stališč do posameznih proračunskih postavk za socialno skrbstvo in zdravstvo, temveč se je treba opredeliti do širših dejavnosti za omilitev brezposelnosti. Banovina mora prek posebnega odseka izdelati načrt različnih javnih del in pridobiti za njegovo izvedbo ustrezna finančna sredstva. Navedel je primer prosperitete tekstilne industrije,[59] ki na delavski račun ustvarja visoke dobičke, in bi jo bilo treba prisiliti, da prispeva tudi za javna dela, zlasti za gradnjo delavskih stanovanj. Za oživitev gospodarstva pa bi bila nujna sprememba gospodarske in finančne politike države, ki bi morala posebej spodbujati izvoz in poskrbeti za sanacijo denarnih zavodov. Poudaril je, da Dravska banovina ne bo mogla rešiti problemov gospodarske krize brez spremembe finančnega odnosa države do nje, in nujno bo treba poskrbeti, »da pride denar« nazaj vanjo. Država bi morala tudi posredovati glede zaposlovanja v tujini, kar je npr. storila na pobudo mariborske borze dela za zaposlitev sezonskih delavcev iz Prekmurja v Nemčiji. Številni pa so bili Golouhovi in Prepeluhovi predlogi glede bednostnega sklada. Z njegovimi sredstvi bi morali s takojšnjo pomočjo omiliti stisko delavcev ob večjih odpustih in ne sme se jih prepustiti čakanju na zaposlitev

[58] AS 77, fasc. 6, Stenografski in uradni zapisnik 2. seje IV. izrednega zasedanja BS 5. 9. 1933. Banski svet je Golouha tudi izvolil v odbor za oblikovanje smernic za delovanje bednostnega sklada.

[59] Leta 1930 je bilo v slovenski tekstilni industriji 9111 zaposlenih, do leta 1935 pa je njihovo število v času gospodarske krize naraslo na 12743 delavk in delavcev (Kresal, *Tekstilna industrija,* str. 191).

pri javnih delih. Posebej bi morali poskrbeti tudi za reševanje socialnega položaja kajžarjev, viničarjev in drvarjev, ki so »na najslabšem«. Zaradi načina porabe sredstev bednostnega sklada v znatni meri tudi na kmečkem podeželju je bil pri delavstvu kot poglavitnem davčnem plačniku proti njemu hud odpor.[60] Zato sta Golouh in Prepeluh predlagala zvišanje minimalne mezde, od katere bi delavci plačevali svoj prispevek za bednostni sklad, in s tem predlogom tudi uspela. Golouh je opozoril tudi na nujnost povezave bednostnega sklada in novega banovinskega sklada za javna dela z lastnimi finančnimi viri, ker sta imela oba za poglavitni cilj omilitev brezposelnosti. Uspešno je bilo tudi Golouhovo posredovanje, da se lahko sredstva bednostnega sklada uporabljajo le za plačevanje zaposlenih pri javnih delih, ne pa tudi za kritje materialnih stroškov zanje. Glede nastavitve visoko kvalificiranih uslužbencev iz sredstev bednostnega sklada pa je predlagal, naj se poleg učiteljstva z njimi poskrbi tudi za nastavitve gradbenih inženirjev pri javnih delih. V njihovem okviru pa bi morali poskrbeti tudi za gradnjo nujno potrebnih objektov za javno zdravstvo oziroma za povečanje zmogljivosti bolnic, ki jim je bilo treba nameniti tudi več sredstev za izboljšanje opreme.[61]

Minister za finance je predloga splošnega banovinskega proračuna in izrednega proračuna bednostnega sklada, s katerima se je strinjal banski svet, z utemeljitvijo po nujnem varčevanju znižal za skoraj desetino.[62] To je bilo zadnje veliko znižanje banovinskega proračuna v sklepnem obdobju gospodarske krize,[63] kar pomeni, da se je od njenega začetka znižal za približno tretjino, dejansko pa zaradi velikega izpada dohodkov v letih 1931 in 1932 še občutneje.[64] Toda pomembno je bilo dejstvo, da je Dravska banovina dobila za izvajanje javnih del tudi nekaj državne podpore[65] in da je bil za novo proračunsko leto oblikovan še poseben fond za javna dela. Tako je ban številne predloge banskih svetnikov lahko delno upošteval le pri delitvi sredstev za posamezne oblike socialnega skrbstva,[66] ni pa mogel ustreči njihovim utemeljenim željam o bistvenem zvišanju proračuna za oddelek za socialno politiko in zdravstvo. Finančni problemi, zlasti mečehovski odnos države do

[60] *Delavska politika* (št. 14, 17. 2. 1934) je z obžalovanjem ugotovila, da se sredstva bednostnega sklada pobirajo tudi »od bednih rudarjev« ter da se ne porabijo ustrezno glede na prispevke in da bi se s sodelovanjem delavskih zastopnikov pri njihovem razdeljevanju »dalo marsikaj izboljšati«.

[61] AS 77, fasc. 6, Stenografska zapisnika 4. in 6. seje V. rednega zasedanja BS 8. in 10. 2. 1934 ter fasc. 7, uradna zapisnika.

[62] Potrjeni splošni banovinski proračun za leto 1934/35 je znašal 85 milijonov din, od tega za socialno politiko in zdravstvo 14,8 milijona din, a socialno skrbstvo le 1,6 milijona din. Proračun bednostnega sklada je bil potrjen le v znesku 5 milijonov din, ker je finančni minister omejil njegove dohodke le na delavske in delodajalske prispevke od mezd.

[63] Leta 1934 se je prvič malenkostno, za okoli tri tisoč, spet zvišalo število zavarovancev pri delavskih zavarovalnih zavodih (Kresal, D*elavstvo med gospodarsko krizo,* tabela med str. 86 in 87).

[64] AS 77, fasc. 10, gradivo o realizaciji banovinskih proračunov.

[65] Od približno 20 milijonov din pričakovane državne podpore je bilo odobrenih le 6,3 milijona din, do začetka leta 1934 pa realiziranih komaj 4,3 milijona din.

[66] Tako je pri izdatkih bednostnega sklada določil 2,5 milijona din le za mezde in živila zaposlenih pri javnih delih, na 1,35 milijona din je zvišal sredstva za prehrano brezposelnim in otrokom, sredstva za zaposlovanje višje kvalificiranih pa na 650.000 din.

Dravske banovine, so sprožili na V. zasedanju banskega sveta tudi številne politične protivladne razprave, v katerih sta z odločnimi zahtevami sodelovala tudi Golouh in Prepeluh. Banski svet je soglasno zahteval ponovno odobritev državne dotacije za Dravsko banovino in sprejetje zakona o banovinskih samoupravnih financah.[67]

VI. zasedanje banskega sveta februarja 1935 je bilo zadnje, na katerem sta pred ministrovo razrešitvijo s tehtnimi ugotovitvami in predlogi sodelovala tudi Golouh in Prepeluh, ki sta še zaostrila negativne ocene vladne socialnoekonomske politike. Razpravo o perečih socialnih problemih je začel Golouh, ki je za proračun za socialno politiko in narodno zdravje poudaril, da bi moral biti »po svoji važnosti v življenju naše banovine« prvi na vrsti. Izrazil je priznanje banski upravi, da je na tem področju »storila vse, kar je v danih razmerah mogoče storiti«. To pa zaradi razpoložljivih virov dohodkov banovinskega proračuna »še iz daleka ne odgovarja potrebam«. Ugotovil je, da se je v državnem okviru za omilitev gospodarske krize »prav malo ali skoro nič storilo«. To je ilustriral z odločnimi protikriznimi ukrepi številnih evropskih držav, ki so posvetile največjo pozornost zlasti izvajanju javnih del. V Jugoslaviji pa se je šele v začetku leta 1935 pojavil vladni predlog za enomilijardno posojilo za izvajanje javnih del, »kar bi se moralo že zdavnaj zgoditi«, in ne šele sedaj pred bližnjimi parlamentarnimi volitvami. Prepeluh se je s temi ugotovitvami strinjal in dodal, da je razprava o socialni problematiki nujna ne glede na to, da banovinskega proračuna »ne moremo mnogo spremeniti«. Potrebna je zato, da podatki o socialnih razmerah v Dravski banovini pridejo »doli na jug«. Znova je obsodil centralistična določila zakonodaje o banovinah tudi glede izvajanja njihove socialne politike. Na drugi strani pa je delovanje ministrstva za socialno politiko, v katerem so osredinjene vse pristojnosti, v zadnjem desetletju »popolnoma sterilno«, pokazalo ni »nobenih pozitivnih uspehov« in je postalo »samo objekt birokracije«. V prvih povojnih letih je to ministrstvo naredilo nekaj napredka v socialni politiki, sedanje njegovo delo pa kaže usmeritev, »da se porušijo« še te pridobitve. Poudaril je, da je v prečanskih krajih po prevratu 1918 organizirano delavstvo verovalo v reforme, ki »so dovedle marsikje do dobrih rezultatov« in v njih se je zrcalila socialna politika.[68] Toda sedanje nevzdržne razmere vodijo do »socijalnega levičarstva, ki nima interesa na reformah in ki čaka druge rešitve«. Zato ima sodišče za zaščito države namesto osnovne naloge »opraviti z ljudmi, ki so izgubili vero v možnost reform«. Zadnji čas je že, da tudi Jugoslavija sledi velikanskim naporom malih držav za olajšanje bede in stiske.

Golouh in Prepeluh sta obširno razpravljala tudi o aktualnih problemih bednostnega sklada kot pomembnega dodatka k skromnim sredstvom banovinskega proračuna za splošno socialno skrbstvo. Golouh je ugotovil, da je sklad izgubil prvotni

[67] AS 77, fasc. 6, Stenografska zapisnika 7. in 9. seje V. zasedanja BS 12. in 14. 2. 1934 ter fasc. 7, uradna zapisnika.

[68] Prepeluh je bil po prevratu najprej komisar v poverjeništvu za socialno skrbstvo, od februarja do novembra pa je kot poverjenik Deželne vlade za Slovenijo vodil ta resor. Poverjeništvo za socialno skrbstvo je tudi po njegovi zaslugi uspešneje kot osrednja vlada reševalo pereče socialne probleme v Sloveniji v poprevratnem obdobju (podrobneje glej: Balkovec, *Prva slovenska vlada).*

Rudolf Golouh (Muzej novejše zgodovine Slovenije)

Albin Prepeluh (Slovenska kronika XX. stoletja, str. 259)

namen za podpiranje brezposelnih v industrijskih središčih in je dobil popolnoma drugačen značaj, saj se z njegovimi sredstvi »podpirajo tudi sloji, ki v njega prav nič ne prispevajo«. Sedaj plačujejo prispevke od mezd le delavci in delodajalci, torej manj kot petina »doprinosnikov« in zlasti rudarski revirji dobivajo iz bednostnega sklada preskromna sredstva glede na vplačila. Razširitev kroga podpirancev bi bila ustrezna le v primeru, da se s prispevki obremeni tudi kmečke posestnike in druge davkoplačevalce ter hranilnice. Bednostni sklad ne sme ostati »dvoživka« in naj služi tistim, ki vanj prispevajo, ali pa dobi širšo vlogo z obremenitvijo tudi drugih davčnih obvezancev, kar podpira tudi on, kajti le z večjimi sredstvi bo mogoče ljudem nuditi ustrezno pomoč. Golouh je sklenil razpravo z zahtevo, naj bednostni sklad v primeru omejitve le na industrijske delavce in njihove prispevke,ti tudi namesto banske uprave upravljajo z njegovimi sredstvi.

Prepeluh je poudaril, da bo konec nezadovoljstva med delavci šele tedaj, ko bodo davčna bremena pravično razporejena. S konkretnimi podatki o višinah davkov različnih kategorij davkoplačevalcev je pokazal, da je obdavčeno predvsem delo, ne pa ustrezno tudi kapital. Zakonodaja pa onemogoča, da bi z njegovo obremenitvijo dobili tudi večja sredstva za banovinski proračun. Za bednostni sklad so dolžni prispevati vsi, ki imajo vsaj toliko sredstev, kot znaša zaslužek trboveljskih rudarjev, pri čemer je izrazil bojazen, da bo takšna prizadevanja razdrl »kakšen birokrat v Beogradu«. Prepeluh je glede omejitve porabe bednostnega sklada le za industrijsko delavstvo, ker plačuje prispevke, menil, da ne more »popolnoma pritrditi« Golouhovemu stališču, in izrazil prepričanje, da bi to ne odreklo pomoči socialno nezavarovanim gozdnim in lesnim delavcem na deželi, ki so ostali brez zaslužka. Potrebo finančne okrepitve bednostnega sklada, da ne propade, kar bi povzročilo še več bede in nezadovoljstva, je sklenil s poudarkom, da mora biti to tudi v interesu vseh, ki vedno poudarjajo potrebo po utrditvi države in narodne

zavesti. Če pa hočejo doseči udejanjenje teh prizadevanj, se mora ljudem »tudi nekaj dati in ne samo zahtevati«. Podobo hudih socialnih razmer v industrijskih središčih in na podeželju v Dravski banovini je s številnimi statističnimi podatki dopolnil še Ivan Tavčar, ki se je tudi pridružil Golouhovim in Prepeluhovim zahtevam po velikih javnih delih s sredstvi države, banovine in občin, za zakonsko regulacijo minimalnih mezd in za ustrezno rešitev problematike bednostnega sklada.[69]

Namestnik bana Pirkmajer, ki je po Marušičevem odhodu v Beograd decembra 1934 na mesto ministra za socialno politiko[70] začasno prevzel tudi vodenje banske uprave in banskega sveta, je ob sklepu razprave o socialni politiki in zdravstvu ugotovil, da so banski svetniki opozorili na vse pereče socialne probleme v Dravski banovini. S hudo bedo tako v industrijskih središčih kot na podeželju je opravičil dosedanje razdeljevanje sredstev iz bednostnega sklada, banske svetnike pa je spodbudil, naj v razpravi o dohodkih naslovijo na ministra za finance resolucijo, da dovoli glede na izjemne socialne razmere povečanje sredstev za socialno skrbstvo.[71] Posebej pa se je zahvalil za temeljne razprave Tavčarju, Prepeluhu, »ki je pokazal v svojem govoru na nebroj problemov in zlasti osvetlil socijalne probleme« tudi z vidikov, s katerih »navadno nismo navajeni gledati« nanje, ter Golouhu, ki je »obširno in temeljito razpravljal o našem socijalnem položaju«.[72]

Prepeluh je ob sklepu razprave o proračunu za leto 1935/36 predlagal, da se banski svetniki v znak protesta proti osrednji vladi, ki Dravsko banovino z odtegnitvijo dotacije in pobiranjem vseh pomembnih davkov za osrednji proračun, »prezira in prepušča lastni usodi« ter jo »kulturno in socialno pozablja«, vzdržijo glasovanja o njem. Na prošnjo Pirkmajerja, ki je opozoril na negativne posledice za banovinski proračun, če ne bo imel sankcije banskega sveta, so se banski svetniki takšni protivladni demonstraciji odpovedali.[73] Minister za finance je pri potrjevanju predloga banovinskega proračuna in izrednega proračuna bednostnega sklada, s katerim se je strinjal banski svet, zmanjšal predvsem zato, ker ni pristal na znatno povišanje sredstev za zavarovanje proti naravnim nezgodam.[74] Toda zaradi

[69] AS 77, fasc. 8, Stenografski zapisnik 6. seje VI. zasedanja BS 9. 2. 1935 in fasc. 9, uradni zapisnik.

[70] Na nehvaležni funkciji ministra za socialno politiko je zamenjal Frana Novaka, pred njim pa je bil od leta 1932 do 1934 na tem mestu Ivan Pucelj (Bojan Balkovec, Slovenci v vladah Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in Kraljevini Jugoslaviji 1918−1945, *Slovenska kronika XX. stoletja,* str. 456−457).

[71] Banski svetniki so na sklepni seji v posebni resoluciji pozvali osrednjo vlado, naj razbremeni prebivalstvo Dravske banovine nekaterih davčnih obveznosti in določi iz državnega proračuna ustrezno dotacijo za banovinski proračun (AS 77, fasc. 8, Stenografski zapisnik 10. seje VI. zasedanja BS 14. 2. 1935).

[72] AS 77, fasc. 8, Stenografski zapisnik 7. seje VI. zasedanja BS 11. 2. 1935 in fasc. 9, uradni zapisnik.

[73] AS 77, fasc. 8, Stenografski zapisnik 9. seje VI. zasedanja BS 13. 2. 1935 in fasc. 9, uradni zapisnik. Režimsko *Jutro* (št. 37, 14. 2. 1935) v članku Banovinski proračun sprejet Prepeluhove protivladne demonstracije ni omenilo.

[74] Potrjeni splošni banovinski proračun za leto 1935/36 je znašal 83,6 milijona din, proračun bednostnega sklada pa je bil v primerjavi s preteklim letom povišan na 5,8 milijona din. Iz rednega proračuna je dobilo pet socialnih zavodov 1,7 milijona din dotacije, za področje splošnega socialnega skrbstva pa je bilo namenjenih 1,6 milijona din (*Službeni list,* št. 37, 8. 5. 1935).

ugodnega priliva dohodkov je realizacija proračuna za leto 1935/36 znašala 92 milijonov din oziroma 12 % več od potrjenega,[75] po prizadevanju banske uprave in banskega sveta pa sta bila leta 1935 zunaj splošnega proračuna na novo oblikovana tudi cestni in kmetijski sklad, ki sta pomembno obogatila tudi sredstva za nekatere socialne dejavnosti.[76] Tako so ob koncu gospodarske krize spet začele naraščati banovinske finance za izvajanje samoupravnih nalog, za kar sta si na vseh zasedanjih prizadevala tudi Golouh in Prepeluh.

Z načelnimi in podrobnimi razpravami sta bila najbolj aktivna pri podajanju stališč in predlogov glede oddelka za socialno politiko in narodno zdravje, o splošnih in posebej socialnih problemih, ki so bili aktualni na vseh področjih banovinskih samoupravnih dejavnosti in delovanju ustanov, pa sta razpravljala tudi ob namembnosti proračunskih izdatkov oddelkov za kmetijstvo, trgovino, obrt in industrijo, javna dela in prosveto ter tudi glede banovinskih dohodkov za izvajanje samoupravnih dejavnosti. Opozorimo naj le na nekaj socialnih problemov, ki sta jih poudarila pri obravnavi banovinskih gospodarskih in prosvetnih dejavnosti. Oba sta glede na prevladujoč agrarni značaj banovine podprla precejšnja sredstva (nad 15 %) za kmetijske panoge v banovinskem proračunu, Prepeluh pa je posebej poudaril, da bodo koristila zlasti večjim posestnikom, »predvsem pa bi bilo treba gledati na malega človeka, in to zlasti pri zadružništvu«, ki zasluži večjo podporo.[77] Na banskem svetu je večkrat razpravljal tudi o nujnosti dosledne izvedbe agrarne reforme, pri čemer je posredoval zlasti stališča Zveze agrarnih interesentov, ki jo je vodil. Poudaril je, da morata z razlaščenimi gozdovi banovina in država upravljati tako, da bodo dohodki koristili »kmetskemu malemu človeku«. Njegov predlog, da pošlje banski svet osrednji vladi resolucijo za popolno izvedbo zakona o agrarni reformi, »brez vsake izjeme«, so soglasno podprli vsi banski svetniki.[78] O veliki krizi v kmetijstvu, poglobljeni tudi zaradi vladne napačne finančne in izvozne politike, sta Golouh in Prepeluh obširno razpravljala na zasedanju februarja 1935 in predlagala, naj banovina zahteva takojšnje ukrepe osrednje vlade za izboljšanje položaja kmetijstva.[79] Prepeluh je glede sredstev za trgovino, obrt in industrijo, ki niso znašala niti 4 % banovinskega proračuna, ugotovil, da so glede na naraščajoči pomen teh panog v slovenskem gospodarstvu[80] »malenkostna«. Prepeluh in Golouh sta se za reševanje hudih socialnih problemov obrtnega in trgovskega naraščaja zavzemala

[75] AS 77, fasc. 13, Stenografski zapisnik 1. seje X. zasedanja BS 13. 2. 1939.

[76] Cestni sklad je s 7,7 milijona din sredstev pomembno prispeval k povečanju zaposlovanja pri cestnih gradnjah, kmetijski sklad pa je del sredstev iz proračuna 3,8 milijona din namenil tudi za izboljšanje socialnih razmer in okrepitev zadružništva v kmetijstvu (*Službene novine,* št. 37, 8. 5. 1935).

[77] AS 77, fasc. 1, Stenografski in uradni zapisnik 1. seje I. zasedanja BS 20. 1. 1931.

[78] AS 77, fasc. 6, Stenografski zapisnik 8. seje V. zasedanja BS 13. 2. 1934 in fasc. 7, uradni zapisnik.

[79] AS 77, fasc. 8, Stenografski zapisnik 2. in 3. seje VI. zasedanja BS 5. in 6. 2. 1935 in fasc. 9, uradna zapisnika.

[80] Po popisih prebivalstva iz let 1921 in 1931 se je v Sloveniji delež prebivalstva, ki se je preživljalo z neagrarnimi panogami, povečal s 25,2 % na 27,3 %, na področju kmetijstva pa je upadel s 64 % na 60,5 % (Lazarević, *Slovensko gospodarstvo v prvi Jugoslaviji,* str. 62).

zlasti za čim večje banovinske dotacije strokovnim šolam in vajeniškim domovom. Golouh je opozarjal tudi na izkoriščanje vajencev, ki se je v času gospodarske krize še povečalo in zato zahteval, naj banska uprava okrepi nadzor nad obrtniki in trgovci.[81] Uspel je tudi s predlogom za ustanovitev poklicne posvetovalnice za vajence ter za štipendiranje šolanja na srednjih strokovnih šolah in izpopolnjevanje v tujini.[82] Golouh je tudi predlagal banski upravi, naj pri Hranilnici Dravske banovine in drugih denarnih zavodih posreduje, da bodo za omilitev krize dajali gospodarstvu kredite pod ugodnejšimi pogoji kot doslej.[83] V razpravi o proračunu za tehnični oddelek sta Golouh in Prepeluh ugotovila, da za javna dela največ prispevajo »delavci in mali posestniki«. Golouh je zato posredoval za znižanje davčnega prispevka delavstva od mezd za vzdrževanje cest in s predlogom uspel. Zavzel se je tudi za cestne gradnje predvsem na območjih, kjer je brezposelnost največja. Protestiral je tudi proti prenizkim zaslužkom delavcev pri nekaterih javnih delih.[84] V razpravi o sredstvih za prosvetno dejavnost sta se Golouh in Prepeluh zavzela za pocenitev šolskih knjig, ker je v kriznih razmerah postal njihov nakup za starše velika obremenitev.[85] Golouh pa je posebej opozoril na vladno krivdo za veliko brezposelnost intelektualcev, ker za njeno omilitev ni uporabila sredstev, pridobljenih z znižanjem plač državnih uslužbencev. Zahteval je, da ministrstvo za prosveto zmanjša brezposelnost učiteljev z namestitvijo na vsa še prosta mesta, in to ne po svoji presoji, temveč po predlogih banske uprave.[86] Še posebej pa sta bila Golouh in Prepeluh na vseh zasedanjih banskega sveta aktivna v razpravah o dohodkih banovinskega proračuna, predvsem z vidika davčne razbremenitve delavstva in revnega kmečkega prebivalstva ter progresivne obdavčitve delodajalcev in kmečkih posestnikov. Kot smo že omenili, pa sta odločno zahtevala, da država prepusti banovinam nekatere davčne vire in ponovno začne tudi Dravsko banovino dotirati iz sredstev osrednjega proračuna, kar bo omogočilo tudi omilitev davčne obremenitve njenega prebivalstva, ki je bila najvišja v državi. Te njune zahteve pa so dobile tudi protivladne in proticentralistične politične razsežnosti.

Golouh in Prepeluh sta v banskem svetu delovala prav v času, ko so se za izvajanje banovinskih dejavnosti do leta 1935 zaradi hude gospodarske krize finančna sredstva krčila[87] in sta zato s številnimi predlogi za reševanje problematike socialnega skrbstva v okviru rednega splošnega proračuna uspela v zelo skromni meri. Uspešno pa sta sodelovala pri oblikovanju ter pri predlogih glede

[81] AS 77, fasc. 1, Stenografski in uradni zapisnik 6. seje I. zasedanja BS 27. 1. 1931.

[82] AS 77, fasc. 2, Stenografski in uradni zapisnik 2. seje II. zasedanja BS 9. 2. 1932.

[83] As 77, fasc. 2, Stenografski in uradni zapisnik 4. seje II. zasedanja BS 11. 2. 1932.

[84] AS 77, fasc. 1, Stenografski in uradni zapisnik 4. seje I. zasedanja BS 23. 1. 1931, in fasc. 2, Stenografski in uradni zapisnik 9. seje II. zasedanja BS 18. 2. 1932.

[85] AS 77, fasc. 1, Stenografski in uradni zapisnik 7. seje I. zasedanja BS 28. 1. 1931.

[86] AS 77, fasc. 8, Stenografski zapisnik 4. seje VI. zasedanja BS 7. 2. 1935 in fasc. 9, uradni zapisnik.

[87] V obdobju velike gospodarske krize do srede tridesetih let je minister za finance splošni proračun vsako leto znižal glede na predlog, s katerim je soglašal banski svet. Tako je potrjeni banovinski proračun za leto 1931/32 znašal 116,4 milijona din, za leto 1935/36 pa le še 83,7 milijona din (Stiplovšek, *Banski svet,* str. 255).

izdatkov in dohodkov bednostnega sklada, s katerim so bila pomembno povečana banovinska sredstva za omilitev socialnih posledic gospodarske krize, zlasti zaradi brezposelnosti.[88] Ob tem naj poudarimo, da je ostal bednostni sklad na področju socialnega skrbstva dragoceno dopolnilo banovinskega proračuna tudi v drugi polovici tridesetih let.[89]

S svojimi načelnimi razpravami sta med banskimi svetniki izstopala po vsestranski osvetlitvi značilnosti velike gospodarske krize v Sloveniji in po prikazu različnih oblik njenih socialnih posledic. Delovanje Golouha in Prepeluha je bilo osredinjeno na socialno problematiko, posebej pomembne pa so bile njune politične razprave za udejanjenje demokratično izvoljene banovinske samouprave, za katero sta poudarjala, da je tudi temeljni pogoj za učinkovito vlogo banskih svetnikov pri oblikovanju banovinskega proračuna. Tako je Prepeluh po razpravi o visokih državnih in banovinskih obremenitvah slovenskih davkoplačevalcev in nujnosti, da se v večji meri obdavčijo premožnejši in razbremenijo revnejši sloji, poudaril, da bodo imeli proračunski sklepi pri ministru za finance »docela drugo moč«, če jih bo sprejel izvoljeni banovinski svet. Zato je predlagal resolucijo osrednji vladi, naj pripravi zakon o banovinski samoupravi in izvolitvi njenih organov. Tudi Golouh je po kritiki vlade, da Dravsko banovino ne dotira iz osrednjega proračuna za zadeve, ki jih je država prenesla v njeno izvajanje, poudaril da bo šele finančna samouprava in dekoncentracija pristojnosti na banovine omogočila njeno uspešno gospodarsko-socialno in prosvetno-kulturno delo.[90]

Bogato dejavnost Golouha in Prepeluha ilustrira tudi količinski podatek o nad 120 daljših razpravah in kratkih posredovanjih o različnih problemih na več kot 40 sejah na šestih zasedanjih banskega sveta v obdobju 1931−1935.[91] Ob sklepu naj poudarimo, da sta si strankarsko neodvisna banska svetnika Golouh in Prepeluh v svojih nastopih v banskem svetu prizadevala v čim večji meri uveljaviti svoja socialna, gospodarska, kulturno-prosvetna in tudi politična programska načela, ob ustavnih in zakonskih omejitvah ter v razmerah režima JNS. Ta je prek svojega tiska in s cenzuro tudi poskrbel, da z radikalnejšimi in kritičnimi stališči Golouha in Prepeluha ter še nekaterih banskih svetnikov širša javnost ni bila seznanjena.

[88] S prvimi tremi proračuni bednostnega sklada do leta 1935/36 so bila sredstva rednega splošnega proračuna za socialno skrbstvo z njimi povečana za 23 milijonov din (Stiplovšek, *Banski svet,* str. 255).

[89] Izredni proračun bednostnega sklada je od proračunskega leta 1936/37 do 1940/41 znašal letno od 5,85 do 7,2 miljona din (Stiplovšek, *Banski svet*, str. 276).

[90] AS 77, fasc. 6, Stenografski zapisnik 7. seje V. zasedanja BS 12. 2. 1934; fasc. 7, uradni zapisnik. Glasilo JNS *Jutro (*št. 35, 13. 2. 1934) je Prepeluhove in Golouhove zahteve za zakonsko ureditev pristojnosti banovinske samouprave in izvolitev njenih organov v svojem poročilu izpustilo, ker se je po slabih izkušnjah z občinskimi volitvami leta 1933 vodstvo JNS balo, da bi volitve banovinskega sveta zmanjšale njeno politično moč. Opozicijskemu *Slovencu* (št. 36, 13. 2. 1934) pa je cenzura onemogočila poročanje o navedeni politični razpravi.

[91] AS 77, fasc. 1−9, Stenografski in uradni zapisniki 50 sej od I. do VI. zasedanja BS 1931−1935.

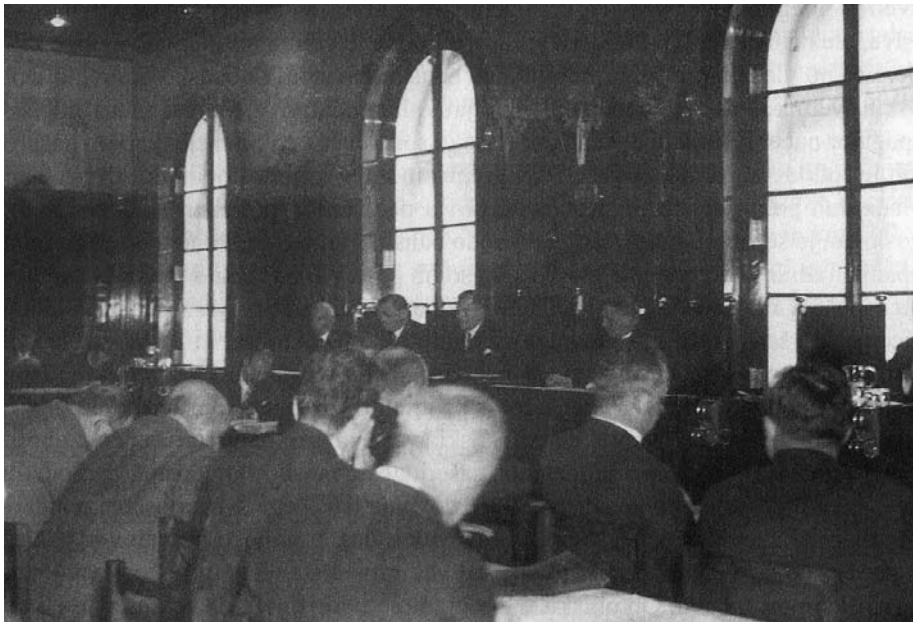

Prva seja banskega sveta 20. januarja 1931 v dvorani Zbornice za trgovino, obrt in industrijo (Muzej novejše zgodovine Slovenije)

Viri

Arhiv Republike Slovenije, fond banskega sveta Dravske banovine, št. 77, fasc. 1−9
Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine, 1930−1935
Uradni list kraljevske banske uprave dravske banovine, 1929−1930
Delavska politika, 1934
Jugoslovan, 1930
Jutro, 1933−1935
Slovenec, 1933−1935

Literatura

Balkovec, Bojan, *Prva slovenska vlada 1918−1921.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.

Drnovšek, Marjan, Velika gospodarska kriza in slovenski izseljenci. *Gospodarske krize in Slovenci.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza ekonomistov Slovenije, 1999, ur. Neven Borak, Žarko Lazarević (Ekonomska knjižnica).

Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987 (1), 1989 (3), 1995 (9).

Golouh, Rudolf, *Pol stoletja spominov: panorama političnih bojev slovenskega naroda.* Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1966.

Janša, Olga, Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. *Zgodovinski časopis,* 18, 1964, str. 173−189.

Kermavner, Dušan, Albin Prepeluh-Abditus: njegov idejni razvoj in delo. Albin Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi.* Drugi del. Ljubljana: Založba Univerzitetna tiskarna J. Blasnika nasl., 1938, str. 295−262.

Kološa, Vladimir, *Banski svet Dravske banovine 1931−1941.* Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980 (Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev; 2).

Kresal, France, Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite med obema vojnama. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja,* 8−9, 1968−1969, str. 103−190.

Kresal, France, Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 10, 1970, št. 1-2, str. 81−99.

Kresal, France, Začetki in razvoj delavskega zavarovanja v Sloveniji med obema vojnama. *Zgodovinski časopis*, 24, 1970, št. 3-4, str. 209−245.

Kresal, France, *Tekstilna industrija v Sloveniji.* Ljubljana: Založba Borec, 1976.

Kresal, France, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998 (Ekonomska knjižnica).

Lazarević, Žarko, *Slovensko gospodarstvo v prvi Jugoslaviji: korak k industrijski družbi*. Ljubljana: Modrijan, 1997 (zbirka Zgodovinski viri).

Lazarević, Žarko, *Plasti prostora in časa: iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009 (Zbirka Razpoznavanja – Recognitiones; 10).

Natlačen, dr. Marko, Banovinske samouprave v okviru ustave od 3. septembra 1931. *Spominski zbornik Slovenije.* Ljubljana: Založba »Jubilej«, 1939, str. 129.134.

Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon. Od A do L in od M do Ž. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

Perovšek, Jurij, *»V zaželjeni deželi«: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918−1941.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009 (Zbirka Razpoznavanja – Recognitiones; 9).

Slovenska kronika XX. stoletja 1900−1941. Ljubljana: Nova revija, 1995.

Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848−1992, 1. Ljubljana: Mladinska knjiga – Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925−1932.

Slovenski biografski leksikon. Druga knjiga. Ljubljana, 1933−1952.

Stiplovšek, Miroslav, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem: od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868−1945).* Maribor: Obzorja, 1989 (Documenta et studia historiae recentioris; 7).

Stiplovšek, Miroslav, *Slovenski parlamentarizem 1927−1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.

Stiplovšek, Miroslav, *Banski svet Dravske banovine 1930−1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine.* Ljubljana: Znanstveno-raziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.

SUMMARY

Social Work of Rudolf Golouh and Albin Prepeluh in the Provincial Council of the Drava Province between 1931 and 1935

Miroslav Stiplovšek

In the 1930s, the Provincial Council of the Drava Province was the only representative body with advisory capacity that was able to influence the development of Slovene economy, social welfare, education, and culture. The 1929 Provincial Administration Act and the 1930 Organization and Operations of Provincial Councils Regulation stipulated that the primary task of Provincial councilors was to advise the Provincial Governor on planning the Provincial budget for the implementation of activities in agriculture, trade, commerce and industry, public works, health care and social policy, education, culture, and physical education. While the Governor, who administered the operations of the Provincial Council, could approve or reject suggestions of councilors according to his own judgment the Minister of Finance had the right to the final adoption of the budget of the Province. Each district had the right to its own representative in the Provincial Council; the Council's competences, however, were quite restricted. Depending upon their size, cities with over 3,000 inhabitants had the right to up to four representatives. Minister of the Interior had the right to choose Provincial councilors among those with adequate professional qualifications who, in their advisory capacity, would be most beneficial to the interests of the Province. In view of this competence of the Minister, the composition of the Provincial Council had the same regime character as the central government.

In this respect, Rudolf Golouh and Albin Prepeluh were the only exceptions among the forty representatives in the Provincial Council of the Drava Province. Both Golouh, a representative of the town of Maribor, and Prepeluh, who represented the town of Ljubljana, started their political careers in the Social Democratic party. At the time of his appointment to the Provincial Council, Golouh worked as Head of the Employment Service of Maribor; prior to the prohibition of political parties he was an officer of the Socialist Party for Slovenia. In addition to being an established author of articles on working-class and farmers' issues, Prepeluh was one of the leaders of the movement for autonomous Slovenia. They were furthermore the only Provincial councilors who did not join the Yugoslav National Party, which at the time was the leading political party. Due to their political impartiality and excellent knowledge of social issues they played a special and significant role in the Council throughout their mandate until 1934.

In January 1931, when the Provincial Council resumed its activities, this coincided with the beginning of a severe economic crisis. Its consequences were particularly harsh in working-class centers and among the farming population. Whenever they were discussing the budget of the Province in the first half of the 1930s, councilors repeatedly had to pay particular attention to urgent social and economic issues; Golouh and Prepeluh were among the most ardent participants in these discussions. At Council meetings they informed their colleagues of the overall characteristics of the economic crisis in Slovenia and proposed numerous measures, particularly those that could arrest increasing unemployment and provide help for the most underprivileged. Since in that critical period budgetary resources for social assistance did not suffice Golouh proposed the creation of a poverty fund that would be financed by a constant influx of tax money. Even though the Minister of Finance did not authorize its budget proposal in full the Poverty Fund became an important addition to budgetary resources for social projects. Golouh and Prepeluh managed to ensure that the 21,000,000 dinars, accumulated in the Poverty Fund during the 1933-1936 period, were expediently spent primarily on finding employment for workers and destitute farmers, on soup kitchens, and on other ways of helping the underprivileged. Their discussions in the Provincial Council largely addressed the problem of distribution of budget sources for social policy and health care. In addition, they repeatedly emphasized these burning issues when

budgetary expenditure in other fields was being discussed. In order to improve conditions in agriculture both councilors advocated consistent implementation of land reform and reinforcement of the system of cooperatives. They proposed increased funding for professional schooling of children from poor families of artisans and merchants. They advocated public work programs, particularly in areas with the highest unemployment rate, and suggested measures that would alleviate unemployment of teachers. They also firmly championed a graduated income tax and tax relief for the underprivileged.

Harshly criticizing inadequate government economic and social policy on solving the economic crisis, Golouh and Prepeluh particularly emphasized government's financial negligence of Slovenia. They were staunch proponents of increased Provincial powers. They also upheld election of the Provincial Council as had been stipulated by the second Yugoslav Constitution of 1931. Anxious about potentially reduced political power, no government wanted to enforce such decentralization of power. Since in the period of the economic crisis the Minister of Finance reduced all Provincial budgets suggested by the Provincial Governor and the Council, which significantly reduced the means to successfully solve a number of urgent problems in Slovenia, Golouh and Prepeluh constantly stressed that only elected self-managing administrative bodies of the Province could successfully enforce their budgetary claims. Holding approximately 120 discourses in the course of forty meetings of the Provincial Council in the 1931-1935 period, Golouh and Prepeluh were among the most diligent councilors. Yet there were still numerous initiatives and proposals for solving social, economic, educational, and cultural issues that they were unfortunately unable to implement due to modest competence and insufficient financial resources.

Aleš Gabrič

Slovenska akademija znanosti in umetnosti na političnem prepihu svojega prvega desetletja

UDK 061.12(497.4)329“1938/48”

GABRIČ Aleš, dr., znanstveni svetnik, docent, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, ales.gabric@inz.si

Slovenska akademija znanosti in umetnosti na političnem prepihu svojega prvega desetletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana 65/2011 (144), št. 3-4, str. 438–457, cit. 47

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Že v prvem desetletju po ustanovitvi leta 1938 se je Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani znašla pod štirimi različnimi državnimi oblastmi, ki so ocenjevale vlogo akademije v skladu s svojimi politično-idejnimi načeli. Glavni poudarek prispevka je na političnem prelomu v letu 1945, ko so oblast prevzeli komunisti. Začela so se izključevanja članov iz akademije, posnemanje znanstvene politike Sovjetske zveze, po določilih zakona iz leta 1948 pa se je lahko oblast tudi legalno vpletala v delovanje akademije.

Ključne besede: Akademija znanosti in umetnosti, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, člani, znanstvena politika

Avtorski izvleček

UDC 061.12(497.4)329“1938/48”

GABRIČ Aleš, dr., Senior Research Fellow, assistant Professor, Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, ales.gabric@inz.si

Slovenian Academy of Sciences and Arts during the Political Changes of the First Decade of Its Existence

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 65/2011 (144), No. 3-4, pp. 438–457, 47 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Established in 1938, the Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana was confronted in the first decade of its existence with four different forms of government; each appraised the role of the Academy according to its own political agenda. The article focuses on the political break in 1945 when the Communists came into power. One of the consequences of this political change was that Academy members started to be expelled from the Academy. Its operations also increasingly imitated the scientific policy of the Soviet Union, and according to provisions from 1948 the authorities were allowed to legally influence the Academy’s operation and activities.

Key Words: Academy of Sciences and Arts, Slovenian Academy of Sciences and Arts, members, scientific policy

Author’s Abstract

Ustanovitev in prva leta ljubljanske akademije

Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU) sodi med mlajše akademije, ustanovljene sredi 20. stoletja. Pred 1. svetovno vojno so slovenski znanstveniki delovali na različnih univerzah po Evropi, boljše pogoje za razvoj znanosti v domovini pa so dobili šele z vstopom Slovencev v novo južnoslovansko državo. Ob njenem rojstvu leta 1918 sta v novi državi, Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, že delovali dve akademiji. Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti, predhodnik današnje Hrvaške akademije znanosti in umetnosti, je začela delovati v Zagrebu leta 1866, v Beogradu pa je od leta 1886 delovala Srbska kraljeva akademija, predhodnica današnje Srbske akademije znanosti in umetnosti. V srbskem in hrvaškem središču sta delovali tudi univerzi. Od treh plemen, ki so v prvi Jugoslaviji uradno tvorili troedini srbsko-hrvaško-slovenski narod, je bilo tako le slovensko »pleme« ob ustanovitvi še brez univerze in akademije.

Prvi korak k širšemu razmahu raziskovalne dejavnosti tudi v slovenskem delu države je omogočila ustanovitev univerze v Ljubljani leta 1919, ki je spodbudila veliko slovenskih znanstvenikov k povratku v domovino. Ustanovitvi univerze je logično sledila tudi ideja o ustanovitvi akademije v Ljubljani. Leta 1921 je bilo ustanovljeno Znanstveno društvo za humanistične vede, ki je bilo zasnovano kot filozofsko-historični razred bodoče akademije, pri pripravah na ustanavljanje akademije pa je sodelovalo še več strokovnih društev. Toda pobude iz Ljubljane so ob prvih poskusih v državni metropoli Beogradu naletele na gluha ušesa, saj so bile želje po emancipaciji slovenskega naroda v nesoglasju z uradno državno ideologijo o enotnem državnem narodu. Kot uradni jezik je bil tako v ustavi naveden neobstoječi srbsko-hrvaško-slovenski jezik, slovenščina pa naj bi torej bila zgolj dialekt enotnega jezika enotnega naroda. Ustanavljanje akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani je zato imelo v očeh številnih slovenskih izobražencev večji narodno emancipacijski kot pa znanstveni naboj. V zahtevah po ustanovitvi akademije tudi v Ljubljani so v prvi vrsti videli dokaz, da so Slovenci po pomenu v državi enakopravni sicer večjima srbskemu in hrvaškemu narodu (oziroma uradno »plemenu«). Najpomembnejši pobudniki za ustanovitev akademije so izhajali iz vrst univerzitetnih profesorjev ljubljanske akademije, pod uradnimi predlogi pa je bil običajno podpisan rektor univerze.

Potem ko na več predlogov za ustanovitev akademije ni bilo ustreznega odmeva, so se stvari premaknile leta 1937. Prosvetni minister vlade Kraljevine

Jugoslavije je pozitivno odgovoril na vlogo Znanstvenega društva za humanistične vede in julija 1937 je ministrski svet potrdil predlog za ustanovitev akademije v Ljubljani. Ta je bila 11. decembra 1937 najprej ustanovljena kot društvo, ko pa je minister za prosveto 11. avgusta 1938 izdal uredbo z zakonsko močjo o ustanovitvi akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, je ta po pomenu postala enakovredna starejšima akademijama v državi, beograjski in zagrebški.[1] Zaradi nerešenega nacionalnega vprašanja nove državne ustanove niso mogle imeti »nacionalnega« imena. Slovenske kulturne ustanove se tako niso ponašale s predpono »slovenski«, kar je poleg akademije npr. veljalo tudi za državni Narodni gledališči v Ljubljani in Mariboru.

Uredba o ustanovitvi in ureditvi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani je določala, da je akademija avtonomno telo pod varstvom države in da podpira razvoj znanosti in umetnosti. Akademija je imela štiri razrede, filozofsko-filološko-zgodovinskega, pravnega, matematično-prirodoslovnega in umetniškega. Uredba je akademiji zagotavljala visoko stopnjo avtonomije, saj je bila vloga države omenjena zgolj pri financiranju akademije in nekaterih proceduralnih zadevah, npr. imenovanju predsednika akademije in pri imenovanju prvih članov, ki so jih na predlog ministra za prosveto imenovali s kraljevim ukazom. Nato pa naj bi nove člane volila glavna skupščina akademije. Program dela, izdaja publikacij in notranja organizacija dela so bili v pristojnosti vodstvenih organov akademije.[2]

Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani je bila ustanovljena bolj kot akademija reprezentativnega tipa, ki nima konkretnih raziskovalnih nalog. Za prvega predsednika je bil s kraljevim ukazom januarja 1939 imenovan dr. Rajko Nahtigal, redni profesor slovanske filologije na univerzi v Ljubljani ter ustanovitelj in dolgoletni predsednik Znanstvenega društva za humanistične vede. Tudi drugi člani akademije so prihajali iz vrst univerzitetnih profesorjev ljubljanske akademije in tistih slovenskih društev, ki so sodelovali v pripravah na ustanovitev akademije v Ljubljani. Poudarek na reprezentativno narodnem in manj na znanstvenem pomenu je bil razviden tudi iz besed Rajka Nahtigala na skupščini akademije 28. januarja 1939, ko se je zahvalil vsem, ki so prispevali k ustanovitvi akademije, in za izvolitev za predsednika. Dejal je, da se je z ustanovitvijo »uresničilo dolgoletno narodno stremljenje po izgraditvi popolne narodno-kulturne organizacije in formacije. Od Akademije pričakuje zdaj narod sadove truda in dela, s katerim bo dostojno zastopan v krogu drugih, večjih in bogatejših kulturnih narodov.«[3]

Čeprav je bilo v uredbi o ustanovitvi akademije zapisano, da naj bi se pri raziskovanju akademija ozirala predvsem na ozemlje Kraljevine Jugoslavije, je bilo že ob njenem nastanku jasno, da bo to osrednja kulturno-znanstvena ustanova Slovencev. Čeprav akademija ni imela uradne oznake »Slovenska«, so bili že njeni prvi koraki usmerjeni v zanikanje ideologije o enotnem troedinem jugoslovanskem narodu, saj so izpostavili slovenske narodne specifičnosti. Med publikacijami so prevladovale izdaje filozofsko-filološko-historičnega razreda, ki so že v naslovih

[1] Ramovš, K zgodovini ustanovitve, str. 7–13.

[2] Uredba z zakonsko močjo, str. 733–735.

[3] *Letopis Akademije: druga knjiga*, str. 293–294.

izpostavljale Slovence in slovenstvo, temu vzorcu pa so sledile tudi prve ustanovljene komisije pri akademiji, saj sta to bili komisiji za izdelavo slovenske bibliografije in komisija za etimološki slovar slovenskega jezika.

Toda sprva načrtovani razvoj akademije so že kmalu prekinili burni politični dogodki. Aprila 1941 je bila v vrtinec 2. svetovne vojne potegnjena tudi Kraljevina Jugoslavija, po njenem razkosanju pa si je južne dele slovenskega ozemlja priključila Kraljevina Italija. Predsednik Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani Rajko Nahtigal je v imenu akademije pozdravil visokega komisarja, najvišjega predstavnika italijanske okupacijske oblasti, 5. maja 1941 pa je predsednik Kraljeve akademije Italije ponudil sodelovanje pri nadaljnjem delu. Ljubljanska akademija je bila vključena v Narodni svet akademij, s tem pa naj bi se njena pozornost bolj preusmerila v italijanski prostor.[4] Toda tudi ta etapa v zgodovini ljubljanske akademije je bila kratkega veka in se je končala s kapitulacijo Italije septembra 1943, pa tudi v dveh letih vojne, ki sta za sabo puščali tudi kulturno mrtvilo, do tesnejših stikov pravzaprav ni prišlo. Večina Slovencev je vojno in okupacijo dojemala kot začasno, večji del intelektualcev pa je simpatiziral z odporniškim gibanjem, ki je za povojno obdobje obljubljal večjo socialno pravičnost in pomembnejšo vlogo Slovencev v Jugoslaviji. Za akademijo je sicer med bolj redkimi omembe vrednimi dogodki potrebno zabeležiti, da je bil za drugega predsednika akademije junija 1942 imenovan matematik (in tedaj eden najboljših svetovnih šahistov) dr. Milan Vidmar, pod njegovo imenovanje pa se je podpisal italijanski visoki komisar. Leto kasneje, leta 1943, pa je izšel prvi Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Še bolj skromna je bila dejavnost akademije v letih, ko je po kapitulaciji Italije Ljubljano zasedel nemški okupator. Ker ta ni imel dovolj ljudi za prevzem popolne oblasti, se je pri tem naslonil na tisti del Slovencev, ki so bili pripravljeni sodelovati z okupatorji. Na bivšem italijanskem okupacijskem območju je civilno oblast prevzela Pokrajinska uprava, ki jo je vodil Leon Rupnik. Ta je položaj izkoristil tudi za to, da je Akademijo znanosti in umetnosti z odlokom z dne 10. novembra 1943 preimenoval v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti.[5] Vsesplošno pomanjkanje in na Slovenskem poleg okupacije in osvobodilnega boja še spopadi med partizanskimi enotami in tistimi, ki so sodelovali z okupatorjem, pa niso bili pogoji, ki bi omogočali nemoteno delovanje osrednjih kulturnih in znanstvenih ustanov.

Po preimenovanju je časopis Slovenec objavil obširen prispevek o akademiji v vojnem času in orisal naravnost idilično podobo njenega delovanja v vojnih letih, »da jo lahko štejemo med najbolj kvalitetne akademije znanosti in umetnosti v Evropi«. Članek je bil postavljen v propagandistično vlogo nasprotovanja politiki Osvobodilne fronte na kulturnem področju. Tudi delovanje Slovenske akademije znanosti in umetnosti naj bi bilo, po mnenju nepodpisanega člankarja, dokaz neuspeha in poraza kulturne politike odporniškega gibanja, saj je »Akademija kljub komunistični vojni vihri bogatila našo znanost in proti kulturnemu molku boljševikov vodila slovenske znanstvenike na pot novih raziskovanj«.[6]

[4] Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 298–300.

[5] Naredba o preimenovanju, str. 445.

[6] Slovenska akademija znanosti, str. 6.

Predsednik akademije Milan Vidmar je bil pod precejšnjim pritiskom voditeljev in propagandistov Pokrajinske uprave, ki so zahtevali, naj se akademija in njen predsednik odločno postavita na »protiboljševiško« stran. V spominih je Vidmar zapisal, da je že ob prvem srečanju Rupniku izjavil, da je dovolj obremenjen z delom na fakulteti in akademiji in zato ne misli sprejeti nikakršne nove funkcije. Zaradi izogibanja političnemu opredeljevanju so ga v ljubljanskem časopisju blatili. Pri tem seveda niso spregledali, da je bil njegov brat Josip Vidmar predsednik izvršnega odbora Osvobodilne fronte, torej na visokem položaju v odporniškem gibanju.[7]

Ocena, da večina slovenskih intelektualcev v slovenskem notranjem konfliktu med osvobodilnim gibanjem in kolaboracijo simpatizira s prvim, je bila ena redkih ocen, s katero so se strinjali v obeh sprtih slovenskih političnih taborih. Številni slovenski izobraženci, ki se niso vključili v partizanske vrste in so ostali v Ljubljani, so občutili pritiske okupatorjevih ali kolaborantskih oblasti v bolj ali manj milih oblikah. Ko se je vojna končala, pa so bile karte premešane na novo.

Vpliv prelomnega leta 1945 na delovanje akademije

V sedmem letu obstoja je akademija prišla že pod četrto različno državno oblast. Jugoslavija je bila prva država vzhodno od železne zavese, v kateri so se na oblasti utrdili komunisti. Toda za razliko od ostalih vzhodnoevropskih držav, kjer so se komunisti vzpenjali na oblast pod okriljem Sovjetske zveze, so v Jugoslaviji na oblast prišli sami s svojim bojem in iz osvobodilnega boja prinesli velik politični kapital. Iz izgnanstva ali zaporov so se vrnili tudi številni intelektualci, ki so si s svojo držo pridobili precejšen ugled med ljudmi in bili deležni tudi naklonjenosti novih oblastnikov. Komunistična partija Jugoslavije, ki se je sicer »skrivala« v senci navidezno koalicijske Ljudske fronte Jugoslavije (Osvobodilna fronta je bila njen slovenski del), je uspela vso politično opozicijo izriniti iz javnosti že v letu 1945.

V kulturnopolitičnem pogledu je leto 1945 prineslo dva pomembna preloma, ki sta se vsak po svoje odražala tudi na delu akademije. Jugoslavija je uradno postala federalna država, v kateri naj bi enakopravno živeli pripadniki petih narodov in več narodnih manjšin. Slovenci so bili torej s strani osrednje oblasti priznani kot samostojni narod, Slovenija pa je prvič postala uradno ime (federalnega dela) države. Dobila je svojo vlado, skupščino, državne simbole in leta 1947 še prvo slovensko ustavo. Maja 1945 je bilo tako pri Narodni vladi Slovenije (od 1946 Vlada Ljudske republike Slovenije), ki ji je predsedoval Boris Kidrič, ustanovljeno tudi ministrstvo za prosveto. V primerjavi z večino drugih ministrstev slovenske vlade je imelo večje pristojnosti, saj so bila ostala bolj ali manj ekspoziture zveznega beograjskega ministrstva. Jugoslavija je bila v prvih povojnih letih sicer zelo centralizirana, toda na ravni federalne enote je bilo ministrstvo za prosveto eno od najbolj avtonomnih v svojih odločitvah. Federalno preoblikovanje je prvič omogočilo, da so se slovenske

[7] Vidmar, *Spomini: drugi del*, str. 215–222.

nacionalne ustanove tudi dejansko poimenovale kot slovenske. Državni gledališči v Ljubljani in Mariboru, ki sta bili dotlej uradno Narodni gledališči (pri tem pa je bilo zamegljeno, kateri narod je v tem pojmu mišljen), sta v prvi povojni sezoni 1945/46 že delovali pod imenom Slovensko narodno gledališče.[8]

V nasprotju s tem je akademija za nekaj časa v imenu vnovič izgubila oznako »Slovenska«. Vsi pravni akti, ki jih je v času vojne sprejela v zavetju nemškega okupatorja delujoča pokrajinska uprava Leona Rupnika, so bili po koncu vojne avtomatično razveljavljeni, kar je seveda veljalo tudi za odlok o preimenovanju akademije. Ime AZU je bilo vnovič zapisano v pravne akte po tem, ko je Narodna vlada Slovenije 6. septembra 1945 izdala začasno uredbo o AZU.[9] Z nekaj nepomembnimi stilskimi spremembami je šlo skorajda za prepis predvojne uredbe, s katero je bila akademija ustanovljena kot državna ustanova. Novost, posledica federalnega preoblikovanja države, pa je bila, da sta se avgusta 1938 pod njo podpisala minister za prosveto in predsednik jugoslovanske vlade v Beogradu, septembra 1945 pa minister za prosveto in predsednik slovenske vlade v Ljubljani.

Medtem ko je federalizacija države prinesla slovenskim kulturnim in znanstvenim ustanovam nekaj svežega vetra, je prav nasprotno, v smeri zatohlosti, delovala druga politična naplavina leta 1945. To je bila uvedba nedemokratičnega političnega sistema z monopolom Komunistične partije, uničenjem vse potencialne opozicije in vsesplošnim preganjanjem vseh drugače mislečih. Jugoslovansko vodstvo je poskušalo v čim večji meri posnemati sovjetski totalitarni politični sistem in je vse plati človekovega bivanja ocenjevalo po ozkih idejnih izhodiščih lastnega političnega programa. Josip Broz Tito je v vlogi predsednika nove jugoslovanske vlade podpisal prvi meddržavni sporazum 11. aprila 1945 v Moskvi. Pogodba o prijateljstvu, vzajemni pomoči in povojnem sodelovanju je predvidevala tudi krepitev kulturnih vezi Jugoslavije s Sovjetsko zvezo.[10] Proti vzhodu naj bi se obrnilo tudi mednarodno sodelovanje tedanjih treh akademij v Jugoslaviji. To je postalo očitno že junija 1945, ko so se predstavniki beograjske, zagrebške in ljubljanske akademije odpravili na pot v Sovjetsko zvezo, kjer naj bi se seznanili z njihovo organizacijo znanstvenega dela.

Med ljubljanskimi akademiki je bil v tej druščini literarni zgodovinar dr. France Kidrič, sicer oče predsednika slovenske vlade Borisa Kidriča. France Kidrič je bil med vojno med organizatorji osvobodilnega gibanja na univerzi, bil kmalu zaprt in je večji del vojne preživel v italijanski in nato nemški internaciji. Italijanska cenzura je iz prvega Letopisa Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani iz leta 1943 črtala vse omembe njegovega imena,[11] pod nemško okupacijo pa so v poročilu Pokrajinske uprave zapisali, da bi moral biti France Kidrič zaradi političnega dela med intelektualci in na univerzi »prvi ustreljen med krivci«.[12] Na prvi povojni skupščini akademije 25. julija 1945 je bil deležen posebne pozornosti in ob predsednikovem

[8] Gabrič, Leto 1945, str. 155–157.
[9] Začasna uredba o Akademiji, str. 161–163.
[10] *Dokumenti o spolnjoj politici*, str. 26–28.
[11] Gabrič, Kulturni molk, str. 404–405.
[12] Godeša, Kdor ni z nami, str. 342.

pozdravu nagrajen s ploskanjem vseh članov akademije, na naslednji skupščini 2. oktobra istega leta, prvi volilni skupščini po izdaji začasne uredbe o akademiji, pa je bil soglasno izvoljen za novega predsednika akademije.

O vtisih s poti po Sovjetski zvezi je France Kidrič slovenskim izobražencem poročal na zasedanju kulturnega plenuma Osvobodilne fronte Slovenije 2. avgusta 1945. Kulturni delavci so bili ena od štirih ustanovnih skupin Osvobodilne fronte, ki pa ni imela pomembnejše vloge v osvobodilnem gibanju. Vloga skupine je bila bolj politično propagandna, saj naj bi Slovencem pokazali, da najbolj ugledni slovenski umetniki in znanstveniki podpirajo načela Osvobodilne fronte. Kidrič je v prispevku Znanost v Sovjetski zvezi orisal spoznanja, do katerih je prišel kot gost Akademije znanosti Zveze sovjetskih socialističnih republik v junijskih in julijskih dneh leta 1945 na obisku v Moskvi in Leningradu. Že uvodoma je poudaril, da izbira teme njegovega referata sama po sebi nakazuje, »kje nam je treba danes iskati vzorcev za novo usmerjanje našega kulturnega življenja«.[13]

Iz celotnega Kidričevega referata je vel duh sovjetske organizacije znanosti, v katerem je bil razvoj inštitutov v prvi vrsti naslonjen na akademijo znanosti, medtem ko so prišle univerze in drugi visokošolski zavodi ter znanstvena društva po pomenu na vrsto šele za akademijo. Na nekaterih mestih je že kar preveč nekritično govoril o »skrbi« sovjetske države za razvoj znanosti. Inštituti pri akademijah, je poudaril Kidrič, so imeli izrazito znanstveno raziskovalno vlogo, njihovi raziskovalci pa so imeli le omejene predavateljske obveznosti, univerze pa so bile bolj pedagoške ustanove. Zato se je po oktobrski revoluciji pomnožilo število inštitutov in laboratorijev pri akademiji znanosti ter posledično seveda zaposlenih pri akademijskih inštitutih, kjer so mladi raziskovalci pripravljali magistrska in doktorska dela. Čeprav naj bi orisal razvoj znanosti v Sovjetski zvezi in ne zgolj razvoja akademije znanosti, Kidrič vsaj malenkostno podobnih podatkov za univerze v referatu ni navedel. Omenil pa je kar preveč idilične podatke o skrbi sovjetske države za znanstvenike, ki uživajo socialne privilegije, dobivajo visoke prihodke in imajo na voljo najboljšo znanstveno opremo. Ob koncu je navkljub navdušujočim besedam o sovjetski znanosti bolj prikrito nakazal, da so zgledi zgolj zgledi, da pa si mora vsak svojo pot iskati sam: »Tudi mislim pogosto na svet, ki so mi ga sovjetski tovariši ponovno naglašali: ne posnemajte slepo in brez fantazije, ampak zavedajte se, da mora vsak organizem, če naj bo sposoben življenja, rasti organski iz svojih pogojev, ki se ne dajo aprioristično izpremeniti.«[14]

France Kidrič se je, kot davek času, sicer prilagodil zahtevam političnega trenutka, a v sicer preveč romantično obarvanem prispevku ni zahteval podreditve znanosti političnim načelom vladajoče elite. Toda v znanstveni politiki so se začele stvari razvijati v smeri, ki jo je orisal kot zgled, ki ga je vredno posnemati. Pomembna novost, sprejeta deloma pod vplivom sovjetskih načel, deloma pa tudi iz realnih potreb razvoja države po drugi svetovni vojni, je bila izrazita usmerjenost na investiranje za potrebe tehniških strok, humanistika in družboslovje pa naj bi počakala na primernejše čase, ko bi bile poglavitne težave in preglavice s posledicami vojne

[13] Kidrič, Znanost v Sovjetski zvezi, str. 33.
[14] Kidrič, Znanost v Sovjetski zvezi, str. 40.

že stvar preteklosti. Pristojni državni organi so začeli še bolj odločno zagovarjati podporo tehniškim strokam po tem, ko je zvezna jugoslovanska skupščina aprila 1947 sprejela zakon o petletnem načrtu gospodarskega razvoja Jugoslavije. Podpore naj bi bili deležni tisti znanstveni inštituti, ki bi lahko neposredno pomagali pri elektrifikaciji in industrializaciji države. Tudi razvoj znanosti je bil tako vprežen v voz, ki naj bi vodil v izgradnjo socializma.[15]

Prelom v znanstveni politiki se je neposredno odražal tudi v delovanju AZU. Preobrat v mednarodnem sodelovanju proti vzhodu je bil viden v imenovanju novih dopisnih članov akademije novembra 1947, saj so bili v ta naziv izvoljeni predsedniki akademij v Beogradu in Zagrebu ter predsedniki poljske, češke, bolgarske in sovjetske akademije. Generalni sekretar akademije dr. Fran Ramovš je ocenil, da daje s temi imenovanju »Akademija izraza sodobnemu slovanskemu sodelovanju«. [16]

Posnemanje sovjetske organizacije znanstvenega dela pa je bilo vidno v ustanavljanju pomembnejših znanstvenih inštitutov v okviru akademije znanosti. O tej spremembi je v prvem povojnem letopisu akademije iz leta 1947 nedvoumno poročal tudi njen predsednik France Kidrič: »Ni majhna reč preurediti ustanovo, ki je bila sprva v smislu zapadnega tipa akademij namenjena predvsem odlikovanju zaslužnih znanstvenikov in umetnikov ter založništvu takih znanstvenih del, na katera privatni založnik radi premajhnega števila kupcev ni reflektiral, v zavod, ki z lastnimi znanstvenimi močmi, s sodelavci in z mladim znanstvenim naraščajem po sovjetskem vzoru utira nova pota znanosti iz misli na potrebe in srečo ljudstva.« Kidrič se je zahvalil slovenski vladi za pomoč pri krepitvi in razvoju akademije in dodal, da bo akademija »ustanavljala institute postopoma, kakor bodo moči in sredstva dovoljevala in kakor bodo potrebe zahtevale«. Ob koncu je Kidrič menil, da sme za akademijo upati, »da se bo mogla po sovjetskem vzorcu preurediti v doglednem času in doseči tisto stopnjo, ki je v kulturnem središču dvamiljonskega naroda sploh dosegljiva«.[17]

Predsednik akademije je s tem med vrsticami opozoril, da so pričakovanja morda prevelika. Nerealnemu načrtovanju gospodarskega razvoja v petletki je namreč sledilo tudi nerealno načrtovanje znanosti. Večji del inštitutov in odborov, ki so se v nekaj letih razvili v nove inštitute, je bil usmerjen v raziskovanje na slovensko samobitnost vezanih humanističnih ved. Poleg teh pa sta bila pri akademiji ustanovljena še dva večja naravoslovna inštituta, predhodnika današnjih največjih slovenskih inštitutov. To sta bila Kemični inštitut AZU, predhodnik današnjega Kemijskega inštituta, in Fizikalni inštitut AZU, predhodnik današnjega Instituta Jožef Stefan. Da je iz Sovjetske zveze prinesena novost zmotila tudi nekatere slovenske znanstvenike, ki so bili sicer vajeni tradicionalne organizacije znanstvenega dela in organizacijske povezanosti inštitutov z univerzo, nam pove anekdotični zapis ob ustanavljanju Fizikalnega inštituta. Njegovemu prvemu upravniku in nato dolgoletnemu vodji dr. Antonu Peterlinu se je, kot je kasneje zapisal njegov sodelavec

[15] Gabrič, *Slovenska agitpropovska kulturna politika*, str. 572–574.
[16] Ramovš, Poročilo generalnega sekretarja, str. 152.
[17] Kidrič, V novi Jugoslaviji, str. 6–7.

Davorin Dolar, zdel predlog Borisa Kidriča za ustanovitev inštituta pri akademiji nenavaden. Peterlin je o tem govoril tudi s predsednikom akademije Francetom Kidričem, ki naj bi mu odvrnil: »Posluš'te Peterlin! Če jaz nisem mogel prepričati svojega sina, ga tudi Vi ne boste. Vzemite to, kar se Vam ponuja.«[18]

Enostranska preusmeritev na sovjetski model organizacije znanstvenega dela je bila vidna tudi v oviranju prostega pretoka literature. Akademija in druge znanstvene in kulturne ustanove niso mogle naročati knjig ali revij neposredno iz tujine, temveč s posredništvom centralnih organov oblasti v Beogradu. Ti pa so izdajali dovoljenja za uvoz večinoma le za znanstvena dela iz Sovjetske zveze. Številni strokovnjaki so morali zaželena dela pretihotapiti ali pa se sprijazniti z dejstvom, da jim trenutno niso dosegljiva. Analiza iz januarja 1950 je pokazala, da je bila z začetkom druge svetovne vojne praktično prekinjena zveza z Zahodom, da se je zadnja leta nabavljalo dela večinoma le v Sovjetski zvezi in da zato znanstvene in strokovne knjižnice nimajo dopolnjenih niti tistih serij oziroma revij, ki so jih pred vojno še redno nabavljale. V največjih knjižnicah so si tako izposojali več strokovne literature v tujih jezikih, čeprav so bila dela zastarela, medtem ko je bila izposoja ruskih del zanemarljiva, pa čeprav se je delež knjig v tem jeziku v nekaj letih skokovito dvignil.[19]

Prva povojna leta so torej prinesla velik prelom v kulturni in znanstveni politiki in precejšen odmik od prejšnjih navad umetnikov in znanstvenikov. Vezi z Zahodom, prekinjene leta 1941, niso bile obnovljene, sovjetski model, ki je v očeh vodilnih slovenskih/jugoslovanskih politikov predstavljal zveličavni ideal, pa ni bil zmožen odgovoriti na številne izzive časa. Toda kulturni ustvarjalci so se mu morali, prostovoljno ali z negodovanjem in odporom, podrediti, če so hoteli priti do kolikor toliko znosnih pogojev za svoje ustvarjalno delo.

Akademiki med strokovnimi in političnimi kriteriji

Politični prelom leta 1945 je pustil davek tudi v članskih vrstah akademikov. Do prvih povojnih sprememb v članstvu akademije je prišlo že v mesecu, ko se je vojna končala. Dopisni član filozof dr. Franc Veber je namreč, po poročanju generalnega sekretarja akademije dr. Frana Ramovša, »podal pismeno odpoved na svoje članstvo z dopisom z dne 18. maja t.l.«.[20] Podrobnejši vzroki za tovrstno odločitev nam iz primarnih virov niso znani. Veber naj bi odstopil tudi na »priporočilo« akademskih kolegov, ki so v prvih povojnih mesecih pregledovali, kakšne politične grehe so si med vojno nakopali na glavo profesorji ljubljanske univerze. Umetnostni zgodovinar dr. Vojeslav Molè je zapisal, da »je izviral njegov greh iz neverjetne filozofske naivnosti. Napisal je namreč članek za mladino o Hitlerju«.[21] Da naj pri

[18] Dolar, Kaj mi je Peterlin, str. 74.

[19] Gabrič, Znanstvena politika, str. 308.

[20] A SAZU, Zapisnik Glavne skupščine Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani dne 25. julija 1945.

[21] Molè, *Iz knjige spominov*, str. 506–507.

Vebrovi zadevi ne bi šlo za nikakršno idejno ozadje glede njegove filozofije, ki je bila v precejšnjem nasprotju z marksistično, temveč bolj za Vebrov življenjski stil, je zatrdil tudi zgodovinar dr. Bogo Grafenauer. S pogostimi preobrati in svojskim življenjskim stilom naj bi povzročil precej nelagodja v akademskih sferah, v katerih se je gibal. Med vojno naj bi imel leta 1944 tudi predavanja o psihologiji zastraševanja za politično policijo, ki je sodelovala z nemškim okupatorjem. Po vojni pa je na Vebrove kolege negativno vplival še dogodek, ki jim ga je orisal generalni sekretar akademije Fran Ramovš. Ta naj bi v prvih povojnih dneh srečal Vebra z dvema knjigama Marxa in Engelsa, ki naj bi ju vzhičeno hvalil kot tisto pravo filozofijo.[22] To pa naj bi bila za njegove kolege le še potrditev Vebrovih prehitrih in nerazumljivih preobratov in dodaten dokaz, da se ne obnaša v sozvočju z akademskimi načeli.

Dodati je treba tudi, da izstop iz akademije ni bil novost in da je do podobnih primerov prišlo že v prejšnjih letih in v prejšnjem režimu. Nekoliko zaostrene razprave v matematično-prirodoslovnem razredu so do te odločitve leta 1940 vodile matematika dr. Josipa Plemlja in kemika dr. Maksa Samca. Plemelj, sicer leta 1919 tudi prvi rektor Univerze v Ljubljani, je najavil, da namerava izstopiti julija 1940, a so nato v razredu vodili razpravo, kako ga kot uglednega znanstvenika zadržati v vrstah članov.[23] Očitno so ga uspeli prepričati, da si je premislil, saj je oktobra predsedništvo akademije vzelo na znanje preklic odpovedi na članstvo in so šteli, da Plemlju članske pravice niso bile ukinjene.[24] Samec pa je decembra 1940 izjavil, da bo na zakonsko predpisan način predsedniku akademije javil, »da se odpoveduje članstvu, ker smatra, da je tako za delo v razredu najbolje«.[25] To je tudi storil in januarja 1941 je predsednik Nahtigal to njegovo odločitev vzel za izvršeno dejstvo.[26] Po tem ko je po vojni vodil priprave na ustanovitev in bil imenovan za prvega upravnika Kemičnega inštituta AZU, je bil v vrste akademikov ponovno sprejet decembra 1949.

Tudi pri drugi spremembi v vrstah članov v letu 1945 ni zaslediti, da bi do nje prišlo pod vplivom političnih pritiskov novih komunističnih oblastnikov. Toda za razliko od Vebra, ki je uradno odstopil sam, so matematika dr. Riharda Zupančiča iz svojih članskih vrst izključili akademiki. Po uredbi iz leta 1938 je moralo za izključitev glasovati vsaj tri četrtine navzočih na glavni skupščini. Na prvi skupščini po koncu vojne, ki je bila 25. julija 1945, je generalni sekretar Fran Ramovš na osnovi predpisov in soglasnega sklepa predsedništva predlagal, da se Zupančiča črta iz članstva akademije, »ker se je v dobi okupacije Slovenije, kakor je bilo vsem očitno in znano, postavil ne prisiljeno, marveč iz lastnega nagiba na okupatorjevo stran in se s tem izločil iz našega občestva«. Predlog je bil soglasno sprejet.[27]

[22] Tiskovna konferenca, str. 395.

[23] *Letopis Akademije: prva knjiga*, str. 332.

[24] Prav tam, str. 308.

[25] Prav tam, str. 332.

[26] Prav tam, str. 308.

[27] A SAZU, Zapisnik Glavne skupščine Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani dne 25. julija 1945

Šlo je za tipičen primer izključitve zaradi tega, ker so člani akademije menili, da se je njihov kolega prekršil proti načelom akademije kot najvišje narodne kulturno-znanstvene ustanove. Zupančič se je rodil leta 1878 v zakonu med mamo Slovenko in očetom, ki je uporabljal priimek Suppantschitsch in je bil po srcu Nemec, tako da je Zupančič v Ljubljani obiskoval osnovno šolo nemške nacionalistične organizacije Deutschen Schulvereins. Zadnja leta pred vojno je njegova nemška usmerjenost zopet stopila v ospredje, nekateri njegovi znanci, ki jih sicer ni imel veliko, saj je bil v družabnih stikih zelo zadržan, pa so njegovo nenavadno vedenje in vsaj občasno navidezno simpatiziranje s Hitlerjevo Nemčijo pripisovali Zupančičevi politični naivnosti in slabemu zdravstvenemu stanju, kar naj bi okrnilo sposobnost zdrave razumske presoje. Ob umiku nemške vojske iz Jugoslavije se je maja 1945 pridružil koloni umikajočih se civilistov in se umaknil v Avstrijo, kjer je do smrti leta 1949 še predaval na univerzi v Gradcu. S tem se je le pridružil še živečim sestram, ki so se v Avstrijo preselile že prej in po 1. svetovni vojni tudi vse prevzele avstrijsko državljanstvo.[28]

Med uglednimi slovenskimi znanstveniki najdemo zapis o vtisu, ki ga je Zupančičevo obnašanje pustilo na akademikih, v spominih Antona Peterlina. Tega so kot sodelavca osvobodilnega gibanja leta 1942 najprej zaprli Italijani, nato leta 1944 domobranci, za tem pa so ga Nemci konfinirali v Dresdnu, tako da je bil še bolj kritičen do tistih, ki so simpatizirali z okupatorjem. Peterlin je zapisal takrat splošno razširjeno mnenje o Rihardu Zupančiču: »Prava nemška kri je udarila na dan na poseben način, ko so Nemci okupirali Ljubljano. (…) Pripovedovali so mi, kako se je selil z Nemci Zupančič, ki je s puško v roki sedel na vozu, ki ga je peljal na nemško Štajersko. (…) V Ljubljani pa je ostal živ zgled pokvarjenega nemčurja, ki se sme vsakdo zgražati nad njim.«[29]

V izstopu in izključitvi iz leta 1945 tako še ni zaznati neposrednih pritiskov nove komunistične oblasti, temveč je šlo za avtonomno odločitev posameznika oziroma članov akademije. Po veljavnih predpisih komunistična oblast niti ni imela neposrednega vpliva na imenovanje ali izključevanje članov iz akademije. Pri obračunavanju z dejanskimi in namišljenimi nasprotniki v javnih ustanovah je zato morala komunistična oblast najprej spremeniti pravila igre in uzakoniti sistem, ki je javne ustanove podredil politični (samo)volji oblastnikov. Za akademijo je to pomenilo, da so morali sprejeti takšna pravila, ki bi pri postopku imenovanja omogočala vsaj malenkostno prisotnost novih državnih oblasti.

Poskusi oblasti, da si zagotovi vpliv na notranje delo akademije, s tem pa seveda tudi različni pogledi na usodo akademije, so bili očitni v postopku priprave novega zakona o akademiji. Ta zakonski akt je bil tisti, ki je na formalnopravni podlagi prinesel velik prelom s prejšnjo ureditvijo oziroma s tradicionalno stopnjo visoke avtonomije akademije nasproti državnim oblastem. V njem sta vidni obe že omenjeni kulturnopolitični prvini, ki ju je prineslo leto 1945. V skladu s federalno ureditvijo države je šlo za prvi slovenski zakon o akademiji, v skladu

[28] Suhadolc, Življenje in delo, str. 89–93.

[29] Peterlin–Neumaier, Spomini Antona Peterlina, str. 127.

s komunističnim značajem oblasti pa je novi zakon omogočil vpletanje državnih organov v odločanje o pomembnih akademskih zadevah.

Že v pripravah na sprejem zakona je bilo sklenjeno, da se bo AZU preimenovala v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti (SAZU), tu pa se enotni pogledi akademikov in državnih oblasti na spremembe skorajda končajo. Izrazita razlika v pogledih na avtonomijo akademije je prišla do izraza prav pri postopkih odločanja o članih akademije. Prvotni osnutek zakona o SAZU, ki so ga na glavni skupščini AZU obravnavali 20. decembra 1947, ni predvideval sprememb glede temeljnih načel odločanja o članstvu. Dotedanji člani naj bi avtomatsko postali člani preimenovane akademije. »Sedanji redni in dopisni člani Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani preidejo s svojim članstvom v Slovensko akademijo znanosti, ki si izvoli nove funkcionarje v teku enega meseca po uzakonitvi tega zakona,« je predvideval zakonski osnutek, pisan po željah akademikov. Tudi določbe o izključitvi člana naj bi ostale podobne kot dotlej, saj naj bi zanjo veljalo, da jo »mora skleniti dvotretjinska večina članov, navzočih na skupščini akademije«.[30]

Toda nato so se začele stvari odvijati večinoma zunaj akademije. Zakon o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti so začele oblasti spreminjati in nastala sta dva koncepta zakona, eden akademijski in eden na pristojnem ministrstvu za prosveto Slovenije. Januarja 1948 je France Kidrič ministrstvu sporočil, »da Akademija vztraja pri svojem osnutku, ki pa ga je voljna dopolniti v zadevah, ki jih smatra vlada za umestne in ki jih more tudi Akademija sprejeti; sicer pa je možna samo kaka formalna korektura.«[31] Kakšne so bile razlike med zakonskima osnutkoma, na akademijskih sejah niso podrobneje razpravljali. France Kidrič je članom Prezidija Akademije znanosti in umetnosti 23. marca 1948 poročal, da je poslal predsedniku slovenske vlade Mihi Marinku v pretres »oba zakonska osnutka za našo akademijo, onega, ki ga je predložila akademija, in onega, ki ga je izdelala vladna komisija«. V pogovoru, je dodal Kidrič, mu je Marinko obljubil, »da se dokončni tekst ne bo izdelal brez kontakta z akademijo«.[32]

Toda v nasprotju z dogovori je bil v slovenski skupščini zakon o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti sprejet v obliki, o kateri na akademiji (kolikor lahko sodimo po pregledanih virih) verjetno uradno sploh niso razpravljali. Zakon je namreč določil, da mora akademija pri vseh pomembnejših odločitvah dobiti tudi potrditev Prezidija Ljudske skupščine LRS. Ta je torej po novem dobil pravico potrditi ustanavljanje ali preoblikovanje razredov akademije, njihovo organizacijo in delo, potrditi je moral statut akademije, pristojni oblastni organi pa so dajali soglasja k imenovanju uslužbencev in znanstvenih sodelavcev akademije. Tudi članu o izvolitvi novega člana je bil dodan stavek, da je izvolitev »končnoveljavna, ako Prezidij Ljudske skupščine LRS v 30 dneh na ugovarja«. Za dotedanje člane pa

[30] A SAZU, Zapisnik seje Glavne skupščine Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, 20. decembra 1947; priloga Osnutek zakona o SAZU.

[31] A SAZU, Zapisnik izredne seje Prezidija Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, 24. januarja 1948.

[32] A SAZU, Zapisnik seje Prezidija Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, 23. marca 1948.

so zapisali: »Tisti sedanji redni in dopisni člani Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki jih potrdi Prezidij Ljudske skupščine LRS v 30 dneh po uveljavitvi tega zakona, postanejo člani Slovenske akademije znanosti in umetnosti.« Slovenski politični vrh si je tako s sprejemom zakona zagotovil pravico, da sme ugovarjati vsem pomembnejšim sklepom akademije in brez njegove privolitve SAZU ni mogla avtonomno uveljaviti nobenih pomembnejših sklepov. Politična elita pa je dobila tudi nadzor in vpliv na odločanje o članih akademije.[33]

Zakon s temi dodatki, ki jih v prvotnem osnutku zakona še ni bilo, je ljudska skupščina Slovenije sprejela 19. maja 1948 brez širše diskusije.[34] Vrata za politično vmešavanje v notranje zadeve akademije so bila s tem odprta. V skladu z zahtevami zakona je prezident akademije dr. France Kidrič Prezidiju Ljudske skupščine LRS 11. junija 1948 poslal seznam tedanjih 17 rednih in 12 dopisnih članov in v dopisu zaprosil, naj Prezidij Ljudske skupščine LRS »po čl. 25. določeno potrditev njihovega članstva izvrši«.[35]

Na Prezidiju pa niso postopali v skladu z željami vodstva akademije. Na dopisu je neznana roka preprosto s svinčnikom prečrtala dve imeni: »Pitamic Leonid« in »Ušeničnik Aleš«. Takšen seznam je nato obravnavalo predsedstvo Prezidija Ljudske skupščine LRS, kjer je, sodeč po skromnem zapisniku, vse skupaj potekalo hitro in brez zapletov. Na kratko je zapisano le sledeče: »Na poročilo sekretarja Prezidija se na osnovi pismenega predloga Slovenske akademije znanosti in umetnosti štev. 668/48 z dne 11. junija potrdijo redni in dopisni člani Akademije znanosti in umetnosti s to spremembo, da izpadeta redna člana Pitamic Leopold in Ušeničnik Aleš.«[36]

Iz tako skopega zapisa seveda ni možno sklepati, kdo je imenovana dva črtal s spiska, niti ni razvidno, ali se je ob tem razvila kakršnakoli diskusija. Za oba pa so znani idejni in politični vzroki, zaradi katerih sta bila pri slovenski komunistični eliti v nemilosti.

Leonid Pitamic je bil eden najuglednejših slovenskih pravnikov, prvi dekan pravne fakultete v Ljubljani, tudi rektor univerze in član ali častni član številnih mednarodnih strokovnih društev ali ustanov, med drugim je bil tudi na listi arbitrov prvega mednarodnega sodišča Stalnega arbitražnega sodišča v Haagu. Njegova dela so bila tiskana tudi v nemškem in angleškem jeziku, njegova temeljna dela o državi in o človekovih in državljanskih pravicah pa so bila pisana z vidika spoštovanja liberalnih svoboščin in že sama po sebi niso mogla biti s simpatijo sprejeta pri nedemokratično usmerjenih oblastnikih. Pitamic je bil pri komunističnih ideologih v nemilosti zaradi dveh domnevnih »grehov«, oba pa se ob bolj natančni analizi izkažeta kot neupravičena (če seveda odmislimo dejstvo, da drugačno mišljenje v normalni pluralno usmerjeni družbi sploh ne more biti povod za obračun državnih oblasti s posameznikom). O njem se je govorilo, da je bil kot pristojni za notranje

[33] Zakon o Slovenski akademiji, str. 211–213.

[34] *Stenografski zapiski Ljudske skupščine*, str. 359–362.

[35] ARS, AS 222, šk. 9, 1801/48.

[36] ARS, AS 222, šk. 1, 71. seja predsedstva Prezidija Ljudske skupščine LRS z dne 21. junija 1948.

zadeve pri Deželni vladi odgovoren za krvavi obračun žandarjev in policije s stavkajočimi delavci 24. aprila 1920 v Ljubljani. Toda te govorice so slonele na napačnih podatkih, saj je bil Pitamic poverjenik za notranje zadeve v Deželni vladi od avgusta do decembra 1920.

Drugi »greh« Leonida Pitamica je sodil v čas konca 2. svetovne vojne. Na zasedanju Narodnega odbora v Ljubljani 3. maja 1945 so ga omenjali kot možnega kandidata, ki naj bi po odhodu nemškega okupatorja prevzel eno od vodilnih mest v novi oblastni strukturi. Ker je bil Narodni odbor nasprotnik Osvobodilne fronte, ki je dva dni kasneje imenovala Narodno vlado Slovenije, so bili vsi, ki so bili kakorkoli povezani z Narodnim odborom, slabo zapisani pri politikih, ki so maja 1945 prevzeli oblast na Slovenskem. Potrditev za ta Pitamicev greh je politična policija našla ravno v času sprejemanja zakona o akademiji. Istočasno so namreč potekale priprave na enega najbolj znanih slovenskih političnih sodnih procesov, ki jih je komunistična politična policija usmerila zlasti proti liberalno usmerjenim politikom, ki so se zgledovali pri zahodnih demokracijah. Po prvoobtoženem se je procesa kasneje prijelo ime t. i. Nagodetov proces. V preiskavah je policija našla tudi dnevnik Črtomirja Nagodeta, v katerem je ob datumu 2. maja 1945 zapisano, »da bo Pitamic novi oblastnik«.[37] Toda potrditve tega, da naj bi Pitamic na to pristal, ne najdemo v nobeni dokumentaciji ali spominih, pa tudi na omenjenem zasedanju Narodnega odbora Pitamica ni bilo, tako da tudi druga zamera komunistov na Pitamicev račun pravzaprav nima trdne podlage.

Za razliko od Pitamica, ki se je tudi v času, ko je bil v diplomaciji, izogibal ožjim idejnim in političnim opredelitvam, ki so razdvajale Slovence že pred vojno, je bila idejna opredelitev Aleša Ušeničnika jasna in nedvoumna. Kot teolog in filozof je bil priznan tudi v mednarodnih krogih, imenovan tudi za člana Papeške rimske akademije sv. Tomaža Akvinskega (Pontifica Academia Romana S.Thomae Aquinatis et Religionis Catholicae). Toda v domačih krogih si je zaradi idejne ozkosti in vloge enega vodilnih ideologov političnega katolicizma na Slovenskem pridobil veliko sovražnikov ne le v idejno nasprotnih levičarskih in liberalnih krogih, temveč tudi med katoliškimi izobraženci. Že sredi tridesetih let je polemiziral z enim vodilnih komunističnih ideologov Borisom Ziherlom, ki se je, ker so bili komunisti še v ilegali, skrival za priimkom Ločnik. In ko je med vojno leta 1943 Ušeničnik objavil enega najostrejših in najodmevnejših napadov na odporniško gibanje, o katerem se je pohvalno izrekla tudi italijanska cenzura,[38] se je Ušeničnik skril za enakim psevdonimom. Oba pa sta, vsak s svoje skrajne pozicije, s psevdonimom Ločnik bralcem pravzaprav sugerirala isto – med nami in vami je nepremostljiva ločnica, pomiritve ni. Nekatera Ušeničnikova dela so se zaradi ostre protikomunistične opredelitve, ki jo je utemeljeval s sklicevanjem na nič bolj demokratična ozka katoliška načela, že leta 1945 znašla na seznamu prepovedanih knjig, ki jih je sestavilo slovensko ministrstvo za prosveto. V Ušeničniku in njegovem pozivanju na boj proti komunizmu (ki ga je pojmoval zelo na široko) in za večje politično

[37] AS 1931, šk. 588, Nagodetov dnevnik, 173.
[38] Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 210–211.

angažiranje katoličanov so vodilni komunisti videli ikono slovenskega klerikalizma, ki so mu v svoji propagandi prilepili oznake mračnjaštva, misticizma, nazadnjaštva in (v političnem smislu) reakcije.[39]

Akademija je torej začela dobivati podobo, ki je bila dosti bolj po volji vladajoče stranke, sredi leta 1948. Poleg izključitve dveh motečih članov je namreč že stekla akcija sprejemanja najvišjih državnih osebnosti v članske vrste slovenske akademije. Na že omenjeni seji Prezidija Ljudske skupščine Slovenije je sekretar takoj zatem, ko je omenil, da Pitamic in Ušeničnik izpadeta iz članskih vrst, dodal, da bodo za častna člana izvolili Josipa Broza Tita in Edvarda Kardelja, za rednega člana Boris Kidriča in za dopisnega člana Borisa Ziherla. Na hitro sklicani izredni skupščini SAZU 9. avgusta 1948 so potrdili predlog, ki ga je na skupščini predstavil predsednik akademije France Kidrič, da za častnega člana izvolijo državnega predsednika Josipa Broza Tita.[40]

Tudi pri izvolitvi Tita za častnega člana je bila ljubljanska akademija v »zaostanku« za zagrebško in beograjsko, ki sta ta korak storili nekoliko prej. Tito je imel v vseh akademijah ob izvolitvi govore, v katerih je apeliral na znanstvenike, naj čim tesneje sodelujejo pri izgradnji socializma v Jugoslaviji. V govoru v Ljubljani je Tito najprej govoril o nacionalnem problemu, nato pa se je dotaknil najbolj aktualnega političnega vprašanja, spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Ob koncu pa je vnovič poudaril, da je sodelovanje znanstvenikov eden od pogojev za uspešno izpolnitev petletnega gospodarskega načrta.[41] Tito je svoje besede pogosto utemeljeval z marksistično miselnostjo, čeprav se verjetno Karl Marx v številnih primerih z njim ne bi strinjal.

V postopku potrjevanja novih akademskih pravil sta dve ugledni osebi iz članstva enostavno izginili, med članstvom pa so se začela pojavljati nova imena. Akademija o dveh »izginulih« v svoj letopis ni zapisala ničesar, tako da je bila zadeva potiho pometena pod preprogo. Med akademiki je bil vsekakor prisoten občutek nejevolje, nemoči, ogoljufanosti. Verjetno je bil prav zaplet zaradi izključitve dveh rednih članov eden od vzrokov za zakasnitev pri sprejemanju statuta Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Predlog statuta je namreč vseboval tudi sledeči člen: »Volitev članov in glasovanje o izključitvi članov je tajno.«[42] Toda predsednik slovenske vlade Miha Marinko je k temu dodal še – »če skupščina ne sklene drugače« – kar je seveda omogočalo tudi javno glasovanje o članstvu v akademiji. Na seji predsedstva akademije 4. junija 1949 je tovrstnemu dodatku nasprotoval pravnik Janko Polec, predsednik akademije France Kidrič pa je menil, da bi to res lahko postavilo akademijo v zadrego, npr. pri volitvah častnih članov, da pa »pričakuje od vsakega akademika, da ima dovolj poguma javno nastopiti proti

[39] Gabrič, Izključevanje Ušeničnika iz javnosti, str. 83–86.

[40] A SAZU, Zapisnik izredne skupščine Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, 9. avgusta 1948.

[41] Govor u Slovenskoj akademiji, str. 23–31.

[42] A SAZU, Statut Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Priloga k zapisniku izredne seje skupščine Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 24. maja 1949; glej tudi objavo: Statut.

takemu predlogu«. Ker naj bi bila v vsakem primeru odločitev o tajnem ali javnem glasovanju prepuščena skupščini, je Kidrič predlagal, naj dodatek predsednika vlade ostane, kar so nato akademiki tudi potrdili.[43]

Po zapletih v zvezi s potrjevanjem statuta je France Kidrič jeseni 1949 Mihi Marinku pisal, da ni akademija kriva za zaplete in zadržke, do katerih je prišlo, kajti »volitev novih članov se mora vršiti v skladnosti med obema forumoma, ki prideta v poštev, t.j. akademijo, ki edina daje kvalifikacijo, in prezidiumom Ljudske skupščine, ki daje v smislu zakona potrditev; ne sme se dogoditi kaj takega, da bi kdorkoli mogel očitati akademiji, da je izbore vršila po diktatu«.[44]

Toda temu se v skladu z zakonodajo enostavno ni mogla upreti, saj ni bila več sama edini pristojni organ, ki bi odločal o lastni usodi. Za državnim voditeljem Titom so bili decembra 1949 v članske vrste sprejeti še trije pomembni slovenski komunistični politiki. Častni član je postal Edvard Kardelj, vodilni ideolog Komunistične partije Slovenije in Jugoslavije, član najožjega državnega in partijskega vodstva. Za rednega člana je bil izvoljen predsednik prve povojne slovenske vlade Boris Kidrič, v tistem času član zvezne jugoslovanske vlade, odgovoren za načrtovanje prve jugoslovanske petletke. Izredni član pa je postal Boris Ziherl, eden najbolj pomembnih komunističnih kulturnih ideologov.

Med politike med novimi člani bi sicer lahko šteli tudi Josipa Vidmarja, ki je bil istočasno, decembra 1949, izvoljen za rednega člana razreda za filološke in literarne vede. Toda funkcije, ki jih je imel v osvobodilnem gibanju in po vojni v državnih in političnih organih, so bile običajno bolj častne narave, brez večje teže pri oblikovanju temeljnih političnih odločitev. Kot književnik, prevajalec, esejist in predvojni dramaturg ljubljanske drame je užival ugled tudi v kulturniških krogih. Pobuda za njegovo imenovanje med člane akademije, sodeč po pregledanih virih, ni prišla s politične strani. Dejstvo, da je bil kot osebnost dobrodošel tako v kulturniških kot političnih krogih, je verjetno vplivalo tudi na odločitev, da so ga oktobra 1952 izbrali za predsednika SAZU. Po kratkem dvoletnem predsedovanju dr. Frana Ramovša je tako deset let za svojim deset let starejšim bratom Milanom postal Josip Vidmar peti predsednik SAZU.

Akademija v manj razburkanem času

Najpomembnejša politična prelomnica druge Jugoslavije je vsekakor t. i. informbirojevski spor s Sovjetsko zvezo in njenimi sateliti. Jugoslovansko politično vodstvo je z začetkom petdesetih let stopilo na pot, ki se je precej razlikovala od drugih komunističnih držav vzhodne Evrope. Rezultat politike, ki je vztrajala pri ohranjanju političnega monopola komunistov in hkrati poskušala biti všečna Zahodu, so bile tudi spremembe v kulturni in znanstveni politiki. Vrata so bila čedalje bolj

[43] A SAZU, Zapisnik izredne seje Predsedstva Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani dne 4. junija 1949.

[44] A SAZU, Zapisnik seje predsedstva Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani dne 16. novembra 1949.

odprta vplivom z Zahoda, to pa je vodilo tudi v opuščanje nekaterih potez, ki so bile tudi v znanstveni politiki storjene kot posledica posnemanja sovjetskega modela. Z letom 1950 so tako pristojni obljubili, da lahko na večje investicije v naslednjih letih računajo tudi humanistične vede in da je politike enostranskega financiranja tehniških in naravoslovnih ved konec. Odpiranje proti Zahodu je ponovno odprlo možnost za nabavo strokovne literature iz zahodnih držav. Znanstvena politika pa je še vedno ostajala podrejena hitrim in pogosto nepremišljenim spremembam ter podvržena politični volji državnih in partijskih voditeljev.[45]

Do načrtovanja bolj dolgoročne znanstvene politike, ki je poskušala biti kompromis med tradicionalnim modelom organiziranja znanstvenega dela in državno ureditvijo v Jugoslaviji, je prišlo sredi petdesetih let. Na seji slovenske vlade 15. februarja 1957 so tako razpravljali o predlogih reorganizacije znanstvenega dela. »Znanstveni inštituti naj se grupirajo v glavnem okoli univerze in njenih fakultet in naj služijo znanstvenemu in obenem pedagoškemu delu«, je bil predlog, ki je nakazoval povratek k zahodnemu modelu organiziranja, kar je potrdil tudi njemu sledeči predlog: »SAZU naj bi postopoma postala vrhovna reprezentativna znanstvena inštitucija, ki naj bi koordinirala znanstveno delo in ne bi imela svojih inštitutov in inštitucij.«[46]

Da odločitev o predlogih ne bo preprosta, je nakazala že ugotovitev pristojnih organov, da nimajo na voljo niti podatkov, ki bi ponazorili stanje raziskovalne dejavnosti v Sloveniji. Toda po sprejemu temeljne zakonodaje, najprej julija 1957 zveznega zakona o organizaciji znanstvenega dela in na tej osnovi temelječega slovenskega zakon o znanstvenih zavodih iz januarja 1958, ob tem pa še nove univerzitetne zakonodaje, so se stvari le začele premikati na bolje. Za znanstvene ustanove je bilo pomembno dejstvo, da so se morale prilagoditi enotnim predpisom in da so z uvajanjem projektnega financiranja postali bolj pregledni tudi kriteriji za delitev raziskovalni dejavnosti namenjenih sredstev. Za državni aparat oziroma vladajočo komunistično oligarhijo pa je bilo pomembno, da je tudi po novih predpisih, s pravico imenovanja določenega deleža ljudi v upravne odbore zavodov, obdržala vpliv na imenovanje vodilnih članov in na potrjevanje programa znanstvenih ustanov.[47]

Velike spremembe je v tem procesu doživljala tudi SAZU. Predlog, da bi se vrnila v tirnice reprezentativne ustanove brez lastnih inštitutov, ni v celoti zaživel, toda hkrati z oblikovanjem nove zakonodaje so sredi petdesetih let iz njenega okvira odpadli in se osamosvojili večji tehniški inštituti. V okviru univerze so ostali humanistični in družboslovni ter nekateri naravoslovni inštituti. Tudi ta proces je bil sprožen od zunaj, izven akademije, saj nova zakonodaja akademiji ni vrnila veliko leta 1948 izgubljene avtonomije. SAZU je začela dobivati podobo, kakršno je v grobem obdržala do konca komunistične vladavine. Politika je imela vzvode, s katerimi je lahko vplivala na delo akademije in njenih inštitutov,

[45] Gabrič, Znanstvena politika, 311–313.

[46] AS 223, šk. 307, Zapisnik 93. seje Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS, 15. 2. 1957.

[47] Gabrič, Znanstvena politika, str. 315–318.

a jih ni več izrabljala v takšni meri, kot je to počela v prvih nekaj povojnih letih. Akademija pa se je, tako kot druge kulturne in znanstvene ustanove, sprijaznila z dejstvom, da deluje v državi, katere vodstvo ne pristaja na avtonomnost delovanja tovrstnih ustanov.

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 222 – Prezidij Ljudske skupščine LRS.

AS 223 – Vlada Republike Slovenije 1945–1992

AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije

A SAZU – Arhiv Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Objavljeni viri in literatura

Dolar, Davorin, Kaj mi je Peterlin vsaj trikrat povedal. Osredkar, Milan (ur.), *Pripovedi o IJS: 50 let Instituta »Jožef Stefan«*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«, 2000, str. 74–75.

Gabrič, Aleš. Izključevanje Ušeničnika iz javnosti. Ogrin, Matija (ur.), Juhant, Janez (ur.), *Aleš Ušeničnik: čas in ideje: 1868–1952: zbornik razprav s simpozija ob 50. obletnici smrti, SAZU, 25. in 26. februar 2003*. Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 77–87.

Gabrič, Aleš, Kulturni molk. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIX, št. 2, 1989, str. 385–413.

Gabrič, Aleš, Leto 1945 in slovenska kultura. Gabrič, Aleš (ur.), *Slovenija v letu 1945*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 155–170.

Gabrič, Aleš, Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952. *Borec*, 43, št. 7–8–9, str. 469–656.

Gabrič, Aleš, Znanstvena politika v Sloveniji po drugi svetovni vojni in vloga Antona Peterlina. Bukovšek, Vili … et al. (ur.). *Anton Peterlin 1908–1993: življenje in delo = his life and work*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Institut Jožef Stefan, 2008, str. 300–329.

Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Govor u Slovenskoj akademiji znanosti i umjetnosti prigodom proglašenja za počasnog člana, Ljubljana, 16. 11. 1948. Ćamo, Edhem (ur.), *Josip Broz Tito, Govori u jugoslavenskim akademijama*. Zagreb: Savjet akademija znanosti i umetnosti SFRJ, 1977, str. 23–31.

Kidrič, France, V novi Jugoslaviji. *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: druga knjiga 1943–1947*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1947, str. 5–7.

Kidrič, France, Znanost v Sovjetski zvezi. Kozak. Juš (ur.), *Slovenski zbornik 1945*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1945, str. 33–40.

Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: prva knjiga: 1938–1942. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1943.

Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: druga knjiga 1943–1947. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1947.

Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: tretja knjiga 1948–1949. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1950.

Molè, Vojeslav, *Iz knjige spominov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1970.

Naredba o preimenovanju Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. *Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani*, št. 91, 1943, str. 445.

Peterlin–Neumaier, Tanja. Spomini Antona Peterlina na njegov študij in pedagoško delo v Ljubljani. Bukovšek, Vili … et al. (ur.). *Anton Peterlin 1908–1993: življenje in delo = his life and work*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Institut Jožef Stefan, 2008, str. 110–141.

Popović, Bogdan (ur.), *Dokumenti o spolnjoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: 1945*. Beograd: Jugoslovenski pregled, 1984.

Ramovš, Fran, K zgodovini ustanovitve akademije v Ljubljani. *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: prva knjiga: 1938–1942*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti,1943, str. 7–15.

Ramovš, Fran, Poročilo generalnega sekretarja o delu Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani v letu 1947. *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: druga knjiga 1943–1947*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1947, str. 152–166.

Slovenska Akademija znanosti in umetnosti v sedanji vojni. *Slovenec*, št. 257, 9. 11. 1944, str. 6.

Statut Slovenska akademija znanosti in umetnosti. *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: tretja knjiga 1948–1949*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1950, str. 23–38.

Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije. III. redno zasedanje 19. maja 1948. Ljubljana: Ljudska skupščina LRS, 1948.

Suhadolc, Anton, Življenje in delo matematika Riharda Zupančiča. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 49, št. 1–2, 2001, str. 85–94.

Tiskovna konferenca ob izidu Borca 7-8-9, 1991. *Borec*, XLIV, št. 3-4-5, 1992, str. 387–399.

Uredba z zakonsko močjo o ustanovitvi in ureditvi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, IX, 1938, 72. Kos, str. 733–735.

Vidmar, Milan, *Spomini: drugi del*. Maribor: Obzorja, 1964.

Začasna uredba o Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani. *Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije*, I/II, št. 36, 1945, str. 161–163.

Zakon o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani. *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, V, št. 23, 1948, str. 211–213.

SUMMARY

Slovenian Academy of Sciences and Arts during the Political Changes of the First Decade of Its Existence

Aleš Gabrič

After years of painstaking efforts of the most prominent Slovene intellectuals to establish a scientific and cultural institution of the highest rank, the Academy of Sciences and Arts in Ljubljana was finally established in 1938. In the first decade of its existence it was confronted with four different forms of government, each of which appraised the role of the Academy according to its own political agenda. The article explores the attitude of the authorities toward the Academy and their attempts to interfere with the institution's operation. During the period of the so-called First Yugoslavia (1929-1945), the Academy was not allowed to include the adjective "Slovene" in its name, which was rectified in the period of the so-called Second Yugoslavia (1945-1992). During the Second World War, the Academy started to experience censorship and political pressure on its members. The article focuses on the political break of 1945 when the Communists

came into power. Two members were expelled from the Academy, which was largely the result of autonomous decisions of the Academy. Starting to imitate the Soviet Union, their new role model, the new Communist authorities exerted pressure to copy the Soviet scientific policy as well. As a result, the new President of the Academy went on his first visit abroad to the Soviet Union, afterwards reporting on its organization of scientific work.

Disagreement between the Academy and the authorities escalated during the preparation of the new Academy of Sciences and Arts Act. The resolution that the Academy be renamed the Slovenian academy of Sciences and Arts was one of the few major common points shared by both the Academy and the ruling authorities in reference to necessary changes. In May 1948 the Slovene Assembly passed the law which allowed for legal interference of the government with the Academy's activities and decisions that had previously been autonomous, thus considerably hindering its operation. The government could, and did, oversee appointments of Academy members. As a result, two of its distinguished members were later expelled from the ranks of full members because they, each for a different reason, incurred displeasure of the authorities. Furthermore, leading state politicians and political ideologists were soon appointed full or honorary members.

After its final dispute with the Soviet Union, the Yugoslav regime no longer faithfully imitated the Soviet scientific policy. However, it still controlled, although to a smaller degree than during the first years after the Second World War, the operation of cultural and scientific institutions by means of legislation. Like other similar institutions, the Academy had to reconcile itself to the fact that it operated in a country whose leadership did not recognize the autonomy of such institutions.

Dr. Aleksander Lorenčič

Prelom s starim, začetek novega: slovensko gospodarstvo v času prehoda iz socializma v kapitalizem

UDK 330.34(497.4“1980/1995”

LORENČIČ Aleksander, dr., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, aleksander.lorencic@inz.si.

Prelom s starim, začetek novega: slovensko gospodarstvo v času prehoda iz socializma v kapitalizem

Zgodovinski časopis, Ljubljana 65/2011 (144), št. 3-4, str. 458–479, cit. 87

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Potem ko so se razmere v slovenskem gospodarstvu v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja iz leta v leto slabšale in ko je postalo jasno, da so razvojne možnosti za slovensko gospodarstvo v okviru tedanjega sistema omejene, se je aprila leta 1990 z večstrankarskimi volitvami tudi uradno začela tranzicija. Poleg tega, da se je Slovenija v prvem obdobju tega izredno zahtevnega procesa spopadala z recesijo, makroekonomsko nestabilnostjo in upadanjem življenjskega standarda, je bila naloga njene ekonomske politike vzpostaviti vse elemente in institucije za uspešno delovanje demokratične in v tržno gospodarstvo usmerjene države.

Ključne besede: Jugoslavija, Slovenija, gospodarstvo, razpad, tranzicija, kriza, okrevanje

Avtorski izvleček

UDC 330.34(497.4“1980/1995”

LORENČIČ Aleksander, PhD, Assistant, Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, aleksander.lorencic@inz.si

A Break with the Old and the Beginning of Something New: Slovene Economy during the Period of Transition from Socialism to Capitalism

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 65/2011 (144), No. 3-4, pp. 458–479, 87 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The state of Slovene economy became increasingly worse in the second half of the 1980s. Once it became obvious that the possibilities of economic development in Slovenia were quite limited within the then existing system of government the multiparty elections of April 1990 heralded the official beginning of the period of transition. During the initial period of this extremely demanding process Slovenia had to battle recession, macroeconomic instability, and a decreased standard of living. Its economic policy focused primarily on establishing elements and institutions required for a successful operation of the country intent on market economy.

Key Words: Yugoslavia, Slovenia, economy, dissolution, transition, crisis, recovery

Author’s Abstract

I. Razpadu naproti (1985–1990)

Slovenski gospodarski položaj se v drugi Jugoslaviji ni bistveno razlikoval od položaja v prvi, saj je moralo slovensko gospodarstvo svoje programe, poslovanje, proizvodnjo in cilje v času komunizma celo bolj kot v preteklosti podrejati zahtevam celotne države. Kot je zapisal Peter Vodopivec, je »komunizem – kot drugod – uspel tudi v Jugoslaviji posodobiti in izboljšati družbene in gospodarske razmere, ni pa se mu – kot je opozoril ameriški ekonomist John Kenneth Galbraith – posrečilo zmanjšati gospodarskega zaostanka države za zahodnimi sosedami«.[1] Za razpad jugoslovanskega gospodarstva je nekaj srbskih ekonomistov z akademikom Kosto Mihajlovićem na čelu menilo, da je plod slovenske zarote. Ta naj bi segala do povojne »demontaže« srbske industrije in njene »selitve« v Slovenijo. Po tej teoriji bi bile gospodarska reforma 1965, ustava 1974 in amandmaji k slovenski ustavi 1989 samo faze v izvajanju zarote. Spet drugi so mnenja, da je Jugoslavija razpadla s posredovanjem Zahoda oziroma Mednarodnega denarnega sklada (tako je menil tudi zadnji jugoslovanski minister za obrambo Veljko Kadijević).[2] Kljub vsemu je treba reči, da teorije zarote med »resnimi« ekonomisti niso imele mnogo pristašev.[3] Obstajali pa so tudi takšni, ki so uvideli, da Slovenija ni za jugoslovanstvo. »Verjetno sem prvi srbski komunist, ki je dojel, da vi Slovenci niste za jugoslovanstvo, da ste za svojo samostojno nacionalno državo v okviru Jugoslavije, pod točno določenimi političnimi pogoji«, je v pismu Spomenki Hribar leta 1986 zapisal srbski pisatelj Dobrica Ćosić.[4] Razpad Jugoslavije vsekakor ni bil le rezultat skrajno zaostrenih nacionalnih, gospodarskih in političnih nasprotij po Titovi smrti, temveč posledica mnogo daljše krize, ki je imela svoje korenine v protislovjih in nedemokratičnih temeljih jugoslovanske državno-politične in gospodarske ureditve. Polnih trideset let neuspešnih reformnih poskusov pa je končno doživelo svoj epilog v letih 1989–1991.[5]

Slovenija je na začetku osemdesetih let (pa tudi že prej) minulega stoletja gospodarila previdneje in boljše kot druge republike. Svoje kredite je odplačevala, previdneje je najemala nove, bolj se je opirala na svoje sile in na svoje vire. Kljub

[1] Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 385.
[2] Jović, *Jugoslavija – država*, str. 28.
[3] Mencinger, *Slovensko gospodarstvo*, str. 490–495.
[4] Repe, *Razmere v Sloveniji*, rokopis hrani avtor.
[5] Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 613.

temu pa je gospodarska kriza ni zaobšla, temveč jo je na nekaterih področjih prizadela celo močneje, kot ostale dele države.[6] Slovenija ni več zmogla igrati »lokomotive«, ki bi celotno jugoslovansko gospodarstvo potegnila iz krize, ker se je gospodarska politika v Beogradu ravnala po večinskem manj razvitem in nerazvitem »jugu«.[7] Slovensko gospodarstvo je že leta 1984 v bistvu stagniralo, potem pa ga je v prvih mesecih 1985. leta poleg polarnega zraka zajel tudi leden gospodarski »tuš«: proizvodnja je močno upadla, izvoz je bil počasnejši od uvoza, cene in plače so rasle. Tudi v letih 1986 in 1987 je slovensko gospodarstvo nazadovalo, saj so bile stopnje rasti družbenega proizvoda, industrijske proizvodnje in naložb v osnovna sredstva negativne. Padajoča gospodarska rast se v naslednjih letih ni zaustavila, temveč je zajela tudi podjetja Iskra, Tam, Litostroj, Slovenske železarne, SCT, Strojne tovarne Trbovlje, ki so bila lokomotiva slovenskega razvoja in nadpovprečni izvozniki. Razvojno krizo in upadanje gospodarske dejavnosti so spremljali še nizka storilnost, devizna nelikvidnost in naraščanje obremenitev gospodarstva. V naši republiki se je krepilo spoznanje, da vedno bolj zaostaja za razvitim svetom.[8] Leta 1985 je slovenski politični vrh dokončno spoznal, da je treba opustiti defenzivno politiko do zveznega središča. Dolgoročni plan gospodarskega razvoja Socialistične Republike Slovenije v letih 1986–2000 je bil prvi odmevnejši rezultat dejavnejšega odnosa slovenske politike do Beograda, saj je med prednostne naloge na gospodarskem področju postavil zmanjšanje sodelovanja slovenskega gospodarstva z gospodarstvi drugih republik ter njegovo tesnejšo povezanost z razvitim zahodnim svetom.[9] Potem, ko se je leta 1987 slovensko gospodarstvo znašlo v »predinfarktnem stanju« zaradi padce proizvodnje, nizke učinkovitosti, umirajočega izvoza, erozije finančnega sistema in visoke inflacije,[10] se je leta 1988 slovenska politika sprijaznila z dejstvom, da so razvojne možnosti slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva omejene in brez prihodnosti.[11] Zraven že naštetih težav je bilo razlogov za tako spoznanje še več, odločilna pa sta bila dva. Prvi je bil, da sta v državi prevladali dve razvojni »strategiji«, slovenska in srbska. Slovenska je po besedah prvega moža slovenske partije Milana Kučana temeljila na tehnološki inovativnosti in razvitosti ter v svet odprti družbi. Srbska pa se je zavzemala za zaprtost in avtarkijo. Drugi razlog so bile razprave o spremembi zvezne ustave. Konec leta 1989 in na začetku leta 1990 se je zvrstilo nekaj dogodkov, ki so Slovenijo začeli potiskati na pot gospodarskega osamosvajanja. Septembra 1989 je slovenska skupščina sprejela dopolnila k slovenski ustavi, med katerimi je bila tudi

[6] Prinčič, *Gospodarski vidiki osamosvajanja*, str. 33–56.

[7] Repe, *Jutri je nov dan*, str. 134.

[8] Prinčič, *Gospodarski vidiki osamosvajanja*, str. 33–56.

[9] Prav tam.

[10] Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 528.

[11] *Sredi leta 1988 je bilo v Sloveniji 20.000 brezposelnih, na začetku leta 1989 že 25.000. Življenjski stroški sredi leta 1988 v Sloveniji so bili za 197 odstotkov večji kot leto poprej, pri čemer so se stroški za hrano povečali za 216 odstotkov. Julija 1988 je bila povprečna plača v Sloveniji le 23,7 odstotka povprečne plače v Avstriji in 27,2 odstotka povprečne plače v Italiji. Leta 1989 je imelo izgube kar 536 gospodarskih organizacij s skoraj 140.000 zaposlenimi. Leta 1990 so bile tekoče izgube že trikrat večje od akumulacije ali 27 odstotkov ustvarjenega dohodka.*

ekonomska suverenost Slovenije, decembra 1989 pa se je začela srbska gospodarska vojna proti slovenskim podjetjem. Ta je slovenskemu gospodarstvu prizadejala več kot sto milijonov dolarjev škode, slovenski politiki pa je služila kot dokaz, da zvezna vlada samovoljnih ukrepov posameznih republik noče in ne more preprečiti.[12] Eden od namenov blokade je bil tudi dokazati, da Slovenija ne more preživeti brez jugoslovanskega trga. Treba je vzeti v ozir dejstvo, da so se proti odcepitvi Slovenije največkrat pojavljale trditve, da »so težnje gospodarskega osamosvajanja v nasprotju s sodobnimi svetovnimi tokovi, da je slovensko gospodarstvo premajhno, da ima v Jugoslaviji zanesljiv trg za prodajo dragih in slabih industrijskih izdelkov ter za poceni nakupe surovin in delovne sile.«[13] Čeprav se je vedno več govorilo o tržnem gospodarstvu in tako imenovanih tržnih mehanizmih, je še naprej ostajala v veljavi dogovorna ekonomija.[14] Jesenski meseci leta 1989 so bili zaznamovani z zahtevami po protiinflacijskem programu. Nastalo je kar nekaj stabilizacijskih načrtov. Načrt ekonomista Jeffreyja Sachsa, ki je bil tedaj na vrhuncu svoje slave zaradi odprave bolivijske hiperinflacije in ki je, kot vemo, pustil globlje sledi v slovenskem gospodarstvu. Drugi tovrstni načrt, ki je nastal skoraj mesec dni pred Sachsovim, je skoval slovenski ekonomist Velimir Bole iz Ekonomskega inštituta Pravne fakultete. Slednji načrt je slovenski javnosti praktično popolnoma neznan in nikoli, kljub temu, da je bil predstavljen predsedniku zveznega izvršnega sveta in skupini njegovih svetovalcev, ni bil resno obravnavan. Boletovo zamisel je v svoji knjigi podrobneje predstavil le Neven Borak, ki se mu jo je, kot je zapisal, zdelo potrebno predstaviti, zlasti še, ker so skromnost in nekatera nenapisana pravila preprečevala Boletu, da bi to storil sam. Boletov načrt je v procesu stabilizacije predpostavil dve fazi, posebnost njegove zamisli pa je bila uvedba dvojne valute kot sredstva za ustvarjanje popolne indeksiranosti gospodarstva na eni strani in hkrati priprave za njegov prehod na delovanje v nizkoinflacijskih razmerah. Tretji načrt, ki je bil uporabljen v praksi, je nastal izpod peresa Anteja Markovića.[15] Marković je ob svojem nastopu obudil žarek upanja, da se bodo razmere v državi popravile. Kot svoje prednostne naloge je napovedal samostojnost gospodarskih subjektov ter zmanjšanje regulacije države in njenega »normativizma«. Vendar pa zvezna vlada kljub katastrofalnim rezultatom v naslednjih mesecih ni hitela s pripravo protiinflacijskega programa niti s celovito strategijo globalnega prestrukturiranja gospodarstva. Protiinflacijski program, ki ga je vlada predstavila decembra 1989, ni več temeljil na postopnem zaviranju inflacije, temveč na šok terapiji, se pravi na enostranskih in drastičnih ekonomskih ukrepih, s katerimi naj bi v naslednjem letu rast cen dosegla le 13 odstotkov. Markovićev Program gospodarskih reform in ukrepov za njihovo uresničitev v letu 1990 je temeljil na konvertibilnem dinarju in fiksnem tečaju, na restriktivni denarni in na finančni politiki, na liberalizaciji cen in trga ter na zamrznitvi plač na ravni iz novembra 1989. Program je bil deležen splošne podpore doma in v tujini, hkrati pa tudi opozorila ekonomistov, da se utegne

[12] Prinčič, *Gospodarski vidiki osamosvajanja*, str. 33–56.
[13] Mencinger, *Slovensko gospodarstvo*, str. 490–495.
[14] Čepič, *Gospodarska kriza*, str. 1151–1153.
[15] Borak, *Spočetje ekonomske samostojnosti*, str. 19–31.

zgoditi, da ga v pol leta »ne bo dosti ostalo«. Markoviću je uspelo do maja 1990 bistveno zmanjšati inflacijo, ni pa mu uspelo zaustaviti padca proizvodnje in izvoza ter obnoviti jugoslovanskega trga, ki je bil v njegovi viziji temelj državne enotnosti. Ko je bilo treba program junija izpopolniti, je dal prednost političnim odločitvam (promociji političnih programov in strank), ki naj bi zagotovile oblikovanje novega socializma in njegove tretje poti, zato je program jeseni 1990 propadel.[16]

Jugoslovanska družbena kriza v osemdesetih letih dvajsetega stoletja je dokazovala ideološki, politični in ekonomski zlom socializma. Kot je zapisal ekonomist Bogomir Kovač, je bil socializem »nedvomno najvplivnejša socialna ideologija 20. stoletja, ki se je sprva ponujala kot zaokrožen politično-ekonomski sistem (družbena lastnina, planiranje, delitev po delu, neposredna politična demokracija), dejansko pa je postal politični projekt komunistov, kako osvojiti in ohraniti ekonomsko oblast v družbi«.[17] Razpad Jugoslavije je bil rezultat vzpostavljanja normalnega stanja konfliktnosti interesov ter spoznanja, da »ni Tita, po Titu«.[18] Da so bila osemdeseta leta tista, v katerih se je zgodil miselni preobrat in ko so ljudje začeli verjeti in delati za vrednote, ki odlikujejo zahodni svet, je menil tudi Janez Drnovšek: »Mislim, da smo vsi začeli razmišljati o tem v osemdesetih letih. Vsaj jaz sem takrat, ko je postalo vse bolj očitno, da zaostajamo, o tem veliko razmišljal … Šlo je za prebujenje, ne le v Sloveniji, temveč v celotni srednji in vzhodni Evropi ...«[19] Do razpada Jugoslavije se je opredelil tudi zadnji predsednik Predsedstva Socialistične Republike Slovenije in dolgoletni predsednik Republike Slovenije Milan Kučan. Med govorom gospodarstvenikom v Avstriji o slovenski izkušnji z življenjem v EU novembra 2005 v Gradcu je dejal: »Razpad je bil posledica dolgotrajne politične, gospodarske in vrednotne krize nekdanje večnacionalne, multikulturne, federativno urejene in na ideologiji socialističnega samoupravljanja utemeljene države. Kriza je bila v velikem delu izraz splošne krize evropskega komunističnega sveta, ki jo je generirala Sovjetska zveza s svojim v bistvu boljševističnim sistemom, prilagojenim pogojem hladne vojne in blokovskega merjenja politične in vojaške moči ter vzdrževanja ravnotežja strahu«.[20] Gospodarski položaj, v katerem se je znašla Jugoslavija, je bil pomemben dejavnik nezadovoljstva jugoslovanskih narodov in nič čudnega ni, da so gospodarske okoliščine »ustvarjale plodna tla za razpihovanje ekonomskega in političnega nacionalizma ter za medsebojno obtoževanje glede izkoriščanja«.[21] Zanimiv pogled na razpad Jugoslavije je v svoji knjigi predstavil Dejan Jović, ki meni, da razpad Jugoslavije ni bil nujno posledica gospodarske krize. Po njegovem slednji z ekonomskega vidika tudi ni bil v interesu katerekoli od republik, povrh vsega pa je Jugoslavija v času razpadanja bila praktično na izhodu iz krize, saj je Markovićeva vlada uspela znižati inflacijo in povečati plače. Jović nadalje meni, da je gospodarska kriza pripomogla k padcu socializma predvsem

[16] Prinčič, *Gospodarski vidiki osamosvajanja*, str. 33–56.
[17] Kovač, *Rekviem za socializem*, str. 143.
[18] Mencinger, *Slovensko gospodarstvo*, str. 490–495.
[19] Možina, *»Politika postane manj pomembna«,* str. 26–30.
[20] *Govor Milana Kučana*.
[21] Borak, *Ekonomski vidiki*, str. 194.

zato, ker je povečala občutek neenakosti in nepravičnosti.[22] Treba je poudariti, da se gospodarska podoba v osemdesetih letih iz leta v leto ni slabšala le v Jugoslaviji oziroma v Sloveniji, ampak se je podobno godilo tudi v ostalih socialističnih državah. Gospodarska rast je upadala, produktivnost dela in kapitala je bila nizka, tehnični napredek je bil nizek, življenjski standard se je nižal in prepad med socialističnimi in kapitalističnimi gospodarstvi se je iz leta v leto povečeval. Konec osemdesetih oziroma v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je torej prišlo do preloma s starim redom, številne države so se osvobodile komunizma, ki je dokončno izgubil bitko s kapitalizmom. V tem času so z zemljevida izginile nekatere države, rodile pa so se nove: Estonija, Latvija, Litva, Belorusija, Ukrajina, Moldavija, Slovaška, Češka in na ozemlju Jugoslavije Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Srbija in Črna gora, Makedonija in Slovenija.[23] O vzrokih razpada Jugoslavije je bilo že ogromno napisanega, avtorji pa gospodarskim razmeram večinoma pripisujejo veliko vlogo. Dejstvo je, kot meni Neven Borak, da se je vpliv gospodarskih dejavnikov »prepletal z oblikovanjem različnih pogledov na prihodnost države in na smeri njenega družbeno-ekonomskega preoblikovanja sveta v obdobju po smrti Josipa Broza Tita in splošnega zatona socialističnega sveta«.[24]

II. Začetek novega (1990–1992)

Na prvih strankarskih volitvah v Sloveniji aprila 1990 je zmagal Demos, ki se je pred tem opredelil za samostojno in gospodarsko neodvisno Slovenijo. Marca leta 1990 je Jože Mencinger zapisal, da se »ob zahtevah po odcepitvi Slovenije bolj malo razpravlja o gospodarstvu, če pa se že, se uveljavljata dve »resnici«. Po prvi bi Slovenija po odcepitvi kar prek noči postala »bogata in urejena kot Švica«, pa drugi pa bi bila odcepitev »gospodarski samomor«.[25] Demosova vlada na volitvah je pomenila dokončno slovo socialističnega gospodarstva, v gospodarskih delih programov Demosovih strank pa so bili jasno izraženi cilji prehoda v kapitalistično gospodarstvo, ki so v prvi vrsti bili dokončen prehod v tržno gospodarstvo, privatizacijo in prestrukturiranje gospodarstva in denacionalizacijo.[26] Z Demosovo vlado maja 1990 se je tudi proces dejanskega trganja slovenskega gospodarstva od jugoslovanskega pričel in je trajal do decembra 1991.[27]

S krizami, kot sestavnim delom gospodarskega življenja, se rešujejo nakopičena gospodarska neravnovesja in so kot razvodnica, ki pomeni ali zaključek ali začetek nekega ciklusa.[28] Če država uspešno premaga vse preizkušnje in zagate, ki jih nalaga kriza, lahko iz nje izide kot zmagovalka z uspešnejšim gospodarstvom kot

[22] Jović, *Jugoslavija – država*, str. 36.
[23] Judt, *Povojna Evropa*, str. 729.
[24] Borak, *Ekonomski vidiki*, str. 194.
[25] Mencinger, *Slovensko gospodarstvo*, str. 490–495.
[26] Babič, *Predvolilni gospodarski program*, str. 186–187.
[27] Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 594.
[28] Lazarević, *Plasti prostora in časa*, str. 237.

pred krizo, in to je bil vsekakor tudi cilj slovenske države. »Dvojno tranzicijo« – iz socialističnega v tržno gospodarstvo in iz regionalnega v nacionalno gospodarstvo, je spremljal prehod iz industrijskega v storitveno gospodarstvo ter propadanje velikih in nastajanje manjših podjetij.[29] Pred razglasitvijo neodvisnosti leta 1991 je bila Slovenija del jugoslovanske federacije z gospodarskim sistemom, ki ni bil sposoben zagotoviti trajne gospodarske rasti. Kot že omenjeno, se je začelo z bojkoti slovenskega blaga, nadaljevalo z neplačevanjem carin v zvezni proračun s strani Srbije in njenim vdorom v monetarni sistem, končalo pa z nacionalnimi izpadi in vojno v Jugoslaviji. Najprej sta razpadla skupni jugoslovanski trg in Zveza komunistov Jugoslavije kot edina dovoljena politična stranka, nato pa še Jugoslavija kot država.[30] Po razpadu Jugoslavije je nastalo pet različnih denarnih področij oziroma pet različnih gospodarsko-političnih področij. Po mnenju Nevena Boraka poznamo pri prehodu tri faze: fazo dezintegracije, fazo konsolidacije in fazo zaokrožanja novonastalih gospodarstev. Slovenijo je, kot že rečeno, izguba trgov zelo prizadela. Zadnji in najmočnejši udarec, ki je prizadel slovensko gospodarstvo, je bil povzročen z oženjem nekdanjega jugoslovanskega notranjega trga (delež izvoza v države izven Jugoslavije je leta 1990 znašal dobrih 38 odstotkov, leta 1993 npr. že 83,5 odstotka). Ta udarec je bil tretji v vrsti izgub – prva dva sta bila povezana z razpadom SEV (Svet za evropsko vzajemnost) in zalivsko vojno.[31] Ekonomska dogajanja so se odvijala po značilnem transformacijskem vzorcu – najprej prevladujoče negativne posledice uvajanja tržnih reform, kasneje pozitivni učinki makroekonomske stabilizacije, prestrukturiranja in reform na mikroekonomski ravni.[32] Omenjene spremembe so pomenile spremembe gospodarskega prostora, prevladujočega koordinacijskega mehanizma in družbenih odnosov, spremenile pa so tudi poglede na vlogo socialne politike, zakonov trga in politično ideologijo.[33] Prehajanje v tržno in nacionalno gospodarstvo po letu 1990 je sprožalo globoke strukturne spremembe, ki jih označujejo:

– prehod iz družbene k zasebni lastnini,
– premik iz industrijske k storitveni ekonomiji,
– od velikih k majhnim podjetjem,
– preusmeritev od trga nekdanje Jugoslavije na trge cenovno in kvalitetno zahtevnejših držav,
– dokončen prehod iz ekonomije ponudbe v ekonomijo povpraševanja (še zlasti na trgu delovne sile).[34]

Slovenija je pri vzpostavljanju normalnega tržnega gospodarstva v primerjavi z drugimi socialističnimi gospodarstvi imela kar nekaj prednosti, ki jih je imela kot del jugoslovanskega gospodarstva pred ostalimi vzhodnoevropskimi ter pred ostalimi deli jugoslovanskega gospodarstva. Slovenija je bila kot del nekdanje

[29] Lorenčič, *Prva leta*, str. 152.
[30] UMAR, *Delovni zvezek, št. 3, 1999*, str. 5.
[31] Borak, *Spočetje ekonomske samostojnosti*, str. 203.
[32] UMAR, *Delovni zvezek, št. 3, 1999*, str. 5.
[33] Borak, *Slovenske transformacije*, str. 261–276.
[34] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 6, 1994*, str. 2.

komunistične Jugoslavije najbogatejša in do Zahoda najbolj odprta socialistična republika. S slabo desetino prebivalstva je obvladovala petino jugoslovanskega bruto domačega proizvoda in četrtino celotnega izvoza. Bruto domači produkt je bil tako bližje grškemu in portugalskemu in recimo skoraj trikrat višji od češkoslovaškega, madžarskega ali poljskega.[35] Pomembno je dejstvo, da ideološka dezintegracija v Jugoslaviji ni bila tako nenadna kot v ostali Vzhodni Evropi in da je bila tesno povezana z gospodarskimi reformami. Gospodarstvo je imelo razvite mnoge tržne institute, oblikovanje cen produktov in deloma tudi proizvodnih dejavnikov je bilo bolj ali manj tržno, gospodarsko odločanje je bilo razpršeno in podobno. Tudi tehnološko zaostajanje jugoslovanskega gospodarstva za tržnimi je bilo zaradi njegove večje odprtosti manjše kot od drugih socialističnih gospodarstev. Prav tako je bilo v zunanjetrgovinski menjavi jugoslovansko gospodarstvo manj vezano na menjavo znotraj Vzhodne Evrope, kar je bilo ob razpadu vzhodnoevropskega trga zelo pomembno. V Sloveniji pa so bile vse naštete prednosti pred vzhodnoevropskimi državami še izrazitejše kot v drugih delih Jugoslavije. V drugo vrsto prednosti, ki jih je Slovenija imela pri prehodu v tržno gospodarstvo, so sodili velikostna struktura industrije, geografska razpršenost ter z njo povezana socialna stabilnost slovenske družbe, manjše število usodno napačnih investicijskih odločitev in manjša dominacija politike nad gospodarstvom. Kot je zapisal Jože Mencinger v prvi polovici leta 1991, pa je bilo negotovo, ali bo znala Slovenija te prednosti in možnosti, ki jih je za uspešen prehod v tržno gospodarstvo imela, izkoristiti.[36] Kar se tiče pomena nastanka političnih strank in prvih demokratičnih volitev, je bilo pozitivno tudi to, da so rezultati volitev vzpostavili krhko ravnotežje, ki je tako oblast kot opozicijo sililo v sodelovanje in iskanje kompromisov. Negativna plat se je, kot je zapisal Božo Repe, pokazala po osamosvojitvi. Stranke so namreč vse bolj in bolj začele postavljati svoje interese pred nacionalne, »kar je v devetdesetih letih pripeljalo do partitokracije,[37] ki je (podobno kot v Italiji) postala ena od temeljnih značilnosti slovenskega političnega dogajanja«.[38]

Makroekonomska podoba Slovenije v letih 1990–1992 ni bila nič kaj obetajoča. Gospodarstvo je bilo globoko v recesiji, a si je, kot bomo videli v nadaljevanju, relativno hitro opomoglo.[39] Največja težava v letu 1990 je bila inflacija, ki je bila okrog 550 odstotna. Ta se je sicer v letu 1991 znižala, sicer pa se je makroekonomska slika še poslabšala in depresivno stanje se je nadaljevalo. Na podjetništvo je v letu 1990 vplivalo kar nekaj dejavnikov. Tako tržne kot proizvodne možnosti slovenskega gospodarstva, so se v jesenskih mesecih leta 1990 izrazito zaostrile. Kriza je bila predvsem posledica težav na tečajnem področju (zamrznitev), jesenskih poplav, zapiranja srbskega trga (slednje je v prvih devetih mesecih leta 1990 predstavljalo

[35] Kovač, *Obsojeni na uspeh?,* str. 34.

[36] Mencinger, *Makroekonomske dileme*, str. 25–35.

[37] Partitokracija – *oblika družbenega uravnavanja na način, da si stranke lastijo obsežen nadzor nad viri in postopki odločanja.*

[38] Repe, *Slovenci v osemdesetih*, str. 81.

[39] *Podrobneje o makroekonomskem položaju Slovenije v*: Lorenčič, *Makroekonomski kazalci Slovenije*, str. 179–199.

9,4 odstotka vseh prodaj slovenskega gospodarstva v okviru Jugoslavije) in razprtij pri sprejemanju ustrezne privatizacijske zakonodaje.[40] Istočasno je Jugoslavija v gospodarskem smislu praktično prenehala obstajati. »Aktualni politični dogodki zgolj potrjujejo dejstvo, da Jugoslavije kot države ni več«, je dejal Jože Pučnik na srečanju strokovnega sveta Socialdemokratske stranke 3. oktobra 1990.[41] Zvezna država v tem času namreč ni bila več sposobna pobirati davkov, nadzirati tiskanja denarja ter preprečiti uvedbe »carin« med republikami in nastajanja različnih gospodarskih sistemov znotraj enega gospodarstva. Takrat so potencialne gospodarske koristi odcepitve Slovenije začele presegati njene gospodarske in socialne stroške. Pokazalo se je, da je neodvisnost zasilni izhod in pogoj za spremembo gospodarskega sistema. Bilo pa je še v tistem času negotovo in nepredvidljivo, kako se bo to zgodilo.[42] Oktobra leta 1990 je Milan Kučan dejal, da sta za Slovenijo edini realni možnosti »samostojnost ali konfederativna povezava«.[43]

Gospodarska dogajanja v letu 1991 je označeval dvojen prehod – v samostojno državo in v tržno gospodarstvo, ter vrsta pretresov, ki jih brez negativnih posledic ne bi preneslo še tako trdno gospodarstvo: neposredna in posredna gospodarska škoda zaradi desetdnevne agresije Jugoslovanske armade na Slovenijo, zapiranje trgov v državah nekdanje Jugoslavije, prekinjene prometne in druge infrastrukturne povezave z jugom, zaplembe premoženja slovenskih podjetij v Srbiji in nenazadnje neselektivni ukrepi Evropske skupnosti in ZDA proti Jugoslaviji, ki so veljali tudi za slovenski izvoz. Ob vsem tem je potekalo še odpravljanje plačilno-bilančnega ravnovesja, ki ga je zapustil protiinflacijski program zvezne vlade konec leta 1990.[44] Prodaje Slovenije v nekdanje jugoslovanske republike, ki so v prejšnjih letih pomenile okrog 25 odstotkov celotnih prodaj, so se v zadnjem četrtletju 1991 znižale na slabih 10 odstotkov, nabave pa z okrog 20 odstotkov na dobrih 10 odstotkov vseh nabav. V letu 1992 se je zapiranje trgov še nadaljevalo. Z vojnimi razmerami v Bosni in Hercegovini ter s sankcijami Organizacije združenih narodov proti Srbiji in Črni gori (na te tri bivše republike Jugoslavije je v zadnjem četrtletju 1991 odpadlo še vedno 3,5 odstotka vseh prodaj slovenskega gospodarstva) je ostal dostopen le trg Hrvaške in Makedonije. Slovenija tako kratkoročno kot dolgoročno ni imela druge alternative kot pretežno usmeritev v pravo mednarodno menjavo. Hitro zmanjševanje gospodarske aktivnosti in visoka inflacija sta bili osnovni značilnosti gospodarskih gibanj tudi v letu 1991.[45] Po štirih zaporednih letih zmanjševanja gospodarske aktivnosti je v letu 1991 slovensko gospodarstvo zašlo v pravo depresijo. Število prijavljenih brezposelnih delavcev je v enem letu do novembra 1991 poraslo za 67,3 odstotka oziroma 36.000.[46] Družbeni proizvod se je po ocenah zmanjšal za 12 odstotkov (bruto domači proizvod za 15 odstotkov). Splošna gospodarska situacija

[40] *Ocena gospodarskega stanja*, str. 2.
[41] Partlič, *»Politični dogodki potrjujejo…«*, str. 2.
[42] Mencinger, *Deset let pozneje*, str. 25–42.
[43] Taškar, *Le samostojna Slovenija*, str. 3.
[44] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 2, 1992*, str. 3–8.
[45] Banka Slovenije, *Letno poročilo 1991*, str. 3.
[46] Prav tam str. 4–5.

je bila v letu 1992 še vedno depresivna, vendar so se v nekaterih gospodarskih dejavnostih kazala znamenja izboljšanja. Strukturne reforme in zakonske podlage za prehod v tržno gospodarstvo so v letu 1991 do srede leta 1992 prišle na pol poti. Izvedena je bila fiskalna reforma, postavljen bančni in devizni sistem, skoraj je bila končana privatizacija stanovanj, sprejeti zakoni za denacionalizacijo in privatizacijo zadrug, sprejeta je bila zakonodaja, ki je urejala delovanje družbenih dejavnosti in vanje uvajala pluralnost lastnine, upravljanja in financiranja. Na vrsto področij so bile odstranjene omejitve v delovanju tržnega mehanizma, liberaliziral se je tudi sistem ekonomskih odnosov s tujino, predvsem z ukinitvijo količinskih uvoznih omejitev in s postopnim zmanjševanjem carinske zaščite.[47]

Tabela 1: *Izbrani makroekonomski kazalci v letih 1987–1995*

Leto	**BDP (indeks)**	**Povprečna letna stopnja inflacije v %**	**Povprečna letna stopnja registrirane brezposelnosti v %**
1987	108,7	130,6	1,6
1988	106,9	212,3	2,2
1989	104,9	1306	2,9
1990	100,0	549,7	4,7
1991	91,9	117,7	8,2
1992	87,0	201,3	11,6
1993	88,0	32,3	14,4
1994	92,5	19,8	14,4
1995	96,1	12,6	13,9

Vir: *Statistični urad Republike Slovenije (SURS), Banka Slovenije (BS).*

Potek gospodarskih dogajanj v Sloveniji so v letu 1992 pretežno krojile posledice nenehnega krčenja prodajnih trgov in sočasnega vzpostavljanja makroekonomske stabilnosti. Posledice prvega izraža 7,5-odstotni padec bruto domačega proizvoda in okrog 11-odstotna povprečna stopnja brezposelnosti, drugega pa znižanje inflacije z 247 odstotkov decembra 1991 na nekaj čez 90 odstotkov decembra 1992 ter porast deviznih rezerv od 365 milijonov dolarjev konec leta 1991 na vsaj 1,3 milijarde dolarjev ob izteku leta 1992. Osrednji cilj ekonomske politike v letu 1992 je bila makroekonomska stabilizacija. V danih razmerah je bil edino smiseln (in kot se je izkazalo tudi relativno uspešen) pristop postopnega stabiliziranja z restriktivno naravnano monetarno politiko in s sistemom drsečega tečaja tolarja. Fiskalna politika je podpirala takšno usmeritev s skrbjo za globalno ravnovesje med javnimi prihodki in odhodki, zato ni bilo nevarnosti, da bi se primanjkljaji javnega sektorja pokrivali s tiskanjem denarja. Vlada je poleg tega vodila omejevalno cenovno politiko v monopolnih dejavnostih, postopno pa je tudi zmanjševala stroške uvoza z zmanjševanjem stopenj uvoznih dajatev. Mesečna stopnja inflacije se je od 21,5 odstotka oktobra 1991 zmanjšala na 1,4 odstotka v avgustu 1992. Stabilizacijska politika je imela dve neizbežni posledici, ki se praviloma pojavita v toku izvajanja vsakega uspešnega stabilizacijskega programa – padec realnega

[47] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 2, 1992*, str. 3–8.

tečaja tujih valut in dvig tržnih realnih obrestnih mer, ki so v krizni finančni situaciji poslovnih bank in podjetij dosegle izredno visoko raven, saj so vključevale tudi visoko premijo za tveganje morebitnega neplačila. Konec junija 1992 sta zato Banka Slovenije in vlada začeli z usklajenimi tržno naravnanimi ukrepi vplivati na dogajanja na deviznem in denarnem trgu; rezultat po treh mesecih je bil, da je realni tečaj košare tujih valut porasel za 11 odstotkov, realna obrestna mera na medbančnem denarnem trgu pa je padla z okrog 30 odstotkov na 18 odstotkov. Kot ovira v izvajanju stabilizacijske in nič manj razvojne politike se je tekom leta 1992 pojavil močan dvig realnih plač v gospodarstvu in posledično v negospodarstvu. Vlada je sicer v drugi polovici leta uspela zadržati plače v javnem sektorju in v podjetjih, kjer je posredno ali neposredno sodelovala v prestrukturiranju.[48] Pričelo se je z izvajanjem veljavnih kolektivnih pogodb za gospodarstvo in posamezne gospodarske dejavnosti, za katere se je vedelo, da določajo minimalne pravice na ravni, ki so bile za pretežni del gospodarstva težko uresničljive. V negospodarstvu sta bili v veljavi dve kolektivni pogodbi s prav tako nerealno določenimi plačami glede na razpoložljiva sredstva v republiškem proračunu. Obenem je plače urejal še interventni zakon, ki naj bi plače urejal do konca marca 1992.[49] Drug resen problem je predstavljala splošna finančna kriza, ki se je kazala v visokih izgubah vseh institucionalnih sektorjev, neplačevanju finančnih obveznosti in finančni nedisciplini. Ti pojavi so bili med seboj povezani in delno tudi posledica odlašanja s privatizacijo družbenih podjetij in ne nazadnje moratorija na stečaje. Zato je bil del izgub gotovo napihnjen, kar pa ob veliki dimenzija problema ni zmanjševalo teže dejstva, da se je v tistem času pravzaprav živelo na račun prodaje premoženja. Vlada je sicer julija 1992 začela izvajati projekt prestrukturiranja slovenskega gospodarstva, sicer pa ni bilo sprejetega domala nobenega zakona na gospodarskem področju, ki bi zmanjšal že očiten zaostanek za lastnimi zastavljenimi cilji. Agencija za sanacijo bank je pričela z začetno fazo postopka sanacije bank sredi leta 1992.[50] Nekateri pomembni gospodarski dosežki v zadnjem četrtletju leta 1992 so kazali prve znake izboljšanja. Ker pa je gospodarstvo šele vstopalo v ključno obdobje prehoda v moderno tržno gospodarstvo, to seveda ni mogel biti razlog za veselje. Posebej zato, ker so bistvene ekonomsko-politične vrzeli vse bolj zijale. V mislih imamo kolektivne pogodbe in ustrezen zakon, saj so bile med seboj povsem neusklajene in predvsem umerjene po znatno ugodnejših gospodarskih dosežkih od dejanskih ter so s tem onemogočale stabilizacijo na kratek rok ključnega narodnogospodarskega stroška. Problem je bilo tudi ravnanje države, saj se je socialni del javnega sektor preveč »napihoval«, medtem ko je »brstenje« novih skladov pospešeno zmanjševalo nadzor ekonomske politike in parlamenta nad prihodki in trošenjem ustreznega dela javnega sektorja. Naloga ekonomskih nosilcev v tem času je bila predvsem znatna zaostritev denarne, fiskalne in dohodkovne politike ter finančni nadzor poslovanja javnega sektorja.[51] Ob koncu leta 1992 je Jože Mencinger o delu

[48] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 9, 1992*, str. 2.
[49] Štoka Debevec, *Plačna politika*, str. 166–184.
[50] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 9, 1992*, str. 1–3.
[51] Gospodarska gibanja, *št. 234, 1992/12*, str. 25–43.

Drnovškove vlade zapisal: »Vlada ima kaj malo opraviti pri znižanju inflacije, nič pri zaustavljanju proizvodnje in tudi ne pri presežku izvoza«. Menil je še, da »za večino tistega, kar se je v minulih osmih mesecih v gospodarstvu dogajalo, torej gospodarska politika Drnovškove vlade ni ne kriva ne zaslužna«. Mencinger se je dotaknil še privatizacijskega zakona, s katerim se po njegovem ni šlo ponašati, ter menil, da ga je sprejel »povsem nepričakovano povsem nepredvidljiv parlament«.[52] Prvo obdobje samostojne države oziroma obdobje recesije je terjalo visoko gospodarsko ceno. Višjo, kot so pričakovali tisti, ki so si od uvajanja tržne ekonomije in osamosvojitve izpod Beograda vzneseno obetali čudežne učinke, in morda nekaj skromnejšo, kot so se bali nekateri poznavalci gospodarstva. Jože Mencinger je o prvih letih tranzicije dejal, da se je prehod iz socialističnega v tržno gospodarstvo začel z iluzijami, da bo uvedba trga nekdanja socialistična gospodarstva takoj ali vsaj hitro spremenila v države blaginje. Te iluzije so si delile nove politične elite na eni strani ter mednarodne finančne institucije in zahodni eksperti na drugi strani. Tri leta po začetku transformacije so se iluzije pokazale resnično za iluzije, pretiran optimizem pa je prešel v pretiran pesimizem in brezup.[53]

Navezovanje samostojnih gospodarskih stikov s tujino, pretok blaga, storitev, kapitala in znanja iz Zahodne Evrope je bilo institucionalno povezano s priznanjem Slovenije. Dokler tega ni bilo, Slovenija ni mogla računati ne na tuj denar in ne na večji izvoz. Mednarodno priznanje je bil torej končni cilj prizadevanj slovenske politike ter zaključno dejanje v graditvi njene gospodarske suverenosti. Do tega tako pričakovanega dejanja je prišlo ob koncu decembra 1991 oziroma januarja 1992, ko je Slovenijo najprej priznala Nemčija, potem pa še Evropska skupnost.[54] V letih 1992 in 1993 so najpomembnejši razlogi za skrb Slovenije, kar je dotikalo gospodarstvo in državo, odpadli. Dve temeljni strateški negotovosti, ki sta vplivali na državo in gospodarstvo, sta odpadli. Do konca leta 1992 je Slovenijo priznalo že sto držav, postala je tudi članica OZN (Organizacije združenih narodov) in njenih specializiranih organizacij. Konec leta 1992 je postala članica Evropske banke za obnovo in razvoj, v začetku leta 1993 članica Mednarodnega denarnega sklada, Svetovne banke in Mednarodne finančne korporacije, v letu 1994 pa še članica GATT-a (General Agreement on Tariffs and Trade). Slovenija je bila tako pripeta z varnostnimi pasovi za Zahod in s tem tudi zavarovana pred vojno, ki je potekala v delih nekdanje Jugoslavije. To je ustvarilo podlago za normalizacijo gospodarskih odnosov s tujino in za pogajanja o jugoslovanskih dolgovih tujini. Leta 1996 je uredila dolžniška razmerja z upniki nekdanje Jugoslavije, to je s konzorcijem poslovnih bank (Londonski klub), in dosegla izpustitev vseh slovenskih dolžnikov iz mednarodne pogodbe med nekdanjo Narodno banko Jugoslavije in konzorcijem tujih poslovnih bank iz leta 1988 (New Financial Agreement), ki je predvidevala solidarnostno klavzulo, kar je pomenilo prevzem dolga v višini 812 milijonov dolarjev in njegovega razporejanja na nekdanje dolžnike tujini (Abanka, d.d., Nova Ljubljanska banka, d.d., Nova Kreditna banka Maribor, d.d., in Nafta Lendava),

[52] Mencinger, *Plesala je eno polletje*, str. 4–5.

[53] Krašovec, *Deset let*, str. 13.

[54] Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 612.

skorja 655 milijonov dolarjev tega dolga je bilo predčasno odplačanega, in začela urejati razmerja s članicami Pariškega kluba, to je z državami, s katerimi je nekdanja SFRJ (Socialistična federativna republika Jugoslavija) z dvostranskimi sporazumi urejala dolgove v obdobju 1984–1988.[55] Strateški cilj Republike Slovenije zaradi tesnega političnega, gospodarskega in kulturnega sodelovanja Slovenije z Evropsko unijo od osamosvojitve naprej je bilo tudi polnopravno članstvo v Evropski uniji.[56] Slovenija se je začela pogajati z Evropsko unijo leta 1992 in leto zatem sklenila z njo že prve sporazume.[57] S podpisom okvirnega sporazuma med slovensko vlado in Komisijo Evropske unije o uresničevanju ukrepov o finančnem, tehničnem in drugih oblikah sodelovanja, 7. oktobra 1992, je Slovenija postala prejemnica tehnične pomoči v okviru programa Phare. Zraven tehnične pomoči se je pričelo tudi izvajanje drugih projektov, med drugim je šlo tudi za pomoč pri nabavi različne opreme, sodelovanje na področju izobraževanja, usposabljanja v tujini, sofinanciranje naložb in javnih del.[58] Kasnejša ratifikacija tega sporazuma v oktobru 1993 je omogočila tudi izvajanje javnih naročil po pravilih Phare in realizacijo projektov v okviru prvih indikativnih programov za Slovenijo ter v okviru drugih programov, strukturiranih v okviru predpristopne strategije za države Srednje in Vzhodne Evrope s podpisanim asociacijskim sporazumom.[59]

Slovenija se je na prelomu osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja glede na strukturo pričela približevati razvitim gospodarstvom, za katere je bila značilna gospodarska struktura z visokimi deleži storitvenih dejavnosti, enakomernejša razporeditev podjetij po velikosti in velika dinamika nastajanja in odmiranja podjetij.[60] Iz strukture dodane vrednosti po dejavnostih je bilo razvidno zmanjševanje deleža industrije in povečevanje pomena storitvenega sektorja. V okviru industrijskega sektorja (rudarstvo, predelovalna industrija, oskrba z električno energijo, plinom in vodo ter gradbeništvo), ki je v dodani vrednosti leta 1990 bil udeležen z 41 odstotki (leta 1987 še 50 odstotkov), so bili v najizrazitejšem upadanju gradbeništvo in predelovalna industrija ter rudarstvo. Storitveni sektor, ki je vključeval trgovino, turizem in gostinstvo, finančne in poslovne ter državne storitve, pa je imel že 54-odstotni delež (leta 1987 še 45-odstotni).[61] Opazne so bile tudi spremembe v lastniški in velikostni sestavi podjetij. Od aktivnih 13.309 podjetij konec leta 1991 je bilo 75 odstotkov zasebnih, 19 odstotkov družbenih ter 5,6 odstotka mešanih. Število zasebnih podjetij se je v enem letu povečalo za 90 odstotkov, vendar pa je bila njihova teža v poslovnih rezultatih celotnega gospodarstva še relativno majhna. Ta podjetja so zaposlovala 2,7 odstotka celotnega števila delavcev, ustvarjala pa 7,3 odstotka celotnih prihodkov, njihova poslovna sredstva pa so pomenila 2,8 odstotka celotnih poslovnih sredstev slovenskega gospodarstva. Veliko bolj so

[55] Prav tam, str. 619–620.
[56] AS 1994, šk. 2/98.
[57] Banka Slovenije, Letno poročilo za leto 1997, str. 7.
[58] AS 1994, šk. 3/232.
[59] AS 1994, šk. 3/173.
[60] *Podrobneje o strukturnih premikih v*: Lorenčič: *Strukturni premiki*, str. 133–143.
[61] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 2, 1992*, str. 26–29.

na pomenu pridobila mešana podjetja, ki so v letu 1991 povečala število zaposlenih v strukturi od 8,2 na 9,4 odstotka, delež prihodkov od 12,4 na 14,3 odstotka, delež poslovnih sredstev pa od 8,6 na 9,8 odstotka. V celotni izgubi gospodarstva so udeležena družbena podjetja z 90 odstotki, mešana s 7 odstotki in zasebna s 3 odstotnim deležem. Kljub tem premikom pa so bili skupni poslovni rezultati še vedno pretežno odvisni od družbenih podjetij, ki so ustvarjala 78 odstotkov celotnega prihodka v gospodarstvu in so zaposlovala 88 odstotkov delavcev.[62] Vrzel malega gospodarstva, ki je bilo na nekaterih področjih konkurenčno, na drugih pa dopolnjujoče velikim podjetjem, se je v našem gospodarstvu v začetku devetdesetih postopoma izpolnjeval. V letu 1991 se je podvojilo število aktivnih malih podjetij (ki so zaposlovala do 50 delavcev), tako da jih je bilo že 11.582 in so zaposlovala 36.569 delavcev ali 6,1 odstotka vseh zaposlenih. Mala podjetja so ustvarila 13,3 odstotka prihodka, 6,1 odstotka izgub ter kar 38 odstotkov akumulacije vsega gospodarstva. Določeni pozitivni premiki so se kazali tudi v sektorju srednjih podjetij, predvsem v povečanju deleža zaposlenih ter izvoznih prihodkov.[63] V času od leta 1990 do sprejema ZLPP konec leta 1992 so se torej mnoga podjetja statusno preoblikovala, dokapitalizirala ali reorganizirala na podlagi takratne jugoslovanske zakonodaje in ker še v tem času država ni imela docela vzpostavljenega instituta nadzora nad statusnimi in premoženjsko-kapitalskimi spremembami podjetij, ki so imela družbeni kapital, je prihajalo do tako imenovane »divje privatizacije«.[64] Razlog za to je mogoče iskati predvsem v dolgotrajnem sprejemanju slovenske privatizacijske zakonodaje. V obdobju od 1. 1. 1990 do 31. 12. 1992 je prišlo po podatkih Agencije za revidiranje do oškodovanja družbene lastnine v vrednosti 86.174 milijonov slovenskih tolarjev. Sama številka nam seveda pove izredno malo. S pomočjo izračuna oziroma revalorizacije denarnega zneska pa pridemo do izredno zanimive vsote. Vrednost zgoraj omenjenega revaloriziranega zneska na dan 2.10.2008 je znašala 1.238.454.581,87 EUR. Pri izračunu se upošteva gibanje indeksov cen v obravnavanem obdobju, ki so bili merilo inflacije. Znesek je visok, posebej če predpostavimo, da vsa oškodovanja in kazniva dejanja niso bila odkrita. Naj samo informativno dodamo, da je proračun Republike Slovenije za leto 1992 znašal dobrih 174 milijard slovenskih tolarjev oziroma dobri 2,5 milijarde evrov (revaloriziran znesek).[65] Področje privatizacije je sploh povzročalo največ preglavic.[66] Zakonsko je privatizacija gospodarstva potekala v nekaj korakih. Jeseni 1991 sta bila sprejeta Stanovanjski zakon (SZ)[67] in Zakon o denacionalizaciji (ZDen).[68] Tretji v nizu privatizacijskih zakonov je bil novembra leta 1992 sprejeti Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij (ZLPP).[69] Privatizacija stanovanj in denacionalizacija sta imeli za cilj jasno definiranje lastništva in popravo krivic, pogosto

[62] Prav tam, str. 26.
[63] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 2, 1992*, str. 27.
[64] Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, str. 100.
[65] Lorenčič, *Gospodarska kriminaliteta*, str. 135.
[66] *Enako je bilo tudi v ostalih tranzicijskih državah.*
[67] UL RS, 18/1991.
[68] UL RS, 27/1991.
[69] UL RS, 55/1992.

pa se je zgodilo nasprotno. Zakonodaja v obliki, kot je bila sprejeta, je mnogim povzročila nove krivice. Izpostavimo samo primer vračanja stanovanj v naravi tudi v primeru zasedenosti le-teh z imetniki stanovanjske pravice, za katerega se je med vsemi tranzicijskimi državami odločila le Slovenija. ZLPP je predvidel sedem metod, kako bi se naj podjetja lastninsko preoblikovala ter združeval elemente dveh različnih pristopov, in sicer decentraliziran pristop, kjer je večina pobud in odločitev prihajala iz podjetij, ter množično privatizacijo dela delnic podjetij, tako da se jih je razdelilo državljanom v zameno za certifikate.[70] Tudi po sprejetju ZLPP je obstajala možnost zlorab. Eno od težav so predstavljali povsem zgrešeni zakonski roki, zapisani v ZLPP, in predvidena revizija le za obdobje 1990–1992, kar je med drugim sprožilo ponovno nepotrebno »legalizacijo« »divjega lastninjenja« po 1. januarju 1993. Eno od težav je predstavljal tudi neenoten informacijski sistem, kar je samo po sebi povečevalo netransparentnost in avtonomnost delovanja posameznih institucij, namesto njihove boljše vsebinske in časovne koordinacije.[71]

Odločitev za samostojnost in izguba jugoslovanskega trga je v prvi fazi za Slovenijo pomenila resda hud udarec in veliko preizkušnjo, a sčasoma se je izkazalo, da je to bila potrebna in izredno modra odločitev. Kot je zapisal gospodarski zgodovinar Žarko Lazarević, je Slovenija »morala jugoslovanski prostor najprej zapustiti, da je reformirala in prestrukturirala svoje gospodarstvo«. Sčasoma pa je »konkurenčno okrepljeno gospodarstvo omogočilo ponovno »osvojitev« trgov nekdanjih jugoslovanskih republik«, ki so prav tako kot Slovenija postale samostojne države.[72] Odločitev za samostojno in neodvisno državo je torej na ekonomskem področju omogočila, da je Slovenija prevzela v svoje roke ekonomsko politiko in s tem odgovornost za lastni gospodarski razvoj.

III. Okrevanje (1993–1995)

Po začetni fazi prehoda v socialno-tržno ekonomijo, za katero je bilo v Sloveniji značilno upadanje gospodarske rasti in življenjskega standarda prebivalstva, hitro zniževanje investicij ter zaposlenosti in še precejšnja makroekonomska nestabilnost, je slovensko gospodarstvo nato prešlo v obdobje transformacijskega okrevanja. Za to obdobje, ki se je v Sloveniji začelo leta 1993, je bilo značilno intenzivno prestrukturiranje v proizvodnji in potrošnji (primarni in končni delitvi) ter dinamična gospodarska rast. Bruto domači proizvod je v letu 1993 porasel za 1,9 odstotka, v letu 1994 za 4,9 odstotka in v letu 1995 za nadaljnjih 3,5 odstotka. Gospodarska moč je dosegla pred-osamosvojitveno raven. Tudi gospodarska gibanja v letu 1994 so potrjevala prehod v gospodarsko rast. Pozitivni trendi v industrijski proizvodnji so se nadaljevali. Njena letna rast je znašala 6,5 odstotka. Prav tako je v letu 1994 prišlo do oživljanja gradbeništva, ki je dolgo časa nazadovalo. Nadaljevala se je

[70] *Podrobneje v*: Lorenčič, *Pretvorba družbene lastnine*, str. 189–206; Lorenčič, *Pretvorba družbene lastnine v privatno: privatizacija stanovanj in denacionalizacija*, str. 113–130.

[71] AS 1272, šk. 412, R 3/2000 R *(Poročilo po sklepu Rejčeve komisije)*.

[72] Lazarević, *Prostor, gospodarstvo in razmerja*, str. 291.

rast v tržnih storitvah. Prvič po dveh letih je prišlo do povečanja tudi v kmetijski proizvodnji. Bruto domači proizvod se je v tem letu povečal približno za 5 odstotkov.[73] Pri prehodu iz recesije v okrevanje je imela nedvomno določeno vlogo tudi siva ekonomija kot neregistrirana gospodarska pridobitnost, delujoča zunaj predpisov, ki se je izogibala davkom, nekaj pa je bilo tudi prikrite dejavnosti znotraj enot »uradnega sektorja«. Vse to je bila posledica predvsem šibko razvitih mehanizmov davčnega nadzora, razmeroma nizkih denarnih kazni, neprimerne organizacije in nagrajevanja v podjetjih, ki nista pretirano omejevala sivih con in nezadovoljivega delovanja pravnega sistema. Delež sive ekonomije je po nekaterih ocenah predstavljal 15 do 20 odstotkov gospodarske aktivnosti v Sloveniji.[74] Tako kot je bil glavni vzrok gospodarske depresije v letih 1991–1992 dramatičen padec celotnega povpraševanja, tako je bil tudi začetek gospodarskega oživljanja sredi leta 1993 povezan s krepitvijo celotnega povpraševanja. Omogočilo pa ga je dejstvo, da je Slovenija v ekonomskem smislu do tedaj dokončala eno od faz transformacije, in sicer iz regionalnega v nacionalno gospodarstvo.[75] Težišče ekonomske politike je bilo v letu 1993 na institucionalnem in realnem prestrukturiranju gospodarstva. Zmanjševanje proizvodnje se je nadaljevalo tudi v začetku leta 1993, v drugem polletju pa je bil zabeležen pomemben pozitiven preobrat v vrsti panog. Preobrat je bil dosežen ob nepopustljivi denarni politiki, ki je še naprej zniževala tekočo inflacijo, ob uravnoteženih državnih financah in brez neto zunanjega zadolževanja. Proizvodnja, predvsem industrijska, se je v večjem delu leta 1993 še prilagajala učinkom zmanjšanega povpraševanja s trgov držav na območju nekdanje Jugoslavije. Prodaja blaga in storitev na to območje se je od leta 1990 do leta 1993 zmanjšala z 31 odstotkov na okrog 5 odstotkov vseh prodaj slovenskega gospodarstva. V letu 1995 pa je za bivši jugoslovanski trg bila značilnost ta, da so gospodarstva in bivši trgi Jugoslavije dosegali v tem letu le 10 odstotkov do 65 odstotkov v preteklosti že doseženih maksimumov aktivnosti. Mirovni sporazumi in njihova stabilizacijska prizadevanja so obetali boljše čase.[76] Ob začetnem nezaupanju so v mlado slovensko gospodarstvo postopoma začele močneje pritekati tudi neposredne tuje naložbe. Skupno stanje vhodnih neposrednih naložb v Sloveniji se je med leti 1993 in 1995 skoraj podvojilo (porast z 954 na 1.763 milijonov dolarjev).[77] Povprečna neto plača po odtegnjenih davščinah, vendar pred odbitkom akontacije dohodnine, je v letu 1993 znašala 46.826 tolarjev oziroma 414 ameriških dolarjev (USD).[78] Dogovor o politiki plač v gospodarstvu za leto 1994[79] je določal, da se plače izplačujejo v skladu s kolektivnimi pogodbami in določili dogovora. Z dogovorom o politiki plač je bil ustanovljen Ekonomsko socialni svet, tripartitni organ, ki so ga sestavljali predstavniki delodajalcev, delojemalcev in vlade. Ekonomsko socialni svet je bilo

[73] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 10, 1994*, str. 2–5.
[74] Krašovec, *Deset let*, str. 23–24.
[75] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 6, 1994*, str. 2.
[76] Štiblar, *Razvoj trgov Ex-Jugoslavije*, str. 23–43.
[77] Krašovec, *Deset let*, str. 22–23.
[78] Banka Slovenije, *Letno poročilo 1993*, str. 10.
[79] UL RS, 23/1994.

mesto, kjer so predstavniki socialnih partnerjev razpravljali o najpomembnejših ekonomskih, socialnih in drugih vprašanjih, ki so zadevala njihove skupne ali posamezne interese. V okviru Ekonomsko socialnega sveta so potekala tudi pogajanja za sklenitev vsakoletnega socialnega sporazuma. Dejstvo, da je kljub sklenjenemu dogovoru o politiki plač bil za njegovo izvajanje potreben zakon, ni bilo ravno v prid pogajalcem, vendar se je ta praksa nadaljevala tudi v naslednjih letih. Zakon o izvajanju dogovora o politiki plač v gospodarstvu[80] je povzel določila dogovora, dodatno pa je bilo omejeno izplačilo plač poslovodnih delavcev pri delodajalcih, ki so delavcem izplačevali plače pod ravnijo, določeno v kolektivni pogodbi.[81] Prvič po več letih se je zaposlenost v letu 1993 zmanjševala hitreje kot proizvodnja, kar je pomenilo dvig produktivnosti. Kljub temu se je število registriranih brezposelnih v letu 1993 še povečalo.[82] V letu 1994 pa je število brezposelnih, ki je doseglo vrh v decembru 1993, vse leto upadalo. Rast števila prostih delovnih mest se je trendno umirjala, kar je bilo za pričakovati, saj je doseglo raven iz let, ko je bila delovna sila v slovenskem gospodarstvu tako rekoč polno zaposlena. V letu 1994 je prišlo tako na eno razpisano prosto delovno mesto 10 brezposelnih, v letu 1993 jih prišlo še več kot 14.[83] Pojav brezposelnosti je v Sloveniji, pa tudi ostalih postsocialističnih državah predstavljal enega najobsežnejših in najtežje rešljivih socialnih problemov. V Sloveniji se je stopnja brezposelnosti od 1,4 leta 1987 povzpela na 14,4 odstotka leta 1993. Socialno pomoč jih je prejemalo manj kot polovica registriranih. Kljub množični brezposelnosti so bili delodajalci razmeroma neuspešni, ko so iskali primerno delovno silo, zlasti, če so jo iskali za določen čas – še posebej v kmetijstvu. Za tovrstne primere je bilo potrebno iskati letno več tisoč tujih sezonskih delavcev. Domača brezposelna sila je zavračala sezonska dela zaradi težjih pogojev, nizkega vrednotenja kmetijskih opravil in slabših zaslužkov.[84] Se je pa v letu 1994 končno zaustavilo tudi zmanjševanje skupne zaposlenosti, in sicer na račun novega zaposlovanja v drobnem zasebnem in državnem sektorju, medtem ko se je zaposlenost v skupini velikih in srednjih podjetij zmanjšala za nadaljnjih 5,1 odstotka. Število registriranih brezposelnih se je zmanjšalo za 1,6 odstotka; stopnja brezposelnosti pa je znašala v maju 1994 9 odstotkov. Produktivnost dela v industriji je porasla za 13,7 odstotka.[85] Slovenija je torej z letom 1993 prebrodila najnižjo točko gospodarske krize. Osamosvojitvena in stabilizacijska faza slovenskega prehoda sta bili uspešno izpeljani in postopno so začeli prevladovati njuni pozitivni učinki nad kratkoročnimi stroški. Nadaljeval se je tudi trend umirjanja inflacije. Rast drobno prodajnih cen v letu 1994 je znašala okoli 19 odstotkov. Kljub zniževanju pa takšna raven inflacije še ni zagotavljala stabilnih pogojev za gospodarsko rast.[86] Vlada se je s proračunskim memorandumom za leto 1995 obvezala voditi uravnoteženo

[80] UL RS, 30/1994.
[81] Štoka Debevec, *Plačna politika, 166–184.*
[82] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 1, 1993*, str. 1–2
[83] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 10, 1994*, str. 2–5.
[84] Hribernik, *Socialna varnost brezposelnih*, str. 133–142.
[85] Banka Slovenije, *Letno poročilo 1994*, str. 8.
[86] ZMAR, *Delovni zvezek, št. 10, 1994*, str. 2–5.

ekonomsko politiko z naslednjimi ključnimi cilji: bistveno znižanje inflacijske stopnje glede na leto 1994,

4- do 5-odstotna rast bruto domačega proizvoda, temelječa na izvozu in investicijah, povečana produktivnost dela za 3 do 4 odstotke, povečana zaposlenost za najmanj 1 odstotek, rast bruto plač v okvirih produktivnosti dela in zmanjšanje deleža javno-finančnih odhodkov v bruto domačem proizvodu za 0,7 odstotne točke ter javno-finančnih prihodkov za 0,4 odstotne točke.[87]

Sklep

Pred razglasitvijo neodvisne in samostojne države leta 1991 je bila Slovenija del jugoslovanske federacije in gospodarstva, ki je temeljilo na družbeni lastnini in planskem sistemu. Začetni položaj Slovenije je sicer bil v marsikaterem pogledu boljši od katere druge tranzicijske države. Slovenija je imela razvite že mnoge tržne institute. Tako na primer v blagovni menjavi ni bila omejena le na vzhodni trg, politika v gospodarstvu ni imela tako dominantne vloge (oblikovanje cen in proizvodnje je v večji meri delovalo že po načelih tržnega gospodarstva, je pa pri kadrovski politiki vpliv politike bil do zadnjega velik), prav tako je tehnološki razvoj bil na višji ravni kot v kakšni drugi socialistični državi. Težnje po spremembah so bile vse glasnejše že od druge polovice osemdesetih let dalje, pomlad leta 1990 pa jih je tudi uradno prinesla. S plebiscitom, razglasitvijo samostojnosti, desetdnevno vojno in mednarodnim priznanjem se je Slovenija v letih 1990–1992 osamosvojila. Odločitev za samostojno in neodvisno državo je na gospodarskem področju omogočila, da je Slovenija prevzela v svoje roke gospodarsko politiko in s tem odgovornost za lasten gospodarski razvoj. V prvi fazi tranzicije je bila torej naloga Slovenije vzpostaviti vse potrebne elemente in institucije za uspešno delovanje demokratične in pravne države. Slovenija je med prvimi prešla obdobje transformacijske depresije, ki je bila značilna za tranzicijska gospodarstva na začetku devetdesetih let, saj se je okrevanje gospodarske rasti z oživitvijo domačega povpraševanja pojavilo že sredi leta 1993. Relativno hitro je presegla predtranzicijsko raven gospodarske aktivnosti – raven predtranzicijske razvitosti iz leta 1990 v letu 1996, v letu 1998 pa tudi raven iz leta 1987. Prav tako je mladi slovenski državi v prvi polovici devetdesetih let uspelo postati članica domala vseh najpomembnejših gospodarskih združenj. Na področju gospodarstva so bili vidni strukturni premiki v lastninski in velikostni strukturi, iz strukture dodane vrednosti po dejavnostih pa je bilo razvidno zmanjševanje deleža industrije in povečevanje pomena storitvenega sektorja. Kot v ostalih tranzicijskih državah je bilo največ težav v okviru privatizacijskega procesa. Razpad Jugoslavije in prehod iz socialističnega v kapitalistično gospodarstvo je Slovenija uspešno prebrodila, njeno gospodarstvo pa je postalo veliko bolj konkurenčno in primerljivo z razvitimi tržnimi gospodarstvi.

[87] UMAR, *Delovni zvezek, št. 6, 1995*, str. 2–4.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

AS 1994, Služba vlade Republike Slovenije za evropske zadeve

AS 1272, Družbeni pravobranilec Slovenije

Tiskani viri

Banka Slovenije, Letno poročilo za leto 1991.

Banka Slovenije, Letno poročilo za leto 1992.

Banka Slovenije, Letno poročilo za leto 1993.

Banka Slovenije, Letno poročilo za leto 1994.

Banka Slovenije, Letno poročilo za leto 1997.

Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, Poročilo o delu Agencije RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Ljubljana: Agencija RS za prestrukturiranje in privatizacijo, 1999.

Ocena gospodarskega stanja v Republiki Sloveniji v letu 1990, Jesenska analiza 1990, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za družbeno planiranje, 1990.

Urad za makroekonomske analize in razvoj (UMAR), Delovni zvezek, št. 3, letnik VIII, Ljubljana, 1999.

Urad za makroekonomske analize in razvoj (UMAR), Delovni zvezek, št. 6, letnik IV, Ljubljana, 1995.

Uradni list Republike Slovenije, Dogovor o politiki plač v gospodarstvu, št. 23, 6. 5. 1994.

Uradni list Republike Slovenije, Stanovanjski zakon, št. 18, 11. 10. 1991.

Uradni list Republike Slovenije, Zakon denacionalizaciji, št. 27, 29. 11. 1991.

Uradni list Republike Slovenije, Zakon o izvajanju dogovora o politiki plač v gospodarstvu, št. 30, 3. 6. 1994.

Uradni list Republike Slovenije, Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij, št. 55, 12.11.1992.

Zavod za makroekonomske analize in razvoj (ZMAR), Delovni zvezek, št. 2, letnik I, Ljubljana, 1992.

Zavod za makroekonomske analize in razvoj (ZMAR), Delovni zvezek, št. 9, letnik I, Ljubljana, 1992.

Zavod za makroekonomske analize in razvoj (ZMAR), Delovni zvezek, št. 6, letnik III, Ljubljana, 1994.

Zavod za makroekonomske analize in razvoj (ZMAR), Delovni zvezek, št. 10, letnik III, Ljubljana, 1994.

Zavod za makroekonomske analize in razvoj (ZMAR), Delovni zvezek, št. 1, letnik II, Ljubljana, 1993.

Repe, Božo, Razmere v Sloveniji do leta 1989. Osamosvojitev Slovenije – 15 let kasneje, Znanstveni simpozij, 23.–24. november 2006, Maribor, 2006, (rokopis pri avtorju).

Časopisni viri

Gospodarska gibanja, št. 234, Ekonomski inštitut pravne fakultete, Ljubljana, december 1992, str. 25–43.

Kovač, Bogomir, Obsojeni na uspeh?, *Mladina*, št. 26, 24. 6. 2006, str. 34.

Možina, Jože, »Politika postane manj pomembna«. Pogovor z Janezom Drnovškom, *Revija Ampak*, letnik 4, št. 4, april 2003, str. 26–30.

Partlič, Slava, »Politični dogodki potrjujejo, da Jugoslavija ne obstaja več«, *Delo*, št. 232, leto XXXII, 4. 10. 1990, str. 2.

Taškar, Jana, Le samostojna Slovenija ali pa konfederativna povezava, *Delo*, št. 232, leto XXXII, 4. 10. 1990, str. 3.

Elektronski vir

Govor Milana Kučana ob peti obletnici delovanja Avstrijsko-slovenske gospodarske zbornice v Gradcu, 17. 11. 2005; Dostopno na: http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokument/17. 11. 2005-govor-dogodek-3, (10. 4. 2008).

Literatura

Babič, Blaž, Predvolilni gospodarski program koalicije Demos, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XLVIX, št. 2, Ljubljana, 2009, str. 186–187.

Borak, Neven, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana: Zbirka Spekter, 2002.

Borak, Neven, Slovenske transformacije: kontinuiteta v spremembah; V: Borak, Neven, Lazarević, Žarko (ur.), *Gospodarske krize in Slovenci*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino/Zveza ekonomistov Slovenije/Ekonomska fakulteta, 1999, str. 261–276.

Borak, Neven, *Spočetje ekonomske samostojnosti*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.

Čepič, Zdenko, Gospodarska kriza; V: Čepič, Zdenko idr., *Slovenska novejša zgodovina 2*, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, Ljubljana: Mladinska knjiga Založba/Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 1151–1153.

Hribernik, Franc, Socialna varnost brezposelnih, *Socialno delo*, Letnik 34, št. 2, Ljubljana, 1995, str. 133–142.

Jović, Dejan, *Jugoslavija – država koja je odumrla*. *Uspon, kriza i pad četvrte Jugoslavije (1974–1990)*, Zagreb/Beograd: Prometej/ Samizdat B92, 2003.

Judt, Tony, *Povojna Evropa 1945–2005*, Druga knjiga, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

Kovač, Bogomir, *Rekviem za socializem*. *Ekonomske reforme v socialističnih državah*, Ljubljana: DZS, 1990.

Krašovec, Tone, *Deset let gospodarskega razvoja v samostojni Sloveniji*, Ljubljana: Združenje Manager/ Razum/dr. Krašovec & Co. d.n.o., 2001.

Lazarević, Žarko, *Plasti prostora in časa. Iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

Lazarević, Žarko, Prostor, gospodarstvo, in razmerja. Jugoslovanski ekonomski prostor in razmerja, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XLIX, št. 1, 2009, str. 279–291.

Lorenčič, Aleksander, Gospodarska kriminaliteta: »Temna stran kulturnega in tehnološkega razvoja človeštva«, *Zgodovina za vse*, leto XVI, št. 1, 2009, str. 130–141.

Lorenčič, Aleksander, Makroekonomski kazalci Slovenije v času tranzicije: od recesije in stabilizacije preko okrevanja do vstopa v Evropsko unijo, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, leto 80, št. 2–3, 2009, str. 179–199.

Lorenčič, Aleksander, Pretvorba družbene lastnine v privatno – osrednji problem slovenske gospodarske tranzicije, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XLVIX, št. 2, Ljubljana, 2009, str. 189–206.

Lorenčič, Aleksander, Pretvorba družbene lastnine v privatno: privatizacija stanovanj in denacionalizacija, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik L, št. 3, Ljubljana 2010, str. 113–130.

Lorenčič, Aleksander, Prva leta gospodarske tranzicije v Sloveniji, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XLVIII, št. 2, 2008, str. 149–164.

Lorenčič, Aleksander, Strukturni premiki na področju slovenskega podjetništva v času »prve recesije«, *Zgodovina za vse*, leto XVI, št. 2, 2009, str. 133–143.

Mencinger, Jože, Deset let pozneje. Tranzicija – uspeh, polom ali nekaj vmes? *Gospodarska gibanja*, št. 317, Ekonomski inštitut pravne fakultete, 2000, str. 25–42.

Mencinger, Jože, Makroekonomske dileme Republike Slovenije, *Gospodarska gibanja*, št. 217, Ekonomski inštitut pravne fakultete, Ljubljana, 1991, str. 25–35.

Mencinger, Jože, Plesala je eno polletje, *Gospodarski vestnik*, št. 50, leto XLI, Ljubljana, 17. 12. 1992, str. 4–5.

Mencinger, Jože, Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo, *Nova Revija*, št. 95, letnik IX, marec 1990, str. 490–495.

Prinčič, Jože, Borak, Neven, *Iz reforme v reformo*. Slovensko gospodarstvo 1970–1991, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006.

Prinčič, Jože, Gospodarski vidiki osamosvajanja Slovenije (1986–1991); V: Perovšek, Jurij idr., *Slovenska osamosvojitev 1991. Pričevanja in analize*, Simpozij Brežice, 21.–22.junij 2001, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije/Državni zbor, 2002, str. 33–56.

Repe, Božo, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Ljubljana: Modrijan, 2002.

Repe, Božo, *Razmere v Sloveniji do leta 1989. Osamosvojitev Slovenije – 15 let kasneje*, Znanstveni simpozij, 23.–24. november 2006, Maribor, 2006, (rokopis pri avtorju).

Repe, Božo, *Slovenci v osemdesetih letih*, Zbirka zgodovinskega časopisa – 23, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001.

Štiblar, Franjo, Razvoj trgov Ex-Jugoslavije, *Gospodarska gibanja*, št. 267, 1995/12, Ekonomski inštitut pravne fakultete, Ljubljana, str. 23–43.

Štoka Debevec, Meta, Plačna politika od leta 1990 dalje ter razlogi zanjo, *Slovenska ekonomska revija*, let. 48, št. 1/2, 1997/2, str. 166–184.

Vodopivec, Peter, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2006.

SUMMARY

A Break with the Old and the Beginning of Something New: Slovene Economy during the Period of Transition from Socialism to Capitalism

Aleksander Lorenčič

Prior to its proclamation of an autonomous and independent state in 1991, Slovenia was a part of the Yugoslav federation and of its economic system based on public ownership and planned economy. In many respects, however, its initial position was more favorable than that of other countries in transition. By that time, Slovenia had namely developed many market elements. Its trading of goods was not limited solely to Eastern markets and its technological development was already on a higher level than in other socialist countries. Since the formation of prices and production had already largely adopted the principles of market economy politics played a less pronounced role in economic activities; contrary to this, the distinct influence of politics in human resources policy had been felt until the last days of the Yugoslav federation. Requests for change, which officially started in the spring of 1990, had been increasingly voiced since the second half of the 1980s. In the 1990-1992 period, Slovenia held a plebiscite, proclaimed

independence, experienced a ten-day war, became internationally recognized, and ultimately became an autonomous state. The decision to become an autonomous and independent country enabled Slovenia to start implementing its own economic policy and thus assume responsibility for its economic development. The priority during this first phase of transition was to establish essential elements and institutions necessary for a successful function of a democratic country governed by the rule of law. Slovenia was among the first countries that were able to successfully overcome the period of transformational depression so typical of transitional economies at the beginning of the 1990s. The recovery of its economic growth and invigoration of domestic demand started to take place already in the middle of 1993. In a relatively short time it exceeded its pre-transitional level of economic activities; the level from 1990 was surpassed in 1996, and the level from 1987 in 1998. In the first half of the 1990s, the young country also managed to become a member of almost all prominent economic associations. There were marked structural shifts in ownership and scale structures. The activity-based added value structure indicated a decrease in industry and an increased importance of the service sector. As in other countries in transition, the most burning difficulties concerned the process of privatization. But Slovenia successfully overcame the transition from socialist to capitalist economy, with its economy becoming increasingly competitive and comparable to developed market economies.

Zapisi

Danijela Trškan

Pregled glavnih vsebinskih sprememb pri predmetu zgodovina v osnovnih in srednjih šolah od leta 1991 naprej, s poudarkom po letu 2006

Uvod

Od leta 1991 do leta 2010 je bilo v Republiki Sloveniji kar nekaj šolskih reform in prenov, ki so vplivale tudi na predmet zgodovina, zato v nadaljevanju predstavljamo tri obdobja, in sicer prvo obdobje od 1991 do 1998, drugo od 1998 do 2006 in tretje od leta 2006 naprej, kjer izpostavimo število ur predmeta in vsebinske spremembe posebej za osnovne šole, gimnazije ter poklicne in strokovne srednje šole.

Prvo obdobje: vsebinska prenova učnih načrtov 1991–1998

Za prvo obdobje od leta 1991 do leta 1998 je značilna predvsem vsebinska prenova učnih načrtov v osnovnih in srednjih šolah zaradi osamosvojitve Slovenije. Tako se je vsebina v učnih načrtih za zgodovino v osnovnih (1994)[1] in srednjih šolah (1996)[2] zelo spremenila že pred uvedbo splošne nacionalne kurikularne prenove učnih načrtov, ki je potekala od leta 1996 do 1998 in je prinesla le še dokončno veljavo novih učnih načrtov za zgodovino.

V osemletnih osnovnih šolah je bil predmet zgodovina v 6. razredu (70 ur), 7. razredu (66 ur) in 8. razredu (64 ur letno). Zgodovinske vsebine so bile tudi pri predmetu spoznavanje družbe v 4. in 5. razredu (slovenska zgodovina). Na novo ustanovljene gimnazije so imele zgodovino v 1., 2., 3. in 4. letniku po 70 ur letno, skupaj 280 ur (razen klasične, ki je imela 70 ur več, in strokovne, ki je imela 70 ur manj). Programi tehniških in drugih strokovnih šol so imeli do 140 ur zgodovine. Medtem ko so programi poklicnih šol imeli predmet družboslovje (85, 105, 190 ali 210 ur) ali predmet družbena znanja.[3]

V vseh učnih načrtih je bila najbolj spremenjena in skrčena vsebina zgodovine jugoslovanskih narodov in t. i. zgodovina narodnoosvobodilne borbe – čas druge

[1] Več v: *Učni načrt za zgodovino v osnovni šoli,* 1994.

[2] Več v: *Učni načrt za zgodovino v gimnaziji*, 1996; *Učni načrt za zgodovino v tehniških in drugih strokovnih šolah*, 1996.

[3] Trškan, *Krajevna zgodovina*, str. 229–236.

svetovne vojne v bivši Jugoslaviji,[4] odpravljene ideološko obarvane vsebine, ki so poveličevale npr. jugoslovanske politične voditelje, komunistično stranko ali heroje.[5] V tem času so se učitelji zgodovine in tudi zgodovinarji vključevali v mednarodno sodelovanje in izmenjave izkušenj pri raznih delavnicah v sklopu evropskih institucij, zlasti Sveta Evrope, ter sodelovali v vseh pomembnejših komisijah in šolskih organih pri nacionalni prenovi ter tako s svojimi novimi spoznanji vplivali na sestavo učnih načrtov.[6]

Da bil postal predmet zgodovina bolj zanimiv in privlačen za učence, so sestavljavci v vseh učnih načrtih skrčili vojaško-politične vsebine, večjo vlogo pa so dobile vsebine, ki so prikazovale kulturni, gospodarski in družbeni razvoj ter način življenja v različnih obdobjih, dodano pa je bilo več slovenske zgodovine, ki je bila vpeta v evropski in svetovni prostor. Glavne vsebine v osnovni šoli so bile v 6. razredu: Spoznavajmo zgodovino; Življenje prvih človeških skupin; Najstarejše civilizacije (Stari Grki; Rimska svetovna država; Evropa po razpadu zahodnorimskega cesarstva); Srednji vek (Evropski srednji vek; Slovenci v srednjem veku; Južni Slovani in turško prodiranje v Evropo); v 7. razredu: Evropa in svet od 16. do 18. stoletja (Humanizem in renesansa; Odkritja čezmorskih dežel; Reformacija v Evropi in na Slovenskem; Kmečki upori); Gospodarski razvoj v Evropi v 17. in 18. stoletju; Absolutizem v 17. in 18. stoletju; Evropa in svet na prehodu v 19. stoletje; Evropa in Slovenci v obdobju 1815–1848; Leto 1848 v Evropi in na Slovenskem; Evropa in Slovenci po letu 1848; Svet in Slovenci na prehodu v 20. stoletje in v 8. razredu: Prva svetovna vojna, Slovenci v prvi svetovni vojni; Svet med obema vojnama; Slovenci med svetovnima vojnama; Druga svetovna vojna; Slovenci v času druge svetovne vojne; Hladna vojna, Ravnotežje med blokoma; Iskanje sožitja.[7] Velik poudarek je bil na vsakdanjiku ljudi (način bivanja, oblačenja, delovna orodja, načini dela), položaj otrok v družini, kulturni, znanstveni, umetniški in verski dosežki.[8] V srednješolskih učnih načrtih pa je bil med glavnimi cilji, da dijaki spoznavajo najpomembnejše dogodke iz obče in nacionalne zgodovine. Vsebine v gimnazijah so bile ravno tako kot vsebine v srednjih strokovnih šolah razdeljene v širše tematike za svetovno in evropsko zgodovino. Slovenska zgodovina je bila v gimnazijskih učnih načrtih vpeta v evropske tematike,[9] medtem ko je bila v učnih načrtih za srednje strokovne šole vključena v posebne širše tematike. Primer so npr. naslednje vsebine: Zgodovina; Podobe iz prazgodovine; Zgodnje visoke kulture; Antični svet stare Grčije in Rima; Zgodnji srednji vek; Slovenci v zgodnjem srednjem veku; Evropa med 10. in 15. stoletjem; Slovenske dežele v visokem in poznem srednjem veku; Evropa na prehodu v novi vek; Slovenci od 15. do 18. stoletja; Kriza Evrope starega reda in njen poskus, da se modernizira; Slovenci v času francoske revolucije in Napoleonovih vojn; Svet in Evropa v prvi

[4] Več v: Repe, Ob desetletnici mature, str. 382–384.
[5] Berzelak, Družbenopolitični prelom, str. 55.
[6] Več v: Repe, Ob desetletnici mature, str. 382–384.
[7] *Učni načrt za zgodovino v osnovni šoli,* 1994.
[8] Mrevlje, K novi zasnovi, str. 64.
[9] *Zgodovina. Predmetni katalog – učni načrt. Gimnazija,* 26. 3. 1998.

polovici 19. stoletja; Slovenci v 1. polovici 19. stoletja; Revolucije 1848; Svet in Evropa v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja; Slovenci na prehodu iz 19. v 20. stoletje; Prva svetovna vojna; Slovenci med prvo svetovno vojno; Svet med obema vojnama; Slovenci v obdobju med obema vojnama; Druga svetovna vojna; Slovenci med drugo svetovno vojno; Svet po drugi svetovni vojni; Slovenci po drugi svetovni vojni; Temeljna protislovja v sodobnem svetu.[10]

Izhodišča kurikularne prenove iz leta 1996 so predvidevala večji učno-ciljni in procesni razvojni pristop v šolah, npr. uvedba projektnega dela, problemskega učenja, povezovanje med predmeti, prilaganje učnega procesa razvojni stopnji učencev, izbiro in povezovanje vsebin, raznovrstne načine preverjanja in ocenjevanja, samostojno in sodelovalno učenje itd.,[11] zato so bili v učne načrte za zgodovino dodani še splošni in operativni cilji ter didaktična navodila s kriteriji ocenjevanja, tako da so postali tudi metodično ustrezni in uporabni z različnimi napotki za učitelje zgodovine.

Leta 1995 je bila uvedena matura (poskusno že leta 1994) v gimnazijah in je pomenila potrditev srednješolskega izobraževanja ter selekcijo za vstop na univerze. Maturo iz zgodovine v gimnazijah od takrat lahko opravljajo le tisti dijaki, ki izberejo zgodovino kot izbirni predmet, saj se pri slovenski maturi znanje ocenjuje pri petih predmetih, in sicer sta dva predmeta izbirna, obvezni predmeti pa so slovenski jezik, matematika in angleščina ali nemščina. Najpomembnejši dokument oz. priročnik za maturo je t. i. predmetni izpitni katalog, ki ga pripravlja za vsako šolsko leto Republiška izpitna komisija za zgodovino in vključuje izpitne cilje, izpitno vsebino in načine ocenjevanja.[12]

Drugo obdobje: prenova osnovne šole ter poklicnega in strokovnega srednjega šolstva 1998–2006

Za drugo obdobje od leta 1998 do leta 2006 je značilno predvsem izvajanje pouka zgodovine v osnovnih in srednjih šolah po učnih načrtih, sprejetih leta 1998, spremljanje in evalvacija učnih načrtov ter uvedba predmeta zgodovine še v en razred (35 ur) zaradi uvedbe devetletne osnovne šole ter nadaljevanje prenavljanja poklicnega in strokovnega srednjega šolstva.

V Sloveniji je bila uvedena obvezna devetletna osnovna šola, kjer otroci vstopajo v devetletno šolo s šestim letom.[13] Program devetletne osnovne šole se je začel

[10] *Katalog znanja. Zgodovina, 140 ur,* 7. 7. 1998.

[11] Brodnik, Prenova učnega načrta, str. 294.

[12] Od leta 1994 do leta 1999 se je vsebina pisnega izpita nanašala na 23 tem iz obče in slovenske zgodovine, od leta 2000 pa na 20 tem. Za vsako leto je predmetna komisija za zgodovino izbrala 10 tem izmed 20, ki so jih morali kandidati poznati. Za maturitetni rok je komisija eno temo izbrala iz obče zgodovine in je bila v prvi izpitni poli, eno temo pa iz slovenske zgodovine in je bila v drugi izpitni poli. Kandidati so izvedeli za izbrani temi šele na dan izpita oz. na maturi.

[13] *Slovensko šolstvo včeraj*, str. 65.

obvezno izvajati v šolskem letu 2003/2004[14] (začetek vpeljevanja 1999/2000).[15] Tako je v devetletni osnovni šoli zgodovina postala obvezen predmet tudi v 6. razredu (35 ur letno), v ostalih razredih pa je ostalo podobno število ur, in sicer v 7. razredu (70 ur letno), v 8. razredu (70 ur letno) in v 9. razredu (64 ur letno). Zgodovinske vsebine pa so bile vključene tudi pri predmetu družba v 4. in 5. razredu (70 ur in 105 ur letno, zlasti krajevna in slovenska zgodovina).

Glavne novosti učnih načrtov za devetletno osnovno šolo so bile, da ni bilo več toliko faktografije, učni cilji pa so se nanašali na različna področja učenčevega razvoja, in sicer od čustvenega, preko socialnega, spoznavnega, gibalnega in moralnega. Predlagali so tiste načine dela pri pouku, ki so primerni za mlajše učence, za učence višjih razredov pa so predlagali bolj problemsko učenje, da bi pouk postal bolj zanimiv in raznolik. Še posebej pa so želeli, da bi ostalo več časa za ponavljanje in utrjevanje snovi, za ustno preverjanje in ocenjevanje znanja.[16]

Tako je učni načrt za zgodovino za devetletno osnovno šolo, ki je bil že sestavljen leta 1998[17] in narejen na osnovi učnega načrta iz leta 1994, pomenil njegovo nadgradnjo. Novost je bila, da je bil predmet zgodovina umeščen v 6. razred (35 ur), kar je pomenilo veliko pridobitev za predmet. Vsebine v 6. razredu so bile tako razporejene, da so pomenile uvod v zgodovino in uvod v kronološki pristop od 7. od 9. razreda (npr. Ostanki preteklosti – spoznavajmo zgodovino; Človek ustvarja, razmišlja – gradbeništvo in arhitektura; Začetki znanosti; Način življenja; Kulturna dediščina, šege in navade). Glavni namen je bil, da pouk zgodovine predvsem vzbudi interes učencev za spoznavanje preteklosti in zanimanja za novosti.[18] Vsebine se niso bistveno spremenile od 7. od 9. razreda, razdeljene so bile v svetovno, evropsko ali slovensko zgodovino od prazgodovine do 20. stoletja kot v učnem načrtu iz leta 1998, razen za zgodovino po drugi svetovni vojni, kjer so bile vsebine razdeljene v Svet po drugi svetovni vojni in Slovenci po drugi svetovni vojni.[19] Večji poudarek pri novem učnem načrtu je bil na vsakdanjem življenju v različnih zgodovinskih časih (zunanji videz naselij, kultura bivanja in prehranjevanja v mestih in na deželi, delo in tehnologija, oblačila, družina in vzgoja, kulturni, znanstveni, umetniški in drugi dosežki posameznih civilizacij).[20] »S spoznavanjem zgodovinskih dogodkov, življenja ljudi, njihovih raznovrstnih dejavnosti in ustvarjalnosti zgodovina učence ne le seznanja z izkušnjami prejšnjih rodov, ampak hkrati prispeva in mora prispevati k razvijanju učenčevega občutka pripadnosti skupnosti, postopnemu oblikovanju njegovega zgodovinskega mišljenja in osebnostnega razvoja.«[21] Ravno tako je bila novost, da so učenci ob različnih primerih razvijali »dojemljivost za vrednote, pomembne za avtonomno skupinsko delo in za življenje v pluralni ter

[14] *Devetletka*.

[15] Pretnar, *Devetletka*, str. 17.

[16] *Devetletka.*

[17] *Osnovna šola. Učni načrt. Zgodovina,* 29. 10. 1998.

[18] *Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Zgodovina,* 2003, str. 6.

[19] *Osnovna šola. Učni načrt. Zgodovina*, 29. 10. 1998, in *Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Zgodovina*, 2003.

[20] Prav tam, str. 5.

[21] Prav tam.

demokratični družbi (strpnost, odprtost, miroljubnost, strpno poslušanje tujega in argumentiranje svojega mnenja, medsebojno sodelovanje, spoštovanje temeljnih človekovih pravic in dostojanstva).«[22]

Evalvacija učnih načrtov in pouka v osnovni šoli je pokazala, da je eden od večjih problemov realizacija učnega načrta oz. njegovih vsebin. Tako v 7. in 8. razredu učitelji zgodovine niso mogli predelati vse učne vsebine, največje težave pa so bile v 9. razredu, ko so se učitelji zaradi zaostankov iz prejšnjih let ustavili okrog leta 1950, kar pomeni, da je bila druga polovica dvajsetega stoletja izpuščena. Zato je bila potrebna nova sprememba ravno pri vsebinski zasnovi učnega načrta, na katero so učitelji stalno opozarjali.[23]

Na koncu devetletne osnovne šole je bilo v letu 2002 uvedeno nacionalno preverjanje znanja za vse učence, in sicer iz slovenskega jezika, matematike in tretjega predmeta, ki ga izmed obveznih predmetov vsako leto določi minister. Ta predmet je lahko tudi zgodovina. Rezultati predstavljajo le dodatno informacijo o znanju učencev.[24] Naloge pri nacionalnem preverjanju znanja iz zgodovine se nanašajo na splošno znanje in razumevanje učne vsebine od 6. do 9. razreda ter zahtevajo od učencev tudi spretnosti dela z raznovrstnimi viri, branje in razumevanje prebranega in še posebej reševanje različnih vrst nalog.[25]

Tudi v gimnazijah je potekala v okviru Zavoda RS evalvacija učnih načrtov, ki je pokazala podobno težavo. Učitelji niso v celoti upoštevali izbirnosti učne vsebine do ene petine, saj so imeli težave pri izpuščanju učnih vsebin oz. so se sami težko odločali, katere teme so bolj in katere manj pomembne oz. katere učne vsebine naj bolj poglobijo in katere manj.[26] »Tako je večina gimnazijskih profesorjev obravnavala vso učno snov, kar je povzročilo velike časovne zaostanke, večina pa je učno snov v četrtem letniku zaključila okrog leta 1945 ali pa celo okoli leta 1918, kar je pomenilo, da je bila izpuščena skoraj celotna svetovna in narodna zgodovina 20. stoletja. Z dodatnimi učnimi urami v okviru maturitetnih priprav je učiteljem sicer uspelo zaostanke nadoknaditi, a so bili pouka o teh temah deležni le dijaki, ki so zgodovino izbrali za maturitetni predmet.«[27] Evalvacija učnih načrtov na manjšem vzorcu gimnazij od leta 1998 do leta 2002 pri Zavodu Republike Slovenije za šolstvo je pokazala, da so učni načrti iz leta 1998 »razmeroma obsežni in da je zato pri pouku razmeroma težko načrtovati in vključevati sodobne pristope, ki predvidevajo aktivno vlogo dijakinj in dijakov.«[28] »Zaradi stalne časovne stiske so lahko profesorji le v manjši meri načrtovali in vključevali v pouk tudi sodobne pristope, prevladujoča metoda dela pa je bila časovno najgospodarnejša metoda razlage oz. netradicionalna frontalna učna oblika.«[29]

[22] Prav tam, str. 8.
[23] Več v: Kunaver, Posodabljanje učnih načrtov, str. 20–23.
[24] *Devetletka*.
[25] Karba, Analiza rezultatov, str. 14.
[26] Brodnik, Posodabljanje učnih načrtov, str. 31.
[27] Prav tam.
[28] Prav tam.
[29] Prav tam.

Spremembe so se nadaljevale v poklicnem in strokovnem izobraževanju. Zgodovina kot predmet v poklicnem izobraževanju ni bila prisotna. Poklicne šole so imele predmet družboslovje (85, 105, 190, 210, na novo v nekaterih programih tudi 132 in 350 ur). Predmet družboslovje (105, 190, 210, 350 ur) je bil sestavljen iz treh različnih sklopov (zgodovina, geografija, državljanska kultura), kar je pomenilo manjšo pridobitev v tem obdobju, saj so se zgodovinske vsebine obravnavale ločeno. Npr. zgodovinske vsebine pri družboslovju, ki je imel 350 ur, so se nanašale na slovensko zgodovino, kulturno dediščino in poklic in so bile naslednje: Lokalna zgodovina, Znanstveno tehnični razvoj in vpliv na gospodarske spremembe; Zgodovina stroke v 19. in 20. stoletju; Stoletje svetovnih vojn; Skozi različne države in težave v Republiko Slovenijo v 20. stoletju; Protislovja v sodobnem svetu; Svet mojih staršev – zgodovina vsakdanjega življenja zadnjih desetletij.[30]

Strokovno izobraževanje je imelo veliko različnih programov, ki so imeli 70, 105, 140 in v nekaterih programih tudi 210 ur zgodovine. Vsebine pri 210 ur zgodovine[31] so bile podobne gimnazijskim in so vključevale znanja o pomembnih dogajanjih iz svetovne, evropske in slovenske zgodovine, ki je bila vpeta v evropsko zgodovino, saj so dijaki spoznavali vplive evropskih in svetovnih dogajanj na slovensko zgodovino. Vsebine npr. pri programih, ki so imeli le 70 ur, pa so bile bistveno skrajšane na naslednje širše tematike: Zgodovina in prazgodovina; Zgodnje visoke kulture; Antični svet stare Grčije in Rima; Srednji vek; Življenje v Evropi med 15. in 18. stoletjem; Meščanske revolucije in poskus modernizacije Evrope; Proces industrializacije v 19. in 20. stoletju; Podobe iz vsakdanjega življenje ljudi v 19. in 20. stoletju; Slovenci po drugi svetovni vojni.[32] Ker so bila izhodišča za pripravo izobraževalnih programov nižjega in srednjega poklicnega ter srednjega strokovnega izobraževanja pripravljena že leta 2001, so se tudi že začele temeljite organizacijske in vsebinske priprave na prenovo, ki pa na predmet zgodovina v tem obdobju še niso vplivale, razen da se je v javnosti pojavila novica, da se bo število ur skrčilo za splošnoizobraževalne predmete. Na to so se odzvali predstavniki slovenske zgodovinske stroke, in sicer predstavniki vseh univerz, nekaterih inštitutov in društev, še posebej pa Zveza zgodovinskih društev s pisno izjavo leta 2005, kjer so odločno nasprotovali vsem ponovnim poskusom zmanjševanja obsega ur zgodovine, tako v gimnazijah kot v ostalih srednjih šolah.[33]

Tretje obdobje: vsebinsko in metodično posodabljanje učnih načrtov od leta 2006 naprej

Tretje obdobje pa je od leta 2006 naprej, ko se je začelo intenzivno posodabljanje vseh učnih načrtov za zgodovino v osnovnih in srednjih šolah.

[30] *Katalog znanja. Družboslovje, 210 ur*, 18. 6. 1998.
[31] *Katalog znanja. Zgodovina, 210 ur*, 27. 1. 2000.
[32] *Katalog znanja. Zgodovina, 70 ur,* 17. 12. 1998.
[33] *Izjava.*

V tem obdobju se je pokazal tudi večji interes politike za pouk zgodovine. Npr. bivši šolski minister je izjavil na zborovanju zgodovinarjev in učiteljev zgodovine: »Tudi na Slovenskem smo pred prenovo šolskega kurikula in spremembo učnih načrtov, ki naj utrdijo pouk zgodovine kot enega najpomembnejših dejavnikov oblikovanja identitete, vrednot demokracije ter človekovih pravic in svoboščin, obenem pa naj predstavlja zgodovina v šoli zanimiv in privlačen predmet za mlade tretjega tisočletja. Pomembna vloga v prenovi pouka zgodovine je namenjena učiteljem, ki so naklonjeni idejam:

– da njihovi učenci razmišljajo s svojo glavo, raziskujejo in interpretirajo,
– poznajo pomembne prelomne dogodke, procese, dosežke, osebnosti, vendar znajo o njih kritično razmišljati,
– razvijajo spretnosti in kompetence pri iskanju in uporabi zgodovinskih informacij in virov, prepoznavajo predsodke,
– logično razmišljajo
– in primerjajo pretekla dogajanja s sodobnimi.«[34]

Od leta 2006 do leta 2008 je potekalo **posodabljanje učnih načrtov za osnovno šolo.** Učni načrt za zgodovino je leta 2008 že sprejel Strokovni svet RS za splošno izobraževanje, vendar pa naj bi se začel izvajati šele v šolskem letu 2011/12.

Za posodabljanje učnih načrtov je Zavod RS za šolstvo, v soglasju z Ministrstvom za šolstvo in šport, imenoval predmetne komisije za obvezne predmete v osnovni šoli, ki so jih sestavljali svetovalci Zavoda RS za šolstvo, osnovnošolski in gimnazijski učitelji ter predstavniki fakultet.[35]

Glavna izhodišča posodabljanja osnovnošolskih učnih načrtov so bila: »fleksibilnost učnega procesa, globalni pristop k učenju in poučevanju, večja kakovost znanja (poglobljeno in povezano znanje, uporabno znanje), zapis kompetenc in večja samostojnost ter odgovornost učencev za lastno znanje.«[36]

»Posodobljeni učni načrti sistematično uvajajo uporabo informacijsko-komunikacijske tehnologije, medpredmetno povezovanje, kompetence, cilje kroskurikularnih tem ter sodobne didaktične pristope.«[37] Tako učni načrt za zgodovino poudarja medpredmetno povezovanje, kjer se priporoča sodelovanje učiteljev različnih predmetov pri obravnavi podobnih vsebin, zlasti pa povezave z geografijo, slovenščino, šolsko knjižnico, glasbeno in likovno vzgojo, državljansko vzgojo in etiko. Poudarek je tudi na kulturni vzgoji učencev, kjer naj bi učitelj tudi z osebnim zgledom navajal učence na spremljanje in vključevanje v kulturne dejavnosti.[38] Učitelj zgodovine naj bi nastopal kot mentor, svetovalec in vodnik učencem ter jih usmerjal pri njihovem samostojnem delu z različnimi sodobnimi učnimi metodami in pristopi, med katerimi učni načrt poudarja projektno delo, raziskovalno delo, terensko delo, učenje z odkrivanjem, sodelovalno učenje, igro vlog in simulacije idr. Učni načrt priporoča učiteljem zgodovine, da v pouk vključujejo različne zgodovinske vire ter

[34] Zver, Miti in stereotipi, str. 6–7.
[35] *Spremljanje in posodabljanje učnih načrtov.*
[36] *Posodabljanje učnih načrtov*.
[37] Prav tam.
[38] *Učni načrt. Osnovna šola. Zgodovina, 12. 6. 2008.*

različne interpretacije iz različne strokovne literature, tako da bodo učenci lahko pridobili »spretnosti enostavnega zgodovinskega raziskovanja ob delu z različnimi zgodovinskimi viri, v katerih bodo znali poiskati dokaze in argumente za svoje zaključke, poglede, mnenja ter stališča ter jih znali tudi zagovarjati.«[39]

Posebna novost je izbirnost učnih vsebin, saj se »vsebine in cilji delijo na splošna (obvezna znanja) in posebna znanja (izbirna znanja), s katero je hotela komisija odpraviti največjo pomanjkljivost prejšnjega učnega načrta iz leta 1998 o težavni realizaciji učnih vsebin. Splošna znanja so opredeljena kot znanja, potrebna za splošno izobrazbo ob zaključku osnovne šole in so namenjena vsem učencem/učenkam, zato jih mora učitelj/učiteljica obvezno vključiti v pouk. Posebna znanja opredeljujejo dodatna ali poglobljena znanja, ki jih učitelj obravnava glede na zmožnosti in interese učencev/učenk.«[40] Pri predmetu zgodovina je predvidenih okoli 75 % vsebin obveznih, do 25 % pa je takšnih, ki jih učitelj izbira skupaj z učenci, glede na njihov interes in po svoji strokovni presoji.[41]

Iz osnutka učnega načrta za zgodovino[42] lahko ugotovimo, da bodo za vsak razred obvezne bolj politične in gospodarske teme, izbirne teme pa posežejo na druga področja in celine. V 6. razredu je predvidena obvezna tema Ostanki preteklosti (spoznavamo zgodovino), na voljo pa so štiri izbirne teme: Človek razmišlja, ustvarja in gradi; Začetki znanosti, umetnosti in verovanja; Način življenja; Kulturna dediščina. V 7. razredu so predvidene obvezne teme: Prazgodovinski ljudje; Stari Egipt in civilizacije rodovitnega polmeseca; Stara Grčija; Rimska država; Srednji vek – oblikovanje nove kulturne in politične podobe Evrope, na voljo pa so naslednje izbirne teme: Prazgodovina na Slovenskem; Umetnost prazgodovinskih ljudi; Stara Indija, Kitajska, Amerika; Kulturna dediščina starih civilizacij Egipta, Mezopotamije in Bližnjega vzhoda; Antična kultura; Antično gospodarstvo; Antični vsakdanjik; Sredozemlje – prostor sodelovanja in nasprotij med kulturami; Kulturna podoba neevropskih ljudstev. V 8. razredu so predvidene obvezne teme: Meje znanega sveta se razširijo; Spremenjena politična in verska podoba Evrope; Od fevdalne razdrobljenosti do konca starega reda; Industrializacija; Vzpon meščanstva; na voljo pa so naslednje izbirne teme: Potovanje v skrivnostne kraje Azije in Afrike; Nov pogled na svet in človeka; Življenje v osmanski državi; Kmečki upori, epidemije in naravne nesreče; Novoveški vladarji in njihove države; Barok; Prve kapitalistične velesile in izumi, ki so spremenili življenje ljudi; Življenje ljudi 19. stoletja; Umetnost v 19. stoletju. V 9. razredu so predvidene obvezne teme: Politične značilnosti 20. stoletja; Gospodarske spremembe v 20. in 21. stoletju; Slovenci

[39] Prav tam.

[40] *Posodabljanje učnih načrtov.*

[41] »Predvidoma naj bi učitelj (lahko tudi skupaj z učenci) izmed dveh ali več izbirnih tem izbral v 7. in 8. razredu vsaj po eno po vsakem obveznem tematskem sklopu, pri 6. razredu bi od štirih ponujenih izbirnih tem izbrali vsaj tri (lahko tudi vse štiri, če jim časovno to uspe realizirati), pri devetem razredu pa bi učitelj poleg treh obveznih obdelal vsaj še eno izbirno temo.« *Učni načrt. Osnovna šola. Zgodovina*, 12. 6. 2008.

[42] Prav tam.

v 20. in 21. stoletju, izbirne teme pa so: Od telegrafa do interneta; Spreminjanje vsakdanjika v 20. stoletju; Vojne v 20. in 21. stoletju.[43]

Posodobitev je posegla tudi na področje kompetenc učencev, tako da bi poleg znanja in razumevanja najpomembnejših dogodkov in procesov iz svetovne, evropske in nacionalne zgodovine učenci morali pridobiti še druge sodobnejše kompetence, kot npr., da znajo »z raziskovalnim učenjem poglabljati in razširjati znanje o vsakdanjem življenju, delu in miselnosti ljudi v posameznih zgodovinskih obdobjih; /.../ razvijati spretnosti preproste analize, sinteze in interpretacije uporabnih in verodostojnih podatkov in dokazov iz zgodovinskih virov in literature in informacij, zbranih in izbranih iz drugih medijev; /.../ ob raznolikih in multiperspektivnih primerih in zgledih iz zgodovine razvijati dojemljivost za vrednote, pomembne za življenje v sodobni demokratični družbi: strpnost v medsebojnih stikih in odnosih, spoštovanje drugačnosti in različnosti, medsebojno sodelovanje, spoštovanje človekovih pravic in demokratičnega državljanstva; pripravljati se na samostojno in odgovorno ravnanje v življenju kot posamezniki in kot člani družbe.«[44]

V devetletni program osnovne šole se lahko vključijo tudi učenci s posebnimi potrebami, za katere strokovna komisija ugotovi, da lahko glede na vrsto in stopnjo primanjkljaja, ovire oz. motnje dosegajo standarde osnovnošolskega programa ob ustrezni prilagoditvi organizacije, načina preverjanja znanja, napredovanja in časovne razporeditve pouka, ter ob dodatni strokovni pomoči.[45] Tako učni načrt za zgodovino predlaga, da naj učitelji zgodovine pri učencih s posebnimi potrebami zagotovijo ustrezne pogoje dela, tako da upoštevajo prilagoditve iz učnega načrta, sestavijo individualiziran program učenca ter upoštevajo navodila za delo z učenci s posebnimi potrebami, ki jih je predlagal Zavod RS za šolstvo; v letni pripravi pa tudi opredelijo tiste cilje in znanja, ki jih bo učenec s svojimi specifičnimi zmožnostmi lahko dosegel, ter temu prilagodijo preverjanje in ocenjevanje.[46] Enako velja tudi za srednješolsko izobraževanje.

Ravno tako je potekalo **posodabljanje gimnazijskih učnih načrtov** od leta 2006 do leta 2008, tako da se vsi učni načrti izvajajo od šolskega leta 2008/09 naprej.[47] Število ur za zgodovino se v gimnazijah ni spremenilo, tako ima splošna gimnazija 280 ur (70 ur v 1., 2., 3. in 4. letniku), klasična gimnazija 350 ur (105 ur v 1. in 2. letniku ter 70 ur v 3. in 4. letniku), strokovna gimnazija pa 210 ur zgodovine (70 ur v 1., 2. in 3. letniku).

Splošno srednje izobraževanje izvajajo tako splošne gimnazije, klasične gimnazije (te imajo latinščino in grščino) in strokovne gimnazije (tehniška, ekonomska,

[43] Prav tam.

[44] Prav tam.

[45] *Devetletka*.

[46] *Učni načrt. Osnovna šola. Zgodovina*, 12. 6. 2008.

[47] Predmetna komisija za zgodovino v gimnazijah je posodobila šest učnih načrtov za predmet zgodovina v gimnaziji, in sicer za splošno gimnazijo, strokovno gimnazijo, klasično gimnazijo, izbirni predmet ekonomska zgodovina v ekonomskih gimnazijah (35 ur v 3. ali 4. letniku) ter za splošno gimnazijo z italijanskim učnim jezikom in dvojezično slovensko-madžarsko gimnazijo.

umetniška). Gimnazije se končajo z maturo oz. zunanjim državnim ocenjevanjem, ki je splošni pogoj za vpis na univerzo, višje in visoke strokovne šole.[48]

Za posodabljanje učnih načrtov je Zavod RS za šolstvo, v soglasju z Ministrstvom za šolstvo in šport, ravno tako kot za osnovne šole imenoval predmetne komisije za obvezne predmete v gimnaziji, ki so jih sestavljali svetovalci Zavoda RS za šolstvo, osnovnošolski in gimnazijski učitelji ter predstavniki fakultet.[49] »Pri posodabljanju učnih načrtov so predmetne komisije izhajale iz učnih načrtov iz leta 1998, upoštevale so mnenja in nasvete različnih strokovnjakov ter objavljena dela slovenskih in tujih avtorjev. Izhajale so tudi iz predhodno pripravljenih analiz učnih načrtov, primerjalnih analiz tujih učnih načrtov, mednarodnih raziskav, izsledkov projektov in evalvacijskih študij ...«[50]

Glavne novosti posodabljanja gimnazijskih učnih načrtov so bile: »razbremenitev učnih načrtov, aktualizacija vsebin in didaktičnih pristopov, večja fleksibilnost učnega procesa, globalni pristop učenja in poučevanja, ki spodbuja celostno učenje in poučevanje, večja kakovost znanja (bolj poglobljeno in povezano znanje, uporabno znanje), postavitev pogojev za razvijanje sodobnih oblik in metod dela, večja samostojnost in odgovornost dijakov za lastno znanje ter kompetentnost dijakov.«[51]

Ravno tako kot v osnovni šoli je največja novost izbirnost učnih vsebin: »Vsebine in cilji v predlogih posodobljenih učnih načrtov so razdeljeni na splošna in posebna znanja, kar na eni strani lahko pomeni razbremenitev, na drugi pa omogoča avtonomijo učitelju in možnost individualizacije. Splošna znanja so opredeljena kot znanja, potrebna za splošno izobrazbo, in so namenjena vsem dijakom/dijakinjam, zato jih mora učitelj obvezno obravnavati. Posebna znanja opredeljujejo dodatna ali poglobljena znanja, ki jih učitelj obravnava glede na zmožnosti in interese dijakov/dijakinj ter glede na strokovne zahteve gimnazijskega programa.«[52]

Na osnovi vsebinske strukture učnih načrtov iz leta 1998, ki je vključeval kronološko progresivno razporeditev zgodovinske vsebine, so načrtovalci večja zgodovinska obdobja razdelili na obvezne in izbirne širše teme, in sicer v štiri sklope, vsak sklop za en letnik v gimnazijah in so kronološko progresivno razporejene. Obvezne širše teme vključujejo bolj politično-vojaško in gospodarsko-družbeno dogajanje, izbirne širše teme pa predvsem kulturno zgodovino in vsakdanje življenje. Slovenska zgodovina je vključena v nekaterih primerih v posebne širše teme, pri drugih pa je vključena v širši srednjeevropski in evropski prostor. Teme vključujejo lokalno, nacionalno, regionalno in evropsko zgodovino, nekatere pa tudi neevropski svet oz. svetovno zgodovino (Stičišča kultur).

Prvi sklop, ki je namenjen 1. letniku, vključuje obdobje prazgodovine in starega veka ter ima tri obvezne širše teme (Zakaj je pomembna zgodovina?; Od mestnih držav do prvih imperijev; Prazgodovinska in antična kulturna dediščina

[48] *Slovensko šolstvo včeraj,* str. 65.
[49] *Spremljanje in posodabljanje učnih načrtov.*
[50] *Spremljanje in posodabljanje učnih načrtov v gimnaziji.*
[51] Prav tam.
[52] Prav tam.

na Slovenskem) in tri izbirne širše teme (Stičišča kultur; Zgodovina vsakdanjega življenja; Od prvih umetnikov do prvih znanstvenikov; Od magije do religije).

Drugi sklop, ki je namenjen 2. letniku, vključuje obdobje srednjega veka, dobo humanizma in renesanse, dobo absolutizma in začetke industrializacije ter ima tri obvezne širše teme (Različni modeli vladanja; Etnične družbene in gospodarske spremembe; Razvoj zgodovinskih dežel in Slovenci) in štiri izbirne širše teme (Stičišča kultur; Kako temačen je bil v resnici srednji vek?; Srednjeveške verske vojne; Načini življenja na podeželju in v mestih na tleh današnje Slovenije od 11. do 18. stoletja).

Tretji sklop, ki je namenjen 3. letniku, se navezuje na 19. stoletje in vključuje tri obvezne širše teme (Vzpon meščanstva in uveljavitev parlamentarizma; Nemirne vode: od nacionalnih gibanj do prve svetovne vojne; Slovensko nacionalno oblikovanje) in štiri izbirne širše teme (Blišč in beda industrijskega razvoja; Vsakdanje življenje v 19. stoletju; Razvoj družbe na Slovenskem v 19. stoletju; Stičišča kultur: Daljni Vzhod, Severna in Latinska Amerika v 19. stoletju).

Četrti sklop, ki je namenjen 4. letniku, se nanaša na 20. in 21. stoletje ter ima ravno tako tri obvezne širše teme (Razvoj demokracije; Sodelovanje in konflikti v 20. stoletju; Razvoj slovenskega naroda v 20. stoletju) in štiri izbirne širše teme (Civilnodružbena gibanja in človekove pravice; Migracije prebivalstva; Znanost in tehnologija v 20. stoletju; Spreminjajoči se načini življenja na Slovenskem po drugi svetovni vojni).[53]

Učni načrt predlaga, da se v vsakem letniku obravnava od štiri do pet širših tem, za katere učitelji porabijo od 60 do 70 % razpoložljivih učnih ur, preostalih 30 do 40 % ur pa namenijo obravnavi izbirnih širših tem. Izbirne širše teme naj bi poglabljale obvezne širše teme, zato je zaporedje obravnave tem prepuščeno strokovni presoji učiteljev. Učni načrt predlaga, da se lahko izbirne širše teme izvedejo v obliki alternativnega pouka (projektni, interdisciplinarni pouk, terensko ali muzejsko delo).[54] Učni načrt predvideva enake obvezne širše teme za vse vrste gimnazij zaradi enake splošne mature iz zgodovine. Zato predlaga, da bi se eksterni oz. zunanji del mature v prihodnosti nanašal na obvezne širše teme, interni del mature pa na izbirne širše teme.[55]

Splošni cilji so v novem učnem načrtu zelo kompleksni in so razdeljeni v tri vrste. Prva vrsta so učni cilji, ki se nanašajo na znanje in razumevanje zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov, npr. da bi dijaki znali razložiti in oceniti vplive evropskih in svetovnih dogajanj na slovensko zgodovino; pojasniti in primerjati načine življenja in miselnosti ter znanstvene dosežke ter njihov vpliv na gospodarske procese, socialne odnose in okolje v različnih zgodovinskih obdobjih itd.[56] Druga vrsta so cilji, ki se nanašajo na razvijanje spretnosti in veščin, npr. da bi dijaki znali zbirati, izbirati, analizirati in sintetizirati različne informacije in zgodovinske vire,

[53] *Učni načrt. Zgodovina*, 2008.
[54] Prav tam.
[55] Prav tam.
[56] Prav tam.

tudi tiste, ki so dostopni prek vključevanja IKT v pouk zgodovine itd.[57] Tretja vrsta pa so cilji, ki se nanašajo na razvijanje odnosov, ravnanja, naravnanosti in stališč, npr. da bi dijaki znali oceniti pomen ohranjanja slovenske, evropske in svetovne kulturne dediščine; obsoditi zločine proti človeštvu, genocide, holokavst in druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic; pokazati ustrezen odnos do raznolikosti, večkulturnosti in drugačnih družbenih modelov itd.[58]

Novost novih učnih načrtov za gimnazije je tudi vključevanje novih tem na področju vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj,[59] npr. državljanska kultura, IKT (razvijanje digitalnih zmožnosti), knjižnično informacijsko znanje, okoljska vzgoja, vzgoja za zdravje, poklicno orientacijo, vzgoja potrošnika idr.[60] V učnem načrtu za zgodovino skoraj vsaka širša tema nakazuje tudi konkretne vsebinske možnosti za medpredmetno povezovanje, zlasti s predmeti slovenščina, umetnostna zgodovina, geografija, sociologija, filozofija, informatika.[61] Ravno tako so vsebine izbrane na ta način, da dijaki lahko razvijajo individualno, narodno ali evropsko identiteto, so dovzetni za različne interpretacije, za samostojno izbiranje, odločanje in svoje poglede na zgodovino ob upoštevanju evropskih demokratičnih vrednot in strpnosti (spoštovanje človekovih pravic ter demokratičnega in odgovornega državljanstva, strpnost, pravičnost, spoštovanje različnih perspektiv oz. pogledov, spoštovanje in odgovornost do okolja, odprtost in spoštovanje novih idej itd.).[62] Zato učni načrt priporoča obravnavanje izbirnih širših tem tudi na podlagi vključevanja v različne projekte sodelovanja in izmenjav znotraj države in na mednarodni ravni.[63]

Novost je tudi, da se preverjanje in ocenjevanje ne nanašata samo na znanje in razumevanje ter analizo zgodovinskih virov, ampak tudi na izdelovanje, pisanje in predstavljanje projektov in različnih izdelkov.[64]

Leta 2007 je bil uveden interni oz. notranji del ocenjevanja pri maturi iz zgodovine, ki je povečal delo z različnimi zgodovinskimi viri ter uporabo različnih vrst nalog v gimnazijah, saj je vključeval razlago in uporabo zgodovinskih virov in dejavnosti izvedenih na strokovni ekskurziji. Viri se navezujejo na pet izbranih tem iz obče zgodovine in pet izbranih tem iz narodne zgodovine. Namesto virov, ki se nanašajo na izbrane teme iz narodne zgodovine, pa se lahko izvedejo dejavnosti na ekskurziji. Novost je, da se interni del upošteva 20 % pri oceni na maturi iz zgodovine.[65]

Poklicno in strokovno izobraževanje je najbolj kompleksno in omogoča »pridobitev nižje poklicne izobrazbe (praviloma 2 leti in pol izobraževanja), srednje poklicne izobrazbe (praviloma 3-letno izobraževanje v šoli ali v dualnem sistemu, kjer se izmenjuje izobraževanje v šoli in pri delodajalcu), srednje strokovne izobrazbe

[57] Prav tam.
[58] Prav tam.
[59] *Spremljanje in posodabljanje učnih načrtov v gimnaziji*.
[60] Prav tam.
[61] *Učni načrt. Zgodovina,* 2008, str. 56.
[62] Brodnik, Posodabljanje učnih načrtov, str. 34.
[63] *Učni načrt. Zgodovina*, 2008, str. 58.
[64] Prav tam, str. 60.
[65] Ovnič, Splošna matura, str. 76; *Predmetni izpitni katalog,* 2007.

(4-letno izobraževanje ali 2-letno po končanem 3-letnem ali enoletni poklicni tečaj po končani gimnaziji) in višje strokovne izobrazbe (2-letno izobraževanje, vsaj 40 % pri delodajalcu).«[66]

Prenovljeni programi poklicnega in strokovnega izobraževanja so se tako začeli uveljavljati intenzivno od leta 2006 naprej.[67] Največja sprememba je nastala v številu ur pri nepoklicnih oz. splošnih predmetih.

Tako je prišlo do sprememb pri predmetu družboslovje, ki nima več ločenih vsebinskih sklopov (posebej zgodovinske vsebine). V srednjih poklicnih šolah je od 2007/08 naprej predmet družboslovje, ki ima v vseh programih 132 ur ter se nanaša predvsem na kulturno in družbeno razsežnost državljanstva (dijaki spoznajo npr. zgodovinski razvoj stroke, za katero se usposabljajo, in njen napredek v različnih časovnih obdobjih zadnjih 200 let).[68] V nižje poklicne šole pa je bil uveden predmet družboslovje in naravoslovje od 2007/08 naprej, ki ima v vseh programih 248 ur. V tem predmetu so vključene tudi zgodovinske vsebine, zlasti slovenska zgodovina.[69]

Srednje strokovno izobraževanje ima veliko različnih programov, kjer je bil predmet zgodovina vedno prisoten, vendar pa se je število ur od leta 2007/08 naprej skrčilo pri vseh programih srednjih strokovnih šol na samo 103 ure zgodovine[70] (v dveh programih pa celo na 68 ur, že od leta 2006/07 naprej[71]).

Spremembe so bile uvedene tudi v sam učni proces, saj je prenova hotela, da je učni proces »usmerjen k dijaku, procesnemu učenju ter razvijanju celovite poklicne usposobljenosti, razvijanju samostojnosti in prevzemanju odgovornosti za svoje ravnanje«; da vključuje »učenje za poklicno ravnanje, povezovanje teorije, prakse in ključnih kompetenc; /.../ razvija ključne kompetence učenje učenja, socialne in sporazumevalne kompetence (ustno komunikacijo, razvijanje funkcionalne pismenosti in informacijsko-komunikacijske pismenosti) skozi celoten izobraževalni program« itd.[72]

V nadaljevanju predstavljamo povsem prenovljeni učni načrt za zgodovino v srednjem strokovnem in poklicno-tehniškem izobraževanju (103 ure letno). Glavni namen predmeta je, da prikaže dijakom, kako se je v preteklosti razvijal tudi njihov

[66] *Slovensko šolstvo včeraj*, str. 65. »Srednja strokovna izobrazba se pridobi tudi z mojstrskim oziroma delovodskim ali poslovodskim izpitom, ki se opravlja pri obrtni zbornici ali gospodarski zbornici.« Prav tam.

[67] »V teh izobraževalnih programih so v celoti upoštevane sistemske rešitve Zakona o poklicnem in strokovnem izobraževanju (2006). To so zlasti: modularizacija, kompetenčna zasnova, praktično usposabljanje z delom pri delodajalcih je obvezna sestavina izobraževalnega programa, umestitev odprtega kurikula in kreditno ovrednotenje.« *Srednješolski izobraževalni programi (šolsko leto 2008/09)*.

[68] *Srednje poklicno izobraževanje. Družboslovje*, 15. 2. 2007.

[69] *Nižje poklicno izobraževanje. Družboslovje in naravoslovje*, 15. 2. 2007.

[70] *Srednje strokovno izobraževanje. Zgodovina*, 15. 2. 2007.

[71] *Srednje strokovno izobraževanje. Tehnik mehatronike, tehnik oblikovanja*, 22. 6. 2006. Poskusno se je začel izvajati že 2006/07.

[72] *Priprava in izvedba*. Nižja in srednja poklicna izobrazba se pridobi z opravljenim zaključnim izpitom, srednja strokovna izobrazba se pridobi z opravljeno poklicno maturo. Zgodovina v te izpite ni vključena.

poklic. Zato so novost nove teme oz. vsebine, ki so povezane z gospodarstvom in spreminjanjem poklicev.[73] »Novi katalog znanj pomeni tudi usmeritev predmeta k stroki, bodočemu poklicu, dogajanju v njem, razvoju od začetkov do današnjega dne. S tem uresničuje idejo, da mora biti tudi zgodovina približana potrebam časa in izobraževanja za tehnične poklice.«[74]

Vsebinska struktura je razdeljena v dva dela, A in B.

Del A v obsegu 68 ur je razdeljen tudi v dva dela, in sicer obvezen in obvezno-izbiren del. Obvezni del vsebuje pomembna znanja iz slovenske in tudi obče zgodovine od 19. do konca 20. stoletja, in sicer Razvoj slovenske nacionalne identitete in pot do slovenske države v 19. in 20. stoletju z naslednjimi temami: Slovenski prostor in Slovenci v obdobju do 18. stoletja (uvod); Slovenci v času razsvetljenstva in narodnega prebujenja v habsburški monarhiji od druge polovice 18. stoletja do leta 1848; Slovenci v letu 1848 in nacionalni program »Zedinjena Slovenija«; Slovenci v drugi polovici 19. in na prehodu v 20. stoletje; Prva svetovna vojna in Slovenci; Slovenci v prvi jugoslovanski državi; Druga svetovna vojna in Slovenci; Slovenci in Evropa v prvem desetletju po drugi svetovni vojni; Slovenija, najrazvitejša jugoslovanska republika; Jugoslovanska kriza in slovenska pot v samostojnost; Evropa in Republika Slovenija od osamosvojitve do danes. Obvezno-izbirni del v obsegu 35 ur vključuje teme iz evropske in svetovne zgodovine, kjer učitelj izbere tiste, ki »podpirajo manjkajoča znanja dijakov in pomagajo osmisliti vsebine iz slovenske zgodovine v okviru evropske in svetovne (evropska identiteta).«[75] To pa so: Zgodnje visoke kulture in antični svet; Evropa v srednjem veku; Evropa v novem veku; Svet in Evropa v 19. stoletju; Evropa in svet v 20. stoletju.

Del B pa se lahko izvaja le, če se šola odloči povečati fond ur zgodovine iz odprtega kurikula v okviru modifikacije predmetnika, kar je precejšnja slabost, saj ravno ta del omogoča poglabljanje tistih znanj, ki bi jih dijaki potrebovali za razumevanje preteklosti svojega poklica. V primeru, da se poveča število ur zgodovine na šoli, potem lahko učitelji izberejo tiste teme, ki so v skladu s poklicno usmeritvijo dijakov. Za vsako temo naj bi učitelji porabili od 5 do 7 ur, v skupnem obsegu od 5 do 126 ur. Na voljo pa so naslednje teme: Zgodovina, čas in prostor; Denar skozi čas; Od začetkov pisav do informacijske pismenosti; Menjava in trgovina od nekdaj do danes; Rokodelstvo in obrt skozi čas; Odnos človeka do okolja; Prehrana v različnih zgodovinskih obdobjih; Promet nekoč in danes; Od začetkov verovanja do sodobne religije; Vojskovanje in vojaška tehnika v različnih zgodovinskih obdobjih; Zdravljenje in higiena v zgodovini; Arhitektura in bivališča v zgodovini; Vloga moških in žensk ter pomen družine v različnih zgodovinskih obdobjih; Družbena ureditev od antike do danes; Obveščanje in mediji nekoč in danes; Velike osebnosti skozi zgodovino; Oblačila skozi zgodovino; Moj bodoči poklic skozi zgodovino.[76]

[73] *Srednje strokovno izobraževanje. Zgodovina*, 15. 2. 2007.
[74] Prav tam.
[75] Prav tam.
[76] Prav tam.

Dijaki pri predmetu zgodovina pridobijo pozitiven odnos do najpomembnejših dogajanj, pojavov in procesov slovenske, evropske in svetovne zgodovine, do rasti slovenske nacionalne identitete kot tudi strpen odnos do različnih narodov, ras in ver ter verskih gibanj v različnih zgodovinskih obdobjih; do slovenske in evropske ter svetovne kulturne dediščine; gojijo kritičen odnos do življenja, dela in miselnosti v različnih zgodovinskih obdobjih; razvijajo strpen odnos do drugače mislečih in se zavedajo vzrokov za različnost in raznolikost kulturnega, etničnega in jezikovnega sveta (multiperspektivizem, strpnost).[77] Poleg ustnega in pisnega ocenjevanja znanja pa učni načrti priporočajo ocenjevanje drugih izdelkov in nalog (seminarske naloge, referati, plakati, vaje v delovnem zvezku, domače naloge, delovni listi, poročila z ekskurzij, poročila z ogledov razstav, portfelj, delo v skupini).[78]

Zaključki

Če na kratko primerjamo stanje pri pouku zgodovine pred 12 leti in sedaj, lahko poudarimo, da sta vsebinska prenova in metodično posodabljanje učnih načrtov napredovala. Za zadnjo prenovo 2006–2008 upamo, da bo šel razvoj tudi v tej smeri, saj bodo učitelji potrebovali tudi več dodatnih izobraževanj glede na nove didaktične pristope v šolah. Upoštevati pa bo potrebno tudi evalvacijske študije vseh prenovljenih oz. posodobljenih učnih načrtov in predvsem prakse na šolah. Šolska zgodovina bo kmalu pred novo preizkušnjo, saj bo morala kmalu posodobiti tudi zunanja preverjanja znanja iz zgodovine v osnovni šoli in srednji šoli (matura) glede na prenovljene učne načrte ter pripraviti ustrezna didaktična gradiva.

Na drugi strani pa med slabostmi lahko navedemo predvsem izgubljanje števila ur za zgodovino v srednjih strokovnih in tehniških šolah, poklicne šole pa so predmet zgodovina oz. zgodovinske vsebine pri predmetu družboslovje izgubile in nadomestile z interdisciplinarnim predmetom v tem obdobju. Zato bo v prihodnosti treba paziti, da ne bo zgodovina v srednjih šolah ostala le še v gimnazijah.

Če je reforma učnih načrtov iz leta 1998 prinesla pri pouku zgodovine zlasti nov vsebinski koncept zgodovine, saj so ti učni načrti vsebinsko skrčili vsebine druge svetovne vojne (t. i. narodnoosvobodilnega boja) in zgodovino jugoslovanskih narodov, slovensko zgodovino pa so racionalno vključili v širši evropski in svetovni prostor (večjo vlogo so v učnih načrtih pridobile vsebine vsakdanjega življenja, kulturna, družbena in gospodarska zgodovina), pa je reforma, ki se je končala ravno 10 let kasneje leta 2008, prinesla zlasti izbirnost vsebinskih tem, in sicer obvezne teme ostajajo politične in gospodarsko-družbene vsebine, izbirne teme pa so kulturne teme in vsebine, ki obravnavajo vsakdanje življenje. Poudarek je bolj na učenčevih zmožnostih in kompetencah, ki jih pridobi ob zaključku, saj je v začetku 21. stoletja zaradi hitrega napredka, sprememb in novih idej bolj pomembno, kako znajo mladi znanje uporabiti v življenju, kot katero podatkovno

[77] Prav tam.
[78] Prav tam.

znanje obvladajo. Učni načrti za zgodovino, zlasti gimnazijski, upoštevajo tudi Priporočila Evropskega parlamenta in Sveta z dne 18. decembra 2006 o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje (2006/962/ES).[79]

Zaključimo lahko, da je zadnja prenova vseh učnih načrtov zgodovine (v osnovnih in srednjih šolah) želela predvsem motivirati učence oz. dijake z izbirnimi vsebinami, omogočiti učiteljem večjo avtonomnost pri izbiranju učnih vsebin in tudi metodičnih pristopov pri pouku zgodovine ter doseči trajnostno in uporabnejše znanje pri učencih in dijakih. Da bodo vsi ti cilji prenove v Sloveniji doseženi, pa bo odvisno predvsem od učiteljev, nosilcev in izvajalcev učnega procesa. Zato bo v prihodnosti treba še več pozornosti posvetiti profesionalni usposobljenosti učiteljev zgodovine, saj ne bo toliko pomembna izbirnost učnih vsebin ali njihovo število ur, temveč predvsem vsebinska in metodična usposobljenost učiteljev zgodovine za kakovostno izvajanje pouka.[80]

Seznam literature in virov

Berzelak, Stane, Družbenopolitični prelom in ravnanje z zgodovino v šoli (na primeru Slovenije). Referat na bilateralnem seminarju za učitelje zgodovine iz Avstrije in Slovenije v novembru 1993). *Zgodovina v šoli*, letnik III, št. 3, 1994, str. 53–56.

Brodnik, Vilma, Analiza spremljave učnega načrta za zgodovino v prvem letniku splošne in strokovne gimnazije. *Zgodovina v šoli*, letnik IX, št. 1, 2000, str. 7–21.

Brodnik, Vilma, Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino. *Zgodovina v šoli*, letnik 17, št. 1-2, 2008, str. 24–36.

Brodnik, Vilma: Prenova učnega načrta za gimnazije. *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij. Zbornik referatov. 30. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Rogla, 28.–30. september 2000.* Ljubljana, 2001, str. 293–306.

Devetletka, http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/osnovnosolsko_izobrazevanje/devetletna_os/ (24. 1. 2009).

Izjava, http://www.ff.uni-lj.si/drustva/zzds/ZAPISI/izjava%20ure.doc (31. 1. 2009).

Karba, Pavla, Analiza rezultatov 1. nacionalnega preizkusa znanja iz zgodovine v 3. triletju 9-letne OŠ v šolskem letu 2001/02. *Zgodovina v šoli*, letnik 12, št. 3-4, 2003, str. 13–15.

Katalog znanja. Zgodovina. Srednje strokovno izobraževanje. 140 ur. Določil SSRSSI na 17. seji, 7. 7. 1998, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2004/programi/noviKZ/st_ZGO_KZ_140.htm (26. 8. 2007).

Katalog znanja. Zgodovina. Srednje strokovno izobraževanje. 210 ur. Določil SSRSSI na 33. seji, 27. 1. 2000, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2004/programi/noviKZ/st_ZGO_KZ_210.htm (26. 8. 2007).

Katalog znanja. Zgodovina. Srednje strokovno izobraževanje. Poklicno-tehniško izobraževanje. 70 ur. Določil SSRSSI na 23. seji, 17. 12. 1998, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2004/programi/noviKZ/pt_ZGO_KZ_70.htm (26. 8. 2007).

Kunaver, Vojko, Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v osnovni šoli. *Zgodovina v šoli*, letnik 17, št. 1-2, 2008, str. 20–23.

[79] *Priporočilo Evropskega parlamenta*.

[80] *Spremljanje in posodabljanje učnih načrtov v gimnaziji*.

Mrevlje, Božidar, K novi zasnovi učnega načrta za zgodovino v osnovni šoli. *Zgodovina v šoli*, letnik III, št. 3, 1994, str. 64–65.

Nižje poklicno izobraževanje. Katalog Znanja. Družboslovje in naravoslovje. 248 ur. Določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2007/programi/drugi_del/NPI/KZ-IK/NPI_KZ_drub_in_nar.doc (24. 1. 2009).

Osnovna šola. Učni načrt. Zgodovina. 6. razred: 35 ur, 7. razred: 70 ur, 8. razred: 70 ur, 9. razred: 64 ur. Sprejeto na 20. seji Strokovnega sveta RS za splošno izobraževanje, dne 29. 10. 1998, http://www.mszs.si/slo/solstvo/os/ucni_nacrti/os/default.asp (14. 8. 2004).

Ovnič, Vlado, Splošna matura iz zgodovine 2007. *Zgodovina v šoli*, letnik 17, št. 1-2, 2008, str. 76–77.

Posodabljanje učnih načrtov v osnovni šoli, http://www.zrss.si/doc/_obvestilo%20posodobitev%20UN%20V%20OŠ_16_6_08.doc (24. 1. 2009).

Predmetni izpitni katalog za splošno maturo. Uporablja se od spomladanskega roka 2007, dokler ni določen novi katalog. Ljubljana: Državni izpitni center, 2007.

Predmetni katalog za predmet: Družboslovje. 350 ur. (Geografija, zgodovina in državljanska vzgoja) v srednjem poklicnem izobraževanju – šolski sistem. Določil Strokovni svet RS za splošno izobraževanje na 52. seji, dne 4. 7. 2002, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2004/programi/noviKZ/spDRS_KZss350.htm (26. 8. 2007).

Pretnar, Bogi, *Devetletka od A do Ž.* Ljubljana: Delo, 2000.

Priporočilo Evropskega parlamenta in sveta z dne 18. decembra 2006 o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje (2006/962/ES), http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:SL:PDF (3. 2. 2009).

Priprava in izvedba ter skupne informacije o novih in prenovljenih izobraževalnih programih (šolsko leto 2008/2009), http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/predstavitev_resitev.htm (24. 1. 2009).

Repe, Božo, Ob desetletnici mature iz zgodovine. *Šolska kronika: Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, letnik XXXVIII, 2005, str. 382–384.

Slovensko šolstvo včeraj, danes, jutri. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, 2007.

Spremljanje in posodabljanje učnih načrtov, http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=42&pID=164&rID=1466 (24. 1. 2009).

Spremljanje in posodabljanje učnih načrtov v gimnaziji, 2007, http://www.zrss.si/doc/_Spremljanje%20in%20posodabljanje%20UN%20v%20gimnaziji_nov%2007.doc (24. 1. 2009).

Srednje poklicno izobraževanje. Katalog znanja. Družboslovje. 132. ur. Določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/drugi_del/SPI/KZ-IK/spi_kz_dru_132.doc (24. 1. 2009).

Srednje strokovno izobraževanje (SSI), Poklicno-tehniško izobraževanje. Katalog znanja. Zgodovina. 103 ure. Določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/drugi_del/SSI/KZ-IK/kz_zgodovina_ssi_in_pti_103_126.doc (24. 1. 2009).

Srednje strokovno izobraževanje. Poklicno-tehniško izobraževanje. Katalog znanja. Zgodovina. 103 ure. Določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/drugi_del/SSI/KZ-IK/kz_zgodovina_ssi_in_pti_103_126.doc (24. 1. 2009).

Srednje strokovno izobraževanje. Tehnik mehatronike, tehnik oblikovanja. Katalog znanja. Zgodovina. 68 ur. Katalog znanja je določil Strokovni svet RS za splošno izobraževanje na 92. seji dne 22. 6. 2006, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/noviKZ/KZ_SSI_ZGO_68_ur.htm (24. 1. 2009).

Srednješolski izobraževalni programi (šolsko leto 2008/09), http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/index.htm (24. 1. 2009).

Trškan, Danijela, *Krajevna zgodovina v učnih načrtih in učbenikih 1945–2005.* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2008.

Učni načrt za zgodovino v gimnaziji. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1996.

Učni načrt za zgodovino v osnovni šoli. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport, 1994.

Učni načrt za zgodovino v tehniških in drugih strokovnih šolah. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 1996.

Učni načrt. Osnovna šola. Zgodovina. 6. razred: 35 ur, 7. razred: 70 ur, 8. razred: 70 ur, 9. razred: 64 ur. Sprejeto na 114. seji Strokovnega sveta RS za splošno izobraževanje 12. 6. 2008, http://www.zrss.si/doc/zgo_un_zgodovina_os%20doc%20popravki.doc, str. 26. (24. 1. 2009).

Učni načrt. Zgodovina [Elektronski vir]: gimnazija: splošna gimnazija: obvezni predmet (280 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo, 2008, http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/ss/programi/2008/Gimnazije/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf (24. 1. 2009).

Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Zgodovina. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo, 2003.

Zgodovina. Predmetni katalog – učni načrt. Gimnazija 280 ur. Učni načrt za zgodovino je bil sprejet na 14. seji Strokovnega sveta RS za splošno izobraževanje, 26. 3. 1998, http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2004/programi/gimnazija/gimnazija/zgodo_280.html (18. 9. 2007).

Zver, Milan: Miti in stereotipi v učilnicah. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije – 2006*, Ljubljana, 2008, str. 5–7.

Jubileji

Ob sedemdesetletnici prof. dr. Franceta M. Dolinarja

Na letošnji praznik sv. Martina bo dopolnil sedemdeset let France Martin Dolinar, upokojeni redni profesor Filozofske fakultete v Ljubljani in vodja ljubljanskega nadškofijskega arhiva, vodilni slovenski cerkveni zgodovinar zadnjih desetletij.

Po zaključku osnovnega šolanja v domačem Zagorju ob Savi je obiskoval klasično gimnazijo v Pazinu in študiral teologijo v Ljubljani, kjer je opravil tudi magisterij iz biblicistike. Študije je zatem nadaljeval v Rimu, kjer je na papeški univerzi *Gregoriani* najprej magistriral in leta 1976 promoviral za doktorja znanosti z disertacijo *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje*. V letih 1975 do 1977 je na arhivski šoli, ki deluje pri Vatikanskem arhivu, opravil tudi študija arhivistike ter paleografije in diplomatike. V času šolanja v Rimu je bival v tamkajšnjem študijskem zavodu *Germanicum*, kjer je v obdobju 1973–1977 opravljal službo vicerektorja. Pridobljena izobrazba in izkušnje so bile trden temelj njegovemu strokovnemu, znanstveno-raziskovalnemu in pedagoškemu delu.

Po vrnitvi iz Rima je za desetletje prevzel vodenje Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, v obdobju od 1987 do 2004 je bil zaposlen v Arhivu Republike Slovenije, najprej kot svetovalec direktorja, nato pa kot svetovalec vlade. Od leta 2004 ponovno vodi Nadškofijski arhiv.

Ob vrnitvi iz Rima je Dolinar predlagal ustanovitev Inštituta za zgodovino Cerkve, ki bi proučeval in objavljal vire za zgodovino Cerkve in njenega delovanja na Slovenskem, kakor tudi med rojaki po svetu. Leta 1978 je postal njegov prvi predstojnik (do leta 1987). V tej vlogi je zasnoval zbirko *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, temeljno serijo izdaj virov za zgodovino Cerkve in verovanja pri nas. Zbirko je urejal do konca osemdesetih let, še danes pa je član njenega uredniškega odbora.

Po zaposlitvi v Arhivu Republike Slovenije je prevzel skrb za listinsko gradivo, ki ga je predstavil širši javnosti v dveh odmevnih razstavah: *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem* (1993) in *Slovenija v papeških listinah* (1996). Da pa ni specialist le za starejša zgodovinska obdobja, pač pa ga zanima tudi sodobna družba in njen razvoj pričujejo razstava *Od sanj do resničnosti*, ki je obeležila deseto obletnico osamosvojitve, predvsem pa Dolinarjevo urednikovanje zbirke

Viri (1990–2010), ki jo izdaja Arhivsko društvo Slovenije. Številne izmed njenih osemindvajsetih številk, ki jih je uredil, so doživele odmev ne le med strokovno, pač pa tudi širšo laično javnostjo. Za njegov izjemen prispevek k razvoju slovenske arhivistike mu je zato Arhivsko društvo Slovenije v minulem letu podelilo Aškerčevo nagrado, najvišje stanovsko priznanje.

France Dolinar pa je bil dejaven tudi na pedagoškem področju. V študijske procese na Filozofski fakulteti v Ljubljani je bil leta 1984 vključen kot docent in od 1994 kot izredni ter 2000 kot redni profesor. Na Oddelku za zgodovino je v letih 1994–2001 predaval zgodovino Evrope od 16. do 18. stoletja, na Oddelku za bibliotekarstvo pa predmeta razvoj bibliotekarstva in uvajanje v znanstveno delo, za katera je napisal tudi učbenika. K skrbi za kakovostno študijsko literaturo je mogoče šteti tudi njegovo prizadevanje za prevod *Zgodovine Cerkve*, sodobnega dela več avtorjev, ki je v šestih zvezkih izšlo v letih 1988–2002.

O številnih tematikah, ki so pritegnile Dolinarja k raziskovanju, in segajo v časovnem loku od pozne antike do sodobnosti, priča njegova preko 470 zapisov obsegajoča bibliografija. Kljub temu velja izpostaviti njegovo zanimanje za duhovno formacijo duhovnika in vernika, ter posamezna prelomna obdobja v zgodovini Cerkve in verovanja pri nas. Za čas reformacije in protireformacije, obdobje Terezijanskih in Jožefinskih reform, za leta pred, med in po II. svetovni vojni ter čas demokratizacije in osamosvojitve Slovenije. Kot rdeča nit se skozi vsa ta obdobja prepleta odnos med Cerkvijo in državo, a Dolinar ga predstavi tudi skozi besede in dejanja posameznika. Med njimi še posebno izstopajo osebnosti nekaterih ljubljanskih škofov: Tomaža Hrena, Janeza Karla Herbersteina, Gregorija Rožmana in Alojzija Šuštarja.

Pred desetimi leti ob jubilantovi šestdesetletnici je Stane Granda o njegovem strokovnem in znanstvenem delu zapisal: »S svojim izjemnim znanjem in nenasilno naravo je pritegnil veliko pozornost. Po letu 1977 si je skoraj težko predstavljati resnejšo strokovno arhivsko ali zgodovinarsko srečanje, kjer ga ne bi pritegnili kot referenta ali kako drugače.« V svoji znanstveni metodi je Dolinar natančen analitik zgodovinskih virov, katerih pričevalnost zna z izbranimi besedami povezati v smiselno sintetično celoto. Prav zato ne preseneča, da je bil povabljen k najpomembnejšim nacionalnim in mednarodnim projektom, povezanim s tematiko, ki jo je proučeval. Naj med njimi omenim le projekte *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, *Slovenski biografski leksikon*, *Enciklopedija Slovenije*, *Slovenski zgodovinski atlas* in tuje *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder* in *Die Bischöfe des Heiligen römischen Reiches* ter *Lexikon für Theologie und Kirche*. Ob velikih in pomembnih projektih, pa je France Dolinar del svojega časa namenjenega pisanju ali pa predavanjem vselej namenjal tudi tistim, ki so jih števili prezrli ali spregledali. Njegovi prispevki in razprave so tako izšli tudi v publikacijah z manjšo naklado, namenjenim zdomcem in izseljencem, ali pa faranom posamezne župnije.

Tisti, ki smo imeli privilegij, da smo bili njegovi sodelavci, ga poznamo kot človeka, ki kljub velikemu znanju in široki razgledanosti ni na nikogar gledal z viška, temveč je našel besedo za vsakogar. Starejši sodelavci znajo povedati, da so potekali sestanki in razgovori po njegovem prihodu v državni arhiv v mirnejšem

ozračju in spravljivejšem tonu. Mlajši, ki nam je bil mentor ali pa izpraševalec na strokovnih izpitih, pa se ga spominjamo kot pozornega poslušalca, ki ni nikoli ukazoval ali zahteval, pač pa vzpodbujal. Da je danes Nadškofijski arhiv v Ljubljani uporabnikom arhivskega gradiva prijazna ustanova, je ob mlajši ekipi, ki jo je vzgojil, zato tudi njegova zasluga.

S kolegi iz arhiva in številnimi zunanjim sodelavci že nekaj časa snuje nov projekt, obeležitev 550-obletnice ustanovitve ljubljanske škofije. S pripravami na izdajo monografije in postavitev razstave bo tako delovno obhajal osebni jubilej. Ob tem mu želimo, da bi nas še dolgo bogatil z novimi spoznanji in prijetnimi srečevanji.

Jože Škofljanec

Prof. dr. Franc Rozman – sedemdesetletnik

30. maja letos je napolnil sedemdeset let prof. dr. Franc Rozman, za kolege in prijatelje Franci ali Franček. Med zgodovinarji je poznan po svojem velikem širokem faktografskem poznavanju zgodovine in njene heuristične plati. Glede predstavljanja raziskovalnih rezultatov, zlasti v sintetični obliki zgodovinske pripovedi je bolj zadržan, kritičen in kot sam pravi, skeptičen.

Takšno usmeritev bi mu na prvi pogled, zlasti če ga slišimo govoriti v njegovem sočnem jeziku o vseh mogočih stvareh, težko prisoditi. Poln je zgodb, duhovitih domislic, izraženih sočno, velikokrat v blejskem narečju, ki bi iz ust kakega drugega zvenele banalno ali vulgarno, Franci pa jim da poseben »žmah« in sprejemljivost za poslušalce.

Po svojem značaju in idejni usmerjenosti je liberalec in to tiste prave kranjske sorte. Pravi slovenski zgodovinarji in antropologi že vedo, kakšna je. Zato ga je včasih najbolj ujezilo, če smo ga dražili, da je socialist in marksist. S takšno oceno smo ga kolegi in prijatelji dražili zaradi tematike njegovega raziskovanja, to pa je bila zgodovina delavskega gibanja, to je marksistične socialne demokracije pred prvo svetovno vojno. To tematiko so mu določili kot mlademu asistentu, ko je prišel po diplomi v službo na tedanji Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (danes Inštitut za novejšo zgodovino) in si tematike ni mogel izbrati sam.

Za diplomo je na zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani leta 1965 obdelal pri prof. dr. Franu Zwitterju temo o slovenskih preporodovcih – to je narodnorevolucionarni mladini, zvečine svobodomiselne liberalne usmeritve in si je podobnih tematik želel tudi pozneje, kot asistent, znanstveni sodelavec in znanstveni svetnik v inštitutu.

Franc Rozman se je razvijal v znanstvenika raziskovalca v času, ko si nismo mogli poljubno izbirati svojih raziskovalnih tem. Edina možnost je bila, da smo se kakšnim temam, ki so zahtevale izrazito primerno ideološko usmerjenost, izogibali. Na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, smo bili k sreči deležni več ali manj normalne neideološke nemarksistične interpretacije zgodovine, čeprav so bili nekateri profesorji formalno člani Zveze komunistov. Takšen stvaren, neideološki pogled na zgodovino in zgodovinopisje je bil največji dar, ki smo ga v tistih časih, v začetku šestdesetih let mogli dobiti. Nekateri, vključno s Francijem Rozmanom, smo to darilo ohranjali in ohranjamo skozi vso našo delovno dobo.

Prof. dr. Franc Rozman se je rodil v uslužbenski družini (oče trgovski poslovodja) na Bledu in je svojemu kraju, mentaliteti tamkajšnjih prebivalcev in njihovim navadam zavezan z vsem srcem in vse življenje, čeprav se je veliko podajal na študij in na raziskovalno delo v inozemstvo. Po maturi na gimnaziji na Jesenicah 1960 se je vpisal na študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani kot prva generacija takšne študijske usmeritve. Tudi v poznejšem znanstvenoraziskovalnem in pedagoškem delu je bil v marsičem pionir na svojem področju.

Kot že omenjeno mu je bila v inštitutu dodeljena problematika proučevanja socialističnega gibanja na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. Jeseni 1968 je odšel z državno štipendijo na enoletno študijsko delo na Dunaj, kjer se je posvetil predvsem prebiranju socialistične literature in časopisja, kar se mu je v poznejših letih zelo obrestovalo. Franci Rozman, delaven in uspešen, je že v prvih letih inštitutskega dela napisal nekaj razprav iz svoje tematike, ki so bile opažene v slovenski zgodovinski stroki in je bil povabljen kot mlad referent na znanstvene konference. Največji odmev je imel njegov referat o socialistični reviji Naši zapiski (1902–1914) na znanstveni konferenci o socialističnem tisku na Balkanu v Beogradu leta 1971. Razprava je nato izšla v inštitutski reviji Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1971–1972, št. 1/2.

Socialistična problematika je bila Rozmanova tema za magistrsko nalogo na oddelku za zgodovino in sicer Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do kongresa avstrijske socialne demokracije v Heinfeldu 1889, ki jo je ubranil oktobra 1972. S to razpravo se je ob Dušanu Kermaunerju posvetil profesionalnemu raziskovanju delavskega gibanja in kmalu postavil merila heurističnega pristopa. Tej tematiki je posvetil tudi svoje doktorsko delo z naslovom Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem do prve svetovne vojne. V disertaciji, ki jo je ubranil januarja 1977, je ugotovil, da se je socialdemokratska stranka na slovenskem Štajerskem kar precej uveljavila. Značilno pa je bilo, da se je slovenska socialna demokracija, imenovana Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, ustanovljena 1896, uveljavila na Štajerskem le v celjskem okrožju, ni pa se mogla v mariborskem, ker je bilo tam industrijsko delavstvo pretežno nemško ali nemško narodnokulturno orientirano. Kolega dr. Jurij Perovšek je v zapisu ob jubilantovi šestdesetletnici ocenil da je iz Rozmanove disertacije »razvidno, da glede nacionalnega vprašanja socialna demokracija na Štajerskem ni niti v teoriji niti v praksi storila kdove kaj, sicer pa razlike med nacionalizmom zatiranega in zatirajočega naroda ni poznala teorija druge internacionale.«

Rozmanovo disertacijo je leta 1979 izdala založba Borec in avtor je zanjo prejel Kajuhovo nagrado. Leto dni pozneje pa je bil za znanstveno vrednost knjige nagrajen še z nagrado Sklada Borisa Kidriča.

Franc Rozman je po obrambi disertacije odšel na študijsko devetmesečno izpopolnjevanje na ugledni Inštitut za evropsko zgodovino v Mainzu v Zvezni republiki Nemčiji. To je kazalo na njegovo zavedanje in željo po nadaljnjem strokovnem in znanstvenem poglabljanju in širitvi problematike. Temu se je posvetil še enkrat v letu 1981 kot štipendist DAAD na istem inštitutu in v Münchnu. Vse to mu je prišlo prav, da se je lahko najprej 1986 na Univerzi v Mariboru, nato pa še v Ljubljani

habilitiral za izrednega profesorja za Zgodovino Slovencev v 19. stoletju in za zgodovino južnoslovanskih narodov za isto obdobje in je kot honorarni profesor prevzel predavanja iz teh predmetov. Od leta 1988 je kot honorarni profesor to tematiko predaval tudi na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 1991 je bil izvoljen v naziv rednega profesorja. Leto 1993 je s štipendijo Tempus preživel na individualnem usposabljanju iz zgodovine jugovzhodne Evrope na univerzi v Bochumu, kar mu je še razširilo znanstveno obzorje o tej problematiki. Kljub izraziti usmerjenosti v raziskovalno delo se je leta 1994 odločil za preferenco pedagoškemu delu in se redno zaposlil na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru. Kolegi so spoznali njegove organizacijske in voditeljske sposobnosti in ga že naslednje leto izvolili za dekan. To je ostal štiri leta.

Kolega prof. dr. Franc Rozman je kljub svoji kritičnosti in skeptičnosti do zgodovinske naracije ves čas po diplomi veliko publiciral. Tako samostojne knjige, članke in daljše razprave v znanstveni periodiki v zbornikih kot tudi članke v dnevnem in tedenskem časopisju. Že ob njegovi šestdesetletnici je njegova bibliografija znašala 300 enot. V naslednjih deseti letih pa se ji je pridružilo skoraj še 100 novih.

Zaradi narave tega članka ni moč objaviti niti najvažnejših razprav, pač pa je potrebno omeniti vsaj njegove knjige: leta 1983 je skupaj z Mirkom Stiplovškom objavil prikaz Prvih rudarskih stavk na Slovenskem; leta 1986 skupaj z Mirkom Stiplovškom in Janezom Kosom Praznovanje 1. maja na Slovenskem; 1991 zbornik virov Korespondenca Albina Prepeluha – Abditusa, leta 1997 skupaj z Božom Benedikom in Leopoldom Kolmanom Bled na starih razglednicah; leta 1999 pa skupaj z Vasilijem Melikom in Božom Repetom prikaz spominskih dni in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes, z naslovom Zastave vihrajo. Leta 1999 se je skupaj s Stanetom Grando dokaj uspešno poizkusil v pisanju učbenika Zgodovina za 3. razred gimnazije. Učbenik je bil ponatisnjen še naslednje leto. Leta 2009 je v zbirki zunanjega ministrstva o diplomaciji in diplomatih na Slovenskem, izdal spomine in korespondenco pomembnega avstrijskega diplomata Josefa Schwegla, sorojaka iz bližnjih Gorij, enega vodilnih pogajalcev na berlinskem kongresu 1878. Vire je opremil z izčrpno spremno študijo o Schweglu.

Naš jubilant je opravil veliko in pomembno delo kot urednik zgodovinopisne znanstvene periodike in zbornikov. Leta 1983 je postal glavni urednik inštitutove znanstvene revije Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in to ostal sedem let. Pod njegovim uredništvom se je revija svoji vsebini primerno preimenovala leta 1986 v Prispevke za novejšo zgodovino. V začetku sedemdesetih let je Franc Rozman postal sourednik zgodovinske tematike pri prvem slovenskem splošnem leksikonu Sovi, ki ga je izdala Cankarjeva založba. Bil je tudi pisec in prirejevalec številnih gesel. V osemdesetih letih pa je postal urednik za zgodovinsko področje 19. Stoletja pri Enciklopediji Slovenije in tudi pisec številnih gesel. Sodeloval je pri Slovenskem biografskem leksikonu. V letih 1986–1989 je bil član uredništva vodilne jugoslovanske zgodovinske revije, Jugoslovenskega istorijskega časopisa. Od leta 1996 je član osrednje slovenske zgodovinske znanstvene revije Zgodovinskega časopisa. Verjetno je še kakšna strokovna revija, pri kateri je s svojimi uredniškimi izkušnjami in konkretnim recenzentskim delom sodeloval naš jubilant.

Zelo široko in uspešno je bilo jubilantovo organizacijsko in vodstveno delo v številnih strokovnih, znanstvenih in strokovnopolitičnih organizacijah in združenjih. V osemdesetih letih je bil vodja raziskovalne enote v Inštitutu za novejšo zgodovino in v letih 1982–1984 predsednik njegovega upravnega organa – sveta inštituta. Kot vodilni slovenski raziskovalec zgodovine delavskega gibanja je bil vse od leta 1969 skoraj stalni udeleženec znamenitih letnih srečanj evropskih zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu, Avstrija, ki so se v začetku sedemdesetih let prav institucionalizirali v konferenco zgodovinarjev delavskega gibanja, ki je postala pridružena članica Unescu. V Linzu je nastopil z referati in številnimi diskusijskimi prispevki in utrjeval ugled slovenskega zgodovinopisja tega področja in slovenskega inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Pomemben je njegov prispevek k letnim srečanjem zgodovinarjev nekaj srednjeevropskih držav pod nazivom Modinci, to je po slovenskem imenu za kraj Mogersdorf na avstrijskem Gradiščanskem. Ko je leta 1986 postal honorarni profesor na mariborski univerzi, ki je je zastopala Slovenijo na srečanjih v Modincih, je postal Rozman nekakšen neformalni vodja slovenskih delegacij na teh srečanjih, ki so utrjevala sodelovanje slovenskih, hrvaških, madžarskih in avstrijskih zgodovinarjev. Zlasti za sodelovanje s slednjimi je bil naš jubilant posebej zainteresiran zaradi svojih raziskovalnih preferenc, pogostega študijskega, zlasti arhivskega dela v avstrijskih strokovnih institucijah.

Na področju sodelovanja slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev ima Franc Rozman pokazati veliko rezultatov. Kot eden najbolj poznanih slovenskih zgodovinarjev v Avstriji je prof. Franc Rozman član slovensko-avstrijske zgodovinske komisije. Leta 1993 je organiziral njen uspešen sestanek na Bledu. Tako je leta 2001 postal član meddržavne delavne znanstvene skupine slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev, ki je imela nalogo pripraviti zgodovinsko analizo in oceno slovensko-avstrijskih odnosov v 20. stoletju. Delo bilateralne komisije je bilo polno problemov in slovenski del komisije se je odločil svoje prispevke izdati samostojno v dvojezičnem zborniku. Izdal ga je leta 2004 oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Prof. dr. Franc Rozman je vanj prispeval eno svojih verjetno najljubših študij o Odnosu med Slovenci in Nemci na prelomu stoletja (primer socialne demokracije).

Da je bil prof. dr. Franc Rozman že pred časom cenjen v slovenskem zgodovinskem cehu dokazuje, da je bil leta 1994 izvoljen za predsednika Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

Jubilant je opravljal tudi dve pomembni strokovno-politični funkciji: v letih 2003–2005 je bil član Sveta za visoko šolstvo Republike Slovenije, v letih 2005–2008 pa član Sveta za znanost.

Iz vsega povedanega, pa še kaj bi bilo za povedati, je razvidno široko, uspešno in priznano delo našega jubilanta.

Ob njegovem jubileju mu kolegi in prijatelji poleg zdravja in osebne sreče želimo še nadaljnje uspešno delo, ki bi še bolj utrdilo njegovo mesto v slovenski zgodovinski znanosti in ostalo čim dlje zapisano v njenem spominu.

Janko Prunk

Dr. Jože Prinčič – šestdesetletnik

Gospodarska zgodovina je v zgodovinopisju posebna zvrst. Dr. Jože Prinčič je gospodarski zgodovinar. Ti dve dejstvi označujeta znanstveno raziskovalno delovanje znanstvenega svetnika na Inštitutu za novejšo zgodovino dr. Jožeta Prinčiča, ki je letos 24. julija dopolnil šestdeset let. Dejstvo je tudi, da je sedaj najstarejši zgodovinar gospodarske zgodovine, ki je še v delovnem razmerju. In bistveno je dejstvo, da je vodilni zgodovinar naše gospodarske preteklosti obdobja po drugi svetovni vojni. In v tem dejstvu je dejstvo, da je Jože Prinčič eden od pionirjev oziroma začetnikov preučevanja te problematike tega obdobja pri nas in to ga uvršča med pomembne slovenske zgodovinarje.

Za dr. Prinčiča je mogoče reči, da je z vsemi raziskavami, ki se jih je lotil, oral raziskovalno ledino, kajti raziskovalnih del s področja gospodarske zgodovine socialističnega obdobja ni bilo, ali jih je bilo le nekaj, pa še ta so bila bolj pregledna. S Prinčičevim raziskovalnim delom tega zgodovinskega obdobja, ki je zaznamovalo domala pol stoletno dobo slovenskega razvoja, je dobila gospodarska zgodovina v vsem zgodovinopisnem obravnavanju tega časa pomembno, če ne kar vodilno mesto. Jože Prinčič je namreč avtor mnogih del s področja slovenske zgodovine po drugi svetovni vojni.

Dr. Jože Prinčič se je v slovenskem zgodovinopisju uveljavil kot temeljit in ploden raziskovalec slovenske gospodarske zgodovine po drugi svetovni vojni. Je zgodovinar, ki je raziskovalno in znanstveno opredelil vsebino oziroma problematiko gospodarske zgodovine tega obdobja. Predvsem gospodarske politike. Pred njegovimi raziskavami je bila gospodarska zgodovina obdobja po drugi svetovni vojni šele na začetku. Glede na sorazmerno majhno zanimanja za proučevanje gospodarske zgodovine v slovenskem zgodovinopisju je bil v resnici med začetniki tega poučevanja. Moral se je spoprijeti z izzivi kot je pomanjkanje metodologije raziskovanja, pa tudi z viri. Najprej je moral sploh ugotoviti, kje in kaj iskati ter kako je gradivo ohranjeno, kajti mnogo arhivskega gradiva še sploh ni bilo predanega v arhivsko hranjenje in v arhivistično obdelavo.

Jože Prinčič je tako vsekakor med tistimi redkimi raziskovalci, ki so vse svoje raziskovalno delo posvetili gospodarski preteklosti in to prav dobe po drugi

svetovni vojni. Danes, po skoraj tridesetih letih intenzivnega in sistematičnega preučevanja je mogoče pri Jožetu Prinčiču in gospodarski zgodovini obdobja po letu 1945 postaviti enačaj. Jože je dejansko sinonim za slovensko gospodarsko zgodovino dolgega obdobja po drugi svetovni vojni.

S to raziskovalno problematiko se dr. Prinčič ukvarja od vsega začetka svojega raziskovalnega dela na Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer se je zaposlil v začetku leta 1984. Pred tem je bil od 1978 do 1983 arhivist v Arhivu Republike Slovenije; v tem času je pripravil inventar za del gradiva Predsedstva SNOS, ki ga je takrat hranil Arhiv Slovenije. Še pred tem je kratek čas učil zgodovino v osnovni šoli, kjer se je zaposlil po diplomi na oddelku za zgodovino na ljubljanski Filozofski fakulteti v letu 1976.

Ko se je kot raziskovalec zaposlil na Inštitutu za novejšo zgodovino (takrat se je imenoval še Inštitut za zgodovino delavskega gibanja), se je sicer želel ukvarjati s politično zgodovino, a je zaradi »družbenih« potreb začel s preučevanjem gospodarskega razvoja s poudarkom na neagrarnih gospodarskih panogah, predvsem industrije, ki je bila razumljena kot temelj povojnega gospodarstva pri nas. Bil je vržen v vodo, a je splaval in postal v kratkem času pravi »šampion« tematike, ki jo je začel preučevati. Že leta 1986 je magistriral na oddelku za zgodovino ljubljanske filozofske fakultete z nalogo *Politika ključne kapitalne graditve v Sloveniji in oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema 1951–1956*, leta 1991 pa je doktoriral z delom *Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji : 1947–1956*, ki je izšla naslednje leto v knjižni obliki pod naslovom *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu* (Novo mesto 1992).

Po tem temeljnem delu o industrializaciji Slovenije po drugi svetovni vojni se je posvetil problematiki podržavljanja zasebnega premoženja, t. i. nacionalizaciji. Ta je bila tedaj, v času političnega procesa denacionalizacije, zelo aktualna. Skupaj z Marušo Zagradnik in Marjanom Zupančičem, pri čemer je sam opravil večji del »posla«, je izdal *Vire za nacionalizacijo industrijskih podjetij po drugi svetovni vojni* (Ljubljana 1992), dve leti kasneje pa je izdal knjigo *Povojne nacionalizacije v Sloveniji 1945–1963* (Novo mesto 1994). V tem delu je na znanstven način analiziral in ovrednotil proces lastninskega spreminjanja po drugi svetovni vojni. Prinčičevo delo je eno temeljnih o tej problematiki in je dobrodošlo za poznavanje nacionalizacije. Gre za prvi poizkus zgodovinopisne obravnave povojnih nacionalizacij v slovenskem prostoru. Delo temelji na arhivskem gradivu in ga zato odlikuje veliko število podatkov, potrebnih za razumevanje povojnega razlaščevanja in koristnih pri izvajanju denacionalizacije. S to tematiko se je ukvarjal tudi v izvirnem znanstvenem članku *Podržavljanje nemške imovine na slovenskem ozemlju po drugi svetovni vojni (1945–1955)*. (V : »Nemci« na Slovenskem 1941–1955: izsledki projekta, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1998), v katerem je temeljito prikazal način, dileme in obseg razlaščevanja Nemcev na slovenskem po drugi svetovni vojni.

Z naslednjo monografijo *V začaranem krogu : slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme : 1955–1970* (Ljubljana 1999) je posegel v čas šestdesetih let 20. stoletja; vzgodovinil je slovensko gospodarstvo in

gospodarsko politiko od leta 1955 do 1970, to je od nove ekonomske politike do velike gospodarske reforme in njenega konca. Pomembno pri tem je dejstvo, da je v svoji raziskavi napravil časovni premik v obdobje, ki do tedaj ni bilo raziskovano. V delu, ki ga je analitično zasnoval, je oral raziskovalno ledino, kar velja zlasti glede uporabe arhivskega gradiva.

Kronološkost svojega predstavljanja gospodarske zgodovine socialističnega sistema je nadaljeval s knjigo *Iz reforme v reformo: slovensko gospodarstvo 1970–1991*. (Ljubljana 2006), ki jo napisal v soavtorstvu z ekonomistom Nevenom Borakom.

Poleg teh del, ki nekako sestavljalo po kronološkem načelu temeljit prikaz bistvenih značilnosti gospodarske politike v času od konca druge svetovne vojne do osamosvojitve Slovenije, je velik del svoje raziskovalne vneme, ta izgleda, da je pri Jožetu Prinčiču neskončna, posvetil tudi zgodovini slovenskega bančništva. Skupaj z Žarkom Lazarevićem je napisal pregledno študijo o razvoju slovenskega bančništva *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana 2000), v kateri je avtor dela o bančništvu po drugi svetovni vojni. Gre za pregled bančništva, napisan z metodami zgodovinopisja, pri čemer je dr. Prinčič pregledal izjemno količino arhivskega gradiva, ki v mnogih primerih še ni bilo niti urejeno, in ga hranijo slovenske banke same. Z bančništvom, natančneje bančniki, se je ukvarjal tudi v knjigi *Bančniki v ogledalu časa : življenjske poti slovenskih bančnikov v 19. in 20. stoletju*. (Ljubljana 2005), v kateri je obdelal povojne slovenske bančnike (soavtor Lazarević pa predvojne).

Lotil se je tudi gospodarske zgodovine na lokalni ravni v knjigi *Tovarna vijakov Plamen Kropa : od konca druge svetovne vojne do stečaja in novega začetka (1945–1997)*, (Kropa 2007), v obširnem članku pa tudi gospodarskega razvoja Postojne in to v vsem 20. stoletju (V: Postojna : upravno in gospodarsko središče, Ljubljana 2009). Prinčič se je ukvarjal tudi s preučitvijo »menedžerstva« oziroma »šefovanja« v času socializma, kar je predstavil v knjigi *Biti direktor v času socializma* (Ljubljana 2008). V tem delu, ki je nekakšen zbornik, je predstavil zgodovino slovenskega podjetništva, kaj je pomenilo biti direktor v jugoslovanskem socialističnem sistemu in največja ter najuspešnejša slovenska podjetja v tem času. V zadnji do sedaj izdani knjigi – svoje »produkcije« še nikakor ni ustavil, saj pripravlja novo knjigo – *Pred časom : portret Staneta Kavčiča* (Modrijan, Ljubljana 2009) je v soavtorstvu z Božom Repetom prikazal gospodarsko politiko oziroma gospodarske koncepte slovenskega t. i. partijskega liberalizma.

Že sama bera knjig, ki jih je napisal ali v njih sodeloval kot eden od bistvenih avtorjev in letnice njihovega izida, kažejo na neverjetno delavnost Jožeta Prinčiča. Poleg teh del, ki so izšla v knjižni obliki je treba k njegovemu opusu – ta po podatkih Cobiss obsega 240 bibliografskih enot – prišteti še vrsto izvirnih znanstvenih člankov. Na vsako od vsebin oziroma raziskovalnih tem je napisal vrsto znanstvenih razprav in poglavij v monografijah, npr. v Slovenski novejši zgodovini : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848–1992 (Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2005), v kateri je »pokril« vso gospodarsko zgodovino po letu 1945 ter v Slovenski Kroniki

XX. stoletja (Nova revija, Ljubljana 1996) in vrsti drugih. Bistveno pri njegovem raziskovalnem opusu je namreč, da prav ta dela v njegovi bibliografiji predstavljajo prevladujoč delež. Drži se svojega načela, da vsako leto napiše vsaj en znanstveni članek iz teme raziskovalnega programa in raziskovalnih projektov, v katerih je kot raziskovalec udeležen. In udeležen je v več projektih.

Dela dr. Jožeta Prinčiča kažejo, da načrtno in dosledno sledi k cilju, ki si ga je postavil, namreč raziskati in predstaviti gospodarsko zgodovino, pa naj bo to zgodovina gospodarjenja, gospodarskih dejavnosti, zgodovina gospodarskih konceptov ali pa zgodovina gospodarske politike oziroma politike v gospodarstvu, kar je značilnost obdobja, ki ga preučuje Prinčič, druge polovice 20. stoletja pri nas.

Za Prinčičevo raziskovalno delo je predvsem značilno in pomembno dejstvo, da temelji na ohranjenem arhivskem gradivu kot osnovnem »materialu« iz katerega zgodovinopisje črpa. Prav uporaba arhivskih virov daje Prinčičevemu delu veliko vrednost, verodostojnost in s tem pomen za poznavanje naše preteklosti. Zaradi takšnega načina svojega raziskovalnega dela je dr. Jože Prinčič med največjimi uporabniki in poznavalci resnično obsežne zapuščine slovenskih in jugoslovanskih oblastnih organov po drugi svetovni vojni s področja gospodarske dejavnosti. Pri svojih raziskavah je uporabil vse dostopno, marsikdaj še neurejeno arhivsko gradivo. Množica podatkov, ki so plod dela na arhivskem gradivu in so mnogokrat prvič zbrani in predstavljeni, daje celotnemu Prinčičevemu raziskovalnemu delu posebno mesto med slovenskimi zgodovinarji.

Za Jožeta Prinčiča je značilno »stahanovstvo« (pojem iz gospodarske in socialne zgodovine socialističnega-komunističnega obdobja, po sovjetskem udarniku, rudarju Alekseju Stahanovu), nenehno, sistematično delo in to pretežno v arhivih. Je pravi »arhivski molj«, ki je sposoben pregledati na dan več gradiva kot mu ga lahko arhivisti dostavijo. Jože je nedvomno bil tisti, ki je prerudaril večino gradiva iz Arhiva Republike Slovenije, ki vsebuje kakršen koli podatek o gospodarskem dogajanju v času od leta 1945 do 1991. Je pravi zgodovinar, katerega vse delo temelji na arhivskem gradivu, ki ga je večinoma našel v arhivu in uporabil prvi, če na kar edini. Je raziskovalec, ki skoraj dobesedno živi v arhivu in iz njega črpa.

Celotno raziskovalno delo, njegov vsebinsko bogat opus, tako po raznolikosti tem kot po vsebinskem bogastvu, uvršča dr. Jožeta Prinčiča ne le med najvidnejše zgodovinarje gospodarske preteklosti, marveč med pomembnejše zgodovinarje obdobja po drugi svetovni vojni. Gospodarska zgodovina je namreč del zgodovine, zelo njen bistveni del in ne le nekaj obrobnega, kot kar se žal v našem zgodovinopisju na gospodarsko preteklost in njeno preučevanje mnogokrat gleda. Jože Prinčič je s svojim delom pokazal, da je gospodarska zgodovina, zlasti gospodarska politika zelo zanimiv in poveden del zgodovine. S svojimi raziskavami in njih predstavitvami gospodarske politike socialističnih oblasti je v mnogočem tudi vrzeli v tematiki politične zgodovine.

Ob jubileju velja kolegu in prijatelju čestitati in mu zaželeti še veliko raziskovalnega dela, v katerem uživa, energije in zdravja.

Zdenko Čepič

V strahu pred zgodovino in v zavezi resnicoljubnemu spominu – Zgodovinarjev poklic kot državljanska drža

Ob šestdesetletnici Vaska Simonitija

Če se zadovoljite z danim, se obnašate kot sužnji. Če prosite za več, se obnašate kot otroci. Če osvojite več, se obnašate kot norci, kajti vsako osvajanje …

Fernando Pessoa

Obletnice niso dnevi jasnega pogleda. Obračamo se tedaj k včerajšnjemu in k jutrišnjemu dnevu in vendarle stojimo v današnjem in ne vemo, če si tega zares želimo. Želimo si nazaj včerajšnjega dne ali pa se bojimo, da se še kdaj vrne, in obenem ne vemo, ali je naša želja zares upravičena, oziroma ne moremo biti zares prepričani, ali ima naša bojazen kaj osnove. Želimo si čimprej jutrišnjega dne, a ne moremo biti zares gotovi, da se nam jutrišnji dan ne izneveri ali pa se nam celo odtegne. Ob obletnicah, ob dneh, ko izstopimo iz vsakdanjika in premišljujemo o slavljencu oziroma slavljencih ali pa dogodkih, za katere mislimo, da jih moramo slaviti, pa se obračamo predvsem k sebi in k današnjemu dnevu, in vendar je teža vsakokratnega današnjega dne nemara vselej vse prevelika, da bi se mogli z njo zares scela soočiti; in enako je tudi s težo včerajšnjega in jutrišnjega dne. Zato si ob obletnicah včerajšnji, današnji in jutrišnji dan pišemo z velikimi začetnicami – kot Včeraj, kot Danes in kot Jutri –, zato da bi si včerajšnji, današnji in jutrišnji dan naredili lažji, da bi jih izvzeli iz njihovega za nas pretežkega trenutka in jih postavili v veliki lok časa, ki se pne onstran nas samih in našega doživljanega trenutka, in vendar s tem vanje le prenašamo svoj trenutni spomin, svoje trenutne predstave in svoja trenutna hotenja. Naši trenutni spomini, predstave in hotenja pa seveda niso samo današnji in hipni; so od včeraj in so za jutri. Jasnost našega pogleda je tako vselej sestavljena in našega hkratnega današnjega, včerajšnjega in jutrišnjega pogleda. In vendar, kakšna jasnost pa je to? Ni to le jasnost naše včerajšnje in jutrišnje slutnje ter današnjega privida in današnjih iluzij in ostankov včerajšnjih? Obletnice, dnevi tako motne jasnosti, so dnevi, ko izstopimo iz vsakdanjika, zato da bi si ozavestili in premislili naše slutnje in naše iluzije oziroma slutnje in iluzije slavljencev.

* * *

Vasko Simoniti je zgodovinar z jasno slutnjo in intelektualec z jasno iluzijo. Šestdeset let, obletnica, ki jo slavi letos, pa se zdi ob nepravem času. Njegova slutnja je namreč vse preveč živa in njegova iluzija vse preveč zavezujoča, da bi ob branju njegovega znanstvenega in esejističnega opusa lahko imeli pred očmi moža, pomirjenega s svojim svetom ter preteklostjo in prihodnostjo svojega sveta; simbolika števila šestdeset, ki govori o popolnosti in harmoniji ter zaključenem krogu časa nas k temu nagovarja. In vendar nas intelektualni nemir in celo vihravost, ki vejeta iz Simonitijevega opusa, navajata k povsem drugačnim mislim. Ko človek prebira Simonitijeve razprave, eseje in zapise in gleda čez njegov *curriculum vitae*, mu vstopa v misel prvi verz iz prvega peklenskega speva Dantejeve *Božanske komedije*: »Na sredi našega življenja pota / sem gozdu črnemu zašel v globine, / ker me na stranpot je zavedla zmota.« (Pekel I 1-3). Zares zdi se namreč, da je Simoniti šele na sredi svoje življenske poti, »zmota« pa seveda ne njegova, čeravno ga scela zaposluje, a o tem kasneje. Mejniki njegove življenske oziroma akademske poti so vsekakor impresivni.

Potem ko je leta 1977 diplomiral na Oddelku za zgodovino Univerze v Ljubljani in dobro desetletje kasneje tam tudi doktoriral, je Vasko Simoniti postal docent in desetletje kasneje *ordinarius* za slovensko zgodovino zgodnjega novega veka. Slednje je bil pomemben dosežek ne le zanj osebno ter Oddelek za zgodovino, pač pa tudi sicer za slovensko zgodovinopisje, kajti s tem se je tudi v slovenskem zgodovinopisju obdobje zgodnjega novega veka utrdilo kot posebno zgodovinopisno obdobje; dotlej je bilo namreč pojmovano kot del zgodbe o »fevdalni dobi«, ki se je raztezala od srednjega veka pa do konca 18. stoletja. S Simonitijevo habilitacijo je bil tako odpravljen skoraj petdesetletni institucionalni zaostanek, ki je slovensko zgodovinopisje na tem področju ločil od drugih zgodovinopisij zahodnoevropske tradicije. Na nemških univerzah, na primer, so bile katedre za zgodnji novi vek ustanovljene že v petdesetih in zgodnjih šestdesetih letih, na ameriških pa so zgodnji novi vek pojmovali kot posebno zgodovinsko obdobje že od sredine dvajsetih let 20. stoletja.

A četudi se je Simoniti habilitiral za področje slovenske zgodovine zgodnjega novega veka in ob tem izkazoval posebno zanimanje za zgodovino Balkana, v svojih predavanjih, posebej pa v svojih raziskavah, vselej skuša preseči oba koncepta, ki zamejujeta njegovo habilitacijsko polje; tako koncept nacionalne zgodovine kakor tudi koncept zgodovine zgodnjega novega veka. Potegniti historični lok čez različne zgodovinske čase in fenomene ter onkraj posebnih zgodovinopisnih paradigm – to ni le priljubljena tema njegovih pogovorov s kolegi, v katerih s svojo zahtevno, vedno duhovito in celo razigrano in vedno dobrohotno provokacijo ne prizanaša nikomur; to je agenda, ki ji je Vasko Simoniti zavezan pri svojih predavanjih in v svojih raziskavah. Takšen pristop je močan magnet za študente. Na njegovih predavanjih, postavljenih v zgodnje ponedeljkove ure, ko se mladi človek sicer šele prebuja, je predavalnica vedno nabito polna. Navdušenje nad takšnim pristopom je pri Simonitijevih študentih torej izpričano, da ga s študenti delijo tudi njegovi kolegi, pa je manj gotova stvar. Enotno in scela afirmativno pa je nemara mnenje

ob sintezi slovenske zgodovine, ki jo je napisal skupaj s Petrom Štihom in Petrom Vodopivcem in je doživela več ponatisov pa tudi hrvaški, nemški in angleški prevod. V njej je Simoniti razgrnil svoje široko védenje o slovenski zgodovini zgodnjega novega veka ter svoj širok pogled na zgodovinopisje sicer.

Simonitijev pogled na zgodovinopisje pa tudi njegov pogled na preteklost oziroma na zgodovino je sicer mogoče videti izoblikovanega že v njegovem doktoratu, ki ga je napisal pod mentorstvom Ignacija Vojeta in je pod naslovom *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju* izšel leta 1993 pri Slovenski matici; Simonitijeva vez z njegovim mentorjem ostaja do danes kar najbolj pristna, tesno pa je povezan tudi s Slovensko matico, ki jo ceni kot eno izmed odličnih slovenskih akademskih ustanov in založb. Naslov Simonitijeve knjige pa je izbran morda nekoliko preveč skromno. Delo namreč ni le vojaška zgodovina, pač pa je Simoniti vojno dogajanje in z njim povezane obrambne strategije v slovenskih oziroma notranjeavstrijskih deželah v 16. stoletju z veliko »obrtno« veščino vpel v siceršnja dogajanja tistega časa. Obramba notranjeavstrijskih dežel zoper turški vojaški pritisk je bila, kot je nazorno pokazal Simoniti, neločljivo povezana s siceršnjim političnim dogajanjem ob koncu srednjega in v začetku zgodnjega novega veka, in bila je scela vpeta v tedanje siceršnje idejne in ideološke ter mentalitetne okvire; bila je konstitutivni element pri izgrajevanju (zgodnje)moderne države. Pri tem protiturška obramba in z njo povezana politična in družbena dogajanja nikakor niso bila le odgovor na turški pritisk, in idejni oziroma ideološki okviri, ki so se v tej zvezi vzpostavljali, nikakor niso bili le posledica turške grožnje, pač pa so vselej imeli svoj lastni, od neposredne turške nevarnosti neodvisni *ratio*. Turška nevarnost je bila tako pogosto le argument v političnih razpravah med deželnim knezom in njegovimi političnimi oziroma oblastnimi rivali, t. j. deželnim plemstvom oziroma deželnimi stanovi. In turška nevarnost ni bila le turški strah, ki je imel vse do konca 17. stoletja povsem realne osnove, pač pa je bila tudi »turški strah«, ideološko bodalo, ki se ga je usmerjalo zoper politične pa tudi verske nasprotnike. In slednjič turška nevarnost ni bila le predivo, iz katerega so se spletali poznosrednjeveški ter zgodnjenovoveški mentalitetni vzorci, pač pa je bila v veliki meri le potrditev in utrditev le-teh. V njih je ključno vlogo igral fenomen človeškega strahu kot prepričanje o človekovi majhnosti in nemoči ter prepuščenosti njegovi oblasti; politični oblasti tega sveta ter božji z onega sveta.

Vojna in vojska, oblast sama po sebi ter moč in nasilje vsakokratne oblasti ter strah pred vsakokratno oblastjo in pod njo – to so teme, ki Simonitija fascinirajo in zaposlujejo do danes in ga navajajo k raziskovanju in premišljevanju in slednjič tudi k političnemu ali bolje državljanskemu angažmaju. O tej njegovi fascinaciji pričajo njegove številne razprave, zlasti tiste, ki jih leta 2003 zbral v knjigi *Fanfare nasilja*, prav posebej pa razstava z naslovom *Temna stran meseca – Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, ki jo je leta 1998 skupaj s prijateljem pisateljem Dragom Jančarjem in širokim krogom sodelavcev postavil v Muzeju novejše zgodovine v Ljubljani. Razstava je nastala iz razočaranja in osuplosti ob »zloščeni zgodovini«, ki z zamolčevanjem in zatajevanjem dejstva, da je bilo tudi na Slovenskem 20. stoletje doba noči, kot je minulo stoletje označil češki filozof Jan

Patočka, onemogoča soočenje s preteklostjo, s tem pa tudi s sedanjostjo slovenske politične skupnosti. Čas slovenskega in jugoslovanskega komunizma je bila namreč, kot se je znala pohvaliti komunistična oblast, doba »permanentne revolucije,« kar pa je tako v idejnem kakor tudi v oblastno-tehničnem smislu v prvi vrsti pomenilo, da je bilo v njenem imenu dovoljeno vse, tudi zanikovanje, zaničevanje in uničevanje človeka: »Permanentna revolucija,« je v svoji razpravi v zborniku k razstavi pisal Simoniti, »je bila v bistvu samo olepševalni izraz za totalitarizem.« In to dejstvo si je bilo tedaj potrebno ozavestiti in ga priznati. »Če hočemo v zvezi s tem obdobjem kaj razumeti, je treba misliti posamično človekovo usodo. In prepletenost človeških usod,« pa je tedaj menil Drago Jančar. Pisateljev poziv pri tem ni veljal le zgodovinarjem. Bil je izraz želje senzibilizirati slovenski zgodovinski spomin, za katerega se je zdelo, da ga, vsaj kar zadeva slovensko 20. stoletje, zaznamuje popolna historična nezavest; in kadar je na delu ta, preteklost ne more postati zgodovina, ampak ostaja sedanjost, vnaprej oropana prihodnosti. Razstava tako ni bila – in predvsem ni želela biti – le zgodovinski elaborat, pač pa je bila politično dejanje v najboljšem klasičnem pomenu besede. Bila je državljansko dejanje.

Razstava je povzročila veliko zanimanja pa tudi vznemirjenja in bila je povod za mnoge polemike, ki so se domala vse osredotočile na politično sporočilo razstave. Tako naklonjeni in celo navdušeni ocenjevalci razstave kakor tudi njeni ostri kritiki so v razstavi videli politično dejanje, ki pa so mu dajali povsem nasprotne vrednostne predznake; da je bila razstava politično dejanje, je bil kompliment in očitek hkrati. Do pravega »Historikerstreit«, kakršnega je sredi osemdesetih let ob svojem proučevanju nacistične preteklosti doživelo nemško zgodovinopisje in ki bi omogočil oblikovanje epistemološkega okvira – kot ga ponujata, na primer, »nova socialna zgodovina« ter »nova kulturna zgodovina« –, znotraj katerega bi bilo mogoče antagonistične historične interpretacije videti v kontekstu njihovih znanstvenih tradicij, postaviti v kontekst zgodovine znanosti, jih približati in nemara celo pomiriti, pa tedaj niti ne kasneje vendarle ni prišlo.

Povsem deljena recepcija razstave vsled tedanje razklanosti slovenskega političnega prostora seveda ni mogla biti ne nepričakovana niti ne nerazumljiva. Manj razumljivo ostaja ob tem njeno osredotočenje na politično sporočilo razstave, medtem ko je epistema, ki jo je razstava vpeljevala v slovensko politično zgodovinopisje ter v slovensko razumevanje preteklosti, ostala malodane povsem prezrta. In vendar moremo danes trditi, da je bil prav v epistemološkem pogledu, kot ga je razstava izpričevala, njen največji in obenem trajnejši doprinos. Klasična politična zgodovina oziroma tradicionalno politično zgodovinopisje, za kakršno moramo označiti tudi slovensko politično zgodovinopisje, oblast namreč pojmuje, če se navežemo na Michela Foucaulta, v filozofsko-juridičnem smislu, t. j. kot »naravni« instrument vsakokratne oblastne oziroma politične elite, ki se ga »logično« uporablja za dosego vsakokratnih političnih ciljev in mu je mogoče vsak trenutek priskrbeti ustrezno filozofsko ali bolje filozofično upravičilo in mu ustvariti ustrezno juridično podlago za njeno legitimnost. Takšnemu pogledu na pretekla, seveda pa tudi sedanja politična dogajanja, pa se postavlja nasproti historično-politično pojmovanje oblasti, ki le-te ne vidi zgolj kot instrumenta politične elite v funkciji

njene politične oziroma oblastne ideje, pač pa kot politično idejo samo. Ali povedano drugače, oblast sama na sebi ne obstaja kot vedno nespremenljvi instrument politike, izvzet iz historičnega dogajanja ter aktualnih političnih razmerij in razmer, pač pa je najbolj pristni izraz le-teh. »Oblast«, je v svojih predavanjih razmišljal Foucault, »se ne daje niti se ne izmenjuje niti se po njej ne posega, pač pa se izvaja; oblast obstaja le v dejanjih.« Kakšna ta dejanja so, pa je vselej odvisno od kulturne in civilizacijske ali bolje etične drže oblastnikov.

Takšno pojmovanje politične zgodovine je bilo v času, ko je razstava nastala, v slovenskem zgodovinopisju novo, prav v istem času pa se je tudi v evropskem zgodovinopisju artikuliralo na novo kot raziskovalna paradigma; nemško zgodovinopisje jo je poimenovalo kot »kulturna zgodovina političnega« (Barbara Stollberg-Rilinger) ter kot »nova politična zgodovina« (Ute Frevert), v francoskem zgodovinopisju pa se je skušala uveljaviti kot »filozofska zgodovina političnega« (Pierre Rosanvallon). Da se avtorji razstave niso navezali na njihovemu pristopu sorodno intelektualno in raziskovalno vrenje tistega časa in za svoj pristop niso iskali teoretične epistemološke podlage, moremo sicer obžalovati; tako komplimenti kakor tudi očitki k razstavi bi mogli biti manj empatični in s tem lahko bolj prepričljivi in državljansko dejanje, ki je bilo z razstavo izpričano, politično odločilnejše in s trajnejšim učinkom. A ne glede na to lahko danes rečemo, da je bila razstava pomemben mejnik v slovenskem zgodovinopisju in sicer v slovenski znanosti. Razstava ni le odprla dotlej zamolčevanih, do ignorance zloščenih ali pa kot nujno zlo v službi Smisla Zgodovine označenih tem o totalitarni oblasti in njenih žrtvah, pač pa je vpeljala v proučevanje in pojmovanje oblasti same na sebi, t. j. v proučevanje fenomena oblasti, nov, bolj pozoren in bolj občuten pogled.

Postavitev razstave o preteklosti, ki se noče končati, pa ni bilo zadnje državljansko dejanje Vaska Simonitija. Prepričan, da »izgubljenci polpretekle stvarnosti« pohabljajo demokratični ustroj države in ustvarjajo oblastni red, ki ga je sam označil s skovanko »demokratura«, t. j. kot cepljenko med demokracijo kot ustavno formo in civilizacijsko normo na eni strani ter dejanskim avtoritarnim oligarhičnim načinom vladanja na drugi, si je Simoniti za nekaj časa, če si sposodimo izraz Maxa Webra, privzel »politiko kot poklic« in leta 2004 postal minister za kulturo v vladi Janeza Janše. Sedaj tudi sam oblast in s tem sooblikovalec sedanjosti in soustvarjalec prihodnosti pa je Simoniti kar najbolj pogrešal preteklost oziroma zgodovino. V pismu, ki ga je ob njegovi osemdesetletnici pisal Ignaciju Vojetu in ga tedaj objavil v slavljenčevem zborniku, stojijo med drugim tudi vrstice, ki govorijo o njegovi veliki fascinaciji z zgodovino ter njegovi zavesti o njeni pomembnosti.

> »Vsak trenutek nam preteklost in zgodovina sporočata, da smo delček na premici časa in le s skupaj s tistimi pred nami in tistimi, ki nam bodo sledili, smo lahko deležni smisla bivanja. Preteklost, minljivost pa nas ne smeta navdajati z občutkom nemoči, ampak z zavestjo, da je v vsem, kar je, torej tudi v tistem, kar je bilo, dar življenja. Zgodovinarji dejansko nenehno slavimo življenje, v kakršnih koli razmerah in oblikah se že pojavlja.«

Kakšna je bila Simonitijeva izkušnja biti na oblasti, vsaj za pisca teh vrstic ostaja *arcana*, a razsvetljenskemu etičnemu imperativu scela predana državljanska drža, kot jo izpričuje njegov zlasti esejistični opus, njegova *prudentia civilis*, go-

vori v prid veri, da so bila njegova naprezanja za to, da bi bila tudi oblast slavilka življenja, kar največja; da oblast sama po sebi to nikoli ni, če pa že, pa le pod demokratično državljansko prisilo, je namreč eno izmed osrednjih sporočil Simonitijevega opusa. Ta je ves posvečen prav tej oblastni »zmoti«, ki vselej vodi, če se navežemo na Dantejevo misel, v »gozd črni«, in to, če sledimo Simonitijevim izvajanjem, neredko dobesedno.

* * *

Svojo izvrstno razpravo o oblikovanju zgodnjemoderne države, v kateri obenem razgrinja svoj pogled na politiko vobče, začenja Simoniti z naslednjimi vrsticami.

> »Ko govorimo o državi, govorimo o oblasti; ko govorimo o oblasti, govorimo o nasilju. In ko govorimo o nasilju-oblasti-državi, se v našem razpravljanju običajno skriva veliko hipokrizije, saj se izogibamo soočiti s spoznanjem oziroma potrditi spoznanje, da brez nasilja ni (politične) zgodovine. Vse pomembno v zvezi z nastajanjem države, valovanjem njenega življenja, je nastalo skozi zmago in poraz, napad in obrambo, sovražnosti in vojne. Pri tem je vedno obstajalo pravo močnejšega in pravo šibkejšega. Posedovati pravo – z njim imeti tudi pravice, privilegije – pa je (bil) izraz moči.«

Ključno vprašanje pri tem je, nadaljuje Simoniti, »kdo pravo (pravila) vzpostavlja in za koga je vzpostavljeno«. Oblikovanje prava – in s tem določanje političnega, še več, moralnega in etičnega Prav in posledično oblikovanje kolektivne Resnice – je, kot izhaja iz Simonitijevih razmišljanj, politični privilegij vsakokratne oblasti, je privilegij države oziroma Države; je posestni privilegij suverena. In kdo je suveren? »Suveren je, kdor odloča o izrednem stanju,« je na to vprašanje odgovarjal nemški ustavni pravnik in filozof Carl Schmitt. Simonitijeva razmišljanja so s Schmittovim konceptom sfere političnega scela uglašena – čeravno se Simoniti nanj ne sklicuje –, kajti enako kot Schmitt tudi Simoniti vidi oblikovanje moderne države in delovanje politike sicer kot diabolični vrtiljak soočanj političnih prijateljev s političnimi sovražniki. Ta soočanja pa so vedno boj *ad extremum*. So soočanja različnih interesov in različnih in celo izključujočih se političnih oziroma oblastnih konceptov, ki se slednjič vselej soočijo v vojni, vsaj pod njeno ogrožnjo oziroma v njeni senci. »Vojna je žal zgodovinska usoda in do sedaj bistvo zgodovine«, piše Simoniti v omenjeni svoji razpravi. V vojnah – tako realnih, krvavih kakor tudi diskurzivnih – politični protagonisti vselej utemeljujejo svoje politično naprezanje oziroma svoje videnje oblasti in države z argumenti prava, s katerimi skušajo utemeljiti legitimnost svojih naprezanj in oblikovati temelje svoje suverenosti. Moč (političnih) argumentov, utemeljenih v pravu ter v Prav, pa je šla oziroma vselej gre v paru z argumenti (politične) moči, t. j. z argumenti vsakokratnega političnega prijateljstva in zavezništva ter v imenu vsakokratnega političnega sovraštva.

Podoba političnega polja, kot nam jo v svojih razmišljanjih o preteklosti slika Simoniti, je, kot lahko vidimo, kar najbolj mračna, in mračna je tudi njegova slutnja o dogajanju v vsakokratni sedanjosti za vsakokratno prihodnost. »Razumska sla

po nasilju,« piše v uvodu v svojo knjigo *Fanfare nasilja*, »prekriva vse, tudi duhovno in presežno, ki zato praviloma ostajata stvar posameznikov in tudi povsem osebne osamljenosti. Prej kot bi bili lahko ponosni na zgodovino, bi morali biti od nje prestrašeni.« Simonitijev strah pred zgodovino temelji tako na prepričanju o človekovi šibkosti, da lahko vsak trenutek podleže svoji »volčji naravi«, svojemu »Kajnovemu instinktu«, ki je v njem. In korenini v diabolični osi nasilje-oblast-država, ki se mu kaže kot osrednja historična konstanta. Simoniti se v tem svojem strahu navezuje na hobsijansko evropsko intelektualno tradicijo, ki sta ji moderni artikulirani izraz dala v prvi vrsti Sigmund Freud in Foucault. A to niso Simonitijevi »hišni bogovi«. Da se pri velikanih evropske politične misli navdihuje, je jasno, jasno pa je tudi, da pri njih ne išče njihovega blagoslova. V svoji veri v človeka in v moč njegove ustvarjalnosti, ki se, seveda, more stekati tako k dobremu kakor tudi k zlu, Simoniti ne priznava nobenih »bogov«.

Ob tem pa ne spregleduje druge človekove antropološke konstante, ki se izraža v človekovi senzibiliziranosti za duhovno in presežno – oba pojma sta v Simonitijevih razmišljanjih osvobojena vsakršnih religioznih oziroma konfesionalnih vsebin – ter v človekovi eksistencialni navezanosti na drugega in v njegovi odprtosti do drugega. To antropološko konstanto pa bi lahko poimenovali kot politični pogum. Politični pogum je namreč potreben, da se človek na eni strani sooči s svojo »volčjo naravo« in jo v odnosu do drugega preseže. In politični pogum je potreben, da se na drugi strani sooči s svojo vsakokratno in vselej nasilno oblastjo. Boj človeka proti oblasti, enako kakor boj človeka s samim sabo, pa je, piše Simoniti, ponajprej boj spomina proti pozabi. In tu se začne zgodovinarjeva velika naloga pa tudi njegova velika odgovornost: ohranjati spomin na človeka. V svojem inauguralnem predavanju, ki mu je dal naslov *Kandidov vrt?*, pravi Simoniti tudi naslednje.

> »Pojava zločina in nasilja, ki do vrha napolnjujeta človeško zgodovino, zgodovinar ne more relativizirati z ugotavljanjem vzročnosti in posledičnosti, ampak mora kot humanist, zavezan človeku, zločin prepoznati kot nedopustno človeško dejanje [...] Zgolj opazovanje preteklosti in ugotavljanje zgodovinskih dejstev nas namreč odvračata od bistva zgodovine. Vse to nas navdaja s spoznanjem, da moramo zgodovino obravnavati s stališča humanosti in etičnosti.«

Takšna zgodovinska obravnava pa seveda ne more biti zgolj obravnava »obrtnega mojstra«, pa naj bo ta še tako vešč svojega zgodovinarskega poklica, pač pa nujno zahteva politični ali bolje državljanski angažma. V že omenjenem pismu Vojetu zapiše Simoniti svojo menda najbolj zavezujočo misel za svoj poklic zgodovinarja, misel, ki je obenem apel.

> »Zgodovina ima torej globoko moralno moč, če jo je človek voljan razumeti in doumeti. In Ti, Nace, si jo razumel in doumel v njeni najbolj čisti sporočilnosti [...] in iz nje si izluščil smisel vsakokratne sedanjosti: iz preteklih dejanj se učimo živeti, ne sovražimo, ampak dopuščajmo drugemu njegovo pot, ne poškodujmo se, sobivajmo v razumevanju različnosti.«

* * *

Opus Vaska Simonitija se bere kot *institutio principis*, kot »knežje ogledalo« modernega vladarja in suverena, t. j. državljana. Naj gre za razmišljanja o preteklem dogajanju ali pa za premisleke o sedanjem, z vsem svojim pisanjem Simoniti bralca

vabi k pozornemu premisleku o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Poziva ga, da se otrese svojih predsodkov, predvsem tistih o politiki, in se osvobodi svojih mitov, ki ga navadno »prej kot k aktivnosti, ponosu in samozavesti nagovarjajo k nemoči, poslušnosti in vdanosti oblasti«. Simoniti bralca vabi k premisleku o sebi samem, in vabi ga k temu, da začne zgodovino, s tem pa tudi sedanjost, misliti ter svoji etični misli samozavestno slediti in s tem živeti polno državljansko življenje. Resnicoljubni spomin je za to *conditio sine qua non*. Nujno pa je tudi, moramo dodati, sprejetje dejstva, da zgodovina ni polje nuje in usode – nujnega zla in velikega Smisla –, ki da jima je podvržen človek, pač pa je polje neizmerne človekove svobode in ustvarjalnosti, seveda pa tudi polje, na katerem se do neizmernosti človekovo svobodo in ustvarjalnost zanikuje, zaničuje in uničuje. In tudi o tem dejstvu govori ves Simonitijev opus. Ta tako ni le pozorna analiza slovenske preteklosti in sedanjosti, pač pa je obenem analiza fenomena oblasti vobče, še več, njegov opus ni le analiza oblasti, je tudi svojevrstni politični menetekel.

V glasnem kontrapunktu z državljanskim apelom, ki ga izpričuje Simonitijev opus, se tako kaže še ena primerjava, ki se ob branju tega opusa prav tako ponuja. Simonitijeve raziskave in njegova premišljevanja se kažejo kot dantejevska hoja skozi preteklost in vselej podaljšano preteklost, ki ji pravimo sedanjost; so hoja skozi pekel in vica človekove politične oziroma družbene eksistence. Na tej hoji Simoniti s pozornostjo in občutljivostjo, kakršni sta v zgodovinopisju sicer le redko izpričani, opisuje oblast ali bolje Oblast, oblastne nasilneže in oblastne oprode, oblastne nečimerneže in politične mlakobneže in omahljivce, sejalce razprtije in licemerce, politične pohabljence in politične izgubljence in njihove večne žrtve: njih same; krogi pekla in vic so do roba napolnjeni z oblastno oziroma politično grešnostjo, grenkobo in zagrenjenostjo. O izpričanih samozavestnih državljanih, osvobojenih svojih »volčjih« in nizkotnih političnih strasti, odgovornih do sebe in svojih ter sočutnih do sočloveka, v Simonitijevih spisih ne moremo brati. Samozavestni državljan, premišljevalec svoje biti in bivanja ter izzivalec svoje vselej nasilne oblasti in s tem nosilec demokratičnega političnega duha – v dantejevskem jeziku bi ga poimenovali kot človeka kardinalnih kreposti, človeka, ki izpričuje pogum, preudarnost in velikodušnost in je zavezan zmernosti in pravičnosti –, v Simonitijevih spisih ostaja iluzija; iluzija, ki naj opogumlja. Takšno iluzijo človek-državljan vsekakor potrebuje. Brez takšne *iluzije* bi mu bila *realnost* lahko samo neznosna.

Hoja skozi pekel in vica človekove politične eksistence je namreč vendarle hoja proti raju. Je hoja na tisti »ljubeznivi grič, ki je,« kot je pisal Dante, »vir in pričetek vsake sreče« (Pekel I 77–78), je hoja na kraj, »kjer se človeku zdravje vrne« (Raj XVII 20). Hoja proti raju je sicer polna nevarnih ovinkov in pogubnih globeli, a je gotova. Tako je verjel Dante in v to hoče verjeti tudi Simoniti. A drugače kot Dante, ki je verjel tudi, da človek na tej poti ni sam, pač pa je vselej v zavetju Previdnosti in se mora vselej zanesti na svojo »dobro vlado«, t. j. na svojo krepostno oblast, Simoniti takšne vere nima; človek je na poti v svoj raj ali bolje v svoji slutnji raja vselej sam, ostaja mu le in na poti ga vodi le politična oziroma državljanska iluzija, iluzija o svobodnih, odgovornih in sočutnih ljudeh. Simoniti

jo ohranja v zanesenosti, svojo slutnjo raja pa najdeva v umetnosti, o kateri piše, da je izraz bistvenega in tako poleg državljanskih kreposti in resnicoljubnega spomina edino tkivo, ki more človeka v dobrem povezati z njegovim bližnjim. Svoj raj najdeva Simoniti na svojih sprehodih po slovenski Toskani, Brdih, po tamkajšnjih res ljubeznivih gričih, odkoder prihaja in kjer je menda najraje; svoj raj najdeva v svojem kandidovskem vrtu. A razlogov za to, da ta svoj vrt vedno znova zapusti, razlogov, ki mu jih dajeta njegova slutnja in njegova iluzija, mu ne bo zmanjkalo. *Historia docet*.

Sašo Jerše

Ocene in poročila

Marcellinus Comes, **Kronika**. Uvodna studija, povijesni komentar i prilozi Hrvoje Gračanin. Priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić. Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 2006. 334 strani (Biblioteka Latina et Graeca ; 36).

Komentirana dvojezična izdaja Kronike komesa Marcelina (rojen okoli 480, umrl po letu 534), ki sta jo za hrvaško zbirko Biblioteka *Latina et Graeca* pripravila Bruna Kuntić-Makvić in Hrvoje Gračanin predstavlja pomembno dopolnitev del s področja pozne antike tudi za slovenskega bralca, saj Marcelinova Kronika v slovenski jezik še ni bila prevedena.

Izdano delo in njen avtor sam sta podrobno predstavljena v pregledni in zanimivo napisani uvodni študiji, v kateri nam najprej Hrvoje Gračanin predstavi izvor, vsebino in pomen poznoantičnih kronik, ter Marcelinovo življenje in njegovo delo. Potem ko sta prva krščanska kronista, Sekst Julij Afričan (umrl po letu 240) in Hipolit Rimski (umrl 235), v svojih kronikah začetke krščanstva kot prva poskušala časovno uskladiti z dogodki svetovne in starozavezne zgodovine, predstavlja kronika Evzebija iz Cezareje vrh teh prizadevanj. Evzebij, ki je svoje delo končal okoli leta 311 in ga leta 325 naknadno še nekoliko dopolnil, je sestavil kronološko preglednico, v katero je razvrstil vsa leta od Abrahamovega rojstva do svojega časa. V vrsti Evzebijevih nadaljevalcev, ki so ustvarjali tako v vzhodni kakor zahodni polovici rimskega cesarstva, uvrščajo komesa Marcelina med nekoliko manj pomembne avtorje pozne antike. Kljub temu pa ima njegovo delo zaradi posebne pozornosti, namenjene ilirskemu področju, kot vir za proučevanje preteklosti balkanskega prostora za poznavanje zgodovine širšega sosedstva danes slovenskega ozemlja vsekakor poseben pomen.

Podatke o svojem življenju in delu nam deloma razkriva Marcelin sam, pomembno pa jih dopolnjuje tudi njegov sodobnik Kasiodor. Da je bil prav Ilirik tisto področje, od koder je bil Marcelin doma, ne kaže le avtorjevo zanimanje za tamkajšnje dogajanje, ampak predvsem Kasiodorova povsem nedvoumna opredelitev Marcelina kot Ilirca (*Illyricianus*), torej prebivalca ilirske prefekture. Ta je v Marcelinovem času obsegala makedonsko (province Tesalija, Ahaja, Kreta, Prva Makedonija, Druga Makedonija, Stari Epir, Novi Epir) in dačansko diecezo (province Obrežna Dakija, Sredozemska Dakija, Prva Mezija, Dardanija, Prevalitana). Na osnovi Marcelinovega dobrega poznavanja predvsem dela Ilirika, ki so ga predstavljale Dardanija, Obrežna Dakija in Prva Mezija, pa bi lahko sklepali, da je prihajal iz ene od treh navedenih provinc. Ker je bilo to področje izpostavljeno nenehni

nevarnosti vpadov različnih plemenskih skupin (Gotov, Hunov in Bolgarov), bi si na ta način lahko pojasnili tudi Marcelinovo skrbno beleženje podatkov o vpadih teh ljudstev na omenjeno obmejno področje cesarstva. Kljub temu, da Marcelin po rodu najverjetneje ni pripadal višjemu družbenemu sloju in da je prihajal s provincialnega zaledja, si je pridobil dobro izobrazbo in kasneje tudi dobro službo v krogu Justinijanovih sodelavcev. Morda je Marcelin prav z objavo svoje kronike leta 518 zbudil Justinijanovo pozornost in tako vplival na odločitev bodočega cesarja, da si Marcelina izbere za svojega tesnega sodelavca. Kot *cancellarius* patricija Justinijana je Marcelin svojo službo opravljal do leta 527, ko je Justinijan postal cesar. Nekaj let kasneje, leta 534, je Marcelin ob priložnosti Justinijanove zmage nad Vandali v Afriki objavil nadaljevanje svoje kronike, v katerem je cesarju Justinijanu namenil osrednje mesto in se mu z izraženo naklonjenostjo, hvaležnostjo in spoštovanjem zahvalil za zaupanje in službo.

Kot nadaljevalec Evzebija in Hieronima je Marcelin svojo kroniko začel z letom 379 in jo nadaljeval do leta 534. Skozi celotno delo spremlja predvsem dogajanje na Vzhodu, pri čemer namenja posebno pozornost že omenjenim vpadom tujih ljudstev na področje cesarstva in bojem z njimi (zlasti s Huni, Ostrogoti, Bolgari in Slovani), poroča o vojnah na Vzhodu (proti Perzijcem in Izavrijcem), o pomembnih dogodkih v Konstantinoplu, pomembnih cesarskih zmagah, menjavah na prestolu ter dogodkih, povezanih z življenjem cesarskih družin, nemirih in uporih, dogodkih, povezanih s cerkvijo in verskimi vprašanji, o naravnih nesrečah in pojavih.

Ob Marcelinovem življenju ter vsebini in okoliščinah nastanka njegove kronike nas Hrvoje Gračanin v prvem delu uvoda seznani tudi z Marcelinovimi historiografskimi kriteriji, značilnimi potezami njegovega načina datiranja, z viri, ki jih je Marcelin pri pisanju uporabljal, z jezikovnimi in stilnimi potezami kronistovega pisanja, z vprašanji, povezanimi s kasnejšim nadaljevanjem njegove kronike, njenim pomenom za poznavanje zgodovine danes hrvaškega ozemlja ter s podatki o rokopisni tradiciji in dosedanjih izdajah.

V drugem delu uvoda pa nam Bruna Kuntić-Makvić najprej predstavi ozadje nastajanja na tem mestu predstavljene hrvaške izdaje Marcelinove kronike, nato pa v nadaljevanju oriše kriterije, ki so jo vodili pri pripravi izvirnega latinskega besedila za novo izdajo ter izzive in težave, na katere je ob prevajanju Marcelinove kronike naletela. Prav ta del uvoda se mi zdi še posebej zanimiv, saj bralcu odpira vpogled v zahtevno delo prevajalca, katerega končni izdelek je rezultat vrste tehtnih premislekov. Za slovenskega bralca ima seznanitev z njimi še dodatno vrednost tudi v tem, da bi se z vrsto težav, ki jih Kuntić-Makvićeva navaja, srečali tudi ob prevajanju besedila v slovenščino. Kakor za hrvaški prostor opozarja Kuntič-Makvićeva, tako tudi za slovenski prostor velja, da ne obstaja močna tradicija prevajanja virov iz Marcelinovega časa, to pa prevajalčevo delo v marsičem močno otežuje. Posebno trd oreh predstavljajo nazivi za poznoantične državne in cerkvene funkcije, za katere tako v hrvaškem kakor tudi v slovenskem jeziku ni ustaljene terminologije. Rešitve, za katere se odloča Kuntić-Makvićeva, so utemeljene in bi bile deloma lahko v pomoč tudi ob prevajanju podobnih besedil v slovenščino.

Uvodni študiji sledita nekoliko prirejeno izvirno latinsko besedilo Marcelinove kronike in njenega nadaljevanja ter prevod v hrvaščino. Oboje je za predstavljeno izdajo pripravila Bruna Kuntić-Makvić. Izvirno besedilo dopolnjuje tudi kritični aparat, ki bralcu omogoča vpogled v različne možnosti branja besedila in je zato nujno dopolnilo vsake dobre izdaje, celotno besedilo kronike pa spremlja tudi podroben in pregledno napisan komentar. Komentar posega na obsežna področja cerkvene, vojaško-politične in literarne zgodovine, pri čemer pojasnjuje tudi celo vrsto podrobnosti, povezanih s kronološkimi vprašanji, z različnimi poimenovanji državnih služb in funkcij, z vprašanji lege posameznih krajev in njihove vloge, prinaša informacije o usodi nekaterih poganskih svetišč, o naravnih nesrečah in pojavih, o pomembnih dogodkih v Konstantinoplu in v vladarskih družinah, o usodi pomembnih osebnosti tistega časa ter nas seznanja še s celo vrsto drugih informacij, ki dopolnjujejo Marcelinovo besedilo, tako da je povsem razumljivo današnjemu bralcu, tudi če v Kroniki predstavljenega dogajanja pred branjem ne bi podrobneje poznal.

Poleg dobro napisanega komentarja prodornejši vpogled v dogajanje v Kroniki obravnavanega obdobja omogočajo tudi na konec knjige umeščeni dodatki: seznam v Kroniki navedenih krajev in utrdb s podatki o njihovi lokalizaciji in današnjem poimenovanju na njihovem mestu ležečih krajev, izbor za obravnavano področje ustreznih kart s kratkim komentarjem ter imensko, krajevno in stvarno kazalo.

Hrvaška izdaja Marcelinove kronike zaradi svojih odlik zagotovo predstavlja del obvezne literature za vsakogar, ki bi se z Macelinom in njegovo kroniko rad pobliže seznanil, zanimivo in poučno branje pa je tudi za vse tiste, ki jih obdobje zanima, tako za tiste, ki po zgodovinskih knjigah posegajo zgolj kot ljubitelji, kakor za tiste, ki se z zgodovino tudi profesionalno ukvarjajo.

Alenka Cedilnik

Reinhart Härtel (a cura di, con la collaborazione di Ursula Kohl), **I patti con il patriarcato di Aquileia 880–1255**. Roma : Viella, 2005. 207 strani + 4 slike. (Pacta Veneta; 12)

Vseh dvanajst objavljenih dokumentov, od katerih jih je večina v svojih najstarejših prepisih ohranjenih v *Codex Trevisaneus* in predvsem v *Liber Pactorum I*, trije pa so preživeli tudi v originalu, izvira iz Archivio di Stato v Benetkah. S tem je še enkrat več demonstriran najvišji pomen beneškega arhiva za celotno zgodovino severnojadranskega prostora, hkrati pa je potrjena tudi že večkrat ugotovljena slaba ohranjenost nekdanjega arhiva oglejske cerkve, kot ga poznamo po 1376 sestavljenem inventarju, famoznem *Thesaurus ecclesiae Aquilejensis*. Dokumente je za objavo pripravil graški medievist Reinhard Härtel, eden najboljših poznavalcev srednjeveške zgodovine oglejskega patriarhata in najbolj prizadeven izdajatelj njegovih listin. Visokim edicijskim standardom, ki jih je vzpostavil ob predhodnih izdajah (nazadnje: Die älteren Urkunden des Klosters S. Maria zu Aquileia 1036–1250, Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 2/6/2, Wien 2005), je sledil tudi v tem primeru in objavo beneško-oglejskih paktov lahko upravičeno označimo za vzorno. Obsežni vsebinski komentarji, ki predhodijo objavam posameznih listin, ne pojasnjujejo le zgodovinskega ozadja njihovega nastanka in ne analizirajo le njihove vsebine, ampak so hkrati tudi zgodovina beneško-oglejskih odnosov. Sosedstvo, kot se nam slika skozi objavljene pakte, ni bilo enostavno in zlasti za Oglej, ki se je generalno gledano tradicionalno nahajal v defenzivi nasproti republiki sv. Marka, tudi naporno. Večino obravnavanega obdobja, vse do 1180, je te odnose opredeljeval več kot pol tisočletja trajajoč spor med gradeškim in oglejskim patriarhatom, v 13. stoletju pa so bile v ospredju vsebine, ki so zasledovale temeljne cilje beneške politike nasproti terrafermi: varnost beneškega teritorija in svobodo in varnost trgovskih poti do trgov v zaledju.

Preseneča, da se od dvanajstih objavljenih (in ohranjenih) paktov, ki so jih Benetke sklenile z Oglejem, kar deset nanaša na čas 1200–1255. Prvi pakt, ki je v bistvu enostranska – in v celotni seriji edina – *promissio* beneškega doža Ursusa nasproti oglejskemu patriarhu Walpertu, je nastal štirideset let za *Pactum Lotharii*, s katerim se 840 sploh začenja serija beneških »meddržavnih« pogodb, in v istem mesecu, v katerem je Karel III. Debeli 11. januarja 880 obnovil Lotarjev pakt. Do 1200 je nato ohranjen samo še pakt iz 944, ki je zopet enostranska *promissio* – le

da tokrat patriarha Lupusa – in hkrati prva poznana listina, katere izstavitelj je bil oglejski patriarh. V vsebinskem oziru je torej omenjeni listini, kot tudi vse kasnejše pakte – še največjo izjemo predstavlja sporazum med patriarhom Bertoldom in dožem Giacomom Ttiepolom iz 1248 – komajda mogoče označiti s pojmom, ki je običajen in uveljavljen že od srednjega veka, saj, kot je poudaril že Härtel (S. 172), »njihova substanca ne korespondira poimenovanju, ki jim je bilo dano«.

Peter Štih

Ervin Dolenc, **Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnima vojnama**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010, 336 strani (zbirka Razpoznavanja/Recognitiones).

Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnima vojnama je znanstvena monografija, ki je novembra 2010 izšla v zbirki Inštituta za novejšo zgodovino Razpoznavanja-Recognitiones, v kateri so zbrana poglobljena zgodovinopisna razmišljanja pokojnega dr. Ervina Dolenca – zgodovinarja, znanstvenega svetnika na Inštitutu za novejšo zgodovino, filozofa, pisca šolskih učbenikov, sodelavca zgodovinske komisije pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije, predsednika komisije za podelitev nagrade Klio pri Zvezi zgodovinski društev Slovenije, ljubitelja lokalne zgodovine, urednika, neutrudljivega sogovornika, prijatelja, kolega, očeta itd. Navesti je možno številne oznake in opredelitve, kar priča o doživetem in angažiranem življenju. O Ervinu, njegovem življenju in delu so svoje misli strnili Petra Svoljšak[1], Aleš Gabrič[2], Jurij Perovšek[3], Bojan Godeša in Žarko Lazarević[4].

Dolenčevo temeljno delo kulturno-historične zgodovine je mogoče razdeliti v dva temeljna problemska sklopa: kulturni boj med idejno-nazorskima taboroma ter vprašanja avtonomnosti izobražencev-intelektualcev. S problematike kulturnega boja med obema svetovnima vojnama je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani obranil disertacijo, ki je kot znanstvena monografija izšla 1995. Drugi vsebinski sklop pa je Dolenc raziskoval na dveh ravneh – v odnosu izobražencev do upravno-kulturne opredelitve za avtonomni kulturni razvoj ali koncept integralnega jugoslovanstva ter na področju heterogenosti obeh idejno-nazorskih taborov. Pri tem velja izpostaviti njegovo oceno, da je kljub zunanjem videzu kulturni boj pomembnejše vprašanje od opredelitve za avtonomni kulturni razvoj ali jugoslovanski integralni kulturni razvoj, kljub večji medijski odmevnosti slednje problematike. Omenjeno pojasnjuje z bistveno spremembo vloge in položaja slovenskih izobražencev v novi državi, katere konstitutivni del so bili tudi

[1] Petra Svoljšak, Ervinu Dolencu v večni spomin : (29. september 1960 – 22. februar 2009). *Kronika* 57, 2009, št. 3, str. 547–549.

[2] Aleš Gabrič, Dr. Ervin Dolenc 1960–2009. *Šolska kronika* 18, 2009, št. 1, str. 159–162.

[3] Jurij Perovšek, V spomin Ervinu Dolencu. *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, 2009, št. 1, str. 9–14.

[4] Bojan Godeša in Žarko Lazarević, Dr. Ervin Dolenc, (29. 9. 1960 – 22. 2. 2009). *Zgodovinski časopis* 63, 2009, št. 1-2, str. 245–249.

Slovenci, zaradi česar je odpadla njihova narodna obrambna funkcija. Opuščanje te funkcije je Dolenc spremljal v procesu depolitizacije slovenskih izobražencev tako znotraj idejno-nazorskih taborov, kakor tudi med njima, pri čemer izpostavlja, da so kljub spremenjeni vlogi slovenskih izobraženci ohranili položaj utemeljiteljev slovenske identitete. To se odraža v izjemnem pomenu pri kulturni dejavnosti, tako ob razpravi kulturno-konceptualne dileme novembra 1918 in med drugo svetovno vojno ob angažiranju izobražencev pri velikih založniških projektih na obeh straneh v državljanski vojni.

Izbor razprav je napravil uredniški odbor, sestavljen iz Ervinovih sogovornikov (Aleš Gabrič, Bojan Godeša, Žarko Lazarević in Jurij Perovšek), s katerimi je ob raznih družabnih priložnostih v dialogu pretresal kompleksna kulturna vprašanje in opredelitve. Ob tem velja izpostaviti Dolenčevo predanost dialogu, kar je tudi poudaril v svojem javnem nastopu 10. oktobra 2007 na znanstvenem sestanku »Sodobno slovensko zgodovinopisje«. Monografija je sestavljena iz spremne besede, ki jo je napisal Jurij Perovšek, treh tematskih sklopov, povzetka v slovenskem in angleškem jeziku ter Dolenčevega razmišljanja »Arhivisti in zgodovinarji«, javno predstavljenega na omenjenem posvetu. Kot ključen problem pri interpretaciji preteklosti je izpostavil pomanjkanje dialoga, kar je najbolj izrazito pri politično aktualnih zgodovinopisnih raziskavah.

V prvem tematskem sklopu »Leto 1918 in potem« je obravnavan proces slovenizacije, ki jo je označil z negativno opredelitvijo »deavstrizacija«, s čimer je želel izpostaviti radikalne premike v kulturi in šolstvu po prevratu. Najbolj slikovito je radikalnost ponazoriti z deležem Slovencev v službah, za katere je bila zahtevana univerzitetna izobrazba. Pred vojno je bil delež »zgolj« 40 %, po prevratu se je v kratkem obdobju podvojil, pri čemer je verjetno potrebno izpostaviti, da je bilo v avstrijskem delu habsburške monarhije pred vojno v povprečju kar 87 % služb, za katere je bila potrebna akademska izobrazba v državni domeni, od tega 51 % v upravi in 36 % v šolstvu.[5] Na delež ima pomemebn vpliv določanje državnih mej in selitve slovenske inteligence s Koroške in Primorske, ki so posledice nacionalističnega pritiska v sosednjih državah. Za odločne, radikalne ukrepe in spremembe pri procesu slovenizacije je obstajala politična enotnost. Zanjo je poskrbel poverjenik za uk in bogočastje dr. Karel Verstovšek, ki ga je Dolenc upravičeno označil za »našega prvega kulturnega ministra«. Izpostavlja Verstovškovo odločnost, radikalnost in delavnost pri urejanju šolskega vprašanja, Vseučiliški komisiji, gledališču v Ljubljani in Mariboru, Filharmoničnem društvu, ki je naletela pri nekaterih predlogih na nasprotovanje ali vsaj zadržanosti. Kljub temu ocenjuje Verstovškovo urejanje kulturnih razmer, za kar je bil v vladi pristojen skoraj dve leti kot pozitivno, ker je ohranil trezno glavo, kljub obujanju kulturnega boja in pripomogel pri ključnih institucionalnih rešitvah slovenske kulture. Jedro kulturnega boja je bilo šolstvo, kar pa je eden izmed ključnih parametrov pri presojanju razlik v kulturni in socialni razvitosti med jugoslovanskimi pokrajinami. Dolenc pri tem izhaja iz geografske

[5] Helmut Rumpler, Die Intellektuellen in Cisleithanien. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Band IX/1/2*. Wien, 2010, str. 1121.

ekonomsko-socialne razvojne os sever – jug. Pri tem na podlagi obsežne zbirke statističnih podatkov ugotavlja kulturni mozaik kot del splošne kulturne razvitosti (izobraževalni sistem, civilna družba, obiskovanje kinematografov in gledališč). Podatki, ki nudijo verodostojne medsebojne primerjave, razkrivajo opazne stopnje razvitosti med najširšimi sloji, medtem ko se opazneje elite v razvitejših banovinah ne razlikujejo od tistih v manj razvitih.

Sklop »Kultura in politika« je sestavljen iz štirih razprav – prve tri (O slovenstvu; Intelektualci in delitve; Kultura kot politična propaganda) tematizirajo odnos do nacionalne identitete (biti) in njihovo vlogo oziroma ustvarjalni pomen za nacionalno reprezentativne zadeve. V razpravi »Država, cerkev, šolstvo« pa je natančno predstavljen odnos med državo in Cerkvijo na ključnem torišču – to je vzgoja mladine, problem, ki ga Dolenc širše umešča v kontekst poskusov poenotenja na šolskem področju. Ob tem velja izpostaviti, da je bila šolska zakonodaja sprejeta v času kraljeve diktature, konkordat pa podpisan junija 1935. V razpravi »Intelektualci in delitve« je temeljit razmislek namenjen osvobajanju izobražencev znotraj taborov, tako v liberalnem kakor tudi v katoliškemu taboru. Pri katoliškem taboru je bilo ločevanje bistveno hitrejše in bolj radikalno, vedno v času, ko je bila SLS v vladah. Do dokončne ločitve je prišlo s krizo elitne katoliške umetniške revije Dom in svet leta 1937. Podobno je možno ugotoviti za liberalni tabor, ki je zaradi togega vztrajanja pri jugoslovanskem integralizmu in centralizmu pri izobražencih izgubil podporo in zaupanje. Ob tem je v tridesetih letih prišlo do premika temelja razdvojenosti slovenske družbe z ideološko civilizacijske ravni kulturnega boja na pragmatično politično raven protifašizma in protikomunizma. To obdobje predstavlja v primerjavi z liberalnimi dvajsetimi tudi obdobje oženja intelektualnega prostora. Dolenc ob tem opozarja, da je »podobo o skrajni bipolarnosti slovenskih tridesetih let bržkone vsilil tudi kasnejši razvoj dogodkov«. Zanj državljanska vojna ne predstavlja logičnega zaključka predvojnega idejno-nazorskega zaostrovanja. Opredelitve izobražencev v času druge svetovne vojne predstavi v razpravi »Kultura kot politična propaganda«. Ugotavlja, da pritegnitev izobražencev v ekstremnih pogojih državljanske vojne na obeh straneh priča o velikem pomenu kulturne ustvarjalnosti za identiteto Slovencev in posebnosti slovenskega kulturnega boja – poleg boja za prevlado dveh nasprotujočih si ideologij tudi kot boj za prevlado v duhovnem ustvarjanju.

Zadnji sklop Kultura in ideologija tematizira iskanje rešitve za krizo liberalizma, pri čemer se pojavljajo rešitve, ki ponujajo totalitarne ideje v škodo že dosežene ravni pravic in svoboščin. Ugotavlja, da se kljub podobnim razmeram v Italiji, Nemčiji ali Španiji v Jugoslaviji širše niso uveljavile oblike fašizma. Problemu fašizma je namenjeno veliko pozornosti, saj se Dolenc loteva analize v obliki predstavitve širokega loka dejavnikov za razvoj fašizma ter uveljavitvi fašizma v lokalnem okolju. Tako kot je bila Dolenčeva pogosta praksa, je pri uveljavitvi fašizma na Primorskem za kraj mikro raziskave izbral domače Senožeče. V razpravi je naredil razlikovanje med avtentično privrženostjo in opurtunizmom, ki ga razume kot prisilno politizacijo zaradi eksistencialnih stisk. Temu izzivu je bila najbolj izpostavljena generacija, ki se je v tridesetih letih morala ekonomsko in socialno

osamosvojiti. Kljub emigraciji slovenske inteligence in želje po mirnem življenju je bil v Senožečah delež članov nižji v primerjavi z ostalo tržaško provinco.

Znotraj zadnjega sklopa je pomembna vloga namenjena vprašanju generacije kot pomembnemu motivu zgodovinopisnih poglobitev. Ta sklop se prične s preverjanjem teze o sporu med »mlajšo« in »starejšo« generacijo slovenskih komunistov. Dolenc preseže osnovno vedenje o sporih in frakcijskih bojih kot stalni praksi partije in razhajanja med generacijama, ki sicer starostno nista bili homogeni, z analizo politične in življenjske usode 55 vodilnih komunistov iz starejše generacije po drugi svetovni vojni. Ugotavlja, da je mlajša generacija, ki jo je poosebljal tandem Boris Kidrič-Edvard Kardelj, prevzela pobudo ob pripravah na ustanovitev Komunistične partije Slovenije, po vojni pa je mlajša prevzela popoln primat.

Razpravo »Kocbekovo premišljevanje o Španiji« umešča v široki lok transformacije v katoliškem taboru ter razhajanja znotraj na videz relativno homogenega idejno-nazorskega tabora. Pri tem si zastavlja metodološko vprašanje o sobivanju dveh generacij, med katerimi je ključna ločnica v strpnosti kot temeljnemu dejavniku za spremenjen odnos do kulture s strani katoliškega tabora v dvajsetih letih v primerjavi z obdobju pred prvo svetovno vojno (vsaj na Kranjskem). V osnovi je to tudi generacijsko vprašanje: med akterji kulturnega boja pred svetovno vojno in mlajšo generacijo, ki je bila bolj strpna do visoko kakovostnih pojavov. Takšno stanje je predstavljeno na primeru elitne reprezentančne kulturniške revije katoliškega tabora Dom in svet, v kateri je tlel latentni spor od 1917 dalje. Ta se je ob bolj liberalnih dvajsetih in uredniškemu dvojcu France Koblar in France Stele postavljal v ozadje, vendar ne v pozabo. Ob tem se postavlja temeljno vprašanje zaupanja urednikovih pristojnosti – nad vsebino, širino in kakovostjo prispevkov, širine vprašanj in pristopov k splošnim družbenim problemom, vzgojnost revije – v odnosu do založnika. Odnos med uredništvom in založnikom Katoliškim tiskovnim društvom je bil nedorečen. Nezadovoljstvo založnika je eskaliralo ob omenjenem Kocbekovem članku. Reakcija odraža oženje intelektualnega prostora ter spremembo razmer v katoliškem taboru, ko se je po ukinitvi in razpustu nepolitičnih društev v času izrazitega unitarističnega in centralističnega pritiska 1931–1935 prenesla teža delovanja tabora na cerkvene organizacije. Dolenc ob tem opozarja, da je razum še zmeraj imel domovinsko pravico in združevalno moč, ter da je videz skrajne polarizacije vsilil kasnejši razvoj dogodkov v obdobju druge svetovne vojne.

Problemu katoliškega tabora je namenjena tudi zadnja razprava, ki se dotika Antona Korošca, najpomembnejšega slovenskega politika, ki je s svojim vplivom in politično težo bistveno pripomogel pri ustanovitvi Univerze v Ljubljani ter Akademije znanosti in umetnosti. Ravno »politično težo« in ambicije v letih 1939 in 1940 obravnava Dolenc na podlagi novih dnevniških virov pri razjasnjevanju okoliščin ob sprejemanja judovske zakonodaje v Jugoslaviji. Koroščeve aktivnosti razume kot odraz zanj značilne pragmatične politike, ki so vpete v prizadevanja za ponoven vzpon na mesto predsednika vlade.

Historiografsko obravnavo slovenske kulturne zgodovine med obema svetovnima vojnama je Ervin Dolenc iz kronološkega niza golih dejstev spremenil v razčlenjeno in utemeljeno interpretacijo obdobja institucionalizacije kulture in

proces ustvarjanja kritične mase slovenskih izobražencev v domovini, ki se odraža v njihovi depolitizaciji ter osredotočanju na njihovo osnovno poslanstvo. Zaradi kvalitativnega pristopa Dolenčeve poglobitve še dolgo ne bodo izgubile aktualnosti v slovenskem zgodovinopisju oziroma pri vseh tistih, ki jih zanimajo temeljna vprašanja slovenskega kulturnega razvoja tako na področju kulturnega boja kakor tudi (iz)gradnje nacionalne identitete ter izgradnje slovenske meščanske (kulturne) elite v meščanskem delu slovenskega kratkega kulturnega stoletja (od Vedine ankete oktobra 1913 do anketa Zavoda RS za šolstvo o ukinitvi srbohrvaščine kot obveznega predmeta v osnovni šoli jeseni 1992).

Željko Oset

Mijo Mirković 1898–1963. Zbornik radova. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010. 218 strani.

V spomin na svojega nekdanjega tajnika (1958–1961) Mija Mirkovića (1898–1963), je Hrvaška akademija znanosti in umetnosti (z majhno zamudo) ob 110-letnici njegovega rojstva in 45-letnici smrti izdala o njem poseben zbornik. V njem so štirje avtorji obdelali in poskusili ovrednotiti tri poglavitne skupine Stipetićevega dela, Vladimir Stipetić ekonomsko delo (str. 11–57), Petar Strčić zgodovinsko delo (str. 59–68) in Mirko ter Nataša Urošević novinarsko, publicistično in književno delo (str. 69–100). Predsednik Hrvaške akademije Milan Moguš je prispeval predgovor (str 7–10), Mirkovićevo bibliografijo pa je sestavil njegov sin Ante Mirković (str. 101–218).

Mijo Mirković je bil med najpomembnejšimi ekonomisti zadnjega desetletja stare Jugoslavije in kratkega obdobja po letu 1945. Kmalu se je zaradi tega, ker se njegovi predlogi za jugoslovansko ekonomsko politiko niso ujemali s tedaj prevladujočo partijsko doktrino, iz aktivnega ekonomskega usmerjevalca moral umakniti (nazaj) v akademsko sfero, kjer je predaval razne politike (agrarno, obrtno, prometno, zunanjetrgovinsko, notranjetrgovinsko, industrijsko in še kakšno). Značilno zanj je bilo, da so vsa njegova dela tesno prepletena s konkretnimi zgodovinskimi okolji in pojavi. To se izrazito kaže v njegovih knjigah Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941, Zagreb 1950, Ekonomika agrara FNRJ. Zagreb 1950 in Seljaci u kapitalizmu, Zagreb 1952. Videti je, da mu so bili najbližji problemi agrara, ki jih je sam kot otrok in mladenič doživljal v rodni Istri. Odtod je bil samo majhen skok, da se je začel ukvarjati z ekonomsko zgodovino, kjer je napisal tedaj edino in vodilno obsežno knjigo Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958, ki je izšla v petih izdajah, druga v Ljubljani leta 1961. Mijo Mirković po svoji formaciji ni bil niti ekonomski teoretik, niti ekonomski zgodovinar, slednji še toliko manj, saj v času njegovega študija ekonomija kot akademska disciplina ni bila priznana. Kot pravi gospodarstvenik je vedno pisal angažirano, da bi se se zaradi njegovega pisanja kaj izboljšalo. Seveda je skrbno upošteval vsa dejstva, v njegovem primeru pač predvsem statistične podatke in v primeru agrara lastno poznavanje in izkušnje. Vendar je bil diapazon njegovega poznavanja in osebnih izkušenj tako širok, da je tudi v primeru pomanjkljivih podatkov zadel pravo. Izredno zanimivi so bili predgovori k raznim ekonomskih in zgodovinskim publikacijam, ki jih je izdajala Hrvaška akademija ali druge ustanove, ki so neredko bile prave študije

in so morda z drugega vidika anticipirale dognanja v knjigi. Sicer pa je njegovo intenzivnejše ukvarjanje z ekonomsko zgodovino trajalo le krajši čas, saj je umrl že leta 1963. Mijo Mirković je bil tudi pomemben hrvaški književnik in kulturnik. Za svojo avtobiografsko kroniko in dokumentarno monografijo Puna ja Pula, je dobil 1955 nagrado Zveze književnikov Jugoslavije. To Mirkovićevo dejavnost pa bomo morali v tem zapisu pustiti ob strani.

Mija Mirkovića štejejo za petega najpomembnejšega Istrana (poleg Matija Vlačića Ilirika, škofa Juraja Dobrila, politika Matka Laginja in književnika Viktorja Carja Emina). Bil pa je tudi pomembna hrvaška osebnost sredine 20. stoletja. Da izvira iz Istre, je tudi eden od razlogov, da njegov zbornik predstavljamo v ZČ. Mijo Mirkovič si je prizadeval za celostno obravnavo vsakega problema. Skoraj vsakemu njegovemu zapisu se tudi pozna piščeva književna žilica. V njegovih ekonomskih delih je npr. veliko zgodovinskih in sociooloških elementov, celo v književnih delih je veliko gospodarskega dogajanja in nesorazmerno veliko opisov narave. Preučevalci njegovega življenja menijo, da je nanj zelo močno vplivalo njegovo življenjsko okolje, vendar je on te vplive prekvasil in našel izvirno rešitev. Njegovo življenje je bilo silno razgibano. Takega sedanji ljudje, če izvzamemo vojne razmere, ne doživljamo več. Zato naj ga na kratko opišemo. Mijo Mirković je bil rojen 1898 v Raklju, majhni vasici na jugu Istre. Kot šolar je spremljal mater, ki je na vozu, verjetno z osličkom, prevažala glinasto posodo od vasi do vasi in jo prodajala. Ker kupci niso imeli denarja, je namesto njega služilo žito in stročnice (fižol, bob). Ceno so določili takole: v kupljeno posodo so nasuli zrnje in to je bilo materino plačilo. Že kot desetletni deček je na italijanskem trabakulu (vrsta dvojambornice na Jadranu) »Tomasso« pomagal prevažati istrski kamen v Italijo. Od 1908 do prve svetovne vojne je obiskoval gimnazijo v Pazinu. Tedaj so gimnazijo zaprli in se je zaposlil kot kamnolomec in miner Vojno-inženirske uprave v Pulju. Ker je s tremi tovariši prerezal vojaški telefonski kabel, je bil hkrati z njimi obsojen na smrt, zaprt v Pulju in nato v Ljubljani. Naposled jih je divizijsko sodišče zaradi mladoletnosti oprostilo. Ta zapor v Ljubljani, navdušenje za Krekove nauke, ponovno kot antifašist med italijansko okupacijo med drugo svetovno v raznih zaporih, med drugim tudi v Ljubljani, ter izdaja njegove knjige Ekonomska historija v Ljubljani, so bili, kolikor je razvidno iz obravnavanega Zbornika, edini stiki s Slovenijo. Po oprostitvi od smrtne kazni se je vrnil domov. Ko je Italija napovedala Avstriji vojno so avstrijske oblasti evakuirale prebivalce Pulja in okolice na Češko, v rodovitno Hano (Zabřeh). Tamkajšnje kmetijstvo in tamkajšnje zelo urejene razmere so na Mirkovića ob primerjavi z rodno Istro, naredile neizbrisen vtis. V tem kraju je bil po številnih ovirah pogojno sprejet v klasično gimnazijo, vendar je bil izključen, ko so iz domovine prispele neugodne politične karakteristike. Vendar je kljub temu tam opravil tri razrede višje gimnazije. Leta 1917 je bil mobiliziran in dodeljen vojni mornarici v Pulju, kjer mu je uspelo, da je postal pomožni stavec v tiskarni Krmpotić, kjer so tiskali »Hrvatski list«. Tu je za omenjeni časnik začel pisati in to štejemo za začetek njegove novinarske kariere. Za časopise pa je v večjem ali manjšem obsegu pisal vse življenje. Po italijanski okupaciji Pulja se je vrnil v Zabřeh, kjer je jeseni 1919 maturiral. Na Češkem se je Mirković dodobra seznanil tudi z

Masarykovimi nauki, ki so ga navduševali vse življenje. Nato je odšel v Zagreb, kjer se je vpisal na študij slavistike in filozofije. Novinar in urednik je bil v zagrebškem dnevniku Novosti. Od tam so ga poslali za dopisnika v Beograd, kjer je nadaljeval s študijem filozofije. Vendar s tem ni bil zadovoljen, čeprav ga je novinarstvo rešilo bede. Želel je študirati kaj bolj konkretnega, realnega. Odločil se je za ekonomijo. Odšel je na študij v Nemčijo, najprej v Berlin, nato v Frankfurt ob Majni, kjer je med drugim študiral pri dveh, tedaj najuglednejših nemških ekonomistih Franzu Oppenheimerju (1864–1943) in Wernerju Sombartu (1863–1941). Slednji je bil tudi eden najpomembnejših nemških ekonomskih zgodovinarjev, zastopnik mlade nemške zgodovinarske šole. Zanimanja za ekonomske zgodovine se je Mirković najbrž nalezel od Sombarta. Tedaj in še zdaj zelo pomembnega nemškega sociologa Maxa Webra Mirkovič sicer ni poslušal, ker je Weber bil profesor v Münchnu, se je pa temeljito seznanil z vsem njegovim opusom, kar se pozna tudi v njegovi doktorski disertaciji. Doktorat državnopravnih znanosti (tedaj običajna oznaka za študij oz. disertacije iz ekonomije) je dosegel v Frankfurtu proti koncu 1923 z disertacijo »Vom Hauptgrunde der geringen wirtschaftlichen Leistungsfähigkeit der slawischen Völker«.

Po vrnitvi v Jugoslavijo se je zaposlil najprej v francosko-belgijski banki v Beogradu, nato kot knjigovodja pri premogovnikih v Aleksincu, kot suplent na trgovski akademiji v Osijeku, nato je bil izbran za profesorja Srednje pomorske šole v Bakru, od koder je obiskoval rodni Rakalj in si prizadeval za ohranitev osiromašene rodne domačije. Znašel se je v dilemi »zmež grada i sela«. Odločil se je za mesto. Najprej je delal v francosko-srbski banki v Beogradu, nato je bil urednik Trgovinskega glasnika, 1927 pa je postal tajnik gospodarske zbornice Dunavske banovine v Novem Sadu. Leta 1928 je bil izbran za docenta na ekonomsko-finančni skupini predmetov pravne fakultete v Subotici. Hkrati je delal tudi še v trgovinski, industrijski in obrtni zbornici v Novem Sadu. Nato se je posvetil le pedagoškemu in znanstvenemu delu. Mirkovićevo subotiško obdobje je bilo zelo plodno, saj je v tem času napisal 14 knjig, ne upoštevajoč množico drugih objav v periodiki in drugod. Leta 1939 je odšel za profesorja predmeta Ekonomska politika na Ekonomsko-komercijalno visoko šolo v Beograd. Leta 1941 je od tam zbežal. Lovila ga je namreč nemška policija, ker ni maral podpisati »Jonićev apel srpskemu narodu« o potrebi kolaboracije z okupatorjem. Odšel je v Vantačić na otok Krk, kjer je delal kot mornar in ribič. Leta 1942 so ga zaprli Italijani in je romal iz zapora v zapor, med drugim tudi v verigah v Ljubljano, od tam pa v Karlovac, kjer mu je nekako uspelo rešiti se zapora. Nato je kot ilegalec živel v raznih krajih na Hrvaškem, dokler poleti 1944 ni odšel v partizane. Takoj so ga zaposlili v gospodarskem aparatu nove Jugoslavije. Kakor smo že omenili se njegovi predlogi v glavnem niso ujemali s tistimi, ki jih je imela komunistična partija. Na kratko: Mirkovič je zastopal realno planiranje in uravnoteženo gospodarstvo. Prijateljeval je tudi z Andrijo Hebrangom. Na tem mestu ni ostal dolgo. Postal je glavni ekonomski pogajalec za priključitev Istre k Jugoslaviji, pisal je elaborate, bil je na konferenci ministrov velikih sil 1945 v Londonu, na mirovni konferenci v Parizu 1946–1947, kot diplomat je bil 1947 v ZDA. Kot izjemen poznavalec obravnavane materije in poliglot je bil zelo uspešen

pogajalec. Leta 1947 je postal član Hrvaške akademije znanosti in umetnosti in od šolskega leta 1947/1948 profesor na Ekonomski fakulteti v Zagrebu, kjer je predaval ekonomsko politiko, ekonomiko agrara in ekonomsko zgodovino. Bil je izvrsten profesor, ki je za svoje predmete množično navduševal študente. Kot glavni tajnik akademije je bil pobudnik in organizacijski izvajalec ustanavljanja akademijskih inštitutov zunaj Zagreba, predvsem v Dalmaciji in na Reki.

Mijo Mirković se je poleg vsega drugega ukvarjal tudi z raziskovanjem življenja in dela Matija Vlačića Ilirika (*Mattthias Flaccius Illyricus*). Mirković je globoko v srcu ljubil Vlačića, Labin in Labinštino, predvsem ker je bil od tam doma Vlačić in njegova stara mati, ki se je primožila v Rakalj. Po nekaterih trditvah bi se rad Mirkovič z Vlačičem kar poistovetil. Vlačić je bil najtesnejnejši privrženec Lutra in njegove doktrine. Mirković je napisal o Vlačiću tri vsakokrat izboljšane obsežne monografije. V njih je seveda prikazal njegovo življenje in delo, predvsem pa stike z domovino in prizadevanje zanjo, vključno s projekti ustanovitve univerze za južne Slovane, Čehe in Italijane v Regensburgu in Celovcu. Te Mirkovićeve raziskave na Hrvaškem niso bile ravno zaželene. Ko je prva knjiga z naslovom Mijo Mirkovič: *Flacius*, leta 1938 izšla, je nastala prava konsternacija. Del bolj katoliško usmerjene javnosti ni mogel verjeti, da sta književnik Mate Balota in Mijo Mirković ista oseba, predvsem zato, ker so dotlej v njegovem književnem delu, v pesmih, folklornih in tradicionalnih elementih zaznavali katoliški svetovni nazor, v monografiji o Vlačiću pa so videli pretirano veličanje Vlačićeve zgodovinske vloge in prikazan prevelik vpliv protestantizma na hrvaške dežele.

Jože Maček

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

1. Temeljne usmeritve

Zgodovinski časopis objavlja razprave v slovenskem, angleškem, nemškem, francoskem, italijanskem in hrvaškem jeziku. Ostale prispevke (krajše članke, ocene, poročila ipd.) objavlja v slovenskem jeziku.
Prispevki naj bodo po možnosti napisani v pisavi Times New Roman. Običajna velikost črk je 12, razmak med vrsticami pa 1,5.
Za jezikovno korektnost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji, prav tako so odgovorni za strokovno in znanstveno korektnost prispevkov.
Vsak prispevek mora vsebovati poštni in elektronski naslov avtorja ter njegovo telefonsko številko.
Prispevke je potrebno oddati v tiskani in elektronski obliki na naslov uredništva:
Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskicasopis.si ali peter.stih@guest.arnes.si. Naslov datoteke sestavljata ime in priimek avtorja.
Prispevkov, ki jih uredništvo Zgodovinskega časopisa sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati drugi reviji.
Za prevod izvlečkov in povzetkov v tuj jezik poskrbi uredništvo.
Razprave so recenzirane, recenzentski postopek je anonimen.
Uredništvo prispelega gradiva ne vrača.

2. Navodila za pripravo prispevkov

Uredništvo bo v postopkih za objavo upoštevalo le prispevke, ki bodo pripravljeni v skladu s sledečimi navodili.

Razprave:
Razprava mora vsebovati naslednje elemente, ki si sledijo po navedenem vrstnem redu:
– glavni naslov razprave (male tiskane črke, velikost črk 16, okrepljeno, središčna poravnava);
– ime in priimek avtorja (velikost črk 12, okrepljeno, središčna poravnava);
– izvleček oz. sinopsis (velikost črk 10), ki naj v prvem odstavku vsebuje: priimek in ime avtorja (okrepljeno), avtorjeva izobrazba in strokovni/znanstveni naziv, avtorjev poštni in elektronski naslov. Drugi odstavek naj vsebuje naslov razprave (okrepljeno). Tretji odstavek naj vsebuje izvleček vsebine (skupaj s presledki do okvirno 600 znakov), četrti odstavek pa do 5 ključnih besed;
– besedilo razprave (velikost črk 12), v katerem naj bodo jasno označena mesta za slikovno gradivo, ki ga je potrebno predložiti ločeno. Odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic in se začenjajo z zamikom od levega roba. Naslovi (pod)poglavji so okrepljeni in pisani z malimi tiskanimi črkami;
– povzetek razprave, ki naj vsebuje njen naslov (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepljeno) ter ime in priimek avtorja, naj skupaj s presledki okvirno obsega do 6000 znakov.

Poročila, krajši zapisi, knjižne ocene:
– poročila s simpozijev, konferenc in drugih dogodkov vsebujejo točen naslov dogodka ter datum in kraj prireditve (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepljeno);

– knjižne ocene vsebujejo ime in priimek avtorja ali urednika (razprto, velikost črk 12) , naslov knjige (okrepljeno), založbo, leto in kraj izida, število strani.

Pri tem tipu prispevkov sta ime in priimek avtorja prispevka navedena na njegovem koncu na desnem robu.

Pri vseh prispevkih naj avtorji želene poudarke v besedilu označujejo s *poševnimi črkami* in ne s podčrtavanjem ali okrepljeno.

3. Citiranje

Citiranje je obvezno v opombah pod črto (velikost črk 10). Na koncu prispevka mora slediti seznam uporabljenih virov in literature (velikost črk 12), ki vsebuje vse v prispevku citirane vire in literature.

V opombah se določeno delo ali vir citira samo na skrajšan način in sicer na sledeč način: priimek avtorja, *kratka oznaka citiranega dela (naj ne presega treh besed in v poševnih črkah)*, navedba strani (okrajšano) (npr. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, str. 11). Smiselno se ta določba uporablja tudi pri citiranju arhivskih in objavljenih virov ter gradiva z medmrežja.

V seznamu virov in literature na koncu ločeno navedemo vire (arhivske, objavljene, ustne, časopisne ipd.) in literaturo (naslovi sklopov so pisani z malimi tiskanimi črkami, okrepljeno). Znotraj teh sklopov je gradivo navedeno po abecednem redu priimkov avtorjev (urednikov, fondov itd.); enote istega avtorja pa so razvrščene kronološko. Seznam vsebuje samo popolne navedbe citiranih del oziroma gradiva:

– pri arhivskih virih navedemo ime arhiva, ime fonda ter po potrebi številke fasciklov ali škatel;
– pri monografijah navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov* (*in podnaslov*) (*v poševnem tisku*) *monografije*. Naslov serije, v kateri je monografija objavljena (po potrebi). Kraj izida: ime založbe, leto izida (npr. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.);
– pri člankih navedemo: priimek in ime avtorja: naslov članka. *Naslov periodike* ali *zbornika (v poševnem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, strani celotnega članka (npr. Grafenauer, Bogo, Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. *Goriški letnik* 3, 1976, str. 9–19.). Pri zborniku za naslovom članka navedemo: (po potrebi ime in priimek urednika). *Naslov zbornika*. Kraj, leto izida, strani celotnega članka (npr. Janša-Zorn, Olga: Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, str. 78–95.).

4. Slikovno gradivo

Zgodovinski časopis načeloma objavlja le črno-belo slikovno gradivo.

Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF.

Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom.

Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

Instructions for authors

1. Basic Submission Instructions

Zgodovinski časopis (Historical Review) publishes papers in Slovene, English, German, French, Italian, and Croatian languages. Other contributions (short articles, reviews, reports, etc.) are published in Slovene.
Contributions should be written in Times New Roman, size 12, with 1,5 line spacing.
The authors are solely responsible for linguistic and scientific accuracy of their contributions.
Each contribution should contain postal and E-mail address of its author, together with his/her phone number.
Contributions should be submitted in printed format as well as by e-mail to the editorial office: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskicasopis.si or peter.stih@guest.arnes.si. The name of the submitted file should consist of its author's name and surname.
Contributions that have been approved for publication by the editors should not be submitted for publication elsewhere.
Translation of abstracts and summaries into a foreign language shall be provided by the editors.
The papers are subject to peer review evaluation; the reviewers remain anonymous.
Contributions submitted for publication shall not be returned to their authors.

2. Submission Information

In order to be considered for publication all submissions should be prepared according to the following guidelines:

Papers:
All papers must conform to the style guide below and should contain the following elements listed in the following order:
– Title (lowercase letters, font size 16, bold, center)
– Author's name and surname (font size 12, bold, center)
– Abstract (font size 10). Its first paragraph should contain author's surname and name (bold), education, professional/academic title, postal and e-mail address. The second paragraph should contain the paper's title (bold). The third paragraph should contain an abstract of the paper's contents (not to exceed approximately 600 characters, including spaces). The fourth paragraph should contain up to 5 key words.
– Text (font size 12) with clearly indicated spaces for illustrations (which should be submitted separately). There should be no double spacing between paragraphs. Each paragraph should start with indentation for the left margin. Chapter (and subchapter) titles should be written in lowercase letters, bold.
– Summary should contain the paper's title (lowercase letters, font size 12, bold) and author's name and surname. The summary should not exceed 6000 characters, including spaces.

Reports, Short Articles and Notes, Book Reviews:
– Reports from conferences and other events should contain the exact title, date, and location of the event (lowercase letters, font size 12, bold).
– Book reviews should contain the name and the surname of the author or editor (expanded spacing, font size 12), book title (bold), publisher, year and place of publication, number of pages.

The name and the surname of the author of contributions of this type should be listed on the right-hand side at the end of the text.
Desired emphases should be written in *italics* rather than underlined or in bold letters.

3. Citations (Footnotes)

Citations should be written as footnotes at the bottom of the page (font size 10). The text should be concluded with a list of all sources and literature (font size 12) that have been cited within the text.
When citing a work or a source in a footnote the following (abbreviated) format is used: author's surname, *a short title of the cited work (written in italics, it should not exceed three words*), and page number (abbreviated) (i.e. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, p. 11). The same format is used for the citing of archival, published, and online sources.
Alphabetical listing of all references should be placed at the end of the text, with sources (archival, published, oral, newspaper, etc.) and literature listed separately (titles of each type of references should be written in lowercase letters, bold). Within each reference type, material should be listed alphabetically according to the surname of the author (editor, fund, etc.); several works of the same author should be listed chronologically. The listing of references should contain only complete citations of cited works or material:

– Archival sources: archive name, fund name, and (when necessary) number of file storage folder or box.
– Monographs: author's surname and name, *title of monograph (and subtitle) in italics*. Title of the series in which the monograph has been published (when necessary). Place of publication: publisher, date (i.e. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.).
– Articles: author's surname and name: title of article. *Title of periodical* or *miscellany (in italics)*; in case of periodicals, the title should be followed by volume number, date, cited page(s) (i.e. Grafenauer, Bogo, Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. *Goriški letnik* 3, 1976, pp. 9–19.). In an edited miscellany the title of the article should be followed by: (surname and name of editor – when necessary). *Title of miscellany.* Place of publication, date, cited page(s) (i.e. Janša-Zorn, Olga: Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, pp. 78–95.).

4. Graphic Materials

Zgodovinski časopis generally publishes graphic materials only in black and white. They should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format.
Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname.
Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.

Editors

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Razprave – Studies

Peter **Štih**, Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja) 8–51
Slavic, Alpine Slavic, or Slovene? A Historian's Perspective on the Language of the Medieval Slavic Population Living in the Area between the Danube and the Adriatic

Stanislav **Južnič**, Učna leta filozofa Karpeta 52–86
Student years of the Philosopher Karpe

Vladislav B. **Sotirovic**, Serbia's Diplomatic Preparations for the Creation of the First Balkan Alliance, 1861–1864 88–103
Serbia's Diplomatic Preparations for the Creation of the First Balkan Alliance, 1861–1864

Andrej **Rahten**, Geneza knezoškofove stranke na Kranjskem. Vprašanje trojne kandidature na nadomestnih volitvah v državni zbor leta 1896 104–119
The Genesis of the Party of Prince Bishop in Kranjska: The Question of the Triple Candidacy for the 1896 By-Election to the National Assembly

Gašper **Mithans**, Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937 120–151
Preparations for the Yugoslav Concordat and the Concordat crisis of 1937

Viljenka **Škorjanec**, Italijanske metode pri izpustu iz koncentracijskih taborišč 152–175
Methods Applied by Italian Authorities in the Process of Releasing Slovene Prisoners from Italian Concentration Camps

Matjaž **Bizjak**, Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija 248–291
Das Gallenberger Urkundenarchiv und die Familiengenealogie

Boris **Golec**, Valvazorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (2. del) 292–373
Valvasor's Unknown Offspring up to the Present

Avgust **Lešnik**, Komunistična in socialnodemokratska internacionala v letih 1919–1920 ter kontradiktornost njunih pogledov na politični sistem socializma 374–411
Communist and Social Democratic Internationals during the 1919–1920 Period and Their Opposite Views of the Socialist Political System

Miroslav **Stiplovšek**, Prizadevanja Rudolfa Golouha in Albina Prepeluha za omilitev socialnih posledic gospodarske krize v banskem svetu Dravske banovine 1931–1935 412–437
Social Work of Rudolf Golouh and Albin Prepeluh in the Provincial Council of the Drava Province between 1931 and 1935

Aleš **Gabrič**, Slovenska akademija znanosti in umetnosti na političnem prepihu svojega prvega desetletja 438–457
Slovenian Academy of Sciences and Arts during the Political Changes of the First Decade of Its Existence

Aleksander **Lorenčič**, Prelom s starim, začetek novega: slovensko gospodarstvo v času prehoda iz socializma v kapitalizem 458–479
A Break with the Old and the Beginning of Something New: Slovene Economy during the Period of Transition from Socialism to Capitalism

Zapisi – Notes

Danijela **Trškan**, Državljanstvo v slovenskih učnih načrtih za zgodovino od 1945 do 2005 178–194

Danijela **Trškan**, Pregled glavnih vsebinskih sprememb pri predmetu zgodovina v osnovnih in srednjih šolah od leta 1991 naprej, s poudarkom po letu 2006 483–499

Jubileji – Anniversaries

Ob sedemdesetletnici prof. dr. Franceta M. Dolinarja (Jože Škofljanec) 502–504
The Seventieth Anniversary of Dr. France M. Dolinar

Prof. dr. Franc Rozman – sedemdesetletnik (Janko Prunk) 505–508
Dr. France Rozman – Septuagenarian

Dr. Jože Prinčič – šestdesetletnik (Zdenko Čepič)..... 509–512
Dr. Jože Prinčič – Sexagenarian

V strahu pred zgodovino in v zavezi resnicoljubnemu spominu –
Zgodovinarski poklic kot državljansko dejanje
Ob šestdesetletnici prof. dr. Vaska Simonitija (Sašo Jerše)..... 513–521
Fearing History and Being Obliged to Truthfulness –
Historical Profession as a Civil Act. The Sixtieth Anniversary
of Dr. Vasko Simoniti

Kongresi in simpoziji – Congresses and Symposium

Strokovni posvet ob 390 letnici železarstva v Mežiški dolini,
Ravne na Koroškem 9. 12. 2010 (Vinko Skitek)..... 196–197
390 years of iron production in Meža valley

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Peter Štih, The Middle Ages between the Eastern Alps an the Northern
Adriatic. Select Papers on Slovene Historiography
and Medieval History (Miha Kosi)..... 200–202

Egon Boshof, Königtum und Königsherrschaft im 10. und 11. Jahrhundert
(Peter Štih)..... 203–204

Rainer Murauer, Die gestliche Gerichtsbarkeit im Salzburger
Eigenbistum Gurk (Peter Štih)..... 205–207

Zlata Blažina Tomić, Kacamorti i kuga: Utemeljenjen i razvoj
zdravstvene službe u Dubrovniku (Ignacij Voje)..... 208–211

Benedikt Kotrulj: Libro del arte dela mercatura. Knjiga o vještini trgovanja
(Ignacij Voje)..... 212–215

Ante Gulin, Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia Dalmacije,
Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre
(Jože Maček)..... 216–219

Desanka Schwara, Unterwegs. Reiseerfahrung zwischen Heimat
und Fremde in der Neuzeit (Anja Paulič)..... 220–222

Nataša Podgoršek, Slovensko-hrvaška vzajemnost. Zgodovina slovensko-hrvaških političnih odnosov v drugi polovici 19. stoletja (1848–1903) (Marko Žuraj) 223–225

Milica Kacin Wohinz, Alle origini del fasicimo di confine: Gli sloveni della Venezia Giulia sotto l' occupazione italiana 1918–1921 (Enzo Colotti)..... 226–228
Luciano Monzali, Massimo Bucarelli (ur.), Italia e Slovenia fra passato presente e futuro (Branko Marušič)..... 229–230

Bogdana Marinac, Med valovi in oblaki, Iz spominov mornariškega častnika, hidroletalca in profesorja Ivana Konteja (Ljudmila Bezlaj Krevel)..... 231–234

Marcellinus Comes, Kronika (Alenka Cedilnik) 524–526

Reinhart Härtel, I patti con il patriarcato di Aquileia 880–1255 (Peter Štih)..... 527–528

Ervin Dolenc, Med kulturo in politiko. Kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnima vojnama (Željko Oset) 529–533

Mijo Mirković 1898–1963. Zbornik radova (Jože Maček) 534–537

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis 236–239
Instructions for authors

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis 538–541
Instructions for authors

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 65, 2011..... 542–545
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 65, 2011